

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

**TEXT LITE
WITHIN THE
BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_200613

UNIVERSAL
LIBRARY

ಸ ಟೀ ಕಾ
ಮಾ ಧ ವ ನಿ ದಾ ನ

(ಮೂಲ ಸಹಿತ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಂತರ.)

ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಕಾವ್ಯತಿರ್ಥ, ಆಯುರ್ವೇದಭೂಷಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದಾಂಕಿತ

ಪಟ್ಟ ಗೆರೆ. ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿ

ಇವರಿಂದ ಭಾಷಾಂತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು

ತಿರ್ಥಹಳ್ಳಿ,

ಶ್ರೀ ಭುವನೇಂದ್ರ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಶಾಲಾ ಮಾಲೀಕರು

ಜನಳಿ. ರಘುಪತಿರಾನ್ ಬ್ರದರ್ಸ್

ಇವರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(Copyrights Reserved.)

೧ ೯ ೨ ೯

ಬೆಲೆ: ೪ — ೦ — ೦.

ತಿರ್ಥಹಳ್ಳಿ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಮುದ್ರಾಮಂದಿರವಲ್ಲ
ಜನನಿ ನಾಮನರಾಣಿ ಇವರಿಂದ
ಪ್ರಕಾಶಕರಿಗೊಸ್ಕರ ಮುದ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(ಇದರ ಸನಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪೂ ಪ್ರಕಾಶಕರವಾಗಿದೆ.)

ವಿಜ್ಞಾನ

ನಮ್ಮ ಈ ಭಾರತದೇಶದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಚ್ಯಾಪ್ಪಾ/ಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಮಲಿನವಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ಕುತೂಹಲವು ದೇಶಾಭಿಮಾನಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ನಡಿಯುತ್ತಾ ಇರುವವು. ನಮ್ಮ ಕರ್ಣಾಟಕವೂ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಳಿದಿಲ್ಲ. ಮಹನೀಯರನೇಕರು ನಾನಾ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಮೂಲಕ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ನಾವೂ ನಮ್ಮ ಕೈಲಾದಮಟ್ಟಿಗೆ ನಮ್ಮ ಭಾಗದಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿದ್ದೇತಿಸಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾಭಿಜ್ಞರಲ್ಲದ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತಾಗಿರುವ ಕೊರತೆಯನ್ನುನೀಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಮುಖ್ಯಗ್ರಂಥಗಳು ಮಾತೃಭಾಷೆಯಲ್ಲಿನೋಡಲು ಸಿಕ್ಕರೆ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯ ಜ್ಞಾನವು ಹರಡಲು ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತೆಂದೂ ಆ ಮೂಲಕ ನಮ್ಮಿಂದಾದಷ್ಟು ಸೇವೆಮಾಡಬಹುದೆಂದೂ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವಾಗ ದೈವಸಂಘಟನೆಯಿಂದ ವಿದ್ಯಾ ಪಟ್ಟಿಗೆರೆ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಸಿಕ್ಕು, ಆಯುರ್ವೇದ ಪತ್ರದ ಸಂಪಾದಕತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸಿದರು. ಇವರ ಶ್ರಮ, ದೇಶಾಭಿಮಾನ, ಆಯುರ್ವೇದದವಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಿರುವ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯವು ನೆರವೇರಿ ಇಂದಿಗೆ ಕರ್ಣಾಟಕಕ್ಕರ ಕೈಗೆ ಈ ಪುಸ್ತಕವು ಬೊರೆಯುವಂತಾಯಿತು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಅನೇಕ ಎಡರುಗಳು ಬಂದರೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಆನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಪಾಲಾಗಿ ನಮ್ಮ ಉದ್ದೇಶ್ಯವು ನೆರವೇರಿತು. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಾಚಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಾವು ಹೊರಡಿಸಿದ ಆಯುರ್ವೇದ ಪತ್ರಿಕೆಗೆ ಪೋಷಕರಾಗಿಯೂ ಚಂದಾದಾರರಾಗಿಯೂ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಮಹನೀಯರುಗಳಿಗೆ ನಮ್ಮ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಆಯುರ್ವೇದದ ಪುನರುಜ್ಜೀವನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮಗಿರುವ ಮಮತೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಆಮೌಲ್ಯವಾದ ವೆಳೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯನ್ನು ಬರೆದು ನಮಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಬೆಳಗಾವಿನ ಡಾಕ್ಟರ್ ಹನುಮಂತ ವೆಂಕಟೇಶ ಸವಣೂರ ಎಲ್. ಎಂ. ಅಂಡ್ ಎಸ್. ಇವರಿಗೆ ನಾವು ತುಂಬಾ ಕೃತಜ್ಞರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ಕರ್ಣಾಟಕಕ್ಕರ ಪುರಾತನ ಹೊರತ ಹಾಗೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದೇವೆ. ಮಹನೀಯರು ಉದಾರಾಶ್ರಯವನ್ನಿತ್ತು ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನೆರವಾಗುತ್ತಾರಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದೇವೆ.

ಆರ್ಥಿಕ }
ತಾ. 4-12-1929.

J. Raghupathi Rao Brothers.

ಪ್ರಕಾಶಕರು.

-: ಮು ನ್ನು ಡಿ :-

ರಮಾತ್ಮನ ದಯದಿಂದ ನಾವು ಕೈಕೊಂಡ ಆಯು ವೇದ ಸೇವಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧವನಿದಾನವೆಂಬ ರುಗ್ವಿನಿಶ್ಚಯಗ್ರಂಥದ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ಅದಕ್ಕೊಂದು ಉಪೋದ್ಘಾತವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಸುಯೋಗವನ್ನು ಕಂಡೆವು. 'ತೇನವಿನಾತ್ಮಣಮುಪಿನಚಲತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಕಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೆಲಸವೂ ನಡೆಯಲಾರದು. ಹತ್ತುಹದಿನೈದು ವರುಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಆಯು ವೇದ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನಾವು ವಿವ್ಯಾಧಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ವೈದ್ಯರತ್ನ ಪಂಡಿತ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯರು ಆಗೈ ನಾವು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಯೋಗ ರತ್ನಾಕರದ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ನೋಡಿ ಲೇಖನೋದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ, ಮಾಧವನಿದಾನ, ಶಾರ್ಙ್ಗಧರಸಂಹಿತೆ ಎಂಬ ವೈದ್ಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಹನೀಯರುಗಳಿಂದ ಭಾಷಾಂತರೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿಲ್ಲ. ವೈದ್ಯರಿಗೆ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಅವೆರಡನ್ನೂ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದರು. ಅವರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದರೂ ಪ್ರಕಟನೆಕಾರ್ಯವು ದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ನಿರ್ಧನರಾದ ನಮ್ಮಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಈಚೆಗೆ ಶಿವನೊಗ್ಗಾ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಭುವನೇಂದ್ರ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಶಾಲೆಯ ಸ್ಥಾಪಕರೂ ಚಾಲಕರೂ ಮಾಲಕರೂ ಆದ ಶ್ರೀಮಂತರು ಜವಳಿ ರಫುಪತಿರಾಯರು ಆಯು ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೇಲಣ ಮಮತೆಯಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು 'ಆಯುರ್ವೇದ' ಎಂಬ ಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಿ ತನ್ನೊಲಕ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳೂ ಕೆಲಕೆಲವು ಪುಟಗಳಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ತಾನೇ ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾಗಿಯೂ ಕ್ರಮೇಣ ಅದರ ವೆಚ್ಚವು ಕರ್ಣಾಟಕದ ಮಹನೀಯರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಪತ್ರಿಕೆಯು ತಾನೇ ತನ್ನ ಖರ್ಚನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದರು. ಅವರ ಸೂಚನೆಯಂತೆ ಅವರ ಅಶ್ರಯದಲ್ಲಿ 'ಆಯುರ್ವೇದ'ವೆಂಬ ಮಾಸಿಕ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಕೆಲ

ಕೆಲವು ಪುಟಗಳಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತ ಬಂದೆವು. ಒಂದು ವರುಷ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದರೂ ಕರ್ಣಾಟಕದಿಂದ ನಮಗೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವು ದೊರೆಯದೆ ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಬಹಳ ಬಿಕ್ಕಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಆದರೂ 'ಅರಬ್ಬಿಮುತ್ತಮ ಗುಣಾ ನಪಂತ್ಯಜಂತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ನಮಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದ ತೀರ್ಥ ಹಳ್ಳಿಯ ಶ್ರೀ ಭುವನೇಂದ್ರ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಶಾಲೆಯವರೇ ಇದರ ಎಲ್ಲಾ ಕಷ್ಟನಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ವಹಿಸಿಕೊಂಡು 'ಆಯುರ್ವೇದ' ಮಾಸಿಕ ಪತ್ರದ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸುವ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿದರು. ಇವತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕರ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪುಸ್ತಕವು ಅವರ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗದ ಪರಮಾವಧಿ ಎಂದರೂ ಅದೇನೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾವೊಬ್ಬರೇ ಏಕೆ ಇಡೀ ಕರ್ಣಾಟಕವೇ ಅವರಿಗೆ ಚಿರಮಣಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮನುಷ್ಯನ ಪ್ರಥಮ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಾಗ್ಭಟಾಚಾರ್ಯರು—

ಆಯುಃಕಾಮಯಮಾನೇನಧರ್ಮಾರ್ಥಸುಖಸಾಧನಂ ||

ಆಯುರ್ವೇದೋಪದೇಶೇಷುವಿಧೇಯಃಪರಮಾದಃ ||

ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮಾನವಪ್ರಾಣಿಗೆ ಉಟಮಾಡಿದರೂ ರೋಗ, ಉಪವಾಸವಿದ್ದರೂ ರೋಗ, ನಿದ್ರೆಮಾಡಿದರೂ ರೋಗ, ನಿದ್ರೆಗೆಟ್ಟರೂ ರೋಗ, ಸ್ನಾನಮಾಡಿದರೂ ರೋಗ, ಬಿಟ್ಟರೂ ರೋಗ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಹೆಜ್ಜೆಗೂ ಕ್ಷಣಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಈ ಮಾನುಷದೇಹಕ್ಕೆ ರೋಗವೆಂಬ ವಿಪತ್ತು ಬೆನ್ನುಹಿಡಿದು ಸಮಯಕಾಯ್ದು ಹೊಂಚುಹಾಕಿ ಕಾಯುತ್ತಿರುತ್ತಾ ಗೈ ದೇಹವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಷ್ಟು ಕಷ್ಟವೆಂದು ತಿರಿಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರಿಂದ ತ್ರಿಸಂಧಾತ್ಮಕವಾದ ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡರು. ಈ ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ರೋಗಗಳು, ಆ ರೋಗಗಳು ಬಾರವಂತೆ ಮನುಷ್ಯನು ಅಚರಿಸಬೇಕಾದ ಉಪಾಯಗಳು, ಒಂದು ವೇಳೆ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಅಂತಹ ರೋಗಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧನಭೂತಗಳಾದ ಮಂತ್ರ ಔಷಧ ಮೊದಲಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಂತಹ ಅಮೂಲ್ಯವಾಸ

ಆಯುರ್ವೇದದ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಮೊದಲಿನಿಂದ ಏತತ್ ಕ್ಷಣಪರ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ ಮನುಷ್ಯರು ಅನೇಕ ದುರ್ನಿವಾರಗಳಾದ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ದೀರ್ಘಾಯುಗಳಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ಇಂತಹ ಅಮೌಲ್ಯವಾದ ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ದೇವಭಾಷೆಯಾದ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭರತಖಂಡದ ಮಾತೃಭಾಷೆಯು ದೇವಭಾಷೆಯಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯೇ ಆಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ತನಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಈ ಭಾಷೆಯು ಮಲಿನವಾದಂತೆಲ್ಲಾ ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನವು ಈ ಭಾಷೆಯನ್ನರಿಯದ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಇಲ್ಲವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಆಯುರ್ವೇದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯೇ ಲುಪ್ತವಾಗಿಹೋಯಿತೇ? ಎಂದರೆ ಹಾಗಾಗಲಿಲ್ಲ. ಜನಗಳ ಅಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆಯುರ್ವೇದ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕ್ರಮವು ಪ್ರತಿಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದು ಅಂತಹ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವು ಮಾತ್ರ ಲುಪ್ತವಾಗಿ ಹೋಯಿತು. ಇಂತಹ ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈ ವರಿವಿಗೂ ಲಾಂಛನಮಾತ್ರವಾಗಿಯಾದರೂ ಕಾಪಾಡುತ್ತ ಬಂದ ಯಶಸ್ಸು ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದು. ಇಂತಹ ಆಯುರ್ವೇದ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಪದ್ಧತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನರಿತುಕೊಂಡು ದೇಶಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಅನೇಕ ಮಹನೀಯರುಗಳು ಆ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ “ನಿಲಿಲಭಾರತ ಆಯುರ್ವೇದ ಮಹಾಮಂಡಲ”ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ಮೂಲಕ ಆಯುರ್ವೇದ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಾನಾಮುಖವಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ದೇವಭಾಷೆಯನ್ನರಿಯದೆ ದೇಶಭಾಷಾ ಪರಿಚಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಆಯುರ್ವೇದ ಚಿಕಿತ್ಸಾಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇಶೀಯ ವೈದ್ಯರುಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಆಧಾರಭೂತಗಳಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾಮಯ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ದೇಶಭಾಷೆಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಅವರುಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಷ್ಟೆ. ತಾವು ನಡೆಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತಗಳಾದ ಪುಸ್ತಕಗಳು ದೇಶಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದಾದರೆ ಅವರ ಆನಂದಕ್ಕೆ ಪಾರವಿರಲಾರದು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪಠ್ಯಾಲೋಚಿಸಿಯೇ ಕೆಲವುಜನ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರು ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಾವು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದ ಆಯುರ್ವೇದವೈದ್ಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ದೇಶಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ತಮ್ಮ ಸಹೋದರರಾದ ವೈದ್ಯಬಂಧು

ಗಳಿಗೆ ಅನುೂಲ್ಯವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತಲೂ ಇದ್ದಾರೆ. ನಮ್ಮ ಕರ್ಣಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವುಜನ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರು ಕೆಲವು ವೈದ್ಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ತೆಲಗು, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಬಂಗಾಳಿ, ಗುಜರಾತಿ ಈ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿರುವಷ್ಟು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿಲ್ಲ ಈ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ನಾವು ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಕಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆವು ತಮ್ಮಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಈ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಮಾಧವನಿದಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ವೈದ್ಯನು ಮೊದಲು ರೋಗಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಲ್ಲವೆ ಅನಂತರ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ರೋಗಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ರೋಗದ ಬಲಾಬಲಗಳನ್ನೂ ರೋಗವು ಸಾಧ್ಯವೇ ಅಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂಬುವುದನ್ನೂ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ರೋಗವು ಇಂತಹುದು, ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಮೊದಲು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಮುಂದೆ ಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯನು ಭ್ರಾಂತಿಹೊಂದಲಾರನು. ವೈದ್ಯಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಇವರಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಬೇರೊಂದು ಪುಸ್ತಕವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ “ನಿದಾನೇಮಾಧವಶ್ರೇಷ್ಠಃ” ಎಂಬದಾಗಿ ಆಯುರ್ವೇದ ಪ್ರಕಂಚವೇ ಕೈಯೆತ್ತಿ ಸಾರುತ್ತಿದೆ ರೋಗಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ವೈದ್ಯನು ಚಿಕಿತ್ಸಾರಂಗಕ್ಕೆ ಇಳಿದರೆ ತಾನುಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸವೇ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದೆ ಗಡಬಡಿಸದಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯನೂ ನಿದಾನಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮೊದಲು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡೇ ತೀರಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿಲ್ಲದ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರಿಗೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರಲೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದಲೇ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಕನ್ನಡಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಗ್ರಂಥರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಯತ್ನವಾದುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೋಪದೋಷಗಳಿರಬಹುದು. ಅಂತಹ ಲೋಪಗಳನ್ನು ಸಹೃದಯರಾದ ವೈದ್ಯಭ್ರಾತೃಗಳು ಸೂಚಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಶಿರಸಾವಹಿಸಿ ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳುವೆವು. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಪ್ರಿಂಟಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಪಂಡಿತರು ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀ ಕೆ. ನರಸಿಂಹ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಇದರ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸಹಾಯಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೆನಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷತಃ ನಮ್ಮ ಮನವಿಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ, ಈ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯನ್ನು ಬರೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಮೋಘವಾದ ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆದು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದ ವೈದ್ಯಶ್ರೇಷ್ಠ ಹನುಮಂತ ವೆಂಕಟೇಶ ಸವಣೂರ L. M. & S (ಬೆಳಗಾವಿಯ ಆಯುರ್ವೇದೋತ್ತೇಜಕ

ಮಂಡಲಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು) ಇವರಿಗೂ ತಮ್ಮ ಸಹಾನುಭೂತಿಯನ್ನೂ ಅಮೋಘವಾದ ಶ್ಲಾಘನಾ ಪತ್ರವನ್ನೂ ಕಳಿಸಿ ಉತ್ತೇಜಿಸಿದ ಮದ್ರಾಸಿನ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಜಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ ಬಿ. ಎ. ಬಿ. ಎಲ್. ಎಂ. ಬಿ. ಸಿ. ಇವರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ವಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವೆವು. ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿಯ ಶ್ರೀ ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ ಮುದ್ರಾಮಂದಿರದವರು ತಮ್ಮ ಅನೇಕ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸವೆಂದು ಗಣಿಸಿ ಅಂದೆ ವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಮಹೋಪಕಾರಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಉಪಕಾರವು ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರು ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಂಡು ತನ್ಮೂಲಕ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವವರಾದರೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ನಮ್ಮ ಶ್ರಮವು ಸಾರ್ಥಕವಾಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಇತಿ

ಆಯುರ್ವೇದಾಶ್ರಮ, }
ಪಟ್ಟಗೆರೆ, ಕಡೂರು }

ಪಂಡಿತ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿ,
ಆಯುರ್ವೇದಭೂಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಕಾವ್ಯತೀರ್ಥ,

Captain G. Srinivasa Murti,

B. A., B. L., M. B. & C. M.

ADYAR,

Madras, 12-8-29.

ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀ ಆಯುರ್ವೇದ ಭೂಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ
ವಿದ್ವಾನ್, ಕಾವ್ಯತೀರ್ಥಾದಿ ಬಿರುದಾಂಕಿತರಾದ ಶ್ರೀ
ಮಾನ್ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರ ಸ. ಲ್ಲಿ. ಶ್ರೀನಿ
ವಾಸಮೂರ್ತಿ ಕೃತಾನೇಕ ವಿಜ್ಞಾಪನೆಗಳು. ಉ. ಕು.
ಸಂ.

ತಮ್ಮಿಂದ ಕನ್ನಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿ
ಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ಮಾಧವನಿದಾನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಮೂ
ಲಾಗ್ರವಾಗಿ ನೋಡಿದೆನು. ಕರ್ಣಾಟಕ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ
ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಧೀತಿಯೋಧಾಚರಣ ಪ್ರ
ಚಾರಣಾದಿಸಾಧನಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಬದ್ಧಾದ
ರಾದ ವಿದ್ವಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಈ ಸತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದಂಟಾದ
ಮಹದುಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಶತಶಃ
ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಜೀಯಾನ್ಮಾಧವನಿದಾನಕರ್ಣಾಟಕರಣಬದ್ಧದೀಪ್ತೇಣ ।
ರಚಿತಸ್ತು ಗ್ರಂಥೋಯಂಶ್ರೀಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣಸದ್ವೈದ್ಯೇನ॥
ಜಯತಾದಾಚಂದ್ರಾರ್ಕಂಹೃದಯಶ್ಯುತಿ ಸಿದ್ಧಮುಪರ್ಪಿ
ವಾರ್ಣೀಚ ।

ವೈದ್ಯಾಭ್ಯುದಯಾಶಂಸೀಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿತತ್ಪಶಾಸ್ತ್ರೇ ॥

ಇತಿ ಶಂ.

ಜಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಮೂರ್ತಿ.

॥ ಶ್ರೀ ಧನ್ವಂತರೀ ಪ್ರಸನ್ನ ॥

ಪ್ರ ಸ್ತಾ ವ ನೆ .

ರೋಗಮಾದೌಪರೀಕ್ಷೇತತತೋನಂತರಮೌಷಧಂ ।

ತತಃಕರ್ಮ ಭಿಷಕ್ ಪಶ್ಯಾತ್ ಪಿಚ್ಛಾ ನ ಪೂರ್ವಂ ಸಮಾಚರೇತ್ ॥

(ಚರಕ)

ತಸ್ಮಾತ್ ವಿಕಾರಪ್ರಕೃತೀರಧಿಷ್ಠಾ ನಾಂತರಾಣಿಚ ।

ಬುದ್ಧಿಹೇತುವಿಶೇಷಾಂಶ್ಚ ಶೀಘ್ರಂ ಕುರ್ಯಾದುಪಕ್ರಮಂ ॥

ದ್ರಾಷ್ಟ್ಯಂದೇಶಂಬಲಂಕಾಲಂ ಅನಲಂ ಪ್ರಕೃತಿವಯಃ ।

ಸತ್ತ್ವಸಾತ್ಮಂತಥಾಹಾರಂ ಅವಸ್ಥಾಶ್ಚ ಪೃಥಗ್ವಿಧಾಃ ॥

ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮೈಃ ಪರೀಕ್ಷೈಃ ಪಾಂದೋಷೌಷಧನಿರೂಪಣೇ ।

ಯೋವರ್ತತೇಚಿಕಿತ್ಸಾಯಾಂ ನ ಸಪ್ತ ಲಿತಿ ಜಾತುಚಿತ್ ॥

(ವಾಗ್ಭಟ)

ವಿಷಯಮಹತ್ತ್ವ

ಮತ್ತು

ಭಾಷಾಂತರ ಕರ್ತರಿಗೆ

ಧನ್ಯವಾದ.

ರೋಗನಿದಾನವು ಅತಿ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ವಿಷಯವು.

ವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣವು ಹೇಗೆ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿರು

ವಮೋ ಹಾಗೆಯೇ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ನಿದಾನವು ಆಗಿರು

ವುದು. ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದ ಚರಕಾದಿ

ಪುರಾತನ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿದಾನಕ್ಕೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರಲ್ಲದೆ

ರೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಔಷಧವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೈದ್ಯನು ವೈದ್ಯನಲ್ಲದೆ

ಮೈರಿಯಾಗಿರುವನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆಕಾಣಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಓದಿ

ದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯ ಇಂಗಿತವು ಕೂಡಲೆ ತಿಳಿಯುವದು. ಪಾಶ್ಚಿ

ಮಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಕೂಡ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ತಲೆದೂಗುವಂಥದೆ. ಇಂಥ

ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವು ಬೇಕಾಗಿಯೇ

ಇತ್ತು. ಈವರೆಗೆ “ನಾಥವನಿದಾನ”ದ ಭಾಷಾಂತರವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಗಿರಲಿಲ್ಲ.

ಈ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರು ಭಾಷಾಂತರಕಾರರಿಗೆ ಅದೆಷ್ಟು

ಋಣಿಯಾದರೂ ತೀರದು. ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು “ಶಾರಂಗಧರ”ದ ಭಾಷಾಂತರ

ವನ್ನು ಗ್ರಂಥಕರ್ತರು ಮಾಡಿರುವರು. “ಯೋಗರತ್ನಾಕರ”ದ ಭಾಷಾಂತರ

ವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರದವರು ಮಾಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಾರೀರ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರ

ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮಂಗಳೂರಿನ ಪಂಡಿತರಾದ ಶ್ರೀಯುತ ಬಿ

ರಾಮಕೃಷ್ಣಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ “ಆಯುರ್ವೇದಸಾರ” ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ

ಚನ್ನಾಗಿ ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಶಾರೀರಸೂತ್ರಸ್ಥಾನ, ನಿದಾನ, ಚಿಕಿತ್ಸೆ, ಈ ಯಾವತ್ತು ಆಯುರ್ವೇದಾಂಗಗಳ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗ್ರಂಥಗಳು ಒದಗಿದ ಸಂಗತಿಯು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಾಚ್ಛಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಪೋಷಕವೇ ಸರಿ.

ಆಯುರ್ವೇದದ ಮೇಲೆ
ಅಕ್ಷೇಪಣೆ ಮಾಡು
ವವರ ಅಧಿಕಾರ
ವಿಚಾರ.

ಆಯುರ್ವೇದವು ಅಶಾಸ್ತ್ರವು ಅದರಲ್ಲಿರುವ
ವೈತ್ಯತ್ತಿಗೆ— ಬಹುಂಶದಿಂದ ಕಾರಣೀಭೂತಗಳಾದ
ಜಂತುಗಳ ಮೀಮಾಂಸೆಯೇ ಇಲ್ಲ? ಮತ್ತು ಶಾರೀರಕ

ಅಂಗಪ್ರತ್ಯಂಗಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಸುಶ್ರುತಾದಿ ಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕೂಡ ಆಗದಿರುವದರಿಂದ ರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಪದ್ಧತಿಯು ಅಸಂಬಂಧವೂ, ಸಂದಿಗ್ಧವೂ, ಇರುವದೆಂದು ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಅನ್ನುವುದುಂಟು. ಈ ಅಕ್ಷೇಪಣೆಗಳು ನಿಜವಾಗಿ ಸತ್ಯವಿದ್ದರೆ, ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ನಿರಾಧಾರ ವಾಗಿವೆಯೆಂದು ನಾವುಕೂಡ ಅನ್ನುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆಯುರ್ವೇದ ವಿದ್ಯೆಯು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯತ್ವದ ಮೇಲೆ ಟೀಕಾತ್ಮಕ ಪ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ನಿಜವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿದ್ದು ಎಷ್ಟೂ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಓದಿಕೊಂಡವರು—ಅರ್ಥಾತ್ ಅಧಿಕಾರಿ ಗಳು ಇರಬೇಕೆಂಬುದೇ ನಮ್ಮ ಮತವು. ಈತರದ ಅಧಿಕಾರವು ಪಂಡಿತರು ಎಷ್ಟುಜನ ಸಿಕ್ಕಬಹುದೆಂಬದರ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಾಚಕರೇ ಮಾಡಬಹುದು. ಶಾಸ್ತ್ರದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯತ್ವದ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ದೇಶಾಭಿಮಾನ, ಭಾಷಾಭಿಮಾನ, ಭರ್ಮಾ-ಭಿಮಾನ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸೊಂಕು ಎಳೆಪ್ಪಾದರೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪಾದಿತ ಜ್ಞಾನವು ಇಂದಿನದಲ್ಲ. ಅದು ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದದ್ದು. ಈಗ ನಮ್ಮ ಕೈಗೆಬಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಯುಗಯುಗಾಂತರಗಳಲ್ಲಿಯ ಅನುಭವ ಗಳಿಂದ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವು ಆಯುರ್ವೇದವು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಅದು ನಿಸರ್ಗಶಾಸ್ತ್ರವು. “ಪುರುಷೋಯಂಲೋಕಸಮ್ಮಿತಃ” ಎಂಬ ಆತ್ಮೀಯ ಋಷಿಗಳ ವಚನವು ಈವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಅದುದ ರಿಂದ ಅದು ಚತುರ್ವೇದಗಳಂತೆ ಸನಾತನವಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮುಂದಾದರೂ “ಯಾವಚ್ಚಂದ್ರದಿವಾಕರೌ” ಉಳಿಯುವದೆಂದು ಅನ್ನಲಿಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಅದ ರೊಳಗಿನ ತತ್ವಗಳೂ, ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳೂ, ಪ್ರಮೇಯಗಳೂ, ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಪಂಚಮಹಾ ಭೂತಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೃಷ್ಟಿಯ ನಿಯಮನ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವುದು. ಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರ, ರಸಾಯನಶಾಸ್ತ್ರ, ಇಂದ್ರಿಯ-ವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶ ನಾಂತರಿತ ಭೌತಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವವು ಆಯುರ್ವೇದದ ಉದ್ದೇಶ ವೊಂದನ್ನೇ ನೋಡಿದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಎಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದೆಂಬುದು

ತಿಳಿಯುವುದು. “ಆಯುರ್ವೇದ” ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೇ “ಜೀವಿತಜ್ಞಾನ” ವೆಂತಿರುವುದು. ಇವಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಾನುವೃತ್ತಕರ, ರೋಗಪರಿಹಾರಕ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅಂಗಗಳಿವೆ. ಹೇತು, ಲಿಂಗ, ಔಷಧಿವಿಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ತಂಭಗಳಾದರೂ, ಇವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತಗಳಾಗಿವೆ. ನೊಂದಲಿಸ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿಧಾನ-ಶಾಸ್ತ್ರವು ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆಯುರ್ವೇದವ ಆರ್ಥಾಂಗವಾದ ಆರೋಗ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸುಶ್ರುತಾಚಾರ್ಯರು ಬರೆಯುವದೇನಂದರೆ:—

“ಸಮದೋಷಸ್ಸಮಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಸಮಧಾತುಮಲಕ್ರಿಯಃ |

ಪ್ರಸನ್ನಾಶ್ಚೇಂದ್ರಿಯಮನಾಃ ಸ್ವಸ್ಥಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ” ||

ಮತ್ತೆ ತದುದ್ದೇಶವಾಗಿ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಸಂರಕ್ಷಣದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಬರೆಯುವದೇನಂದರೆ:—

“ತಚ್ಚನಿತ್ಯಂಪ್ರಯುಂಜೀತ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಂಯೇನಾನುವರ್ತತೇ |

ಅಜಾತಾನಾಂವಿಕಾರಾಣಾಮನುತ್ಪತ್ತಿಕರಂಚಯತ್” ||

ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ದಿನಚರ್ಯೆಯ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆ ಇರಬೇಕೆಂಬದರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಆಯುರ್ವೇದ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವದು.

ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ
ತ್ರಿದೋಷತತ್ತ್ವವೇ
ಮೂಲಾಧಾರವು.

ಆಯುರ್ವೇದವು ಯಾವ ಮೂಲತತ್ತ್ವಗಳ ಮೇಲೆ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಇದೊಂದನ್ನೇ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ತಂದರೆ ಶರೀರ, ರೋಗ, ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ, ಇವುಗಳೊಳಗೆ ಅಂತರ್ಭೂತವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ತಿಳಿಯುವದು.

ಗುಣಾಯುಕ್ತಾದ್ರವ್ಯೈಷುಶರೀರೇಷ್ವಪಿತೇತಥಾ |

ಸ್ಥಾನವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ದೇಹಿನಾಂದ್ರವ್ಯದೇತುಕಾಃ ||

(ಸುಶ್ರುತ ಸೂತ್ರ. ಅ. ೪೧)

ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯ ದ್ರವ್ಯಗುಣ, ನಿಧಾನ, ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನೊದಲಾದ ಯಾವತ್ತು ಗ್ರಂಥ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ— ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷ ತತ್ತ್ವದ ಸಂಬಂಧವೇ ಕಾಣಿಸುವದಲ್ಲದೇ, ಇನ್ನಾವ ಇತರ ತತ್ತ್ವಗಳು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಇದರ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ— ಆಯುರ್ವೇದ ಕಟ್ಟಡವು ಅತೀವ ವ್ಯಾಪಕಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಪಾಂಚಜಾತಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳಮೇಲೆ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅಧುನಿಕ ವೈದ್ಯಕ ಸಂಧಗಳು ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವುಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಪದವೀಧರರು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಂತೆ ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳೂ, ಇಲ್ಲವೆ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮವಾದ ಯೋಗಗಳೂ, ಇಷ್ಟೇ ಇರುವದಿಲ್ಲ; ಮತ್ತೂ ಆಯುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಈ ತರದ ನಿಘಂಟುಗಳಿಂದ ಬಿಲೆಯೂ, ಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲಧಾರವಾದ ತ್ರಿದೋಷ

ತತ್ಪದಿಂದಲೇ ಮಹತ್ವವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ ಇನ್ನು ಈ ತ್ರಿದೋಷ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿಯ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳುವ ಗುರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯೆಯ ಅಭ್ಯಾಸವು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋದಹಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ-ಟಿ.ಕಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಓದುವ ರೂಢಿಯು ಅಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಇದು ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಯನಕ್ಕೂ, ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥದಯಕ್ಕೂ, ಅನಿವೃತ್ತಾರಣವು.

ಆಯುರ್ವೇದವು ಸೂತ್ರ ಬದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ಅತೀವ ವ್ಯಾಪಕ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ ಅದರ ಮೂಲತತ್ವಗಳನ್ನು ಅರಿತವರಿಗೆ ನಿಜಾನಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಷ್ಟು ಕಠಿಣವೆನಿಸಲಾರದು. ಆಯುರ್ವೇದದ ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವರು. ನೊದಲು ತ್ರಿದೋಷಾದಿಗಳ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಲ್ಲಿ ತಂದು, ಆ ಮೇಲೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳ ಕಡೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ವೂರೈಸುವದು ನೆಚ್ಚಿಗೆ ಇದರಿಂದ ರೋಗದ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಗಂಭೀರಾದಿ ದೋಷಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೇಷೆಯೂ, ಬೇಗನೆ ತಿಳಿಯುವುದು. ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರೋಗದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯನ್ನು

ರೋಗಸ್ತದೋಷವೈಷವ್ಯಂದೋಷಸಾಮ್ಯವ.ರೋಗತಾ ||

ಎಂದು ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಮಾಡಿಟ್ಟಿರುವರು ದೋಷಗಳು ಸಮವಿದ್ದಾಗ ಯಾವತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲರ್ಹವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷಮ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ರೋಗವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತಗೊಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಧುನಿಕ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ " Pathology " ಎಂದು ಕರೆಯುವರು.

ನಿದಾನ ಪದ್ಧತಿಯು

ಸಶಾಸ್ತ್ರವು ಮತ್ತು

ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವು.

ಆಧುನಿಕ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿಯ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು

ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಶಾರೀರ, ಇಂದ್ರಿಯವಿಜ್ಞಾನ, ಹೇತು,

ರಿಷ್ಠಾಂವಿಷ್ಠವಿಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳ ಜ್ಞಾನವು

ಬೇಕಾಗುವಂತೆ ಆಯುರ್ವೇದಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಯಗ್ರಂಥಕಾರರಾದರೂ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರ ರೂಪವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಮತ್ತು ಆಪ್ತವಚನ ನೊದಲಾವ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಯನಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಿದ್ದ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ವಿಚಾರಗಳಿಗೂ ತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿದಾನಶಾಸ್ತ್ರವು ಅತಿ ಗಹನವಾದದಿಂದಲೂ, ವಿಶೇಷತಃ ಬುದ್ಧಿಗಮ್ಯ ಮತ್ತು ತರ್ಕಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಿರುವದರಿಂದಲೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಅಧಾರವು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವೇಷಾಂ ಚ ವ್ಯಾಧೀನಾಂ ವಾತಸಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮನಿವಮುಲಂ ।

ತಲ್ಲಿಂಗತ್ವಾತ್ ದೃಷ್ಟಫಲತ್ವಾತ್ ಆಗಮಾಚ್ಚ ॥ (ಸುಶ್ರುತ ಸೂತ್ರ ೨೪)

ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ಕೂಡ ಈ ತತ್ವವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣಗಳ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವುದೇನೆಂದರೆ—

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬಲುರೋಗತತ್ವಂ ಬುಭುತ್ಸ ಮಾನಃ ಸ ವೈ ಸ್ಮಿಂ ದ್ರಿಯೈಸ್ಸರ್ವಾ ನಿಂದ್ರಿಯಾನಾತುರಶರೀರಗತಾನ್ ಪರೀಕ್ಷೇತಾನ್ಯತ್ರ ರಸಜ್ಞಾನಾತ್ । ತದ್ಯಥಾಪಂತ್ರ ಕೂಜನಂ ಸಂಧಿಕ್ಕೋಟಿನಮಂಗುಳೀಪರ್ವಣಾಂ ಶ್ವಸ್ತರವಿಶೇಷಾಂ ಶ್ವಯೇ ನೈಫಿಕೇ ಚಿತ್ ಶರೀರೋಪಗತಾಶ್ಚ ಬದ್ಧಸ್ತು ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಪರೀಕ್ಷೇತ್ । ವರ್ಣಸಂಸ್ಥಾನ ಪ್ರಮಾಣಚ್ಛಾಯಾಶರೀರಪ್ರಕೃತಿವಿಕಾರೌ ಚಕ್ಷುರ್ವೈಷಯಿಕಾನಿ ಚಾನ್ಯಾನಿಕಾನಿ ಚ ತಾನಿ ಚಕ್ಷುಷಾ ಪರೀಕ್ಷೇತ್ ॥ (ಚರಕ-ವಿಮಾನ ೬೪)

ನಿದಾನ ಶಾಸ್ತ್ರದ
ವ್ಯಾಪಕತೆಯು

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವ ಯೋಗಗಳ
ಅಂತರ್ಭಾವವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಆಯು

ರ್ವೇದವ ನಿದಾನಪದ್ಧತಿಯ ವಿವೇಚನ, ಉಪಪತ್ತಿ, ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತದನಂತರ ಅವುಗಳ ಫಲಿತಾಂಶಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ತೆಗೆವರೆಂದು ಅನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ರೂಪ, ಉಪಶಯ, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ನಿದಾನ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕಾಲ್ಪನಿಕ ವಾಗಬಹುದೇ? ಅದರಂತೆ ಚಯ, ಪ್ರಕೋಪ, ಪ್ರಸಾರ, ಸ್ಥಾನ, ಸಂಶ್ರಯ, ವ್ಯಕ್ತಿ, ಭೇದ ಮೊದಲಾದ ರೋಗಾವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಮಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ ರೋಗವಿಜ್ಞಾನ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಸಂಬಂಧವಾದೀತೇ? ಇಲ್ಲವೆ ಲಂಘನ, ಬೃಂಹಣ, ರೂಕ್ಷಣ, ಸ್ನೇಹನ, ಸ್ನೇದನ, ಸ್ತಂಭನ ಮೊದಲಾದ ಯೋಜನಾ ಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವ ಚಿಕಿತ್ಸಾಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಂದಿಗ್ಧವಾದೀತೇ? ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಿವೇಚನಪದ್ಧತಿಯು ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ—ಅಂದರೆ—ಕೇವಲ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ, ಅಭ್ಯಾತ್ಮಗಣ ಸಂಗ್ರಹದ ವಿಕಾರಗಳ ಮೇಲೆಯೂ, ತ್ರಿಧಾತುಗಳ ವೈಷಮ್ಯಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳ ಕ್ಷಯ, ವೃದ್ಧಿಗಳ ಮೇಲೆಯೂ, ಅಶಯಗಳಲ್ಲಿಯ ಕ್ರಿಯಾಂತರಗಳ ಮೇಲೆಯೂ, ಸ್ತೋತಸ್ಸುಗಳ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳ ಮೇಲೆಯೂ, ವಲಾಯತನಗಳ ಉತ್ಪರ್ಜನ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಭಾರವನ್ನಿಟ್ಟು ಆಯರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ತಮ್ಮ ನಿದಾನಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ

ನಿದಾನಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಿೂಮಾಂಸೆಯೂ, ಅಕ್ಷಣವರ್ಣನವೂ ಮತ್ತು ಈಶುಭಯು ನಿಷಯಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತವಾದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಅಂತ

ಭೂತವಾಗಿವೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ರಚನೆಯು ತ್ರಿಧಾತುವಿಮಾಂಸೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳುವಪದ್ಧತಿಯು ಮಾತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರೋಗಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣವು ಸರ್ವಾಂಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು—ರೋಗೋತ್ಪತ್ತಿಗನುಸಾರ ಪ್ರಭಾವಭೇದ, ಬಲಭೇದ, ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೇದ, ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ರೋಗವಿವರಣೆ. ಭೇದ, ಮತ್ತು ಅಶಯಭೇದ ಎಂಬ ಐದು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ರೋಗಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ವಿಮಾನಸ್ಥಾನ) ಸುಶ್ರುತಾಚಾರ್ಯರು ಇದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ರೋಗಗಳು—ಅದಿಬಲ, ಜನ್ಮಬಲ, ದೋಷಬಲ, ಸಂಘಾತಬಲ, ಕಾಲಬಲ, ದೈವಬಲ ಮತ್ತು ಸ್ವಭಾವಬಲಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ ರೋಗಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯು ಅಧುನಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯಕ್ರಮವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಮಹತ್ವವು ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಆಯುರ್ವೇದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಮೂಲತತ್ವಗಳು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವುಗಳಿದ್ದರೂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸುಲಭವಾಗಬೇಕೆಂದು

“ನಚಸಂಖ್ಯೇಯಾಗ್ರೇಷುಭೇವಪ್ರಕೃತ್ಯಂತರೀಯೇಷು” (ವಿಮಾನ ಅ೬)

ಹೇತುಲಕ್ಷಣಗಳ ಮೇಲೆ ಎಂದು ನೆನಪುಕೊಟ್ಟು ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ದೋಷನಿವಾರಣೆ ಆವಲಂಬನೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಧಿ ಹೀಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಆ ಮೇಲೆ ಔಷಧಯೋಜನೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತಾನ್‌ದೋಷಾಂಸ್ತ್ರಿಧಾದಿಶ್ಯ ವ್ಯಾಧೀನ್‌ಸಾಧ್ಯಾನ್‌ಸಮಾಚರೇತ್ |

ವ್ಯಾಧಿಹೇತುಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವೈರ್ಮಾತ್ರಾಕಾಲಾವಿಚಾರಯೇ || (ಚರಕಸೂತ್ರ ಅ೭)

ಹೇತುವಿಮಾಂಸೆ.

ಕಾರಣವಿಮಾಂಸೆಯಾದರೂ, ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಹೇತುಗಳು ರೋಗಕ್ಕೆ ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಯಾದ ಕಾರಣೀಭೂತವಾಗಿರುತ್ತವೆಂಬುದನ್ನು ಸರಸವಾಗಿ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಚತ್ವಾರೋವ್ಯಭಿಚಾರದೂರನಿಕಟಪ್ರಾಧಾನಿಕತ್ವಾತ್ಪ್ರನಃ |

ತೇಸಾತ್ಮೈಂದ್ರಿಯಕಾರ್ಯಯುಕ್ತ ಪರಿಣತಿಪ್ರಜ್ಞಾಪಂಧಾತ್‌ತ್ರಿಧಾ ||

ಯುಗ್‌ದೋಷೋಭಯಕಾರಣಾದಸಿತಯಾದ್ವ್ಯಂಜಕೋತ್ಪಾದಕಾ |

ಬಾಹ್ಯಾಂಭ್ಯಂತರಭೇದತೋಷಿಧಿತಾಹೇತೋಃಪ್ರಭೇದಾಽಮಿಾ ||

ದೋಷಸ್ಯಚಪ್ರಕೃತಿವೈಕೃತಾಭ್ಯಾಂ |

ಭೇದೋನುಬಂಧ್ಯಾದಸಿಚಾನುಬಂಧಾತ್ ||

ತಥಾಪ್ರಕೃತ್ಯಪ್ರಕೃತಿತ್ವಯೋಗಾತ್ |

ತಥಾಶಯಾಕರ್ಷವತಃದಾಗತೇಶ್ಚ ||

(ಮಾಧವನಿಧಾನ—ಮಧುಕೋಶವ್ಯಾಖ್ಯೆ)

ಧಾತು ವೈಷಮ್ಯ. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮತ್ತು ಅಳವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ನೋಡಿ ದರೆ ಯಾವತ್ತು ರೋಗಕಾರಣಗಳು ಈ ಮೇಲಿನ ಅವತರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತ ವಾಗಿನೆಯೆಂದು ಯಾರಿಗಾದರೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಗಳಾದ ಜಂತುಗಳಾಗಲಿ ಅಭ್ಯಂತರ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಸಮ ಧಾತುಗಳಾಗಲಿ, ಈ ದ್ವಾರ ದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡುವುವು. ರೋಗೋತ್ಪಾದಕಹೇತುವುಯಾವುದೇ ಇದ್ದರೂ, ಪರಿಣಾಮವು ತ್ರಿಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಆಗುವದಲ್ಲದೆ ಮತ್ತಾವ ಕ್ಷೇತ್ರ ದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಲಾಗದು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಣ ಸಂಗ್ರಹಯುಕ್ತವಾದ ಶರೀರವೇ ರೋಗ ಬೀಜಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಥಾನವು. ದೇಹ ಮನೋದೇಶಗಳಮೇಲೆ ಈ ಪರಿ ಪರಿಣಾಮವಾದ ಕೂಡಲೆ ಧಾತುವೈಷಮ್ಯವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ಮುಂದೆ ರೋಗಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ವೈಷಮ್ಯ ಉಂಟಾದಕೂಡಲೆ ಅದನ್ನು ಬೆಳೆ ಯದಂತಿಮಾಡುವ ಉಪಕ್ರಮಗಳು ಶರೀರದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ತ್ರೋತಸ್ಸುಗಳ ಲ್ಲಿಯೂ, ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದು ಮೂಲತಃ ವಾಯುಶಕ್ತಿಯಿಂದ—

ದೋಷಧಾತ್ವಗ್ನಿಸಮತಾಂಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿವಿಷಯೇಷುಚ |

ಕ್ರಿಯಾಣಾಮಾನುಲೋಮ್ಯಂಚಕರೋತ್ಯಕುಸಿತೋನಿಃ ||

[ಸುರುತ-ನಿದಾನ ೬೧]

ಅಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಕೂಡಾ ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸು ಲ್ಲಿಯ ಧಾತು ಕ್ರಿಯೆಗಳ ತ್ತದೆ. ಶರೀರವು ಆನಂತ ಜೀವಂತ ಘಟಕಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ವಿಚಾರ. ಜೈತನ್ಯ ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇವು ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದ ಸಾಧಮ್ಯವೂ, ಸಂವೇದನಾಧರ್ಮವೂ, ಇರುತ್ತವೆ. ಯಾವದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಘಾತವು ಉಂಟಾಗಲು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಪ್ರತಿಕಾರ ಶಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಕ್ರಿಯೆ, ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು. ಈ ಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳ ಅಥವಾ ಘಟನೆ-ವಿಘಟನೆ ಗಳ ಮೇಲೆ ರೋಗದ ವೃದ್ಧಿ, ಶಮನಗಳು ಆವಲಂಬಿಸಿರುವವು. ಘಟನೆ-ವಿಘ ಟನೆಗಳಿಂದಲೇ—ಜೈತನ್ಯಪರಮಾಣುಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕಣಗಳಲ್ಲಿ (Cells) ಉಂಟಾ ಗುವ ವೃದ್ಧಿ-ಕ್ಷಯಗಳು. ಈ ವೃದ್ಧಿ-ಕ್ಷಯಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ನಿಯಾಮಕ ಶಕ್ತಿಗೆ ನಿಸರ್ಗಪ್ರತಿಕಾರಕಶಕ್ತಿ (Vital force) ಎನ್ನುವರು. ಈ ಶಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಪಚನ, ಶೋಷಣ, ಪೋಷಣ, ರಕ್ತಾಭಿವರಣ ಚಲನವಲನ, ಮನನ, ಚಿಂತನ, ಮುಂತಾದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ವ್ಯಾಪಾರ ಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ಷ್ಮಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳೂ, ಕೆಲವು ಸ್ಥೂಲಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವು ಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯು ರಸಾಯನಿಕ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಭೌತಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿಯಾಗಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಮಾಣು

ಗಳು ಜೈತನ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಕೇವಲ ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕ ದ್ರವ್ಯಗಳಂತೆ ಇವುಗಳ ಅವಸ್ಥೆಯು ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಇವು ಸೇಂದ್ರಿಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ತ್ರಿಧಾತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನಗಳೆಂದರೆ ಧಾತುಗಳು (Tissues) ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು (Organ) ಈ ಪರಮಾಣುಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಬಿಂದು (Nucleus) ಮತ್ತು ಜೀವನರಸ (Proto plasm) ಹೀಗೆ ಎರಡು ದ್ರವ್ಯಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಘಟಿಸಿದರೂ ಇವುಗಳ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿಯೇ ಆಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಾವು ಉಂಡ, ತಿಂದ ಅನ್ನದರೂಪಾಂತರವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ರಾಸಾಯನಿಕ ಘಟಕಗಳಿಂದ (Fats, Carbohydrates, Protoids, Water and Salts) ರಸರಕ್ತಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ತದ್ರೂಪ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಪರಮಾಣುಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕವಾಗಿರುವ ದ್ರವ್ಯಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಈ ಪರಮಾಣುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಭೇದದಿಂದಲೂ (Physiological differentiation) ಅವಸ್ಥಾಭೇದದಿಂದಲೂ, (Morphological differentiation) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಶಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಶರೀರಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳು ಷಡ್ರಸಯುಕ್ತವಾದ ಅಹಾರದಿಂದ ಪರಿಣತವಾದ ರಸರಕ್ತಾದಿಗಳ ಎರಡೂ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ತುಲನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾಡುವವು. ಸ್ವಲ್ಪದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ ನಾಲ್ಕು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದರೆ—ಆಕೃತಿಭೇದದಿಂದ (ಆವ, ತೇಜ, ವಾಯು) ಕಫ, ವಿವೇಚನ, ಪಿತ್ತ, ವಾತಗಳು, ಅವಸ್ಥಾಭೇದವನ್ನೂ, ಪ್ರಕೃತಿಭೇದದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಭೇದವನ್ನೂ. ಮತ್ತು ವಿಕೃತಿಭೇದದಿಂದ ಧಾತುವೈಷಮ್ಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ತ್ರಿಧಾತು ಎಂಬ ಸೂತ್ರಬದ್ಧವಾದ ಹೆಸರಿನ ರಹಸ್ಯವೇ ಇದು. ಆಯುರ್ವೇದಕಾರರು ಜೀವನಸೃಷ್ಟಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮೂಲಮಾಂಸೆಯನ್ನು ಜೀವನ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮುಖಾಂತರವೇ ಮಾಡಲು ದ್ಯುಕ್ತರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಇತರ ಉಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರಸಂಗವು ಬಾರದೆ, ತ್ರಿಧಾತು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಂಪೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವತ್ತು ಮಣಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ತೋರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಜಾಣತನವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವರು. ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೆ ಅವಯವಗಳನ್ನು (೧) ಸ್ಥೂಲಭೇದದಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವ, ಆಪ್ಯ, ಆಗ್ನೇಯ, ವಾಯುಮೈ, ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳೆಂದೂ (೨) ಸೂಕ್ಷ್ಮಭೇದದಿಂದ ಪರಮಾಣುಗಳೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಚರಕ-ಶಾರೀರ ಅ, ೭) ರಸರಕ್ತಾದಿ ಸ್ವಧಾತುಗಳು ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಗದವು. ಮತ್ತು ಜೈತನ್ಯಾಯತನಗಳು ಎರಡನೆಯ ವರ್ಗದವು ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಜೈತನ್ಯಾಯತನಗಳಿಗೆ ಮೂಲಜೈತನ್ಯದಾಯಕ ಶಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ವಾಯುವು. ಇದು ಉಳಿದ ಎರಡೂ ಅಂದರೆ ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೆ ಯಾವತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾತಪಿತ್ತಕಫಾದೇಹೇಸರ್ವಶ್ರೋತೋನುಸಾರಿಣಃ ॥

ವಾಯುರೇವಹಿಸೂಕ್ಷ್ಮತ್ವತ್ಪ್ರಾಜ್ಞಯೋಸ್ತತ್ರಾಪ್ಯುದೀರಣಃ ॥

(ಚರಕ-ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಅ. ೨೨.)

ಆಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ
ತ್ರಿದೋಷವಿಚಾರಾ
ಭಾವವು ಸಂಸ್ಕೃತಿ
ಭಿನ್ನತ್ವದ
ಕಾರಣದಿಂದಲೇ

ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫ, ಸಂಯುಕ್ತವುಳ್ಳ ಶ್ರಿಕೂಟೈಕ್ಯನೇ ತ್ರಿದೋಷವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಸ್ಥೂಲಮಾನದಿಂದ ಶರೀರ ರಚನೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಕಲ್ಪನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಲ್ಲ. ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಯಸ, ಧಾತು, ಅಶಯ ಮತ್ತು ಮಲಾಯತನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮಶಃ ಆಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ (cells, tissues, organs and excretary passages) ಎಂದು ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ತ್ರಿದೋಷತತ್ವವು ಮಾತ್ರ, ಆಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿರೆತಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ದೇಶ ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಭಿನ್ನತತ್ವವು. ವಿಚಾರ ಸರಣಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವರವರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವು. ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ಶರೀರ ಇವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಶೋಧಿಸುವಾಗ ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯರು ಸ್ಥೂಲಮೂಲತತ್ವಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಆರ್ಯರು ಸೂಕ್ಷ್ಮಮೂಲತತ್ವಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಆರಂಭವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಿಕಾರೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ
ಶರೀರ ಮತ್ತು ಸತ್ತ್ವ
ಇವೆರಡೂ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು.

ನಮ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಮಾಂಸಮಯ ಶರೀರವು ಸ್ಥೂಲದೇಹವು ವಾಸನಮಯ ಶರೀರವು ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವು ಇದೇ ಮಾನಸಶರೀರವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಂಚ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ, ಮನ, ಬುದ್ಧಿ, ಅಹಂಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮತತ್ವಗಳು ಸಮಾವಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮನಸ್ಸು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ದ್ರವ್ಯವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವ, ರಜ, ತಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಸಮಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದು ಸತ್ತ್ವ ಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಸಮಸ್ಥಿತಿಯು ಬಂದಕೂಡಲೇ ರಜಸ್ ಹಾಗೂ ತಮಸ್ ದೋಷಗಳು ಮುಂದರಿಯುತ್ತವೆ ಶರೀರದ ಶುಭಾಶುಭ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ಥಿತಿಗಳು ಈ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಣಸಂಗ್ರಹದ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಶರೀರದೋಷಗಳಾದರೂ ಮನಸ್ಸಿನಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು. ಸ್ಥೂಲದೇಹವು ಮುಖ್ಯತಃ ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು. ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಣ ಸಂಗ್ರಹವುಳ್ಳದ್ದು. ಶರೀರವು ಇವೆರಡರ ಸಮ್ಮೇಳನದಿಂದಾದ ವಸ್ತುವು. ತ್ರಿಧಾತುಗಳು ಪಂಚಭೂತ ವಿಕಾರ ಸಮುದಾಯರೂಪಗಳಾಗಿ ಜಡಶರೀರವನ್ನೂ

ಮತ್ತು ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮಾನಸಶರೀರವನ್ನೂ ಅಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವು. ಸ್ಥೂಲಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಸದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ರಸಾಯನ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿವೇಚಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರದ ಗುಣ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದಿತ್ಯಾಗಿಯೇ ಆಯುರ್ವೇದಕಾರರು ಇವೆರಡೂ ದೇಹಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಗಿರುವ ತ್ರಿಧಾತುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅವುಗಳ ಗುಣಕರ್ಮಗಳಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ತ್ರಿಧಾತುವಿನಮಾಂಸೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ ಈ ಶಬ್ದಾಭಿಧಾನವು ಕೇವಲ ವಿಷಯ ವಿವೇಚನ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿಯೇ ಇರದೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ಯಾವತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದದ್ಯೋತವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಜೀವಾತ್ಮ ನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯದಿಂದ ಶರೀರದೊಳಗಿನ ಸಾಂಚ ಭೌತಿಕದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಧಾತುತ್ವವು ಉಪಗುಪ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ
ಗಳಿಗೆ ಆಧುನಿಕ
ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ
ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ
ಕಾರಣವು.

ಆಧುನಿಕ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯ ಇಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರವು ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಧಾನವೂ ಧಾತುಪ್ರಧಾನವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಆಧುನಿಕಸಂಹಿತರು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಈಗಿನ ವಿಶಾಲ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ತತ್ವಶಃ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ಯಾವತ್ತು ಧಾತುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಅದು ಸಮರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಆಧುನಿಕ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರದ ಉಪಯೋಗವು ರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ತ್ರಿದೋಷವಿಮಾಂಸೆಯ ಕಲ್ಪನೆಯು ಉಚ್ಚತರದಿದ್ದರೂ ಅತಿವ್ಯಾಪಕ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಬುದ್ಧಿಯ ಚಿಕಿತ್ಸಕನಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಅನುಕೂಲವಾಗಲಾರದು. ಹೀಗಿದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ಥೂಲ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿದ ಹೊರತು ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆಯುರ್ವೇದವ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಿದೆ.

ಆಯುರ್ವೇದಕಾರರಾದರೂ ಇದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡಿಲ್ಲೆಂತಲ್ಲ. ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಾಮಾನ್ಯಜ (ದ್ವಂದ್ವ) ದೋಷಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ರೋಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೂ ನಾನಾತ್ಮಜ (ಒಂಪೊಂದೇ) ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ರೋಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೂ ಅದರಂತೆ ದೂಷಿತನಾದ ರಸದಿ ಸತ್ತಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ರೋಗಗಳ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

[ಚರಕ ಅಶ್ವೀದರೀಯ ಮತ್ತು ಮಹಾರೋಗ ಅಧ್ಯಾಯ-ಸೂತ್ರಸ್ಥಾನ; ಹಾಗೆಯೇ ಸುಶ್ರುತ ವ್ಯಾಧಿಸಮುದ್ದೇಶೀಯ ಸೂತ್ರಸ್ಥಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.]

ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಸ್ತತಃ ರೋಗನಿದಾನಕ್ಕೆ ಹೇತು, ಸ್ಥಾನದುಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ದೋಷ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನ ಲಕ್ಷಣ ಇವುಗಳ ವಿಚಾರವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ದುಷ್ಟಿಗಳ ವಿಚಾರ. ವರ್ಣನವನ್ನು ಆಯುರ್ವೇದಕಾರರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ

ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ ಆಧುನಿಕ ಚಿಕಿತ್ಸಾಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಭಾರವನ್ನು ಹಾಕಿಲ್ಲ. ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೆ ಆಯಾ ಸ್ಥಾನ ಆಶಯ, ಆಯತನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಸಿತವಾದ ದೋಷಗಳು (Morbid process) ಹೇಗೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆಂಬದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪದ್ಧತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. “ದೇಹ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಾಚ್ಚ ಭವೇದ್ರೋಗವಿಶೇಷಕೃತ್”

[ಚರಕ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಅ ೨೮]

ಆಶಯಾಧಿಷ್ಠಾನಗಳೆಂದರೆ— ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಸರಿ. ಮೇಲಾಗಿ ಶರೀರ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ನಾತ್ರ, ಪಿತ್ತ, ಕಫ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಐದೈದು ಸ್ಥಾನಭೇದಗಳು ನಿಶ್ಚಯಿಸ್ಪಷ್ಟವೆ. ಇವು ಶರೀರದ ಎಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವು ಶರೀರವು ತ್ರಿಧಾತುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವದು ನಿಜವಿದ್ದರೂ ಈ ಧಾತುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅವಯವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಧಾತುಪೂರಿತವಾದ ಗುಣಕರ್ಮಗಳು ಇರುವವು, ಈ ರೀತಿ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರವನ್ನು ಪಡೆದ ಅವಯವ ಸಮೂಹಗಳು ಪಚನ ಪೋಷಣ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ತ್ರಿಧಾತುಗಳ ವಿದ್ಯಮಾನದಿಂದಲೇ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಧಾತು ವೈಷಮ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕೂಡಲೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ದೋಷಗಳ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವವು ಬೆಳೆದಿವೆ ಯಾವವು ದೂಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತವಾಗಿವೆ ಯಾವವು ಮಲಾಯತನಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ವವು ಮಲರೂಪಗಳಾಗಿ ಹೊರಬೀಳುತ್ತವೆ ಎಂಬೀ ಸಂಗತಿಗಳು ತಾವಾಗಿಯೇ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರವಾಗುವವು.

ಲಕ್ಷಣ ವರ್ಣನೆ. ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣ ವರ್ಣನೆಯಾದರೂ ಚನ್ನಾಗಿದೆ ದೋಷಗಳು ಕುಸಿತವಾದಾಗ ಸಂಭವಿಸುವ ಸಾಧಾರಣ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಹೇಳಿಟ್ಟಿರುವರು. ಕೆಳಗೆ ಬರೆದ ವಧುಕೋಶಟೀಕೆಯಲ್ಲಿಯ ಸುದಾಂತ ಸೇನನ ಅವತರಣದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಬಹಳ ಸುಬೋಧ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಟ್ಟವೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ರೋಗನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವು ವಿಫಲವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪಠನಮಾಡುವದು ಅವಶ್ಯವಿದೆ.

ಕುಸಿತವಾತ.

ಆಧ್ಮಾನಸ್ತಂಭೌಕ್ಷ್ಯಸ್ಫುಟನವಿಮಥನಕ್ಷೋಭಕಂಪಪ್ರತೋದಾಃ |
ಕಂಠಧ್ವಂಸಾವಸಾದೌತ್ರಮಕವಿಲಪನಂಸ್ತಂಸಶೂಲಪ್ರಭೇದಾಃ ||
ಪಾರುಷ್ಯಂಕರ್ಣನಾದೋವಿಸಯಪರಿಣತಿಶ್ರಂಶದೃಷ್ಟಿಪ್ರಮೋಹಾಃ |
ವಿಸ್ಪಂದೋದ್ವಿಟ್ಟನಾನಿಗ್ಧಪನಮಶಯನಂತಾಡನಂಪೀಡನಂಚ ||
ನಾನೋನ್ಮಾನಾವಿಷಾದೋಶ್ರಮಪರಿಪತನಂಜೃಂಭಣಂರೋಮಹರ್ಷೋ |
ವಿಕ್ಷೇಪಾಕ್ಷೇಪಷಗ್ರಹಣಶುಷಿರತಾಚ್ಛೇದನಂನೇಷ್ಠನಂಚ ||
ವರ್ಣಶ್ಯಮೋರುಣೋವಾತ್ಯಡಪಿಚಮಹತಿಸ್ವಪವಿಶ್ಲೇಷಸಂಗಾಃ |
ವಿದ್ಯಾತ್ಯಮಾರ್ಣ್ಯಮೂನಿಪ್ರಕುಸಿತಮರುತಸ್ಸೃತ್ಯಷಾಯೋರಸಶ್ಚ ||

ಕುಸಿತಪಿತ್ತ

ವಿಸ್ಫೋಟಾವ್ಲಕಧೂಮಕಾಃಪ್ರಲಪನಂಸ್ವೇದಸ್ಮೃತಿಮೂರ್ಚ್ಛನಮ್ |
ದೌರ್ಗಂಧ್ಯಂದರಣಂಮದೋವಿಸರಣಂಪಾಕೋರತಿಪ್ತೃಢೈರಮ್ ||
ಊಷ್ಮಾತ್ಪಸ್ತಿತಮಃಪ್ರನೇಶವಹನಂಕಟ್ಟಿವ್ಲತಕ್ತಾರಸಾಃ |
ವರ್ಣಃಪಾಂಡುವಿವರ್ಜಿತಃಕ್ಷಧಿತಥಾಕರ್ಮಾಣಿಪಿತ್ತಸ್ಯವೈ ||

ಕುಸಿತಕಫ.

ತೃಪ್ತಿಪ್ತಂದ್ರಾಗುರುತಾಸ್ತ್ಯಮಿತ್ಯಂಕರಿನತಾಮಲಾಧಿಕ್ಯಂ ||
ಸ್ನೇಹಪಕ್ತ್ಯಪಲೇಪಾಃಶ್ರೈತ್ಯಂಕಂಡೂಪ್ರಸೇಕಶ್ಚ ||
ಚರಕತ್ವೃತ್ಪಂಶೋಘೇನಿದ್ರಾಧಿಕ್ಯಂರಸಾಪಟುಸ್ವಾದೂ |
ವರ್ಣಶ್ವೇತೋಲಸತಾಕರ್ಮಾಣಿಕಫಸ್ಯಜಾನೀಯಾತ್ ||
ದ್ವಿದೋಷಲಿಂಗಃಸಂಸರ್ಗಃಸಂನಿಪಾತಸ್ತ್ರಲಿಂಗಕಃ ||

ಚಿಕಿತ್ಸಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ ವರ್ಣ, ವೇದನ, ರಾಗ, ಪಾಕ, ಶೋಫ, ರಸಾದಿಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಶಭೂತವಾಗಿವೆ.

ಬಾಹ್ಯಹೇತುಗಳ ಜಂತುಜನ್ಯಾದಿ ಆಗಂತುಕರೋಗಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ
ವಿಚಾರ. ಅನುಬಂಧ್ಯಾನುಬಂಧಗಳ ವಿಚಾರವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ ದೋಷದುಷ್ಟಿಯ ಸಂಬಂಧವು ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.
ದೋಷವೈಷಮ್ಯೇಣೈವಚಬಹುರೂಪಾರಗನುಬದ್ಧತೇಪ್ರವರ್ಧತೇಚ |

ವಿವಂಚಕೃತ್ವಾನದೋಷವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ರೋಗಾನುಬಂಧಕೇವಲಂ

ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವಿಶೇಷಾಃ ||

ಎಂದು ವಾಗ್ಬಟ ಪಂಡಿತರು ಸಂಗ್ರಹಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷಾದಿಗಳಂತೆ ಜಂತುಗಳು ಕೂಡ ರೋಗಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಗಳೆಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಇವು ಬಾಹ್ಯದೋಷಗಳು. ಆಹಾರದೋಷಗಳಂತೆಯೇ ಇವು ತಮ್ಮ ಗುಣಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ತ್ರಿಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನೈಷಮ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು ಇವುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯು ವಿಷಮಯಸದಾರ್ಥಗಳಂತೆ ವಿಕಾಸೀ, ವ್ಯನಾಯೀ, ಆಶುಕಾರೀ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವದು. ಇವು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರವುಳ್ಳವುಗಳಾದರೂ ತ್ರಿಧಾತುಮಯವಾದ ಸಜೀವೇಂದ್ರಿಯ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಭಾವಗಳೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಅವು ತಮಗೆ ಸಮಾನಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಅನುಕೂಲವಿದ್ದ ಶರೀರ ಘಟಕಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವವು. “ಸಮಾನೇವೃದ್ಧಿಮಾಪ್ನೋತಿ” ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಇವುಗಳಿಗೂ ಹತ್ತುವುದುಂಟು. ನಿಸರ್ಗ ಪ್ರತಿಕಾರಶಕ್ತಿಯು ಬಲಉಳ್ಳದ್ದಿದ್ದಾಗ ಇವುಗಳ ಆಟವು ಸಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಧಿ ವಿಪರೀತ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದ ಇವುಗಳ ಪರಾಭವವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗ ತ್ತದೆ.

ರೋಗಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ
ಕಾರಣಗಳು.

ಒಟ್ಟಿಗೆ - ನಿಜರೋಗವೇ ಇರಲಿ ಆಗಂತುಕರೋಗವೇ ಇರಲಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರೇರಕಗಳಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಾರಣಗಳಾವನೆಂದರೆ ಅಸಾತ್ಮೇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥ ಸಂಯೋಗ, ಪ್ರಜ್ಞಾಪರಾಧ ಮತ್ತು ಪರಿಣಾಮಾಹೇತುವ್ಯಾಧಿ-ವಿಪರೀತ-ಚಿಕಿತ್ಸಪದ್ಧತಿಯು ಇವೆರಡೂ ಬಾಹ್ಯಾಂಭ್ಯಂತರ ದೋಷಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಗ್ರಹಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸಕನು ಯಾವ ಚಿಕಿತ್ಸಕ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೂ ನಿದಾನವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ ಹೊರತು ಅವನಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ.

ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಹೇತು ವ್ಯಾಧಿ
ಗಳ ಜ್ಞಾನದ
ಅವಶ್ಯಕತೆ.

ಹೇತು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಧಿ ಇವೆರಡರನ್ನಡುವೆ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವರು “ದೋಷೇತಿಕರ್ತವ್ಯತಾರೂಪಾಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಃ” ಎಂದೆನ್ನುವರು ಮತ್ತು ಕೆಲವರು “ವ್ಯಾಧ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಹೇತುರ್ನಿದಾನಮ್” ಎಂದೆನ್ನುವರು. ಔಷಧೀಕ್ರಿಯೆಗೆ ಎರಡೂ ಬೇಕಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹೇತು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಧಿಸ್ಥಾನ ಇವುಗಳ ನಡುವಿನ ಅವಸ್ಥಾ ಭೇದಗಳನ್ನು ನಾವು ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುವದು ಹೇತುವು ಲಕ್ಷಣ

ಗಳನ್ನು (Signs) ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಧಿಯು ವೇದನೆಗಳನ್ನು (Symptoms) ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ದೋಷದುಷ್ಟಿಯೂ (Diseased processes) ದೂಷದುಷ್ಟಿಯೂ (Diseased structures) ಮೊದಲನೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿದಬರುತ್ತವೆ. ಆಯತನ ದುಷ್ಟಿಯು ವೇದನೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಇವೆರಡೂ ದುಷ್ಟಭೇದಗಳ ಅರಿವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಆರ್ಯಾಗ್ನಿ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಇವೆರಡರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಯೋಜನಾಸದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರೆ ಆರ್ಯವಿವೇಚನಾಸದ್ಧತಿಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮಮೂಲ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿನೆಲಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಕೃತಿಗಳ ಕಡೆ ಲಕ್ಷಕೊಡದೆ ದೋಷ—ದೂಷ—ದುಷ್ಟಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ತತ್ಸಂಭೂತವೂ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ವೇದನೆಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವರು. ಸೂತ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರಿಯವಿಕೃತಿಗಳ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವನನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಕಾರಃ ಪುನರಪರಿಸಂಖ್ಯೆಯಾಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿಷ್ಠಾನಲಿಂಗಾಯತನವಿಕಲ್ಪವಿಶೇಷಾತ್ || ತೇಷಾವಪರಿಸಂಖ್ಯೇಯತ್ವಾತ್ ||

[ಚರಕ-ಸೂತ್ರ-ಮಹಾರೋಗಾಧ್ಯಾಯ

ವ್ಯಾಧಿಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಕಾರಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ವೈಷಮ್ಯವು ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಮಹತ್ವವು ದೊರೆತಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಯೋಗ್ಯವೇ ಸರಿ ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ರೋಗ ಸಂಚಯನ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಆಗುವದರಿಂದ ಸಂಶಯದೋಷಗಳಿಗೆ ಅನುವು ದೊರೆಯಲಾರದು. ಇತ್ತೀಚೆಯ ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಇದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಾರಭೇದಾನುಸಾರವಾಗಿ ರೋಗ ಭೇದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸನ್ನಿಪಾತ ಜ್ವರದ ಭೇದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಚಿತ್ತವಿಭ್ರಮ, ಕಂಠಕುಬ್ಜ, ಕರ್ಣಕ, ತಂದ್ರಿತ, ರಕ್ತ ಸ್ಥೀವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ಇವೇ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರ ಭೇದಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಧಿ ನಿರ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡದೆ ವಾತೋತ್ತರಪಿತಾಮಧ್ಯಕಫಾನುಗ ಸನ್ನಿಪಾತ ಪಿತ್ತೋತ್ತರ ವಾತಮಧ್ಯ ಕಫಪೇಣ ಸನ್ನಿಪಾತ ಎಂದು ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ದೋಷ, ನಿರ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಹೇಗಿದ್ದರೂ ಹೇತು ಮುಕ್ತ ವ್ಯಾಧಿ ಇವೆರಡರ ಕಡೆಗೂ ಲಕ್ಷಗೊಟ್ಟು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವದು ಉತ್ತಮ ವಿಷಯವು. ಸುಶ್ರುತಾಚಾರ್ಯರು ನುಡಿಸುವಂಥವನ್ನೇ ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯಕ್ಷಮವಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಮಾರ್ಗವನ

ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು ನೆಟ್ಟಗೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರು ಅನ್ನುವದೇನೆಂದರೆ—

“ ಸಾಸ್ತ್ರೀಗೋವಿನಾದೊಷೈರ್ಯಸ್ಮಾತ್ಸ್ಮಾತ್ವಿಚಕ್ಷಣಃ ।

ಅನುಕ್ರಮಪರೋಗಾರಣಾಲಿಂಗೈರ್ವ್ಯಾಧಿಮುಪಾಚರೇತ್ ॥

(ಸುಶ್ರುತ-ಸೂತ್ರ ಅ. ೩೫.)

ಯಾಕೆಂದರೆ—

ದೋಷಪ್ರತ್ಯನೀಕ
ಚಿಕಿತ್ಸೆಯು ತತ್ಪ್ರಶಃ
ಸಾಸ್ತ್ರವು.

ದೋಷ ಪ್ರತ್ಯನೀಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯು ನಿಜವಾಗಿ ಸುಲಭವಾದ ಮಾರ್ಗವಲ್ಲ. ಆದು ಎಷ್ಟು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ಕಠಿಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟ ವಿಧ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ದರ್ಶನ, ಸ್ಪರ್ಶನಾದಿ ಸಾಧನಗಳನ್ನೂ ಕೈಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ದೋಷಗಳ ಚಯ, ಪ್ರಕೋಪ ಪ್ರಶಮ, ಸ್ಥಾನ, ದೇಶ, ದೂಷ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟಗೆ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಆ ಮೇಲೆ ಯೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಚಿಕಿತ್ಸಾಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಯಾವ ತಂದ ತೊಂದರೆಗಳೂ ಬಾರವು. ಆದರೆ ಇದು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ತರಗತಿಯ ವೈದ್ಯರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಈಚೆಗಾದ ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಮಾರ್ಗವು ಅಂಶತಃ ಅನುಕರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಎಂದೆನ್ನಲಿಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಧಿಪ್ರತ್ಯನೀಕ
ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲಿಯು
ದೋಷಗಳು

ಇನ್ನು ಕೇವಲ ವ್ಯಾಧಿಪ್ರತ್ಯನೀಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದೂ ನೆಟ್ಟಗಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ರೋಗಹೇತುವಿನ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗತಕ್ಕಷ್ಟು ಲಕ್ಷವು ಹೋಗದೆ ಅದು ವೇದನೆಗಳ ಉಪಶಮನದಕಡೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಹರಿಯುತ್ತದೆ ಅದರಿಂದ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಲಾಭವಾದರೂ, ಅನ್ಯಕ್ಷವಾದ ದೋಷಗಳು ಹಾಗು ಉಳಿದು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣರೋಗಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿಪ್ರತ್ಯನೀಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣವೆನಿಸಲಾರದು. ಮೇಲಾಗಿ ಒಂದೇ ವ್ಯಾಧಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿರುದ್ಧ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವದುಂಟು. ಜ್ವರವು ಚಳಿ ಮತ್ತು ಉಷ್ಣತೆ ಇವೆರಡೂ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಬರಬಹುದು. ಅದರಂತೆ ಕೆಮ್ಮು, ವಾಂತಿ, ಬಿಕ್ಕು, ತಲೆಶೂಲೆ ಮುಂತಾದ ವೇದನೆಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಪಯಿಸಬಹುದು. ಇಂಥ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಇಲ್ಲವೆ ಸರ್ಜೀವ ಪರಮಾಣುಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಔಷಧೀಪಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸಾಗದು. ಸಂಖ್ಯಾ, ಪ್ರಮಾಣ

ಉತ್ಪತ್ತಿ, ವ್ಯಾಧಿತರೂಪಹೇತು ನೊದಲಾಮವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು: ಅವುಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವದೇ ಯೋಗ್ಯವಾಗುವದು. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇತುಜ್ಞಾನದಿಂದ ರೋಗಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆಗುವದು. ವ್ಯಾಧಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ರೋಗಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆಗುವದು. ಹೇತುವ್ಯಾಧಿಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು.

“ಕಾರ್ಯಯೋನಿರ್ಧಾರತುಷ್ಠೈಷವ್ಯಂ | ತಸ್ಯಲಕ್ಷಣಮ್‌ ವಿಕಾರಾಗಮಃ”

(ವಿಮಾನ ಅ ೮)

ನಿದಾನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ರೂಪಾದಿಗಳ ಮಹತ್ವವು ಪಂಚನಿದಾನದಲ್ಲಿಯ “ಪೂರ್ವರೂಪ” ಮತ್ತು ‘ರೂಪ’ ಇವುಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ರೋಗಿಯ ಪ್ರಕೃತಿ ಮಾನವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಿದಾನ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪ, ರೂಪ ಉಪಶಯ, ಇವುಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿದ ಕಾರಣವೇ ಇದು ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ವಿಕೃತಿ ಇವುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆದ ಹೊರತು ರೋಗ—ರೋಗಿಗಳ ಪರಿಚಯವು ಆಗಲಾರದು. ರೋಗಿಯ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅವನ ಸತ್ತ್ವ, ಸಾತ್ತ್ವಿಕ, ಸಾರ, ಪ್ರಮಾಣ, ಆಹಾರ, ವ್ಯಾಯಾಮ, ವಯಸ್ಸು ನೊದಲಾಮವುಗಳ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ರೋಗವು ಧಾತುಷಯದಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ ಅದುದರಿಂದ ರೋಗ—ರೋಗಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಪೂರ್ವರೂಪಾದಿಗಳ ವಿಚಾರವೂ ಕೂಡ ನಮಗೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯ ಪೂರ್ವರೂಪವು (ದೋಷದೂಷ್ಯಸಮೂರ್ಛನಾವಸ್ಥಾ) ಆವೃತ್ತವು. ದೋಷಧಾತುಪುಲಕಗಳ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಲಧಾತುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಮೇಲೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪೂರ್ವರೂಪವು ವಿಶಿಷ್ಟಲಕ್ಷಣರೂಪದಿಂದ ಹೊರಟಿರುವದು. “ಪೂರ್ವರೂಪವು” ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾತ್ರವಾಗಿ ಇದ್ದರೆ ವ್ಯಾಧಿಯು ಸುಖಸಾಧ್ಯವಿರುವದು. ಅದೇ “ಪೂರ್ವರೂಪವು” ಅವಕಾಶವನ್ನು ತಳೆಯದೆ ಒಮ್ಮೆಲೆ “ರೂಪ” ಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ದುಮುಕಿದರೆ ಗಂಭೀರ ದೋಷಗಳ ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದು. ಪೂರ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದರಿಂದ ಮುಂದಾಗುವ ಅನರ್ಥಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪೊಮ್ಮೆ ನಿಲ್ಲಿಸಬಹುದು.

“ಪೂರ್ವರೂಪಂವಿಕಾರಾಣಾಂ ದೈಷ್ಟ್ಯಾಪ್ತಾದುರ್ಭವಿಸ್ಯತಾಂ |

ಯಾಕ್ರಿಯಾಕ್ರಿಯತೇಸಾಚನೇದನಾಂಹಂತೃನಾಗತಾಂ ||

(ಚರಕ-ಶಾರೀರ ಅ, ೧)

ಅದರಂತೆ ಅನೇಕ ದೋಷಹೇತುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಜ್ಞಾನವು ಆಗದಿದ್ದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ರೂಪಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಉಪಶಯವೆಂದರೆ— ಸಾತ್ತ್ವಿಕಸಾತ್ತ್ವಿಕದ ವಿಚಾರವು “ಸಾತ್ತ್ವಿಕಭೋಗೇ ಹ್ಯುಪಶಯಾರ್ಥಃ” [ಚರಕ-ಸೂತ್ರ-೧೧.]

ಉಪಶಯ ಮತ್ತು
ಸಾತ್ತ್ವಿಕಸಾತ್ತ್ವಿಕ
ವಿಚಾರ.

ನಿದಾನಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾತ್ತ್ವಿಕಸಾತ್ತ್ವಿಕದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ್ದು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ. ವ್ಯಾಧಿಯು ಧಾತು ವೈಷಮ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಷ್ಟೇ? ಈ ಧಾತು ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವದೇ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶವು. ಈ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಲಿಕ್ಕೆ ವೈಷಮ್ಯ ಕಾರಣಗಳಾದ ಅಸಾತ್ತ್ವಿಕದ ಹೇತುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುವದು ನಮ್ಮ ಮೊದಲನೆಯ ಕೆಲಸವು. ಶರೀರದೊಳಗಿನ ಧಾತುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಟನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವವು. ಕಾರಣಗಳು ವಿಷಮವಾದರೆ ಆ ಧಾತುಗಳೂ ವಿಷಮವಾಗುವವು; ಸಮವಾದರೆ ಸಮವಾಗುವವು.

“ಹೇತುಃಪ್ರಸಿದ್ಧಶಾನಿತ್ಯಂಜಾಯಂತೇದೇಹಧಾತವಃ”

(ಚರಕ-ಪಾರೀ-ಅ. ೧)

ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮೊದಲು ಉಲ್ಲೇಖವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ದೆಯಷ್ಟೆ ಅಭ್ಯಂತರ ಕಾರಣಗಳೆಂದರೆ ಶರೀರ ಗುಣಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿತ ಅಹಾರ ಪರಿಣತವಾದ ಗುಣಗಳು. ಈ ಗುಣಗಳು ಸಮಾನಧರ್ಮವುಳ್ಳವುಗಳಿದ್ದಾಗ ಶರೀರದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಾತ್ತ್ವಿಕವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವುಗಳಿದ್ದಾಗ ಅಸಾತ್ತ್ವಿಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಹಾನಿಯನ್ನು ತರುತ್ತವೆ. (ಶರೀರಶಾಸ್ತ್ರ-ಪ್ರ. ೬ನ್ನು ನೋಡಿ)

ಈ ಅಸಾತ್ತ್ವಿಕಭಾವಕ್ಕೆ ನಿದಾನಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಶಯವೆನ್ನುವರು. ರೋಗಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾತ್ತ್ವಿಕದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯನ್ನು ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿರುವರು—

“ಸಾತ್ತ್ವಿಕಂನಾಮತತ್ಯತ್ಸತ್ತ್ವೀನಉಪಸೇವ್ಯಮಾನಂಉಪಶೇತೇ”

[ವಿಮಾನ ಅ. ೪]

ಅಂದರೆ—

ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸತತವಾಗಿ ಸೇವನಮಾಡುವದರಿಂದ ಶರೀರಕ್ಕೆ

ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ಸಾತ್ತ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಋಷಿಯ ಮತ್ತು ಸಾತ್ತ್ಯ ಇವೆರಡೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಗೂಢಲಿಂಗವುಳ್ಳ ಬೇನೆಯಮೇಲೆ ಔಪಧೀಪಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉಪಶಯವೆಂದರೆ ವ್ಯಾಧಿಸ್ರಸಾರಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದ ಆಹಾರ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ರೋಗವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವ ಕಲೆಯು.

ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ವಿಚಾರ. ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ ದೇಶ, ಕಾಲ, ಆಹಾರ, ಅಭಿಘಾತ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ದುಷ್ಟಗಳಾದ ಮತ್ತು ಉದ್ವಾಸ ಧೃತ್ಯರ್ಜುತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸ್ಥಿತ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ತ್ರಿದೋಷಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ರೋಗದ ಆಕ್ರಮಣವಸ್ಥೆಯು. ಇವರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಧಾತುಗಳು ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಮತ್ತು ಹೇಗೆಹೇಗೆ ದುಷ್ಟವಾಗುವವು; ವ್ಯಾಧಿಯು ಸಾನುಬಂಧವೋ ಅನನುಬಂಧವೋ, ಪ್ರಾಕೃತವೋ, ವಿಕೃತವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಚಯ, ಪ್ರಕೋಪ, ಪ್ರಸಾರ, ಸ್ಥಾನ, ಸಂಕ್ರಮಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾಹೋಗುವವೆಂಬದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವದು. ಇದು ತತ್ವಶಃ ರೋಗಕಾರಣವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರದಿದ್ದರೂ ರೋಗ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಅತಿವ ಉಪಯೋಗವುಳ್ಳದ್ದು. ಸಾರಾಂಶ — ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ — “ವಿಶಿಷ್ಟಮೇವವ್ಯಾಧಿಜನ್ಮ” (ವಾಗ್ಭಟ). ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಯುರ್ವೇದಕಾರರು ನಿದಾನ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವೇಚನವನ್ನೂ ಆಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರಂತೆಯೇ ಶಾಖೋಪಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಆದರೆ.

“ಏಕಂಶಾಸ್ತ್ರಂಽಪಿಧೀಯಾನೋನವಿದ್ಯಾತ್ ಶಾಸ್ತ್ರನಿಶ್ಚಯಮ್” ।

ತಸ್ಮಾತ್ ಬಹುಶ್ರುತಾಶ್ವಾಸ್ತ್ರಂವಿಜಾನೀಯಾತ್ ಚಿಕಿತ್ಸಕಃ” ।

ಆಯುರ್ವೇದಾ ಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆ. ಎಂಬ ಚರಕಾಚಾರ್ಯರ ವಚನದಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ನಿದಾನವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುವ ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಕಲಿಯುವದು ಒಳ್ಳೇದು ಶಾರೀರ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಸ್ಥಾನ ಇವೆರಡೂ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಓದಿ ಅನಂತರ ನಿದಾನವನ್ನು ಅರಂಭಿಸುವದು ನೆಟ್ಟಗೆ. ಅದಂತೆ ಚರಕ ಮತ್ತು ಸುಶ್ರುತ ಗ್ರಂಥಗಳೊಳಗಿನ ರೋಗವಿಜ್ಞಾನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯ ಯಾವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಓದುವದು ಅವಶ್ಯವು. ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂ

ಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳು ಬಹಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವದು ನಮ್ಮ ಮೊದಲನೆಯ ಕರ್ತವ್ಯವು. ಅಧ್ಯಯನ ಅಧ್ಯಾಪನ ವಿಧಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟ ನಿಯಮಗಳು ಮನನೀಯವಾಗಿವೆ. ವಿಮಾನಸ್ಥಾನದ ಅದೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತದ್ವಿದ್ಯೆ ಸಂಭಾಷಣಗಳ ಮಹತ್ವವು ಕಡಿಮೆಯಾದದ್ದಲ್ಲ. ವಾದವಿವಾದದಿಂದ ವಿಚಾರವಿನಿಮಯವು ಚನ್ನಾಗಿ ಆಗಿ ವಿಷಯಜ್ಞಾನವಾಗುವದಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ತತ್ವಗಳ ಬೋಧನೂ ಕೂಡ ಆಗುವದು. ಆಯುರ್ವೇದವು ಅಪಾರವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಸರಿ. ಎಷ್ಟೋ ಗ್ರಂಥಗಳು ನಾಶವಾಗಿರುವದರಿಂದ ತೊಡಕಿನ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಬಿಡಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದವುಗಳಾಗಿ ಹಾಗೆ ಉಳಿದಿರುವವು. ಇಂಥ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರದ ಉಪಯೋಗವನ್ನಾದರೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯವನ್ನೂ ಬದಿಗಿಟ್ಟು ಈ ಮಾತನ್ನು ನಿಷ್ಪ್ರಹೇಯಿಂದ ಹೇಳಿರುವರು

ಕೃತ್ಯೋಹಿಲೋಕೋಬುದ್ಧಿ ಮತಾನಾಚಾರ್ಯಃಶಂಭುಶ್ಚಾಬುದ್ಧಿ
ಮತಾನ್ (ಚರಕ ಅ ೮.)

ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎಷ್ಟೋ ಬೋಧಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ವೈದ್ಯರು ಕಲಿಯತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಆಯುರ್ವೇದ ನಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಅಧುನಿಕ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಹಾಯವು ಅವಶ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಕಂಡರೆ ಅದನ್ನು ಕಲಿಯಲಿಕ್ಕಿ ಯಾವ ತರದ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಅದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಬಹು ಸಹಾಯಕಾರಿಯಾಗಿರುವದು. ದೋಷಧಾತು ಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಹೇಗೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅಂಗ ಪ್ರತ್ಯಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳು ಹೇಗೆ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆಂಬುದು ಚನ್ನಾಗಿ ನಮ್ಮ ನಿದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬರುವದು ಎಂಬ ಸುಶ್ರುತಾಚಾರ್ಯರ ವಾಕ್ಯದೊಳಗಿನ ಇಂಗಿತವನ್ನು ನಾವು ಅರಿತರಲಿಕ್ಕೆ ಬೇಕು.

ಆಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು
ಕೇವಲ ಸಹಾಯಕಾರಿ
ಗಳಾಗಿ ಯಾಕೆ ಇರಬೇ
ಕೆಂಬದರ ಕಾರಣಗಳು

ಇನ್ನು ಆರ್ಯ ವೈದ್ಯಕದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಆಧುನಿಕ
ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕಲಿತರೂ ಕೇವಲ ಸಹಾಯಕಾರಿ ಶಾಸ್ತ್ರ
ಗಳಂತೆ ಅವುಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಯಾಕಂದರೆ ಎರಡೂ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮೂಲ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ
ಕಲ್ಪನೆಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತುಸು ಗೊಂದಲ
ವಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಒಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮಮೂಲವಿದ್ದರೆ ಎರಡನೆಯದು

ಸ್ಥೂಲಮೂಲವಾಗಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಸ್ಥೂಲಮೂಲವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾಪ್ತದೋಷವಿರುವದು ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿದ ಮಾತು. ಅಧುನಿಕ ವೈದ್ಯಕವಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೊಸಹೊಸ ಉಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹೊರಡುತ್ತಿರುವದು ಈ ವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಹೊಸ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತ್ರಿದೋಷಾದಿ ತತ್ವಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣಕ್ಕೆ ಕೆಲವಂಶದಿಂದ ಪೋಷಕವಾಗಿರುವನಾದರೂ ಆಯುರ್ವೇದದೊಳಗಿನ ಇತರ ತತ್ವಾನ್ವೇಷಣಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಲಾರವು. ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯರಿಗೆ ಈಗೀಗ ಈ ಮಾತು ನಿಜವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈಚೆಗೆ ಆದ ಮಾನಸಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅವರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಧೋರಣವು ಲಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುವದು. ಚಿಕ್ಕಕ್ಕಿಯ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳು ಇನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸು ಜಡವೆಂದು ಅವರು ಮನ್ನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪಂಚಪ್ರಾಣ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಅವರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯವಿಜ್ಞಾನ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಘಟಕಾವಯವಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅವುಗಳ ಸರ್ಜನ ಪರಮಾಣುಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾ ಭೇದಗಳೂ ಅವಸ್ಥಾಭೇದಗಳೂ ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವೆಂಬದನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ವಾತವಾಹಕ ನಾಡಿಗಳ ತಂತುಗಳು ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಕೂಡಿದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾ ಭೇದಗಳು ಏಕೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಬೇಕೆಂಬದನ್ನು ಅವರು ಕಂಡು ಹಿಡಿದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ಪಂಚ ತನ್ಮಾತ್ರೈ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಸಂಬಂಧವು ಹೊಳೆದಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸೃಷ್ಟಿಯ ಮತ್ತು ಮಾನಸಶರೀರದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಗತಕ್ಕಷ್ಟು ಪರಿಶೋಧನೆಗಳು ಅವರಿಂದ ಹೊರಟಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುತಃ ಮಾನಸರೋಗಗಳ ನಿದಾನಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಮಹತ್ವವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಯುರ್ವೇದಕಾರರು ಇದನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಶುದ್ಧ ಸತ್ವದ ಏಳುಭೇದಗಳನ್ನೂ ರಾಜಸಸತ್ವದ ಆರು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ತಾನುಸಸತ್ವದ ಮೂರು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸತ್ವ ಭೇದ ಕಲ್ಪನೆಯುಚಿಕ್ಕಿತ್ತೆಯ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇರುತ್ತದೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳುವಕಾರಣವಿಲ್ಲ.

“ಶರೀರಮಪಿಸತ್ವಮನುವೀಧೀಯತೇ | ಸತ್ವಂಚಶರೀರಮ್” ||

(ಚರಕ-ಶಾರೀರ-೧.)

ಅಂತಃಸ್ರಾವಕ
ಪಿಂಡಗಳಾದರೂ
ಪ್ರಸಾದಧಾತುಗಳೇ

ಇತ್ತಿತ್ತ ಅಂತಃಸ್ರಾವಕ ಗ್ರಂಥಿಗಳಿಂದ (Ductless glands) ಹುಟ್ಟುವ ಕಸದ ಪುಣಾಮವು ಶರೀರ ವ್ಯಾಪಾರಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರಗಳ ಮೇಲೆಯೂ

ಆಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆಂದು ಅಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪಿಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗ್ರಂಥಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಾರವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದರೆ ಅಥವಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ತೆಗೆದುಬಿಟ್ಟರೆ ಬಲವತ್ತರವಾದ ದುಸ್ಪರಿಣಾಮಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ಅವರು ಕಂಡುಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಉಪಪತ್ತಿಗೆ ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿದೆ. ಈ ಪಿಂಡಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ಪ್ರಸಾದಧಾತುಗಳು ಇತರ ಅವಯವಗಳಿಗಿದ್ದಂತೆ ಇವಕ್ಕೂ ತ್ರಿಧಾತುಗಳಿಂದ ಪೋಷಣವು ದೊರೆಯುವುದುಂಟು. ವಾಯುವಿನ ಚಲನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಸಂಸ್ಥೇಹವಾದ ಉಷ್ಣತೆಯು ಹಾಗೂ ಕಫ ಧಾತುವಿನ ಬಲವೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಿಗುವವು. ಶರೀರ ಸಂವರ್ಧನಕ್ಕೆ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವು ಸ್ಪಷ್ಟಧಾತುಗಳಂತೆ ದ್ರವ್ಯಭೇದಗಳ ಮೂಲಕ ಆಗದೆ “ಗುರ್ವಾಪಿ” ಇವುತ್ತು ಗುಣಗಳ ವಿದ್ಯಮಾನದಿಂದಾಗುವದು. ಇವುಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ ಸ್ರಾವವು ಅಂತಃಶೋಷಣ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ಗೌರವರ್ಣದ ಸಿಗಗಳದ್ದಾರಾ ರಕ್ತಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಇತರ ಅವಯವಗಳ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. “ಪರಪೋಷಂಸ್ತಂಭಾತ್ ಸ್ನೇಹಪರಂಪರಾ” (ಎಗ್ಬಟ) ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈ ಸ್ರಾವಗಳಲ್ಲಿಯ ಭಾವಗಳು ಕಾರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಧಾತುಗಳ ವೃದ್ಧಿ, ಕ್ಷಯಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು. “ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಚಯಾಗಪದ್ಯೇನತ ವಿರೋಧಿನಾಂಧಾತೂನಾಂವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸೌಭವತಃ” (ಶರೀರಸ್ಥಾನ ೮೬) ಎಂದು ಚರಕಾಚಾರ್ಯರ ವಚನವುಂಟು. ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಪಿಂಡಗಳಲ್ಲಿಯಷ್ಟೇ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆಂತಲ್ಲ ಆದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯ ಯಾವತ್ತು ಪ್ರಸಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆದಿರುತ್ತವೆ. ಮೂಲತಃ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಆದ್ಯಧಾತುಗಳಿಂದ ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಇವುಗಳ ಮುಖಾಂತರವೇ ಆಗುತ್ತಿರುವವು ಈ ಅಂತಃಸ್ರಾವಕಪಿಂಡಗಳ ನಿಯಮನವು ವಾತವಾಹಕಕೇಂದ್ರಗಳ ದ್ವಾರಾ (Sympathetic ganglia) ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಶಕ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಯೋಗೀಜನರ ಅನುಭವವಿರುವದು. “ಸರ್ವಾಂಗಾಸನ”ದ ಯೋಗದಿಂದ ನಿಕಂಠಮಣಿಯ (Thyroid gland) ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ತದ್ವಾರಾ ಧಾತು ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೆಲವು ಚಿಕಿತ್ಸಕರು ಈಗಾಗಲೇ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂಗತಿಗಳ ಮೇಲಿಂದ ತ್ರಿಧಾತು ವಿನಿಮಾನೆಯ ಎಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಉಪಪತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿದೆಂಬದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ. ಕೊನೆಗೆ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದೇನೆಂದರೆ ರೋಗ ನಿವಾಸವನ್ನು ಶುದ್ಧವಾದ ಆಯುರ್ವೇದೋಕ್ತ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದರೆ ಒಹುಶಃ ಯಾವ ಆಡಳಣಗಳು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಒಂದುನೇಳೆ ಬಂದರೆ ಇಂಥ ಕಠಿಣ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಬಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಯುರ್ವೇದವು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಆಯುರ್ವೇದವು ನಿಜವಾಗಿ ಒಂದೇ ಶಾಸ್ತ್ರವಾಗದೆ ಅನೇಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಒಂದು ಬಗೆಯ 'ನೇದ'ನೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆಂಬ ಮಾತು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ತಮ್ಮ ದೊಂದು ಮತವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರರೂಪವಾಗಿಟ್ಟು ಅದರಂತೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ನಿಸರ್ಗದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಮಂಡಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತ್ರಿಕಾಲಾಬಾಧಿತವಿರಬೇಕೆಂದು ಆ ಶಾಸ್ತ್ರದ ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಆದಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಇವೇ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲಮಾನ ದಿಂದ ಒಡೆದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ, ಅವಶ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಲೂ ತತ್ವಗಳಿಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನದ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ ಅವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸ ಮೇಲ್ವಿಂಚಿ. ಬಹುದು. ಜಂತುಶಾಸ್ತ್ರದ ಆಡಂಬರದಿಂದ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳು ಉಬ್ಬುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅದು ಎಷ್ಟಾದರೂ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗವು. ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಅನುವನ್ನು ಆಯುರ್ವೇದವು ಸಲ್ಲಿಸಿರುತ್ತದೆ

ತುಲನಾತ್ಮಕದೃಷ್ಟಿ
ಯಿಂದ ಸಾಧನಗಳಿಗಿಂತ
ಲೂ ತತ್ವಗಳಿಗೆಯೇ
ಮೇಲ್ವಿಂಚಿ.

ಮಾತೃ ಪಂಡಿತರು ಇವೇ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲಮಾನ ದಿಂದ ಒಡೆದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ, ಅವಶ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಜ್ಞಾನದ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ ಅವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸ ಬಹುದು. ಜಂತುಶಾಸ್ತ್ರದ ಆಡಂಬರದಿಂದ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣು

ಗಳು ಉಬ್ಬುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅದು ಎಷ್ಟಾದರೂ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಶಾಸ್ತ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗವು. ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಅನುವನ್ನು ಆಯುರ್ವೇದವು ಸಲ್ಲಿಸಿರುತ್ತದೆ

(ವಿಮಾನಸ್ಥಾನ ಅ. ೭ ಹಾಗೆಯೇ ಸುಪ್ತ ಉತ್ತರತಂತ್ರ ಅ. ೫೪) ಇವನ್ನು ನೋಡಿ ಅವಶ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮಿತಿಮೀರಿ ಎನ್ನಿಸಿ ಮೂಲಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಒದಗೊತ್ತಬಾರದೆಂದೇ ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

“ಸರ್ವಧಾಸರ್ವಮಾಲೋಚ್ಯಯಥಾಸಂಭವಮರ್ಥವಿತ್ |

ಆಧಾಧ್ಯವಸೇತ್ತತ್ವೇಚಕಾರ್ಯೇಚತದನಂತರಮ್” ||

(ಚರಕ-ವಿಮಾನ-ಅ ೪)

ಯಾಕೆಂದರೆ,

ಲೋಕೇವಾಯ್ವರ್ಕಸೋಮಾನಾಂದುರ್ವಿಜ್ಞೇಯಾಯಥಾಗತಿಃ |

ತಥಃ ಶರೀರೇವಾತಸ್ಯ ಪಿತೃಸ್ಯ ಚಕಫಸ್ಯ ಚ ||

ಕ್ಷಯಂವೃದ್ಧಿಂ ಸಮತ್ವಂ ಚ ತಥೈವಾ ನರಣಂ ಭಿಷಕ್ |

ವಿಜ್ಞಾಯಪವನಾದೀನಾಂ ನ ಪ್ರಮುಹ್ಯತಿ ಕರ್ಮ ಸು ||

(ಚರಕ-ಚಿಕಿತ್ಸಾ-ಅ ೨೮)

ಬೆಳಗಾಂ.

7—9—1929. }

ಇತಿ ಶಂ.

H. V. Savanur.

ಮಾಧವನಿದಾನ ಕರ್ಣಾಟಕಾನುವಾದ

ವಿಷಯಗಳ ವರ್ಣಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ.

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯನಿದಾನ.		ಅತಿಸಾರ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೩೦ ೪
ಅಗ್ನಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ	೪೮ ೧	,, ಪೂರ್ವರೂಪ	,, ೫
ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣ	,, ೨	ವಾತಾತಿಸಾರಲಕ್ಷಣ	,, ೬
ಅರ್ಜೀರ್ಣಪ್ರಕಾರಗಳು	೪೯ ೫	ಪಿತ್ತಾತಿಸಾರ	,, ೩೧ ೭
ಅರ್ಜೀರ್ಣ ಕಾರಣ	,, ೭	ಕಫಾತಿಸಾರ	,, ೭
ಅನಾರ್ಜೀರ್ಣಲಕ್ಷಣ	೫೦ ೯	ಶ್ರದೋಷಾತಿಸಾರ ಲಕ್ಷಣ	,, ೮
ವಿದಗ್ಧಾರ್ಜೀರ್ಣ	,, ೧೦	ಶೋಕಾತಿಸಾರ	,, ೯
ವಿಷ್ಣುಬ್ಧಾರ್ಜೀರ್ಣ	,, ೧೧	ಆಮಾತಿಸಾರ	,, ೩೨ ೧೧
ರಸಶೇಷಾರ್ಜೀರ್ಣ ಲಕ್ಷಣ	,, ೧೨	ಅಪಕ್ವಾತಿಸಾರ	,, ೧೨
ಅರ್ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣ	೫೧ ೧೩	ಸಕ್ವಾತಿಸಾರ	,, ೧೩
ಅರ್ಜೀರ್ಣದ ಉಪದ್ರವಗಳು	,, ೧೪	ಆಸಾಧ್ಯ ಅತಿಸಾರ	,, ೧೪
ವಿಸೂಚಿಕೆ	,, ೧೫	ರಕ್ತಾತಿಸಾರನಿದಾನ	೩೩ ೨೦
ವಿಸೂಚಿಕಾಸ್ವರೂಪ	,, ೧೬	ಪ್ರವಾಹಿಕಾ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೩೪ ೨೧
ಅಲಸಕದ ಲಕ್ಷಣ	೫೨ ೧೮	,, ಲಕ್ಷಣ	,, ೨೨
ವಲಂಬಿಕೆಯ ಲಕ್ಷಣ	,, ೨೦	ಅತಿಸಾರ ನಿವೃತ್ತಿ ಲಕ್ಷಣ	,, ೨೩
ಅನಾರ್ಜೀರ್ಣ	,, ೨೧	ಜ್ವರಾತಿಸಾರ	,, ೨೪
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರ	,, ೨೨	ಅಪಸ್ಮಾರನಿದಾನ.	
ಜೀರ್ಣಾಹಾರಲಕ್ಷಣ	೫೩ ೨೩	ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗದ	
ಅತಿಸಾರನಿದಾನ.		ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೧೧೭ ೧
ಅತಿಸಾರ ಕಾರಣ	೨೯ ೧		

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ	
ಅಪಸ್ಮಾರದ ಸಾಮಾನ್ಯ		
ಲಕ್ಷಣ ೧೧೭	೨	
ಅಪಸ್ಮಾರದ ಪೂರ್ವರೂಪ ,,	೩	
ನಾತಜ ಅಪಸ್ಮಾರಲಕ್ಷಣ ೧೧೮	೪	
ಪಿತ್ತಜ ,, ,,	೫	
ಕಫಜ ,, ,,	೬	
ತ್ರಿದೋಷಜ ,, ,,	೭	
ಅಪಸ್ಮಾರದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ ೧೧೯	೮	
,, ಪ್ರಕೋಪಕಾಲ ,,	೯	
ಅರೋಚಕನಿದಾನ.		
ಅರುಚಿಯ ಕಾರಣ ೮೫	೧	
ನಾತಜ ಅರೋಚಕಲಕ್ಷಣ ,,	೧	
ಪಿತ್ತಜ ,, ,,	೨	
ಕಫಜ ,, ,,	೨	
ಅಗಂತುಕ ಮತ್ತು		
ತ್ರಿದೋಷಜ ೮೬	೩	
ಇವುಗಳ ಉಪದ್ರವಗಳು ,,	೪	
ಅಶೋನನಿದಾನ.		
ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ೩೯	೧	
,, ಸ್ವರೂಪ ೪೦	೨	
ನಾತಜ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯ		
ನಿದಾನ ,,	೩	
ಪಿತ್ತಜ ,, ,,	೫	
ಕಫಜ ,, ೪೧	೭	
ದ್ವಂದ್ವಜ ,, ,,	೯	

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ	
ಸರ್ವಜ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ		
ನಿದಾನ ೪೧	೯	
ನಾತಜ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯ		
ಲಕ್ಷಣ ೪೨	೧೦	
ಪಿತ್ತಜ ,, ,, ೪೩	೧೬	
ಕಫಜ ,, ,, ೪೪	೧೯	
ಸರ್ವಜ ಮತ್ತು ಸಹಜ		
ಲಕ್ಷಣ ,, ೨೪		
ರಕ್ತಜ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯ		
ಲಕ್ಷಣ ,, ೨೪		
ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯ		
ಪೂರ್ವರೂಪ ೪೬	೩೧	
ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯ		
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯತ್ವ ,, ೩೫		
ಯಾಸ್ಯಲಕ್ಷಣ ೪೭	೩೮	
ಅಸಾಧ್ಯ ,, ,, ೩೯		
ಮೇಧಾಧಿಗಳಲ್ಲಿನ ಅರ್ಶಸ್ಸು ,, ೪೨		
ಅಶ್ಮರೀನಿದಾನ		
ಅಶ್ಮರಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು ೧೬೮	೧	
,, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ೧೬೯	೨	
,, ಪೂರ್ವರೂಪ ,, ೩		
,, ಸಾಮಾನ್ಯ		
ಲಕ್ಷಣ ,, ೪		
ವಾತಾಶ್ಮರೀ ಲಕ್ಷಣ ೧೭೦	೬	
ಪಿತ್ತಾಶ್ಮರೀ ,, ೧೭೧	೮	
ಕಫಾಶ್ಮರೀ ,, ೨೨	೯	
ಶುಕ್ರಾಶ್ಮರೀ ,, ,, ೧೧		

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಶರ್ಕರಾಶ್ಮಿ ಮತ್ತು			
ಇದರ ಉಪದ್ರವಗಳು	೧೭೨	೧೪	
ಅಶ್ಮಿಯ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	"	೧೭	

ಅಸೃಗ್ಧರನಿದಾನ

ಅಸೃಗ್ಧರನಿದಾನ	೩೪೫	೧	
ಪ್ರದರದ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ	"	೨	
ಪ್ರದರದ ಉಪದ್ರವಗಳು	"	೨	
ವಾತಪ್ರದರದಲಕ್ಷಣ	"	೩	
ಕಫಪ್ರದರದ ಲಕ್ಷಣ	೩೪೬	೪	
ಪಿತ್ತ	"	೪	
ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರದರದ ಲಕ್ಷಣ	"	೫	
ಪ್ರದರದ ಅಸಾಧ್ಯ	"	೬	
ಶುದ್ಧಾರ್ತನ ಲಕ್ಷಣ	೩೪೭	೭	

ಅನುವಾತನಿದಾನ

ಅನುವಾತನಿದಾನ ಮತ್ತು			
ಸಂವ್ರಾಪ್ತಿ	೧೪೨	೧	
ಅನುವಾತದ ಸಾಮಾನ್ಯ			
ಲಕ್ಷಣ	"	೬	
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ			
ಅನುವಾತದಲಕ್ಷಣ	೧೪೩	೭	
ವಾತಾದಿಗಳು ವಿಶೇಷ			
ವಾಗಿದ್ವಿಲಿ ಲಕ್ಷಣ	"	೧೧	
ಅನುವಾತದಸಾಧ್ಯ			
ಸಾಧ್ಯತ್ವಗಳು	೧೪೪	೧೨	

ಅನ್ಯುಪಿತ್ತನಿದಾನ

ಅನ್ಯುಪಿತ್ತಕ್ಕೆ ಕಾರಣ	೨೫೮	೧	
---------------------	-----	---	--

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಅನ್ಯುಪಿತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ	೨೫೯	೨	
ಅನ್ಯುಪಿತ್ತದಲ್ಲಿನ ವಿಚಾರಗಳು	"	೨	
ವಮನ ಲಕ್ಷಣ	"	೪	
ಇದರ ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯ			

ವಿಚಾರ	೨೬೦	೭	
ದೋಷಸಂಬಂಧ ವಿಚಾರ	"	೮	

ಉದರನಿದಾನ

ಉದರ ಲಕ್ಷಣ	೧೮೪	೧	
ಉದರ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೧೮೫	೨	
ಉದರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	"	೩	
ಉದರ ಸಂಖ್ಯೆ	"	೪	
ವಾತೋದರಲಕ್ಷಣ	೧೮೬	೫	
ಪಿತ್ತೋದರ	"	೯	
ಕಫೋದರ	"	೧೦	
ಸನ್ನಿವಾತೋದರ ಲಕ್ಷಣ	"	೧೩	
ಪ್ಲೀಹೋದರ	"	೧೫	
ಯಕೃದುದರ	"	೧೭	
ದೋಷಸಂಬಂಧ ವಿಚಾರ	೧೮೯	೧೮	
ಬದ್ಧಗುದೋದರ	"	೧೯	
ಕ್ಷತೋದರ	೧೯೦	೨೧	
ಜಲೋದರ	"	೨೩	
ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರ	೧೯೧	೨೫	
ತ್ಯಾಜ್ಯಲಕ್ಷಣ	೧೯೨	೨೮	

ಉದಾವರ್ತನಿದಾನ

ಉದಾವರ್ತದ ಕಾರಣ	೧೫೦	೧	
---------------	-----	---	--

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ	
ಧೋನಾತ, ಮಲ, ಮೂತ್ರ ಕಳಿಕೆ, ಕಣ್ಣೀರು, ಸೀನು, ಗೋಗು, ವಮನ, ಶುಕ್ರ, ಹಸಿವು, ಸಾಯಾರಿಕೆ, ಉಸಿರು, ನಿದ್ರೆ, ಇವುಗಳ ತಡೆಯಿಂದುಂಟಾಗುವ ಉದಾವರ್ತಗಳು	೧೫೧ ೨-೧೨	
ಸಿಹಿತ ವಾತಜ		
ಉದಾವರ್ತ	೧೫೨ ೧೩	
ನಾಹ ನಿದಾನ	೧೫೩ ೧೬	
ನಾಹದ ಲಕ್ಷಣ	,, ೧೮	
ಉನ್ನಾದನಿದಾನ		
ಉನ್ನಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ	೧೦೭ ೧	
ಉನ್ನಾದ ಪ್ರಕಾರ	,, ೨	
ಉನ್ನಾದ ಕಾರಣ	೧೦೮ ೪	
,, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,, ೫	
,, ಸಾಮಾನ್ಯ		
ಸ್ವರೂಪ	೧೦೯ ೬	
ವಾತಜ ಉನ್ನಾದಲಕ್ಷಣ	,, ೭	
ಪಿತ್ತಜ ಉನ್ನಾದಲಕ್ಷಣ	೧೧೦ ೯	
ಕಫಜ	೧೧೧ ೧೧	
ಏನ್ನಿ ಪಾತಜ	,, ೧೩	
ಶೋಷ	,, ೧೪	
ನಿಷಜ	೧೧೨ ೧೫	
ಉನ್ನಾದದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	,, ೧೬	
ಭೂತೋನ್ನಾದಲಕ್ಷಣ	,, ೧೭	
ದೇವಗ್ರಹಜುಷ್ಪ	೧೧೩ ೧೮	
ಅಸುರಗ್ರಹಜುಷ್ಪ	,, ೧೯	
ಛಂಧವಗ್ರಹಜುಷ್ಪ	೧೧೪ ೨೦	

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ	
ಯಕ್ಷಗ್ರಹಜುಷ್ಪಲಕ್ಷಣ	೧೧೪ ೨೧	
ಪಿತ್ಯ	,, ೨೨	
ಸರ್ಪ	೧೧೫ ೨೩	
ರಾಕ್ಷಸ	,, ೨೪	
ಪಿಶಾಚ	,, ೨೫	
ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೧೧೬ ೨೬	
ಗ್ರಹಗಳ ಗ್ರಹಣಕಾಲ	,, ೨೭	
ಶರೀರಗತಗ್ರಹಗಳು		
ಕಾಣದಿರಲು ಕಾರಣ	,, ೨೯	

ಉಪದಂಶನಿದಾನ

ಉಪದಂಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣ	೨೩೯ ೧	
ನಾತೋಪದಂಶಲಕ್ಷಣ	೨೪೦ ೨	
ಪಿತ್ತೋಪದಂಶಲಕ್ಷಣ	,, ೩	
ರಕ್ತೋಪದಂಶ	,, ೪	
ಕಫಜೋಪದಂಶ	,, ೫	
ಸನ್ನಿ ಪಾತೋಪದಂಶ	,, ೬	
ಉಪದಂಶದ ಅಸಾಧ್ಯ	,, ೭	
ಲಿಂಗವರ್ತಿ	೨೪೧ ೮	

ಊರುಸ್ತಂಭನಿದಾನ

ಊರುಸ್ತಂಭ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೧೪೦ ೧	
ಊರುಸ್ತಂಭವೃದ್ಧಿರೂಪ	೧೪೧ ೬	
ಊರುಸ್ತಂಭ ಲಕ್ಷಣ	,, ೭	
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರ	,, ೧೦	

ಕರ್ಣರೋಗನಿದಾನ

ಕರ್ಣಶೂಲಲಕ್ಷಣ	೩೦೧ ೧	
ಕರ್ಣನಾದ	೩೦೨ ೨	
ಬಾಧಿಯು	,, ೩	

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ
ಕರ್ಣಕ್ಷೇಪ ಲಕ್ಷಣ	೩೦೨	೪
ಕರ್ಣಸ್ರಾವ	"	೫
ಕರ್ಣಕಂಡೂ	೩೦೩	೬
ಕರ್ಣಗೂಢ	"	೭
ಕರ್ಣಪ್ರತಿನಾಹ ಲಕ್ಷಣ	"	೮
ಕ್ರಿಮಿಕರ್ಣ ಲಕ್ಷಣ	"	೯
ಕರ್ಣವಿದ್ರೂಪಲಕ್ಷಣ	೩೦೪	೧೦
ಕರ್ಣ ಪಾಕಲಕ್ಷಣ	೩೦೫	೧೧
ಪೂತಿ ಕರ್ಣ	"	೧೨
ವಾತಜ ಕರ್ಣರೋಗ	"	೧೪
ಪಿತ್ತಜ	"	೧೪
ಕಫಜ	"	೧೫
ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ ಕರ್ಣರೋಗ		
ಲಕ್ಷಣ	"	೧೫
ಪರಿವೋಟಿ ಲಕ್ಷಣ	೩೦೬	೧೬
ಉತ್ಪಾತ ಲಕ್ಷಣ	"	೧೭
ಸ್ತಬ್ಧಕ ಲಕ್ಷಣ	೩೦೭	೧೯
ಉನ್ಮಥಕ ಲಕ್ಷಣ	"	೨೦
ದುಃಖವರ್ಧನ ಲಕ್ಷಣ	"	೨೧
ಪರಿಲೇಹೀ	"	೨೨
ಕಾಸನಿದಾನ		
ಕಾಸಕಾರಣ ಮತ್ತು		
ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೩೧	೧
ಕಾಸಗಳಸಂಖ್ಯೆ	೩೨	೩
ಕಾಸದಪೂರ್ವರೂಪ	"	೪
ವಾತಕಾಸದ ಲಕ್ಷಣ	"	೫
ಪಿತ್ತ	೩೩	೬
ಕಫ	"	೭

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ
ಕ್ಷತ	೩೩	೮
ಕ್ಷಯ	೩೪	೧೨
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	"	೧೪
ಕುಷ್ಠನಿದಾನ		
ಕುಷ್ಠನಿದಾನ ಮತ್ತು		
ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೨೪೭	೧
ಕುಷ್ಠದ ಏಳುಬೇಧಗಳು	೨೪೮	೭
ಕುಷ್ಠದ ಪೂರ್ವರೂಪ	"	೮
ಏಳು ಮಹಾ ಕುಷ್ಠಗಳು	೨೪೯	೧೦
ಕಪಾಲ ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೧೦
ದೊಂಬರ	"	೧೧
ಮಂಡಲ	"	೧೨
ಮುಷ್ಯಜಿಹ್ವ ಕುಷ್ಠ ಲಕ್ಷಣ	"	೧೩
ಪುಂಡರೀಕ ಕುಷ್ಠ ಲಕ್ಷಣ	೨೫೦	೧೪
ಸಿಧ್ಧ ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೧೫
ಕಾರಣ ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೧೬
ಚರ್ಮ	"	೧೭
ಕಿಟಿನು	೨೫೧	೧೮
ನೈಸಾದಿಕ ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೧೮
ಅಲಸಕ	"	೧೯
ದದ್ರು ಮಂಡಲಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೧೯
ಚರ್ಮದಲ ಕುಷ್ಠ ಲಕ್ಷಣ	"	೨೦
ಪಾನಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೨೧
ಕಚ್ಚುಕುಷ್ಠ ಲಕ್ಷಣ	"	೨೧
ವಿಸ್ಫೋಟಿ ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೨೨
ಶತಾರು ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	"	೨೨
ವಿಚರ್ಚಿಕ ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	೨೫೨	೨೩

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ದೋಷಬೇಧನಿಮಿತ್ತಕ			ಅಂತ್ರಾಲಜೀಲಕ್ಷಣ	೨೭೫	೩
ಕುಷ್ಠರೋಗ ಲಕ್ಷಣ	೨೫೨	೨೩	ವಿವೃತದ ಲಕ್ಷಣ	,,	೪
ರಸಾದಿ ಧಾತುಗತ	,, ೨೫೩	೨೫	ಕಚ್ಛುಪಿಕಾ ಲಕ್ಷಣ	೨೭೬	೫
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರ	೨೫೪	೩೧	ವಲ್ಮೀಕಿದಲಕ್ಷಣ	,,	೬
ಕುಷ್ಠಪ್ರಭೇದ ಗಳಲ್ಲಿನ			ಇಂದ್ರವಿಧದಲಕ್ಷಣ	,,	೮
ಮುಖ್ಯ ದೋಷ	,,	೩೩	ಗರ್ದಭಿಕಾ	೨೭೭	೯
ಮಹಾ ಕುಷ್ಠಗಳು	೨೫೫	೩೬	ಪಾಷಾಣಗರ್ದಭ ಲಕ್ಷಣ	,,	೧೦
ಕಿಲಾಸ ಕುಷ್ಠಲಕ್ಷಣ	,,	೩೭	ಪನಸಿಕಾ	,,	೧೧
ದೋಷಭೇದದಿಂದಇದರಲ್ಲಿ			ಜಾಲಗರ್ದಭ	,,	೧೨
ಲಕ್ಷಣಗಳು	,,	೩೮	ಇರಿವೇಲ್ಲಿಕಾ	,, ೨೭೮	೧೩
ಶ್ವಿತ್ರದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೨೫೬	೪೦	ಕಕಷ್ಠ	,,	೧೪
ಸಾಂಸರ್ಗಿಕ ರೋಗಗಳು	,,	೪೨	ಗಂಧಮಾಲಾ	,,	೧೫
ಕ್ರಿಮಿನಿದಾನ			ಅಗ್ನಿ ರೋಗಿಣೀ	,,	೧೬
ಕ್ರಿಮಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು	೫೩	೧	ಚಿಪ್ಪ	,, ೨೭೯	೧೭
ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	,,	೨	ಕುನಖ	,,	೧೯
ಬಾಹ್ಯ ಕ್ರಿಮಿ	,,	೩	ಅನುಶಾಯಿ	,,	೨೦
ಕ್ರಿಮಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣ	೫೪	೪	ವಿದಾರಿಕಾ	,,	೨೦
ಪುರೀಷಜ ಕ್ರಿಮಿಗಳು	,,	೫	ಶರ್ಕರಾ	,,	೨೧
ಕಫಜ	,,	೫	ಶರ್ಕರಾರ್ಬುದ	,,	೨೪
ರಕ್ತಜ	,,	೬	ಪಾದದಾರೀ	,, ೨೮೦	೨೪
ಸಂಜಾತ ಕ್ರಿಮಿಲಕ್ಷಣ	,,	೭	ಕದರ	,,	೨೫
ಕಫಜ ಕ್ರಿಮಿಲಕ್ಷಣ	,,	೮	ಅಲಸ	,,	೨೬
ರಕ್ತಜ ಕ್ರಿಮಿಲಕ್ಷಣ	೫೫	೧೧	ಇಂದ್ರಲುಪ್ತ	,, ೨೮೧	೨೭
ಪುರೀಷಜ ಕ್ರಿಮಿಲಕ್ಷಣ	,,	೧೩	ದಾರುಣ	,,	೨೯
ಕ್ಷುದ್ರರೋಗನಿದಾನ			ಅರೂಂಪಿಕಾ	,,	೩೦
ಅಜಗಲ್ಲಿಕ ಲಕ್ಷಣ	೨೭೫	೧	ಪರಿತ	,,	೩೧
ಯವಪ್ರಖ್ಯಾಲಕ್ಷಣ	,,	೨	ಯುವಾನಪಿಡಕಾ	,, ೨೮೨	೩೨
			ರದ್ಮಿ ನೀ ಕಂಟಕ	,,	೩೩

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ
ಜತುಮಣಿ	,,	೨೮೨ ೩೪	ಮೇದೋಜ	,,	೨೦೫ ೧೫
ಮಷಕ	,,	,, ೩೫	ಶಿರಾಜನ್ಯ	,,	೨೦೬ ೧೬
ತಿಲಕಾಲಕ	,,	೨೮೩ ೩೬	ಅರ್ಬುದನಿದಾನ	,,	,, ೧೮
ನೈಚ್ಛ	,,	,, ೩೭	ಅರ್ಬುದಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ	,,	,, ೧೯
ವ್ಯಂಗ	,,	,, ೩೮	ರಕ್ತಾರ್ಬುದಲಕ್ಷಣ	,,	೨೦೭ ೨೦
ನೀಲಿಕಾ	,,	,, ೩೯	ಮಾಂಸಾರ್ಬುದ	,,	,, ೨೨
ಪರಿವರ್ತಿಕಾ	,,	೨೮೪ ೪೦	ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೨೦೮ ೨೪
ಅವಪಾಟಿಕಾ	,,	,, ೪೧	ಅಧ್ಯರ್ಬುದಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೨೫
ನಿರುದ್ಧಪ್ರಕಾಶ	,,	,, ೪೨	ದ್ವಿರರ್ಬುದ ಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೨೬
ಸನ್ನಿರುದ್ಧಗುಡ	,,	೨೮೫ ೪೩	ಅರ್ಬುದವು ಪಕ್ಷವಾಗದಿರಲು	,,	,, ೨೭
ಅಹಿಪೂತನ	,,	,, ೪೪	ರಾರಣ ೨೦೯	,,	,, ೨೮
ವೃಕ್ಷಣಕಚ್ಚು	,,	೨೮೬ ೫೧	ಗುಲ್ಮನಿದಾನ		
ಗುಡಭ್ರಂಶ	,,	,, ೫೨	ಗುಲ್ಮದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೧೫೪ ೧
ವರಾಹದಂಷ್ಟ್ರ	,,	,, ೫೪	ಗುಲ್ಮದ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೨
ಗಲಗಂಡನಿದಾನ			ಗುಲ್ಮ ಪ್ರಕಾರಗಳು	,,	,, ೩
ಗಲಗಂಡದ ಸ್ವರೂಪ	,,	೨೦೧ ೧	ಗುಲ್ಮದ ಪೂರ್ವರೂಪ	,,	೧೫೫ ೪
ಗಲಗಂಡದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	,, ೨	ಗುಲ್ಮದ ಸಾಮಾನ್ಯ	,,	,, ೫
ವಾತಗಲಗಂಡ ಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೩	ವಿಕಾರ	,,	,, ೫
ಕಫಜ	,,	೨೦೨ ೪	ವಾತಗುಲ್ಮದ ಕಾರಣ	,,	,, ೬
ಮೇದೋಜ	,,	,, ೬	ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೬
ಅಸಾಧ್ಯ	,,	೨೦೩ ೭	ಪಿತ್ತ ಗುಲ್ಮದ ಕಾರಣಮತ್ತು	,,	,, ೭
ಗಂಡಮಾಲಾ	,,	,, ೮	ಲಕ್ಷಣ	,,	೧೫೬ ೯
ಅಪಚೇ	,,	,, ೯	ಕಫಗುಲ್ಮದ ಕಾರಣ ಮತ್ತು	,,	,, ೧೦
ಲಪಚೆಯ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೨೦೪ ೧೦	ಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೧೦
ಗ್ರಂಥಿನಿದಾನ	,,	,, ೧೧	ಸನ್ನಿಪಾತ ಗುಲ್ಮಕ್ಕೆ	,,	,, ೧೧
ವಾತಜಗ್ರಂಥಿ ಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೧೨	ಕಾರಣ	,,	೧೫೭ ೧೧
ಪಿತ್ತಜ	,,	೨೦೫ ೧೩	ದ್ವಂದ್ವಜ ಗುಲ್ಮದ	,,	,, ೧೨
ಕಫಜ	,,	,, ೧೪	ಲಕ್ಷಣ	,,	,, ೧೩

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಸನ್ನಿಪಾತಜ ಗುಲ್ಮದ			
ಲಕ್ಷಣ	೧೫೭	೧೪	
ರಕ್ತಗುಲ್ಮ ಲಕ್ಷಣ	೧೫೮	೧೫	
ಅಸಾಧ್ಯ ಗುಲ್ಮ ಲಕ್ಷಣ	೧೫೯	೧೬	
ಗ್ರಹಣೀನಿದಾನ			
ಗ್ರಹಣೀಯ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೨೫	೧	
ಗ್ರಹಣೀಯ ಸಾಮಾನ್ಯ			
ಲಕ್ಷಣ	”	೨	
ಗ್ರಹಣೀಯ ಪೂರ್ವರೂಪ	”	೪	
ವಾತಗ್ರಹಣೀ ಲಕ್ಷಣ	೩೬	೫	
ಪಿತ್ತಗ್ರಹಣೀ	”	೩೭	೧೧
ಕಫಗ್ರಹಣೀ	”	”	೧೩
ತ್ರಿದೋಷಗ್ರಹಣೀ	೩೮	೧೭	
ಆಮಸಂಗ್ರಹ	”	”	೧೮
ಘಟೀಯಂತ್ರ	”	”	೨೦
ಗ್ರಹಣೀಯಸಾಮ			
ನಿರಾಮ ಲಕ್ಷಣ	೩೯	೨೨	
ಗ್ರಹಣೀಯ ಅಸಾಧ್ಯ			
ಲಕ್ಷಣ	”	೨೩	
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರ	”	೨೪	
ಭರ್ದಿನಿದಾನ			
ವಾಂತಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು	೮೭	೧	
ವಾಂತಿಯ ಕಾರಣಮತ್ತು			
ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	”	೨	
ವಾಂತಿಯ ಪೂರ್ವರೂಪ	೮೮	೫	
ವಾತಜ ವಾಂತಿಯಲಕ್ಷಣ	”	೬	
ಪಿತ್ತಜ	”	”	೭
ಕಫಜ	”	”	೮

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ತ್ರಿದೋಷಜ ವಾಂತಿಯ			
ಲಕ್ಷಣ	೯		
ವಾಂತಿಯ ಅಸಾಧ್ಯ	”	”	೧೦
ಅಗಂತುಕ ವಾಂತಿಯ	”	೯೦	೧೨
ಕ್ರಿಮಿಜ	”	”	೧೩
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರ	”	೧೪	
ಜ್ವರನಿದಾನ			
ಜ್ವರೋತ್ಪತ್ತಿ	೧೨	೧	
ಜ್ವರದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	”	೨	
ಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ	೧೩	೩	
ಜ್ವರದ ಪೂರ್ವರೂಪ	”	೪	
ವಾತಜ ಲಕ್ಷಣ	೧೪	೮	
ಪಿತ್ತ ಜ್ವರ	”	೧೦	
ಕಫ ಜ್ವರ	”	೧೨	
ವಾತಪಿತ್ತಜ್ವರ ಲಕ್ಷಣ	೧೫	೧೪	
ವಾತ ಕಫಜ್ವರ	”	”	೧೫
ಕಫಪಿತ್ತ ಜ್ವರ	”	”	೧೭
ಸನ್ನಿಪಾತ ಜ್ವರ	”	೧೬	೧೮
ಸನ್ನಿಪಾತದ ಸಾಧ್ಯ			
ಸಾಧ್ಯತ್ವ	೧೭	೨೪	
ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವು ಕಡಿಮೆ			
ಯಾಗುವಕಾಲ	”	೨೫	
ಕರ್ಣಮೂಲ ಶೋಧ			
ಲಕ್ಷಣ	೧೮	೨೭	
ಅಭಿನ್ಯಾಸ ಜ್ವರ	”	”	೨೮
ಅಗಂತು ಜ್ವರ	”	”	೩೩
ವಿಷಜ ಜ್ವರ	”	೧೯	೩೪
ಔಷಧಿಗಂಧಜ ಜ್ವರ	”	”	೩೫

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ಕಾಮಜ ಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	೧೮	೩೫	ಅಸ್ಥಿ ಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	೨೩	೫೯
ಭಯಾದಿ ಜ್ವರ	,,	೩೬	ಮಜ್ಜಾ	೨೪	೬೦
ಅಭಿಚಾರಾದಿಜ್ವರ	೧೯	೩೬	ಶುಕ್ರ	,,	೬೧
ಭೂತಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	,,	೩೭	ಧಾತುಗತಜ್ವರದ		
ಅಗಂತುಕಜ್ವರಗಳಲ್ಲಿ			ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯತ್ವ	,,	೬೨
ದೋಷಸಂಬಂಧವಿಚಾರ	,,	೩೮	ಪ್ರಾಕೃತಮತ್ತುವೈಕೃತ		
ವಿಷಮಜ್ವರಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೨೦	೩೯	ಜ್ವರಗಳು	೨೫	೬೩
ಸಂತತಾದಿಗಳ			ಪ್ರಾಕೃತಜ್ವರಗಳ		
ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನ	೨೧	೪೦	ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮ	,,	೬೪
ಅನ್ಯೇದ್ಯುಷ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೪೩	ಅಂತರ್ವೇಗಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	೨೬	೬೭
ತೃತೀಯಕಲಕ್ಷಣ	,,	೪೩	ಬಹಿರ್ವೇಗಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	,,	೬೯
ಚತುರ್ಥಕಲಕ್ಷಣ	,,	೪೩	ಆಮಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	,,	೭೦
ತೃತೀಯಕಜ್ವರದ			ಪಚ್ಯಮಾನ	,,	೭೨
ವೇದನಾವಿಶೇಷ	,,	೪೪	ನಿರಾಮಜ್ವರ	,,	೭೩
ಚತುರ್ಥಕಜ್ವರದ			ಸಾಧ್ಯಜ್ವರ	೨೭	೭೪
ವೇದನಾವಿಶೇಷ	,,	೪೫	ಅಸಾಧ್ಯಜ್ವರ ಲಕ್ಷಣ	,,	೭೫
ವಿಷಮಜ್ವರದಲಕ್ಷಣ	೨೨	೪೬	ಗಂಭೀರಜ್ವರ	,,	೭೭
ವಾತಬಲಾಸಕೀಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	,,	೪೭	ಜ್ವರದ ಅಸಾಧ್ಯ	೨೮	೭೮
ಪ್ರಲೇಪಕಲಕ್ಷಣ	,,	೪೮	ಜ್ವರವು ಬಿಟ್ಟು	೨೯	೮೩
ವಿಷಮಜ್ವರದವಿಕಾರಗಳು	,,	೪೯			
ಶೀತಪೂರ್ವಕಜ್ವರ	೨೩	೫೨	ತೃಷ್ಣಾರೋಗನಿದಾನ		
ದಾಹಪೂರ್ವಕಜ್ವರ	,,	೫೩	ತೃಷ್ಣಾ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೯೧	೧
ಇವೆರಡರಸಾಧ್ಯ			ವಾತಜ ತೃಷ್ಣಾ ಲಕ್ಷಣ	೯೨	೩
ಸಾಧ್ಯತ್ವ	,,	೫೪	ಪಿತ್ತಜ	,,	೪
ರಸಗತಜ್ವರಲಕ್ಷಣ	,,	೫೫	ಕಫಜ	,,	೫
ರಕ್ತ	,,	೫೬	ಕ್ಷತಜ	೯೩	೬
ಮಾಂಸ	,,	೫೭	ಕ್ಷಯಜ	,,	೭
ಮೇದೋ	,,	೫೮	ಆಮಜ	,,	೮
			ಅನ್ನಜ	,,	೮

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	
ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ	
ಉಪಸರ್ಗಜ ತೃಷ್ಣಾಲಕ್ಷಣ	೯೩	೯
ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	೯೪	೧೦
ದಾಹನಿದಾನ		
ಮದಜದಾಹ ಲಕ್ಷಣ	೧೦೫	೧
ರಕ್ತಜ ,, ,,	೧೦೬	೨
ಪಿತ್ತಜ ,, ,,	,,	೩
ತೃಷ್ಣಾನಿರೋಧಜ ಲಕ್ಷಣ	,,	೪
ರಕ್ತಪೂರ್ಣಕೋಷ್ಠಜ ,, ,,	,,	೫
ಧಾತುಕ್ಷಯಜ ,, ,,	೧೦೭	೬
ಮರ್ಮಭಿಘಾತಜ		
ಲಕ್ಷಣ	,,	೭
ದಾಹದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೧೦೮	೮
ನಾಡೀವ್ರಣನಿದಾನ		
ನಾಡೀವ್ರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣ	೨೩೪	೧
ನಾಡೀವ್ರಣದ ಪ್ರಕಾರಗಳು	,,	೨
ವಾತಜನಾಡೀಲಕ್ಷಣ	೨೩೫	೩
ಪಿತ್ತಜನಾಡೀ ,,	,,	೪
ಕಫಜ ,, ,,	,,	೫
ಸನ್ನಿಪಾತಜನಾಡೀಲಕ್ಷಣ	,,	೬
ಶಲ್ಯಜನಾಡೀ ,,	೨೩೬	೭
ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	,,	೮
ನಾಸಾರೋಗನಿದಾನ		
ಪೀನಸಲಕ್ಷಣ	೩೦೮	೧
ಪೂತಿನಸ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೨
ನಾಸಾಪಾಕ ,,	,,	೩
ಪೂಯರಕ್ತ ,,	೩೦೯	೪
ದೋಷಜಕ್ಷನಧು ಲಕ್ಷಣ	,,	೫

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	
ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ	
ಆಗಂತುಜಕ್ಷನಧುಲಕ್ಷಣ	೩೦೯	೬
ಭೃಂಶಧುಲಕ್ಷಣ	,,	೭
ದೀಪ್ತಲಕ್ಷಣ	೩೧೦	೮
ಪ್ರತಿನಾಹಲಕ್ಷಣ	,,	೯
ನಾಸಾಸ್ರಾವಲಕ್ಷಣ	,,	೧೦
ನಾಸಾಶೋಷ ,,	,,	೧೧
ಅಮುಪೀನಸ ,,	,,	೧೨
ಪಕ್ವಪೀನಸ ,,	,,	೧೩
ಆಗಂತು ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯ		
ನಿದಾನ	೩೧೧	೧೪
ದೋಷಜಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯ		
ನಿದಾನ	,,	೧೫
ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯದ ಪೂರ್ವರೂಪ ,,	,,	೧೬
ವಾತಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯ ಲಕ್ಷಣ	೩೧೨	೧೭
ಪಿತ್ತ ,, ,,	,,	೧೮
ಕಫ ,, ,,	,,	೧೯
ಸನ್ನಿಪಾತಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯ		
ಲಕ್ಷಣ	೩೧೩	೨೦
ದುಷ್ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯ ,,	,,	೨೧
ರಕ್ತಜಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಲಕ್ಷಣ	,,	೨೨
ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿಮಿ	,,	೨೩
ಉಪೇಕ್ಷಮಾಡಿದಲ್ಲಿ		
ಪಂಣಾಮ	೩೧೪	೨೪
ನೇತ್ರರೋಗನಿದಾನ		
ನೇತ್ರರೋಗದ ಕಾರಣ	೩೧೪	೧
ಅಭಿಷ್ಯಂದದ ಸಂಖ್ಯೆ	೩೧೫	೨
ವಾತ ಭಿಷ್ಯಂದಲಕ್ಷಣ	,,	೩
ಪಿತ್ತ ,, ,,	೩೧೬	೪

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಕಫಾಭಿಷ್ಯಂದದಲಕ್ಷಣ	೩೧೬	೬	
ಅಧಿಮಂಥದಸಾಮಾನ್ಯ			
ಲಕ್ಷಣ	೩೧೭	೧೦	
ಅಧಿಮಂಥರೋಗದಕಾಲ			
ಮರ್ಯಾದೆ	,,	೧೧	
ಸಾಮನೇತ್ರರೋಗಲಕ್ಷಣ	,,	೧೨	
ನಿರಾಮನೇತ್ರರೋಗ	,,	೩೧೮	೧೩
ಸಶೋಧನೇತ್ರಪಾಕ	,,	,,	೧೪
ಅಶೋಧನೇತ್ರಪಾಕಲಕ್ಷಣ	,,	,,	೧೪
ಹತಾಧಿಮಂಥ	,,	,,	೧೫
ವಾತಪರ್ಯಯ	,,	,,	೧೬
ಶುಷ್ಕಾಕ್ಷಿಪಾಕ	,,	,,	೧೭
ಅನ್ಯತೋವಾತ	,,	೩೧೯	೧೮
ಅನ್ಯಾಧ್ಯಾಪಿತ	,,	,,	೧೯
ಶಿರೋತ್ಪಾತ	,,	,,	೨೦
ಶಿರಾಪ್ರಹರ್ಷ	,,	,,	೨೧

ಕೃಷ್ಣಗತರೋಗ

ಸವ್ರಣಶುಕ್ರಲಕ್ಷಣ	೩೨೦	೨೨	
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೨೩	
ಅವ್ರಣಶುಕ್ಲಲಕ್ಷಣ	,,	೨೪	
ಕೃಷ್ಣಸಾಧ್ಯಅವ್ರಣಶುಕ್ರ	೩೨೧	೨೫	
ಅಸಾಧ್ಯಶುಕ್ರ	,,	೨೫	
ಅಕ್ಷಿಸಾಕಾತ್ಯಯಲಕ್ಷಣ	,,	೨೬	
ಅಜಕಾಜಾತ	೩೨೨	೨೮	

ದೃಷ್ಟಿಗತರೋಗ

ಪ್ರಥಮಪಟಲಗತದೋಷ			
ಲಕ್ಷಣ	,,	೨೭	

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ದ್ವಿತೀಯ ಪಟಲಗತ			
ದೋಷ ಲಕ್ಷಣ	೩೨೨	೩೦	
ತೃತೀಯ ,,	,,	೩೨೩	೩೩
ದೋಷಸ್ಥಿತಿಗೆ ಅನುರೂಪ			
ವಾಗಿಪದಾರ್ಥದಲಕ್ಷಣ	,,	೩೫	
ಚತುರ್ಥಪಟಲಗತದೋಷ			
ಲಕ್ಷಣ	೩೨೪	೩೯	
ಲಿಂಗನಾಶಕ್ಕೆ ಬೇರೆ			
ಹೆಸರುಗಳು	,,	೪೧	
ಇದು ವಾತಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾದಲ್ಲಿ			
ರೂಪದರ್ಶನ	,,	೪೨	
ಪಿತ್ತ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾದಲ್ಲಿ			
ರೂಪದರ್ಶನ	,,	೪೩	
ಕಫ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾದಲ್ಲಿ			
ರೂಪದರ್ಶನ	,,	೪೪	
ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾದಲ್ಲಿ			
ರೂಪದರ್ಶನ	,,	೪೫	
ಪರಿನ್ಯಾಯೀತಿಮಿರ			
ಲಕ್ಷಣ	೩೨೫	೪೮	
ಲಿಂಗನಾಶನ ಸ್ವರೂಪ	೩೨೬	೪೯	
ಪರಿನ್ಯಾಯೀತಿಮಿರ			
ಸ್ವರೂಪ	,,	೫೦	
ವಾತಾದಿ ಬೇಧದಿಂದ ದೃಷ್ಟಿ			
ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ			
ಸ್ವರೂಪ	೩೨೭	೫೧	
ಪಿತ್ತವಿದಗ್ಧದೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣ	೩೨೮	೫೬	
ಕಫ	,,	,,	೫೮
ಧೂಮದೃಷ್ಟಿ	,,	,,	೫೯

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಹೃಸ್ವಜಾಡ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೨೨೯	೬೦
ನಕುಲಾಂಧ್ಯ	,,	೬೧
ಗಂಭೀರದೃಷ್ಟಿ	,,	೬೨
ಆಗಂತುಕನೇತ್ರ		

ವಿಕಾರಗಳು ೨೩೦ ೬೩

ಶುಕ್ಲಗತನೇತ್ರರೋಗ

ಪ್ರಸ್ತಾರ್ಥಮಲಕ್ಷಣ	೨೩೦	೬೫
ಶುಕ್ಲಾರ್ಥ	,,	೨೩೧ ೬೬
ರಕ್ತಾರ್ಥ	,,	,, ೬೬
ಅಧಿವಾಂಸಾರ್ಥ	,,	,, ೬೭
ಸ್ನಾಯ್ವಾರ್ಥ	,,	,, ೬೭
ಶುಕ್ಲಾರ್ಥ	,,	,, ೬೮
ಅರ್ಜುನಾರ್ಥ	,,	,, ೬೮
ಪಿಷ್ಟಕಾರ್ಥ	,,	,, ೬೯
ಶಿರಜಪಿಡಕಾ	,,	೨೩೨ ೭೦
ಬಲಾಸಗ್ರಂಥಕ	,,	,, ೭೧

ಸಂಧಿಗತರೋಗ

ಪೂಯಾಲಸಲಕ್ಷಣ	೨೩೩	೭೧
ಶ್ಲೇಷ್ಮೋಷನಾಹ ಲಕ್ಷಣ	,,	೭೨
ನೇತ್ರನಾಡೀ	,,	,, ೭೩
ಪೂಯಸ್ತ್ರಾವ	,,	,, ೭೩
ಕಫಸ್ತ್ರಾವ	,,	,, ೭೩
ರಕ್ತಸ್ತ್ರಾವ	,,	,, ೭೪
ಪಿತ್ತಸ್ತ್ರಾವ	,,	೨೩೪ ೭೫
ಪರ್ವಣೀ	,,	,, ೭೫
ಅಲಜೀ	,,	,, ೭೬
ಕ್ರೀಮಿಸಂಧಿ	,,	,, ೭೬

ವತ್ಸುಗತರೋಗ

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಉತ್ಸಂಗಪಿಡಕಾಲಕ್ಷಣ	೩೩೪	೭೭
ಕುಂಭಿಕಾ	,,	೩೩೫ ೭೮
ಘೋರಕೀ	,,	,, ೭೯
ವತ್ಸುಶರ್ಕರಾ	,,	,, ೮೦
ಅಶೋಕವತ್ಸು	,,	,, ೮೧
ಶುಷ್ಕಾರ್ಥ	,,	೩೩೬ ೮೨
ಅರ್ಜುನಾಮಿಕಾ	,,	,, ೮೩
ಬಹುಲವತ್ಸು	,,	,, ೮೪
ನತ್ಸುಬಂಧಕ	,,	,, ೮೫
ಕ್ಷೇಷ್ಣವತ್ಸು	,,	,, ೮೬
ವತ್ಸುಕರ್ದಮ	,,	೩೩೭ ೮೭
ಶ್ಯಾವನವತ್ಸು	,,	,, ೮೮
ಪ್ರಕ್ಷೇಷ್ಣವತ್ಸು	,,	,, ೮೯
ಅಕ್ಷೇಷ್ಣವತ್ಸು	,,	,, ೯೦
ವಾತಹತವತ್ಸು	,,	೩೩೮ ೯೧
ಅರ್ಜುನ	,,	,, ೯೨
ನಿಮೇಷ	,,	,, ೯೩
ಶೋಣಿತಾರ್ಥ	,,	,, ೯೪
ನಗಣ	,,	,, ೯೫
ಬಿಸವತ್ಸು	,,	೩೩೯ ೯೬
ಕುಂಚನ	,,	,, ೯೭
ಪಕ್ಷ್ಮಕೋಪ	,,	,, ೯೮
ಪಕ್ಷ್ಮಶಾತ	,,	೩೪೦ ೧೦೦
ನೇತ್ರರೋಗ ಸಂಖ್ಯೆ	,,	೧೦೧

ಪಾಂಡುರೋಗನಿದಾನ

ಪಾಂಡುರೋಗಪ್ರಕಾರ	೫೬	೧
ಪಾಂಡುರೋಗಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೨
ಪಾಂಡುರೋಗದಪೂರ್ವರೂಪ	೫೭	೩

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ವಾತಜಪಾಂಡುರೋಗಲಕ್ಷಣ	೫೭	೪		ವಿಧಿವಿಹೀನತೆಯಿಂದ ಉಪ			
ಪಿತ್ತಜ	,,	,,	೫	ಯೋಗಿಸುವ ಮಧ್ಯಪಾನದ			
ಕಫಜ	,,	,,	೫	ಪರಿಣಾಮ	೧೦೨	೧೨	
ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕಪಾಂಡುರೋಗ				ಮಧ್ಯಪಾನವನ್ನಯಾವಾಗ			
ಲಕ್ಷಣ	೫೮	೭		ಮಾಡಕೂಡದು	,,	೧೩	
ಮೃತ್ತಿಕಾಜಪಾಂಡುರೋಗ				ವಾತಪ್ರಾಯಮದಾತ್ಮಯ			
ಲಕ್ಷಣ	,,	೮		ಲಕ್ಷಣ	೧೦೩	೧೬	
ಇದರ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣ	,,	೧೧		ಪಿತ್ತ	,,	,,	೧೭
ಪಾಂಡುರೋಗದ ಏಕಸಾಧ್ಯ				ಕಫ	,,	,,	೧೮
ಲಕ್ಷಣ	೫೯	೧೨		ತ್ರಿದೋಷಜ	,,	,,	೧೮
ಕಾಮಿಲೆಯಲಕ್ಷಣ	,,	೧೬		ಪರಮದ ಲಕ್ಷಣ	೧೦೪	೧೯	
ಕುಂಭಕಾಮಿಲಾಲಕ್ಷಣ	,,	೧೮		ಪಾನಾಜೀರ್ಣ ಲಕ್ಷಣ	,,	೨೦	
ಕಾಮಿಲೆಯ ಅಸಾಧ್ಯ				ಪಾನವಿಭ್ರಮ	,,	,,	೨೦
ಲಕ್ಷಣ	೬೦	೧೯		ಮದಾತ್ಮಯದ ಅಸಾಧ್ಯ			
ಕುಂಭಕಾಮಿಲೆಯ ಅಸಾಧ್ಯ				ಲಕ್ಷಣ	,,	೨೧	
ಲಕ್ಷಣ	,,	೨೧		ಮದಾತ್ಮಯದ			
ಹಲೀಮಕದ ಅಸಾಧ್ಯ	,,	,,	೨೨	ಉಪದ್ರವಗಳು	೧೦೫	೨೨	
ಪಾನಾತ್ಮಯಾದಿನಿದಾನ				ಪ್ರಮೇಹಪಿಡಕಾ ನಿದಾನ			
ಮದಾತ್ಮಯದ ಕಾರಣ	೯೯	೧		ಪ್ರಮೇಹದ ಕಾರಣ	೧೭೩	೧	
ಮಧ್ಯದ ಯೋಗ್ಯತೆ	೧೦೦	೨		ಪ್ರಮೇಹದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೨	
ವಿಧಿಯುಕ್ತ ಮಧ್ಯ				ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	೧೭೪	೩	
ಸೇವನೆಯ ಫಲ	,,	೪		ಇಲ್ಲಿನ ದೋಷ			
ಪ್ರಥಮವರ್ಗದ ಲಕ್ಷಣ	೧೦೧	೭		ದೂಷ್ಯಗಳು	೧೭೫	೪	
ದ್ವಿತೀಯವರ್ಗದ	,,	,,	೮	ಪ್ರಮೇಹ ಪೂರ್ವರೂಪ	,,	೫	
ತೃತೀಯ	,,	,,	೯	ಪ್ರಮೇಹದ ಸಾಮಾನ್ಯ			
ಚತುರ್ಥ	೧೦೨	ಲಕ್ಷಣ	,,	೬	
				ಪ್ರಮೇಹದ ಬೇಧಗಳಿಗೆ			
				ಕಾರಣ	೧೭೬	೭	

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಕಫಜನ್ಯಮೇಹದ ಲಕ್ಷಣ	೧೭೬	೮
ಪಿತ್ತಜನ್ಯ	೧೭೭	೧೪
ವಾತಜನ್ಯ	೧೭೮	೧೬
ಕಫಜನ್ಯ ಮೇಹದ ಉಪದ್ರವಗಳು	೧೭೯	೧೯
ಪಿತ್ತಜನ್ಯ ಮೇಹದ ಉಪದ್ರವಗಳು	೨೦	
ವಾತಜನ್ಯಮೇಹದ ಉಪದ್ರವಗಳು	೨೧	
ಪ್ರಮೇಹದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೨೧	
ಮಧುಮೇಹದ ಲಕ್ಷಣ	೧೮೦	೨೪
ಪ್ರಮೇಹಪಿಡಕಾ ನಿದಾನ	೧೮೧	೨೮
ಎಲ್ಲಾ ಪಿಡಕಗಳ ಲಕ್ಷಣ	೧೮೨	೩೦
ಪಿಡಕೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣ	೩೬	
ಪಿಡಕೆಯ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೩೭	
ಬಾಲರೋಗನಿದಾನ.		
ವಾತದೂಷಿತಸ್ತನ್ಯ	೩೫೮	೧
ಪಿತ್ತ	೨	
ಕಫ	೩	
ದ್ವಿತ್ರಿದೋಷ	೩	
ಬಾಲಕರ ಅಂತರ್ಗತ ರೋಗ ವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಉಪಾಯ	೪	
ಕಕೂಣಿಕರೋಗದ ಲಕ್ಷಣ	೮	
ಪಾರಿಗರ್ಭಿಕಲಕ್ಷಣ	೩೬೦	೧೦
ತಾಲುಕಂಟಕ	೧೨	
ಮಹಾಪದ್ಮವಿಸರ್ಪ ಲಕ್ಷಣ	೧೪	
ಸ್ಯಂದಾದಿಗ್ರಹಜೀವೈಷ್ಣಯ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೩೬೧	೧೭

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಸ್ಯಂದಗ್ರಹದಲಕ್ಷಣ	೩೬೨	೨೦
ಸ್ಯಂದಾಸಸ್ಕಾರ ಲಕ್ಷಣ	೨೨	
ಶಕುನಿಗ್ರಹಬಾಧಾಲಕ್ಷಣ	೨೩	
ರೇವತೀ	೩೬೩	೨೪
ಪೂತನಾ	೨೫	
ಅಂಧಪೂತನಾ	೨೬	
ಶೀತಪೂತನಾ	೨೭	
ಮುಖಮುಂಡತಿಕಾ	೨೮	
ನೈಗಮೇಯ	೨೯	

ಭಗಂದರನಿದಾನ.

ಭಗಂದರದ ಸ್ವರೂಪ	೨೩೬	೧
ಶತಪೋನಕ ಲಕ್ಷಣ	೨೩೭	೨
ಉಷ್ಣಶಿರೋಧರ ಲಕ್ಷಣ	೨	
ಪರಿಸ್ರಾವಿ	೫	
ಶಂಬೂಕಾವರ್ತ	೨೩೮	೬
ಉನ್ಮಾರ್ಗ	೭	
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	೮	
ಭಗಂದರದ ಅಸಾಧ್ಯ	೨೩೯	೯

ಭಗ್ನನಿದಾನ

ಭಗ್ನಪ್ರಕಾರಗಳು	೨೩೦	೧
ಸಂಧಿಭಂಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೨೩೦	೨
ಉತ್ಪಿಷ್ಟ ಭಂಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೨	
ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟ ಭಂಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೩	

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ವಿವರ್ತಿತ ಭಂಗದ		
ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೨೩೦	೩
ತೀರ್ಯಕ ಸಂಧಿಭಂಗ		
ಲಕ್ಷಣ	,,	೩
ಉದ್ವರ್ಗಪ್ರಪ್ತದ	,,	೪
ಅಧಃಪ್ರಪ್ತದ	,,	೪
ಕಾಂಡಭಂಗ	,,	೪
ಕಾಂಡಭಂಗದ		
ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೨೩೨	೫
ಕಾಂಡಭಂಗದ ಅಧಿಕ		
ಪ್ರಕಾರಗಳು	,,	೭
ಭಗ್ನದ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯತ್ವ	೨೩೩	೮
ಭಗ್ನದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೯
ಅಲಕ್ಷ್ಯನಾಡಿದರೆ		
ಪರಿಣಾಮ	೨೩೪	೧೧
ಎಲಬುಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳು	,,	೧೨
ಮಂಗಳಾಚರಣ		
ಮತ್ತು		
ಪಂಚನಿದಾನ ಲಕ್ಷಣ		
ಮಂಗಳಾಚರಣೆ	೧	೧
ನಿದಾನ ಪಂಚಕ	೨	೪
ನಿದಾನ	೪	೫
ಪೂರ್ವರೂಪ	,,	೫
ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಾಗ್ರೂಪ	,,	೬
ರೂಪ	,,	೭
ಉಪಶಯ	೫	೮
ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೯	೧೦
ಇದರ ಪ್ರಕಾರಗಳು	,,	೧೧

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಸಂಖ್ಯಾಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೯	೧೦
ವಿಕಲ್ಪ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೧೦	೧೨
ಬಲಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೧೩
ಕಾಲ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೧೩
ನಿದಾನಪಂಚಕದ		
ಉಪಸಂಹಾರ	೧೧	೧೪
ರೋಗೋತ್ತ್ರಾಂತಿಕಾರಣ	,,	೧೪
ರೋಗವು ರೋಗಾಂತರವನ್ನು		
ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು	,,	೧೫
ರೋಗವು ರೋಗಾಂತರವನ್ನು		
ಯಾವಾಗ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ?	,,	೧೯
ಮಸೂರಿಕಾನಿದಾನ		
ಮಸೂರಿಕೆಯ ಕಾರಣ		
ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೨೩೯	೧
ಇದರ ಪೂರ್ವರೂಪ	,,	೨
ನಾತಜ ಮಸೂರಿಕಾ		
ಲಕ್ಷಣ	೨೭೦	೪
ಪಿತ್ತಜ	,,	೭
ರಕ್ತಜ	,,	೮
ಕಫಜ	,,	೯
ಶ್ರದೋಷಜ	,,	೧೧
ಚರ್ಮಪಿಡಕಾ	,,	೧೨
ರೋಮಾಂತಿಕಾ	,,	೧೩
ರಸಾದಿಧಾತುಗತ		
ಮಸೂರಿಕಾ	,,	೧೪
ಸುಖಸಾಧ್ಯ		
ಮಸೂರಿಕಾ	,,	೨೩
ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ		
ಮಸೂರಿಕಾ	,,	೨೭೩ ೨೪

ವಿಷಯ

ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ
ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ

ವಿಷಯ

ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ
ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ

ಅಸಾಧ್ಯಮಸೂರಿಕಾ

ಲಕ್ಷಣ ೨೭೩ ೨೫

ಮಸೂರಿಕೆಯ ಅವಸ್ಥಾ

ವಿಶೇಷಗಳ ಲಕ್ಷಣ ೨೭೪ ೨೭

ಮಸೂರಿಕೆಯ ಸಾಮಾನ್ಯ

ಅಸಾಧ್ಯತ್ವ ೨೮ ೩೦

ಮಸೂರಿಕೆಯ ಉಪದ್ರವಗಳು,, ೩೧

ಮುಖರೋಗನಿದಾನ

ಮುಖರೋಗಕಾರಣ ೨೮೬ ೧

ವಾತಜ ಓಷ್ಣರೋಗ ೨೮೭ ೨

ಪಿತ್ತಜ ,, ,, ೩

ಕಫಜ ,, ,, ೪

ಸನ್ನಿವಾತಜ ,, ,, ೫

ರಕ್ತಜ ,, ,, ೬

ಮಾಂಸಜ ,, ೨೮೮ ೭

ಮೇದೋಜ ,, ,, ೮

ಅಭಿಘಾತಜ ,, ,, ೯

ಶೀತಾದಿಜ ,, ,, ೧೦

ದಂತಪುಪ್ಪುಟಿಕ,, ೨೮೯ ೧೨

ದಂತವೇಷ್ಪ ,, ,, ೧೩

ಶೌಷಿರ ,, ,, ೧೪

ಮಹಾಶೌಷಿರ,, ,, ೧೫

ಪರಿದರ ,, ,, ೧೬

ಉಪಕುಶ ,, ೨೯೦ ೧೭

ವೈದರ್ಭ ,, ,, ೧೮

ಖಲಿವರ್ಧನ ,, ,, ೧೯

ಕರಾಳದಂತ ,, ,, ೨೦

ಅಧಿಮಾಂಸಕ ,, ,, ೨೧

ದಂತನಾಡಿ ,, ,, ೨೨

ಇದರಲ್ಲಿ ದಂತರೋಗ

ದಾಲನ ಲಕ್ಷಣ ೨೯೧ ೨೩

ಕ್ರಮಿದಂತ ,, ,, ೨೪

ಭಂಜನಕ ,, ,, ೨೫

ದಂತಹರ್ಷ ,, ,, ೨೬

ದಂತಶರ್ಕರಾ,, ೨೯೨ ೨೭

ಕಸಾಲಿಕಾ ,, ,, ೨೮

ಶ್ಯವದಂತಕ ,, ,, ೨೯

ದಂತವಿದ್ರಧಿ ,, ,, ೩೦

ಜಿಹ್ವಾಗತ

ಸಂಚರೋಗಗಳು

ವಾತಜ ಜಿಹ್ವಾರೋಗ ೨೯೩ ೩೧

ಪಿತ್ತಜ ,, ,, ೩೧

ಕಫಜ ,, ,, ೩೧

ಅಲಾಸ ಲಕ್ಷಣ ,, ೩೨

ಉಪಜಿಹ್ವಾ ,, ,, ೩೩

ತಾಲುಗತನವರೋಗಗಳು

ಕಂಠಶುಂಡಿಲಕ್ಷಣ ೨೯೪ ೩೪

ಶುಂಡಿಕೇರಿ ,, ,, ೩೫

ಅಧ್ರುಷ ,, ,, ೩೬

ಕಚ್ಚುಪ ,, ,, ೩೬

ತಾಲ್ಪರ್ಬುದ್ ,, ೨೯೫ ೩೭

ಮಾಂಸಸಂಘಾತ,, ,, ೩೭

ತಾಲುಪುಪ್ಪುಟಿ ,, ,, ೩೮

ತಾಲುಶೋಷ ,, ,, ೩೮

ತಾಲುಪಾಕ ,, ,, ೩೯

ಕಂಠಗತರೋಗಗಳು

ರೋಹಿಣಿಯ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ೨೯೬ ೪೦

ವಿಷಯ	ಪುಟ- ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ- ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ
ವಾತಜರೋಹಿಣೀಲಕ್ಷಣ	೨೯೬	೪೧	ಮೂಢಗರ್ಭದ ನಾಲು		
ಪಿತ್ತಜ	,,	೪೧	ಪ್ರಗತಿಗಳು	೩೫೩	೬
ಕಫಜ	,,	೪೨	ಅಸಾಧ್ಯ ಮೂಢಗರ್ಭದ		
ಸನ್ನಿಪಾತಜ	,,	೪೨	ಮತ್ತು ಗರ್ಭಿಣಿಯ		
ಕಂಠಶಾಲಾಕ	,,	೪೩	ಲಕ್ಷಣ	೩೫೪	೭
ಅಧಿಜಿಹ್ವ	,,	೪೪	ಮೃತಗರ್ಭದ	,,	೮
ವಲಯ	,,	೪೫	ಗರ್ಭಮೃತಿಗೆ ಕಾರಣ	,,	೯
ಜಲಾಸ	,,	೪೬	ಗರ್ಭಿಣಿಯ ಅಸಾಧ್ಯ		
ಏಕವೃಂದ	,,	೪೭	ಲಕ್ಷಣ	೩೫೫	೧೦
ವೃಂದ	,,	೪೮	ಮೂಚ್ಛಾರೋಗನಿದಾನ		
ರಶ್ಮೀ	,,	೪೯	ಮೂಚ್ಛಾಯಕಾರಣ	೯೫	೧
ಗಲಾಯು	,,	೫೦	ಮೂಚ್ಛಾಯ ಪೂರ್ವರೂಪ	೯೬	೬
ಗಲನಿದ್ರಾಧಿ	,,	೫೧	ವಾತಜ ಮೂಚ್ಛಾಲಕ್ಷಣ	,,	೭
ಗಲಾಘ	,,	೫೨	ಪಿತ್ತಜ	,,	೯
ಸ್ಥಂಭ	,,	೫೩	ಕಫಜ	,,	೧೦
ಮೂಂಸತ ನ	,,	೫೪	ಸನ್ನಿಪಾತಜ	,,	೧೧
ಉದಾರಿ	,,	೫೫	ರಕ್ತಜ	,,	೧೪
ಸರ್ವಸರ	,,	೫೬	ವಿಷಮದ್ಯಜ	,,	೧೫
ಅಸಾಧ್ಯಮುಖರೋಗ	೫೭	೫೭	ವಿಷಾದಿಗಳಿಂದ ಮೂಚ್ಛಿತ		
ಮೂಢಗರ್ಭನಿದಾನ			ನಾದನನ ಲಕ್ಷಣಗಳು	,,	೧೬
ಗರ್ಭಪಾತಕಾರಣ ಮತ್ತು			ಭ್ರಮ ಮೂಚ್ಛಾದಿಗಳ		
ಪೂರ್ವರೂಪ	೫೮	೧	ವೈತ್ಯಾಸ	,,	೧೨
ಗರ್ಭಸ್ರಾವ ಮತ್ತು			ಭ್ರಮೆಯಲಕ್ಷಣ	,,	೨೦
ಗರ್ಭಪಾಕ ಇವುಗಳ ಕಾಲ	೫೯	೨	ತಂದ್ರಾಲಕ್ಷಣ	೯೯	೨೧
ಗರ್ಭವು ಯೋಗ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ			ಮದ, ಮೂಚ್ಛಿ, ಮತ್ತು		
ಯಾದರೂ ಮೂಢ ಗರ್ಭ			ಸನ್ಯಾಸ ಇವುಗಳ ಭೇದಗಳು	,,	೨೨
ವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ	,,	೩	ಸನ್ಯಾಸದ ಲಕ್ಷಣ	,,	೨೩
ಮೂಢಗರ್ಭದ			ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛನಿದಾನ		
ಅಪವಿಧಗಳು	೬೦	೫			

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	
ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ		
ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಕಾರಣ	೧೬೧	೧
ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೨
ವಾತಜ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದ		
ಕಾರಣ	,,	೩
ಸಿತ್ತಜ	,,	೪
ಕಫಜ	,,	೫
ಸನ್ನಿಪಾತಜ	,,	೬
ಶಲ್ಯಜ	,,	೭
ಪುರೀಷಜ	,,	೮
ಅಶ್ಮರೀಜ	,,	೯
ಶುಕ್ರಜ	,,	೧೦
ಅಶ್ಮರೀಮತ್ತು ಶರ್ಕರಾ		
ಇವುಗಳಬೇಧ	೧೬೩	೬

ಮೂತ್ರಾಘಾತನಿದಾನ

ಮೂತ್ರಾಘಾತದ ಕಾರಣ	೧೬೩	೧
ವಾತಕುಂಡಲಿಕಾಲಕ್ಷಣ	೧೬೪	೨
ಅಸ್ಥಿಲಾ	,,	೩
ವಾತಬಸ್ತಿ	,,	೪
ಮೂತ್ರಾತೀತ	,,	೫
ಮೂತ್ರಜಠರ	,,	೬
ಮೂತ್ರೋತ್ಸಂಗ	,,	೭
ಮೂತ್ರಕ್ಷಯ	,,	೮
ಮೂತ್ರಗ್ರಂಥಿ	,,	೯
ಮೂತ್ರಶುಕ್ರ	,,	೧೦
ಉಷ್ಣವಾತ	,,	೧೧
ಮೂತ್ರಸಾದ	,,	೧೨
ವಿಡ್ವಿಘಾತ	,,	೧೩
ಬಸ್ತಿಕುಂಡಲ	,,	೧೪

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	
ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ		
ದೋಷಬೇಧಗಳಿಂದಾಗುವ		
ಲಕ್ಷಣಗಳು	೧೬೮	೨೩
ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೨೪
ಕುಂಡಲೀಭೂತ ಬಸ್ತಿಲಕ್ಷಣ	,,	೨೫
ಮೇದೋರೋಗನಿದಾನ		
ಮೇದಸ್ಸಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ	೧೬೯	೧
ಮೇದಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾನ	,,	೨
ಮೇದಸ್ಸಿನ ಪರಿಣಾಮ	,,	೩
ಆತಿಶಯವಾಗಿ ಮೇದಸ್ಸು		
ಹೆಚ್ಚಿದರೆ ಪರಿಣಾಮ	೧೭೦	೪
ಆತಿಷ್ಠಾಲಮನುಷ್ಯರಲಕ್ಷಣ	,,	೫
ಯೋನಿಕಂದನಿದಾನ		
ಯೋನಿಕಂದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ	೨೭೦	೧
ವಾತಜ ಯೋನಿಕಂದ		
ಲಕ್ಷಣ	೨೭೧	೨
ಸಿತ್ತಜ	,,	೩
ಕಫಜ	,,	೪
ಪ್ರಿಮೋಷಜ	,,	೫

ಯೋನಿವ್ಯಾಪನಿದಾನ

ಯೋನಿವ್ಯಾಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ	೨೭೨	೧
ವಾತಿಕ ಯೋನಿರೋಗ	೨೭೩	೨
ಪೈತ್ತಿಕ	,,	೩
ಕೈಷಿಕ	,,	೪
ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕ	,,	೫
ಯೋನಿರೋಗದ ಆಸಾಧ್ಯತ್ವ	,,	೬
ರಕ್ತಪಿತ್ತನಿದಾನ.		
ರಕ್ತಪಿತ್ತದ ಕಾರಣ	೨೭೪	೧
ರಕ್ತಪಿತ್ತದ ಪೂರ್ವರೂಪ	,,	೨

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ಕಘಾದಿರಕ್ತಪಿತ್ತಲಕ್ಷಣ	೬೨	೫
ವಾತಾದಿಕ	,,	೬
ದ್ವಂದ್ವಜ ಮತ್ತು ಸಾನ್ನಿ		
ಪಾತಿಕ ಲಕ್ಷಣ	,,	೬
ದೋಷಾನುರೂಪವಾಗಿ		
ರಕ್ತ ಪಿತ್ತದ ಮಾರ್ಗ	,,	೭
ಮಾರ್ಗ ಬೇಧದಿಂದ ರಕ್ತ		
ಪಿತ್ತದ ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯತ್ವ	,,	೮
ಸಾಧ್ಯರಕ್ತಪಿತ್ತ	,,	೮
ದೋಷಬೇಧದಿಂದ ಸಾಧ್ಯ		
ಸಾಧ್ಯತ್ವ	೬೩	೯
ರಕ್ತಪಿತ್ತದ ಉಪದ್ರವಗಳು	,,	೧೧
ರಕ್ತ ಪಿತ್ತದ ಆಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೬೪	೧೨
ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮನಿದಾನ		
ಯಕ್ಷ್ಮದಕಾರಣ	೬೫	೧
ಯಕ್ಷ್ಮದಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೨
ಯಕ್ಷ್ಮದಪೂರ್ವರೂಪ	೬೬	೩
ತ್ರಿರೂಪಯಕ್ಷ್ಮದ ಲಕ್ಷಣ	,,	೫
ತ್ರಿದೋಷಜಕ್ಷ್ಮಯದ		
ಆಕಾರ ಮತ್ತು ರೂಪ	,,	೬
ಆಸಾಧ್ಯಕ್ಷಯದ ಲಕ್ಷಣ	೬೭	೮
ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೧೦
ಕ್ಷಯದ ಆಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೧೧
ಹೇಗಿದ್ದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸಾಸಾಧ್ಯ	೬೮	೧೩
ಕ್ಷಯದ ಇತರ ವಿಧಗಳು	,,	೧೪
ವ್ಯನಾಯಶೋಷಿಯ		
ಲಕ್ಷಣ	,,	೧೫
ಶೋಕ	,,	,,
ಜರಾ	,,	,,

ವಿಷಯ	ಪುಟ	ಶ್ಲೋಕ
	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಅಧ್ವಶೋಷಿಯ ಲಕ್ಷಣ	೬೯	೧೮
ವ್ಯಾಯಾಮ	,,	,,
ವ್ರಣ	,,	,,
ಉರಃಕ್ಷತನಿದಾನ	೭೦	೨೧
,, ಪೂರ್ವರೂಪ	೭೧	೨೯
,, ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣ	,,	೩೦
ಸಾಧ್ಯಾ ಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೩೧
ವಾತರಕ್ತನಿದಾನ		
ವಾತರಕ್ತದ ಕಾರಣ	೧೧೬	೧
ವಾತರಕ್ತದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	,,	೪
,, ಪೂರ್ವರೂಪ	೧೨೭	೫
ವಾತಾಧಿಕ ವಾತರಕ್ತ		
ಲಕ್ಷಣ	,,	೮
ರಕ್ತಾಧಿಕ	,,	,,
ಪಿತ್ತಾಧಿಕ	,,	೧೩೮
ಸಂಸರ್ಗಜ	,,	,,
ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಪರಿಣಾಮ	,,	೧೩
ಆಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೧೩೯	೧೪
ವಾತರಕ್ತದ		
ಉಪದ್ರವಗಳು	,,	೧೫
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೧೬
ವಾತವ್ಯಾಧಿನಿದಾನ		
ವಾತವ್ಯಾಧಿಯಕಾರಣ	೧೪೦	೧
ವಾತವಿಕಾರಗಳ		
ಪೂರ್ವರೂಪ	೧೨೦	೫
ವಾತವಿಕಾರಗಳ ರೂಪ	,,	೫
ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತಕ್ಕ		
ಹಿಂಸೆಗಳು	೧೨೧	೬

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಕೋಷ್ಠಗತವಾತ ಲಕ್ಷಣ	೧೨೧	೧೦	೧೦	ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	೧೭೮	೪೩	೪೩
ಸರ್ವಾಂಗ ಕುಪಿತ	,,	,,	೧೦	ಅರ್ಧಿತ ಲಕ್ಷಣ	,,	೪೫	೪೫
ಗುಡೆ	,,	೧೨೧	೧೨	ಅರ್ಧಿತದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೧೭೯	೪೭	೪೭
ಅಮಾಶಯಗತ	,,	,,	೧೩	ಹನುಗ್ರಹಲಕ್ಷಣ	,,	೪೯	೪೯
ಪಕ್ಷಾಶಯಗತ	,,	,,	೧೪	ಮನ್ಯಾಸ್ತಂಭಲಕ್ಷಣ	೧೮೦	೫೧	೫೧
ಕರ್ಣಾದಿಗತ	,,	,,	೧೫	ಜಿಹ್ವಾಸ್ತಂಭ	,,	,,	೫೨
ರಕ್ತಗತ	,,	೧೨೩	೧೬	ಶಿರಾಗ್ರಹ	,,	,,	೫೩
ಮಾಂಸಮೇದೋಗತ	,,	,,	೧೭	ಗೃಧ್ರಸೀ	,,	,,	೫೪
ಅಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾಗತ	,,	,,	೧೮	ವಿಶ್ವಾಚೀ	,,	೧೮೧	೫೫
ಶುಕ್ರಗತ	,,	,,	೧೯	ಕ್ರೋಮ್ಪಕ	,,	,,	,,
ಸಿರಾಗತ	,,	೧೭೪	೨೦	ಶೀರ್ಷಕ	,,	,,	೫೬
ಸ್ನಾಯುಗತ	,,	,,	೨೧	ಖಂಜಪಾಕ	,,	,,	೫೭
ಸಂಧಿಗತ	,,	,,	೨೧	ಕಲಾಯಖಂಜ	,,	,,	೫೮
ಪಿತ್ತಕಫಗಂಧಕೂಡಿದ	,,	,,	,,	ವಾತಕಂಟಕ	,,	೧೮೨	೬೦
ಪ್ರಾಣಾದಿವಾಯುಗಳ	,,	,,	,,	ಸಾವದಾಸ	,,	,,	೬೧
ಅಕ್ಷೇಪಕವಾಯುವಿನ	,,	,,	,,	ಪಾದಹರ್ಷ	,,	,,	೬೨
ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೧೭೫	೨೭	೨೭	ಅಂಸಶೋಷ	,,	,,	೬೩
ಅಸತಂತ್ರಕ	,,	,,	೨೮	ಅಸಬಾಹುಕ	,,	,,	೬೪
ಅಪತಾನಕ	,,	,,	೨೯	ಮೂಕಾದಿ	,,	,,	೬೫
ದಂಡಾರತಾನಕ	,,	೧೭೬	೩೩	ತೂಸೀ	,,	೧೮೩	೬೬
ಧನಸ್ತಂಭ	,,	,,	೩೪	ಪ್ರತೂಸೀ	,,	,,	೬೭
ಅಂತರಾಯಾಮ	,,	,,	೩೪	ಅಧ್ಮನ	,,	,,	೬೮
ಬಹುಾಯಾಮ	,,	,,	೩೫	ಪ್ರತ್ಯಾಧ್ಮನ	,,	,,	೬೯
ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೋಷ	,,	,,	,,	ನಾಶಾಷ್ಟೀಲಾ	,,	೧೮೪	೭೦
ಸಂಖಂಧ	೧೭೭	೩೮	೩೮	ಮೂತ್ರರೋಧಾದಿ	,,	,,	೭೧
ಅಸಾಧ್ಯ ಅಪತಾನಕ	,,	೩೯	೩೯	ಕಂಪವಾತ	,,	,,	೭೨
ಪಕ್ಷವಧ ಲಕ್ಷಣ	,,	೪೦	೪೦	ಖಲ್ವೀ	,,	,,	೭೩
ಸರ್ವಾಂಗ ವಾತ	,,	೧೭೮	೪೧	ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ	,,	,,	,,
				ವಿಚಾರ	,,	೭೪	೭೪

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	
ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ	
ವಾತರೋಗದ		
ಉಪದ್ರವಗಳು	೧೩೫	೭೬
ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೭೬
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ಥವಾಯುಲಕ್ಷಣ	,,	೭೮
ವಿದ್ರಧಿನಿದಾನ		
ವಿದ್ರಧಿಯ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೨೧೧	೧
ವಾತಜ ವಿದ್ರಧಿ ಲಕ್ಷಣ	,,	೪
ಪಿತ್ತಜ ,,	೨೧೨	೫
ಕಫಜ ,,	,,	೬
ತ್ರಿದೋಷಜ,,	,,	೭
ಆಗಂತುಜ ,,	೨೧೩	೮
ರಕ್ತಜ ,,	,,	೧೦
ಅಂತರ್ವಿದ್ರಧಿ ,,	,,	೧೧
ಸ್ತಾವನಿರ್ಗಮನಾರ್ಗ	೨೧೪	೧೭
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೧೮
ವಿಷನಿದಾನ		
ವಿಷಭೇದಗಳು	೩೬೪	೧
ಜಂಗಮವಿಷದ		
ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೨
ಸ್ಥಾವರ ವಿಷದ ,,	೩೬೫	೩
ವಿಷಕೊಟ್ಟವನ ,,	,,	೪
ವಿಷಭಕ್ಷಕನ ,,	೩೬೬	೮
ವಿಷಯುಕ್ತ		
ಶಸ್ತ್ರಘಾತದ ,,	೩೬೭	೧೩
ವಿಷಭಕ್ಷಕನನ್ನು		
ಗುರ್ತಿಸುವುದು ,,	,,	೧೫
ಸರ್ಪಜಾತಿಗಳು	೩೬೮	೧೬

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	
ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯೆ	
ಬೇರೆಬೇರೆ ಜಾತಿಗಳು		
ಕಡಿದದ್ದರ ಲಕ್ಷಣಗಳು	,,	೧೭
ಸರ್ಪದಂಶದ ಅಸಾಧ್ಯತ್ವ	,,	೧೯
ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೩೬೯	೨೧
ದೋಷವಿಷಲಕ್ಷಣ	೩೭೦	೨೫
,, ವಿಷಸ್ವರೂಪ	೩೭೧	೨೬
ವಿಷಗತಸ್ಥಾನಬೇದದಿಂದ		
ಕಾಣುವ ಲಕ್ಷಣ	,,	೨೮
ಧಾತುಗತದೋಷ		
ವಿಷಲಕ್ಷಣ	೩೭೨	೨೯
ದೋಷವಿಷದಿಂದ		
ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ		
ರೋಗಗಳು	೩೭೩	೩೨
ದೋಷವಿಷದವ್ಯಾಖ್ಯೆ	,,	೩೩
ದೋಷವಿಷದ		
ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯತ್ವ	,,	೩೪
ಮದ್ದಿಕೃತವು	೩೭೪	೩೫
ಲೂತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿ	,,	೩೮
ಲೂತಿಗಳು ಕಚ್ಚುವುದರ		
ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ	೩೭೫	೩೯
ದೋಷವಿಷಯುಕ್ತ		
ಲೂತಿಗಳು ಕಚ್ಚುವುದರ		
ಲಕ್ಷಣ	,,	೪೧
ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೩೭೬	೪೩
ಇಲಿ ಕಚ್ಚಿದ ವಿಷದ ಲಕ್ಷಣ,,	,,	೪೪
ಇದರ ಅಸಾಧ್ಯ	,,	೪೫
ಕೃಕಲಾಸದಂಶ	,,	೪೬
ಚೇಳಿನ ವಿಷ	,,	೩೭೭

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ಇದರ ಆಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೩೭೭	೪೮
ಕಣಜವು ಕಚ್ಚಿದುದರ	,,	೪೯
ಉಚ್ಚಿಟಿಂಗವು	,,	೫೦
ವಿಷದೋಷವಿರುವ ಕವೈಗಳು		
ಕಚ್ಚಿದುದರ ಲಕ್ಷಣ	೩೭೮	೫೨
ಹಲ್ಲಿಯು ಕಚ್ಚಿದುದರ	,,	೫೩
ಸಾಮಾನ್ಯಸೊಳ್ಳೆಗಳು	,,	೫೪
ಜೇನುಹುಳುವು	,,	೫೫
ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇತರ		
ಪ್ರಾಣಿಗಳು	,,	೩೭೯ ೫೬
ವಿಷನಿವೃತ್ತಿ	,,	೫೭
ರೋಗಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆ	,,	೫೮
ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ	೩೮೦	
ವಿಸರ್ಪನಿದಾನ		
ವಿಸರ್ಪದ ನಿದಾದ	೨೬೨	೧
ವಿಸರ್ಪದ ಕಾರಣ	,,	೨
ವಿಸರ್ಪದಲ್ಲಿ ದೋಷ		
ದೂಷ್ಯಗಳು	,,	೩
ವಾತ ವಿಸರ್ಪಲಕ್ಷಣ	,,	೫
ಪಿತ್ತ	,,	೬
ಕಫ	,,	೭
ಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕ,	,,	೮
ಅಗ್ನಿ	,,	೨೬೩ ೮
ಗ್ರಂಥಿ	,,	೨೬೪ ೧೪
ಕರ್ದಮ	,,	೨೬೫ ೧೫
ಕ್ಷತಜ	,,	೨೬
ವಿಸರ್ಪದಉಪದ್ರವಗಳು	೨೬೬	೧೪
ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯತ್ವ	,,	೨೫

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ವಿಸ್ಫೋಟನಿದಾನ		
ವಿಸ್ಫೋಟಕಾರಣ ಮತ್ತು		
ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೨೬೬	೧
ವಿಸ್ಫೋಟ ಸ್ವರೂಪ	೨೬೭	೨
ವಾತಜ ವಿಸ್ಫೋಟಲಕ್ಷಣ	,,	೪
ಪಿತ್ತಜ	,,	೫
ಕಫಜ	,,	೬
ದ್ವಂದ್ವಜ	,,	೭
ಸನ್ನಿಪಾತಜ	,,	೨೬೮ ೮
ರಕ್ತಜ	,,	೧೦
ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,,	೧೦
ವೃದ್ಧಿನಿದಾನ		
ವೃದ್ಧಿರೋಗದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೧೯೮	೧
ವೃದ್ಧಿಪ್ರಕಾರಗಳು	,,	೨
ವಾತಜವೃದ್ಧಿಲಕ್ಷಣ	೧೯೯	೩
ಪಿತ್ತಜ	,,	೪
ಕಫಜ	,,	೪
ರಕ್ತಜ	,,	೫
ಮೇದೋಜ	,,	೫
ಮೂತ್ರಜ	,,	೫
ಅಂತ್ರವೃದ್ಧಿ	,,	೨೦೦ ೭
ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಪರಿಣಾಮ	,,	೧೦
ವ್ರಣಶೋಧನಿದಾನ		
ವ್ರಣಶೋಧದ ಪೂರ್ವಲಕ್ಷಣ	೨೦೧	೧
ವಾತಾದಿಭೇದದಿಂದ ಪಕ್ವವಾದ		
ವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	೨೦೬	೩
ಆಪಕ್ವವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	,,	೪
ಪಚ್ಯಮಾನವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	೨೧೭	೫

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ಪಶ್ಚವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	೨೧೭	೯
ಪಶ್ಚವ್ರಣಕ್ಕಿರುವ ಸರ್ವ		
ದೋಷಸಂಬಂಧ	೨೧೮	೧೨
ಕಶ್ಮಲವನ್ನು ತೆಗೆಯದಿದ್ದರೆ		
ಪರಿಣಾಮ	,,	೧೩

ಶರೀರವ್ರಣನಿದಾನ

ವ್ರಣದ ಪ್ರಕಾರಗಳು	೨೧೯	೧
ವಾತಜವ್ರಣ ಲಕ್ಷಣ	,,	೨
ಪಿತ್ತಜ , ,	,,	೩
ಕಫಜ , ,	,,	೪
ರಕ್ತಜ , ,	,,	೫
ತ್ರಿದೋಷಜವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	೨೨೦	೫
ಸುಖಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೫
ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ , ,	,,	೬
ಅಸಾಧ್ಯ , ,	೨೨೧	೭
ದುಷ್ಪವ್ರಣ , ,	,,	೭
ಶುದ್ಧ , ,	,,	೮
ಮಾಯುತ್ಪದವಲಕ್ಷಣ	,,	೯
ಮಾದಿರುವ , ,	,,	೧೦
ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ ವ್ರಣ , ,	೨೨೨	೧೧
ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರ	,,	೧೩
ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೨೨೩	೧೪

ಶಿರೋರೋಗನಿದಾನ

ಶಿರೋರೋಗಪ್ರಕಾರಗಳು	೨೪೦	೧
ವಾತಜಶಿರೋರೋಗಲಕ್ಷಣ		
	೨೪೧	೨
ಪಿತ್ತಜಶಿರೋರೋಗ		
ಲಕ್ಷಣ , ,	,,	೩

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ	ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ
ಕಫಜಶಿರೋರೋಗಲಕ್ಷಣ	೨೪೧	೪
ತ್ರಿದೋಷಜಶಿರೋರೋಗ		
ಲಕ್ಷಣ , ,	,,	೫
ರಕ್ತಜಶಿರೋರೋಗಲಕ್ಷಣ		
	,,	೫
ಕ್ಷಯಜಶಿರೋರೋಗ		
ಲಕ್ಷಣ	೨೪೨	೬
ಕ್ರಿಮಿಜಶಿರೋರೋಗ		
ಲಕ್ಷಣ , ,	,,	೮
ಸೂರ್ಯಾವರ್ತಶಿರೋ		
ರೋಗಲಕ್ಷಣ , ,	,,	೯
ಅನಂತವಾತಶಿರೋ		
ರೋಗಲಕ್ಷಣ	೨೪೩	೧೦
ಅರ್ಧಾವಭೇದಕಶಿರೋ		
ರೋಗಲಕ್ಷಣ , ,	,,	೧೨
ಶಂಖಕಶಿರೋರೋಗ		
ಲಕ್ಷಣ	೨೪೪	೧೪

ಶೀತಸಿತ್ತಾದಿ ನಿದಾನ

ಸಂವ್ರಾಪ್ತಿ	೨೫೭	೧
ಇದರಪೂರ್ವರೂಪ	,,	೨
ಶೀತಪಿತ್ತದಲಕ್ಷಣ	,,	೩
ಶೀತಪಿತ್ತಮತ್ತುಉದರ್ಧ		
ಇವುಗಳಭೇದ , ,	,,	೪
ಉದರ್ಧಲಕ್ಷಣ	೨೫೮	೫
ಕೋಶಲಕ್ಷಣ	,,	೬
ಶೂಕದೋಷನಿದಾನ		
ಶೂಕದೋಷಕ್ಕೆಕಾರಣ	೨೪೨	೧
ಸರ್ವಪಿಶಾಚಲಕ್ಷಣ	೨೪೩	೨

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಂಖ್ಯೆ
ಅಷ್ಟೀಲಿಕಾ ಲಕ್ಷಣ	೨೪೩ ೩	ಅನುಶಾಲದಕಾರಣಮತ್ತು	
ಗ್ರಂಥಿಕಾ ,,	,, ೩	ಲಕ್ಷಣ	೧೪೭ ೧೨
ಕುಂಭಿಕಾ ,,	,, ೪	ದ್ವಂದ್ವಜಶಾಲ ,,	,, ೧೩
ಅಲಜೀ ,,	,, ೪	ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	೧೪೮ ೧೪
ಮೃದಿತಲಕ್ಷಣ	೨೪೪ ೫	ಪರಿಣಾಮಶಾಲನಿದಾನ	,, ೧೭
ಸಮೂಢಪಿಡಕಾಲಕ್ಷಣ	,, ೫	ಪಿತ್ತಜಶಾಲನಿದಾನ	೧೪೯ ೧೮
ಅಧಿಮಂಥ ,,	,, ೬	ಕಫಜಶಾಲನಿದಾನ	,, ೧೯
ಪುಷ್ಕರಿಕಾ ,,	,, ೭	ದ್ವಿದೋಷಜಮತ್ತು	
ಸ್ವರ್ಶಹಾನಿ ,,	೨೪೫ ೮	ತ್ರಿದೋಷಜ	,, ೨೦
ಉತ್ತಮಾ ,,	,, ೮	ಅನ್ನದ್ರವಶಾಲಲಕ್ಷಣ	,, ೨೧
ಶತಪೋನಕ ,,	,, ೯	ತೋಢನಿದಾನ	
ತ್ವಕ್ಪಕ ,,	,, ೧೦	ಶೋಫದಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೧೯೨ ೧
ಶೋಢತಾರ್ಬುದ ,,	,, ೧೧	ಶೋಢದಪೂರ್ವರೂಪ	೧೯೩ ೩
ಮೂಂಸಾರ್ಬುದಲಕ್ಷಣ	,, ೧೨	ಶೋಢದಕಾರಣ	,, ೪
ಮಾಂಸಸಾಕ ,,	,, ೧೨	ಶೋಢದಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ	೧೯೪ ೬
ವಿದ್ರಧಿ ,,	೨೪೬ ೧೩	ವಾತಜಶೋಢಲಕ್ಷಣ	,, ೭
ತಿಲಕಾಲಕ ,,	,, ೧೪	ಪಿತ್ತಜ ,,	,, ೮
ಅಸಾಧ್ಯಶೂಕದೋಷ		ಕಫಜ ,,	,, ೧೯೫ ೯
ಲಕ್ಷಣ	,, ೧೬	ದ್ವಂದ್ವಜ ,,	,, ೧೦
ಶೂಲನಿದಾನ		ತ್ರಿದೋಷಜ ,,	,, ೧೧
ಶೂಲಪ್ರಕಾರ	೧೪೪ ೧	ಅಭಿಘಾತಜ ,,	,, ೧೧
ವಾತಶೂಲದಕಾರಣ ಮತ್ತು		ಆಗಂತುಕ ,,	೧೯೬ ೧೨
ಲಕ್ಷಣ ,,	೨	ವಿಷಜ ,,	,, ೧೩
ಪಿತ್ತಶೂಲದಕಾರಣಮತ್ತು		ದೋಷಭೇದದಿಂದ	
ಲಕ್ಷಣ ೧೪೫ ೬		ಸ್ಥಾನಭೇದ	೧೯೭ ೧೫
ಕಫಶೂಲದಕಾರಣಮತ್ತು		ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	,, ೧೭
ಲಕ್ಷಣ ೧೪೬ ೯		ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	,, ೧೮
ತ್ರಿದೋಷಶೂಲದಕಾರಣ			
ಮತ್ತುಲಕ್ಷಣ ೧೪೭ ೧೧			

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಶ್ಲೀಪದನಿದಾನ		
ಶ್ಲೀಪದದಸ್ವರೂಪ	೨೦೯	೧
ವಾತಜಶ್ಲೀಪದಲಕ್ಷಣ	,,	೨
ಪಿತ್ತಜ ,,	೨೧೦	೩
ಕಫಜ ,,	,,	೩
ಶ್ಲೀಪದದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	,,	೪
ಶ್ಲೀಪದದ ದೋಷಾಧಿಕೃತ	,,	೪
ಶ್ಲೀಪದವುಸಂಭವಿಸುವ		
ದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾಲ	,,	೫
ಶ್ಲೀಪದದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	,,	೬
ಸದ್ಯೋವ್ರಣನಿದಾನ		
ಸದ್ಯೋವ್ರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣ	೨೨೩	೧
ಸದ್ಯೋವ್ರಣದ ಪ್ರಕಾರಗಳು,,	೨	
ಭಿನ್ನವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	೨೨೪	೩
ಭಿನ್ನ ,,	,,	೪
ಕೋಷ್ಠ ,,	,,	೫
ಕೋಷ್ಠಭಿನ್ನದಲಕ್ಷಣ	,,	೬
ಅನಾರಯಸ್ಕವ್ರಣ	೨೨೫	೯
ಪಕ್ವಾ ,,	,,	೧೦
ವಿಧವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	೨೨೬	೧೧
ಕ್ಷತ ,,	,,	೧೨
ಪಿಚ್ಛಿತ ,,	,,	೧೩
ಘೃಷ್ಟವ್ರಣಲಕ್ಷಣ	,,	೧೪
ಸರಲ್ಯ ,,	೨೨೭	೧೫
ಕೋಷ್ಠಗತರಲ್ಯ,,	,,	೧೬
ಕೋಷ್ಠಭೇದದಅಸಾಧ್ಯ		
ಲಕ್ಷಣ	,,	೧೭

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಮರ್ಮವಿಧದ		
ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	೨೨೮	೧೮
ಮರ್ಮರಹಿತಶಿರಾವಿಧ,,	,,	೨೦
ಸ್ನಾಯುವಿಧ	,,	೨೧
ಸಂಧಿವಿಧ	,, ೨೨೯	೨೨
ಅಸ್ಥಿವಿಧ	,,	೨೩
ಶಿರಾದಿಮರ್ಮ	,,	೨೪
ವ್ರಣೋಪದ್ರವಗಳು	,,	೨೫
ಸೂತಿಕಾರೋಗನಿದಾನ		
ಮಕ್ಕುಲ್ಲಶೂಲಲಕ್ಷಣ	೩೫೫	೧
ಸೂತಿಕಾರೋಗ ,,	,,	೨
ಸೂತಿಕಾರೋಗನಿದಾನ	,,	೩
ಸ್ತನರೋಗನಿದಾನ		
ಸ್ತನರೋಗದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೩೫೬	೧
ವಾತಾದಿಸ್ತನರೋಗನಿದಾನ	,,	೨
ಸ್ತನ್ಯದುಷ್ಪಿನಿದಾನ		
ಸ್ತನ್ಯದುಷ್ಪಿಯಕಾರಣ	೩೫೭	೧
ವಾತದೂಷಿತಸ್ತನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ	,,	೨
ಪಿತ್ತ ,,	,,	೩
ಕಫ ,,	,,	೩
ತ್ರಿದೋಷ ,,	,,	೩
ಅವಿಕೃತ ,,	,,	೫
ಸ್ವರಭೇದನಿದಾನ		
ಸ್ವರಭೇದದಕಾರಣ	೮೨	೧
ಸ್ವರಭೇದದಸಂಖ್ಯೆ	,,	೧
ವಾತಜಸ್ವರಭೇದಲಕ್ಷಣ	೮೩	೨
ಪಿತ್ತಜ ,,	,,	೬
ಕಫಜ ,,	,,	೩

ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ	ವಿಷಯ	ಪುಟ ಶ್ಲೋಕ	ಸಂಖ್ಯೆ
ಸನ್ನಿಪಾತಜಸ್ವರಭೇದಲಕ್ಷಣ	೩	೩	ಮಹಾಶ್ವಾಸಲಕ್ಷಣ	೭೯	೧೯
ಕ್ಷಯಜ	೪	೪	ಉದ್ಭವ	೮೦	೨೨
ಮೇದೋಜ	೪	೪	ಭಿನ್ನ	೮೦	೨೫
ಸ್ವರಭೇದದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೫	೫	ತಮಕ	೮೦	೨೮
ಹಿಕ್ಕಾಶ್ವಾಸನಿದಾನ			ಪ್ರತಮಕ	೮೧	೩೬
ಹಿಕ್ಕಾಶ್ವಾಸಕಾರಣ	೭೫	೧	ಸಂತಮಕ	೮೧	೩೭
ಬಿಕ್ಕಲಿನ ಸ್ವರೂಪ	೭೬	೩	ಕ್ಷುದ್ರ	೮೨	೩೮
ಇದರ ಪ್ರಕಾರಗಳು	೮೦	೪	ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯವಿಚಾರ	೮೨	೪೦
ಇದರ ಪೂರ್ವರೂಪ	೮೦	೫	ಹೃದ್ರೋಗನಿದಾನ		
ಅನ್ನಜಹಿಕ್ಕಾಲಕ್ಷಣ	೮೦	೬	ಹೃದ್ರೋಗಕಾರಣ	೧೫೯	೧
ಯಮಲ	೮೦	೭	ಹೃದ್ರೋಗಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೮೦	೨
ಕ್ಷುದ್ರ	೭೭	೮	ವಾತಜ ಹೃದ್ರೋಗಲಕ್ಷಣ	೧೬೦	೩
ಗಂಭೀರ	೮೦	೯	ಪಿತ್ತಜ	೮೦	೪
ಮಹಾ	೮೦	೧೦	ಕಫಜ	೮೦	೫
ಬಿಕ್ಕಲಿನ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣ	೮೦	೧೦	ಸನ್ನಿಪಾತಜ	೮೦	೬
ಶ್ವಾಸದ ಪ್ರಕಾರಗಳು	೭೮	೧೫	ಕ್ರಿಮಿಜ	೮೦	೭
ದೋಷಸಂಬಂಧ	೮೦	೧೬	ಕ್ರಿಮಿಜದ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣ	೧೬೧	೮
ಶ್ವಾಸದ ಪೂರ್ವರೂಪ	೮೦	೧೭	ನಾಧನನಿದಾನಪರಿಶಿಷ್ಟ		
ಶ್ವಾಸದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ	೮೦	೧೮	೧ ಫಿರಂಗರೋಗನಿದಾನ	೩೮೩	೧
			೨ ಸೋಮರೋಗನಿದಾನ	೩೮೫	೨

ಓಂ ನಮಃಪ್ರಜಾಪತ್ಯಶ್ವಿಬಲಭಿದ್ಧನ್ವಂತರಿ ಚರಕ ಸುಶ್ರುತಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯೋ
ಮುನಿಭ್ಯೋಮಹದ್ಭ್ಯೋಗುರುಭ್ಯಃ.

ಮಾಧವನಿದಾನ

ಮಧುಕೋಶಾನುಸಾರ ಕರ್ನಾಟಕಾನುವಾದ ಸಹಿತ.

ಪ್ರಣಮ್ಯಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಸಂಹಾರಕಾರಣಂ ||

ಸ್ವರ್ಗಾಪವರ್ಗಯೋದ್ವಾರಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಶರಣಂಶಿವಂ || ೧ ||

ಮಾಧವಕರನೆಂಬ ವೈದ್ಯ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಮಹರ್ಷಿ ಪ್ರೋಕ್ಷಗಳಾದ ಆಯುರ್ದೇವ
ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ರೋಗಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರ
ಹಿಸಿ, ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಡದೆ ಇರುವ ರೋಗಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಕಾರಣಗ
ಳನ್ನು ತಾನೇ ಕಲ್ಪಿಸಿಯೂ, ರೋಗಗುಣಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಹಾಯಕವಾದ
ಮಾಧವನಿದಾನವೆಂಬ ವೈದ್ಯ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚನೆಮಾಡಿದನು. ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ
ಗ್ರಂಥಕಾರರ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಗ್ರಂಥವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ ಹೊಂದಲೆಂಬ
ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ನಮಸ್ಕಾರ ರೂಪವಾದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ರಚಿಸಿ
ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ನಾಶ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿಯೂ,
ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಅಪವರ್ಗ ಎಂದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಾರ ಭೂತನಾಗಿಯೂ,
ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು
ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆನು.

ನಾನಾಮುನೀನಾಂವಚಸ್ತೈರಿದಾನೀಂ |

ಸಮಾಸತಸ್ಸದ್ಭಿಷಜಾಂನಿಯೋಗಾತ್ ||

ಸೋಪದ್ರವಾರಿಷ್ಠನಿದಾನಲಿಂಗೋ |

ನಿಬದ್ಧತೆರೋಗವಿನಿಶ್ಚಯೋಯಂ || ೨ ||

ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಬರೆದಿರುವ ವಿಷಯಗಳ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಮೊದಲು
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚರಕ, ಸುಶ್ರುತ ಮೊದಲಾದ ಆಯುರ್ದೇವಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ
ಋಷಿಗಳ ವಚನಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಠ್ಯಾಲೋಚನೆಮಾಡಿ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈದ್ಯ
ರುಗಳು ರೋಗಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳತಕ್ಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಅವ
ರುಗಳ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಸಹ ಸಡೆದು, ಉಪದ್ರವ ಎಂದರೆ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿದ ನಂತರ
ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ವಿಚಾರಗಳು; ಅರಿಷ್ಟ ಎಂದರೆ ರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಮರಣ ಚಿಹ್ನೆ
ಗಳು; ನಿದಾನವೆಂದರೆ ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳು; ಲಿಂಗ ಎಂದರೆ

ರೋಗವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳು; ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ರೋಗನಿರ್ಣಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತೇನೆ.

ನಾನಾತಂತ್ರವಿಹೀನಾನಾಂಭಿಷಜಾಮಲ್ಪಮೇಘಸಾಂ ||

ಸುಖಂವಿಜ್ಞಾತುಮಾತಂಕಮಯಮೇವಭವಿಸ್ಯತಿ || ೩ ||

ಪುರಾತನಗಳಾದ ಋಹರ್ಷಪ್ರಣೀತಗಳಾದ ಆಯುರ್ವೇದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೋದಿ ಕೊಂಡು ಅದರಿಂದಲೇ ರೋಗನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಗ್ರಂಥ ರಚನಾ ಪ್ರಯತ್ನವೇಕೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಂದುಕೊಂಡು ಈ ಶ್ಲೋಕ ವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಋಷಿಪುತ್ರಗಳಾದ ಆಯುರ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಗಳು ದುರವಗಾಢ ಗಳಾಗಿವೆ, ಅಲ್ಲದೆ ರೋಗಲಕ್ಷಣಗಳು ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿರದೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿತರಣಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಏಕೀಕರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ತರಾದ ವೈದ್ಯರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ರೋಗಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಒಂದೇಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪುಸ್ತಕವಾಗಿ ಬರೆದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದ ಈ ನವೀನ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ನಿದಾನಂಪೂರ್ವರೂಪಾಣಿರೂಪಾಣ್ಯುಪಶಯಸ್ತಥಾ ||

ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತೇತಿವಿಜ್ಞಾನಂರೋಗಾಣಾಂಪಂಚಧಾಸ್ಮೃತಂ || ೪ ||

ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಮೇರೆಗೆ ರೋಗನಿಶ್ಚಯಮಾಡತಕ್ಕ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ರೂಪ, ಉಪಶಯ, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ (ಇವುಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿವರಣೆಯು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಎಂಬದಾಗಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ಇಂತಹ ರೋಗವೇ ಇದೆಂದು ಗುರ್ತಿಸಲು ಉಪಾಯಗಳು ಐದು ವಿಧವಾಗಿವೆ. ವಿಚಾರ. ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಲು ಐದು ಉಪಾಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ; ಈ ಐದು ಉಪಾಯಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆಯೇ, ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವೂ ಕೂಡಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆಯೇ, ಎಂದು ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ರೂಪ ಮೊದಲಾದ ಐದೂ ರೋಗನಿರ್ಣಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲವೂ ಕೂಡಿಯೂ ಉಭಯ ವಿಧದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಿದಾನವೇ ಮೊದಲಾದ ಐದಕ್ಕೂ ರೋಗನಿಶ್ಚಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಸಹ ಇವೆ. ಪ್ರಯೋಜನಗಳಾವವೆಂದರೆ- ಮೊದಲು ನಿದಾನ ಒಂದನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ, ಮಿಕ್ಕವುಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸೋಣ; ಹಾಗಾದರೆ ಸಾಂಧುರೋಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಕ್ಷಣ (ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು) ವು ಕಾರಣ; ಭರ್ಧಿರೋಗಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಿಕ (ನೋಣ) ವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದು ಕಾರಣ ಎಂಬದಾಗಿ ಒಂದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನಿದಾನವನ್ನೊಂದನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೂ ಸಾರಾಗ ಬಹುದು. ಆದರೆ ಒಂದೇ ನಿದಾನ (ಕಾರಣ) ದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಜ್ವರ, ಗುಲ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಎರಡೆರಡು ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುರ್ತಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೋಗಕ್ಕೂ ನಿದಾನ ಒಂದಾದರೂ ಪೂರ್ವರೂಪ

ಕವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಿರುಪದ್ರವದಿಂದ ಅಂತಹ ರೋಗನಿಶ್ಚಯಕ್ಕಾದರೂ, ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಲೇಬೇಕಾಯಿತು. ಚಿಕಿತ್ಸಾಸೌಕರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಒಂದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಅನೇಕ ರೋಗಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಇದ್ಯಹಿ- ನಿಜಾಪ ಸುತ್ತು ಪೂರ್ವರೂಪ ಎಂಬ ಎರಡನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಿಕ್ಕವುಗಳನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸುವ ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಾವಿಸಿದ ರೋಗನಿರ್ಣಯವೇನೋ ಈ ಎರಡರಿಂದಲೇ ಆದರೂ ರೋಗವು ಸಾಧ್ಯವೆ, ಅಸಾಧ್ಯವೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ “ ಹೇತವಃಪೂರ್ವರೂಪಾಣಿ ರೂಪಾಣ್ಯಲ್ಪಾನಿಯಸ್ಸೈವೈ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳು ಯಾವ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೋ ಅಂತಹ ರೋಗವನ್ನು ಸುಖ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ರೋಗದ ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವಾಗ್ಗೆ ರೂಪವು ಅವಶ್ಯಕ. ಅಲ್ಲದೆ “ ನಿದಾನಪೂರ್ವರೂಪಾಣಾಂರೂಪಾಣಾಂನುಧ್ಯಮೇಬಲೆ ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ರೂಪ ಇವುಗಳು ಯಾವ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಬಲವಾಗಿರುತ್ತವೆಯೋ, ಅಂತಹ ರೋಗವು ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡ ರೋಗಗಳ ಸುಖಸಾಧ್ಯತ್ವ, ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯತ್ವಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ರೂಪವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲೇಬೇಕು. ಇನ್ನು ಉಪಶಯ, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ಈ ಎರಡರ ವಿಷಯಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಧಿಯ ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ರೂಪಾದಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗದಿರುವಲ್ಲಿ ರೋಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕಾದರೆ “ ಗೂಢಲಿಂಗಂವ್ಯಾಧಿಮುಪಶಯಾನುಪಶಯಾಭ್ಯಾಂಪರೀಕ್ಷೇತ ” ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ಇನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ರೋಗನಿರ್ಣಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗದೆದೋದಲ್ಲಿ ಉಪಶಯ (ರೋಗಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದ ಔಷಧಾಹಾರ ವಿಹಾರಗಳು) ಮತ್ತು ಅನುಪಶಯ (ರೋಗಕ್ಕೆ ಹಿತವಲ್ಲದ ಆಹಾರ ವಿಹಾರಗಳು) ಇವುಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಯಾಗಲಿ ರೋಗವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿರ್ಣಯಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಉಪಶಯವುಸಹ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದಹಾಗಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ಔಷೋಪಶಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರೋಗನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೂ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೋಪಯೋಗಿಗಳಾದ ರೋಗವಿಭಾಗಗಳು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ರೋಗಬಲಾಬಲಗಳು, ದಿನ, ರಾತ್ರಿ, ಋತು, ಅಯನನೊದಲಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸೋಪಯೋಗಿಗಳಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಈ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ವಿಷಯಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂಚಲಕ್ಷಣ ನಿದಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಎರೆಯುವಾಗ ವಿವರಿಸಿ ಬರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧಾನ

ಸುಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ

ಇದರಿಂದ ಸೌಕರ್ಯ ಉಂಟಾಗಲೆಂಬುವುದೇ ಗ್ರಂಥಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಿಮಿತ್ತ ಹೇತ್ವಾಯತನಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಥಾನಕಾರಣೈಃ ||

ನಿದಾನಮಾಹುಃಪರ್ಯಾಯೈಃ.....

ಮೊದಲನೆಯದಾದ ನಿದಾನದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ 'ನಿಶ್ಚಿತ್ಯದೀಯತ ಇತಿನಿದಾನಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೃತ್ತಿಯಿಂದ ರೋಗವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ಎಂದರೆ ರೋಗೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾದದ್ದೇ ನಿದಾನವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ನಿದಾನವೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತ, ಹೇತು, ಆಯತನ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಉತ್ಥಾನಕಾರಣಗಳೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯವಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.

.....ಪ್ರಾಗ್ಭೂತಪಂಚೀನಲಕ್ಷ್ಯತೆ || ೫ ||

ಉತ್ಪಿತ್ತರಾಮಯೋಜೋಷವಿಶೇಷೇಣಾನಭಿಷ್ಠಿತಃ ||

ಲಿಂಗಮವ್ಯಕ್ತಮಲ್ಪತ್ವಾಪ್ತ್ಯಾಧೀನಾಂತದೃಢಾಯುಧಂ || ೬ ||

ಪೂರ್ವರೂಪದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ವರೂಪವು ಸಾಮಾನ್ಯಪೂರ್ವರೂಪ, ವಿಶೇಷಪೂರ್ವರೂಪ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ರೋಗವು ಇಂತಹ ದೋಷವೃಷವ್ಯಾದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಶಕ್ಯವಾಗುವಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಆಯಾಸಾದಿಗಳಿಂದ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ಆಯಾಸಾದಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯಪೂರ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ. ಇನ್ನು, ಮುಂದೆ ಹೇಳತಕ್ಕ ವ್ಯಾಧಿಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣದಿರುವುದೇ ವಿಶೇಷಪೂರ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ.

ತದೇವವ್ಯಕ್ತತಾಂಯಾತಂರೂಪಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೆ ||

ಸಂಸ್ಥಾನಂವ್ಯಂಜನಂಲಿಂಗಂಲಕ್ಷಣಂಚಿಹ್ನವಾಕೃತಿಃ || ೭ ||

ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಆಯಾಸಾದಿ ಸಾಮಾನ್ಯಪೂರ್ವರೂಪಗಳೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತುವೆಂಬುದು ವ್ಯಾಧಿಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಲಕ್ಷಣಾತ್ಮಕಗಳಾದ ವಿಶೇಷ ಪೂರ್ವರೂಪಗಳು ಕೂಡ ರೋಗಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಿಸುವಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಗಳಾದಲ್ಲಿ ಅಂತ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ರೂಪವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವ್ಯವಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ರೂಪದ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸ್ಥಾನ, ವ್ಯಂಜನ, ಲಿಂಗ, ಲಕ್ಷಣ, ಚಿಹ್ನೆ, ಆಕೃತಿ ಇವುಗಳು ರೂಪದ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳು.

ಹೇತುವ್ಯಾಧಿವಿಪರೈಸ್ತವಿಪರೈಸ್ತಾರ್ಥಕಾರಿಣಾಂ ||

ಕೌಷಧಾನ್ವವಿಹಾರಾಣಾಮುಪಯೋಗಂ ಸುಖಾವಹಂ || ೮ ||

.....ಸುಖವಾಂಛೇಸ್ಯಹಿಸಾತ್ಮ್ಯಮಿತಿತ್ಯುತಃ ||

.....ರೋಗಿಗೆ ರೋಗದಿಂದಂ

ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳು, ವ್ಯಾಧಿ ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಜ್ವರಾದಿ ವಿಹಾರಗಳು, ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಸರ್ಯವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದವುಗಳು ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಯಸ್ತಾರ್ಥಕಾರಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿ ರೋಗಶಾಂತಿ ಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳು ಇಂತಹ ಔಷಧ, ಆಹಾರ, ವಿಹಾರಗಳ ಉಪಯೋಗದಿಂದ ರೋಗನಿವೃತ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಸುಖವುಂಟಾದರೆ ಅಂತಹ ಔಷಧಾಹಾರ ವಿಹಾರಗಳಿಗೆ ಉಪಶಯವೆಂದೂ, ಸಾತ್ತ್ಯವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಆರು ವಿಧವಾದ ಉಪಶಯಗಳನ್ನೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸೋಣ.

(೧) ಹೇತು ವಿಸರ್ಯಸ್ತ (ರೋಗಕಾರಣ ಪ್ರತಿಕೂಲ) ವಾದ ಔಷಧರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ಶೀತದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ವರಕ್ಕೆ ಉಷ್ಣವಾದ ಶುಂಠಿಯ ಕಷಾಯವು “ಯೇಚಶೀತಕ್ಕೆ ತಾರೋಗಾಸ್ತೇಷಾಮುಷ್ಣಂಭಿಷ್ಣಿ ತಂ ” ಎಂದರೆ ಶೀತದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಉಷ್ಣವಾದವುಗಳೇ ಔಷಧಗಳು ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾನುಗುಣವಾಗಿ ಕಾರಣಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಔಷಧ.

ಹೇತುವಿಪರೀತವಾದ ಆಹಾರರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ.- ಹೆಚ್ಚಾದ ಶ್ರಮದಿಂದ ವಾಯುಪ್ರಕೋಪವಾಗಿ ಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಜ್ವರನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಔಷಧದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಿಸತಕ್ಕ ಮಾಂಸರಸಯುಕ್ತವಾದ ಆಹಾರರೂಪವಾದ ಸಧ್ಯವು ಹೇತುವಿಸರ್ಯಸ್ತ ಆಹಾರರೂಪವಾದ ಉಪಶಯ.

ಹೇತುವಿಪರೀತವಾದ ವಿಹಾರರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ.- ಹಗಲು ಮಲಗೋಣದರಿಂದುಟಾದ ಕಫವು ಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಔಷಧದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಿಸಬಹುದಾದ ವಾತ್ಸಿ ಜಾಗರಣರೂಪವಾದ ರೂಕ್ಷವಾದ ವಿಹಾರವು ಹೇತುಪ್ರತಿಕೂಲವಿಹಾರರೂಪವಾದ ಉಪಶಯ.

(೨) ವ್ಯಾಧಿವಿಸರ್ಯಸ್ತ ಔಷಧರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ಅತಿಸಾರರೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭನೌಷಧಗಳಾದ ಪಾತಾ ಅಂದರೆ ಅಗುಳುಶುಂಠಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅತಿಸಾರರೋಗವನ್ನು ಕ್ರಮಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿವಿಸರ್ಯಸ್ತ ಔಷಧರೂಪೋಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣವಾಯಿತು. ಹೀಗೆಯೇ ವಿಷಜನ್ಯರೋಗಗಳಿಗೆ ಶಿರೀಷ(ಬಾಗೆ)ನೂ, ಕುಸ್ಮರೋಗಕ್ಕೆ ಖದಿರ (ಕಗ್ಗಲಿ) ನೂ, ಮೇಹರೋಗಕ್ಕೆ ಅರಿಸಿನನೂ, ವ್ಯಾಧಿ ವಿಸರ್ಯಸ್ತೌಷಧರೂಪೋಪಶಯಗಳು.

ವ್ಯಾಧಿವಿಸರ್ಯಸ್ತವಾದ ಅನ್ನರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ಅತಿಸಾರರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗನಿವಾರಕವಾದ ಔಷಧದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುವ ಮಾಂಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವು ಎಂದರೆ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ತೋಗರೀಬೇಳೆ; ಇದು ಅತಿಸಾರವನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ ನೆಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿವಿಸರ್ಯಸ್ತವಾದ ಅನ್ನರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣವಾಯಿತು.

ವ್ಯಾಧಿವಿಸರ್ಯಸ್ತವಾದ ವಿಹಾರರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ರೋಗನಿವರ್ತಕವೆಂಪು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನುಸ್ಮಾರ, ಅಶ್ವತ್ಥಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾದಿ

ಗಳು ವ್ಯಾಧಿನಿವರ್ತಕಗಳೆಂದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿವಿಪರ್ಯಾಯಗಳಾದ ವಿಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣವಾಗಬಹುದು.

(೩) ಹೇತುವಿಪರ್ಯಾಯಸ್ವಾರ್ಥಕಾರಿ ಔಷಧ ರೂಪವಾದ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ಪಿತ್ತ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಪಕ್ಷಮಾಗುತ್ತಿರುವ ವ್ರಣಶೋಧದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣವರ್ಧಕಗಳಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೊಡತಕ್ಕ ಉಪಸಾಹ ಎಂದರೆ ಶಾಖ, ಒತ್ತಡ ಮೊದಲಾದವುಗಳು. ಯದ್ಯಪಿ ಉಷ್ಣವರ್ಧಕ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಒತ್ತಡವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ವ್ರಣ ಶೋಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಪಿತ್ತವರ್ಧಕವೇ ಆದರೂ ಫಲತಃ ಮಾತ್ರ ವ್ರಣಶೋಧವನ್ನು ಪಕ್ಷಮಾಡಿ ಶಮನಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಪಿತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇಮಾಡಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಹೇತು ವಿಪರ್ಯಾಯಸ್ವಾರ್ಥಕಾರಿ ಔಷಧರೂಪೋಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ.

ಹೇತುವಿಪರ್ಯಾಯಸ್ವಾರ್ಥಕಾರಿ ಆಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ಪಿತ್ತ ಪ್ರಧಾನವಾದ ವ್ರಣಶೋಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡತಕ್ಕ ಔಷಧದ ಜೊತೆಗೆ ಪಥ್ಯವಾಗಿ ಉಪದೇಶಮಾಡತಕ್ಕ ವಿದಾಹಿ (ಉಷ್ಣ ವರ್ಧಕ) ಗಳಾದ ಆಹಾರ ವಿಹಾರಗಳು ಯದ್ಯಪಿ ಸ್ವಭಾವತಃ ವಿದಾಹಿ ಗುಣವುಳ್ಳವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪಿತ್ತವರ್ಧಕಗಳಾದರೂ ಕಾರ್ಯತಃ ಮಾತ್ರ ಪಿತ್ತಜನ್ಯ ವ್ರಣಶೋಧನಿವರ್ತಕಗಳೇ ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ರಣಶೋಧಹೇತುಭೂತವಾದ ಪಿತ್ತರೂಪಹೇತುವಿಪರ್ಯಾಯಸ್ವಾರ್ಥಕಾರಿಆಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ.

ಹೇತುವಿಪರ್ಯಾಯಸ್ವಾರ್ಥಕಾರಿ ವಿಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ವಾತ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಉನ್ನಾದ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಾತವರ್ಧಕಗಳಾದ ತ್ರಾಸನಭರ್ತ್ಸನಾದಿಗಳು; ಯದ್ಯಪಿ ವಾತವರ್ಧಕಗಳಾದರೂ ವಾತಪ್ರಧಾನವಾದ ಉನ್ನಾದರೋಗದಲ್ಲಿ ಫಲತಃ ಉನ್ನಾದ ಶಾಮಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ವಾತ ವಿಪರೀತಾರ್ಥಕಾರಿ ವಿಹಾರರೂಪಉಪಶಯವಾಗುತ್ತದೆ.

(೪) ವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಾರ್ಥಕಾರಿಔಷಧರೂಪವಾದ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ವಮನರೋಗದಲ್ಲಿ ವಮನವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲು ವಮನಮಾಡಿಸತಕ್ಕ ಮದನಫಲಚೂರ್ಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು; ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಮದನಫಲಚೂರ್ಣವು ಸ್ವಭಾವತಃ ವಮನಕರವೇ ಆದರೂ ಫಲತಃ ವಮನವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿವರ್ಧಕವಾದದ್ದೇ ವ್ಯಾಧಿ ನಿವೃತ್ತಿಮಾಡಿದಂತಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಔಷಧರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ.

ವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಾರ್ಥಕಾರಿ ಆಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಅತಿಸಾರರೋಗದಲ್ಲಿ ವಿರೇಚನಾರ್ಥವಾಗಿ ಔಷಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಆದರ ಜೊತೆಗೆ ಕ್ಷೇರಪಾನವನ್ನು ಪಥ್ಯವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುವುದು. ಕ್ಷೇರಪಾನವು ಅತಿಸಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಾಗಿದ್ದರೂ ಫಲತಃ ಔಷಧದೊಡನೆ ಶೇರಿ ವಿರೇಚನಮಾಡಿಸಿ ಅತಿಸಾರವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಇದು ವ್ಯಾಧಿವಿಪರ್ಯಾಯಸ್ವಾರ್ಥಕಾರಿ ಆಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣವಾಯಿತು.

ವ್ಯಾಧಿವಿಪರ್ಯಾಯಸ್ವಾರ್ಥಕಾರಿವಿಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ, ವಮನರೋಗದಲ್ಲಿ ವಮನವನ್ನೇ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗುಟಲಿಗೆ ಕೈಯ್ಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ, ವಮನ ಮಾಡಿಕೊ

ಕೃಷ್ಣನು; ಇದಕ್ಕೆ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯದ್ಯಪಿ ಈ ರೋಗಿಯಾಗಿ ಗಂಟಲಿಗೆ ಕೈಯಿಕ್ಕಿ ವಮನಮಾಡುವುದು ವ್ಯಾಧಿವರ್ಧಕವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದರೂ ಫಲತಃ ವ್ಯಾಧಿ ನಾಶಕವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿವಿಪರ್ಯಸ್ತಾರ್ಥಕಾರಿವಿಹಾರರೂಪೋಪಶಯವಾದಹಾಗಾಯಿತು.

(೫) ಹೇತುವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಾರ್ಥಕರಔಷಧರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ ಉಷ್ಣವಾದ ವ್ರಣಶೋಧಕ್ಕೆ ಅಗುರುಗಂಧವನ್ನು ಉಷ್ಣವಾದದ್ದನ್ನೇ ಲೇಪನ ಮಾಡುವುದು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವಯಂ ಉಷ್ಣವಾಗಿಯೇ ಇರುವ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಉಷ್ಣವಾದ ಅಗುರುಗಂಧದ ಲೇಪವು ವ್ರಣಕಾರಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಧಿರೂಪವಾದ ವ್ರಣ ಇದರಡಕ್ಕೂ ವಿರುದ್ಧವಾದರೂ ಸ್ವಭಾವತಃ ಅಗುರುಗಂಧ ಲೇಪವು ಅಗ್ನಿಪುಷ್ಕ ವ್ರಣ ಶಮನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೇತು, ವ್ಯಾಧಿ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ವಿರುದ್ಧಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಔಷಧರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೇತುವ್ಯಾಧಿವಿಪರ್ಯಸ್ತಾರ್ಥಕಾರಿವಿಹಾರರೂಪೋಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ- ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಮದಾತ್ಮಯರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗ ನಿವೃತ್ತಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಪುನಶ್ಚ ಮದ್ಯವನ್ನೇ ಪಾನಮಾಡಿಸುವುದು; ಸ್ವತಃ ಮದ್ಯವು ಮಿತಿಮೀರಿ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮದಾತ್ಮಯವೆಂಬರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೂ ಸಂಯೋಜಕೃತವರಿತು ಪಾನಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮದಾತ್ಮಯ ರೋಗವನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೇತುವ್ಯಾಧ್ಯುಭಯ ವಿಪರ್ಯಸ್ತಾರ್ಥಕಾರಿವಿಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ.

ಹೇತುವ್ಯಾಧಿವಿಪರ್ಯಸ್ತಾರ್ಥಕಾರಿವಿಹಾರರೂಪಉಪಶಯಕ್ಕೆ, ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಸಂಮೂಢವಾತವೆಂಬ ವಾಯುರೋಗದಲ್ಲಿ ನೋರಿನಲ್ಲಿ ಈಜಾಡುವಂತಹ ವ್ಯಾಯಾಮವೇ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯಾಯಾಮವೇ ಯದ್ಯಪಿ- ಸಂಮೂಢವಾತವೆಂಬ ವಾತರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಈಜಾಡುವಂತಹ-ವ್ಯಾಯಾಮವು ರೋಗನಿವರ್ತಕವಾಗಿ ಅನುಭವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವ್ಯಾಧಿವಿಪರ್ಯಸ್ತಾರ್ಥಕಾರಿ ವಿಹಾರರೂಪ ಉಪಶಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ. ಇನ್ನು ಉಪಶಯದ ಪರ್ಯಾಯನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಸಹಿಸಾತ್ಮ್ಯಮಿತಿಶ್ಚುತಃ' ಈ ಉಪಶಯಕ್ಕೇನೇ ಸಾತ್ಮ್ಯವೆಂಬ ನಾನಾಂತರವೂ ಇದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಔಷಧಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದು ಸಾದಾಸ್ಯವಾಗಿ ರೋಗನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ; ಔಷಧವು ರೋಗವನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ರೋಗಕಾರಣವನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡದೆ ಉಪಾಯವೇ ಇಲ್ಲ; ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಉಪಶಯ (ಔಷಧ) ವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಸಾಕಾಗುತ್ತದೆ, ಇಷ್ಟೊಂದು ರಗಳೆಪಡುವುದೇಕೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನವು ಸ್ವತಃವೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆಂಗ್ಲೇಯ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಿಗಳು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯರು ತಮ್ಮ ವೈದ್ಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಎಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಲು ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಯಬೇಡ, ಅಲ್ಲದೆ-ಇಷ್ಟೊಂದು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ನೋಡುವ! ಹೇತು ವಿಪರೀತ (ರೋಗದ ಕಾರಣವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು

ವುದು) ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದಲೇನೇ ರೋಗಶಮನವಾಗುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ಪುನಶ್ಚ ವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೇಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆನ್ನುವುದನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುವ; ರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಶಮನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಔಷಧವು ಆ ದೋಷ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ರೋಗವನ್ನೂ ಶಮನಮಾಡಲೇ ಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಜ್ವರ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ರೋಗಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಂದು ಭಾವಿಸುವ; ಕಫಜ್ವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಫಹರಗಳಾದ ವಮನ, ಲಂಘನರೂಪಗಳಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳು ಸಮಂತಗಳಾದರೂ ಕಫ ಗುಲ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಕಫವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ವಮನ, ಲಂಘನಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದು. 'ಕಫಲಂಘನಸಾಧ್ಯೇತುಕರ್ತರಿಜ್ಜರಗುಲ್ಮಯೋಃ || ತುಶ್ಯೇಸಿದೇಶಕಾಲಾದೌಲಂಘನಂನಸಮಾಚರೇತ್ ||' ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಜ್ವರ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ರೋಗಗಳು ಹುಟ್ಟಬಹುದು ಆದರೆ ಕಫ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ನಡಿಸತಕ್ಕ ವಮನ ಲಂಘನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಫಗುಲ್ಮದಲ್ಲಿ ನಡಿಸಲಾಗದು. ಎಂಬ ಚರಕಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ಹೇತುಪ್ರತ್ಯನೀಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯೊಂದರಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಾಹವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಹಾಗಾಯಿತು. ಏವಂಚ ಈ ಹೇತುಪ್ರತ್ಯನೀಕ ವ್ಯಾಧಿಪ್ರತ್ಯನೀಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳೇ ನಮ್ಮ ಭ್ರಾತೃಗಳಾದ ಆಂಗ್ಲೀಯ ಡಾಕ್ಟರರುಗಳು ಅನುಸರಿಸಿರುವ ಮಾರ್ಗ. ಹೇತುವಿಪರೀತಾರ್ಥಕಾರಿ ವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಾರ್ಥಕಾರಿಗಳನ್ನು ಸಹ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಲೇ ಬೇಕು. ಸಿತ್ತಜನ್ಯವಾದ ವೃಣಶೋಧದಲ್ಲಿ ಸಿತ್ತವನ್ನೇ ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಉಷ್ಣಗಳಾದ ಉಪನಾಹಗಳನ್ನೇ (ಶಾಖಗಳು) ಕೊಡಬೇಕು. ಈ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯು ರೋಗಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಸಿತ್ತಕ್ಕೆ ವರ್ಧಕವಾದರೂ ಫಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಿತ್ತಜನ್ಯ ವೃಣಶೋಧನಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೇತು ವಿಪರೀತಾರ್ಥಕಾರಿ ವ್ಯಾಧಿವಿಪರೀತಾರ್ಥಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿಷಜನ್ಯರೋಗಕ್ಕೆ ವಿಷಪ್ರಯೋಗವೇ ಮಾಡುವುದು, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು (ಇದಕ್ಕೇನೇ ಹೋಮಿಯೋಪತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವೆಂಬ ಹೆಸರು.) ಇನ್ನು ಹೇತುವ್ಯಾಧ್ಯುಭಯ ವಿಪರೀತಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಔಷಧಗಳನ್ನೇಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ, ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟುಕೊಂಡು ಗಾಯಮಾಡಿಕೊಂಡೆನೆಂದು ನೆನಸುವ ಅದಕ್ಕೆ ಅಗಿಲುಗಂಧವನ್ನು ತೇದುಹಚ್ಚಿದಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಾರಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟ ಗಾಯವು ಸ್ವತಃ ಉಷ್ಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದೂ, ಉಷ್ಣವೂ ಆಗಿರುವಲ್ಲಿ ಅಗಿಲುಗಂಧವೂ ಉಷ್ಣವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗಿಲುಗಂಧವು ರೋಗಕಾರಣ ಮತ್ತು ರೋಗ ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಕೂಲ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ರೋಗವನ್ನು ಶಮನ ಮಾಡಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಹೇತುವ್ಯಾಧ್ಯುಭಯವಿಪರೀತಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮವೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೇ ಬೇಕು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಾಲ್ಕೈದು ರೀತಿಯಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮವೂ, ರೋಗ ನಿವೃತ್ತಿ ರೂಪವಾದ ಫಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆದರೂ ಚಿಕಿತ್ಸಕರುಗಳ ತಿಳುವಳಿಕೆಗೋಸ್ಕರ ಔಷಧ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನೇಕ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದೋಷಗಳನ್ನಾಗಲಿ, ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸಂಕೋಚ ಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ವಿಶದಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಕರ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿಂಜುವುದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪಂಚಲಕ್ಷಣ ನಿದಾನ.

ವಿಸರೀಕ್ಷೋನುಪಶಯೋನ್ಯಾಧ್ಯಸಾತ್ಮ್ಯಾಭಿಸಂಜ್ಞಿತಃ || ೯ ||

ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಹೇಳಿರತಕ್ಕ ರೋಗಜಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಗಳಾದ ಔಷಧಾಹಾರವಿಹಾರಗಳಿಗೆ ನಿರುದ್ಧವಾದವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅನುಪಶಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕೇನೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಪಥ್ಯವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ವ್ಯಾಧ್ಯಸಾತ್ಮ್ಯ ಎಂಬದೊಂದು ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಿದೆ. ರೋಗನಿಶ್ಚಯಮಾಡಲು ರೋಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಗಳಾದ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳು ಹೇಗೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೇನೇ ಪ್ರತಿಕೂಲಗಳಾದ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳೂ ಕೂಡ ಕಾರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆಂಬುವುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯಥಾದುಷ್ಪೇನದೋಷೇಣಯಥಾಚಾನುವಿಸರ್ಪತಾ ||

ನಿರ್ವೃತ್ತಿರಾಮಯಸ್ಯಾಸೌಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿರ್ಜಾತಿರಾಗತಿಃ || ೧೦ ||

ದೇಶ, ಕಾಲ, ಆಹಾರ, ಆಚಾರ, ಅಭಿಘಾತ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದುಷ್ಟಗಳಾದ, ಮತ್ತು ಉರ್ಧ್ವಾಧೋಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಕ್ಕೇನೇ ಜಾತಿ, ಆಗತಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಪರ್ಯಾಯನಾಮಗಳುಂಟು.

ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂದರೆ ದೋಷದೂಷ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ರೋಗದ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪಕ್ಕೇನೇ ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ರೋಗನಿಶ್ಚಯಕಾರಣವಾದ ನಿದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸೇರಬಹುದು ಎಂಬದಾಗಿ ಸಂದೇಹ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ರೋಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗದಿದ್ದರೂ ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತವಾದ ರೋಗವನ್ನು ಗುರಿಸಿಕೊಂಡನಂತರ ರೋಗಗಳು ಶಾಖಾಶ್ರಿತಗಳೇ, ಕೋಷ್ಠಾಶ್ರಿತಗಳೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಲು ಸೌಕರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸಹ ರೋಗನಿಶ್ಚಯ ಸಾಧನಗಳಾದ ನಿದಾನಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಈ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬುವುದಾದ್ದರಿಂದ ದೋಷಗಳ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹ ಬಂದಹಾಗಾಗುವುದರಿಂದ ಪುನಶ್ಚ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇಕೆ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಭೇದವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸಕರ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಚಿಕಿತ್ಸಕರ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇನೇ ಈ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ; ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಸಾಕು.

ಸಂಖ್ಯಾವಿಕಲ್ಪಪ್ರಾಧಾನ್ಯಬಲಕಾಲ ವಿಶೇಷತಃ ||

ಸಾಭಿದ್ಯತೆಯಥಾತ್ಮೈವನಕ್ಷ್ಯಂತೇಷ್ಟ್ವಾಜ್ವರಾಇತಿ ||೧೧||

ಈ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಸಖ್ಯೆ, ವಿಕಲ್ಪ, ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ಬಲ, ಕಾಲವಿಶೇಷ ಎಂಬದಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮುಂದೆ ಜ್ವರದನಿದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ 4 ' ಅಷ್ಟ್ವಾಜ್ವರಾಇತಿ ' ಎಂದರೆ ಜ್ವರವು ಎಂಟುವಿಧ ಎನ್ನುವುದು ಸಂಖ್ಯಾಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಉದಾಹರಣ.

ಭೋಷಾಣಾಂಸಮವೇತಾನಾಂವಿಕತ್ಯೊಂಶಾಂಶಕಲ್ಪನಾ ||

ವಿಕಲ್ಪಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ- ರೋಗವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಲು ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ

ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳನಡುವೆ ಚಿಕ್ಕತ್ತಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಲು ಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳೆಷ್ಟು? ಯಾವ್ಯಾವ ದೋಷಗಳು ಎಷ್ಟೆ ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿವೆ? ಮುಖ್ಯದೋಷವಾವುದು? ಅಪ್ರಧಾನದೋಷವಾವುದು? ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ರೋಗವನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ವಿಶಲ್ಪಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಸುಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. “ ಸರ್ವೈ ಭಾರ್ವೈ ಸ್ತ್ರಿಭಿರಾಪಿದ್ವಾಭ್ಯಾಮೇಕೇನವಾಪುನಃ || ಸಂಸರ್ಗಕುಪಿತಃ ಕ್ರುದ್ಧಂ ದೋಷಂ ದೋಷೋನುಧಾನತಿ || ” ಎಂದರೆ ರೌಕ್ಷ್ಯ, ತೈಕ್ಷಣ್ಯ, ಶೈತ್ಯ, ಲಾಘವ ನೈಶದ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇವುಗಳನಡುವೆ ಯಾವದಾದರೂ ಎರಡುಮೂರು ಗುಣಗಳಿಂದಲಾಗಲಿ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ದೋಷವನ್ನು ಅಲ್ಪಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ದೋಷವು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸಾರತಂತ್ರಾಭ್ಯಾಂವ್ಯಾಭೇಷ್ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಮಾದಿಶೇತ || ೧೨ ||

ರೋಗವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಲು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ದೋಷಗಳ ಮುಖ್ಯಗೌಣಭಾವವನ್ನು ಪರ್ಯಾಯೋಚಿಸಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಗೌಣಮುಖ್ಯಭಾವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಹೇತ್ವಾದಿಕಾತ್ಸಾನ್ಯವಯವೈರ್ಬಲಾಬಲವಿಶೇಷಣಂ ||

ರೋಗಗಳ ನಿದಾನವೂರ್ವರೂಪ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಅವಯವಗಳೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ರೋಗವು ಬಲವತ್ತರವಾಗಿದೆ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ, ನಿದಾನಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕೆಲವು ಅವಯವಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಯು ಅಷ್ಟು ಬಲವತ್ತರವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ನಕ್ತಂದಿನರ್ತುಭುಕ್ತಾಂಶೈರ್ವ್ಯಾಧಿಕಾಲೋಯಥಾನುಲಂ || ೧೩ ||

ವ್ಯಾಧಿಗಳು ಸ್ವಬಲವಾಗುವುದಕ್ಕೂ, ದುರ್ಬಲವಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ, ವಸಂತಗ್ರೀಷ್ಮಾದಿಋತುಗಳು ಮತ್ತು ಆಹಾರ ಇವುಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ವ್ಯಾಧಿಗಳ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತಗಳಾದ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಲಾನುರೋಧೇನ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಚ ವಿಶದಪಡಿಸೋಣ; ರಾತ್ರಿಯ ಪ್ರಥಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜ್ವೇಷ್ಮ, ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತ, ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾತ, ಇದೇ ರೀತಿ ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಕಫ, ಶರತ್‌ದ್ರುತುವಿನಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತ, ವರ್ಷಋತುವಿನಲ್ಲಿ ವಾತ, ಭೋಜನ ಪ್ರಾರಂಭಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಫ, ಪಚ್ಯಮಾನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತ, ಪಕ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಾತ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಗಲು, ರಾತ್ರಿ, ಋತು, ಭೋಜನಕಾಲ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಭೇದದಿಂದ ಕಾಲರೂಪಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಇತಿಪ್ರೋಕ್ಷೋನಿದಾನಾರ್ಥಸ್ತದ್ವ್ಯಾಸೇನೋಪದೇಕ್ಷ್ಯತೇ ||

ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ರೂಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು; ಅಂದರೆ ರೋಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸದೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳಿಯಾಯಿತು, ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ರೋಗಗಳ ನಿದಾನ, ಪೂರ್ವರೂಪಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಒಂದೊಂದೇ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸರ್ವೇಷಾಮೇವರೋಗಾಣಾಂ ನಿಧಾನಂ ಕುಪಿತಾನುಲಾಃ || ೧೪ ||

ತತ್ಪ್ರಕೋಪಸ್ಯತು ಪ್ರೋಕ್ತಂ ವಿವಿಧಾಹಿತೇವನನಂ ||

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ರೋಗಗಳಿಗೂ ಸನ್ನಿ ಕೃಷ್ಣ (ಅಂದರೆ ಸಮೀಪ) ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣ (ಅಂದರೆ ದೂರ) ಎಂಬದಾಗಿ ಕಾರಣಗಳು ಎರಡು ವಿಧ. ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ರೋಗಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸನ್ನಿ ಕೃಷ್ಣಕಾರಣಗಳನ್ನೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣಕಾರಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಸಮಸ್ತರೋಗಗಳಿಗೂ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪವೇ ಸನ್ನಿ ಕೃಷ್ಣಕಾರಣ, ಅಂತಹ ವಾತಾದಿಪ್ರಕೋಪಗಳಿಗೆ ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ ಅಹಿತಗಳಾದ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದು ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಧಾನಾರ್ಥಕರೋರೋಗೋರೋಗಸ್ಯಾಪ್ಯುಪಜಾಯತೆ || ೧೫ ||

ತದ್ಯಥಾಜ್ವರಸಂತಾಪಾ ದ್ರಕ್ತಪಿತ್ತಮುದೀರೈತಿ ||

ರಕ್ತಪಿತ್ತಾಜ್ವರಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಶೋಷಶ್ಚಾಪ್ಯುಪಜಾಯತೆ || ೧೬ ||

ಸ್ನೀಹಾಭಿವೃದ್ಧ್ಯಾ ಜಠರಂಜಠರಾತ್ ಶೋಧನಚ ||

ಅಶೋಭೋಜಾಠರಂದುಖ್ಯಂ ಗುಲ್ಮಶ್ಚಾಪ್ಯುಪಜಾಯತೆ || ೧೭ ||

ಸ್ತುತಿಶ್ಚಾಯಾದಥೋಕಾಸಃ ಕಾಸಾತ್ ಸಂಜಾಯತೇಕ್ಷಯಃ ||

ಕ್ಷಯೋರೋಗಸ್ಯ ಹೇತುತ್ವೇ ಶೋಷಶ್ಚಾಪ್ಯುಪಜಾಯತೆ || ೧೮ ||

ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೋಷಪ್ರಕೋಪವು ಕಾರಣವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೋಗವು ಮತ್ತೊಂದು ರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೂ ಉಂಟೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ವರದ ತಾಪದಿಂದ ರಕ್ತಪಿತ್ತ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು, ಮೂಗು, ಬಾಯಿಗಳಿಂದ ರಕ್ತವು ಹೊರಡತಕ್ಕಂತಹ ಒಂದು ಬಗೆಯರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ರಕ್ತಪಿತ್ತವೆಂಬ ರೋಗವು ನೊದಲು ಹುಟ್ಟಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಜ್ವರವೂ ಹುಟ್ಟಬಹುದು. ರಕ್ತಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಜ್ವರ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ರೋಗಗಳಿಂದ ಶೋಷ ಎಂದರೆ ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮ, ಕ್ಷಯರೋಗವು ಹುಟ್ಟಬಹುದು, ಸ್ನೀಹವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಉದರರೋಗವು ಹುಟ್ಟಬಹುದು, ಉದರರೋಗದಿಂದ ಶೋಧರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಉದರರೋಗಗಳೂ ಗುಲ್ಮರೋಗವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ನೆಗೆಡಿಯಿಂದ ಕೆಮ್ಮೂ, ಕೆಮ್ಮಿನಿಂದ ಕ್ಷಯ, ಕ್ಷಯದಿಂದ ರಕ್ತಮಾಂಸಾದಿಧಾತುಗಳ ಶೋಷ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ತೇಪೂರ್ವಂಕೇವಲಾರೋಗಾಃ ಪಶ್ಚಾದ್ಧೀತ್ಸ್ವರ್ಥಕಾರಿಣಃ ||

ಕಶ್ಚಿದ್ಧಿರೋಗೋರೋಗಸ್ಯ ಹೇತುಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಶಾನ್ಯುತಿ || ೧೯ ||

ನಪ್ರಶಾನ್ಯುತಿಚಾಪ್ಯನಃ ಹೇತುತ್ವಂಕುರುತೇಪಿಚ ||

ಏವಂಕೃಚ್ಛ್ರತಮಾನೃಣಾಂದೃಶ್ಯಂತೆನ್ಯಾಧಿಸಂಕರಾಃ || ೨೦ ||

ತಸ್ಮಾದ್ಧೀತೇನಸದ್ವೈರೈಚ್ಛದ್ವಿಸ್ಸಿದ್ಧಿಮುದ್ಧತಾಂ ||

ಜ್ಞಾತವ್ಯಂ ನಕ್ಷತ್ರೇಯೋಯಂಜ್ವರಾದೀನಾಂ ವಿನಿಶ್ಚಯಃ || ೨೧ ||

ರೋಗವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದಕೂಡಲೆ ರೋಗಾಂತರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆಯೇ ಅಥವಾ ಕೊಂಚಕಾಲ ಕಳೆದಮೇಲೆ ರೋಗಾಂತರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆಯೇ ಅಂದರೆ ರೋಗವು ಮೊದಲುಹುಟ್ಟಿ ಕೆಲವುಕಾಲರೋಗವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಅನಂತರ ರೋಗಾಂತರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ರೋಗಾಂತರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಕೆಲವು ರೋಗಗಳು ತಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೇನೇ ಶಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ರೋಗಗಳು ರೋಗಾಂತರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ ಮೇಲೂ ತಾವೂನೂ ಕಾರಣವಾಗಿ ಇದ್ದು ಕೊಂಡೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟತಮಗಳಾದ ವ್ಯಾಧಿಸಂಕರುಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಯಿಸಿ ಯಶಸ್ವಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂಬ ವೈದ್ಯರುಗಳು ಮುಂದೆ ನಾವುಹೇಳತಕ್ಕ ಜ್ವರಾದಿ ರೋಗಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಬಹಳಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

—: ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಂಚಲಕ್ಷಣನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತ. :—

* ಜ್ವರನಿದಾನ. *

ದಕ್ಷಾಪಮಾನಸಂಕ್ರುದ್ಧರುದ್ರನಿಶ್ವಾಸಸಂಭವಃ ||

ಜ್ವರೋಷ್ಣಧಾಪೃಥಗ್ವೃದ್ಧಸ್ವಘಾತಾಗಂತುಜಸ್ಮೃತಃ || ೧ ||

ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾಗಮಾಡುವಾಗ್ಯೆ ಅಳಿಯನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಕರೆ ಯದೆ ಉದಾಸೀನಮಾಡಿ ದೂಷಿಸಲು, ಅಂತಹ ದೂಷಣೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಕುಪಿತನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಕ್ರೋಧನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ಜ್ವರವು ಹುಟ್ಟಿತು. ಇದು ನಾತ ಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷ್ಣಜನ್ಯ, ವಾತಪಿತ್ತಜನ್ಯ, ವಾತಕ್ಲೇಷ್ಣಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಕ್ಲೇಷ್ಣಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿವಾತಜನ್ಯ, ಅಂಗತುಕ ಎಂಬದಾಗಿ ಎಂಟುವಿಧ.

ಮಿಥ್ಯಾಹಾರವಿಹಾರಾಭ್ಯಾಂ ಸೋಷಾಹ್ಯಾಮಾಶಯಾಶ್ರಯಾಃ ||

ಬಹಿರ್ನಿರಸ್ಯ ಕೋಷ್ಠಾಗ್ನಿಂ ಜ್ವರದಾಸ್ಯ ರಸಾನುಗಾಃ || ೨ ||

ಮಿಥ್ಯಾಹಾರವಿಹಾರಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಯಾಮಗಳಿಂದ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿ ಆಮಾಶಯ (ನಾಭಿಸ್ತನಾಂತರಂಜಂತೋರಾಮಾಶಯ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಃ) ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕೊಷ್ಟಗತವಾದ ಪಾಚಕಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊರಪಡಿಸಿ ರಸಧಾತುವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈಗಹೇಳಿದ ಜ್ವರದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಜ್ವರದಕ್ರಮವಾಯಿತು. ಅಗಂತುಜ್ವರವು ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಕ್ರಮವ್ಯಾವದೊಂದರೆ “ ಸುಶ್ರುತಃ ಶ್ರಮಕ್ಷತಾಭಿಘಾತೇಭ್ಯೋ ಕೇಹಿನಾಂ ಕುಪಿತೋನಿಲಃ || ಪೂರಯಿತ್ವಾ ಖಿಲಂದೇಹಂ ಜ್ವರಮಾಪಾದಯೇದ್ಭೃಶಂ || ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಶ್ರಮ, ಗಾಯ, ಪೆಟ್ಟು ಇವುಗಳಿಂದ ಶರೀರಗತವಾದ ವಾತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಶರೀರ ಆದ್ಯಂತದಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಸಹಜ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಆಮಾಶಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕೋಷ್ಟಗತವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊರಪಡಿಸಿ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡು

ತ್ತನೆ. ಸಹಜ ಮತ್ತು ಆಗಂತುಜನ್ಯ ಜ್ವರಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟೇ ಭೇದ. ಅಲ್ಲದೆ ಆಗಂತುಜ್ವರವು ಕೊಂಚಕಾಲ ಆಗಂತುಕವಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಅದೂ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವೇದಾವರೋಧಸ್ಯಂತಾಪಸ್ಯವಾಂಗಗ್ರಹಣಂತಥಾ ||

ಯುಗಪದ್ಯತ್ರೋಗೇಚಸಜ್ವರೋವ್ಯಪದಿತ್ಯತಃ || ೩ ||

ಜ್ವರದಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ- ಮೈಯಲ್ಲಿ ಬೆವರುಬಾರದಂತೆ ತಡೆಯಾಗುವುದು, ಶರೀರ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸಂತಾಪ ಅಂದರೆ ಮೈಬಿಸಿಯಾಗುವುದು, “ವೈಚಿತ್ರ್ಯ ಮರತಿಗ್ಲಾನಿರ್ಮುಸಸ್ತಾಪಲಕ್ಷಣಂ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮೇರೆಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಯಾವಕೆಲಸವೂ ಬೇಡದಂತಾಗುವುದು, ಮೊದಲಾದ ಮಾನಸಿಕ ಸಂತಾಪಗಳೂ, ಮೈಕೈಕಾಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಇಷ್ಟು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಯಾವರೋಗದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೋ ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ವರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶ್ರಮೋರತಿರ್ವಿವರ್ಣತ್ವಂವೈರಸ್ಯಂನಯನಶ್ಚನಃ ||

ಇಚ್ಛಾದ್ವೇಷೌಮುಹುಶ್ಚಾಪಿಶೀತವಾತಾತಸಾದಿಷು || ೪ ||

ಜ್ಯಂಭಾಂಗಮದೋಗುರುತಾರೋಮಹಷೋರುಚಿಸ್ತಮಃ ||

ಅಪ್ರಹರ್ಷಶ್ಚ ಶೀತಂಚಭವತ್ಯುತ್ಪತ್ಸ್ಯತಿಜ್ವರಃ || ೫ ||

ಸಾಮಾನ್ಯತಃ.....||

ಜ್ವರವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ತೋರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು- ಆಯಾಸ, ಬುದ್ಧಿ ಸರಿಯಲ್ಲದಿರುವುದು, ಮೈಕೈಯೆಲ್ಲಾ ಬಾಡಿದಹಾಗೆ ತೋರುವುದು, ಬಾಯಿಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರುತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಿಸಿಲು, ಗಾಳಿ, ನೆರಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪದೇಪದೇ ಇಚ್ಛೆ ಮತ್ತು ಅನಿಚ್ಛೆಗಳು ಅಂದರೆ ಬಿಸಿಲು ಗಾಳಿ ನೆರಳುಗಳು ಒಂದು ಸಾರಿ ಬೇಕಾದಹಾಗೆ ತೋರುವುದು ಕೂಡಲೇ ಬೇಡವಾಗಿಯೂ ತೋರುವುದು, ಅಕಳಿಕೆ, ಮೈಯನ್ನು ಮುರಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮೈಭಾರಕಾಣುವುದು, ಮೈಕೂದಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ನೆಟ್ಟಗಾದಂತೆ ತೋರುವುದು, ಅನ್ನಪಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರುಚಿತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡಿದಹಾಗೆ ಏನೂ ತೋಚದಿರುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕೊಂಚವಾಗಿ ಭಳಿತೋರುವುದು ಇವುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜ್ವರವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತವೂ ರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

.....ನಿಶೇಷಾತ್ತುಜ್ಯಂಭಾತ್ಯಂತಂಸಮಿರಣಾತ್ ||

ಪಿತ್ತಾನ್ನಯನಯೋರ್ದಾಹಃಕಫಾದನ್ನಾರುಚಿರ್ಭವೇತ್ || ೬ ||

ಈ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಆಕಳಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೆ ವಾತವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಕಣ್ಣು ಉರಿ ಇದ್ದರೆ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪವಾಗಿದೆ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ರುಚಿತಪ್ಪಿಹೋಗಿದ್ದರೆ ಕಫಪ್ರಕೋಪವಿದೆ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ರೂಪೈರಸ್ಯತರಾಭ್ಯಾಂತುಸಂಸೃಷ್ಟೈರ್ವ್ಯಂದ್ಯಜಂವಿದುಃ ||

ಸರ್ವಲಿಂಗಸಮನಾಯಸ್ಸನ್ನಿಪಾತಪ್ರಕೋಪಜಃ || ೭ ||

ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕ್ಷೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನುವೇ ಎರಡೆರಡರ ಲಕ್ಷಣಗಳು ತೋರಿದರೆ ದ್ವಿದೋಷಜನ್ಯಜ್ವರವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಮೂರರ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕೂಡಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ ದೋಷತ್ರಯಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯಜ್ವರವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುವದು.

ನೇಪಥ್ಯವಿಷಮೋನೇಗಃಕಂಠಾಷ್ಠಪರಿಶೋಷಣಂ ||

ನಿದ್ರಾನಾಶಃಕ್ಷನಸ್ತಂಭೋಗಾತ್ರಾಣಾಂರೌಕ್ಷ್ಯಮೇವಚ ||೮||

ಶಿರೋಹೃದ್ಗಾತ್ರರುಗ್ವಕ್ತ್ರವೈರಸ್ಯಂಗಾಢವಿಟ್ಟಿತಾ ||

ಶೂಲಾಧ್ಮಾನೇಜ್ಯಂಭಣಂಚಭವತ್ಯನಿಲಜೇಜ್ವರೇ || ೯ ||

ವಾತಜ್ವರಲಕ್ಷಣ- ಮೈನಡಗುವಿಕೆ, ಕಾಲನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ಜ್ವರಹೆಚ್ಚುವುದು, ಮತ್ತು ತಗ್ಗುವುದು, ಗಂಟಲು ಮತ್ತು ತುಟಿಗಳು ಒಣಗುವುದು, ನಿದ್ರೆಬಾರದಂತಾಗುವುದು, ಶೀನುಬಾರದೆನಿತು ಹೋಗುವುದು, ಜ್ವರಿತನ ಶರೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಒರಟಾಗಿ ತೋರುವುದು, ತಲೆ, ಎದೆ, ಮೈ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವಿರುವುದು, ಬಾಯಿರುಚಿ ಕೆಡುವುದು, ಮಲವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಬದ್ಧವಾಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಆಕಳಿಕೆ ಇವು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ನೇಗಸ್ತ್ರೀಕ್ಷೋತಿಸಾರಶ್ಚನಿದ್ರಾಲ್ಪತ್ವಂಮುಸ್ತಥಾ ||

ಕಂಠಾಷ್ಠಮುಖನಾಸಾನಾಂಪಾಕಃಸ್ವೇದಶ್ಚಜಾಯತೇ ||೧೦||

ಪ್ರಲಾಪೋವಕ್ತೃಕಟಿತಾಮೂರ್ಛಾದಾಹೋಮದಸ್ತೃಷಾ ||

ಪೀತವಿಣ್ಮಾತ್ರನೇತ್ರತ್ವಂಪೈತ್ತಿಕೇಭ್ರಮವನಚ || ೧೧ ||

ಪಿತ್ತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು- ಜ್ವರವೇಗವು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು, ಅತಿಸಾರಇರುವುದು, ನಿದ್ರೆಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ವಮನವಾಗುವುದು, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ, ತುಟಿಯಲ್ಲಿ, ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ, ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ವ್ರಣವಾಗುವುದು, ಬೆನರು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಸಂಕಟವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಅಳುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬಾಯಿಕಹಿಯಾಗಿರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂರ್ಛೆಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯರಿ, ಮದ್ಯಪಾನಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಇರುವಂತೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಮತ್ತತೆಇರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇರುವುದು, ಮಲ, ಮೂತ್ರ, ಕಣ್ಣು ಇವುಗಳು ಹಳದಿಬಣ್ಣವಾಗುವುದು, ತಲೆತಿರುಗುವುದು ಇವು ಪಿತ್ತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸ್ತೈಮಿತ್ಯಂಸ್ತೈಮಿತೋನೇಗಃಆಲಸ್ಯಂಮಧುರಾಸೃತಾ ||

ಶುಕ್ಲಮೂತ್ರಪುರೀಷತ್ವಂಸ್ತಂಭಸ್ತೈಸ್ತಿರಥಾಪಿಚ || ೧೨ ||

ನಾತ್ಯುಷ್ಣಗಾತ್ರಾಘರ್ಧಿರಂಗಸಾಮೋನಿಸಾಕಿತಾ ||

ಗೌರವಂಶೀತಮುತ್ ಕ್ಲೇದೋರೋಮಹರ್ಷೋತಿನಿದ್ರತಾ ||೧೩||

ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯೋರುಚಿಃಕಾಸಃಕಫಜೇಷ್ಠೋಶ್ಚ ಶುಕ್ಲತಾ ||

ಕ್ಷೇಷ್ಮಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು- ಶರೀರವೆಲ್ಲವೂ ಒದ್ದೆಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆತೋರುವುದು, ಜ್ವರವು ಮಂದವೇಗವಾಗಿರುವುದು, ಯಾವದಾದರೂ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಶಕ್ತಿಇದ್ದರೂ ಉತ್ಸಾಹವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಬಾಯಿಯಾವಾಗ್ಯೂ ಸಿಹಿಯಾಗಿರುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು, ಆಮಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟವಾಗಿ

ರುನದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಮೈ ಅಷ್ಟೊಂದು ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ನಮನವಾಗುವಹಾಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಸೋಲು, ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಭಾರ, ವ್ಯಥೆ, ರೋಮಾಂಚ, ಯಾವಾಗಲೂ ನಿದ್ರೆ, ನೆಗೆಡಿ, ಬಾಯಿಗೆ ಯಾವಪದಾರ್ಥವೂ ಝಚಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಕೆಮ್ಮು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಬಿಳಗಿರುವುದು ಇವುಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ತೃಷ್ಣಾ ಮೂರ್ಛಾಭ್ರಮೋದಾಹಃ ಸ್ವಪ್ನ ನಾಶತ್ಯಿ ರೋರುಜಾ || ೧೪ ||

ಕಂಠಾಸ್ಯ ಶೋಷೋನಮಥುಃ ರೋಮಹರ್ಷೋರುಚಿಸ್ತಮಃ ||

ಪರ್ವಭೇದತ್ವ ಜ್ವಂಭಾಚನಾತಪಿತ್ತಜ್ವರಾಕೃತಿಃ || ೧೫ ||

ನಾತಪಿತ್ತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು- ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂರ್ಛೆಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣ, ಮೈಯ್ಯರಿ, ತಲೆನೋವು, ನಿದ್ರೆಬಾರದೆಹೋಗುವುದು, ಬಾಯಿ ಮತ್ತು ಗಂಟೆಲು ಸಹ ಒಣಗುವುದು, ವಾಂತಿ, ರೋಮಾಂಚನ, ಅರುಚಿ, ಅಜ್ಞಾನ, ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಧಿಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ನಡತ, ಆಕಳಿಕೆ ಇವುಗಳು ನಾತಪಿತ್ತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸ್ತೈಮಿತ್ಯಂ ಪರ್ವಣಾಂ ಭೇದಃ ನಿದ್ರಾಗೌರವಮೇವ ಚ ||

ಶಿರೋಗ್ರಹಃ ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಃ ಕಾಸಃ ಸ್ವೇದಾಪ್ರವರ್ತನಂ || ೧೬ ||

ಸಂತಃ ಪೋನು ವ್ಯವೇಗಶ್ಚ ನಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರಾಕೃತಿಃ ||

ನಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು- ಮೈಗೆಲ್ಲಾ ಒದ್ದೆಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಶರೀರದ ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ನಡತ, ನಿದ್ರೆ, ಮೈಯ್ಯಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಜಡ್ಡಾಗಿರುವುದು, ತಲೆಭಾರ, ನೆಗೆಡಿ, ಕೆಮ್ಮು, ಬೆವರುಬಾರದೆಂತು ಹೋಗುವುದು, ಮೈಯ್ಯರಿ, ಜ್ವರತಾಪವು ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಇದು ನಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಲಿಪ್ತತಿಕ್ರಾಸ್ಯ ತಾತಂದ್ರಾ ಮೋಹಃ ಕಾಸೋರುಚಿಸ್ತೃಷಾ || ೧೭ ||

ಮುಹುರ್ದಾ ಹೋಮುಹುಶ್ಚೀತಂ ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರಾಕೃತಿಃ ||

ಬಾಯಿಗೆಲ್ಲಾ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಲೇಪನಾಡಿದಹಾಗೆಯೂ, ಮತ್ತು ಬಾಯೆಲ್ಲಾ ಕಹಿಯಾಗಿಯೂ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ತೂಕಡಿಕೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ಕೆಮ್ಮು, ಬಾಯಿರುಚಿಕೆಡುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಕ್ಷಣಮಾತ್ರ ಮೈಯ್ಯರಿ, ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಮೈಶೀತವಾದಂತಿರುವುದು ಇವು ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕ್ಷಣೇದಾಹಃ ಕ್ಷಣೇಶೀತಮಸ್ಥಿ ಸಂಧಿಶಿರೋರುಜಾ || ೧೮ ||

ಸಾಸ್ರವೇಕಲುಷೇರಕ್ತೇ ನಿರ್ಭುಗ್ನೇ ಚಾಪಿಲೋಚನೇ ||

ಸಸ್ವನಾಸರುಜಾ ಕರ್ಣೌ ಕಂಠಶ್ಯೂಕೈರಿವಾವೃತಃ || ೧೯ ||

ತಂದ್ರಾಮೋಹಃ ಪ್ರಲಾಸಶ್ಚ ಕಾಸಶ್ವಾಸೋರುಚಿಭ್ರಮಃ ||

ಪರಿಧಗ್ಧಾ ಖರಸ್ಪರ್ಶಾ ಚಿಹ್ವಾಸ್ತ್ರಸ್ರಾಂತಗತಾಪರಂ || ೨೦ ||

ೇವನಂದಕ್ತುಪಿತ್ತಸ್ಯ ಕಫೇನೋನ್ನಿಶ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ||

ಶಿರಸೋಲೋಕಸಂತ್ಯಷ್ಟಾನ್ನಿದ್ರಾಶೋಹ್ಯದಿವ್ಯಥಾ || ೨೦ ||

ಸ್ವೇದಮೂತ್ರಪುರೀಷಾಣಾಂಚಿರಾದ್ಧರ್ಶನಮಲ್ಪಕಃ ||

ಕೃಶತ್ವಂನಾತಿಗಾತ್ರಾಣಾಂಪ್ರತತಂಕಂಠಕೂಜನಂ || ೨೧ ||

ಕೋತಾನಾಂಶ್ಯಾವರಕ್ತಾನಾಂಮಂಡಲಾನಾಂಚದರ್ಶನಂ ||

ಮೂಕತ್ವಂಸ್ತೋತಸಾಂಪಾಕೋಗುರುತ್ವಮುದರಸ್ಯಚ || ೨೨ ||

ಚಿರಾತ್ಪಾಕಶ್ಚದೋಷಾಣಾಂಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರಾಕೃತಿಃ ||

ಒಂದುಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ಉರಿಯಾದಂತೆ ತೋರುವುದು, ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಶೀತತೋರುವುದು, ಅಸ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ, ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ, ತಲೆಯಲ್ಲಿಸಹಾ ನೋವು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಕೆಂಪಾಗಿ ಪಿಸರುಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಅರಳಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತಲೂ ನೋವಾಗುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಭತ್ತದಮೊನೆಯಾದ ಮುಳ್ಳುಚುಚ್ಚಿದಂತಿರುವುದು, ತೂಕಡಿಕೆ, ಮತ್ತೆಬರುವುದು, ವ್ಯಥೆ, ಕೆಮ್ಮು, ಉಬ್ಬಸ, ಅರುಚಿ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ನಾಲಿಗೆಯು ಸುಟ್ಟುಹೋದಹಾಗೆ ಕಪ್ಪುಗೂ, ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಒರಟಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಅವಯವಗಳು ಯಾವಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾರದಷ್ಟು ನಿತ್ರಾಣವಾಗಿರುವುದು, ಉಗುಳಿನಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಪಿತ್ತವಾಗಲಿ, ರಕ್ತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಕಫವಾಗಲಿ ಬರುವುದು, ತಲೆದೂಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದೇಹೋಗುವುದು, ಎದೆಯಲ್ಲಿ ನೋವು, ಬೆವರು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳಸಹ ಬಹಳದಿವಸಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು, ಶರೀರವು ಬಹಳವಾಗಿ ಕೃಶವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದುವಿಧವಾದ ಸಣ್ಣ ಧ್ವನಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಬೂದುಬಣ್ಣದ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಗಂಧೆಗಳು ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಎದ್ದು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕೆಲವುದಿವಸಗಳು ಮೂಗನಂತೆ ಮಾತಾಡದಿರುವುದು, ರಸರಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾಭಾಗಕ್ಕೂ ಸಾಗಿಸತಕ್ಕ ಧಮನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ತಗಳಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಭಾರ, ರೋಗೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ನಿದಾನವಾಗಿ ಪಕ್ವವಾಗುವುದು, ಇವುಗಳು ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಈ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಒಂದು ಸಂದೇಹವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ. ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವೆಂದರೆ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆನೇ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಮೂರುದೋಷಗಳೂ ಕೂಡಿ ಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರವು. ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಕಾರಣಗಳು ಏಕೀಭವಿಸಿ ಒಂದುಕಾರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಅಸಂಭವವಾದದ್ದು ಎಂಬುವುದೇ ಸಂದೇಹ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ “ ವಿರುದ್ಧೈರಪಿನತ್ವೇತೇ ಗುಣೈಃ ಸ್ನೇಹಾಂತಿಪರಸ್ಪರಂ || ದೋಷಾಸ್ಸ ಹಜಸಾತ್ಮ್ಯತ್ವಾದ್ಭೋಗೀರವಿಷಮಹೀನಿವ || ” ಯದ್ಯಪಿ- ದೋಷಗಳು ಅಂದರೆ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳು, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣವುಳ್ಳವುಗಳೆಂಬುದು ನಿಶ್ಚಯ. ಆದರೂ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಸ್ಪರಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನೇನೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ಹೇಗೆಂದರೆ ಹಾವಿನವಿಷವು ಇತರರಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದರೂ ಹಾವಿಗೆಮಾತ್ರ ಯಾವತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡು

ವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆಯೇ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದರೂ ಪರಸ್ಪರ ವಾಗಿ ತೊಂದರೆಯನ್ನೇನೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ “ದೈವಾದ್ವೋಷಸ್ತುಭಾವಾದ್ವಾ ದೋಷಾಣಾಂಸನ್ನಿಸಾತಿಕೆ || ವಿರುದ್ಧೈಶ್ಚಗುಣೈಃಕಶ್ಚಿನ್ನೋಪಪಾತಃಪರ ಸ್ವರಂ || ” ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರದಲ್ಲಿ ದೈವನಿಯಮದಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ದೋಷಗಳ ಸ್ತುಭಾವದಿಂದಲೆಯೋ ಅಂತೂ ಯಾವದೋಕಾರಣದಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗುಣವುಳ್ಳ ವಾತ ಪಿತ್ತ ಕಫಗಳು ಪರಸ್ಪರವಿಘಾತಮಾಡದೆ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ದೈವಿಕವಾದ ನಿಯಮ.

ದೋಷೇವಿಬದ್ಧೇನಷ್ಟೇಗ್ನೌ ಸರ್ವಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಃ ||

ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರೋಸಾಧ್ಯಃಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯಸ್ತುತೋನ್ಯಥಾಃ||೨೪||

ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯಶ್ವಾದಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ. ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಹೊರಬೀಳದೆ ಸ್ತಬ್ಧ ವಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಹೋಗಿ ಶರೀರಗತವಾದ ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ಮಂದವಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡದೆ ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸನ್ನಿಪಾತ ಜ್ವರದ ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಗಳೂ ರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿದರೆ ಅಂತಹ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಕೊಂಚಕಡಮೆಯಾ ಗಿದ್ದು ಅಂದರೆ ದೋಷಗಳು ಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಆಹಾರವೂ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಜೀರ್ಣವಾ ಗುತ್ತಿದ್ದು, ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರದೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ್ವರವು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಸಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ ಈ ಎರ ಡನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಸುಖಸಾಧ್ಯವೆಂಬುವುದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಸಪ್ತಮೇದಿನಸೇಪ್ರಾಪ್ತೇದಶಮೇವ್ವಾದಶೇಪಿನಾ ||

ಪುನಃಪೂರ್ವರತರೋಭೂತ್ವಾಪ್ರಶಮಂಯಾತಿಹಂತಿನಾ ||೨೫||

ಸಪ್ತಮಿದ್ವಿಗುಣಾಚೈವನವಮ್ಯೇಕಾದಶೀತಥಾ ||

ಏಷಾತ್ರಿದೋಷವುರ್ಯಾದಾಮೋಕ್ಷಾಯಚವಧಾಯಚ || ೨೬ ||

ಈ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವು ಏಳನೆಯದಿನಸ, ಹತ್ತನೆಯದಿನಸ, ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ದಿನಸ ಈ ದಿನಸಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪಣವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋದರೂ ಹೋಗಬಹುದು. ಪ್ರಾಣನಾಶವನ್ನಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದು, ಏಳನೆಯ ದಿನಸ ದ್ವಿಗುಣಸಪ್ತಮಿ ಅಂದರೆ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯದಿನಸ, ಈ ದ್ವಿಗುಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಶಬ್ದಗಳಹಿಂದೆಯೂ ಪ್ರಕರಣಾನುರೋಧೇನ ಶೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನವಮಿ ಅಂದರೆ ಒಂಬತ್ತನೆಯದಿನಸ, ಅಂತೇದ್ವಿಗುಣನವಮಿ ಅಂದರೆ ಹದಿನೆಂಟನೆಯದಿನಸ, ಏಕಾದಶಿ ಅಂದರೆ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದಿನಸ, ಅದರಂತೆ ದ್ವಿಗುಣಏಕಾದಶಿ ಅಂದರೆ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ದಿನಸ ಈ ದಿನಸಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಏಳು, ಹದಿನಾಲ್ಕು, ಒಂಬತ್ತು, ಹದಿನೆಂಟು, ಹನ್ನೊಂದು, ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಇಷ್ಟುದಿನಸಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸನ್ನಿಪಾತಜ್ವರವು ಶಾಂ ತವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು; ಮರಣದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದರೂ ಪರಿಣಮಿಸಬಹುದು.

ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ್ವರಸ್ಯಾಂತೇಕರ್ಣಮೂಲೇಸುಡಾರುಣಃ ||

ಶೋಫಸ್ಸಂಜಾಯತೇತೇನಕಶ್ಚಿ ದೇವಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ || ೨೭ ||

ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣವೇನಂದರೆ; ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ್ವರಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಉಪದ್ರವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಂಡಮೇಲೆ ರೋಗಿಯ ಕಿವಿಯಬುಡದಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ ಶೋಫ ಅಂದರೆ ಬಾವುಲುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಾವುಬಂದಲ್ಲಿ ಅದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೇ “ ತೇನಕಶ್ಚಿ ದೇವಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ ” ಅಂದರೆ ಯಾರಾದರೂ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಒಬ್ಬನು ಇಂತಹ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ್ವರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ರಯಃಪ್ರ ಕುಸಿತಾದೋಷಾಲುರಸ್ತೋತೋನುಗಾಮಿನಃ ||

ಆಮಾಭಿವೃಧ್ಯಾಗ್ರತೀತಾಬುದ್ಧೀಂದ್ರಿಯಮನೋನುಗಾಃ || ೨೮ ||

ಜನಯಂತಿಮಹಾಘೋರಮಭಿನ್ಯಾಸಂಜ್ವರಂಧೃಢಂ ||

ಶ್ರುತಾನೇತ್ರೇಪ್ರ ಸುಪ್ತಿಸ್ಯಾನ್ನ ಚೇಷ್ಟಾಂಕಾಂಚಿದೀಹತೇ || ೨೯ ||

ನಚದೃಷ್ಟಿಭವೇತ್ತಸ್ಯ ಸಮರ್ಥಾರೂಪದರ್ಶನೇ ||

ನಘ್ರಾಣಂನಚಸಂಸ್ಪರ್ಶಂಶಬ್ದಂವಾನೈವಬುದ್ಧತೇ || ೩೦ ||

ಶಿರೋಲೋಕಯತೇಭೀಕ್ಷ್ಮ ಮಾಹಾರಂನಾಭಿನಂದತಿ ||

ಕೂಜತಿತುದ್ಯತೇಚೈವಪರಿವರ್ತನಮಿಹತೇ || ೩೧ ||

ಅಲ್ಪಂಪ್ರಭಾಷತೇಕಿಂಚಿದಭಿನ್ಯಾಸಸ್ಥಲುಚ್ಯತೇ ||

ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾತಸ್ಸ ಭೂಯಿಷ್ಯತಕಶ್ಚಿ ದೇವಾತ್ರಸಿದ್ಧೃತಿ || ೩೨ ||

ಅಭಿನ್ಯಾಸಜ್ವರವೆಂಬುದೊಂದು ಜ್ವರವು ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ್ವರದಂತೆ ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸನ್ನಿ ಪಾತಜ್ವರವನ್ನು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆಮಾಶಯಗತವಾದ ಆಹಾರವು ಚನ್ನಾಗಿಪಕ್ವವಾಗದೆ ಅಮವು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದಅಮವು ಆಮಾಶಯಗತಗಳಾದ ಸ್ತೋತಸ್ಸುಗಳ ಮಾರ್ಗವಾಗಿಹೊರಟು, ದೋಷತ್ರಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರ ಕೋಪಗೊಳಿಸಿ, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಕುಲಗೊಳಿಸಿ ಭಯಂಕರವಾದ ಅಭಿನ್ಯಾಸವೆಂಬ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ನೇತ್ರಪಾಟವ ಮತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಪಾಟವಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ದೃಷ್ಟಿಸಿ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ವಾಸನೆ, ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ ಇವುಗಳು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಯಾವಾಗ್ನೂ ತಲೆದೊಗುತ್ತಿರುವುದು, ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊರಳಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ವ್ಯಭೇಷಡುತ್ತಿರುವುದು, ನರಳುತ್ತಿರುವುದು, ಮಿತವಾಗಿಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುವುದು. ಇವು ಅಭಿನ್ಯಾಸಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಏಹು ದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಭಿನ್ಯಾಸಜ್ವರವು ದುಷ್ಟಿ ಕಿತ್ಯವೆಂದು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಜ್ವರವನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಿದ ವೈದ್ಯರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಹೊಂದಿದವರು ಅಪರೂಪ.

ಅಭಿಭಾತಾಭಿಜಾರಾಭ್ಯಾಮುಭಿಶಾಪಾಭಿಷಂಗತಃ ||

ಅಗಂಠುರ್ಜಾಯತೇದೋಜೈರ್ಯಥಾಸ್ವಂತಂವಿಭಾವಯೇತ್ ||೩೩||

ಸಹಜಜ್ವರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಆಗಂತುಜ್ವರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಕಸ್ಮಿತ್ ವಾದ ಯಾವುದಾದರೂ ಪೆಟ್ಟುಗಳಿಂದಲೂ, ಶೂನ್ಯ, ಮಾಟ ಎಂಬದಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅಭಿಚಾರಿಕ ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದಲೂ, ಯಾವುದಾದರೂ (ಪ್ರೀಬಂಧುವುತ್ರಾದಿ ವಿಷಯ) ವ್ಯಾಪೋಹದಿಂದಲೂ, ಗ್ರಹಭೂತಾದಿಗಳ ಚೇಷ್ಟೆಗಳಿಂದಲೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಗುರುಗಳು, ವೃದ್ಧರು ಮೊದಲಾದವರುಗಳ ಅನಿಷ್ಟಾಶಂಕೆಸಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗ ತಕ್ಕ ಜ್ವರಗಳಿಗೆ ಆಗಂತುಜ್ವರಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು. ಜ್ವರಸಾಮಾನ್ಯಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಇಂತಹ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಶ್ಯಾವಾಸ್ಯತಾವಿಷಕೃತೇತಥಾತೀಸಾರಏವಚ ||

ಭಕ್ತಾರುಚಿಃಪಿಪಾಸಾಚತೋದಸ್ವಸಹಮೂರ್ಚ್ಯಯಾ || ೩೪ ||

ವಿಷಭಕ್ಷಣದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಮುಖವೆಲ್ಲ ಬೂದಿಯಬಣ್ಣವಾಗುವುದು, ಭೇದಿ, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ರುಚಿಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ವ್ಯಥೆ ಮತ್ತು ಮೂರ್ಛೆ ಇವುಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಔಷಧಿಗಂಧಜೇಮೂರ್ಛಾಶಿರೋರುಗ್ವಮಥುಃಕ್ಷವಃ ||

ಕಾಮುಜೇಚಿತ್ತವಿಭ್ರಂಶಸ್ತಂದ್ರಾಲಸ್ಯಮುಭೋಜನಂ || ೩೫ ||

ಹೃದಯೇನೇದನಾಚಾಸ್ಯಗಾತ್ರಂಚಪರಿಶುಷ್ಯತಿ ||

ಭಯಾತ್ಮಲಾಪಶ್ಯೋಕಾಚ್ಚಭವೇತ್ಕೋಪಾಚ್ಚವೇಪಥುಃ || ೩೬ ||

ಅಭಿಚಾರಾಭಿಶಾಪಾಭ್ಯಾಂಮೋಹಸ್ತೃಷ್ಣಾಚಜಾಯತೆ ||

ಭೂತಾಭಿಷಂಗಾದ್ವೇಗೋಹಾಸ್ಯರೋದನಕಂಪನಂ || ೩೭ ||

ಉಗ್ರಗಂಧವುಳ್ಳ ಔಷಧಗಳ ವಾಸನೆಯಿಂದುಂಟಾದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ- ಮೂರ್ಛೆ ವಮನ, ತಲೆನೋವು, ಪವೇಪದೇ ಶೀನುಬರುವುದು. ಕಾಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ- ಬುದ್ಧಿಭ್ರಂಶವಾಗುವುದು, ತೂಕಡಿಕೆ, ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಉತ್ಸಾಹವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಭೋಜನಮಾಡಲಸೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದವೇದನೆಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ನೈಋಣ್ಯವಾಗಿಕೊಂಡು ರುಷ್ಯವಾಗಿಯೋಗುವುದು. ಭಯ ಮತ್ತು ದುಃಖದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ- ರೋದನಮಾಡುವುದು. ಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ- ಕಂಪ ಮತ್ತು ತಲೆನೋವು. ಶೂನ್ಯ, ಮಾಟ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳು, ವೃದ್ಧರುಗಳು ಇಂತಹ ಪೂಜ್ಯರಾದವರಶಾಪ ಇವುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ- ಅಜ್ಞಾನ, ಬಾಯಾರಿಕೆ. ಭೂತಾದಿಶಂಕೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ- ಅಳುವುದು, ನಗುವುದು, ವ್ಯಸನಪಡುವುದು, ಯಾವಾಗ್ನಿ ನಡುಗುತ್ತಿರುವುದು ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಕಾಮಶೋಕಭಯಾದ್ವಾಯಾಃಕ್ರೋಧಾತ್ಪ್ರಿತ್ತಂತ್ರಯೋಮಲಾಃ ||

ಭೂತಾಭಿಷಂಗಾತ್ಕುಪ್ಯಂತಿಭೂತಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣಾಃ || ೩೮ ||

ಆಗಂತುಕಜ್ವರದಲ್ಲಿ- ಇಂತಿಂತಹ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಇಂತಿಂತಹ ದೋಷಗಳೇ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಮ, ಶೋಕ, ಭಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ವಾಯು ವೈಪ್ರಕುಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋಪದಿಂದ

ಹುಟ್ಟಿದಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನಪಿತವೇ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂತಶಂಕೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ವಾತಾದಿತ್ರಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ರೋಗಿಗೆ ಯಾವಭೂತಗ್ರಹವು ಅವಿಷ್ಣವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಭೂತಗ್ರಹದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಹ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಭೂತಾಭಿಷಂಗಜನ್ಯಜ್ವರವು ಭೂತಲಕ್ಷಣ ದೋಷಲಕ್ಷಣೋಭಯ ಮಿಶ್ರತವಾದದ್ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ದೋಷೋಲ್ಲೋಹಿತಸಂಭೂತೋಜ್ವರೋತ್ಸೃಷ್ಟಸ್ಯವಾಪುನಃ ||

ಧಾತುಮನ್ಯತಮಂಪ್ರಾಪ್ಯಕರೋತಿವಿಷಮಜ್ವರಂ || ೩೯ ||

ವಿಷಮಜ್ವರೋತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಜ್ವರಬಂದು ಆಗತಾನೆ ಜ್ವರ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ರೋಗಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳ ಸೇವನದಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳು ರಸರಕ್ತಾದಿಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯಾವದರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆಮಾಡಿ ಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಷಮಜ್ವರವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಜ್ವರೋತ್ಸೃಷ್ಟಸ್ಯವಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಜ್ವರದಿಂದಮುಕ್ತನಾದವನಿಗೂ ಕೂಡ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಒಂದುವೇಳೆ ಜ್ವರಬಂದುನಿಂತವನು ಅವಧ್ಯಮಾಡಿದರೇನೇ ವಿಷಮಜ್ವರ ಬರುತ್ತದೆಂಬನಿಯಮವಿಲ್ಲ; ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿರುದ್ಧಾಹಾರವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದರಿಂದ ಸಹ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಧಾತುಸ್ಥಾನಗತಗಳಾಗಿ ವಿಷಮಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲೂ ಬಹುದು ಎಂದು ಸಹಾ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸಂತತರಸರಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ನೋನ್ಯೇದ್ಯುಃಪಿಶಿತಾಶ್ರಿತಃ ||

ಮೇದೋಗತಸ್ತೃತೀಯೇಹ್ನಿ ಅಸ್ಥಿ ಮಜ್ಜಗತಃಪುನಃ || ೪೦ ||

ಕುರ್ಯಚ್ಚ ತುರ್ಥಕಂಘೋರಮಂತಕಂರೋಗಸಂಕರಂ ||

ವಿಷಮಜ್ವರದ ಒಳಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿರುದ್ಧಾಹಾರವಿಹಾರಗಳಿಂದ ಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿಗಳು ರಸರಕ್ತಧಾತ್ವಾಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ ರಸಧಾತು ಮತ್ತು ರಕ್ತಧಾತುಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟವನ್ನಾಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂತತಜ್ವರ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದದೋಷಗಳು ಮಾಂಸಾಶ್ರಿತಗಳಾದರೆ ಇವತ್ತು ಮತ್ತು ನಾಳೆಸಹ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು ಬರತಕ್ಕಂತಹ ಅನ್ಯೇದ್ಯುಷ್ಯವೆಂಬ ಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಮೇದೋಧಾತುಗತಗಳಾದರೆ, ಇವತ್ತು ಬಂದು ನಾಳೆಬಾರದೆ ಮತ್ತೆ ನಾಡಿದ್ದುಬರತಕ್ಕ ತ್ರಾಹಿಕವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಅಸ್ಥಿ ಮತ್ತು ಮಜ್ಜಧಾತುಗಳವರಿಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿದರೆ ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಬಹಳ ಭಯಂಕರವಾದ ಮತ್ತು ನಾನಾ ರೋಗ ಸಂಕರದಷ್ಟು ಕಠಿಣತಮವಾದ ಚತುರ್ಥಕ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕುದಿವಸಕ್ಕೊಂದು ಬಾರಿಬರುವ ಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಸ್ತಾಹಂವಾದಶಾಹಂವಾದ್ವಾದಶಾಹಮಘಾಪಿನಾ || ೪೧ ||

ಸಂತತ್ಕಾಯೋವಿಸರ್ಗೀಸ್ಯಾತ್ಸಂತತಸ್ಸ ನಿಗದ್ಯತೇ ||

ಅಹೋರಾತ್ರೇಸತತಕೋದ್ವಾಕಾಲಾವನುವರ್ತತೇ || ೪೨ ||

ಅನ್ಯೇದ್ಯುಷ್ಯಸ್ತದೋರಾತ್ರೇಏಕಕಾಲಂಪ್ರವರ್ತತೇ ||

ತೃತೀಯಕಸ್ತೃತೀಯೇಹ್ಯಚತುರ್ಥೇಹ್ಯಚತುರ್ಥಕಃ || ೪೩ ||

ಸಂತತಾದಿಜ್ವರಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಏಳು, ಹತ್ತು, ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳವರಿಗೂ ಒಂದು ಕ್ಷಣಸಹ ಬಿಡದೆ ಬರುವ ಜ್ವರಕ್ಕೆ ಸಂತತಜ್ವರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಸಲಬರುವುದು ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದೇ ಸಲಬರುವುದು ಇಂತಹ ಜ್ವರಕ್ಕೆ ಸತತಜ್ವರವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಒಂದು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇಸಾರಿ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೇದ್ಯುಷ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಒಂದು ದಿನಸ ಬಿಟ್ಟು ಮಾರನೆಯ ದಿನಸ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಕವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಎರಡು ದಿನಸ ನಿಂತು ಒಂದು ದಿನಸ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಕವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಕೇಚಿದ್ಭೂತಾಭಿಷಂಗೋತ್ಥಂಬುನತೇವಿಷಮಜ್ವರಂ ||

ಕೆಲವರು ಗ್ರಹಭೂತಾದಿಗಳ ಪ್ರಕೋಪಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೂ ವಿಷಮಜ್ವರ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಚರಕ, ಸುಶ್ರುತಗಳಿಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ ಆಗಿದೆ, ಅಂದರೆ ಚಾತುರ್ಥಕಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ್ಯ 'ದೈವವ್ಯಸಾಶ್ರಯಂಬಲಿಹೋಮಾದಿಭೂತೋಚಿತಂ || ಯುಕ್ತವ್ಯಸಾಶ್ರಯಂಕಷಾಯಸಾನಾದಿದೋಷೋಚಿತಂ' ಎಂಬದಾಗಿ ಭೂತಚಿಕಿತ್ಸೆ, ದೋಷಚಿಕಿತ್ಸೆ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಚರಕದಲ್ಲಿ 'ಆಗಂತುರನುಬಂಧೋಹಿಸ್ತ್ರಾಯಶೋವಿಷಮಜ್ವರೇ' ಅಂದರೆ ವಿಷಮಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಆಗಂತುಕವಾದ ಗ್ರಹಭೂತಾದಿಗಳ ಸಮ್ಮಂಧವೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಅನುವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದುಂಟು ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಕಫಪಿತ್ತಾತ್ರಿಕಗ್ರಾಹೀಪೃಷ್ಠಾದ್ವಾತಕಫಾತ್ಮಕಃ || ೪೪ ||

ವಾತಪಿತ್ತಾತ್ ಶಿರೋಗ್ರಾಹೀತ್ರಿವಿಧಸ್ಯಾತ್ ತೃತೀಯಕಃ ||

ತೃತೀಯಕ, ಚತುರ್ಥಕಗಳು ಯದ್ಯಪಿ- ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯಗಳೇ ಆದರೂ ಉಲ್ಬಣದೋಷಾನುರೋಧೇನ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಈ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾದ ತೃತೀಯಕಜ್ವರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವೇದನೆಯೂ, ಕಫ ಮತ್ತು ವಾತಗಳು ಉಲ್ಬಣವಾದ ತೃತೀಯಕಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೇದನೆಯೂ, ವಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಪ್ರಧಾನವಾದ ತೃತೀಯಕಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಶಿರೋಗ್ರಹವೆಂದರೆ ಶಿರೋವೇದನಾದಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೃತೀಯಕವು ಮೂರು ವಿಧ.

ಚತುರ್ಥಕೋದರ್ಶಯತಿಪ್ರಭಾವಂ ದ್ವಿವಿಧಂ ಜ್ವರಃ || ೪೫ ||

ಜಂಘಾಭ್ಯಾಂಶ್ಲೇಷ್ಮಿಕಃ ಪೂರ್ವಂ ಶಿರಸ್ತೋನಿಲಸಂಭವಃ ||

ಚತುರ್ಥಕಜ್ವರವು ಸಹ ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದರೂ ದೋಷೋಲ್ಬಣಾನುರೋಧೇನ ಜ್ವರದ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಪ್ರಧಾನ ಅಂದರೆ ಉಲ್ಬಣವಾಗಿದ್ದರೆ ಜ್ವರವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವಾಗ್ಗೆ ಸಾದಕಕಡೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂ

ಭವಾಗುತ್ತದೆ; ಅಂದರೆ ಕಾಲಿನಕಡೆಯಿಂದ ಬೆಚ್ಚುಗಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ವಾತಪ್ರಧಾನ ಅಂದರೆ ವಾತಉಲ್ಬಣವಾಗಿಬರುವ ಚಾತುರ್ಥಿಕಜ್ವರವು ತಲೆಯಕಡೆಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ; ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ತಲೆಕಾಯುತ್ತ ಜ್ವರಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಷಮಜ್ವರವಿವಾನ್ಯಶ್ಚ ತುರ್ಥಕವಿಪಗ್ಮಯಃ || ೪೬ ||

ಮಧ್ಯೇಹನೀಜ್ವರಯಶಿಹ್ಯಾದಾನಂತೇಚಮುಂಚತಿ ||

ವಿಷಮಜ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾಹಿಕ, ದ್ವಾಹಿಕ, ತ್ರಾಹಿಕಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿ ತಂತ್ರಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಮಜ್ವರವಿಪರೈಸ್ತಗಳಾದ ಅಂದರೆ ವಿಷಮಜ್ವರಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತಗಳಾದ ಜ್ವರಗಳನ್ನು ಕೂಡ ವಿಷಮಜ್ವರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಕೂಡ ದಿಜ್ಞಾತ್ರಪ್ರದರ್ಶನಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿಹೇಳಿದ ಚತುರ್ಥಕಜ್ವರಕ್ಕೆ ಪೂರಾ ವಿರುದ್ಧವಾದ (ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಚತುರ್ಥಕಜ್ವರವು ನಡುವೆ ಎರಡುದಿನವ ಬಿಡುವುದು ಒಂದುದಿನವ ಬರುವುದು ಈ ರೀತಿ; ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಚತುರ್ಥಕ ವಿರುದ್ಧಜ್ವರವು ನಡುವೆ ಎರಡುದಿನವ ಬರುವುದು ಕೊನೆಯ ದಿನವ ಬಿಡುವುದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ) ವಿಷಮಜ್ವರವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಜ್ವರವಿದೆ. ಇದರ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಮಧ್ಯದ ಎರಡುದಿನವ ಬರುವುದು ಕೊನೆಯ ಮತ್ತು ಮೊದಲನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಏಕಾಹಿಕ, ದ್ವಾಹಿಕ, ತ್ರಾಹಿಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳಾದ ವಿಷಮಜ್ವರಗಳನ್ನೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ನಿತ್ಯಮಂದಜ್ವರೋರೂಕ್ಷಶ್ಯೂನಕಸ್ತೇನಸೀದತಿ || ೪೭ ||

ಸ್ತಬ್ಧಾಂಗಶ್ಲೇಷ್ಠಭೂಯಿಷ್ಣೋನರೋವಾತಬಲಾಸಕೇ ||

ವಾತಬಲಾಸಕ ಎಂಬ ಜ್ವರಯುಕ್ತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಮಂದವಾದ ಜ್ವರವೇಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಶ್ಲೇಷ್ಠಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇದ್ದರೂ ವಾತಪಿತ್ತಗಳ ಸಂಪರ್ಕವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ರೂಕ್ಷಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸ್ತಬ್ಧವಾದ ಅಂಗಚೇಷ್ಟೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ವಾತಬಲಾಸಕನೆಂಬ ಜ್ವರದಿಂದ ಮೈಕೈಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ತೋರಿಬಂದು ಅದರಿಂದ ಅವಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಅಂದರೆ ಮರಣಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪ್ರಲಿಂಪನ್ನಿವಗಾತ್ರಾಣಿಘನೋಣಗೌರವೇಣಚ || ೪೮ ||

ಮಂದಜ್ವರವಿಲೇಪೀಚಸಶೀತಸ್ಯಾತ್ಪಲೇಪಕಃ ||

ಶಾಖದಿಂದಲೂ ಮೈಭಾರದಿಂದಲೂ ಶರೀರಾದ್ಯಂತವೂ ಯಾವುದೋ ಸದಾರ್ಥದಿಂದ ಲೇಪಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತ ಜ್ವರವೇಗವು ಮಂದವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡಿರುವುದು ಪ್ರಲೇಪಕನೆಂಬ ಶೀತಪ್ರಧಾನವಾದ ಜ್ವರ.

ವಿದಗ್ಧೇನ್ನರಸೇದೇಹೇಶ್ಲೇಷ್ಠಪಿತ್ತೇವ್ಯವಸ್ಥಿತೇ || ೪೯ ||

ತೇನಾರ್ಥಂತೀತಲಂದೇಹೇಚಾರ್ಥಂಚೋಷ್ಣಂಪ್ರಜಾಯತೇ ||

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆಹಾರರಸವು ಅತಿಪಕ್ವವಾಗಿ ದುಷ್ಪವಾಗಲು ಶ್ಲೇಷ್ಠ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳು ಸಹ ಅವ್ಯವಸ್ಥಿತಗಳಾಗಿ ದುಷ್ಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಶರೀರದ ಆದ್ಯಂತವೂ, ಅರ್ಥಭಾಗ ತಣ್ಣಗೂ, ಮತ್ತರ್ಥಭಾಗ ಬಿಸಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಾಯೇದುಷ್ಟಂಯದಾಪಿತ್ತಂಶ್ಲೇಷ್ಮಾಚಾಂತೇನ್ಯವಸ್ಥಿತಂ || ೫೦ ||
ತೇನೋಷ್ಣತ್ವಂಶರೀರಸ್ಯಶೀತತ್ವಂಹಸ್ತಪಾದಯೋಃ ||

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕೋಷ್ಠಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕುಸಿತವಾಗಿ ಶರೀರಗತವಾದಶ್ಲೇಷ್ಮವನ್ನು ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಅಂದರೆ ಶರೀರಶಾಖೆಗಳಾದ ಹಸ್ತಪಾದಗಳ ಕಡೆಗೆ ತಳ್ಳಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಕೆಲವುಜ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಶರೀರವು ಉಷ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಕೈಕಾಲುಗಳು ಶೀತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ಕಾಯೇದುಷ್ಣೋಯದಾಶ್ಲೇಷ್ಮಾಪಿತ್ತಂಚಾಂತೇನ್ಯವಸ್ಥಿತಂ || ೫೧ ||
ಶೀತತ್ವಂತೇನಗಾತ್ರಾಣಾಂಉಷ್ಣತ್ವಂಹಸ್ತಪಾದಯೋಃ ||

ಶರೀರಗತವಾದ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಪ್ರಕುಸಿತವಾಗಿ ಪಿತ್ತವನ್ನೆಲ್ಲಾ ದೇಹದ ಶಾಖೆಗಳ ಕಡೆಗೆ ಅಂದರೆ ಕೈಕಾಲುಗಳಕಡೆಗೆ ತಳ್ಳಿದರೆ ಶರೀರವೆಲ್ಲಾ ಶೀತವಾಗಿಯೂ, ಕೈಕಾಲುಗಳು ಉಷ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ತ್ವಕ್ ಸ್ಥಾಶ್ಲೇಷ್ಮಾನಿಲಾಶೀತಮಾದೌಜನಯತೋಜ್ವರೇ || ೫೨ ||
ತಯೋಃಪ್ರಶಾಂತಯೋಃಪಿತ್ತಮಂತೇದಾಹಂಕರೋತಿಚ ||
ಕರೋತ್ಯಾದೌತಥಾಪಿತ್ತಂತ್ವಕ್ ಸ್ಥಂದಾಹಮತೀವಚ || ೫೩ ||
ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಶಾಂತೇತ್ವಿತರಾಕುರುತಶ್ಶೀತಮಂತತಃ ||
ದ್ವಾನೇತೌದಾಹಶೀತಾದಿಜ್ವರಾಸಂಸರ್ಗಜಾಸ್ಮತ್ಪ್ರತೌ || ೫೪ ||
ದಾಹವೂರಸ್ತಯೋಃಕಷ್ಟಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯತಮಶ್ಚತಃ ||

ಚರ್ಮಗತಗಳಾದ ವಾತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ಪ್ರಕುಸಿತಗಳಾದರೆ ಜ್ವರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಭಳಿಬಂದು ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳವೇಗ ಕಡಮೆಯಾದಮೇಲೆ ಪಿತ್ತವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉರಿಯನ್ನೂ, ಜ್ವರವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಚರ್ಮಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಥಮತಃ ಕುಸಿತವಾದರೆ ಮೊದಲೇ ಮೈಯುಂ ಜ್ವರಸಹ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಪಿತ್ತದವೇಗ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳವೇಗ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಶೈತ್ಯ, ಭಳಿಸಹ ಬರಹತ್ತುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜ್ವರಗಳೂ ತ್ರಿದೋಷಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕವುಗಳೇ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಳಿಬಂದು ಜ್ವರಬರುವುದು ಸುಖಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಜ್ವರ ಬಂದನಂತರ ಭಳಿಬರುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಗುರುತಾಹ್ಯದಯೋತ್ ಕ್ಲೇಶಸ್ತದನಂಭದ್ಯರೋಚಕೌ || ೫೫ ||
ರಸಸ್ಥೇತುಜ್ವರೇಲಿಂಗಂಧೈನ್ಯಂಚಾಸ್ಯೋಪಜಾಯತೇ ||
ರಕ್ತನಿಷ್ಕೀವನಂದಾಹೋಮೋಹಶ್ವರ್ಧನವಿಭ್ರಮೌ || ೫೬ ||
ಪ್ರಲಾಪಃಪಿಡಕಾತ್ಯಷ್ಟಾರಕ್ತಪ್ರಾಪ್ತೇಜ್ವರೇನ್ಯಣಾಂ ||
ಪಿಂಡಿಕೋದ್ದೇಷ್ಯನಂತ್ರಷ್ಟಾಸೃಷ್ಟಮೂತ್ರಪುರೀಷತಾ || ೫೭ ||
ಉಷ್ಮಾಂತರ್ದಾಹವಿಕ್ಷೇಪೌಗ್ಲಾನಿಷ್ಯಾನ್ಮಾಂಸಗೇಜ್ವರೇ ||
ಭೃಶಂಸ್ತೇದಶ್ಚೈಷಾಮೂರ್ಛಾಪ್ರಲಾಪಶ್ವರ್ಧಿವಚ || ೫೮ ||
ದೌರ್ಗಂಧ್ಯಾರೋಚಕೌಗ್ಲಾನಿರ್ಮೇದಸೇಚಾಸಹಿಷ್ಣುತಾ ||
ಭೇದೋಷ್ಣಾಂಕೂಜನಂಶ್ವಾಸೋವಿರೇಕಶ್ವರ್ಧಿವೇಚ || ೫೯ ||

ವಿಕ್ಷೇಪಣಂ ಚ ಗಾತ್ರಾಣಾಮೇತದಸ್ಯ ಗತೇ ಜ್ವರೇ ||

ತಮಃ ಪ್ರವೇಶನಂ ಹಿ ಕ್ವಾಕಾಸಶ್ಚೈತ್ಯಂ ವಮಿಸ್ತಥಾ || ೬೦ ||

ಅಂತರ್ದಾಹೋಮಹಾಶ್ವಾಸೋಮರ್ಮಭೇದಶ್ಚ ಮಜ್ಜಗೇ ||

ಮರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ ತತ್ರ ಶುಕ್ರಸ್ಥಾನಗತೇ ಜ್ವರೇ || ೬೧ ||

ಶೇಫಸಸ್ತಬ್ಧತಾನೋಕ್ಷಶ್ಚ ಶ್ರುಕ್ರಸ್ಯ ತುವಿಶೇಷತಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯ ಜ್ವರಗಳು ದೂಷ್ಯಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಭೇದದಿಂದ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಗಳಾಗುತ್ತವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮೈಭಾರ, ವಮನವಾಗುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈ ನೋವು, ವಮನವೂ ಆಗುವುದು, ಭೋಜನದಲ್ಲಿ ರುಚಿ ತಪ್ಪಿ ಹೋಗುವುದು, ದೈನ್ಯಂ ಅಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವಂತೆ ಮುಖಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಜ್ವರವು ರಸಧಾತ್ವಾಶ್ರಿತಗಳಾದರೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಉಗುಳಿದರೆ ರಕ್ತಬರುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮತ್ತೆ ತೋರುವುದು, ವಮನವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿ ಸರಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಸಂಕಟ, ರೋದನಮಾಡುವುದು, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಬೊಕ್ಕೆಗಳು ಕಾಣುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇವುಗಳು ರಕ್ತಧಾತ್ವಾಶ್ರಿತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ವಿನಾಶವೆಂದೆಂದೆ ಮಾಂಸಗಳು ಕೋಲಿನಿಂದ ಬಡದಂತೆ ನೋಯುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ನಡೆದಿರುವುದು, ಜ್ವರಿತನ ಹತ್ತರ ಕುಳಿತರೆ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು, ಅಂತರ್ದಾಹ, ವಿಕ್ಷೇಪವೆಂದರೆ ಸಂಕಟದಿಂದ ಹೊರಳಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಬಳಲಿಕೆ ಇವುಗಳು ಮಾಂಸಾಶ್ರಿತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಪದೇಪದೇ ಬೆವರುಬರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೂರ್ಛೆ, ಸಂಕಟವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಆಳುವುದು, ವಮನ, ಮೈ ದುರ್ವಾಸನೆ, ಅರುಚಿ, ಬಳಲಿಕೆ, ಅಸಹಿಸ್ತತಾ ಅಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಕಾರಣದಿಂದಲೇ ತಿಟ್ಟಿಬರುವುದು ಇವುಗಳು ಮೇದೋಧಾತ್ವಾಶ್ರಿತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಯಲುಬುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ವಡತ, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣನಾಗಿ ಸದ್ದಾಗುವುದು, ಊರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸಬರುವುದು, ಭೇದಿ ಮತ್ತು ವಮನಸಹ ಉಂಟಾಗುವುದು, ಸಂಕಟತಡೆಯಲಾರದೆ ಸದಾ ಹೊರಳಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಇವು ಅಸ್ಥಿಗತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವವರಿಗೆ ಆಗುವಂತೆ ರೋಗಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಸಹ ಕಾಣದಂತಾಗುವುದು, ಬೆಕ್ಕಳಿಕೆ, ಕೆಮ್ಮು, ಮೈಕೈಗಳೆಲ್ಲಾ ತಣ್ಣಗಾಗುವುದು, ವಮನ, ಅಂತರ್ದಾಹ, ಊರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಯಾತನೆಯಾದಂತೆ ವೃಥೆಯಾಗುವುದು ಇವು ಮಜ್ಜಧಾತ್ವಾಶ್ರಿತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಜ್ವರವು ಶುಕ್ರಧಾತ್ವಾಶ್ರಿತವಾದರೆ ಶಿಶ್ನವು ನಿಶ್ಚಲವಾಗುವುದು, ಶುಕ್ರವು ಸ್ರವಿಸುವುದು, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮರಣ ಸಂಭವಿಸುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ರಸರಕ್ತಾಶ್ರಿತಸ್ತಾನ್ಯಧ್ಯಃ ಮಾಂಸಮೇದೋಗತಶ್ಚ ಯಃ || ೬೨ ||

ಅಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾಗತಃ ಕೃಘ್ರಃ ಶುಕ್ರಸ್ಥಸ್ತು ನ ಸಿದ್ಧಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತ್ವಾಶ್ರಿತಜ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯೆ ರಸ, ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಜ್ವರವು ಸಾಧ್ಯವೆಂತಲೂ, ಅಸ್ಥಿ ಮತ್ತು ಮಜ್ಜಧಾತು ಇವುಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಜ್ವರವು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಶುಕ್ರಧಾತ್ವಾ

ಶ್ರಿತವಾದ ಜ್ವರವು ಸಾಧ್ಯವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವರ್ಷಾಶರದ್ವಸಂತೇಷುನಾತಾದ್ಯೈಃಪ್ರಾಕೃತೈಕ್ರಮಾತ್ ||೬೨||

ವೈಕೃತೋನ್ಯಸ್ಸದುಸ್ಸಾಧ್ಯಃಪ್ರಾಕೃತಶ್ಚಾನಿಲೋದ್ಭವಃ ||

ಕಾಲಭೇದದಿಂದಲೂ ಜ್ವರಗಳ ಸಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವರ್ಷ, ಶರತ್, ವಸಂತ ಈ ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫ ಈ ದೋಷಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಜ್ವರಗಳು, ಪ್ರಾಕೃತಗಳು ಅಂದರೆ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ಕಾಲ ಮತ್ತು ರೋಗೋತ್ಪಾದಕಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಈ ಎರಡೂ ಸಮಾನ ಪ್ರಕೃತಿಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಸುಖಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದೂ, ವೈಕೃತಃ ಅಂದರೆ ಕಾಲ ಮತ್ತು ರೋಗೋತ್ಪಾದಕದೋಷ ಇವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ವರ್ಷಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಜ್ವರವು ವೈಕೃತವಾದ್ದರಿಂದ ದುಸ್ಸಾಧ್ಯವೆಂತಲೂ, ವಾತಜ್ವರವು ವರ್ಷಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತವಾದರೂ ದುಸ್ಸಾಧ್ಯವೆಂತಲೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಮಿಕ್ಕ ರೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾಲದೋಷ ವೈಧರ್ಮ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸುಖಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಜ್ವರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಜ್ವರೇತುಲ್ಯತುರ್ದೋಷತ್ವಂಪ್ರಮೇಹೇತುಲ್ಯದೂಷ್ಯತಾ || ರಕ್ತಗುಲ್ಮೇಪುರಾಣತ್ವಂಸುಖಸಾಧ್ಯಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಕಾಲದೇಶಸಾಧರ್ಮ್ಯವು ಸುಖಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ಷಾಸುಮಾರುತೋದುಷ್ಯಃಸಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಾನ್ವಿತೋಜ್ವರಂ ||೬೩||

ಕುರ್ಮಾತ್ಪಿತ್ತಂಚಶರದಿತಸ್ಯಚಾನುಬಲಃಕಫಃ ||

ತತ್ಪ್ರಾಕೃತವಿಸರ್ಗಾಚ್ಚ ತತ್ರನಾನಶನಾದ್ಭಯಂ || ೬೪ ||

ಕಫೋವಸಂತೇತಮಸಿನಾತಸಿತ್ತಂಭವೇದನು ||

ಪ್ರಾಕೃತಜ್ವರಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವರ್ಷಋತುವಿನಲ್ಲಿ ವಾತವು ಕುಸಿತವಾಗಿ ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಶರದೃತುವಿನಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕುಸಿತವಾಗಿ ಕಫದಸಹಾಯದಿಂದ ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಪ್ರಕುಸಿತವಾಗಿ ವಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಜ್ವರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕಾಲೇಯಥಾಸ್ವಂಸರ್ವೇಷಾಂಪ್ರವೃತ್ತಿವ್ಯಗದ್ಧಿರೇವನಾ ||೬೫||

ನಿದಾನೋಕ್ತಾನುಪಶಯೋವಿಪರೀತೋಪಶಾಯಿತಾ ||

ರೋಗವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿವಾಡತಕ್ಕ ದೋಷಗಳ ಚಯಪ್ರಕೋಪ ಪ್ರಶಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ರೋಗದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಸಹ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಂತಹ ರೋಗಾರಂಭಕ ದೋಷದ ಚಯಪ್ರಕೋಪಕಾಲಗಳು ಚಿಕಿತ್ಸಾನರ್ಹಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ರೋಗಕಾರಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆಹಾರಾಚಾರಾದಿಗಳಿಂದ ರೋಗಿಗೆ ಅನುಪಶಯಃ ಎಂದರೆ ದುಖ್ಯವೂ, ರೋಗಾರಂಭಕ ದೋಷವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಆಹಾರಾಚಾರಾದಿಗಳಿಂದ ರೋಗಿಗೆ ಸುಖವಾಗುವಿಕೆಯೂ ಇವುಗಳೂ ರೋಗಸೃಷ್ಟಿಕರಣ ಕಾರಣಗಳು.

ಅಂತರ್ದೇಹೋಧಿಕಸ್ತೃಷ್ಣಾ ಪ್ರಲಾಪಶ್ವಸನಂಭ್ರಮಃ || ೬೬ ||
 ಸಂಧ್ಯಸ್ಥಿ ಶೂಲಮಸ್ವೇದೋದೋಷವಚೋನಿಗ್ರಹಃ ||
 ಅಂತರ್ದೇಹಸ್ಯಲಿಂಗಾನಿಜ್ವರಸ್ಯೈತಾಃ ಲಕ್ಷಣೈಃ || ೬೭ ||
 ಸಂತಾಪೋಹ್ಯಧಿಕೋಬಾಹ್ಯಸ್ತೃಷ್ಣಾದೀನಾಂಚಮಾರ್ದವಂ ||
 ಬಹಿರ್ವೇಗಸ್ಯಲಿಂಗಾನಿಸುಖಸಾಧ್ಯತ್ವಮೇವಚ || ೬೮ ||

ಅಂತರ್ದೇಹಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದರೆ- ಜ್ವರದತಾಪವು ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಬಹಳ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಸಂಕಟದಿಂದ ಗೋಳಾಡುವುದು, ಮೇಲುಸುರು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಕೀಲುಗಳು ಮತ್ತು ಎಲುಬುಗಳಲ್ಲಿ ವಡತ, ಬೆವರುಬಾರದಿರುವುದು, ರೋಗಾರಂಭಕದೋಷ ಮತ್ತು ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಬದ್ಧವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ಇವುಗಳು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಹೊರಗೆ ಅಧಿಕವಾಗಿ ತಾಪವಾಗೋಣ, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಸುಖಸಾಧ್ಯತ್ವಲಕ್ಷಣಗಳು ತೋರುವುದು ಇವು ಬಹಿರ್ದೇಹಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಲಾಲಾಪ್ರಸೇಕಹೃಲ್ಲಾಸಹೃದಯಾಶುದ್ಧ್ಯರೋಚಕಾಃ ||
 ತಂದ್ರಾಲಸ್ಯಾನಿಪಾಕಾಸ್ಯವೈರಸ್ಯಂನಯನಪ್ಲವಃ || ೬೯ ||
 ಹ್ವನ್ನಾಶೋಬಹುಮೂತ್ರತ್ವಂಸ್ತಬ್ಧತಾಬಲವಾನ್ ಜ್ವರಃ ||
 ಆಮಜ್ವರಸ್ಯಲಿಂಗಾನಿನದದ್ವಾತ್ವತ್ರಭೇಷಜಂ || ೭೦ ||
 ಭೇಷಜಂಹ್ಯಾನುದೋಷಸ್ಯಭೂಯೋಜ್ವಲಯತಿಜ್ವರಂ ||

ಚಿಕಿತ್ಸಾಸೌಕರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಮಜ್ವರದಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬಾಯಿಲ್ಲಿಜೊಲ್ಲು ನೀರುಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ನಾಲಿಗೆಗೆ ಪದಾರ್ಥದರುಚಿ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಯಾವಾಗ್ನಿ ತೂಕಡಿಕೆ, ಸೋಮಾರಿತನ, ಆಹಾರಸಚನವಾಗದಿರುವುದು, ಬಾಯಿಸವೈಬೀಳುವುದು, ಕಣ್ಣು ಪಿಸರುಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಹಸಿವು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗುವುದು, ಮೂತ್ರವು ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು, ರೋಗಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತಬ್ಧನಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಮಂಕನಂತಿರುವುದು, ಜ್ವರವು ಬಹಳ ಬಲವಾಗಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಜ್ವರವು ಅಪಕ್ವವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಇಂತಹ ಆಮಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ವರಕ್ಕೆ ಔಷಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದು. ಒಂದುವೇಳೆ ತಿಳಿಯದೆ ಜ್ವರವು ಆಮವಾಗಿರುವಾಗ್ಗೆ ಔಷಧ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡಿದರೆ ಜ್ವರವು ಮೊದಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಹೋಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರ್ತು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಜ್ವರವೇಗೋಧಿಕಸ್ತೃಷ್ಣಾ ಪ್ರಲಾಪಶ್ವಸನಂಭ್ರಮಃ || ೭೦ ||
 ಮಲಿಪ್ರವೃತ್ತಿರುತ್ಕೇಶಃಪಚ್ಯಮಾನಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ ||
 ಹ್ವತ್ಕ್ವಾನುತಾಲಘುತ್ವಂಚಗಾತ್ರಾಣಾಂಜ್ವರಮಾರ್ದವಂ || ೭೧ ||
 ದೋಷಪ್ರವೃತ್ತಿರಷ್ಣಾಹೋನಿರಾಮಜ್ವರಲಕ್ಷಣಂ ||

ಹಚ್ಚುಮಾನ ಮತ್ತು ಪಕ್ವಜ್ವರಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಜ್ವರದವೇಗವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಜ್ವರಸಂಕಟದಿಂದ ಪ್ರಲಾಪಮಾಡುವುದೆಂದರೆ ಏಳುವುದು, ಶ್ವಾಸವೇಗ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆಯಿರುವುದು,

ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಕಟಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು ಇವುಗಳು ಪಕ್ಷಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬರಲಿರುವ ಜ್ವರಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಹಸಿವುಕಾಣುವುದು, ಮೈಹಗುರವಾಗುವುದು, ಜ್ವರವು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗಾರಂಭಕಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಶರೀರದ ಯಾವದಾದರೂ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಬೀಳುವುದು, ಜ್ವರಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಒಂದುವಾರ ಕಳೆದಿರುವುದು ಇವು ಪಕ್ಷವಾದಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಬಲವತ್ಸ್ವಲ್ಪದೋಷೇಷಜ್ವರಸ್ಸಾಧ್ಯೋನುಪದ್ರವಃ || ೭೩ ||

ಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರೋಗಿಗೆ ದೇಹಬಲವು ಚೆನ್ನಾಗಿವಿದ್ದು ರೋಗಾರಂಭಕ ದೋಷಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಕಡಮೆಯಾಗಿದ್ದು ಉಪದ್ರವಗಳು ಎಂಥರೇ ಉಪರೋಗಗಳಾದ ಕೆಮ್ಮು, ಮೂರ್ಛೆ, ಅರುಚಿ, ವಮನ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅತಿಸಾರ, ಮಲಬಂಧ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಊರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ, ಮೈವಡತ ಮೊದಲಾದ ಉಪರೋಗಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜ್ವರವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೇತುಭಿರ್ಬಹುಭಿರ್ಜಾತೋಬಲಿಭಿರ್ಬಹುಲಕ್ಷಣಃ ||

ಜ್ವರಃಪ್ರಾಣಾಂತಕೃದ್ಯಶ್ಚಶೀಘ್ರಮಿಂದ್ರಿಯನಾಶನಃ || ೭೪ ||

ಬಲವತ್ತರವಾದ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವದಾಗಿಯೂ ಅಂದರೆ ತ್ರಿದೋಷಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳಾಗಿಯೂ, ಜ್ವರಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಾಲಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗಿಂತ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಜ್ವರವು ಪ್ರಾಣನಾಶಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇದ್ದರೂ ಇಂದ್ರಿಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಜ್ವರವುಕೂಡ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಜ್ವರಃಕ್ಷೀಣಸ್ಯ ಶೂನಸ್ಯ ಗಂಭೀರೋದ್ಯೋಘಃ ಪರಾತ್ರಿಕಃ ||

ಅಸಾಧ್ಯೋಬಲವಾನ್ಯಶ್ಚ ಕೇಶಸೀಮಂತಕೃದ್ಜ್ವರಃ || ೭೫ ||

ಕೆಲವು ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಮತ್ತು ದೇಹಬಲ ಇವುಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಹೋದವರಿಗೂ, ಶೋಭೆಯಿರುವವರಿಗೂ ಬರುತ್ತಿರುವ ಜ್ವರಗಳು ಅಸಾಧ್ಯ. ಗಂಭೀರಃ ಅಂದರೆ ಇಂತಹ ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಾರದಂತಹ ಜ್ವರವೂ, ಬಹಳದಿವಸ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದು ಸೀಡಿಸತಕ್ಕ ಜ್ವರವೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವಾಗಲೇ ಜ್ವರವೇಗವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವ ಜ್ವರವೂ, ಕೇಶಸೀಮಂತಕೃತ್ ಅಂದರೆ ಜ್ವರವೇಗದಿಂದ ಕೂದಲುಗಳು ಹೆಂಗಸರು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಬೈತಲೆಯಂತೆ ಅತ್ತಿತ್ತ ವಿಭಾಗವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಜ್ವರವೂ ಸಹಾ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೇ ಅರಿಯಬೇಕು.

ಗಂಭೀರಸ್ತು ಜ್ವರೋಜ್ಜ್ವೇಯೋಹ್ಯಂತರ್ದಾಹೇನತ್ಯಷ್ಟಯಾ ||

ಆನಂದ್ವೇನೇನಾತ್ಯರ್ಥಂಶ್ವಾಸಕಾಸೋದ್ಗಮೇನಚ || ೭೬ ||

ಹಿಂದಿನಲ್ಲೇಕಡಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಗಂಭೀರಜ್ವರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರ್ಗತವಾದತಾಪದಿಂದಲೂ, ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದಲೂ, ಮಲಶ್ಯವ್ವತ್ತಿ ಆಗದಿರೋಣದಿಂದಲೂ, ಊರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ ಮತ್ತು ಕೆಮ್ಮು ಇವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಈ ಲಕ್ಷಣ

ಗಳಿಂದ ಜ್ವರವು ಅಂತರ್ವೇಗವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆರಂಭಾದ್ವಿಷಮೋಯಸ್ತುಯಶ್ಚ ವಾದ್ಯೇರ್ಘರಾತ್ರಿಕಃ ||

ಕ್ಷೀಣಸ್ಯ ಚಾತಿರೂಕ್ಷಸ್ಯ ಗಂಭೀರೋಯಸ್ಯ ಹಂತಿತಂ || ೨೭ ||

ಜ್ವರವು ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೇ ಯಾವಜ್ವರವು ವಿಷಮಜ್ವರವಾಗಿರುವುದೋ, ಯಾವ ಜ್ವರವು ಅನೇಕ ರಾತ್ರಿಗಳವರಿಗೂ ಬಿಡದೇ ಅನುವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡೇ ಬರುತ್ತಿರುವುದೋ, ಯಾವ ಜ್ವರವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗಂಭೀರಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೋ, ಮತ್ತು ರೋಗಿಯು ಇಂತಹ ಜ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿರುವುದು, ರೋಗಿಯು ವಾತಪ್ರಕೃತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಜ್ವರವು ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು.

ವಿಸಂಜ್ಞಸ್ತಾನ್ಯತೇಯಸ್ತು ಶೇತೇನಿಪತಿತೋಪಿವಾ ||

ಶೀತಾದಿಫಲೋಂತರುಷ್ಣಶ್ಚ ಜ್ವರೇಣಮ್ಪ್ರಿಯತೇನರಃ || ೨೮ ||

ಯಾವರೋಗಿಯು ಜ್ವರವೇಗದಿಂದ ಜ್ಞಾನತಪ್ಪಿ ಸಂತಾಪಪಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಮಲಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಬಿಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ; ಮತ್ತು ಜ್ವರವೇಗದಿಂದ ಒಳಗೆ ಸೀಡಿತನಾಗಿರುವುದು, ಶರೀರದಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮನುಷ್ಯನೂ ಜ್ವರದಿಂದ ಸಾಯುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದು.

ಯೋಹ್ಯಷ್ಟರೋಮಾರಕ್ತಾ ಹೋಹ್ಯದಿಸಂಘಾತಶೂಲವಾನ್ ||

ವಕ್ರೇಣಚೈವೋಚ್ಛ್ವಸಿತಂಜ್ವರೋಹಂತಿನಾನಮಂ || ೨೯ ||

ರೋಗಿಯಾದವನಿಗೆ ಯಾವಾಗ್ನಿ ರೋಮಾಂಚನವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೆಂಪಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಶೂಲೆ ಇರುವುದು, ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಸಿರುಬಿಡಲಾರದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಯಿನಿಂದಲೇ ಉಸಿರುಬಿಡುತ್ತಿರುವುದು ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಜ್ವರಿತನು ಸತ್ತುಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದು,

ಹಿಕ್ಕಾಶ್ವಾಸತ್ಯಪಾಯುಕ್ತಂಮೂಢಂವಿಭ್ರಾಂತಲೋಚನಂ ||

ಸಂತತೋಚ್ಛ್ವಾಸಿನಂಕ್ಷೀಣಂನರಂಕ್ಷಪಯತಿಜ್ವರಃ || ೩೦ ||

ರೋಗಿಗೆ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ಹುಚ್ಚನಹಾಗೆ ಕಣ್ಣು ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಶ್ವಾಸ ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೆ ಸಾಯುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಹತಪ್ರಭೇಂದ್ರಿಯಂಕ್ಷೀಣಂಅರೋಚಕನಿಪೀಡಿತಂ ||

ಗಂಭೀರತೀಕ್ಷ್ಣವೇಗಾತ್ಕಂಜ್ವರಿತಂಪರಿವರ್ಜಯೇತ್ || ೩೧ ||

ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಶರೀರದ ಕಾಂತಿ ಇವು ಕುಗ್ಗಿ ಹೋದವನನ್ನೂ, ಕೃಶನಾಗಿರುವನನ್ನೂ, ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವೂ ಶೇರದವನನ್ನೂ, ಜ್ವರವೇಗವು ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು ಕ್ರೂರವಾಗಿಯೂ ಇರುವನನ್ನೂ ಇಂತಹ ರೋಗಿಗಳನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯರೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಉಪೇಕ್ಷೆಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು.

ದಾಹಃಸ್ವೇದೋಭ್ರಮಸ್ತುಷ್ಣಾಕಂಪವಿಧ್ವಿದಸಂಜ್ಞತಾ ||

ಕೂಜನಂಚಾಪ್ಯನ್ಯೆಗಂಧ್ಯಮಾಕೃತಿರ್ಜ್ವರಮೋಕ್ಷಣೇ || ೮೨ ||

ಅಂತರ್ದಾಹ, ಜೀವರುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈನಡುಕ, ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಸಂಜ್ಞಾನಾಶ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನತಪ್ಪುವುದು, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯುಧ್ವನಿ, ಬಾಯಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಗಂಧವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರುವುದು ಇವು ಜ್ವರಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸ್ವೇದೋಲಘುತ್ವಾಶಿರಸಃಕಂಡೂಪಾಕೋಮುಖಸ್ಯಚ ||

ಕ್ಷೇವಧಾಶ್ಚಾನ್ನಲಿಪ್ಸಾಚಜ್ವರಮುಕ್ತಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ || ೮೩ ||

ಚನ್ನಾಗಿ ಮೈಜೀವಿರುವುದು, ಮೈಹಗುರವಾಗುವುದು, ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿನವೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮುಖಪಾಕವೆಂದರೆ ಬಾಯಿಹುಣ್ಣಾಗಿಹೋಗುವುದು, ಶೀನುಬರುತ್ತಿರುವುದು ಅನ್ನದಮೇಲೆ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗುವುದು ಇವುಗಳು ಜ್ವರ ಬಿಟ್ಟುಹೋದದ್ದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

† ಇಲ್ಲಿಗೆ ಜ್ವರನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತಿ †

ಅತಿಸಾರನಿದಾನ.

ಗುರ್ವರ್ತಿಸ್ಥಿಗ್ಧರೂಕ್ಷೋಷ್ಣದ್ರವಸ್ಥೂಲಾತಿಶೀತಲ್ಪೈಃ ||

ವಿರುದ್ಧಾಧ್ಯಶನಾಜೀರ್ಣೈರ್ವಿಷಮೈಶ್ಚಾಪಿಭೋಜನೈಃ || ೧ ||

ಸ್ವೇಹಾದ್ವೈರತಿಯುಕ್ತೈಶ್ಚಮಿಥ್ಯಾಯುಕ್ತೈರ್ವಿಷೈರ್ಭಯೈಃ ||

ಶೋಕಾದ್ವಾಷ್ವಾಂಬುಮದ್ಯಾತಿಪಾನ್ಯೆಸ್ಸಾತ್ಮೈರ್ತುರ್ವರ್ಮಯೈಃ || ೨ ||

ಬಲಾಭಿರಮಣೈರ್ವೇಗವಿಘಾತೈಃಕ್ರಿಮಿಸೋಷತಃ ||

ನೃಣಾಂಭವತ್ಯತೀಸಾರೋಲಕ್ಷಣಂ ತಸ್ಯವಕ್ಷ್ಯತೇ || ೩ ||

ಸುಲಭವಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗದ ಉದ್ದು ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಜಿಡ್ಡುಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣಗಳಾದ ಅಂದರೆ ವಾತವರ್ಧಕಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು (ಭೋಜನಮಾಡುವುದು) ಉಷ್ಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು ಹೆಚ್ಚಿನ ದ್ರವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಸ್ಥೂಲವಾದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಯಾವದಾದರೂ ಹಿಟ್ಟುಮೊದಲಾದವುಗಳ ಉಂಡೆಗಳನ್ನು ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಗಿಯದೆ ಹಾಗೆಯೇ ನುಂಗಿಬಿಡುವುದು, ಅತಿತಣ್ಣಗಿರುವ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಶೀತವೇರ್ದಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ತನ್ನ ಶರೀರ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಒಂದುಸಾರಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದ್ದು ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದರೊಳಗೇನೇ ಪುನಶ್ಚ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥವು ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ಇರುವುದು, ವಿಷಮುಭೋಜನ ಅಂದರೆ ವಿರುದ್ಧ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದು, ಹೊತ್ತುತಪ್ಪಿ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಭೋಜನಸ್ಥಾನಾಸನಗಳು ಯಾವರೀತಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿದೆಯೋ

ಅದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿ ವರ್ತಿಸುವುದು, ಸ್ನೇಹ, ಸ್ನೇಹ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ ತದುಪಯೋಗಿಗಳಾದ ಸ್ನೇಹ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವದು, (ಪಂಚಕರ್ಮಗಳ ಅತಿಯೋಗ, ಹೀನಯೋಗ, ಮಿಥ್ಯಾಯೋಗ,) ವಿಷಪಾನ ಮಾಡುವದು, ಭಯಕ್ಕೊಳಗಾಗುವದು, ಮುಖ್ಯ ಪಡುವದು, ಕೆಟ್ಟನೀರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಪಾನಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವದು, ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪಗ್ಗಿದಕಾಲ ಮತ್ತು ದೇಶಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದಲೂ, (ಹವಾ ಬದಲಾವಣೆ) ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಈಜಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜಿಸದ ತಡೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ಪಕ್ವಾಶಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹೆಚ್ಚುವುದರಿಂದಲೂ ಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅತಿಸಾರರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಂಶಂನ್ಯಾಪಾಂಧಾತುರಗ್ನಿಂಪ್ರವೃದ್ಧಃ
ಶಕ್ಯನ್ಶಿ ಶ್ರೋಮಾಯುಸಾಧಃಪ್ರಣುಷ್ಣಃ ||
ಸರತ್ಯತೀನಾತಿಸಾರಂತನಾಹುನ್ಯಾಧಿಂ
ಘೋರಂಷಡ್ವಿಧಂತಂವದಂತಿ || ೪ ||
ಏಕೈಕಶಸ್ಯರ್ವಶಶ್ಚಾಪಿದೋಷೈಃ
ಶೋಕೇನಾನ್ಯಷ್ಟಷ್ಟಆಮೇನಚೋಕ್ತಃ ||

ಅತಿಸಾರವು ಉಂಟಾಗುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರಗತವಾದ ರಸ, ರಕ್ತ, ಜಲ ಮೂತ್ರ, ಸ್ನೇಹ ಮೇದಸ್ಸು, ಕಫ, ಪಿತ್ತ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವರೂಪ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಹೋಗಿ ಜಠರಾನ್ನಿ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂಠಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅಪಾನವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಧೋದ್ವಾರದಕಡೆಗೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟು ಮಲಸಹಿತವಾಗಿ ಮಲಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಡುವುದು ಅತಿಯಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅತಿಸಾರವ್ಯಾಧಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಆರುವಿಧ- ವಾತಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷ್ಣಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯ, ಪಾತಜನ್ಯ, ಶೋಕಜನ್ಯ, ಅಪಕ್ವಪದಾರ್ಥಜನ್ಯ, ಎಂಬದಾಗಿ. ಇದು ಬಹಳ ಭಯಂಕರವಾದ ವ್ಯಾಧಿ.

ಹೃನ್ನಾಭಿಪಾಯೋದರಕುಕ್ಷಿತೋದ
ಗಾತ್ರಾವಸಾಧಾನಿಲಸನ್ನಿರೋಧಾಃ || ೫ ||
ವಿಚ್ಛಿಂಗಳಾಧ್ಯಾನಮುಧಾನಿಸಾಕೋ
ಭವಿಷ್ಯತಸ್ತಸ್ಯಪುರಸ್ಸರಾಣಿ ||

ಹೃದಯ, ಹೊಕ್ಕಳು, ಗುದ, ಹೊಟ್ಟೆ, ಜಠರ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ (ವಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯೆಲ್ಲಾ) ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವದು, ಮೈನೋವು ಮುರತ ಇರುವದು, ಅಪಾನ ವಾಯು ಬಂದಾಗಿಹೋಗುವದು, ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವಮೊದಲು ಮಲಬಂಧ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಅಸ್ತವು ಪಚನವಾಗದಿರುವದು, ಇವುಗಳು ಅತಿಸಾರರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವ ಮೊದಲು ಕಾಣುವ ಚಿಹ್ನೆಗಳು.

ಅರುಣಾಭಿವಿಲಿಂರೂಕ್ಷಮಲ್ಪಮುಲ್ಪಂಮುಹುರ್ಮುಘ್ನಃ
ಶಕ್ಯವಾಮುಂಸರುಕ್ವಚ್ಚಿಂಸಾಮುತೇನಾತಿಸಾರಶ್ಚತೇ || ೬ ||

ಅತಿಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ಮಲವು ಕೆಂಪಗೆ ಒರಟಾಗಿ ನೋರೆಯಿಂದಕೂಡಿ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕಸಾರಿ ವೇದನೆ, ಶಬ್ದ, ಇವುಗಳೊಡನೆಕೂಡಿ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾತಾತಿಸಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಏತತ್ತಾತ್ಪ್ರೀತಂನೀಲಮಾಲೋಹಿತಂನಾ

ತ್ಯಷ್ಟಾ ಮೂರ್ಛಾರ್ಥದಾಹಸಾಕೋಪಸನ್ಮಂ ||

ಶುಕ್ಲಂಸಾಂಧ್ರಂಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾಶ್ಲೇಷ್ಮಯುಕ್ತಂ ||

ವಿಸ್ತ್ರಂಶೀತಂಹೃಷ್ಟರೋಮಾನುನುಷ್ಯಃ || ೭ ||

ಸಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯನಾದ ಅತಿಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ಮಲವು ಹಳದಿ, ನೀಲ, ಕೊಂಚಕೆಂಪು ಈ ಬಣ್ಣಗಳಲ್ಲಿರುವುದು ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೂರ್ಛ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಪಾಕ ಅಂದರೆ ಗುದ್ದವುರವು ವ್ರಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಹೋಗಿರುವಂತೆ ನೋವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅತಿಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಲವು ಬೆಳ್ಳಗೂ, ಕೊಂಚ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಆಮಗಂಧವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತಣ್ಣಗಿರುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರೋಮಾಂಚವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ವರಾಹಸ್ತೇಹಮಾಂಸಾಂಬುಸದ್ಯಶಂಸರ್ವರೂಪಿಣಂ ||

ಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯಮಾತೀಸಾರಂನಿಧೃಯೋಷತ್ರಯೋದ್ಧವಂ ||೮||

ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯನಾದ ಅತಿಸಾರದಲ್ಲಿ ಮಲವು ಹಂದಿಯಕೊಬ್ಬು, ಮಾಂಸಪ್ರಕ್ಷುಳನೋದಕ ಇವುಗಳಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ದೋಷತ್ರಯಪ್ರಕುಪಿತನಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಅತಿಸಾರವನ್ನು ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ತೈಸ್ತೈರ್ಭಾವೈಶ್ಯೋಚತೋಲಪ್ರಶನಸ್ಯ

ಬಾಷ್ಪೋಷ್ಮಾವೈವಹ್ಮಿಮಾನಿಶ್ಯಜಂತೋಃ ||

ಕೋಷ್ಠಂಗತ್ವಾಕ್ಷೋಭಯೇತ್ತಸ್ಯರಕ್ತಂ

ತಚ್ಚಾಧಸ್ತಾತ್ಪ್ರಾಕಣಂತೀಪ್ರಕಾತಂ || ೯ ||

ನಿರ್ಗಚ್ಛೇದ್ವೈನಿಡ್ವಿಮಿತ್ರಂಹೃವಿಡ್ವಾ

ನಿರ್ಗಂಧಂವಾಗಂಧವದ್ವಾತಿಶಾರಃ ||

ಶೋಕೋತ್ಪನ್ನೋದುಶ್ಚಿಕಿಶ್ನೋತಿಮಾತ್ರಂ

ರೋಗೋನೈದ್ವೈಕಷ್ಟಫಲಪದಿಷ್ಟಃ || ೧೦ ||

ಶೋಕದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಅತಿಸಾರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದ್ರವ್ಯನಾಶ, ಬಂಧುನಾಶ ಮೊದಲಾದ ಅತಿಯಾಗಿ ದುಖವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದುಖಿತನಾಗಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನದೆ ಪ್ರತಿದಿವಸವೂ ದುಖಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವವನಿಗೆ ದುಖದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕಣ್ಣಿನೀರು ದುಖಜನ್ಯವಾದ ಶರೀರದ ಉಷ್ಣದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪಕ್ವಶ್ಯಾನ (ಪಕ್ವಮಾಷಾಕಯ)ವನ್ನೊದ್ದಿ ಅಲ್ಲಿಕೆತಕ್ಕ ಪಾಕಕಾಗ್ನಿಯೊ

ಡನೆ ಕೂಡಿ ಶೋಕಪೀಡಿತನಾದವನರಕ್ತಕ್ಕೆ ಕ್ಷೋಭೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಕ್ಷುಬ್ಧವಾದ ರಕ್ತವು ಗುಲಗಂಜಿಯ ಬಣ್ಣಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಮಲಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಮಲಸಹಿತವಾಗಿಯಾದರೂ, ಮಲರಹಿತವಾಗಿಯಾದರೂ, ಗಂಧವಿಲ್ಲದೆಯೂ, ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿಯಾದರೂ ಹೇಗಾದರೂ ಹೊರಡಬಹುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶೋಕಜನ್ಯವಾದ ಅತಿಸಾರವು ದುಷ್ಟಿಕೃತ್ಯ ಅಂದರೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಚಿಕಿತ್ಸೆನಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಕಷ್ಟಕರವೇ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ವೈದ್ಯರು ಕರದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅನ್ನಾ ಜೀರ್ಣಾತ್ಪ್ರದ್ರುತಾಃ ಕ್ಷೋಭಯಂತೋ
ಕೋಷ್ಟದೋಷಾಧಾತುಸಂಘಾನ್ಮಲಾಂಕ್ಷ ॥

ನಾನಾವರ್ಣಂನೈಕಶಸ್ತ್ರಾವಯಂತಿ

ಶಾಲೋಪೇತಂಪಷ್ಮನೇನಂವದಂತಿ ॥ ೧೧ ॥

ಅಜೀರ್ಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಅತಿಸಾರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನವು ಜೀರ್ಣವಾಗದಿರೋಣದರಿಂದ ದುರ್ಮಾರ್ಗಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಅನುಾಶಯವನ್ನು, ವಾತಾದಿದೋಷಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮಲಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಿಸಿ ಹೊಟ್ಟೆ ಶಾಲೆಯನ್ನೂ, ನಾನಾ ವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ ಅತಿಸಾರವನ್ನೂ ಪದೇ ಪದೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಮಾಶಿಸಾರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಮೇಭಿದೋಷೈಸ್ತು ನ್ಯಸ್ತಮಪ್ಸವಸಿಃದತಿ ॥

ಪುರೀಷಂಭೃತದುರ್ಗಂಧಿಸಿಂಚಾಮಂಜ್ವಿತಂ ॥ ೧೨ ॥

ಏತಾನ್ಯೈವತುಲಿಂಗಾನಿವಿಪರೀತಾನಿಽಸೃನ್ಯೈ ॥

ಲಾಘವಂಚವಿಶೇಷೇಣತಸ್ಯಪಕ್ಷಂವಿನಿರ್ಗೀಶೇತ್ ॥ ೧೩ ॥

ಚಿಕಿತ್ಸಾಸೌಕರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಅತಿಸಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನುಪಕ್ಷಾವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಾತಾದ್ಯಾತಿಸಾರಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣುತ್ತಲಿದ್ದು ಮಲವು ಅತಿದುರ್ಗಂಧದಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ, ಅಮಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾದ ಮಲವನ್ನು ನೀರಿಗೆ ಹಾಕಿದಲ್ಲಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದರೆ ಅತಿಸಾರವು ಇನ್ನೂ ಅನುವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ, ಅಮಯುಕ್ತವಾದ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಕಡಮೆಯಾಗಿದ್ದು ದುರ್ಗಂಧವೂ ಕಡಮೆಯಾಗಿದ್ದು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಮಲವು ತೇಲಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಲಾಘವವು ಕಂಡು ಬಂದಲ್ಲಿ ಅತಿಸಾರವು ಪಕ್ಷವಾಯಿತೆಂದರೆಯಬೇಕು.

ಪಕ್ಷಜಾಂಬವಸಂಕಾಶಂಯಕ್ೃತ್ಪಿಂಡನಿಭಂತನು ॥

ಘೃತತ್ರೈಲವಸಾನುಜ್ವಲೇಸವಾರಪಯೋದಧಿ ॥ ೧೪ ॥

ಮಾಂಸಧಾನನಶೋಯಾಭಂಕೃಷ್ಟಂನೀಲಾರುಣಪ್ರಭಂ ॥

ಮೇಚಕಂಸ್ನಿಗ್ಧಕರ್ಬೂರಂಚಂದ್ರಕೋಪಗತಂಘನಂ ॥ ೧೫ ॥

ಕೌಣಪಂಮಸ್ತುಲಂಚಾಭಂಸುಗಂಧಿಕುಥಿತಂಬಹು ॥

ತ್ವಷ್ಟಾದಾಹತಮಶ್ವಾಸಹಿಕ್ವಾಪಾರ್ಶ್ವಾಸ್ಥಿಶಾಲಿನಂ ॥ ೧೬ ॥

ಸಂಮೂರ್ಚಾರ್ತಿಸಂಮೂರ್ಹಯುಕ್ತಂಪಕ್ಷವಲೀಗುದಂ ॥

ಪ್ರಲಾಪಯುಕ್ತಂಚಭಿಷಗ್ಗರ್ಜಯೇದತಿಸಾರಿಣಂ ॥ ೧೭ ॥

ಅಸಂವೃತಂ ಗುದಂಕ್ಷೇಣಂ ದೂರಾಧ್ಯಾತಮುಪದ್ರುತಂ ||

ಗುದೇಸಾಕೇಗತೋಷ್ಣಾಣಮತಿಸಾರಕಿಣಂತ್ಯಜೇತ್ || ೧೮ ||

ಶ್ವಾಸಶೂಲಸಿಪಾಸಾರ್ತಂಕ್ಷೇಣಂಜ್ವರನಿಪೀಡಿತಂ ||

ವಿಶೇಷೇಣನರಂವೃದ್ಧಮತಿಸಾರೋವಿನಾಶಯೇತ್ || ೧೯ ||

ಪಕ್ಷವಾದ ನೇರಳೆಯ ಹಣ್ಣಿನಹಾಗೆ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದಾಗಿಯೂ, ಯಕ್ಷಪ್ರಿಂ
ಡದ ಹಾಗೆ ಕಪ್ಪು ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರವಾಗಿಯೂ, ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿಯೂ, ತುಪ್ಪ, ಎಣ್ಣೆ, ಕೊಬ್ಬು
ಗಂಜಿ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಮಾಂಸವನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರು ಇವುಗಳಂತೆ ಕಾಣುವುದಾ
ಗಿಯೂ, ಕೇವಲ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿಯೂ, ನೀಲಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿ
ದ್ದಾಗಿಯೂ, ಕಪ್ಪು ಮತ್ತು ಬಿಳುಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೂ, ಜಿಡ್ಡುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ.
ಚಿತ್ರವರ್ಣಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ನವಿಲುಗರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರಿಕೆಯಂತೆ ಮಲದಲ್ಲಿಯೂ
ಚಂದ್ರಿಕೆಗಳು ಕಾಣುವುದಾಗಿಯೂ, ಸ್ವಲ್ಪ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ, ಶವದ ವಾಸನೆಯಿಂದ
ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೂ, ಮಸ್ತಿಷ್ಕಗತವಾದ ಮಸ್ತುಲುಂಗ ಎಂಬ ಸ್ನೇಹದ್ರವದಹಾಗೆಯೂ,
ಸುಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈ
ಯ್ಯೂರಿ, ಅಜ್ಞಾನ, ಶ್ವಾಸ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲೆ, ಎಲುಬುಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ ಇವುಗಳುಳ್ಳ
ದ್ದಾಗಿಯೂ, ಮೂರ್ಛ, ಅರುಚಿ, ಜ್ವರ, ನೇಂದ್ರಿಯ ಪಾಟವುತಪ್ಪುವುದು ಇಂತಹ ಉಪ
ರೋಗಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅತಿಸಾರರೋಗವನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು
ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು. ಗುದದ್ವಾರದವಲಿಗಳು ಪಕ್ಷವಾಗಿರುವ ಅಂದರೆ ಗುದದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವಾ
ಭಾವಿಕವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಮಲನಿರೋಧಶಕ್ತಿ ನಾಶವಾಗಿಹೋಗಿರುವ ರೋಗಿಯನ್ನೂ
ಮತ್ತು ಅತಿಸಾರದ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ರೋದನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ರೋಗಿ
ಯನ್ನೂ ಸದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತ್ಯಜಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ದೇಹಬಲ ನಿಲ್ಲದವನನ್ನೂ,
ಹೊಟ್ಟೆ ಉಬ್ಬರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನನ್ನೂ “ ಶೋಥಂಶೂಲಂಜ್ವರಂತ್ಯಷ್ಣಾಂಶ್ವಾಸಂ
ಕಾಸಮರೋಚಕಂ || ಭರ್ದಿಂಮೂರ್ಛಂಚಹಿಂಶ್ಯಾಂಚದೃಷ್ಟ್ವಾತೀಸಾರಿಣಂತ್ಯ
ಜೇತ್ ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶೋಭೆ, ಶೂಲೆ, ಜ್ವರ, ಬಾಯಾರಿಕೆ,
ಶ್ವಾಸ, ಕಾಸ, ಅರುಚಿ, ವಮನ, ಮೂರ್ಛ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ ಇಂತಹ ಅತಿಸಾರದ ಉಪದ್ರವ
ಗಳುಳ್ಳವನನ್ನೂ, ಗುದಪಾಕ ಅಂದರೆ ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವುಣವಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ
ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಇರಬೇಕಾದಷ್ಟು ಉಷ್ಣವೇ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವವನನ್ನೂ ಇಂತಹ ಅತಿ
ಸಾರರೋಗಗಳನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಬಿಡಬೇಕು. ಶ್ವಾಸ, ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ,
ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಜ್ವರ ಇವುಗಳೆದ್ದು ಅತಿಸಾರ ರೋಗಿಯು ಕೃಶನಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ರೋಗವು ಅಸಾ
ಧ್ಯವೆಂದು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು.

ಸಿತ್ತಕ್ರಂತಿಯದಾತ್ಯರ್ಥಂ ದ್ರವ್ಯಾಣ್ಯಶ್ಚಾತಿಪ್ರೇತ್ತಿಕೆ ||

ತದೋಪಜಾಯತೇಭೀಷ್ಟಂ ರಕ್ತಾತೀಸಾರಉಲ್ಪಣಃ || ೨೦ ||

ರಕ್ತಾತಿಸಾರದ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವು ಹೇಗಂದರೆ - ಸಿತ್ತಜನ್ಯವಾದ ಅತಿಸಾರರೋ
ಗವು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವಾಗ್ಗೆ ಪುನಶ್ಚ ಸಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಮಾಡತಕ್ಕ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳನ್ನೇ
ಅನುಸರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದ ರಕ್ತಾತಿಸಾರವೆಂಬ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ನಾಯುಃಪ್ರವೃದ್ಧೋನಿಜಿತಂಬಲಾಸಂ
 ನುದತ್ಯಧಸ್ತಾದಹಿತಶನಸ್ಯ ||
 ಪ್ರವಾಹತೋಲ್ಬಂಬಹುಶೋಮಲಾಕ್ತಂ
 ಪ್ರವಾಹಿಕಾಂತಾಂಪ್ರವದತಿತದ್‌ಚ್ಛಾಃ || ೨೦ ||

ಪ್ರವಾಹಿಕೆ ಎಂಬ ಅತಿಸಾರಭೇದದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ನಾತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳ ಪ್ರಕೋಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಆಹಾರ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿದವನಿಗೆ ನಾಯು ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ವಾಯುವು ಶ್ಲೇಷ್ಮವನ್ನು ಅಘೋದ್ವಾರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯೂ, ಬಹಳವಾಗಿಯೂ, ಮಲದೊಡನೆಕೂಡಿಯೂ ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರವಾಹಿಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಪ್ರವಾಹಿಕಾನಾತಕೃತಾಸಶೂಲಾ
 ಪಿತ್ತಾತ್ಸದಾಹಾಸಕಘಾಕಘಾಚ್ಛ ||
 ಸಶೋಣಿತಾಶೋಣಿತಸಂಭವಾಚತಾಃ
 ಸ್ನೇಹರೂಕ್ಷಪ್ರಭವಾಮತಾಸ್ತು || ೨೧ ||
 ತಾಸಾಮತೀಸಾರವದಾದಿಶೇಚ್ಛ
 ಲಿಂಗಂಕ್ರಮಂಚಾಮನಿಸಕ್ಶತಾಂಚ ||

ಪ್ರವಾಹಿಕೆಯು ನಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಮೈಯ್ಯೂರಿ ಇರುತ್ತದೆ; ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಲದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕಫಸಹ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಪ್ರವಾಹಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಮಲದಕೂಡೆ ರಕ್ತವೂ ಹೋಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರವಾಹಿಕೆಯು (ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅತಿಸಾರಭೇದ) ಸ್ನೇಹ ಎಂದರೆ ಕಫದಿಂದಲೂ ರೂಕ್ಷ ಎಂದರೆ ನಾತದಿಂದಲೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ “ ತು ” ಎಂಬ ಸಮುಚ್ಚಯದಿಂದ ರಕ್ತ, ಪಿತ್ತ ಇವುಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವೆಂಬದಾಗಿ ವೈದ್ಯರಿಂದ ಒಪ್ಪಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪ್ರವಾಹಿಕೆಗಳಿಗೆ ಅತಿಸಾರದಂತೆಯೇ ನಾತಪಿತ್ತಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ, ಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಆಮನಿಸಕ್ತಭಾವವನ್ನೂ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಯಸ್ಯೋಚ್ಚಾರಂವಿನಾಮೂತ್ರಂಸಮ್ಯಗ್ನಾಯುಶ್ಚಗಚ್ಛತಿ ||

ದಿಸ್ತಾಗ್ನೇರ್ಲಘುಕೋಷ್ಠಸ್ಯಸ್ಥಿತಸ್ತಸ್ಯೋದರಾಮಯಃ || ೨೨ ||

ಅತಿಸಾರವು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಯಿತೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಪಾನವಾಯು ಹೊರಡುವಾಗಲಾಗಲಿ, ಮೂತ್ರ ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡುವಾಗಲಾಗಲಿ ಮಲಶಂಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಈ ಎರಡೂ ಸರಾಗವಾಗಿ ನಡೆದಲ್ಲಿ ಅಂತವನಿಗೆ ಉದರರೋಗವಾದ ಅತಿಸಾರವು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು,

ಜ್ವರಾತಿಸಾರಯೋರುಕ್ತಂನಿದಾನಂಯತ್‌ಚ್ಛುಭವಪ್ರಕಃ ||

ತತ್‌ಸ್ಯಾಜ್ವರಾತಿಸಾರಸ್ಯತೇನನಾತ್ರೋದಿತಂವುಃ || ೨೪ ||

ಜ್ವರಯುಕ್ತನಾದ ಅತಿಸಾರದಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅತಿದೇಶರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಜ್ವರ ಮತ್ತು ಅತಿಸಾರ ಎಂಬ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಎರಡೂ ಕೂಡಿ ಕಂಡು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ವರಾತಿಸಾರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಜ್ವರಯುಕ್ತನಾದ ಅತಿಸಾರವನ್ನು ಜೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

§ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅತಿಸಾರನಿವಾಸ ಸಂಪೂರ್ಣ. §

— ಗ್ರಹಣೇನಿದಾನ. —

ಅತಿಸಾರೇನಿವೃತ್ತೇಪಿಮಂಸಾಗ್ನೇರಹಿತಾಶಿನಃ ||

ಭೂಯಸ್ಸಂಮೂಷಿತೋವಹ್ಮಗ್ರಹಣೇನುಭಿದೂಷಯೇತ್ ||೧||

ಜಠರಾಗ್ನಿಸಾಟವ ಕಡಮೆಯಾಗಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅತಿಸಾರರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು ಅದು ನಿವೃತ್ತಿಯಾದ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ತಿನ್ನೋಣವೆಂದೆಂಬೂ ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ದೂಷಿತವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಜಠರಾಗ್ನಿ ಶಕ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಗ್ರಹಣೆಯನ್ನು ಮೋಷಯುಕ್ತವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಏಕ್ವೈಕಶಸ್ಪರ್ಶಶ್ಚ ಗೋಷ್ಠೈರತ್ಯರ್ಥವೂರ್ಥಿತ್ಯೈಃ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಾಬಹುಶೋಭುಕ್ತಮಾಮನೋವನಿಮುಂಚತಿ || ೨ ||

ಪಕ್ಷಮಾಸರಾಜಂಪೂತಿಮುಹುರ್ಬದ್ಧಂಮುಹುದ್ರ್ವನಂ ||

ಗ್ರಹಣೇರೋಗಮಾಹುಸ್ತಮಾಯುರ್ವೇದವಿದೋಜನಾಃ ||೩||

ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರಬೇಕೋ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಾಗೋಣವೆಂದ ಗ್ರಹಣೆಯು ದೂಷಿತವಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಜೀರ್ಣವಾಗುವವರಿಗೂ ಹಿಡಿದುನಿಲ್ಲಿಸತಕ್ಕ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯು ನಷ್ಟವಾದಮೇಲೆ ಭೋಜನಮಾಡಿದೆ ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾಗದೇ ಆಮವಾಗಿಯೇ ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಹೋಗುವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಹಣೇದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣೇರೋಗವೆಂದೇ ಹೆಸರು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಗ್ರಹಣೇರೋಗವು ಆಮವಾಗಿಯೇ ಮಲವನ್ನು ಬಿಡಬಹುದು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಆಹಾರವನ್ನು ಪಕ್ಷವಾಗುವವರಿಗೂ ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಕಡೆಗೆ ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ಗುದದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ವೇದನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತಡೆದು ತಡೆದು ಬಿಡುವುದು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಾರಿ ದ್ರವವಾಗಿ ಪದೇ ಪದೇ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಗ್ರಹಣೇರೋಗವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಹಣೇರೋಗವು ವಾತಜ, ಪಿತ್ತಜ, ಕ್ಲೇಷ್ಮಜ ಎಂಬದಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧ.

ಪೂರ್ವರೂಪಾತುತಸ್ಯೇವಂತ್ಯಷ್ಣಾ ಲಸ್ಯಂಬಲಕ್ಷಯಃ ||

ನಿದಾಹೋಷ್ಣಸ್ತಸಾಕಶ್ಚ ನಿದಾಹಶ್ಚಯಸ್ಯಗಾರಸಂ || ೪ ||

ಈ ಗ್ರಹಣೇರೋಗದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಸೋಮಾರಿತನ, ದೇಹ

ದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ಬಲತಗ್ಗುತ್ತ ಬರುವದು, ಜಠರಾಗ್ನಿ ಪಾಟವ ಕಡಮೆಯಾಗೋಣದರಿಂದ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನ ಪಚನವಾಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ; ಒಂದುವೇಳೆ ಪಕ್ವವಾದರೂ ಬಹಳ ಕಾಲ ಹಿಡಿಯಬಹುದು. ಮೈಭಾರ ಇವುಗಳು ಗ್ರಹಣೀರೋಗ ಹುಟ್ಟುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತೋರತಕ್ಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕಟುತಿಕ್ತಕಷಾಯಾತಿರೂಕ್ಷಸಂದುಷ್ಟಭೋಜನೈಃ ||

ಪ್ರಮಿತಾನಶನಾತ್ಯಧ್ವನೇಗನಿಗ್ರಹಮೈಥುನೈಃ || ೫ ||

ಮಾರುತಃಕುಪಿತೋವಹ್ನಿಂ ಸಂಘಾದ್ಯಕುರುತೇಗದಾನ್ ||

ತಸ್ಯಾನ್ನಂಪಚ್ಯತೇದುಃಖ್ವಂಶುಕ್ತಪಾಕಂಖರಾಂಗತಾ || ೬ ||

ಕಂಠಾಸ್ಯಶೋಷಃಕ್ಷುತ್ಪ್ರಾಣಾತಿಮಿರಂಕರ್ಣಯೋಸ್ತನಃ ||

ಪಾಶ್ವೋರುನಂಕ್ಷಣಗ್ರೀವಾಃಕುಗಭೀಕ್ಷ್ಣವಿಸೂಚಿಕಾ || ೭ ||

ಹೃತ್ಪೀಡಾಕಾರ್ಶ್ಯದೌರ್ಬಲ್ಯಂವೈರಸ್ಯಂಪರಿಕರ್ತಿಕಾ ||

ಗೃದ್ಧಿಸ್ಸರ್ವರಸಾನಾಂ ಚಮನಸಸ್ಪದನಂತಥಾ || ೮ ||

ಜೀರ್ಣೇಚಿರೈತಿಚಾಧ್ಮಾನಂಭುತೇಸ್ತಾಸ್ತ್ಯಮುಪೈತಿಚ ||

ಸವಾತಗುಲ್ಮಹೃದ್ರೋಗಸ್ಥಿಹಾಶಂಕೇಚಮಾನವಃ || ೯ ||

ಚಿರಾದ್ಧುಃಖಂಧ್ರವಂಶುಷ್ಕಂತನ್ವಾನುಂಶಬ್ದಫೇನವತ್ ||

ಪುನಃಪುನಸ್ಸೃಜೇದ್ವರ್ಚಃಕಾಸಶ್ವಾಸಾದಿತೋನಿಲಾತ್ || ೧೦ ||

ಕಾರ, ಕಹಿ, ವಗರು ಮತ್ತು ಅತಿರೂಕ್ಷ (ಉಷ್ಣವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವ) ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಸಂದುಷ್ಟವೆಂದರೆ ಸಯೋಗದಿಂದ ದುಷ್ಟವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಉಪವಾಸಮಾಡುವುದು, ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದಾರಿನಡೆಯುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ನಿರೋಧಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗಮಾಡುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಾತಪ್ರಕೋಪವುಂಟಾಗಿ ಜಠರಾಗ್ನಿಯ ಪಚನರಕ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ ಶಕ್ತಿ ಕಡಮೆಯಾಯಿತೆಂದರೆ ಉಟವಾಡಿದ ಅನ್ನವು ಜೀರ್ಣವಾಗದಿರುವುದು ಮತ್ತು ಹುಳಿಯಾಗುವುದು. ದೇಹಗತವಾದಸ್ನೇಹವೆಲ್ಲಾ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗೋಣದರಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ಚರ್ಮವೆಲ್ಲಾ ತರಕಲಾಗುವದು, ಶುಷ್ಕವಾಗಿಹೋಗುವದು, ಬಾಯಿ ಮತ್ತು ಗಂಟಲು ಸಹ ಒಣಗುತ್ತಿರುವದು, ಹಸಿವು ಮತ್ತು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳುಂಟಾಗುವದು, ದೃಷ್ಟಿ ಮಂದವಾಗುವದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸದ್ದಾಗುವದು, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು, ತೊಡೆ, ಗೆಜ್ಜೆಕಟ್ಟು, ಕತ್ತು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ನೋವಾಗುವದು, ವಮನ ಮತ್ತು ಭೇದಿ ಸಹ ಆಗುತ್ತಿರುವುದು, ಎದೆಯಲ್ಲಿ ನೋವಾಗುವದು, ದೇಹವು ಕೃಶವಾಗುತ್ತ ಬರುವದು, ಅಶಕ್ತಿ, ಬಾಯಿಗೆ ಯಾವರುಚಿಯೂ ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಗುದದ್ವಾರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದಂತೆ ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ನೋವುಂಟಾಗುವದು, ಉಪ್ಪು, ಹುಳಿ, ಕಹಿ, ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರಸಗಳನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿನ್ನಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಮನಸ್ಸಿಗೆನೋವುಂಟಾಗುವದು, ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನವು ಜೀರ್ಣವಾಗುವಾಗ ಮತ್ತು ಜೀರ್ಣವಾದಮೇಲೆ ಸಹ ಹೊಟ್ಟೆಉಬ್ಬರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಭೋಜನಮಾಡಿದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಯು

ಬೃರ ಮತ್ತು ಸಂಕಟಸಹ ಕಡಮೆಯಾಗುವದು, ರೋಗಿಗೆ ವಾತಗುಲ್ಮ, ಹೃದ್ರೋಗ ವೆಂದರೆ ಎದೆನೋವು, ಪ್ಲೀಹಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಇವುಗಳು ಇರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವದು, ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿಗೊಂದುಸಾರಿ ಸಂಕಟದೊಡನೆ ನೀರುನೀರಾಗಿಯೂ, ಶುಷ್ಕವಾದ ಮಲದೊಡನೆಕೂಡಿಯೂ, ಅಮದೊಡನೆಕೂಡಿಯೂ, ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ನೊರೆಯಿಂದ ಸಹಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮಲಶ್ವವೃತ್ತಿಯಾಗುವದು, ರೋಗಿಗೆ ಕೆಮ್ಮು ಮತ್ತು ಉಬ್ಬಸ ಇವುಗಳು ಇರುವುದು ಇಷ್ಟು ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೆ ವಾತಜನ್ಯಗ್ರಹಣೀ ರೋಗವೆನ್ನಬೇಕು.

ಕಟ್ಟಿಜೀರ್ಣವಿದಾಹ್ಯನ್ಲಕ್ಷ್ಯಾ ರಾದ್ಯೈಃ ಸಿತ್ತಮುಲ್ಮಣಂ ||
ಆಷ್ಲಾವಯದ್ಧಂತ್ಯನಲಂಜಲಂತಪ್ತಮಿವಾನಲಂ || ೧೩ ||
ಸೋಜೀರ್ಣಂ ನೀಲಪೀತಾಭಂ ಸೀತಾಭಸ್ಪಾರ್ಯತೇದ್ರವಂ ||
ಪೂತ್ಯಮ್ಲೋದ್ಗಾರಹೃತ್ಕಂಠದಾಹಾರುಚಿತ್ಯದಾರ್ದಿತಃ || ೧೪ ||

ಕಾಠ, ಅಜೀರ್ಣವಾಗತಕ್ಕ ಗುರ್ಮಾಹಾರಗಳು, ಉಷ್ಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಆಹಾರಗಳು, ಹುಳಿ ಮತ್ತು ಉಪ್ಪು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು, ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳ ಸೇವನೆಯಿಂದ ಸಿತ್ತವು ಉಲ್ಮಣವಾಗಿ ಬಿಸಿ ನೀರು ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಕಡಿಸುವಂತೆ ಜಠರಾಗ್ನಿ ಪಾಟವವನ್ನು ಕಡಮೆಮಾಡಿ ಅಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಗೆ ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾದ ಹುಳಿತೇಗು ಬರುವುದು, ಎದೆಯಲ್ಲಿಮತ್ತು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಉರಿಯಾಗುವುದು, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಚನ್ನಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗದ ಕಪ್ಪು, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಮಲವು ವಿಸರ್ಜನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗಿಯ ಶರೀರವೂ ಸಹ ಹಳದಿಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದು ಇವು ಸಿತ್ತಜನ್ಯವಾದ ಗ್ರಹಣೀ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಗುರ್ವತಿ ಸ್ಥಿಗ್ಧ ಶೀತಾದಿಭೋಜನಾದಿಃ ಫೋಜನಾತ್ ||
ಭುಕ್ತಮಾತ್ರಸ್ಯ ಚ ಸ್ವಪ್ನಾದ್ಧಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಕುಪಿತಃ ಕಘಃ || ೧೫ ||
ತಸ್ಯಾನ್ನಂ ಪಚ್ಯತೇದುಃಖಂ ಹ್ಯಲ್ಪಾ ಸತ್ಪದ್ಯೋ ರೋಚಕಾಃ ||
ಅಸ್ಮ್ಯೋಪದೇಹಮಾಧುರ್ಯಕಾಸಸ್ಮೀವನಪೀನಸಾಃ || ೧೬ ||
ಹೃದಯಂ ಮನಸ್ತೇ ಸ್ತಾಸ್ಯಾನಮಾದರಂ ಸ್ತಿಮಿತಂಗುರು ||
ದುಷ್ಪೋಮಧುರಲುದ್ಗಾರಃ ಸದನಾ ಸ್ತ್ರೀಷ್ಠಹರ್ಷಣಂ || ೧೭ ||
ಭಿನ್ನಾ ಮಶ್ಲೇಷ್ಮ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಣ ಗುರುವರ್ಜಃ ಪ್ರವರ್ತನಂ ||
ಅಕೃತಸ್ಯಾಪಿದಾರ್ಬಲ್ಯಮಾಲಸ್ಯಂ ಚ ಕಘಾತ್ಮಕೇ || ೧೮ ||

ಸುಲಭವಾಗಿ ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಆಹಾರ, ಹೆಚ್ಚಿನ ಜಡ್ಡುಳ್ಳ ಆಹಾರ, ತಣ್ಣಗಿರುವ ಆಹಾರ, ಜಿಗಟಾದ ಮತ್ತು ಶೀಯಾದ ಆಹಾರ ಇಂತಹ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಮಿತಿ ಯಿಲ್ಲದೆ ತಿನ್ನುವುದು, ಭೋಜನವಾದವಡನೆಯೇ ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕಘವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಜಠರಾಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಡಮೆಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನವು ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದು, ಬಾಯಿ ನೀರುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ವಮನವಾಗುವುದು, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಿ ಅಂಟುಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಾಯಿ ಯಾವಾಗ್ನೂ ಶೀಯಾಗಿರುತ್ತಿರುವುದು, ಕೆಮ್ಮಲು, ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾ

ಯಿಂದ ಉಗುಳುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾಗುವುದು, ನೆಗಡಿಯಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಭಾಸವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಮಿತವಾಗಿಯೂ (ಅಂದರೆ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ) ಭಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ತೋರುವುದು, ಸೀಯಾಗಿ ಕೆಟ್ಟ ತೇಗುಬರುವುದು, ಬಳಲಿಕೆ, ಸ್ತ್ರೀಯರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿಬ್ಬದಿರುವುದು, ಆಮು ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಜೀರ್ಣವಾಗದ ಮಲವು ವ್ಯವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕೃಶತ್ವಾದಿಯಾವಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣದಿದ್ದರೂ ಶಕ್ತಿಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ರೋಗಿಯು ಸೋಮಾರಿಯಾಗಿರುವುದು ಇವು ಶ್ಲೇಷ್ಮಾಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಗ್ರಹಣೇ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಪೃಥಗ್ವಾತಾದಿನಿದಿಷ್ಟಹೇತುಲಿಂಗಸಮಾಗಮು ||

ತ್ರಿದೋಷಂನಿದಿಶೇದೇವಂತೇಷಾಂನಕ್ಷಾನ್ಮಿಭೇಷಜಂ ||೧೯||

ವಾತಾದಿಜನ್ಯ ಗ್ರಹಣೇರೋಗಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿರುವುದು ಕಂಡು ಬಂದರೆ ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯ ಗ್ರಹಣೇರೋಗ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಂತ್ರಕೂಜನಮಾಲಸ್ಯಂದೌರ್ಬಲ್ಯಂಸದನಂತಥಾ ||

ದ್ರವಂತೀತಂಘನಂಸ್ಥಿಗ್ಧಂಸಕಟೀವೇದನಂಶಕ್ಯತ್ || ೨೦ ||

ಅನುಂಬಹುಸಪೈಚ್ಛಿಲ್ಯಂಸಶಬ್ದಂಮಂದವೇದನಂ ||

ಪಕ್ಷಾನ್ನಾಸಾದ್ಧಶಾಹಾದ್ವಾನಿತ್ಯಂನಾಪ್ಯಥಮುಂಚತಿ || ೨೧ ||

ದಿನಾಪ್ರಕೋಪೋಭವತಿರಾತ್ರಾಶಾಂತಿಂವ್ರಜೇಚ್ಛಸಾ ||

ದುರ್ವಿಜ್ಞೇಯಾದುಶ್ಚಿತ್ತಾಚ್ಚಿರಕಾಲಾನುಬಂಧಿನೀ || ೨೨ ||

ಸಾಭವೇದಾಮನಾತೇನಸಂಗ್ರಹಗ್ರಹಣೇಮತಾ ||

ಕರುಳಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಸೋಮಾರಿತನ, ನಿಶ್ಯಕ್ತಿ, ಬಳಲಿಕೆ ನೀರುನೀರಾಗಿ, ತಣ್ಣಗೆ, ಒಂದೊಂದು ಸಾರಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ, ಜಡ್ಡಾಗಿ, ಸೊಂಟಿನೋವಿನಿ ದಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಅಮಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿಯೂ, ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ಹೆಚ್ಚಿನವೇದನೆಯಿಲ್ಲದೆ, ಹದಿನೈದುದಿನಕ್ಕೂ, ಒಂದ ತಿಂಗಳಿಗೋ, ಹತ್ತುದಿನವಕ್ಕೂ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿದಿನವವೂನೋ, ಮಲವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ತಿರುಳುವುದು. ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹಗಲುಆಗುವುದು, ರಾತ್ರಿಆಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಇರುವುದು ಇದರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಆಲೋಚಿಸ ಹೊರಟರೆ ಒಗೆ ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೇ ಇಲ್ಲ, ಚಿಕಿತ್ಸೆಯು ಅಷ್ಟೇನೇ, ರೋಗ ನಾತ್ರ ಬದಲಕಾಲಬಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಅನುನರ್ತಿಮವದು, ಈ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದರೆ ಸಂಗ್ರಹಗ್ರಹಣೇ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಇದು ಅನಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂದರಿಯಬೇಕು.

ಸ್ವಪತಃಪಾರ್ಶ್ವಯೋಶ್ಯೂಲಂಗಳಜ್ಜಲಘಟೇಧ್ವನಿಃ || ೨೩ ||

ತಂವದಂತಿಘಟೇಯಂತ್ರಮಸಾಧ್ಯಂಗ್ರಹಣೇಗದಂ ||

ಮಲಗಿದರೆ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆಯುಂಟಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೋದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಸುರಿದರೆ ಆಗುವಹಾಗೆ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು ಹೀಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಘಟೇಯ

ತ್ರಗ್ರಹಣೇ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯ.

ದೋಷಂ ಸಾಮುನಿರಾಮಂ ಚ ವಿವಿಧಾ ದತ್ರಾತಿ ಸಾರವತ್ || ೨೪ ||

ಹಿಂದೆ ಅತಿಸಾರರೋಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಈ ರೋಗಕ್ಕೂ ಸಾಮ ಮತ್ತು ನಿರಾಮ ಎಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಉಂಟಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಿಂಗೈರಸಾಧ್ಯೋ ಗ್ರಹಣೇವಿಕಾರೋ

ಯುಸ್ತೈರತೀಸಾರಗೋನಸಿದ್ಧೇತ್ ||

ವೃದ್ಧಸ್ಯ ನೂನಂ ಗ್ರಹಣೇವಿಕಾರೋ

ಹತ್ವಾತನುಂ ನೈವ ನಿವರ್ತತೇಚ || ೨೫ ||

ಅತಿಸಾರರೋಗಕ್ಕೆ ಯಾವದ್ಯಾವದು ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಆ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇದ್ದರೆ ಗ್ರಹಣೇರೋಗವು ಕೂಡ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಡುಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಗ್ರಹಣೇರೋಗ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ ಶರೀರ ಪಾತವಾಗುವವರಿಗೂ ಅದು ಮಾತ್ರ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಬಾಲಕೇ ಗ್ರಹಣೇ ಸಾಧ್ಯಾಯೂನಿಕೃಚ್ಛಾಸಮಿರಿತಾ ||

ವೃದ್ಧೇತ್ಯಸಾಧ್ಯಾವಿಜ್ಞೇಯಾಮತಂಧನ್ವಂತರೇರಿದಂ || ೨೬ ||

ವಯೋಮಾನದಿಂದ ಈ ಗ್ರಹಣೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಗ್ರಹಣೇರೋಗವು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ, ಯೌವನಸ್ಥರಿಗೆ ಬಂದರೆ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಡುಕರಾದವರಿಗೆ ಈ ರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಧನ್ವಂತರಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇದೆ.

‡ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಗ್ರಹಣೇನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ. ‡

— ಅಶೋನಿದಾನ. —

ಸ್ಪೃಥಗ್ ದೋಷೈಸ್ಸಮಸ್ತೈಶ್ಚ ಶೋಣಿತಾತ್ಮಹಜಾನಿಚ ||

ಅಶಾಂಸಿಷಟ್ಪ್ರಕಾರಾಣಿವಿದ್ಯಾದ್ಗದವಲಿತ್ರಯೇ || ೧ ||

ಅಶೋರೋಗ(ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ)ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರುದೋಷಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೂ, ಮೂರೂಕೂಡಿಯೇ ಪ್ರಕೋಪವಾಗೋದರಿಂದಲೂ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೂ ಯಾವದೋಷಪ್ರಕೋಪವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೇ ವಂಶಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದದ್ದೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಈ ಅಶೋರೋಗವು ಆರುಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವು ಗುದದ್ವಾರ, ಗುದದ್ವಾರದ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ತುಲಾಕಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕುವರೆ ಅಂಗುಲ ಅಳವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದುವಶಂಬದದ್ವಾರವು ಆವರ್ತವಾಗಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವಂತೆ ಗುದದ್ವಾರವು ಸಹಜಕ್ಕೆ ಆವರ್ತವಾಗಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸುತ್ತುಗಳಿಗೇನೇ ವೈದ್ಯಕಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಳಿಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು. ಇವು ಮೂರು, ಮೂರಕ್ಕೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರವಹಣಿ, ವಿಸರ್ಜನಿ, ಸುವರಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಗುದದ್ವಾರದ ತುಟಿ ಅರ್ಧಅಂಗುಲ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಂಗುಲದವರಿವಿಗೂ ಇರುವ ನೊಡಲನೆಯ ಸುತ್ತಿಗೆ ಪ್ರವ

ಹಣೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಅದರಮೇಲಿನ ಒಂದೊವರೆಅಂಗುಲದ ಒಂದುಸುತ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯ ವಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೇಲಿನ ಸುತ್ತೇ ಪ್ರಥಮವಳಿ. ಈ ಮೂರುವಳಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಶೋರೋಗವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ವಳಿಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಒಳಮೂಲ, ಹೊರ ಮೂಲಗಳೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ.

ಲೋಷಾಸ್ತ್ವಜ್ಞಾಂ ಸಮೇದಾಂ ಸಿಸಂದೂಷ್ಯವಿವಿಧಾಕೃತೀನ್ ||

ಮಾಂಸಾಂಕುರಾನಸಾ ಗಾಢಾಕುರ್ದಂತ್ಯಶಾಂತಾಶ್ಚ ಜಗುಃ || ೨ ||

ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರುದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಚರ್ಮ, ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ರೋಗವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೆಡಿಸಿ ಅಪಾನದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಆಕಾರಗಳುಳ್ಳ ಮಾಂಸದ ಮೊಳಕೆಗಳ ನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಮಾಂಸದ ಮೊಳಕೆಗಳೇ ಅರ್ಶಸ್ಸು ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಅರ್ಶಸ್ಸು ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಶತ್ರುವಿನಹಾಗೆ ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ತೊಂದರೆಪಡಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬದಾಗಿ ಅವಯವಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 'ಅಪಾನಾದ್' ಎಂಬದಾಗಿ ಆದಿಪದದಿಂದ ಅಪಾನದ್ವಾರಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವದರಿಂದ ಮೂಗು ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತಕ್ಕ ಮಾಂಸಾಂಕುರಗಳಿಗೂ ಅರ್ಶಸ್ಸೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು- ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಅರ್ಶಸ್ಸೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ, ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಂಸಾಂಕುರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಕಷಾಯಕಟುತಿಕ್ತಾಸಿದೂಕ್ಷಶೀತಲಘುನಿಚಃ ||

ಪ್ರಮಿತಾಲ್ಪಾಶನಂತೇಕ್ಷ್ಯಂ ಮಧ್ಯಂಮೃಧುನಸೇವನಂ || ೩ ||

ಲಂಘನಂದೇಶಕಾಲಂ ಚ ಶೀತಲಾಪ್ಯಾಯಾಮಕರ್ಮಚ ||

ಶೋಕೋವಾತಾತಪಸ್ವಿಶೋಹೇತುರ್ದಾತಾಶ್ಚ ಸಾಂ ಮತಃ || ೪ ||

ವಗರು, ಕಾರ, ಕಹಿ ಇಂತಹ ಲಘುವೃಧಾನಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ರೂಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಪಾತವರ್ಧಕಪದಾರ್ಥಗಳು, ಶೀತವೀರ್ಯವಾದಪದಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿಗಿರುವ ಆಹಾರಗಳು ಇವುಗಳನ್ನುಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಪ್ರಮಿತಾಶನವೆಂದರೆ ಹೊರತಪ್ಪಿ ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದು, ಅಲ್ಪಾಶನವೆಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಸಾಕಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಮಧ್ಯಗಳನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗಮಾಡುವುದು, ಲಂಘನ ಕಾರಣವಲ್ಲದೇ ಲಂಘನಮಾಡುವುದು, ಶೀತಗಳಾದ ದೇಶಕಾಲಗಳು ಅಂದರೆ ಶೀತದೇಶದಲ್ಲಿವಾಸಮಾಡುವುದು, ಶೀತಕಾಲ ಇವುಗಳೂ, ಮಿತಿಮೀರಿ ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ದುಷ್ಟಪದುವುದು, ಹೆಚ್ಚಾದಗಾಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿತಿರುಗುವುದು ಇವುಗಳುಮಾತೋಲ್ಬಣವಾದ ಅರ್ಶೋರೋಗ ಜನಕಗಳಾದ ಕಾರಣಗಳು.

ಕಟ್ಟಿಮ್ನುಲವಣೋಷ್ಣಾ ನಿವ್ಯಾಯಾಮಾಗ್ನಾತಪಪ್ರಭಾಃ ||

ದೇಶಕಾಲಾವಶಿಶಿರೋಕ್ರೋಧೋಮಧ್ಯಮಸೂಯನಂ || ೫ ||

ವಿದಾಹಿತೀಕ್ಷ್ಣುಮುಷ್ಣಂಚಸರ್ವಂಸಾನಾನ್ ಭೇಷಜಂ ||

ಪಿಶ್ತೋಲ್ಪಣಾಸಾಂವಿಜ್ಞೇಯಃ ಪ್ರಕೋಪೇಹೇತುರರ್ಶಸಾಂ ||೬||

ಕಾಕ ಮಳೆ, ಉಪ್ಪು ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿನ್ನುವದು, ಉಷ್ಣಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವದು, ಮಿತಿತಪ್ಪಿ ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡುವುದು, ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಕಾಯಿಸುವುದು, ಬಿಸಿಲನ್ನು ಕಾಯಿಸುವುದು, ಉಷ್ಣದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು, ಉಷ್ಣವಾದಕಾಲಸ್ಥಿತಿ, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿಟ್ಟು, ಅತಿಯಾದ ಮದ್ಯಪಾನ, ಅತಿಯಾಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಕೆಚ್ಚುವಡುವ ಸ್ವಭಾವ, ಅರ್ಜೀರ್ಣವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಆಹಾರಗಳು, ಸ್ವತಃತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಉಷ್ಣವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಆಹಾರ, ವಿಹಾರ, ಅನ್ನ, ಪಾನ, ಔಷಧಗಳು ಇವುಗಳು ಪಿತ್ತವೃಧಾನವಾದ ಅಶೋರೋಗದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳು.

ಮಧುರಸ್ವಿ ಸ್ವಶೀತಾನಿಲನಶಾನ್ತಗೂರೂಣಿಚ ||

ಅಪ್ರಾಯಾಸೋದಿನಾಸ್ವಪ್ನಃ ಶಯಾಸನಕುಖೇರತಿ || ೭ ||

ಪ್ರಾಗ್ಭೂತಸೇವಾಶೀತೌಚದೇಶಕಾಲಾವಚಿಂತನಂ ||

ಶ್ಲೇಷಿ ಕಾಶಾಂಸಮುದ್ವಿಗ್ನಮೇತತ್ ಕಾರಣಮರ್ಶಸಾಂ || ೮ ||

ಮಧುರವಾದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಚಿಡ್ಡುಳ್ಳ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಶೀತಗಳಾದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಹೆಚ್ಚು ಮಳೆ, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಉಪ್ಪು ಇವುಗಳನ್ನು ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಗುರುಕಾದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಇಂತಹ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಉತ್ಯಮಾ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡದೆ ಯಾವಾಗ್ಲೂ ಕುಳಿತಿರುವುದು, ಹಗಲು ನಿದ್ರೆಮಾಡುವುದು, ಮಲವಾದಮೇಗಿನ ಹಾಸಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಲವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಆಸನ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ, ಪೂರೈದಿಕ್ಕಿನ ಗಾಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು, ಶೀತದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು, ಶೀತವಾದ ಕಾಲಸ್ಥಿತಿ, ಅವಿಚಿಂತನಂ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಇವುಗಳು ಕಫವೃಧಾನವಾದ ಅಶೋರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು.

ಹೇತುಲಕ್ಷಣಂಸರ್ಗಾದ್ವಿವ್ಯಾಧ್ಯಂಧೋಲ್ಪಣಾನಿಚ ||

ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳಮಧ್ಯೆ ಎರಡರ ಲಕ್ಷಣವು ಕಂಡುಬರುವುದು ಮತ್ತು ಎರಡು ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಲು ಕಾರಣಗಳೂ ಇರುವುದು ಈ ಅತಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಶೋರೋಗವನ್ನು ವ್ಯಂಧ್ಯದೋಷಜನ್ಯ ಅಶೋರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸರ್ವೋಹೇತುಸ್ತ್ರಿದೋಷಾಣಾಂಸಹಜೈರ್ಲಕ್ಷಣಂಸಮಂ || ೯ ||

ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಅಶೋರೋಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಾರಣಗಳು ಒಂದೇಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯವಾದ ಅಶೋರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯ ಅರ್ಶಸಿನ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ- ಆರುವಿದವಾದ ಅಶೋರೋಗಗಳನಡುವೆ ಕೊನೆಯದಾದ ಸಹಜಾರ್ಶಸಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇದಕ್ಕೂ ಇದ್ದುಹವೆ. ಸಹಜಾರ್ಶಸಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು. ಮಾಧವನಿದಾನಕಾರರು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ತಿಳುವಳಿಕೆಗಾಗಿ ಸುಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. “ ದುರ್ದರ್ಶನಾನಿ ಪರುಷಾರುಣಶಾಂಡೂನಿ ದಾರುಣಾಂತರ್ಮುಖಾನಿ ತೈರುಪದ್ರುತಃಕೃಶೋಲ್ಪಭುಕ್ ಶಿರಾಸಂತತಗ್ರಾತ್ರೋಅಲ್ಪಪ್ರಜಃ ಕ್ಷೀಣರೇಣಃಕ್ಷಾಮಸ್ವರಃ ಕ್ರೋಧನೋಲ್ಪಾಗ್ನಿ ಘ್ರಾಣಶಿರೋಕ್ಷಿತ್ರನಣ ರೋಗಮಾನ್ ಸತತಮಂತ್ರಕೂಜನಾಟೋಪಹೃದಯೋಪಲೇಸಾರೋಚಕಪ್ರಭೃತಿಭಿಃಪೀಡ್ಯತೇ ” ಅಂದರೆ ಸಹಜಾರ್ತಸ್ಸು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗದಷ್ಟು ಭಯಂಕರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಮೊಳಕೆ ಕಣಿವಾಗಿ ಕೆಂಪಗೆ ಅಥವಾ ಬಿಳಿಗೆ ಚೂಪಾದ ಒಳಮುಖವಾದ ಮೊನೆಯುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಈ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದವನು ಕೃಶನಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಣಗಿ ಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತ ಮೈತುಂಬನರಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೋಗಿಗೆ ಸೃಜಾವೃದ್ಧಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಶುಕ್ರಧಾತು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಕ್ಷೇಣವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಕಂಠಧ್ವನಿಯು ಸಹ ಯಾವಾಗಲೂ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಮುಂಗೋಪ ಬಹಳಜಾಸ್ತಿ, ಜಠರಾಗ್ನಿ ಶಕ್ತಿ ಬಹಳಸ್ವಲ್ಪ, ಇವನಿಗೆ ಮೂಗಿಗೆಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರೋಗಗಳು, ಕಣ್ಣಿಗೆಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರೋಗಗಳು, ಕಿವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ರೋಗಗಳು, ಈ ರೋಗಗಳಿದ್ದೇ ಇರುವದಲ್ಲದೇ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಹೊಟ್ಟೆಭಾರ, ಅರುಚಿ ಮಾದಲಾದ ರೋಗಗಳು ಸಹ ಅನುನವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸಹಚಾರ್ತಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯವಾದ ಅರ್ತಸ್ಸಿಗೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ಗುದಾಂಕುರಾಬಹ್ವನಿಲಾಶ್ಯಷ್ಠಾಶ್ಚಿಮುಚಿ ಮಾನ್ವಿತಾಃ ||

ಮ್ಲಾನಾಶ್ಯವಾರುಣಾಸ್ತಬ್ಧಾನಿಶದಾಃಪರುಷಾಃಖರಾಃ || ೧೦ ||

ಮಿಥೋವಿಸದೃಶಾವಕ್ರಾಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣಾನ್ವಿಸ್ಪುಟತಾನನಾಃ ||

ಬಿಂಬೀಖರ್ಜೂರಕರ್ಕಂಧೂಕಾರ್ಪಾಸೀಫಲಸನ್ನಿಭಾಃ || ೧೧ ||

ಕೇಚಿತ್ಕದಂಬಪುಷ್ಪಾಭಾಃಕೇಚಿತ್ಸಿದ್ಧಾರ್ಧಕೋಪಮಾಃ ||

ಶಿರಃಪಾಶ್ವಾಂಸಕಟ್ಯಾರುವಂಕ್ಷಣಾದ್ಯಧಿಕವೃಥಾಃ || ೧೨ ||

ಕ್ಷನಘೂದ್ಗಾರವಿಷ್ಣಂಭಹೃದ್ಗ್ರಹಾರೋಚಕಪ್ರದಾಃ ||

ಕಾಸಶ್ವಾಸಾಗ್ನಿವೈಷಮ್ಯಕರ್ಣನಾದಭ್ರಮಾವಹಾಃ || ೧೩ ||

ತೈರಾತೋಗ್ರಧಿತಂಸ್ತೋಕಂಸಶಬ್ದಂಸಪ್ರವಾಹಿಕಂ ||

ರುಕ್ಘೇನಸಿಚ್ಛಾನುಗತಂವಿಬದ್ಧಮುಪವೇಶ್ಯತೇ || ೧೪ ||

ಕೃಷ್ಣತ್ವಜ್ಜುಖನಿಣ್ಮೂತ್ರನೇತ್ರವಕ್ತ್ರಶ್ಚಜಾಯತೇ ||

ಗುಲ್ಮಸ್ಥೀಹೋದರಾಕ್ಷೀಲಾಸಂಭವಸ್ತತವಿವಚ || ೧೫ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅರ್ತಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳು- ಗುದವ್ಯಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸಾಂಕುರಗಳು ಯಾವವಿಧವಾದ ಸ್ಪ್ರಾವು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಚಿವುಚಿವು ಅಂದರೆ ಒಂದುವಿಧವಾದ ವೇದನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ, ಅಂಕುರಗಳು ಅಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರದೆ ಬಾಡಿದಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಅವುಗಳ ಬಣ್ಣ ಧೂಮ್ರ ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಮೊಳಕೆಗಳು ಒಂದೇಕಡೆ ಕೂಡಿರದೆ

ವಿಶದವಾಗಿ ಅಂದರೆ ದೊರದೊರವಾಗಿ, ದೃಢವಾಗಿ, ಚೂಪಾಗಿ ಕಂಠವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಮೊಳಕೆಗಳು ಒಂದರಂತೊಂದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೊಟ್ಟುಸೊಟ್ಟುನಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಮೊನೆ ಒಡೆದುಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಲವು ತೊಂಡೆಯಹಣ್ಣಿನಂತೆ ಉದ್ದವಾಗಿ ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತೆಕೆಲವು ಖರ್ಜೂರದಹಣ್ಣಿನಹಾಗೆಯೂ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಹತ್ತಿಯಕಾಯಿಯಹಾಗೆಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೆಕೆಲವು ಕದಂಬವುಷ್ಪದಹಾಗೆ ಅನೇಕ ಮೊನೆಗಳುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ, ಕೆಲವು ಕಚ್ಚಿಯಬೊಕ್ಕೆಗಳಷ್ಟು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ರೋಗಿಯಾದವನಿಗೆ ತಲೆ, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು, ಭುಜ, ಸೊಂಟ, ತೊಡೆ, ಗೆಜ್ಜೆಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬಹಳವಾಗಿ ವೃಥೆ, ನೋವು ಇರುತ್ತದೆ. ಶೀನು, ತೇಜು, ಮಲಬಂಧ, ಮಲಬಂಧದಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆ ಹಿಡಿದಿರುವುದು, ಅರುಚಿ, ಕೆಮ್ಮು, ಉಬ್ಬಸ, ಜಠರಾಗ್ನಿವಿಷಮವಾಗಿರುವುದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದುಬಗೆಯ ಸದ್ದಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮವೂ ಆಗುತ್ತದೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ರೋಗಪೀಡಿತನಾದವನಿಗೆ ಗಂಟುಗಂಟಾಗಿ, ಕೊಂಚವಾಗಿ ಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾಗಿ, ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾಗಿ, ವೇದನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತ, ನೋವಿನಿಂದಕೂಡಿಯೂ, ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ, ತಡದುತಡದು ಮಲವಿವರ್ಜನೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಯ ಶರೀರ, ಉಗುರುಗಳು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು, ಕಣ್ಣು, ಮುಖ ಇವು ಕ್ರಮೇಣ ಕಪ್ಪಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅರ್ಶೋರೋಗದಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾತಗುಲ್ಮ, ಸ್ವೀಹಾಭಿವೃದ್ಧಿ, ಉದರ, ಅಷ್ಟೀಲಾ (ಇದೊಂದು ವಾತಜನ್ಯಗ್ರಂಥಿ) ಈರೋಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಪಿತೋತ್ತರಾನೀಲಮುಖಾರಕ್ತಪೀತಾಸಿತಪ್ರಭಾಃ ||

ತನ್ವಸ್ತ್ರಸ್ರಾವಿಣೋವಿಸ್ರಾಸ್ತನವೋನ್ಮದನಶ್ಲಘಾಃ || ೧೬ ||

ಶುಕಚಿಹ್ವಾಯಕೃತ್ಪಂಡಜಲಾಕೋನಕ್ರಸನ್ನಿಭಾಃ ||

ದಾಹಪಾಕಜ್ವರಸ್ವೇದತೃಣೂರ್ಭಾರುಚಿನೋಹದಾಃ || ೧೭ ||

ಸೋಷ್ಮಾಣೋದ್ರವನೀಲೋಷ್ಣಪೀತರಕ್ತಾಮವರ್ಜಸಃ ||

ಯನಮಧ್ಯಾಹರೀತ್ವೀತಹಾರಿದ್ರತ್ವಜ್ವಖಾದಯಃ || ೧೮ ||

ಪಿತೃಪ್ರಧಾನವಾದ ಅರ್ಶೋರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೊಳಕೆಗಳು ಕಪ್ಪಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಕೆಂಪು, ಹಳದಿ, ಕಪ್ಪು ಇಂತಹ ಬಣ್ಣ ಉಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ, ಅಮಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿ ರಕ್ತವನ್ನು ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಮೊಳಕೆಗಳು ಸಣ್ಣನಾಗಿ, ಮೃದುವಾಗಿ ಲಂಬಮಾನವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಇಳಿಬಿದ್ದಿರುತ್ತವೆ ಗಿಡೆಯಮೂಗಿನಂತೆಯೂ, ಮಾಂಸಖಂಡದಂತೆಯೂ, ಜಿಗಳೆಯ ಮುಖದಂತೆಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಮೊಳಕೆಗಳಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಉಪದ್ರವಗಳೇನೆಂದರೆ- ಗುದದಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಗುದಪಾಕ, ಜ್ವರ, ಬೆವರು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೂರ್ಛ, ಅರುಚಿ, ಅಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮಲಪ್ರಕೃತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ್ಗೆ ಬಿಸಿಯಾಗಿಯೂ, ದ್ರವರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಕಪ್ಪುಗೂ, ಹಳದಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಮಲವು ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಮೊಳಕೆಯ ಆಕಾರವು ಗೋಧಿಯ ಕಾಳಿನಹಾಗೆ ಮಧ್ಯೆ ದಪ್ಪವಾಗಿ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣನಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಯ ಮೈಯ್ಯು ಮತ್ತು ಉಗುರುಗಳು ಹಳದಿಬಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಶ್ಲೋಷೋಲ್ಪಣಾಮಹಾಮೂಲಾಘನಾಮಂದರುಜಸ್ವಿತಾಃ ||

ಉತ್ಪನ್ನೋಪಚಿತಸ್ತಿಗ್ಧಸ್ತಬ್ಧವೃತ್ತಗುರುಸ್ಥಿರಾಃ || ೧೯ ||

ಪಿಚ್ಛಿಲಾಸ್ತಿಮಿತಾಶ್ಚಕ್ಷಾಸ್ತಕಂಡ್ವಾಘಾಸ್ತರ್ಶನಪ್ರಿಯಾಃ ||

ಕರೀರಪನಸಾಸ್ಥಾಭಾಸ್ತಘಾಗೋಸ್ತನಸನ್ನಿಭಾಃ || ೨೦ ||

ವಂಪ್ಪಣಾನಾಹಿನೀಸಾರುಬಸ್ತಿಶುಭಿವಿಕರ್ಷಿಣಾಃ ||

ಸುಶ್ವಾಕಾಸಹೃಲ್ಲಾಸಪ್ರಸೇಕಾರುಚಿಪೀನಸಾಃ || ೨೧ ||

ಮೋಹಪೃಚ್ಛಶಿರೋಜಾಡ್ಯಶಿಶಿಚ್ಛರಕಾರಿಣಾಃ ||

ಕ್ಲೇಶಾಬ್ಯಾಗ್ನಿಮಾದಾಪಚ್ಛರ್ಷಿರಾಸುಪ್ರಾಂತಸುಕಾಶದಾಃ || ೨೨ ||

ವಸಾಭಿಕಫಪ್ರಾಪ್ಯಪುರೀಷಾಸ್ತಪ್ರವಾಹಿಕಾಃ ||

ನಸ್ರವಂತಿನಭಿದ್ಯಂತಪಾಂದುಸ್ತಿಗ್ಧತ್ವಗಾದಯಾಃ || ೨೩ ||

ಕಫಪ್ರಭಾನವಾದ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೊಳಕೆಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ, ಉಳಿದೆರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಶವ್ಯಗಲಿಗಿಂತ ಮೊವುಕವು, ಮೊಳಕೆಗಳು ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ, ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ, ಜಿಡ್ಡುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ, ನೆಟ್ಟಗೆ, ದುಂಡಗೂ, ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ದಪ್ಪವಾದವವಾರ್ಧ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತಲೂ, ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಮೊಳಕೆಗಳು ಮಗ್ಗುಲಾದವ ದಿಂದ ಕೂಡಿ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ಸುಣುಪಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಕಡತವಿರುತ್ತದೆ. ಗುದದ್ವಾರವನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿಕ್ಕುವಂತಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಮೊಳಕೆ ಆಕಾರ ಬಿದುರಮೊಳಕೆಗಳ ಹಾಗೂ, ಹಲಸವದ್ದು ಮೊಳಗಿನ ನರಗಗಳಾಗೂ, ಗೋರ ನಸ್ತನಗಳ ಹಾಗೂ ಆಕಾರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಗೆಜ್ಜೆಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬಿರುವವ ಹಾಗೂ, ಗುದದ್ವಾರ, ಮೂತ್ರಾಶಯ, ನಾಭಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೇತಕ ಉತ್ತಿರುವವಾಗೂ ರೋಗಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಉಬ್ಬಿಸ, ಕೆಮ್ಮು, ಬಾಯಿಸುರುಬುತ್ತಿರುವುದು, ಗುದದ್ವಾರಕ್ಕೆ ತಣ್ಣೀರನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳಲು ಅವೇಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಅರುಚಿ, ನೆಗೆಡಿ ಇರುವುದು, ಮೂತ್ರವು ಅತಿಯಾಗುವುದು, ಮೂತ್ರದೊರಡು ಶುದ್ಧ ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು, ತಲೆಭಾರ, ಶೀತಜ್ವರ ಇವುಗಳಂಟಾಗುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಕ್ಲೇಬತ್ವ ಅಂದರ ವುಂಸ್ತುಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಅಗ್ನಿ ಮಾಂದ್ಯ ಉಂಟಾಗುವುದು, ವಮನ, ಆಮದೋಷ ದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಕೊಬ್ಬಿನಹಾಗಿರುವ ಕಫಪ್ರಚುರ ವಾದ ಪ್ರವಾಹಸದೃಶವಾದ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇರುವುದು, ರಕ್ತಸ್ರಾವವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಮಲ ಬಂಧಾದಿಗಳಿದ್ದರೂ ಗುದದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಮೊಳಕೆಗಳಿಂದ ಹಿಂಸೆಯೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಪರೀ ರವು ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು, ವೈಮೇಲೆ ಜಿಡ್ಡು ಇರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸರ್ವೈಸ್ಸರ್ವಾತ್ಮಕಾನ್ಯಾಹುರ್ಲಕ್ಷಣೈಸ್ಸಹಜಾನಿಚಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅರ್ಶಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಏಕತ್ರ ಸೇರಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅದು ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಅರ್ಶಸ್ಸೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ರಕ್ಷೋಲ್ಪಣಾಗುದೇಕೀಲಾಃಸಿತ್ತಾಕೃತಿಸಮಸ್ವಿತಾಃ || ೨೪ ||

ನಟಪ್ರರೋಹಸದೃಶಾಗುಂಜಾವಿದ್ಯುಮಸನ್ನಿಭಾಃ ||
 ತೇತ್ಯರ್ಥಂದುಷ್ಟಮುಷ್ಟಂಚಗಾಢವಿಟ್ಟಪ್ರಸೀದಿತಾಃ || ೨೫ ||
 ಸ್ಯನಂತಿಸಹಸಾರಕ್ತಂತಸ್ಯಚಾತಿಪ್ರವೃತ್ತಿತಃ ||
 ಭೇಕಾಭಃಪೀಡ್ಯತೇದುಹ್ವ್ಯಶ್ಯೋಣಿತಕ್ಷಯಸಂಭವೈಃ || ೨೬ ||
 ಹೀನನರ್ಣಬಲೋತ್ಸಾಹೋಹತಾಜಾಃಕಲುಷೇಂದ್ರಿಯಃ ||
 ವಿಟ್ಶ್ಯಾವಂಕಂಠಿನರೂಕ್ಷಮಧೋನಾಯುರ್ನವರ್ತತೆ || ೨೭ ||
 ತನುಚಾರುಣವರ್ಣಂಚಫೇನಿಲಾಚಾಸ್ಯಗರ್ಶಸಾಂ ||

ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗುದಕೀಲಗಳು (ಮೊಳಕೆಗಳು) ಪಿತ್ತಪ್ರಧಾನವಾದ ಅರ್ಶಸಿನ ಕೀಲಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಆಕಾರ ಅಲದಮರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯತುದಿಯ ಮೊಳಕೆಗಳಂತಿರುತ್ತದೆ. ಗುಲಗಂಜಿ, ಹವಳ ಇವುಗಳ ಬಣ್ಣದಂತೆ ಅದರ ಬಣ್ಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಗೆ ಮಲಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ. ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗಿ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವ ರಕ್ತವು ಮಲದಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಈ ರಕ್ತಸ್ತಾವವು ಅತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಮೇಲೆ ರೋಗಿಯು ಸಂಕಟದಿಂದ ಕಷ್ಟೆಯ ಹಾಗೆ ಬಿಳಿಬಣ್ಣಕ್ಕೆತಿರುಗಿ ಕೃಶನಾಗುತ್ತಬರುತ್ತಾನೆ, ಶರೀರದವರ್ಣಕುಂದುತ್ತದೆ, ಶಕ್ತಿ, ಮನಸ್ಸಿನ ಉತ್ಸಾಹ, ಒಪ್ಪೋಧಾತು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗುತ್ತವೆ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಪಟುತ್ವವು ಬಹಳ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮಲದ ಬಣ್ಣವು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿ ಕಠಿನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಪಾನವಾಯು ಹೊರಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವವಿಸತಕ್ಕ ರಕ್ತವು ನೀರಾಗಿ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವಾಗಿ ನೊರೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೇನೇ ರಕ್ತಮೂಲವೆಂಬದಾಗಿರಲು ಹೆಸರಿದೆ.

ಕಟ್ಟಿರುಗುದಶೂಲಂಚಸಾರ್ಬಲ್ಯಂಯದಿಚಾಧಿಕಂ || ೨೮ ||

ತತ್ರಾನುಬಂಧೋನಾತಸ್ಯಹೇತುರ್ದಿಚರೂಕ್ಷಣಂ ||

ಈ ರಕ್ತಾರ್ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಕ್ರಮಮುನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತೊಡೆ, ಸೊಂಟ, ಗುದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ, ನಿಶ್ಯಕ್ತಿ ಇವುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ರೂಕ್ಷಗಳಾದ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳು ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದು ಶರೀರವೂ ರೂಕ್ಷಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತವು ಅನುಬಂಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶಿಥಿಲಂಶ್ಲೇತಪೀತಂಚವಿಟ್ಸಿಗ್ಧಂಗುರುತೀತಲಂ || ೨೯ ||

ಯದ್ಯರ್ಶಸಾಂಘನಂಚಾಸ್ಯಕಾತಂತುಮತ್ಪಾಂಡುಜಿಹ್ವಿಲಂ ||

ಗುದಂಪಸಿಚ್ಛಂಸ್ತಿಮಿತಂಗುರುಸ್ನಿಗ್ಧಂಚಕಾರಣಂ || ೩೦ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಾನುಬಂಧೋವಿಜ್ಞೇಯಸ್ತತ್ರರಕ್ತಾರ್ಶಸಾಂಬುಧೈಃ ||

ಮಲವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಲ್ಲದೆ ಕೊಂಚದ್ರವವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಮಲದಬಣ್ಣ ಬಿಳುವು, ಹಳದಿಬಣ್ಣವೂ ಉಂಟು, ಮಲದಲ್ಲಿ ಜಿಡ್ಡಿರುವುದು, ಗುರುಗುಣವಿರುವುದು, ಅಂದರೆ ಮಲವು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುವುದು, ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಸ್ವವಿಸತಕ್ಕ ರಕ್ತವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ತಂತುಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಳಿಭಾಯಿಯಿಂದಕೂಡಿ ಚಿಗಟಾಕುವುದು, ಗುದಸ್ವಾರವು ಕೂಡ ಚಿಗಟಾಗಿ, ಸ್ತಿಮಿತವಾಗಿ, ಸ್ವಲ್ಪಭಾರವಾಗಿರುವುದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ

ದ್ವಲ್ಲಿ ರಕ್ತಾರ್ಶಸ್ಸಿಗೆ ಕ್ಲೇಷ್ಣದ ಅನುಬಂಧವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಷ್ಣುಂಭೋನ್ನ ಸ್ಯದಾರ್ಬಲ್ಯಂಕುಕ್ಷೇರಾಟೋಪವನಚ || ೩೧ ||

ಕಾರ್ಶ್ಯಮುದ್ಗಾರಬಾಹುಲ್ಯಂಸಕ್ತಿ ಸಾದೋಲ್ಪವಿಟ್ಟಿತಾ ||

ಗ್ರಹಣೇದೋಷಸಾಂಕ್ಷ್ಯತೇರಾಶಂಕಾಚೋದರಸ್ಯಚ || ೩೨ ||

ಪೂರ್ವರೂಪಾಣಿನಿದಿಷ್ಟಾನ್ಯರ್ಶಸಾಮುಭಿವೃದ್ಧಯೇ ||

ಅನ್ನವು ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ಆಮಾಶಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ಕ್ರಮೇಣ ಶಕ್ತಿ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಬರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಹೊಟ್ಟೆಉಬ್ಬರಿಸುವುದು, ಕೈಯ್ಯಿ ಮತ್ತು ಕಾಲು ಸಹ ಕೃಶವಾಗುವುದು, ತೇಗುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಜಂಘಾಬಲ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕೊಂಚವಾಗಿ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು, ಗ್ರಹಣೇದೋಷ, ಸಾಂಡುರೋಗ ಮತ್ತು ಉದರಸಹ ಹುಟ್ಟಿತೆಂಬ ಅನುಮಾನತೋರುತ್ತಿರುವುದು. ಇವುಗಳು ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ ರೋಗದ ಪೂರ್ವರೂಪಗಳು.

ಪಂಚಾತ್ಮಾನಾರುತಃಪಿತ್ತಂಕಘೋಗುವನಳಿತ್ರಯಂ || ೩೩ ||

ಸರ್ವವನಪ್ರಕುಪ್ಯಂತಿಗುದಜಾನಾಂಸಮದ್ಭವೇ ||

ತಸ್ಮಾದರ್ಶಾಂಸಿದುಖ್ವಾನಿಬಹುವ್ಯಾಧಿಕರಾಣಿಚ || ೩೪ ||

ಸರ್ವದೇಹೋಪತಾಪೀನಿಸ್ತ್ರಾಯಃಕೃಚ್ಛ್ರತಮಾನಿಚ ||

ಈ ಅರ್ಶೋರೋಗವು ಮಾತ್ರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದರೆ ಶರೀರಗತವಾದ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಾಯು, ಪಿತ್ತಗಳು, ಕ್ಲೇಷ್ಣ, ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರವಾಹಿಕಾ ಮೊದಲಾದ ಮೂರುವಳಿಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಅರ್ಶೋರೋಗವು ದುಖ್ವಜನಕ, ಬಹಳವಾಗಿ ವ್ಯಾಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಶರೀರವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಂಕಟಪಡಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೂಕೂಡ ಬಹಳಕಷ್ಟವಾದದ್ದು ಎಂಬ ದಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಬಾಹ್ಯಾಯಾಂತುವಳಾಜಾತಾನ್ಯೇಕದೋಷೋಲ್ಪಣಾನಿಚ || ೩೫ ||

ಅರ್ಶಾಂಸಿಸುಖಸಾಧ್ಯಾನಿನಚಿರೋತ್ಪತ್ತಿತಾನಿಚ ||

ದ್ವಂದ್ವಜಾನಿದ್ವೀತೀಯಾಯಾಂವಳಾಯಾನ್ಯಾಶ್ರಿತಾನಿಚ || ೩೬ ||

ಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯಾನಿತಾನ್ಯಾಹುಃಪರಿಸಂವತ್ಸರಾಣಿಚ ||

ಸಹಜಾನಿತ್ರದೋಷಾನಿಯಾನಿಚಾಭ್ಯಂತರಾಂವಳಿಂ || ೩೭ ||

ಜಾಯಂತೇರ್ಶಾಂಸಿಸಂಶ್ರಿತ್ಯತಾನ್ಯಸಾಧ್ಯಾನಿನಿದಿಶೇತ್ ||

ಈ ಅರ್ಶೋರೋಗದ ಸ್ವಭಾವಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮೊಳಕೆಗಳು ಹೊರಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವುದು, ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದೇ ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು, ಕೊಂಚವೇದಿವಸ ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕಾರು ತಿಂಗಳುಗಳೊಳಗೇನೇ ಇರುವುದು. ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅರ್ಶೋರೋಗವು ಸುಖಸಾಧ್ಯವೆಂಬ ದಾಗಿಯೂ; ಮೊಳಕೆಗಳು ಮಧ್ಯದಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ವಾತ ಪಿತ್ತಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡುದೋಷಗಳಿಂದ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿರುವುದು, ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿ ಅಗಲೇ ಒಂದುವರುಷ ಕಳೆದುಹೋಗಿರುವುದು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ

ನೆಂಬದಾಗಿಯೂ; ಮೊಳಕೆಗಳು ವಂಶಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದವುಗಳಾಗಿದ್ದು, ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪವೂ ಇದ್ದು, ಮೊಳಕೆಗಳು ಒಳಗಿನ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅಸಾಧ್ಯ ನೆಂಬದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಿಕ್ಕಿತ್ತಿಸದೇ ಬಿಡಬೇಕು.

ಶೇಷತ್ವಾದಾಯುಷಸ್ತಾನಿಚತುಷ್ಟಾದಸಮುನ್ವಿತೆ || ೩೮ ||

ಯಾಸ್ಯಂತೇದೀಪ್ತಕಾಯಾಗ್ನೀಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯೇಯಾನ್ಯತೋನ್ಯಥಾ ||

ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಶೋಕರೋಗವು ಯಾಸ್ಯ, ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯೇಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಎರಡುವಿಧ. ಕೇವಲ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಶೋಕರೋಗವು ಕೂಡ ಆಯುಶ್ಯೇಷವಿದ್ದು, ವೈದ್ಯನೇನೊದಲಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳೂ ಸರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಅಗ್ನಿ ಬಲವೂ ಸರಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ, ದೇಹಪಾತವಾಗುವವರಿಗೂ ಸುಖವಾಗಿಯೇ ಕಾಲ ಯಾಪನೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಸಹಾಯಸಂಪತ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಔಷಧವು ಯೋಗದಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿರಸ್ಕರಿಸಬೇಕು.

ಹಸ್ತೇಸಾದೇನುಖೇನಾಭ್ಯಾಂಗುದೇವ್ಯಪಣಯೋಸ್ತಥಾ || ೩೯ ||

ಶೋಧೋಹೃತ್ಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲಂಚಯಸ್ಯಾಸಾಧ್ಯೋರ್ಫಸೋಹಿಂಸಃ ||

ಕೈಯ್ಯಿ, ಕಾಲು, ಮುಖ, ನಾಭಿ, ಗುದ, ವ್ಯಪಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಯಿದ್ದು ಎದೆನೋವು, ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ ಇವುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಅಶೋಕರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೃತ್ಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲಂಸಂಮೋಹೃತ್ಪಾರ್ಶ್ವರಂಗಸ್ಯರುಗ್ವಿರಃ || ೪೦ ||

ತೃಷ್ಣಾಗುದಸ್ಯಪಾಕಶ್ಚನಿಹನ್ಯುರ್ಗುದಜಾತುರಂ ||

ತೃಷ್ಣಾ ರೋಚಕಶೂಲಾರ್ತಮತಿಪ್ರಸೃತೋಣಿತಂ || ೪೧ ||

ಶೋಧಾತಿಸಾರಸಂಯುಕ್ತಮರ್ಶಾಂಸಿಕ್ಷಪಯಂತಿ ||

ಎದೆ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ, ಮೂರ್ಛೆಬರುತ್ತಿರುವುದು, ನಾಂತಿಯಾ ಗುವುದು, ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ನೋವಿರುವುದು, ಜ್ವರ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಗುದಪಾಕವೆಂದರೆ ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಣವಾದಂತೆ ನೋವು ಮತ್ತು ಸ್ವಾಧೀನತಪ್ಪುವಿಕೆ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಇದ್ದಲ್ಲಿ ಗುದರೋಗಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅರುಚಿ, ಶೂಲೆ, ಬಹಳವಾಗಿ ಗುದದ್ವಾರದಿಂದ ರಕ್ತವ್ರವವಾಗುವುದು, ಶೋಭಿ, ಅತಿಸಾರ ಈ ರೋಗಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹನು ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಮರಣಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಮೇಧ್ರಾದಿಷ್ಟಪಿವಕ್ಷ್ಯಂತೇಯಥಾಸ್ವಂನಾಭಿಜಾನಿಚ || ೪೨ ||

ಗಂಡೂಪದಾಸ್ಯರೂಪಾಣಿ ಪಿಚ್ಛಿಲಾನಿಮೃದೂನಿಚ ||

ವ್ಯಾಸೋಗೃಹೀತ್ವಾಶ್ಲೇಷಾಣಂಕರೋತ್ಕರ್ಶಸ್ತ್ವಚೋಬಹಿಃ || ೪೩ ||

ಕೀಲೋಪಮಂಸ್ಥಿರಬರಂಚರ್ಮಕೀಲಂತುತದ್ವಿದುಃ ||

ವಾತೇನತೋದಪಾರುಷ್ಯಂಪಿತ್ತಾದಸಿತವಕ್ತ್ರತಾ || ೪೪ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾಸ್ನಿಗ್ಧತಾತಸ್ಯಗ್ರಥಿತತ್ವಂಸವರ್ಣತಾ ||

ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವಂತೆಯೇ ಮೊಳಕೆಗಳು ಶಿಶ್ನ, ಹೊಕ್ಕುಳುಮೊದಲಾದವು

ಇನ್ನೂಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಸ್ಥಾನಾನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಮೊಳಕೆಗಳಿಗೆ ಮೇಧಾರ್ಥಸ್ಸು, ನಾಸಾರ್ಥಸ್ಸು, ನೌಘೃಶಸ್ಸು ಎಂಬದಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊಳಕೆಗಳ ಆಕಾರವು ಗಂಡೂಪದವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕ್ರಿಮಿಯ ಮುಖದಹಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಎರೆಹುಳದ ಮುಖದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ, ಮೃದುವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಸರ್ವಶರೀರವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಪ್ಯಾನವೆಂಬ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿಷ್ಟೆ ವಸ್ತು ಪ್ರಕೋಪಪಡಿಸಿ ಚರ್ಮದ ಹೊಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಟದಂತೆ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿಯೂ, ಕಲಿನವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೊಳಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಚರ್ಮಕೀಲವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಇದುಕೂಡ ಗುಡವ್ಯಾರದ ಮುಂಭಾಗದ ತುಟಿಯಲ್ಲಿ ಯೇ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ವಾತದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಈ ಗುಡಕೀಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಥೆಹೆಚ್ಚು ಮತ್ತು ಮೊಳಕೆ ಕಡೆಸದಿರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಜನ್ಯವಾದ ಚರ್ಮಕೀಲದಲ್ಲಿ ಕೀಲದ ಮುಖವು ಕಪ್ಪಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೇಷ್ಣಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಗುಡಕೀಲವು ಜಿಡ್ಡಾಗಿಯೂ, ದೇಹವು ಯಾವಬಣ್ಣಕ್ಕೋ ಅದೇ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಮಲಬಂಧದೊಡನೆ ಕೂಡಿಯೂ ಇರುವುದು; ಇದು ಗುಡಕೀಲದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

‡ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರ್ಕೋನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ ‡

‡‡ ಅಗ್ನಿವಾಂದ್ಯನಿದಾನ. ‡‡

ಮಂದಸ್ತ್ರೀಷ್ಟೋಫವಿಷಮಸ್ಸಮಶ್ಲೇಷಿತುರ್ವಿಧಃ ||

ಕಫಸಿತ್ತಾನಿಲಾಧಿಕಾತ್ಮತ್ಸಾನ್ಯಾಜ್ಞಾಶರೋನಲಃ || ೧ ||

ಅಗ್ನಿವಾಂದ್ಯನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಥಮತಃ ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ಕಫ ಪ್ರಕೋಪವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಂದವಾಗಿಯೂ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪವಿದ್ದಲ್ಲಿ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿಯೂ, ವಾತ ಪ್ರಕೋಪವಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಿಷಮವಾಗಿಯೂ, ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಧಾತುಗಳೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಮವಾಗಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಠರಾಗ್ನಿಯುಕೂಡ ಸಮವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ವಿಷನೋವಾತಜಾನ್ ರೋಗಾನ್ ತೀಕ್ಷ್ಣಃ ಪಿತ್ತನಿಮಿತ್ತಜಾನ್ ||

ಕರೋತ್ಯಗ್ನಿಸ್ತಥಾಮಂದೋವಿಕಾರಾನ್ ಕಫಸಂಭವಾನ್ || ೨ ||

ಸಮಾಸಮಾಗ್ನೀರಶಿತಾನಾತ್ರಾಸಮ್ಯಗ್ನಿಪಚ್ಯತೇ ||

ಸ್ವಲ್ಪಾಪಿನೈವಮಂದಾಗ್ನೀರ್ವಿಷಮಾಗ್ನೀಸ್ತು ದೇಹಿನಃ || ೩ ||

ಕದಾಚಿತ್ಪಚ್ಯತೇ ಸಸ್ಯಾಕ್ತದಾಚಿಜ್ಜನಪಚ್ಯತೇ ||

ಮಾತ್ರಾತಿನಾತ್ರಾಪ್ಯಶಿತಾಸುಖಂಯಸ್ಯ ವಿಪಚ್ಯತೇ ||

ತೀಕ್ಷ್ಣಾಗ್ನಿರಿತಿತಂವಿದ್ಯಾತ್ಸಮಾಗ್ನಿಶ್ರೇಷ್ಠಲುಚ್ಯತೇ || ೪ ||

ಹಿಂದೆಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಷಮಾಗ್ನಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತರೋಗಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ತೀಕ್ಷ್ಣಾಗ್ನಿಯು ಪಿತ್ತರೋಗಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ಸಮವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ, ಮಂದಾಗ್ನಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭೋಜನಮಾಡಿದರೂ ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ, ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ವಿಷಮಾಗ್ನಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಆಹಾರವು ಒಂಟುಸಾರಿ ಜೀರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ, ಮತ್ತೊಂದು

ಮುಸರಿ ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ, ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ್ದು ಕೊಂಚ ಹೆಚ್ಚಾದರೂ ಸಹ ಸುಖವಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಾಗಿ, ವಿಷಮಾಗ್ನಿ, ತೀಕ್ಷ್ಣಾಗ್ನಿ, ಸಮಾಗ್ನಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಜಠರಾಗ್ನಿಯುಳ್ಳವರ ನಡುವೆ ಸಮಾಗ್ನಿಯಾದವನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಆಯುರ್ವೇದಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಅಮಂವಿದಗ್ಧಂವಿಷ್ಣುಬ್ಧಂಕಫಸಿತ್ತಾ ನಿಲೈಸ್ತ್ರಿಭಿಃ ||

ಅಜೀರ್ಣಂಕೇಚಿದಿಚ್ಛಂತಿಚತುರ್ಥಾಂರಸಶೇಷತಃ || ೫ ||

ಅಜೀರ್ಣಂಪಂಚಮಂಕೇಚಿನ್ನಿ ದೋರ್ಲೇಷಂದಿನಪಾಕೇ ಚ ||

ನದಂತಿಷ್ಠಂಚಾಜೀರ್ಣಂಪ್ರಾಕ್ಯತಂಪ್ರತಿನಾಸರಂ || ೬ ||

ದೇಹದಲ್ಲಿ ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಕ್ಕ ಅಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಮಾಜೀರ್ಣವೆಂಬ ದಾಗಿಯೂ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಕ್ಕ ಅಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ವಿದಗ್ಧಾಜೀರ್ಣವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಕ್ಕ ಅಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುಬ್ಧಾಜೀರ್ಣವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು. ಕೆಲವರು ರಸಶೇಷಾಜೀರ್ಣವೆಂಬದಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದೊಂದು ಅಜೀರ್ಣವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ- “ಉದ್ಗಾರಶುದ್ಧಾವಸಿ ಭಕ್ತಕಾಂಕ್ಷಾ ನಜಾಯತೇಹೃದ್ಯುರುತಾಚಯಸ್ಥ || ರಸಾವಶೇಷೇಣತುಸಪ್ರ ಸೇಕಂಚತುರ್ಥಮೇನಂಪ್ರವದಂತ್ಯಜೀರ್ಣಂ ||” ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನವು ಜೀರ್ಣವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಉಟಮಾತ್ರ ಬೇಕಾಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜೀರ್ಣವಾಗಿದೆಯೇ ಅಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಭಾರ ಮೊದಲಾದ ಅಜೀರ್ಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವುದಕ್ಕೇನೇ ರಸಶೇಷಾಜೀರ್ಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವರು ಐದನೆಯದೊಂದು ಅಜೀರ್ಣವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಜೀರ್ಣಲಕ್ಷಣಾದಿಗಳೇನೂ ತೋರದಿದ್ದರೂ ಒಂದುಹಗಲು ಮತ್ತು ಒಂದುರಾತ್ರಿಸಹ ಕಳೆಯುವವರಿಗೂ ಆಹಾರದಮೇಲೆ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಆರನೆಯದೊಂದು ಅಜೀರ್ಣವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ಅಜೀರ್ಣವು ಪ್ರತಿಪ್ರಾಣಿಗೂ ಪ್ರತಿದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಭೋಜನಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಭೋಜನಮಾಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಅವಸ್ಥೆಯೇ ಇದು; ಆದರೆ ಹಿಂದೆಡೇ ಇದೆ ಐದುವಿಧವಾದ ಅಜೀರ್ಣಗಳ ಲಕ್ಷಣವ್ಯಾವದೂ ಕಾಣದೆ ಒಂದು ಭೋಜನದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಭೋಜನಕಾಲದೊಳಗೆ ಕಾಣತಕ್ಕ ಈ ಆರನೆಯ ಅಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕ್ಯತಾಜೀರ್ಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ,

ಅತ್ಯಂಬುಪಾನಾದ್ವಿಷಮಾಶನಾಚ್ಛ
ಸಂಧಾರಣಾತ್ಸಪ್ತವಿಪರೈಯಾಚ್ಛ ||

ಕಾಲೇಸಿಸಾತ್ಕ್ಯಂಲಘುಚಾಪಿಭುಕ್ತ
ಮನ್ನಂನಪಾಕಂಭಜಶೇನರಸ್ಯ || ೭ ||

ಈಚ್ಯಾಕಭಯಕ್ರೋಧಸರಿಷ್ಟಶೇನ
ಉಚ್ಛೇಷರುಗ್ಧೈಸ್ಯನಿಖೀಡಿತೇನ ||

ಪ್ರಚ್ಛೇಷಿತುಕ್ತೇನಚಿಕ್ಷೇಪ್ಯವೂನ

ಮನ್ನಂನಸಮ್ಯಕ್ಪರಿಪಾಕಮೇತಿ || ೮ ||

ಅರ್ಜೀರ್ಣ ಹುಟ್ಟುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅತಿಯಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು, ವಿಷಮಾಶನವೆಂದರೆ ಹೊತ್ತು ತಪ್ಪಿ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಒಂದು ರೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಅಧೋವಾಯು, ಮಲ, ಮೂತ್ರ ಇವುಗಳವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು, ಅಂದರೆ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜಿಸದಿರುವುದು, ಸಿದ್ರಾ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಅಂದರೆ ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ರಾತ್ರಿ ಜಾಗರಣಮಾಡುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭೋಜನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಒಗ್ಗಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಲಘುವಾಗಿಯೇ ಭೋಜನಮಾಡಿದರೂ ಕೂಡ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಹೊಟ್ಟೆಕೆಚ್ಚು ಅಂದರೆ ಅಸೂಯೆ, ಭಯ, ಶಿಟ್ಟು ಇಂತಹ ಮನೋವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭೋಜನಮಾಡಿದರೂ, ಲೋಭವೆಂದರೆ ಆತ್ಮಾಸೆ, ರೋಗ, ದೈನ್ಯವೆಂದರೆ ತನಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರತಕ್ಕ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮುಖ್ಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದರೂ, ದ್ವೇಷವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಭೋಜನಮಾಡಿದರೂ ಇಂತಹ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನವು ಭೋಜನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ “ನಸಮ್ಯಕ್ಪರಿಪಾಕಮೇತಿ” ಜೆನ್ನಾಗಿ ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತತ್ಪ್ರಮೇಗುರುತೋತ್ಕ್ಲೇದೋಭೋಗಂಘಾಕ್ಷಿಕೂಟಿಗಃ ||

ಉದ್ಗಾರಶ್ಚ ಯಥಾಭುಕ್ತಮವಿದಗ್ಧಃ ಪ್ರವರ್ತತೇ || ೯ ||

ವಿದಗ್ಧೇಭ್ಯಮುತ್ಪಣ್ಣಾಚ್ಛಾಪಿತಾಚ್ಚ ವಿವಿಧಾರುಜಃ ||

ಉದ್ಗಾರಶ್ಚ ಸಧೂನಾಮ್ಲಾಃ ಸ್ವೇದೋದಾಹಶ್ಚ ಜಾಯತೇ || ೧೦ ||

ವಿಷ್ಣುಬಿಧಿ ಶೂಲಮಾಧ್ವಾನಂ ವಿವಿಧಾಪಾತವೇದನಾಃ ||

ಮಲನಾತಾಪ್ರವೃತ್ತಿಶ್ಚ ಸ್ತಂಭೋಮೋಹಾಂಗಪೀಡನಂ || ೧೧ ||

ಅರ್ಜೀರ್ಣದ ಅನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಭಾರ, ಆಯಾಸ, ಕಪಾಳಗಳು, ಕಣ್ಣು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾವು ಎಂದರೆ ಇವುಗಳು ಉದಿರುವುದು, ಉಟಮಾಡಿದಾಗ್ಗೆ ಬರುವಂತೆಯೇ ಹುಳಿಯಾಗದೇ ತೇಗುಬರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ವಿದಗ್ಧಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೂರ್ಛ, ಪಿತ್ತವಿಕಾರ ಸಮ್ಯುಧನಾದ ನಾನಾ ರೋಗಗಳು ತೇಗುಬರುವಾಗ್ಗೆ ಹೊಗೆಯೊಡನೆಯೂ, ಹುಳಿಯೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬೆವರುಬರುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುಬಿಧಿ ಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಇನ್ನೂ ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ ಪಾತವಿಕಾರಗಳು, ಅಪಾನವಾಯು ಮತ್ತು ಮಲಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದು, ಶರೀರವು ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿರುವುದು, ಅಜ್ಞಾನ, ಮೈನೋವು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ.

ರಸಶೇಷೇನ್ನ ವಿದ್ವೇಷೋಹೃದಯಾಶುದ್ಧಿಗೌರವೇ ||

ಮೂರ್ಛಾಪ್ರಲಾಪೋವಮಥುಃ ಪ್ರಸೇಕಸ್ಸ ದನಂಭ್ರಮಃ || ೧೨ ||

ಉಪದ್ರವಾಭವಂತ್ಯೇತೇ ಮರಣಂವಾಪ್ಯಜೀರ್ಣತಃ ||

ರಸಶೇಷಾರ್ಜೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಅನ್ನದ್ವೇಷ, ಹೃದಯವು ಶುದ್ಧವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಅಂ

ಸರೆ ಉದ್ಗಾರಶುದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಅನ್ನಜೀರ್ಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ತೋರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಹೊಟ್ಟೆ ಭಾರ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಗೌರವ, ಜಾಡ್ಯ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಅಜೀರ್ಣದ ಉಪದ್ರವಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ- ಮೂರ್ಛೆ, ಸಂಕಟವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಗೋಳಾಡುವುದು, ನಮನ, ಬಾಯಿನೀರುಬರುವುದು, ಮೈಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ನೋವು, ಬುದ್ಧಿ ಭ್ರಮಣೆ ಈ ಉಪದ್ರವಗಳಲ್ಲದೆ ಅಜೀರ್ಣದಿಂದ ಕೈಚಿತ್ ಮರಣವು ಸಹ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ.

ಅನಾತ್ಮವಂತಃಸಶುನವಸ್ಥಂಜುತೇಯೇಹ್ಯಕಾಮತಃ || ೧೩ ||

ರೋಗಾನೀಕಸ್ಯತೇಮೂಲಮಜೀರ್ಣಂಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿಹಿ ||

ಜಠರಾಗ್ನಿ ಪಾಟವನೆಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ, ಸಶುನಗಳು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಮಿತವಾಗುವಿಲ್ಲದೆ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ತುಂಬಿದರೆ ಅನೇಕ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಬೀಜಭೂತವಾದ ಅಂದರೆ ಸಮಸ್ತರೋಗಗಳನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಮೊದಲನೆಯ ಅಜೀರ್ಣರೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಅಜೀರ್ಣಮಾಮಂವಿಷ್ಣುಬ್ಧಂವಿದಗ್ಧಂಚಯಾದೀರಿತಂ || ೪ ||

ವಿಸೂಚ್ಯಲಸಕಾತಸ್ಮಾದ್ಧನೇಚ್ಛಾಪಿವಿಲಂಬಿಕಾ ||

ಆಮ, ವಿಷ್ಣುಬ್ಧ, ವಿದಗ್ಧವೆಂಬದಾಗಿಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಅಜೀರ್ಣಗಳಿಂದ ವಿಸೂಚಿ, ಅಲಸಕ, ವಿಲಂಬಿಕಗಳೆಂಬ ರೋಗಗಳು ಸಹ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಸೂಚೀಭಿರಿವಗಾತ್ರಾಣಿತುದನ್ಸಂತಿಷ್ಠತೇನಿಲಾಃ || ೧೫ ||

ಯತ್ರಾಜೀರ್ಣೇನಸಾನ್ಯದೈರ್ವಿಸೂಚೀತಿಗಿತದ್ಯತೇ ||

ನತಾಂಸರಿಮಿತಾಹಾರಾಲಭಂತೇವಿದಿತಾಗಮಾಃ || ೧೬ ||

ಮೂಢಾಸ್ತಾನುಜಿತಾತ್ಮಾನೋಲಭಂತೇಶನಲೋಲುಪಾಃ ||

ಅಜೀರ್ಣದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ವಾಯುವು ದೇಹವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂಜಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚಿದಂತೆ ವೃಥೆಸಡಿಮತ್ತಲಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ವೈದ್ಯರುಗಳು ವಿಸೂಚಿರೋಗವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆಹಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಿತಿಯನ್ನೂ, ದೇಹತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ತಿಳಿದವರು, ಇಂತಹ ಅಜೀರ್ಣರೋಗಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜಿಹ್ವಾಚಾಪಲ್ಯವುಳ್ಳ ಮೂಢರಾದ ಹೊಟ್ಟೆಬಾಕರು ಜಠರಾಗ್ನಿ ಎಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿನ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಚನ ಮಾಡೀತೆಂಬ ಪರ्याಲೋಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಮಿತಿಯಿರತೆಂದು ಈ ಅಜೀರ್ಣರೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಮೂಢಾತಿ ಸಾರೋವಮುಘ್ನಃಪಿಪಾಸಾ

ಶೂಲೋಭ್ರಮೋದ್ವೇಷ್ಪನಜ್ಯಂಭದಾಹಾಃ ||

ವೈವರ್ಣ್ಯಕಂಪಾಹೃದಯೇರುಜಶ್ಚ

ಭವಂತಿತಸ್ಯಾಂತಿರಸಶ್ಚ ಭೇದಃ || ೧೭ ||

ವಿಸೂಚಿರೋಗದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದರೆ- ಮೂರ್ಛೆ, ಅತಿಸಾರವೆಂದರೆ ನೀರಾಗಿ ಮಲಶ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು, ವಮನವಾಗುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಬೀಳುವಂತಾಗುವುದು, ಆಕಳಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ದೇಹದವರ್ಣವೇ ಕಟ್ಟುಹೋಗುವುದು, ಮೈನಡುಕಬರುವುದು,

ಹೃದಯವೇವನೇ, ತಲೆನೋವು ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಕುಕ್ಷಿರಾನಹ್ಯತೇತ್ಯರ್ಥಂಪ್ರತಾನ್ಯೇತ್ಪರಿಕೂಜತಿ ||

ನಿರುದ್ಧೋನೂರುತಶ್ಚೈವಕುಕ್ಷಾವುಪರಿಧಾವತಿ || ೧೮ ||

ವಾತವಚೋನಿರೋಧಶ್ಚಯಸ್ಯಾತ್ಯರ್ಥಂಭವೇದಸಿ ||

ತಸ್ಯಾಲಸಕಮಾಚಷ್ಟೇತ್ಯಷ್ಟೋದ್ಗಾರಾಚಯಸ್ಯತು || ೧೯ ||

ಅಲಸಕ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ರೋಗಿಗೆ ಸಂಕಟ ತಡೆಯಲಾರದೆ ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು, ಸಂಕಟವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅಪಾನವಾಯುವು ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಓಡಾಡುವುದು, ಅಭೋವಾಯು ಮತ್ತು ಮಲಸಹಬಂಧನಾಗಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ತೇಗುಸಹ ಇರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೆ ಅಲಸಕವೆಂಬ ರೋಗವೆಂದರಿಯಬೇಕು

ದುಷ್ಪಂತುಭುಕ್ತಂಕಷಮಾರುತಾಭ್ಯಾಂ

ಪ್ರವರ್ತತೇನೋಧ್ವಾಮಧಶ್ಚಯಸ್ಯ ||

ವಿಲಂಬಿಕಾಂತಾಂಭೃಶದುಶ್ಚಿಕಿತ್ಸಾ

ನಾಚಕ್ಷತೇಶಾಸ್ತ್ರವಿದಃಪುರಾಣಾಃ || ೨೦ ||

ವಿಲಂಬಿಕಾ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನವು ಕುಪಿತಗಲಾದ ವಾಯು ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳಿಂದ ದೂಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಒಳಗೆ ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉರ್ಧ್ವದ್ವಾರದಿಂದ ವಮನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಭೋದ್ವಾರದಿಂದ ವಿರೇಚನವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಕಟಪಡಿಸತಕ್ಕ ರೋಗವನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿಲಂಬಿಕೆ ಎಂಬರೋಗವೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯತ್ರಸ್ಥಮಾಮಂವಿರುಜೇತ್ತಮೇವ

ದೇಶಂವಿಶೇಷೇಣವಿಕಾರಜಾತ್ಯಃ ||

ದೋಷೇಣಯೇನಾವತತಂಶರೀರಂ

ತಲ್ಲಕ್ಷಣೈರಾಮಸಮುದ್ಭವೈಶ್ಚ || ೨೧ ||

ಅಜೀರ್ಣವಾಗೋಣದರಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಮರಸವು ಶರೀರವ್ಯಯವಿಲ್ಲದಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಆಭಾಗವನ್ನೇ ನಾನಾ ವಿಕಾರಗಳಿಂದ ಬಾಧಿಸಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಇತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಹಿಂಸೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವದೋಷವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಅಜೀರ್ಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ದೋಷದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಮತ್ತು ಶರೀರಗತವಾದ ಅನುದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕೂಡಿಯೇ ವಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಅಂತಹ ವಿಕಾರವನ್ನು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯಶ್ಯಾವದಂತೌಷ್ಠಸಮೋಬ್ಬಸಂಜ್ಞೋ

ನನ್ಯಾರ್ಥತೋಭ್ಯಂತಫಯಾತನೇತ್ರಃ ||

ಕ್ಷುಣ್ಣುಸ್ವರಸ್ವರ್ನವಿಷುಕ್ತಸಂಧಿ

ಛರ್ಷಾನ್ಮರಸೋಪ್ರಾಣರಾಗವತಾಯಿ || ೨೨ ||

ವಿಸೂಚ್ಯಾದಿರೋಗಗಳ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ರೋಗಿಯ ಹಲ್ಲುಗಳು, ತುಟಿಗಳು, ಉಗುರುಗಳು ಇವುಗಳು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಜ್ಞಾನ ಕಡಮೆಯಾಗಿರುವುದು, ವಮನವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಗುಂಡಿಬಿದ್ದು ಹೋಗಿರುವುದು, ಧ್ವನಿ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿರುವುದು, ಸಂಧಿಬಂಧನಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಳಚಿಹೋಗಿರುವಷ್ಟು ನಿಶ್ಚತ್ತಿರೋರುವುದು ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯನು ಮರಣಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಉದ್ಗಾರಶುದ್ಧಿರುತ್ತಾಹೋವೇಗೋತ್ಸರ್ಗೋಯಥೋಚಿತಃ ||

ಲಘುತಾಕ್ಷುತ್ಪ್ರಿಸಾಸಾಚಜೀರ್ಣಾಹಾರಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ || ೨೨ ||

ಇಲ್ಲಿಯವರಿಗೂ ಅಜೀರ್ಣರೋಗಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಉಪದ್ರವಗಳೂಸಹ ತೀವ್ರ ಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇನ್ನು ಜೀರ್ಣವಾದ ಆಹಾರವುಳ್ಳವನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶುದ್ಧವಾದ ತೇಗುಬರುವುದು, ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹವಿರುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದು, ಮೈ ಹಗುರವಾಗಿರುವುದು, ಹಸಿವು ಮತ್ತು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿರುವುದು ಇವುಗಳು ಆಹಾರ ಜೀರ್ಣವಾದದ್ದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ೞಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯಾದಿನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.ೞ

* ಕ್ರಿಮಿನಿದಾನ. *

ಕ್ರಿಮಯಶ್ಚ ದ್ವಿಧಾಪ್ರೋಕ್ತಾಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಭೇದತಃ ||

ಬಹಿರ್ಮಲಕಫಾಸ್ಪಗ್ನಿಷ್ಠ ನೈಘೇದಾಚ್ಚತುರ್ವಿಧಾಃ || ೧ ||

ಕ್ರಿಮಿರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕ್ರಿಮಿಗಳು ದೇಹದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹಿಂಸೆ ಪಡಿಸತಕ್ಕವುಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹಿಂಸೆಪಡಿಸತಕ್ಕವುಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಎರಡುವಿಧ. ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಕ್ರಿಮಿಗಳೂ ಕೂಡ ಬಾಹ್ಯಮಲಗಳಾದ ಬೆವರು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಮಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಪುನಃವಿಧವಾಗಿ ವಿಧ.

ನಾಮತೋವಿಂಶತಿವಿಧಾಬಾಹ್ಯಾಸ್ತತ್ರನುತೋದ್ಭವಾಃ ||

ತಿಲಪ್ರಮಾಣಸಂಸ್ಥಾನವರ್ಣಾಃಕೇಶಾದಿಬರಾಶ್ರಯಾಃ ||೨||

ಬಹುಸಾದಾಶ್ಚ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶ್ಚಯೂಕಾಲಿಕ್ಷಾಶ್ಚನಾಮತಃ ||

ದ್ವಿಧಾತೇಕೋಶಸಿಡಕಾಕಂಡೂಗಂಡಾನ್ವಕುರ್ವತೇ || ೩ ||

ಬಾಹ್ಯಕ್ರಿಮಿಗಳು ಅಂದರೆ- ಶರೀರದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶರೀರಕ್ಕೆಸಂಬಂಧವಾದ ಬೆವರು ಮೊದಲಾದ ಮಲಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಇವು ಮತ್ತು ವಿಧವಾದ ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೂದಲುಗಳು ಮತ್ತು ಧರಿಸತಕ್ಕ ಬಟ್ಟೆಬರೆಗಳು ಇವುಗಳನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳು ವಾಸಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಯೂಕ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ, ಕೆಲವಕ್ಕೆ

ಲಿಕ್ಷ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು. ಇವುಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಕ್ಕೆಗಳು, ಭಿಗಂಟುಗಳು, ಹುಣ್ಣುಗಳು, ನವೆ ಇವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಜೀರ್ಣಭೋಜೀಮಧುರಾಮ್ನನಿತ್ಯೋ
 ದ್ರವಪ್ರಿಯಾಪಿಷ್ಪಗುಡೋಪಭೋಕ್ತಾ ||
 ವ್ಯಾಯಾಮವರ್ಜೀ ಚದಿನಾಶಯಾನೋ
 ವಿರುದ್ಧಭುಕ್ ಸಂಲಭತೇಕ್ರಿಮಿಂಸ್ತು || ೪ ||

ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ- ಜಠರಾಗ್ನಿ ಪಾಟವ ಕಡೆ ಮೆಯಾಗಿ ತಿಂದಷ್ಟು ಜೀರ್ಣವಾಗುವ ಮಂಚಿತವಾಗಿ ಪುನಶ್ಚ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಹಿಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ಹುಳಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ದ್ರವಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ತ್ರೀತಿ, ಹಿಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬೆಲ್ಲ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿತಿನ್ನುವುದು, ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಯಾದರೂ ತಿನ್ನುವುದು, ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತು ಕಾಲಕಳೆಯುವುದು, ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ಪರಸ್ಪರ ಸಂಯೋಗ ದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾಗತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳು.

ಮಾಷಸಿಷ್ಪಾವ್ಲಲವಣಗುಡಶಾಕ್ರೈಃ ಪುರೀಷಜಾಃ ||
 ಮಾಂಸಮತ್ಸ್ಯಗುಡಕ್ಷೀರದಧಿಶುಕ್ರೈಃ ಕಘೋದ್ವಪಾಃ || ೫ ||
 ವಿರುದ್ಧಾ ಜೀರ್ಣಶಾಕ್ಯೈಃ ಶೋಣಿತೋದ್ಧಾ ಭವಂತಿಹ ||

ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉದ್ದನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹಿಟ್ಟುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಹುಳಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಉಪ್ಪನ್ನು ಸಹ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿನ್ನುವುದು, ಬೆಲ್ಲ ತರಕಾರಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಮಾಂಸಗಳು, ಮೀನು, ಬೆಲ್ಲ, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಹಳಸಿದ ಪದಾರ್ಥ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತ ಬಂದರೆ ಕಘದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒಂದೇಸಾರಿ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಅರ್ಜೀರ್ಣ, ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚುತಿನ್ನುವುದು ಇಂತಹಕಾರಣಗಳಿಂದ ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಜ್ವರೋವನರ್ಣತಾಶೂಲಂ ಹೃದ್ರೋಗಸ್ತದನಂಭ್ರಮಃ || ೬ ||
 ಭಕ್ತದ್ವೇಷೋತಿಸಾರಶ್ಚ ಸಂಜಾತಕ್ರಿಮಿಲಕ್ಷಣಂ ||

ಜ್ವರ, ದೇಹದಬಣ್ಣ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು, ಶೂಲೆ, ಎದೆನೋವು ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಹೃದಯಸಂಬಂಧವಾದ ರೋಗಗಳು, ಮೈನೋವು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮ, ಅನ್ನದ್ವೇಷ ಮತ್ತು ಅತಿಸಾರ ಇವುಗಳು ತೋರುತ್ತಬಂದಲ್ಲಿ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಹುಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬದಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಕಘಾದಾಮಾಶಯೇಜಾತಾವೃದ್ಧಾಸ್ತಪಿಂತ್ರಿವರ್ತತಃ || ೭ ||
 ಸ್ವಪ್ನಬೃಧ್ನನಿಭಾಃ ಕೇಚಿತ್ಕೇಚಿದ್ಗುಡೋಪದೋಪಮಾಃ ||
 ರೋಧಧಾನಾಂಕುರಾಕಾಕಾಸ್ತನುರೀಘಾಸ್ತಿಘಾಣವಃ || ೮ ||
 ಶ್ಲೇಶಾಸ್ತಮೈವಘಾಸಾಶ್ಚ ನಾಮತಸ್ಸತ್ತಘಾತುತೇ ||

ಅಂತ್ರಾದಾಲು ದರಾವೇಷ್ಟಾಹೃದಯಾದಾನುಹಾಗುದಾಃ || ೯ ||

ಚುರವೋದರ್ಭಕುಸುನಾಸ್ಸುಗಂಧಾಸ್ತೇಚಕುರ್ವತೇ ||

ಹೃಲ್ಲಾಸಮಾಸ್ಯಸ್ರವಣನುನಿಪಾಕಮರೋಚಕಂ || ೧೦ ||

ಮೂರ್ಚ್ಯಾಛರ್ಧಿಜ್ವರಾನಾಹಕಾರ್ತ್ಯಕ್ಷವಥುಪೀನಸಾನ್ ||

ಕಥದಲ್ಲಿಹುಟ್ಟುವ ಶ್ರೀಮಿಗಳು ಮೊದಲು ಅಮಾಶಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದೇಹದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿದಾಡುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡವುಗಳಾಗಿ ಚರ್ಮಲತೆ ಅಂದರೆ ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಳ್ಳಿಯಹಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಗಂಡೂಸದನೆಂದರೆ ಒನಕೇಹುಳನೆಂಬ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಸುತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳದಂತಿರುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಬತ್ತದಮೊಳಕೆಯಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗೆ, ಸಣ್ಣಗೆ, ಉದ್ದವಾಗಿಯೂ, ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಬೆಳ್ಳಗೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ತಾಳುದ ಛಾಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಂತ್ರಾದ, ಉದರಾವೇಷ್ಟ, ಹೃದಯಾದ, ಮಹಾಗುದ, ಚುರವ, ದರ್ಭಕುಸುನು, ಸುಗಂಧ ಎಂಬದಾಗಿ ಏಳು ವಿಧವಾದ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳು ಉದರದಲ್ಲಿ ಶೇಖರಣದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕಲಕ್ಷಣಗಳಾವನೆಂದರೆ- ವಾಂತಿಯಾಗುವಂತೆ ತೋರುವುದು, ಬಾಯಿನೀರುಬರುವುದು, ಅನ್ನಜೆನ್ನಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ರುಚಿಜೆನ್ನಾಗಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಮೂಛೆ, ವಮನ, ಜ್ವರ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಮೃಕಶವಾಗಿ ಕರಗುತ್ತಹೋಗುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಶೀನುಬರುವುದು, ನೆಗೆಡಿ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ರಕ್ತವಾಹಿರಾಸ್ಥಾನರಕ್ತಜಾಜಂತವೋಣವಃ || ೧೧ ||

ಅಪಾದಾವೃತ್ತತಾಮ್ರಾಸ್ತಸೌಕ್ಷ್ಮ್ಯತೈಜಿದದರ್ಶನಾಃ ||

ಕೇಶಾದಾರೋಮವಿಧ್ವಂಸಾರೋಮದ್ವೀಪಾಲುದುಂಬರಾಃ || ೧೨ ||

ಷಟ್ತೇಕುಷ್ಠೈಕಕರ್ಮಾಣಸ್ಸಹಸೋರಸಮಾತರಃ ||

ರಕ್ತಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕ ನಾಡಿಗಳ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ತದಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಶ್ರೀಮಿಗಳು ಬಹಳ ಸಣ್ಣಗಿರುತ್ತವೆ, ಕಾಲುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ, ದುಂಡಿಗೆ ಕೆಂಪಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಬಹಳ ಸಣ್ಣನಾದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಣ್ಣಿಗೆಸಹ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಕೇಶಾದ, ರೋಮವಿಧ್ವಂಸ, ರೋಮದ್ವೀಪ, ಉದಂಬರ, ಸಹಸೋರಸ, ಮಾತರ ಎಂಬದಾಗಿ ಅವುಗಳು ಆರುಜಾತಿಯಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕುಷ್ಠರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೊಂದೇ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಪಕ್ಷಾಶಯೇಪುರೀಷೋತ್ಥಾಜಾಯಂತೇಧೋವಿಸರ್ಪಿಣಃ || ೧೩ ||

ವೃದ್ಧಾಸ್ತೇಷುರ್ಭವೇಯುಶ್ಚ ತೇಯದಾಮಾಶಯೇನ್ಮುಖಾಃ ||

ತದಾಸ್ಯೋದ್ಗಾರನಿಶ್ವಾಸವಿಡ್ಗಂಧಾನುನಿಧಾಯಿನಃ || ೧೪ ||

ಪೃಥುವೃತ್ತತಮುಷ್ಣೂಘಾಶ್ಯಾವಹೀತಸಿತಾಸಿಕಾಃ ||

ತೇಪಂಚನಾಮ್ನಾಶ್ರಮಯಃಕಕೇರುಕಮಕೇರುಕಾಃ || ೧೫ ||

ಸೌಸುರಾದಾಸ್ತತೂಲಾಖ್ಯಾಲೇಲಿಹಾಜನಯಂತಿಹಿ ||

ವಿಘ್ನಭೇದತೂಲವಿಷ್ಣುಂಭಕಾರ್ತ್ಯಪಾರುಷ್ಯಪಾಂಸುತಾಃ || ೧೬ ||

ರೋಮಹರ್ಷಾಗ್ನಿ ಸದನಂಗುಡಕಂಡೂರ್ವಿಮಾರ್ಗಗಾಃ ||

ಪಶ್ಚಾತ್ತಯದಲ್ಲಿ ಮಲಜನ್ಯಗಳಾದ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಮಾಶ ಯಡಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿದರೆ ಅಂದರೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾದರೆ ಪಕೇ ಪವೇ ತೇಗುಬರುವುದು, ಉಸುರುಗಳೆಳೆಯುತ್ತಿರುವುದು, ಉಸಿರಿನಲ್ಲಿ ಮಲದವಾಸನೆಸಸ ಬರುವುದು; ಕೆಲವು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಹೊಗೆಯಬಣ್ಣದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ದುಂಡಗೆ ಹಳದಿಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸಣ್ಣಗೆ ಬೆಳ್ಳಗೂ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ದಪ್ಪನಾಗಿ ಕಪ್ಪಗೂ ಹೀಗೆಲ್ಲಾ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕಕೇರುಕ, ಮಕೇರುಕ, ಸೌಸುರಾದ, ಸಶೂಲ, ಲೇಲಿತ ಎಂಬದಾಗಿ ಮಲಜನ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಐದು ವಿಧ. ಈ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಅಧೋಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಊರ್ಧ್ವಮುಖಗಳಾದರೆ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅಂದರೆ ಭೇದಿ, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಮಲಬಂಧ ಮೈಬಡವಾಗುವುದು, ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ಬಿರುಸಾಗುವುದು, ಬೆಳ್ಳಗೂ ಆಗುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ರೋವಾಂಚವಾಗುವುದು, ಅಗ್ನಿನಾಂದ್ಯ, ಗುದದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ನನೆ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

§ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕ್ರಿಮಿನಿವಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ §

— ಪಾಂಡುರೋಗನಿದಾನ. —

ಪಾಂಡುರೋಗಾಸ್ತೃತಾಃ ಪಂಚ ನಾತಸಿತ್ತ ಕಘೈಸ್ತ್ರಯಃ ||

ಚತುರ್ಥಸನ್ನಿಪಾತೇನ ಪಂಚನೋಭಕ್ಷಣಾನ್ಮುಢಃ || ೧ ||

ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಸಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯ, ಕಘಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸಂಘಾತಜನ್ಯ, ಮೃದ್ಭಕ್ಷಣಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಪಾಂಡುರೋಗವು ಐದು ವಿಧ. ಸುಶ್ರೂತದಲ್ಲಿ ಮೃದ್ಭಕ್ಷಣಜನ್ಯವಾದ (ಮಣ್ಣು ತಂದು ಹುಟ್ಟುವ) ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು ಕೂಡ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಕಾರಣವಾಗಿ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಮಾಡಿ ತದ್ವಾರಾರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೆಂದಮೇಲೆ ಇದೂನೂ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಪಾಂಡುರೋಗವೇ ಆಯಿತು. ಮೃದ್ಭಕ್ಷಣಜನ್ಯ ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಎನ್ನುವುದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಪಾಂಡುರೋಗ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಬೇರೆ. ಮೃದ್ಭಕ್ಷಣಜನ್ಯ ಪಾಂಡುರೋಗ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ತೊಂದರೆಯಾದೀತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸಕರಿಗೆ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮೃದ್ಭಕ್ಷಣಜನ್ಯ ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ನ್ಯಾಯಾನುಮುನ್ಯಂಲವಣಾನಿದ್ಯಂ

ಮೃದಂದಿನಾಸ್ತಪ್ನಮತೀವತೀಕ್ಷ್ಣಂ ||

ನಿಷೇವಮಾಣಸ್ಯ ಪ್ರದೂಷ್ಯ ರಕ್ತಂ

ದೋಷಾಸ್ತ ಚಂಪಾಂಡುರತಾಂನಯಂತಿ || ೨ ||

ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಹುಳಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಲವಣಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡುವುದು, ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ಅತ್ಯುಷ್ಣಗಳಾದ ಆಹಾರಾಚಾರ ವಿಹಾರಗಳು ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ದೇಹಗತಗಳಾದ ರಕ್ತ ಮಾಂಸಗಳನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ “ತ್ವಚಂಪಾಂಡುರತಾಂನಯಂತಿ” ಚರ್ಮವನ್ನು ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಅಂತರ್ಗತವಾದರಕ್ತವು ಶೋಷಿಸಿಹೋಗಿ ಚರ್ಮವು ಬೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತದೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ತ್ವಕ್ಸ್ಫೋಟನಷ್ಠೀವನಗಾತ್ರಸಾದ
ಮೃದ್ವಕ್ಷಣಪ್ರೇಕ್ಷಣಕೂಟಶೋಧಾಃ ||
ವಿಣ್ಮೂತ್ರಪೀತತ್ವಮಥಾವಿಸಾಕೋ
ಭವಿಷ್ಯತಸ್ತಸ್ಯಪುರಸ್ಸರಾಣಿ || ೨ ||

ತ್ವಕ್ಸ್ಫೋಟನವೆಂದರೆ ವೈಯ್ಯು ಒರಟಾಗಿ ಕೊಂಚ ಒಡೆಯುವುದು, ಯಾವಾಗ್ನಿ ಜೊಲ್ಲನ್ನು ಉಗುಳುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈನೋವು ಒಡತ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಕಣ್ಣಿನಮತ್ತಲೂ ಊದಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಹಳದಿಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ತಿಂದದ್ದು ಜೀರ್ಣವಾಗುತ್ತದಕ್ಕಿಲ್ಲ; ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಪಾಂಡುರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ತ್ವಜ್ಞಾತ್ರನಯನಾದೀನಾಂರೂಕ್ಷಕೃಷ್ಣಾರುಣಾಭತಾಃ ||

ವಾತಪಾಂಡ್ವಾಮಯೇತೋದಕಂಪಾನಾಹಭ್ರಮಾದಯಃ || ೪ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪಾಂಡುರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚರ್ಮ, ರೋಗಿಯ ಮೂತ್ರ, ರೋಗಿಯ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಇವುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ರೂಕ್ಷ ಅಂದರೆ ಒರಟಾಗುವುದು, ಮೂತ್ರವು ಕಪ್ಪಾಗುವುದು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಮೈಕಡತ, ಮೈನಡುಕ, ಮೈಯ್ಯೂದುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮವಾಗುವುದು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಪೀತಮೂತ್ರಕೃಷ್ಣೇತೋದಾಹತ್ಯಷ್ಟಾಜ್ವರಾನ್ವಿತಃ ||

ಭಿನ್ನವಿಟ್ಕೋತಿಸೀತಾಭಃಸಿತ್ತಪಾಂಡ್ವಾಮಯೀನರಃ || ೫ ||

ಸಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪಾಂಡುರೋಗದಲ್ಲಿ ಮಲ, ಮೂತ್ರ, ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಳದಿಬಣ್ಣವಾಗುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಜ್ವರ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಭಿನ್ನವಿಟ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಒಂದುವಿಧವಾದ ಆತಿಸಾರವಿರುವುದು, ರೋಗಿಯ ದಿನೇ ದಿನೇ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು ಇವುಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ.

ಕಫಪ್ರಸೇಕಶ್ಚಯಥುತಂದ್ರಾಲಸ್ಯಾತಿಗೌರವೈಃ ||

ಪಾಂಡುರೋಗೀಕಫಾತ್ ಶುಕ್ಲೈಸ್ತಜ್ಞಾತ್ರನಯನಾನೈಃ || ೬ ||

ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಕಫವು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಶೋಭೆ, ಆಕಳಿಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಸೋಮಾರಿತನ, ಮೈ ಬಹು ಭಾರವಾಗುವುದು, ಮೈಚರ್ಮ, ಮೂತ್ರ, ಕಣ್ಣು, ಮುಖ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ಇವುಗಳು ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರ

ಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪಾಂಡುರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಜ್ವರಾರೋಚಕಹೃಲ್ಲಾಸಭರ್ಧಿತ್ವಷ್ಟಾಕ್ಲಮಾನ್ವಿತಃ ||

ಪಾಂಡುರೋಗೀತ್ರಿಭಿರ್ದೋಷೈಸ್ತ್ವಾಜ್ಯಃಕ್ಷೇಣೋಹತೇಂದ್ರಿಯಃ ||

ಜ್ವರ, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಿನೀರುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ವಮನ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅತ್ಯಂತವಾದ ಬಲಲಿಕೆ, ಅತಿಶೃಶತ್ವ, ಇಂದ್ರಿಯಪಾಟವ ತಪ್ಪಿಹೋಗಿರುವುದು- ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡುರೋಗವು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮೃತ್ತಿಕಾದನಶೀಲಸ್ಯಕಂಪ್ಯತ್ಯನ್ಯತನೋಮುಲಃ ||

ಕಷಾಯಾನಾರುತಂಸಿತ್ತಮೂಷರಾಮಧುರಾಕಫಂ || ೮ ||

ಕೋಪಯೇನ್ಮುದ್ರಸಾದೀಂಶ್ಚ ರೌಕ್ಷ್ಣ್ಯದ್ಭುಕ್ತಂಚರೂಕ್ಷಯೇತ್ ||

ಪೂರಯತ್ಯನಿಪಕ್ಷೈವಸ್ರೋತಾಂಸಿನಿರುಣಧ್ಯಪಿ || ೯ ||

ಇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂಬಲಂಹತ್ವಾತೇಜೋವೀರ್ಯಜಸೀತಥಾ ||

ಪಾಂಡುರೋಗಂಕರೋತ್ಪಾಶುಬಲವರ್ಣಗ್ನಿನಾಶನಂ || ೧೦ ||

ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವವರಿಗೆ ತಿನ್ನತಕ್ಕ ಮಣ್ಣಿನ ರುಚಿ ಯಾವದಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಮಣ್ಣು ಕಷಾಯರಸಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿ ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಲೂಷರಕ್ಷೇತ್ರದ ಮಣ್ಣೆಂದರೆ ಜಾಳುಮಣ್ಣು ತಿನ್ನುವದಿದ್ದರೆ ಅದು ಪಿತ್ತವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿ ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಸೀಮಣ್ಣು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದರೆ ಕಫವನ್ನು ಪ್ರಕೋಪಪಡಿಸಿ ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಮಣ್ಣು ತಿಂದು ಕುಸಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ರಸರಕ್ತಾದಿಧಾತುಗಳನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮಣ್ಣೇ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ರೂಕ್ಷ ಅಂದರೆ ಒರಟು ಗುಣದಿಂದ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ರೂಕ್ಷವಾಗಿಸಿ ಕೆಡಿಸಿ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ಅನ್ನ ರಸವು ಆಮವಾಗಿಯೇ ರಸಾದಿಧಾತುವಾಹಿಸ್ತ್ರೋತಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಧಾತುಗಳು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸದಂತೆ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಬಲ, ಶರೀರದ ಕಾಂತಿ, ದೇಹದ ಬಲ, ಓಜಸ್ಸೆಂಬ ಶುಕ್ರಧಾತು ವಿಗೆ ಜನಕವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಧಾತು, ಜಠರಾಗ್ನಿ ಶಕ್ತಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾಶವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಮಣ್ಣು ತಿನ್ನೋಣವು ಪಾಂಡುರೋಗವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ.

ತೂನಾಕ್ಷಿಕೌಟಿಗಂಡಭ್ರೂಶ್ಯಾನಪಾನ್ನಾಭಿಮೇಹನಃ ||

ಕ್ರಿಮಿಕೋಷ್ಣೋತಿಸಾರ್ಯೇತಮಲಂಸಾಸೃಕ್ಕಫಾನ್ವಿತಂ || ೧೧ ||

ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪಾಂಡುರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣು ರಸೆ, ಕವಾಳ, ಹುಬ್ಬು ಇವುಗಳು ಮತ್ತು ಹೆಜ್ಜೆ, ನಾಭಿ, ಶಿಶ್ನ ಮತ್ತು ವೃಷಣ ಇವುಗಳು ಊದುವುದು, ಮಲಕೋಶದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಿ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಕಫದೊಡನೆ ಯುಕ್ತವಾದ ಮಲವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಪಾಂಡುರೋಗಶ್ಚಿರೋತ್ಪನ್ನಃಖರೀಭೂತೋನಸಿದ್ಧ್ಯತಿ ||

ಕಾಲಪ್ರಕರ್ಷಾತ್ ಶೂನಾನಾಂಯೋವಾಪೀತಾನಿಪಶ್ಯತಿ || ೧೨ ||
 ಬದ್ಧಾಲ್ಪನಿರ್ದೋಷದರಿತಂಸಕಫಂಯೋತಿಸಾಧ್ಯತೆ ||
 ದೀನಶ್ವೇತಾತಿದಿಗ್ಧಾಂಗಶ್ಚರ್ದಿಮೂರ್ಛಾತ್ಪ್ರದೃಢತಃ || ೧೩ ||
 ಸನಾಸ್ತ್ಯಸ್ಯಕ್ವಯಾದ್ಯಶ್ಚಪಾಂಡುಶ್ವೇತತ್ಯಮಾಪ್ನುಯಾತ್ ||
 ಪಾಂಡುದಂತನಖೋಯಸ್ತುಪಾಂಡುನೇತ್ರಶ್ಚಯೋಭವೇತ್ || ೧೪ ||
 ಪಾಂಡುಸಂಘಾತದರ್ಶೀಚಪಾಂಡುರೋಗೀವಿನಶ್ಯತಿ ||
 ಅಂತೇಷುಶೂನಂಪರಿಹೀಣಮಧ್ಯಮಾನ್ತಥಾಂತೇಷುತುಮಧ್ಯ
 ಶೂನಂ ||
 ಗುದೇಚಶೇಷಸ್ಯಥಮುಷ್ಕಯೋಶ್ಚಶೂನಂಪ್ರತಾಮ್ಯಂತಮಸಂಜ್ಞಕ
 ಲ್ಪಂ ||
 ವಿವರ್ಜಯೇತ್ಪಾಂಡುಕಿನಂಯಶೋರ್ಥೀತಥಾತಿಸಾರಜ್ವರಪೀಡಿತಂ
 ಚ || ೧೫ ||

ಪಾಂಡುರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಬಹಳ ದಿನವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಉದರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವದೆಂಬ ಸಂದೇಹವಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಒಳಗಾಗುವುದು ಕಷ್ಟ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯಿದ್ದು ರೋಗಿಯಕಣ್ಣಿಗೆ ನೋಡಿದ ವಸ್ತು ನೆಲ್ಲಾ ಹಳದಿಯಬಣ್ಣವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತ ಹೋದಲ್ಲಿ ಅದೂನೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿ ಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಲಬಂಧವಿರುವುದು, ಕೊಂಚಕೊಂಚವೇ ಮಲವು ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ಹಳದಿಬಣ್ಣವಾದ ಮತ್ತು ಕಫಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅತಿಸಾರವಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಳಲಿಕೆ, ಮೈಗೆಲ್ಲಾ ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಬಳಿದುಕೊಂಡಿರುವಷ್ಟು ಮೈ ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿರುವುದು, ವಮನ, ಮೂರ್ಛೆ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅವನೂ ಬದುಕುವದಿಲ್ಲವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ತಧಾತುನೆಲ್ಲಾ ಕ್ಷಯಿಸಿ ಬೆಳ್ಳಗಾದ ಪಾಂಡುರೋಗಿಯು ಬದುಕಲಾರ. ಪಾಂಡುರೋಗಿಯ ಹಲ್ಲುಗಳು, ಉಗುರುಗಳು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಪಾಂಡುವರ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ನೋಡಿದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ಪಾಂಡುವರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲೂ ಅಂತಹ ಪಾಂಡುರೋಗಿಯು ಬದುಕಲಾರನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೈಯ್ಯಿ, ಕಾಲು, ಮತ್ತು ತಲೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯಿದ್ದು ಶರೀರವೆಲ್ಲಾ ಕೃಶವಾಗಿದ್ದರೂ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಕೈಕಾಲು ತಲೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಬತ್ತಿದ್ದು ಶರೀರವೆಲ್ಲಾ ಬಾತಿದ್ದರೂ, ಗುದ, ಶಿಶ್ನ, ವೃಷಣ ಇವುಗಳು ಬಾತು ಸಂಕಟ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು, ಮನುಷ್ಯನು ಸಂಕಟತಾಳಲಾರದೆ ಮೃತಪ್ರಾಯನಾಗಿದ್ದು, ಅತಿಸಾರ ಮತ್ತು ಜ್ವರಗಳಿದ್ದರೆ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಮನುಷ್ಯನು ಅಂತಹ ಪಾಂಡುರೋಗಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬಾರದು. ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದಿಷ್ಟೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪಾಂಡುರೋಗೀತುಯೋತ್ಕರ್ಷಂಪಿತ್ತಲಾನಿನಿಷೇವತೆ ||
 ತಸ್ಯಪಿತ್ತಮಸ್ಯಜ್ಞಾಂಸಂದಗ್ಧ್ವಾರೋಗಾಯಕಲ್ಪತೆ || ೧೬ ||
 ಹಾರಿದ್ರನೇತ್ರಸ್ಸಭ್ಯಶಂಹಾರಿದ್ರತ್ವಜ್ಞಪಾನನಃ ||

ರಕ್ತಪೀತಶಕ್ಯನ್ಮೂತ್ರೋಭೇಕವರ್ಣೋಹತೇಂದ್ರಿಯಃ || ೧೭ ||

ದಾಹಾವಿಸಾಕದಾರ್ಬಲ್ಯಸದನಾರುಚಿಕರ್ಷಿತಃ ||

ಪಾಂಡುರೋಗವಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಪಿತ್ತವರ್ಧಕಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಬಂದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಕ್ತವಾದ ಪಿತ್ತವು ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳನ್ನು “ ದಗ್ಧ್ವಾ ” ಅಂದರೆ ಸುಟ್ಟು ಹಾಳುಮಾಡಿ ರೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣುಗಳು, ಮೈಚರ್ಮ, ಉಗುರು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಳದಿಬಣ್ಣವಾಗುತ್ತವೆ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಹಳದಿಬಣ್ಣವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ರೋಗಿಯು ಕಷ್ಟಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಂದರೆ ಮೈತುಂಬ ಹಸರು ನೆರಗಳು ತುಂಬಿ ಮೈ ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಶಕ್ತಿ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಅಜೀರ್ಣ, ದುರ್ಬಲತ್ವ, ಅಗ್ನಿವಾಂದ್ಯ, ಅರುಚಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೋಗದ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಕಾಮಲಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಕಾಮಲಾಬಹುಸಿತ್ತೈಷಾಕೋಷ್ಠಶಾಖಾಶ್ರಯಾನುತಾ || ೧೮ ||

ಕಾಲಾಂತರಾತ್ ಖರೀಭೂತಾಕೃಚ್ಛಾಸ್ಯಾತ್ಕುಂಭಕಾಮಲಾ ||

ಈ ಕಾಮಲಾರೋಗವು ಕೇವಲ ಪಿತ್ತಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಕೋಷ್ಠ ಮತ್ತು ಶಾಖಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡದೆ ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ ಬಹಳ ಬಲಿತುಹೋಗಿ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ ಕುಂಭಕಾಮಲಾ ಎಂಬ ರೋಗವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಪೀತಶಕ್ಯನ್ಮೂತ್ರೋಭೃಶಂಶೂನಶ್ಚ ಮಾನಸಃ || ೧೯ ||

ಸರಕ್ತಾಕ್ಷಿಮುಖಶೃಙ್ಗಿವಿಣ್ಮೂತ್ರೋಯಶ್ಚ ತಾಮ್ಯತಿ ||

ದಾಹಾರುಚಿತ್ಯಡಾನಾಹತಂದ್ರಾನೋಹಸಮನ್ವಿತಃ || ೨೦ ||

ನಷ್ಟಾಗ್ನಿಸಂಜ್ಞಃಕ್ಷಿಪ್ರಂಹಿಕಾಮಲಾನಾನ್ವಿಸದೃತಃ ||

ಕವಗೆ ಮತ್ತು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಾದ ಮಲಮೂತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಅತಿಯಾಗಿ ಉದಿರುವ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣು ಮೂಗುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತಸ್ತಾವನಿರುವ, ವಮನ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾ ರಕ್ತ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ, ಬಹಳ ಸಂಕಟವಿರುವ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಆಕಳಿಕೆ, ಅಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳುಳ್ಳ, ಅಗ್ನಿಪಾಟವರೂನ್ಯನಾದ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯೂ ನಾಶಹೊಂದಿದ ಕಾಮಲಾರೋಗಿಯು ಸಾಯುತ್ತಾನೆ.

ಛಿದ್ರೋಚಕಹೃಲ್ಲಾಸಜ್ವರಕ್ಲಮನಿಸೀಡಿತಃ || ೨೧ ||

ನಶ್ಯತಿಶ್ವಾಸಕಾಸಾತೋನಿಡ್ಭೇದೀಕುಂಭಕಾಮಲೀ ||

ಕುಂಭಕಾಮಲಾರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಮನ, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಿನೀರುಬರುವುದು, ಜ್ವರ, ಬಳಲಿಕೆ, ಉಬ್ಬಸ, ಕೆಮ್ಮು, ಅತಿಸಾರ ಇವುಗಳು ಇದ್ದರೆ ಕುಂಭಕಾಮಲಾರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯದಾತುಪಾಂಡೋರ್ವರ್ಣಸ್ಯಾಧ್ವರಿತಶ್ಚಾನುಪೀತಕಃ || ೨೨ ||

ಬಲೋತ್ತಾಹಪ್ರಯಸ್ಸಂದ್ರಾಮಂದಾಗ್ನಿತ್ವಂಮೃದುಜ್ವರಃ ||

ಸ್ತ್ರೀಷ್ಠವರ್ಣೋಗಮುದ್ರಶ್ಚ ದಾಹಸ್ತೃಷ್ಣಾರುಚಿಭ್ರಮಃ || ೨೩ ||

ಹಲೀನುಕಂತದಾತಸ್ಯವಿದ್ಯಾದನಿಲಸಿತ್ತತಃ ||

ಹಲೀಮಕವೆಂಬ ಪಾಂಡುರೋಗ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪಾಂಡುರೋಗಿಯಾದವನ ದೇಹದ ವರ್ಣವು ಹಸುರು, ಧೂಮ್ರ, ಹಳದಿ ಈ ಬಣ್ಣಗಳಿಗೆ ತಿರುಗುತ್ತದೋ, ಉತ್ಸಾಹ ಮತ್ತು ದೇಹಬಲಗಳು ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತವೋ, ಸ್ತ್ರೀಸಂಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಸೆ ತಪ್ಪುತ್ತದೋ, ಮೈನೋವು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅರುಚಿ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೋ ಆಗ್ಗೆ ಪಾಂಡುರೋಗವೇ ನಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಹಲೀಮಕವೆಂಬ ರೋಗವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

† ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಾಂಡುರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ. †

—: ರಕ್ತಪಿತ್ತನಿದಾನ. :—

ಘರ್ನುನ್ಯಾಯಾಮುಶೋಕಾಧ್ಯವ್ಯನಾಯೈರತಿಸೇವಿತ್ಯೈಃ ||
ತೀಕ್ಷ್ಣೋಷ್ಣ ಕ್ಷಾರಲವಣೈರಮ್ಲೈಃ ಕಟುಭಿರೇವಚ || ೧ ||
ಪಿತ್ತಂವಿದಗ್ಧಂಸ್ವಗುಣೈರ್ವಿದಹತ್ಯಾಶುಶೋಣಿತಂ ||
ತತಃಪ್ರವರ್ತತೇರಕ್ತಮೂರ್ಧ್ವಾಚಾಧೋದ್ಧಿಧಾಪಿನಾ || ೨ ||
ಊರ್ಧ್ವಾಂನಾಸಾಕ್ಷಿಕರ್ಣಾಸ್ಯೈರ್ಮೇಢ್ರಯೋನಿಗುದೈರಧಃ ||
ಕುಪಿತಂರೋಮಕೂಪೈಶ್ಚಸಮಸ್ತೈಸ್ತತ್ಪ್ರವರ್ತತೆ || ೩ ||

ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೊತ್ತು ಬಿಸಲಿನಲ್ಲಿರುವುದು, ಮಿತಿಮೀರಿ ನ್ಯಾಯಾಮಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ದುಬ್ಬುಪಡುವುದು, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವಾರಿನಡೆಯುವುದು, ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಇವುಗಳಿಂದಲೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅಂದರೆ ಉಷ್ಣವೀರ್ಯಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಬಿಸಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಯವಕ್ಷಾರ, ಸರ್ಪಕ್ಷಾರ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷಾರಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಉಪ್ಪು, ಸುಳಿ, ಕಾರ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸೋಣದರಿಂದಲೂ, ದೇಹಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ವಿದಗ್ಧವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದು ಅಂದರೆ ಕಟುಸಾಕಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದು ಸ್ವಗತಗಳಾದ ತೀಕ್ಷ್ಣತ್ವ ದ್ರವತ್ವಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ರಕ್ತವನ್ನು ಸಹ ದೂಷಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ದುಷ್ಟವಾದ ರಕ್ತವು ಊರ್ಧ್ವದ್ವಾರಗಳಾದ ಕಣ್ಣು, ಮೂಗು, ಕಿವಿ, ಬಾಯಿ ಇವುಗಳಿಂದಲೂ, ಅಧೋದ್ವಾರಗಳಾದ ಶಿಶ್ನ, ಯೋನಿ, ಗುದ ಇವುಗಳಿಂದಲೂ, ಈ ಉಭಯಮಾರ್ಗಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕೆಲವುನೇಳೆ ಒಂದೊಂದೇ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ, ಕೆಲವು ನೇಳೆ ಎರಡುಮಾರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಹೊರಡುವುದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ರಕ್ತವು ಕೆಲವುನೇಳೆ ದೇಹಾದ್ಯಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ರೋಮಕೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಹೊರಡುತ್ತದೆ.

ಸದನಂಶೀತಕಾಮಿತ್ವಂಕಂಠಧೂಮಾಯನಂನಮಿಃ ||

ಲೋಹನಂಧಿಶ್ಚ ನಿಶ್ವಾಸೋಭವತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಭವಿಸ್ಯತಿ || ೪ ||

ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಶಳಿತ, ಯಾವಾಗಲೂ ತಣಗಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಶೀತವೀರ್ಯಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇಂತವುಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಅಪೇಕ್ಷೆ, ರೋಗದ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಹೊಗೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ನಮನವಾ

ಗುವುದು, ರೋಗಿಯ ಉಸಿರನ್ನು ಇತರರು ಆಘ್ರಣಿಸಿದರೆ ಕಬ್ಬಿಣದವಾಸನೆ ತೋರುವುದು ಇವುಗಳು ಈ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವ ಮೊದಲು ಕಾಣುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸಾಂತ್ವಂಸಸಾಂಧುಸಸ್ತೇಹಂಪಿಚ್ಛಿಲಂಜಕಫಾನ್ವಿತಂ ||

ಶ್ಯಾವಾರುಣಂಶಘೇನಂಚತನುರೂಕ್ಷಂಚವಾತಿಕಂ || ೫ ||

ರಕ್ತಪಿತ್ತಂಕಷಾಯಾಭಂಕ್ಯಷ್ಟಂಗೋಮೂತ್ರಸನ್ನಿಭಂ ||

ಮೇಚಕಾಗಾರಧೂನೂಭಮಂಜನಾಭಂಚಸೈತ್ರಿಕಂ || ೬ ||

ಸಂಸೃಷ್ಟಲಿಂಗಂಸಂಸರ್ಗಾತ್ಪಿಲಿಂಗಂಸನ್ನಿಪಾತಿಕಂ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದ್ವಾರಗಳಿಂದ ಹೊರಬೀಳತಕ್ಕ ರಕ್ತವು ಮುಂದವಾಗಿ ಕೊಂಚ ಬೀಳಬಣ್ಣ ದೊಡನೆ ಕೂಡಿ, ಜಡ್ಡಿ ನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಜಿಗಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಫದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ರಕ್ತಪಿತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಹೊಗೆಯಬಣ್ಣದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ನೊರೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಸ್ಥಿತಿಗಿಂತ ನೀರಾಗಿ, ರೂಕ್ಷಗುಣವುಳ್ಳದಾಗಿ ಅಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಜಡ್ಡಿಲ್ಲದೆ ರಕ್ತವು ಹೊರಬೀಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ರಕ್ತಪಿತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಕಷಾಯಗಳ ಬಣ್ಣ, ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣ ಅಥವಾ ಗೋಮೂತ್ರವೆಂಬ ಬಣ್ಣ, ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣ, ಅಡಿಗೆಯ ಮನೆಯ ಇಲ್ಲಣದ ಬಣ್ಣ, ಕಾಡಿಗೆಯ ಬಣ್ಣ ಈ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ರಕ್ತವು ಹೊರಬೀಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಪಿತ್ತಪ್ರಧಾನವಾದ ರಕ್ತಪಿತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾತ ಪಿತ್ತಾದಿ ಮಿಶ್ರಿತ ರಕ್ತಪಿತ್ತದ ಲಕ್ಷಣಗಳ ನುಡ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಕಂಡರೆ ರೋಗವು ದ್ವಿದೋಷೋಲ್ಬಣವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಮೂರುದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕೂಡಿ ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು.

ಉರ್ಧ್ವಗಂಕಫಸಂಸೃಷ್ಟಮಧೋಗಂಪವನಾನುಗಂ || ೭ ||

ದ್ವಿನಾಗಂಕಫವಾತಾಭ್ಯಾಮುಭಾಭ್ಯಾಮನುವರ್ತತೆ ||

ಈ ರಕ್ತಪಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರೇ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೂ ದೋಷಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರಕ್ತವು ಉರ್ಧ್ವಮಾರ್ಗಗಳಾದ ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ಬಾಯಿಗಳಿಂದಲೇ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಫದೋಷೋಲ್ಬಣವಾದ ರಕ್ತಪಿತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಅಧೋಮಾರ್ಗಗಳಾದ ಶಿಶ್ನ, ಯೋನಿ, ಗುದಗಳಿಂದಲೇ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತದೋಷೋಲ್ಬಣವಾದ ರಕ್ತಪಿತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಉರ್ಧ್ವ ಮತ್ತು ಅಧೋದ್ವಾರಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದೋಷ ಅಂದರೆ ಕಫ ಮತ್ತು ವಾತ ಎರಡರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿದ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉರ್ಧ್ವಂಸಾಧ್ಯಮಧೋಯಾಸ್ಯಮಸಾಧ್ಯಂಯುಗಪದ್ಧತಂ || ೮ ||

ಮಾರ್ಗಾನುರೋಧೇನ ರೋಗದ ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉರ್ಧ್ವಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಡತಕ್ಕ ರಕ್ತವುಳ್ಳ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಅಧೋಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಡುವ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಯಾತ್ಯವೆಂದರೆ ಕಾ

ಲಹರಣವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಉರ್ಧ್ವದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಅರ್ಧೋದ್ವಾರ ಈ ಎರಡರಿಂದಲೂ ಹೊರಡತಕ್ಕ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಏಕಮಾರ್ಗಂಬಲವತೋವಾತಿನೇಗಂನವೋತ್ತಿತಂ ||

ರಕ್ತಪಿತ್ತಂಸುಖೇಕಾಲೇಸಾಧ್ಯಂಸ್ಯಾನ್ನಿರುಪದ್ರವಂ || ೯ ||

ರೋಗಿಗೆ ದೇಹಬಲ ಚೆನ್ನಾಗಿರಬೇಕು. ರಕ್ತವು ವೇಗವಿಲ್ಲದೆ ಉರ್ಧ್ವಾರ್ಧೋಮಾರ್ಗಗಳ ನಡುವೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದೇ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿರಬೇಕು, ಮತ್ತು ರೋಗವು ಹೊಸದಾಗಿರಬೇಕು, ದೇಶಕಾಲಗಳು, ವಾಯುಗುಣ ಸಹ ಔಷಧ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರಬೇಕು, ರಕ್ತಪಿತ್ತದ ಉಪರೋಗಗಳು ಯಾವವೂ ಹುಟ್ಟಿರಬಾರದು; ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು.

ಏಕದೋಷಾನುಗುಸಾಧ್ಯಂದ್ವಿದೋಷಂಯಾಪ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ||

ಯತ್ತಿದೋಷಮಸಾಧ್ಯಂಸ್ಯಾನ್ಮಂದಾಗ್ನೇರತಿನೇಗವತ್ || ೧೦ ||

ವ್ಯಾಧಿಭಿಃಕ್ಷೀಣದೇಹಸ್ಯವೃದ್ಧಸ್ಯಾನಶ್ಚತಶ್ಚಯತ್ ||

ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಸಹ ಈ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗದ ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದೇ ದೋಷವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಎರಡುದೋಷಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಯಾಪ್ಯ ಅಂದರೆ ಕಾಲಪರಣವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ತ್ರಿದೋಷೋಲ್ಪಣವಾದ ರಕ್ತಪಿತ್ತವು ಅತಿನೇಗವಾಗಿದ್ದು ರೋಗಿಗೆ ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯವೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೇಹವು ಕೃಶವಾಗಿ ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿರುವುದು, ರೋಗಿಯು ಮುದುಕನಾಗಿರುವುದು, ಆಹಾರವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೋಗದಿರುವುದು ಹೀಗಿದ್ದರೂ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದೌರ್ಬಲ್ಯಶ್ವಾಸಕಾಸಜ್ವರವನುಧುಮದಾಃ

ಸಾಂಡುತಾದಾಹಮೂರ್ಛಾಭುಕ್ತೇಘೋರೋವಿದಾಹ

ಸ್ವಧೃತಿರಪಿಸದಾಹೃದ್ಯತುಲ್ಯಾಚಪೀಡಾ ||

ತ್ಯಷ್ಣಾ ಕೋಷ್ಠಸ್ಯಭೇದಶ್ಶಿರಸಿಚತಪನಂ

ಪೂತಿನಿಷ್ಕ್ರೇವನತ್ಸಂಭಕ್ತದ್ವೇಷಾವಿಸಾಕೌ

ವಿಕೃತಿರಪಿಭವೇದ್ರಕ್ತಪಿತ್ತೋಪಸರ್ಗಾತ್ || ೧೧ ||

ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗದ ಉಪದ್ರವಗಳು (ಉಪರೋಗಗಳು) ಯಾವುವೆಂದರೆ, ಶಕ್ತಿ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಉಬ್ಬುಸ, ಕೆಮ್ಮು, ಜ್ವರ, ವಮನ, ಮವ ಎಂದರೆ ಮೈಕ ಎಂಬ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅಜ್ಞಾನ, ರಕ್ತವು ಶೋಷಿಸಿಹೋಗಿ ಮೈ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು, ಸರ್ವಾಂಗವೂ ಬೆಂಕಿಯಸ್ಪರ್ಶವಾದಂತೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಮೂರ್ಛಾಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಭೋಜನಮಾಡಿದರೆ ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉರಿ ಮತ್ತು ತೊಂದರೆ ಸಹ ಉಂಟಾಗುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಯಾವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದುವಿಧವಾದ ಅಧೈರ್ಯವೇ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗದಂತಹ ಒಂದು ಸಂಕ

ಟ, ಬಾಯಾರಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ತಲೆಯಲ್ಲಿ ತಾಪ ಅಂದರೆ ಉಂ ಇರುವುದು, ಉಗುಳದರೆ ಉಗುಳು ದುರ್ವಾಸನೆಯಿರುವುದು, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷಬರುವುದು ಮತ್ತು ಅನ್ನವು ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ, ಈ ಉಪದ್ರವಗಳೆಲ್ಲದೆ ಮುಂದಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ವಿಕಾರಗಳು ಸಹ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಾಂಸಸ್ರಕ್ಷಾಳನಾಭಂಕ್ಷ್ಯಥಿತಮಿವಚಯಂ
ತ್ಯರ್ಧಮಾಂಭೋನಿಭಂವಾಮೇದಃಪೂಯಾಸ್ರಕಲ್ಪಂ
ಯಕ್ಯದಿವಯದಿವಾಪಕ್ವಜಂಬೂಫಲಾಭಂ ||
ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂಯಚ್ಚನೀಲಂಭೃಶಮತಿಕುಣಪಂ
ಯತ್ರಚೋಕ್ತಾವಿಕಾರಾಸ್ತದ್ವಜ್ಯಂರಕ್ತಪಿತ್ತಂ
ಸುರಪತಿಧನುಷಾಯಚ್ಚತುಲ್ಯಂವಿಭಾತಿ || ೧೨ ||

ಈ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಉಧ್ವಾರ್ಥೋದ್ವಾರಗಳಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ರಕ್ತವು ಮಾಂಸವನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರಿನಂತಿರುವುದು, ಯಾವುದಾದರೂ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಕುದಿಸಿದ ನೀರಿನಂತಿರುವುದು, ಮೃಗಗಳ ಕೊಬ್ಬಿನಂತಿರುವುದು, ಕೆಸರುನೀರಿನಂತಿರುವುದು, ಮೇದಸ್ಸಿನಂತಿರುವುದು, ಕೀನಿನಂತಿರುವುದು, ಕೆಂಪಾಗಿ ರಕ್ತದಹಾಗೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಮಾಂಸಖಂಡದ ಹಾಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಇರುವುದು, ಪಕ್ವವಾದ ನೇರಲಹಣ್ಣಿನ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಶುದ್ಧವಾದ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದಿಂದಲೇ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ನೀಲೀಬಣ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಹೆಣದ ವಾಸನೆಯಿಂದಕೂಡಿದ್ದಾಗಿರುವುದು, ಕಾಮನಬಿಲ್ಲಿನ ಬಣ್ಣದಂತೆ ನಾನಾವರ್ಣಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ರಕ್ತವು ಹೊರಬೀಳುತ್ತಿರುವುದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಕ್ತವು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದರಿತು ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು.

ಯೇನಚೋಪಹತೋರಕ್ತಂರಕ್ತಪಿತ್ತೇನಮಾನವಃ ||
ಪಶ್ಯೇದ್ವೃಶ್ಯಂವಿಯಚ್ಚಾಪಿತಚ್ಚಾಸಾಧ್ಯಮಸಂಶಯಂ ||
ಲೋಹಿತಂಭರ್ಧಯೇದ್ಯಸ್ತುಬಹುಶೋಲೋಹಿತೇಕ್ಷಣಃ ||
ಲೋಹಿತೋದ್ಗಾರದರ್ಶೀಚಮ್ರಿಯತೇರಕ್ತಪೈತ್ತಿಕಃ || ೧೪ ||

ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ತಾನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ರೋಗಸ್ವಭಾವದಿಂದ ನೋಡಿದ ಪದಾರ್ಥವೆಲ್ಲವೂ ರಕ್ತವರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಆಕಾಶವನ್ನು ಸಹ ನೋಡಿದರೆ ಕೆಂಪಾಗಿ ಕಾಣುವುದು, ಅಂತಹ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಈ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ರಕ್ತವು ವಮನವಾಗುತ್ತಿರುವುದೋ ಕಣ್ಣುಗಳು ಕೆಂಪಾಗಿ ರಕ್ತವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆಯೋ, ತೇಗಿದರೆ ಸಹ ರಕ್ತದವಾಸನೆ, ರಕ್ತಗಳೇಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ರಕ್ತಪಿತ್ತರೋಗಿಯೂ ಸಾಯುವುದೇ ಸರಿ.

*** ಇಲ್ಲಿಗೆ ರಕ್ತಪಿತ್ತನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ. ***

—: ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮನಿದಾನ. :—

ವೇಗರೋಧಾತ್ ಕ್ಷಯಾಚ್ಛೇವ ಸಾಪಸಾದ್ವಿಷಮಾಶನಾತ್ ||

ತ್ರಿದೋಷೋಜಾಯತೇಯಕ್ಷ್ಮಾಃ ತ್ರಿದೋಹೇತುಚತುಷ್ಟಯಾತ್ ||೧||

ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯೋಣದರಿಂದಲೂ ಅಂದರೆ ನಾಚಿಕೆ ಭಯ ನೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಲಮೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡದೆ ಇರೋಣದರಿಂದಲೂ, ಅಶಾನವಾಯುವನ್ನು ಸಹ ತಡೆಯೋಣದರಿಂದಲೂ, ಕ್ಷಯಾತ್ ಎಂದರೆ ಧಾತುಕ್ಷಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಅತಿಮೈಥುನ, ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚುಪಡುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ, ಸಾಹಸವೆಂದರೆ ತನ್ನ ದೇಹಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ವಿಷಮಾಷನವೆಂದರೆ ಭೋಜನಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ರಸವೀರ್ಯವಿಷಾಕಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಕೂಡಿಸಿ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು ಈನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ತ್ರಿದೋಷಕಾರಣವಾದ ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಕಫಪ್ರಧಾನೈರ್ದೋಷೈಸ್ತು ರುದ್ದೇಷು ರಸನತ್ಯಸು ||

ಅತಿಮೈಥುನಾನೋವಾಪಿಕ್ಷೀಣೇರೇತಸ್ಯ ನಂತರಾಃ ||

ಕ್ಷೀಯಂತೇಧಾತವಸ್ಸರ್ವೇತತಶ್ಯುಷ್ಮತಿನಾನವಃ || ೨ ||

ಕ್ಷಯರೋಗವು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗತಕ್ಕ ರೀತ್ಯಂತರವನ್ನು ಸಹ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶ್ಲೇಷ್ಮವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಇತರ ದೋಷಗಳು ಅಂದರೆ ಇತರ ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಸರಕ್ತಾದಿಧಾತುಗಳ ಸಂಚಾರವಾಗದಂತೆ ರಸಾದಿಧಾತುವಾಹಿನಾದಿಗಳನ್ನು ತಡೆದು, ಧಾತುಗಳು ಸಂಚರಿಸಿ ಶರೀರವನ್ನು ಪೋಷಣೆಮಾಡದಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಧಾತು ಸಂಚಾರವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಂತುಹೋಗಿ ರಕ್ತ ಮಾಂಸ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನು ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗುವುದೊಂದು ವಿಧ, ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ (ಮೈಥುನ) ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ರಧಾತುವು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. “ ವಾಯೋರ್ಧಾತುಕ್ಷಯಾತ್ಮೋಪಃ ” ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಶುಕ್ರಧಾತುಕ್ಷಯದಿಂದ ಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಶುಕ್ರಧಾತುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಮಜ್ಜಧಾತುವನ್ನೂ, ಮಜ್ಜಧಾತುವಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಅಸ್ಥಿ, ಮೇದೋಧಾತು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶೋಷಿಸಿ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಏನಂಚ ರಸ ರಕ್ತ ಮಾಂಸಾದಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮದಿಂದಲಾಗಲಿ, ಶುಕ್ರ, ಮಜ್ಜ, ಅಸ್ಥಿ, ಮೇದಸ್ಸು ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಕೊನೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಕೂಲಕ್ರಮದಿಂದಲಾಗಲಿ ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತ ಬರಲಾರಂಭವಾದರೆ “ ತತಶ್ಯುಷ್ಮತಿನಾನವಃ ” ಮನುಷ್ಯನು ಒಣಗಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ವಾಸಾಂಗಮರ್ದಕಫಸಂಸ್ತವತಾಲುಶೋಷ

ವಮ್ಯಗ್ನಿಸಾದಮದಪೀನಸಕಾಸನಿದ್ರಾಃ ||

ಶೋಷೇಭವಿಷ್ಯತಿಭವಂತಿಸಚಾಪಿಜಂತು
ಶ್ರುಕ್ಷೇಕ್ಷಣೋಭವತಿನಾಂಸಪರೋರಿರಂಸುಃ || ೩ ||
ಸ್ವಪ್ನೇಷುಕಾಕಶುಕಶಲ್ಮಕಿನೀಲಕಂಠಾ
ಗೃಧ್ರಾಸ್ತಥೈವಕಫಯಃಕೃಕಲಾಸಕಾಶ್ಚ ||
ತಂನಾಹಯಂತಿಸನದೀರ್ವಿಜಲಾಶ್ಚ ಪಶ್ಯೇತ್
ಶುಷ್ಕಾಂಸ್ತರೂನ್ವನನಧೂಮದನಾರ್ದಿತಾಂಶ್ಚ || ೪ ||

ಕ್ಷಯರೋಗ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ತೋರತಕ್ಕ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇವುಗಳಿಗೇನೇ ಕ್ಷಯರೋಗದ ಪೂರ್ವರೂಪಗಳೆಂಬದಾಗಿ ಯೂ ಹೆಸರಿದೆ. ಉಬ್ಬಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ಅವರೆ ಮೇಲುಬ್ಬಸ, ಯಾವಾಗಲೂ ಸಣ್ಣ ಮೈನೋವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು, ಕಫವು ಅತಿಯಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಯಿಂದ ಕಫವನ್ನುಗುಳುತ್ತಲೇ ಇರುವುದು, ದಿನೇ ದಿನೇ ಮುಖ ಮತ್ತು ದವಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಬತ್ತಿಹೋಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ತಿಂದ ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ವಮನವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಜಠರಾಗ್ನಿಪಾಟವವು ಕ್ರಮೇಣ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ನುದ ಎಂದರೆ ಆಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಾಂದ್ಯ ಉಂಟಾಗುವುದು, ನೆಗೆಡಿ, ಕೆಮ್ಮು, ಅತಿನಿದಿ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಂಟಾಗುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ರಕ್ತದಭಾವಿಯು ಹೋಗಿ ಕಣ್ಣು ಬೆಳ್ಳಗೆ ಕಾಣುತ್ತ ಬರುವುದು ಮತ್ತು ಮಾಂಸಭೋಜನಮಾಡುವ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಮೈಥುನಾಪೇಕ್ಷೆ ಇವುಗಳು ಬಿಳಿಯುತ್ತ ಹೋಗುವುದು, ಮಲಗಿದರೆ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಗೆ, ಗಿಳಿಗಳು, ಶಲ್ಮಕಿ ಎಂದರೆ ಒಂದುಬಗೆಯ ಘಾತುಕಸ್ವಭಾವದ ಹದ್ದು, ನವಿಲು, ಸಾಮಾನ್ಯಗಳಾದ ಹದ್ದುಗಳು, ಕಪಿಗಳು, ಓತಿಕ್ಕಾತಗಳು, ಇವುಗಳು ತನ್ನನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು, ನೀರಿಲ್ಲದ ಹೊಳೆಗಳನ್ನು ಕಾಣುವುದು, ಒಣಗಿದ ಮರಗಳನ್ನು ಕಾಣುವುದು, ಸುಂಟರಗಾಳಿ, ಹೊಗೆ, ಕಾಡುಕಿಚ್ಚು ಇವುಗಳನ್ನು ಕಾಣುವುದು.

ಅಂಸಪಾರ್ಶ್ವಾಭಿತಾಪಶ್ಚ ಸಂತಾಪಃಕರಸಾದಯೋಃ ||

ಜ್ವರಸ್ಪರ್ಶಾಂಗಗರ್ಜ್ಜೇತಿಲಕ್ಷಣಂರಾಜಯಕ್ಷ್ಮಣಃ || ೫ ||

ಕ್ಷಯರೋಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭುಜಗಳು, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು ವಡತ, ಅಂಗೈಯ್ಯಿ, ಅಂಗಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಸರ್ವಾಯವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಣ್ಣಜ್ವರ ಯಾವಾಗ್ನೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು ಇವುಗಳು ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮವೆಂದರೆ ಕ್ಷಯರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸ್ವರಭೇದೋನಿಲಾತ್ ಶೂಲಂಸಂಕೋಚಶ್ಚಾಂಸಪಾರ್ಶ್ವಯೋಃ ||

ಜ್ವರೋದಾಹೋತಿಸಾರಶ್ಚ ಪಿತ್ತಾದ್ರಕ್ತಸ್ಯಚಾಗಮಃ || ೬ ||

ಶಿರಸಃಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವಮುಭಕ್ತಚ್ಛಂದವಿವಚ ||

ಕಾಸಃಕಂಠಸ್ಯಚೋಧ್ವಂಸಃನಿಜ್ಜೇಯಃಕಫಕೋಪತಃ || ೭ ||

ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿವಾತದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಕ್ಷಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣತಕ್ಕ ಉಪದ್ರವಗಳು ಯಾವ ಯಾವ ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ

ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಧ್ವನಿ ಒಡೆದುಹೋಗುವುದು, ಹೃದಯಶೂಲೆ, ಭುಜ ಮತ್ತು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಕುಗ್ಗಿಹೋಗುವುದು, ಇವುಗಳು ರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ವಾತದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳು; ಜ್ವರ, ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಅತಿಸಾರ, ಉರ್ಧ್ವಾಧೋದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ರಕ್ತವು ಹೊರಬೀಳುವುದು ಇವುಗಳು ಪಿತ್ತದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳು; ತಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿನೋ ತುಂಬಿಕೊಂಡಹಾಗೆ ಭಾರ, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ರುಚಿ ತಪ್ಪುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಗಂಟುಬಿಡುವುದು ಇವುಗಳು ಕಫದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳು.

ಏಕಾದಶಭಿರೇಭಿರಾಷ್ಣಿರಾಪಿಸಮನ್ವಿತಂ ||

ಕಾಸಾತೀಸಾರಪಾಶ್ವಾತಿರಾಶ್ವರಭೇದಾರುಚಿಜ್ವರೈಃ || ೮ ||

ತ್ರಿಭಿರಾಪೀಡಿತಂ ಶಿಂಗೈಃ ಕಾಸಶ್ವಾಸಾಸ್ಯಗಾಮಯೈಃ ||

ಜಹ್ಯಾತ್ ಶೋಷಾದ್ವಿತಂ ಜಂತುಮಿಚ್ಛನ್ ಸುನಿಮಲಂಯಶಃ || ೯ ||

ಸರ್ವೈರರ್ಥೈಸ್ತ್ರಿಭಿರಾಪಿ ಶಿಂಗೈರಾಂಸಬಲಕ್ಷಯೇ ||

ಯುಕ್ತೋವರ್ಜ್ಯಶ್ಚಿ ಕಿತ್ಸ್ಯಸ್ತು ಸರ್ವರೂಪೋಪ್ಯತೋನ್ಯಥಾ || ೧೦ ||

ಮಹಾಶನಂ ಕ್ಷೀಯಮಾಣಮತಿ ಸಾರನಿಪೀಡಿತಂ ||

ಶೂನಮುಷ್ಣೋದರಂ ಚೈವ ಯಕ್ಷ್ಮಿಣಂ ಪರಿವರ್ಜಯೇತ್ || ೧೧ ||

ಶುಕ್ಲಾಕ್ಷಮನ್ನದ್ವೇಷ್ವಾರಂ ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸನಿಪೀಡಿತಂ ||

ಕೃಚ್ಛ್ರೇಣ ಬಹುಮೇಹಂತಂ ಯಕ್ಷ್ಮಾಹಂತೀಹಮಾನವಂ || ೧೨ ||

ಚಿಕಿತ್ಸಕರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ಷಯರೋಗದ ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮೂರುದೋಷಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಹನ್ನೊಂದು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇದ್ದರಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಅದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧವಿದ್ದರೂ ಆಗಲಿ ಅಂದರೆ ಕೆಮ್ಮು, ಅತಿಸಾರ, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ಧ್ವನಿ ಒಡೆದುಹೋಗಿರುವುದು, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ರುಚಿ ತಪ್ಪಿಹೋಗಿರುವುದು, ಜ್ವರ ಈ ಆರು ಇದ್ದರೂ, ಅಥವಾ ಕೆಮ್ಮು, ಉಬ್ಬುಸ, ಉರ್ಧ್ವಾಧೋದ್ವಾರಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವುದರಿಂದಲಾದರೂ ರಕ್ತವು ಹೋಗುವುದು, ಈ ಮೂರು ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಕ್ಷಯರೋಗಿಗೆ ಯಶಸ್ಸಾವನಾದ ವೈದ್ಯನು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡದೆ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಬೇಕು. ರೋಗಿಗೆ ದೇಹಬಲ, ಮಾಂಸಬಲಗಳು, ದೇಹಪಾಟವ ಸಹ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧವಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಧವಾಗಲಿ ಇದ್ದರೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಬಹುದು, ಆದರೆ ರೋಗಿಯ ದೇಹಮಾಂಸಬಲಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಗಿದ್ದರೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲೇ ಬಾರದು, ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ, ಜರಾಗ್ನಿಪಾಟವ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಅಷ್ಟು ತಿಂದರೂ ತಿಂದದ್ದು ಮೈಹತ್ತದೆ ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಅತಿಸಾರದ ಉಪದ್ರವವಿರುವುದು, ವೃಷಣಗಳು ಮತ್ತು ಹೊಟ್ಟೆ ಇವುಗಳು ಊದಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಕ್ಷಯರೋಗಿಯನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡದೆ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು. ದೇಹದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ರಕ್ತಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಬಿಳಿಗಾಗಿರುವುದು, ಅನ್ನದ್ವೇಷವಿರುವುದು, ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸವಿರುವುದು, ಮೂತ್ರ

ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅತಿಯಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಹೊರಡಲು ಕಷ್ಟವೂ ಇರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೂ ಕ್ಷಯರೋಗ ಕಷ್ಟವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಜ್ವರಾನುಬಂಧರಹಿತಂಬಲವಂತಂಕ್ರಿಯಾಸಹಂ ||

ಉಪಕ್ರಮೇದಾತ್ಮವಂತಂದೀಪ್ತಾಗ್ನಿವಕ್ಯಶಂಸರಂ || ೧೩ ||

ಈ ಕ್ಷಯರೋಗವು ಹೇಗೆ ಇದ್ದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸಾಸಾಧ್ಯವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷಯರೋಗಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಣ್ಣ ಜ್ವರವಿರಬಾರದು, ದೇಹಬಲ ಚೆನ್ನಾಗಿರಬೇಕು, ಯಾವವಿಧವಾದ ಔಷಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೂ ಶರೀರ ತಡೆಯು ವಂತಿರಬೇಕು. ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಚೆನ್ನಾಗಿರಬೇಕು, ಜಠರಾಗ್ನಿಪಾಟಿನ ಚೆನ್ನಾಗಿರಬೇಕು, ದೇಹವು ಕ್ಷಯಿಸಿರಬಾರದು, ಇಷ್ಟು ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಸರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಕ್ಷಯರೋಗಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಬೇಕು.

ವ್ಯವಾಯುಶೋಕವಾರ್ಧಕ್ಯವ್ಯಾಯಾಮಾಧ್ಯಪ್ರಶೋಷಿತಾನ್ ||

ವ್ರಣೋರಃಕ್ಷತಸಂಜ್ಞಾಚಶೋಷಣಾಲಕ್ಷಣೈಶ್ಚ || ೧೪ ||

ಅತಿಯಾದ ಮೈಥುನ, ದುಸ್ಸಹವಾದ ಯಾವದಾದರೂ ದುಬ್ಬ, ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ, ಅತಿಯಾದ ವ್ಯಾಯಾಮ, ದಾರಿ ನಡೆಯುವುದು, ದುಸ್ಸಹವಾದ ವ್ರಣವಿರುವುದು, ಎದೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಬಲವಾದ ಪೆಟ್ಟು ಬೀಳುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಶರೀರವು ಶುಷ್ಕವಾಗಿ ಶೋಷರೋಗಕ್ಕೀಡಾಗಿರುವವರ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವ್ಯವಾಯುಶೋಷೀಶುಕ್ರಸ್ಯಕ್ಷಯಲಿಂಗೈರುಪದ್ರುತಃ ||

ಸಾಂಡುದೇಹೋಯಥಾಪೂರ್ವಂಕ್ಷೀಯಂತೇಚಾಸ್ಯಧಾತವಃ || ೧೫ ||

ಅತಿಯಾದ ಪ್ರೀತಸಂಭೋಗವಿಂದ ಶುಕ್ರಧಾತು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಶುಕ್ರಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಮಜ್ಜೆ ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ದಧಾತುಗಳ ಕ್ಷಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶುಕ್ರಕ್ಷಯಜನ್ಯಕ್ಷಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಶರೀರವು ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಧ್ಯಾನಶೀಲಸ್ರಸ್ತಾಂಗಶೋಕಶೋಷ್ಯಪಿತಾದೃಶಃ ||

ದುಸ್ಸಹವಾದ ದುಬ್ಬದಿಂದ ರಕ್ತಮಾಂಸಾದಿಗಳು ಶುಷ್ಕವಾಗಿ ಕ್ಷಯಿಸಿದ ಮನುಷ್ಯನು ಶುಕ್ರಶೋಷಿಯ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಹತ್ತದ ಹರಿಯದೆ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ತಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾವು ಸಡಲಿಹೋದಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು.

ಜರಾಶೋಷೀಕೃಣೋಮಂದಬುದ್ಧಿವೀರ್ಯಬಲೇಂದ್ರಿಯಃ || ೧೬ ||

ಕಂಪನೋರುಚಿಮಾನ್ ಭಿನ್ನಕಾಂಸ್ಯಪಾತ್ರಹತಸ್ವರಃ ||

ಷೀಲವತಿಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾಹೀನಂಗೌರವಾರತಿಪೀಡಿತಃ || ೧೭ ||

ಸಂಪ್ರಸ್ರುತಾಸ್ಯನಾಸಾಕ್ಷಿಶುಷ್ಕರೂಕ್ಷಾಮಲಚ್ಛವಿಃ ||

ಮುಖದಿಂದ ಶೋಷಿಸಿಹೋದ ಶೋಷರೋಗಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನಂದರೆ:-
ದೇಹವು ಕೃಶವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು, ದಿನೇ ದಿನೇ ಬುದ್ಧಿಯು ಮಂದವಾಗುತ್ತಿರು

ವುದು, ಶುಕ್ರಧಾತುವು ಕ್ಷಯಿಸುವುದು, ದೇಹಬಲವೂ ಹಾಳಾಗಿಹೋಗಿರುವುದು, ಇಂದ್ರಿಯಪಾಟವ ತಪ್ಪಿರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ನಡುಗುತ್ತಿರುವುದು, ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವೂ ಬಾಯಿಗೆ ರುಚಿಸದಿರುವುದು, ಒಡಕು ಕಂಚಿನ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಶಬ್ದಮಾಡಿದಂತೆ ಕಂಠಧ್ವನಿ ಒಡೆದುಹೋಗುವುದು, ಶ್ಲೇಷ್ಮರಹಿತವಾದ ಒಣಕೆಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೆಮ್ಮುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಸಾರ, ಯಾವ ಕೆಲಸಮಾಡಲೂ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಯಿ, ಕಣ್ಣು, ಮೂಗುಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುರಿಯುತ್ತಲಿರುವುದು, ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿಗ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ ಮಲವು ಒಣಗಿಹೋಗಿ ಒರಟಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವು ಜರಾ ಶೋಷಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಅಧ್ಯಶೋಷೀಚಸ್ತ್ರಸ್ತಾಂಗಸ್ಸಂಭೃಷ್ಟಪರುಷಚ್ಛವಿಃ || ೧೮ ||

ಪ್ರಸುಪ್ತಗಾತ್ರಾವಯವಶ್ಯುಷ್ಕೋಮಗಲಾನನಃ ||

ಅತಿಯಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ದಾರಿ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಶೋಷಿಸಿಹೋದವನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ, ನಡದು ನಡದು ಉಂಟಾದ ಶ್ರಮದಿಂದ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಡಿಲ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿರುತ್ತವೆ. ಹುರಿದ ಧಾನ್ಯದ ಹಾಗೆ ದೇಹದ ಕಾಂತಿಯು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಒರಟಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಗಂಟಲು, ದವಡೆ, ಮುಖ ಎಲ್ಲಾ ಒಣಗಿಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವು ಅಧ್ಯಶೋಷಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು

ವ್ಯಾಯಾಮಶೋಷೀಭೂಯಿಷ್ಠಮೇಭಿರೇವಸಮನ್ವಿತಃ || ೧೯ ||

ಲಿಂಗೈರುರಃಕ್ಷತಕೃತ್ಯೈಸ್ಸಂಯುಕ್ತಶ್ಚಕ್ಷತಂವಿನಾ ||

ಮಿತಿಮೀರಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಶೋಷಿಸಿಹೋದವನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ, ವ್ಯಾಯಾಮ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಮಾಡಿ ಶೋಷಿಸಿ ಹೋದವನು ಅಧ್ಯಶೋಷಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಉರಃಕ್ಷತವೆಂದರೆ ಬಲವಾಗಿ ಎದೆಗೆ ಪೆಟ್ಟುಬಿದ್ದವನು ಕ್ಷಯಿಸಿದಂತೆಯೇ ಈ ವ್ಯಾಯಾಮಶೋಷಿಯು ಕೂಡ ದಿನೇ ದಿನೇ ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ರಕ್ತಕ್ಷಯಾದ್ವೇದನಾಭಿಸ್ತಥೈವಾಹಾರಯಂತ್ರಣಾತ್ || ೨೦ ||

ವ್ರಣತಸ್ಯ ಭವೇತ್ ಶೋಷಸ್ಸಚಾಸಾಧ್ಯತಮೋಮತಃ ||

ಆಗಾಧವಾದ ವ್ರಣದಿಂದ ಶೋಷಿಸಿಹೋದವನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ, ವ್ರಣದ ದ್ವಾರಾ ರಕ್ತವೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗುವುದು ದುಸ್ಸಹವಾದ ವ್ರಣದವೇದನೆ, ಈ ಸಂಕಟಗಳಿಂದ ಆಹಾರವು ತಡೆದುಹೋಗುವುದು ಈರಿತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ರಣಶೋಷವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಧನುಷಾಯಸ್ಯ ಶೋಷ್ಯರ್ಥಂಭಾರಮುದ್ವಹತೋಗುರುಂ ||

ಯುಧ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಬಲಿಭಿಃ ಪತತೋವಿಷಮೋಚ್ಛತಃ || ೨೧ ||

ವೃಷಂಹಯಂನಾಧಾನಂತಂದಮ್ಯಂನಾನ್ಯಂನಿಗೃಹ್ಯತಃ ||

ಶಿಲಾಕಾಷ್ಠಾತ್ಕುನಿರ್ಘಾತಾನ್ ಕ್ಷುಪಶೋನಿಘ್ನತಃಪರಾನ್ || ೨೨ ||

ಅಧೀಯಾನಸ್ಯ ನಾತ್ಯುಚ್ಛಿದ್ಧಾರಂವಾವ್ರಜತೋದ್ರುತಂ ||
 ಮಹಾನದೀರ್ಮತರತೋಹಯೈರ್ವಾಸಹಧಾವತಃ || ೨೩ ||
 ಸಹಸೋತ್ಪತತೋದೂರಂತೂರ್ಣಂವಾಪಿಸ್ರನ್ಯತ್ಯತಃ ||
 ತಥಾನ್ಯೈಃಕರ್ಮಭಿಃಕ್ರೂರೈರ್ಭೃಶಮುಭ್ಯಾಹತಸ್ಯನಾ || ೨೪ ||
 ವಿಕ್ಷತೇವಕ್ಷಸಿವ್ಯಾಧಿರ್ಬಲವಾನ್ ಸಮುದೀರ್ಮತೆ ||
 ಸ್ತ್ರೀಷುಚಾತಿಪ್ರಸಕ್ತಸ್ಯರೂಕ್ಷಾಲ್ಪಪ್ರಮಿತಾಶಿನಃ || ೨೫ ||
 ಉರೋವಿರುಜ್ಯತೇತ್ಯರ್ಥಂಭಿದ್ಯತೇಫನಿಭಜ್ಯತೆ ||
 ಪ್ರಪೀಡ್ಯತೇತತಃಪಾರ್ಶ್ವೇಶುಷ್ಯತ್ಯಂಗಂಪ್ರವೇಶತೆ || ೨೬ ||
 ಕ್ರಮಾದ್ವೀರ್ಯಂಬಲಂವರ್ಣೋರುಚಿರಗ್ನಿಶ್ಚಹೀಯತೆ ||
 ಜ್ವರೋನ್ಯಥಾಮನೋದೈನ್ಯಂವಿಡ್ಭೇದಾಗ್ನಿನಥಾವಪಿ || ೨೭ ||
 ದುಷ್ಯತ್ಯಾವಸ್ಸದುರ್ಗಂಧಃಪೀತೋವಿಗ್ರಧಿತೋಬಹುಃ ||
 ಕಾಸಮಾನಸ್ಯಚಾಭೀಕ್ಷ್ಣಂಕಘಃಸ್ನಾಸ್ಯಕ್ವನರ್ತತೆ || ೨೮ ||

ಉರಃಕ್ಷತವೆಂಬ ಕ್ಷಯರೋಗಜನಕವಾದ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬಲವಾದ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿ ಕಟ್ಟುವುದು, ಹೆದೆಯನ್ನು ಎಳೆದು ಅಂಬನ್ನು ಬಿಡುವುದು, ಇಂತಹ ಎದೆಗೆ ತೊಂದರೆಕೊಡುವ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಮಾಡುವುದು, ಬಹಳ ಭಾರವನ್ನು ತಲೆಯಮೇಲಾಗಲಿ ಹೆಗಲಿನಮೇಲಾಗಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಹೊರುವುದು, ತನಗಿಂತಲೂ ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿಗಿಲಾದವನೊಡನೆ ಕುಸ್ತಿಮಾಡುವುದು, ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದು, ಮೇರೆದಪ್ಪಿ ವೋಡುತ್ತಿರುವ ಬಲವಾದ ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೋ ಅದೇರೀತಿಯಾಗಿ ವೋಡುತ್ತಿರುವ ಇತರ ಯಾವುದಾದರೂ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನೋ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಸ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಕೈಬೀಸಿ ಕಲ್ಲನ್ನೊಗೆಯುವುದು, ಪಾಸೆಯನ್ನೊಡೆಯುವುದು, ಕಲ್ಲನ್ನೊಡೆಯುವುದು, ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಬಲವಾಗಿ ಹೊಡೆಯುವುದು, ವೇದವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಂಠ ಪಾಠಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು, ಬಹಳ ವೇಗವಾಗಿ ಬಹುದೂರ ಓಡುವುದು, ದೊಡ್ಡ ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಈಜಿಕೊಂಡು ದಾಟುವುದು, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾಗಿ ಅತಿದೂರವಾಗಿ ಓಡತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಡನೆ ಸರಿಗಟ್ಟಿ ಓಡುವುದು, ಬಹಳ ಜೋರಾಗಿ ನರ್ತನಮಾಡುವುದು, ಸಣ್ಣದೊಳೆ, ಕಾಲ್ಟೇ, ಗುಂಡಿ ಮೊದಲಾದ ಪುಗಳನ್ನು ಒಂದುಕಡೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆಗೆ ಹಾರಿದಾಟುವುದು ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಎದೆಗೆ ಉಪಹತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಇನ್ನೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಷ್ಟತರವಾದ ಮತ್ತು ಅಸಾಯಕರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಇವುಗಳಿಂದ ಎದೆಗೆ ನೋವುಂಟಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಬಲವತ್ತರವಾದ ವ್ಯಾಧಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎದೆಯು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ನೋಯುತ್ತಿರುವುದು, ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಶೀಳದೆಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಎರಡುಭಾಗವಾಗಿ ಒಡೆದುಹೋಗುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು ಹೀಗೆಲ್ಲಾ ಸಂಕಟಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಎರಡುಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೋವು ವಡತ ಸಹ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ಕ್ರಮೇಣ ಶೋಷಿಸಿಹೋಗುತ್ತ ಬರುತ್ತವೆ, ಅಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮೈನಡುಕಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಕ್ತಿ ದೇಹಬಲ, ದೇಹದಕಾಂತಿ, ಬಾಯಿರುಚಿ, ಜಠರಾಗ್ನಿಶಕ್ತಿ

ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಜ್ವರ, ಸಂಕಟ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದುವಿಧ ವಾದ ದೈನ್ಯ, ಅಗ್ನಿ ಮಾಂಧ್ಯದಿಂದ ಅರ್ಜೀರ್ಣಭೇದಿ, ಕೆಮ್ಮಿ ಉಗುಳದರೆ ಧೂಮ್ರವರ್ಣ ವಾದ ಅತಿ ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾದ ಹಳದಿಬಣ್ಣ ಮಿಶ್ರವಾದ, ಗಂಟುಗಂಟಾದ ಕಫವು ರಕ್ತಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಹೊರಬೀಳುತ್ತದೆ; ಉರೇಕ್ಷತವೆಂಬ ರೋಗವು ಈರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಉರೇಕ್ಷತರೋಗದಿಂದ ರೋಗಿಯು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶುಕ್ರಧಾತು ಮತ್ತು ಓಜೋಧಾ ತುಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಸ್ತೀಣನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಉರೋರುಕ್ ಶೋಣಿತಚ್ಛದೀಕಾಸೋವೈಶೇಷಿಕಃಕ್ಷತೆ ||

ಕ್ಷೀಣೇಸರಕ್ತಮೂತ್ರತ್ವಂಪಾರ್ಶ್ವಪೃಷ್ಠಕಟೇಗ್ರಹಃ || ೨೯ ||

ಎದೆನೋವು, ರಕ್ತವು ವಾಂತಿಯಾಗುವುದು, ಕೆಮ್ಮು ಇವುಗಳು ಉರೇಕ್ಷತ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಉರೇಕ್ಷತದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ಷಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹೋಗುವುದು, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು, ಸೊಂಟ, ಬೆನ್ನಿನ ಎಲು ಬುಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವಿದ್ದು ಹಡಿದಂತೆ ತೋರುವುದು ಇದೇ ಉರೇಕ್ಷತಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಉರೇಕ್ಷತಜನ್ಯವಾದ ಕ್ಷಯರೋಗಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ.

ಅಲ್ಪಲಿಂಗಸ್ಯದೀಪ್ತಾಗ್ನೇಸ್ಸಾಧ್ಯೋಬಲವಶೋನವಃ ||

ಪರಿಸಂವತ್ಸರೋಯಾಪ್ಯಸ್ಸರ್ವಲಿಂಗಂತಃವರ್ಜಯೇತ್ || ೩೦ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉರೇಕ್ಷತಮತ್ತು ಉರೇಕ್ಷತಜನ್ಯಕ್ಷಯ ಇವುಗಳ ಸಾಧ್ಯ ಸಾಧ್ಯತ್ವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರೋಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಯೇ ಇರುವುದು, ಜಠರಾಗ್ನಿ ವಾಟವ ಚೆನ್ನಾಗಿರುವುದು, ದೇಹಶಕ್ತಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದು ರೋಗವು ಹೊಸದಾಗಿದ್ದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಇಷ್ಟು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇದ್ದು ಕಾಲವಾತ್ರ ಒಂದುವರುಷ ಕಳೆದುಹೋಗಿದ್ದರೆ ಯಾಪ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾಲಹರಣ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಸಂಪೂರ್ಣ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾ ಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

‡‡ ಇಲ್ಲಿಗೆ ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ. ‡‡

—: ಕಾಸನಿದಾನ. :—

ಧೂನೋಪಘಾತಾದ್ರಸತಸ್ತಥೈವನ್ಯಾಯಾಮರೂಕ್ಷಾನ್ನನಿಷೇವಣಾಚ್ಛ ||
ವಿಮಾರ್ಗಗತ್ವಾಚ್ಛಹಿಭೋಜನಸ್ಯವೇಗಾವರೋಧಾತ್ ಕ್ಷವಥೋಸ್ತಥೈವ || ೧ ||
ಪ್ರಾಣೋಹ್ಯುದಾನಾನುಗತಃ ಪ್ರದೃಷ್ಟಸ್ಥಭಿನ್ನಕಾಂಸ್ಯಸ್ತನತುಲ್ಯಘೋಷಃ ||
ನಿರೇತಿನಕ್ರಾತ್ ಸಹಸಾಸದೋಷೋಮನೀಷಿಭಿಕಾಸಇತಿಪ್ರದಿಷ್ಟಃ || ೨ ||

ಕಾಸನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬಾಯಿ ಮತ್ತು ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಉಸಿ ರಾಡದಂತೆ ಹೊಗೆ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಅನ್ನರಸವು ವಾಯುವಿ ನಿಂದ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು, ಸ್ವಶಕ್ತಿಮಿಂ ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡು ವುದು, ತುಪ್ಪವಾಗಲಿ ಎಣ್ಣೆಯಾಗಲಿ ಇಂತಹ ಜಿಡ್ಡಿಲ್ಲದೆ ಬರೀ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು,

ಅವಸರವಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡಿ ನುಂಗುವಾಗ್ಗೆ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅಹಾರವು ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ದಾರಿತಪ್ಪಿದರೂ, ಅಭೋವಾಯು ಮತ್ತು ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ಶೀನುಬರುವಾಗ್ಗೆ ಅದರ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹೃದಯಗತವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಕಂಠಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಉದಾನವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ದಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಸವು ಹುಟ್ಟಿ ಒಡಕುಕಂಚಿನ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ದೋಷದೊಡನೆ ಮುಖ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೇನೇ ವೈದ್ಯರುಗಳು ಕಾಸವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪಂಚಕಾಸಾಸ್ಪೃಶ್ಯತಾವಾತಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಕೃತಕ್ಷಯೈಃ ||

ಕ್ಷಯಾಯೋಷೇಕ್ಷಿತಾಸ್ಪೃಶ್ಯಬಲಿನಶ್ಲೋತ್ರರೋತ್ತರಂ || ೩ ||

ಈ ಕಾಸರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಉರೇಕ್ಷತಾದಿಜನ್ಯ, ಕ್ಷಯ ಎಂದರೆ ಧಾತುಕ್ಷಯಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂಬದಾಗಿ ಐದುವಿಧ. ಈ ಕಾಸಗಳು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಾಸಕ್ಕಿಂತ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಾಸವು ಪ್ರಬಲ. ಅವಕ್ಕಿಂತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಕಾಸ ಮತ್ತೂ ಪ್ರಬಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಪ್ರಬಲತರಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆಯದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಸಗಳೆಲ್ಲಾ ಕ್ರಮೇಣ ಕ್ಷಯರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆಂದೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪೂರ್ವರೂಪಂಭವೇತ್ತೇಷಾಂ ಶೂಕಪೂರ್ಣಗಳಾಸ್ಯತಾ ||

ಕಂಠೇಕಂಡೂಶ್ಚ ಭೋಜ್ಯಾನಾಮವರೋಧಶ್ಚ ಜಾಯತೆ || ೪ ||

ಈ ಕಾಸರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ. ಬಾಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಶೂಕವೆಂದರೆ ಗೋಧಿ ಮತ್ತು ಭತ್ತದ ಕಾಳುಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮುಳ್ಳುಗಳು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಹಿಂಸೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಈ ತೊಂದರೆಗಳಿಂದಲೇ ಭೋಜನ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ಒಳಗೆ ಹೋಗುವುದು ಸಹ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದು ಇದೆಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಹೃಚ್ಛಂಖಮೂರ್ಧ್ನೋದರಸಾರ್ವ ಶೂಲೀಕ್ಷ್ಮಾ ಮಾನನಃಕ್ಷೀಣಬಲ

ಸ್ವರಾಜಾಃ ||

ಪ್ರಸಕ್ತವೇಗಸ್ತು ಪವಿರಣೇನಭಿನ್ನ ಸ್ವರಃ ಕಾಸತಿಶುಷ್ಯಮೇವ || ೫ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಾಸದಲ್ಲಿ ಎದೆ, ಕಿವಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಿನ ಮಗ್ಗಲಲ್ಲಿರುವ ಶಂಖವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನ, ತಲೆ, ಹೊಟ್ಟೆ, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಶೂಲೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಮುಖವು ಕ್ಷಾಮ ಎಂದರೆ ಬಾಡಿ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತಿ, ಧೈರ್ಯ, ಮಾಂಸಬಲ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕ್ರಮೇಣ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕೆಮ್ಮು ಬಂದಾಗ್ಗೆ ಒಡಕುಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಮರಹಿತವಾದ ಒಣ ಕೆಮ್ಮನ್ನೇ ಕೆಮ್ಮುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಉರೋವಿದಾಹವ್ಯವಕ್ತೃಶೋಷೈರಭ್ಯರ್ಥಿತಸ್ತಿ ಕ್ತಮುಖಸ್ತ್ಯುಷಾ

ರ್ತೃಃ ||

ಪಿತ್ತೇನಸೀತಾನಿನಮೇತ್ಯಟೋನಿಕಾಸೇತ್ಸಪಾಂಡುಃಪರಿದಹ್ಯಮಾನಃ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಾಸದಲ್ಲಿ ಎವೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಜ್ವರ, ಬಾಯಿ ಒಣಗುವುದು, ಯಾನಾಗಲೂ ಬಾಯಿ ಕಹಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಕಾರನಾಗಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಕೊಂಚ ದ್ರವವನ್ನು ವಮನ ಮಾಡುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು ಕೆಮ್ಮುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಲಿಪ್ಯಮಾನೇನಮುಖೇನಸೀದನ್ಯಾಶಿರೋರುಜಾತಃಕಫಶೂಣ

ದೇಹಃ

ಅಭಕ್ತರುಗ್ನಾರವಕಂಡುಯುಕ್ತಃಕಾಸೇದ್ಭೃತಂಸಾಂದ್ರಕಫಃ

ಕಫೇನ || ೭ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಾಸದಲ್ಲಿ-ಬಾಯಿ ಒಳಗೆಲ್ಲಾ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಲೇಪವಾಗಿರುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಿರುವುದು, ತಲೆನೋವು ಯಾರಾಗಲೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು, ಕಫವು ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅಸೇಕ್ಷೆ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಮೈಭಾರ, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನವೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ದಪ್ಪವಾದ ಕಫದೊಡನೆ ಸವೇ ಸದೇ ಕೆಮ್ಮುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅತಿಸ್ವನಾಯಭಾರಾಧ್ಯಯುದ್ಧಾಶ್ವನಜನಿಗ್ರಹೈಃ ||

ರೂಕ್ಷಸ್ಯೋರಃಕ್ಷತುಮಾಯುರ್ಯಹೀತ್ವಾಕಾಸಮಾಚರೀತ್ || ೮ ||

ಸಸ್ರೂಕ್ಷಂಕಾಸತೇಗುಷ್ಕಂತತಷ್ಟೀವೇತ್ಸೋಣಿತಂ ||

ಕಂತೇನರುಜತಾತ್ಯರ್ಥಂವಿರುಗ್ನೇನೇನಾಕೋರಸಾ || ೯ ||

ಸೂಜೇಭಿರಿವತೀಕ್ಲಾಭಿಸ್ತದ್ಯಮಾನೇನಶಾಲಿನಾ ||

ದುಖ್ಯಸ್ಯೇನಶಾಲೇನಭೇದಸೀಡಾಭಿತಾಸಿನಾ || ೧೦ ||

ಪ್ಲವೇದೇದ್ವಾರಶ್ವಾಸೈಶ್ಚವೈಶ್ವರೈಃಪೀಡಿತಃ ||

ಪಾರಾವತಇವಾಕೂಜನ್ ಕಾಸೇವೇಗಾತ್ ಕ್ಷತೋದ್ಭವಾತ್ || ೧೧ ||

ಕ್ಷತಜನ್ಯಕಾಸದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಮಿತಿಮೀರಿ ಪ್ರೀತಿಸಂಗಮ ಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಭಾವವನ್ನು ಹೊರುವುದು, ದಾರಿ ನಡೆಯುವುದು, ತನಗಿಂತ ಬಲಿಷ್ಠರಾವರೊಡನೆ ಕುಪ್ತಿ ಮಾಡುವುದು, ಮದಿದಿದ ಆನೆ, ಕುದುರೆ ಇವುಗಳನ್ನವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾರಸಮಾಡುವುದು, ಇಂತಹ ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಸಾಧನಗಳಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡೋಣವೆಂದರೆ ಎದೆಗೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಅಪಘಾತವುಂಟಾಗಿರುವಾಗ್ಗೆ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಎದೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಕೆಮ್ಮನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಒಣಕೆಮ್ಮು ಕೆಮ್ಮಿದರೂ ಮಗುಳುವಾಗ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ರಕ್ತವನ್ನೇ ಬಿಡುತ್ತಿರುವುದು. ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ನೋವಿರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೊನೆಯಾದ ಸೂಚಿಯಿಂದ ಎದೆ ಮತ್ತು ಗಂಟಲನ್ನು ಸಹ ಚುಚ್ಚಿದಂತೆ ಶಾಲೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಎದೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಗಂಟಲನ್ನಾಗಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದರೆ ಬಹಳ ದುಖ್ಯವಾಗುವುದು, ನಡತೆ,

ಉರಿ, ಇವುಗಳಿರುವುತು, ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ಪಡಕ, ಜ್ವರ, ಉಬ್ಬಸ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಧ್ವನಿ ಕುಗ್ಗುವುದು, ಈ ತೊಂದರೆಗಳಿಂದ ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತ ಈ ಕ್ಷತಕಾಸದ ಸಂಕಟ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ. ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿಯಂತೆ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ವಿಷಮಾಸಾತ್ಕೃಭೋಜ್ಯಾತಿವ್ಯವಾಯಾದ್ಭೇಗನಿಗ್ರಹಾತ್ ||

ಘೃಣೆನಾಂಶೋಚತಾಂನೃಣಾಂವ್ಯಾಪನ್ನೇಗ್ನಾತ್ರಯೋಮುಲಾಃ || ೧೨ ||

ಕುಪಿತಾಃಕ್ಷಯಜಂಕಾಸಂಕುರುರ್ಯುರ್ಧ್ವಹಕ್ಷಯಪ್ರದಂ ||

ಸಗಾತ್ರಕೂಲಜ್ವರದಾದಮೋಹಾನ್ ಪ್ರಾಣಕ್ಷಯಂಚೋಪಲ

ಭೇತಕಾಸೀ ||

ಶುಷ್ಯನ್ನಿಸ್ಥೀನತಿದುರ್ಬಲಸ್ತು ಪ್ರಕ್ಷೀಣಮಾಂಸೋರುಧಿರಂ

ಸಪೂಯಂ ||

ತಂಸರ್ವಲಿಂಗಂಭೃತದುಶ್ಚಿಕಿತ್ಸ್ಯಂಚಿಕಿತ್ಸಿತಜ್ಞಾಃಕ್ಷಯಜಂವದಂತಿ

|| ೧೩ ||

ಕ್ಷಯಕಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿಷಮಭೋಜನವೆಂದರೆ ಒಂದು ಹೊತ್ತು ಕಡಮೆ ಮತ್ತೊಂದು ಹೊತ್ತು ಹೆಚ್ಚು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ-ಹೀಗೆಯೇ ಭೋಜನಮಾಡೆ ತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮೈವಮ್ಯವಾಗುವುದು. ಅಸಾತ್ಮ್ಯಭೋಜನವೆಂದರೆ ತನ್ನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಒಗ್ಗದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು. ಅತಿಯಾಗಿ ಮೈಥುನ ಮಾಡುವುದು, ಅಭೋ ವಾಯು ಮತ್ತು ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು, ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡೋಣದರಿಂದಂಟಾದ ಸಂಕಟಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ನಾಚುವುದು, ದುಃಖಪಡುವುದು; ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಜಠರಾಗ್ನಿ ಶಕ್ತಿಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗಲು ಶರೀರಗತಗಳಾದ ವಾತ ಪಿತ್ತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ದೇಹಕ್ಕೇನೇ ಕ್ಷಯಕರಗಳಾದ ಕ್ಷಯಕಾಸವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಸವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ ರೋಗಿಗೆ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶೂಲೆ, ಜ್ವರ, ಮೈಯುರಿ, ಅಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಶರೀರವು ಶುಷ್ಯವಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಮ್ಮು ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಮಾಂಸವು ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಕೆಮ್ಮಿದರೆ ಶ್ಲೇಷ್ಮದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಕೀವು ಸಹ ಹೊರಡುವುದುಂಟು. ಇಂತಹ ಕ್ಷಯಕಾಸವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಮೈಥುರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಕ್ಷಯವೇ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ.

ಇತ್ಯೇಷಕ್ಷಯಜಃಕಾಸಃಕ್ಷೇಣಾನಾಂದೇಹನಾಶನಃ ||

ಸಾಧ್ಯೋಬಲವತಾಂನಾಸ್ಯಾಧ್ಯಾಪ್ಯಸ್ತೇವಕ್ಷತೋತ್ತಿತಃ || ೧೪ ||

ನನೌಕದಾಚಿತ್ಸಿಧ್ಯೇತಾನುಪಿಸಾದಗುಣಾನ್ವಿತೌ ||

ಸ್ಥನಿರಾಣಾಂಜಠಾಕಾಸಸ್ಸಮೋಯಾಪ್ಯಃಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || ೧೫ ||

ಕ್ರೀಡಾಪೂರ್ವಾಸಾಧಯೇತ್ ಸಾಧ್ಯಾತ್ಸುಕ್ತೈರ್ಯಾಪ್ಯಾಹ್ನಯಾಸ

ಯೋತ್ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಕಾಣಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷಯಜನ್ಯಕಾಸವು ಕ್ಷೀಣ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಂದರೆ ಕೃತರಾದವರುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣನಾಶಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೇಹಬಲ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದರೆ ಒಂದು ವೇಳೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಕ್ಷತಕಾಸವು ಕೂಡ ರೋಗಿಯು ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದರೆ ಕಾಲಹರಣವಾಗತಕ್ಕದ್ದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ಷತಕಾಸ ಮತ್ತು ಕ್ಷಯಜನ್ಯಕಾಸ ಈ ಎರಡೂ ಕೂಡ ಹೋಷತಾಗಿದ್ದು ರೋಗಿಯು ದೇಹಬಲವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸಾಸೌಕರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಂದರೆ ಔಷಧ, ಪಥ್ಯ, ಉಪಚಾರ ಇವುಗಳೂ ನಡೆದರೆ ಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ವಯಸ್ಸು ಹೋದ ಮುದುಕರಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕೆಮ್ಮು ಬಂದರೂ ಅದು ಕಾಲಹರಣವಾಗತಕ್ಕದ್ದೇ. ಮೋಷಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯಗಳಾದ ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕಾಸಗಳನ್ನೂ ಸಾಧ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಿ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಪಥ್ಯದಿಂದ ಕೊಂಚ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ರೋಗಿಗೆ ಸುಖವಾಗುವಂತಹ ಕಾಸಗಳನ್ನು ಪಥ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದಲೇ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಾಕನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ. ❀

—: ಹಿರಣ್ಯ ಶ್ವರನಿವಾಸ :—

ವಿದಾಹಿಗುರುವಿಷ್ಣುಂಭಿರೂಕ್ಷಾಭಿಷ್ಯಾದಿಭೋಜನೈಃ ||

ಶೀತಪಾನಾಶನಸ್ಥಾನರಜೋಧೂನಾತಪಾನಿಲೈಃ || ೧ ||

ವ್ಯಾಯಾಮಕರ್ಮಭಾರಾಧ್ವನೇಗಾಘಾತಾಪತರ್ಪಣೈಃ ||

ಹಿರಣ್ಯಶ್ವರಶ್ಚ ಕಾಸಶ್ಚ ನೃಣಾಂ ಸಮುಪಜಾಯತೆ || ೨ ||

ಅತ್ಯುಷ್ಣಮಾಡತಕ್ಕ ಆಹಾರ, ಗುರ್ಮಾಹಾರ, ಮಲಮೂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸತಕ್ಕ ಆಹಾರ, ಜಡ್ಡಿಲ್ಲದ ಆಹಾರ, ಶ್ಲೇಷ್ಮವರ್ಧಕವಾದ ಆಹಾರ, ಇಂತಹ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡೋಣದಂದೆಂದು, ತಣ್ಣೀರು ಕುಡಿಯುವುದು, ಅರಿತಣ್ಣೆಗಾದ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಶೀತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಮಾಡುವುದು, ಧೂಳಿ ಮೂಗು ಬಾಯಿಗೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಧೂಳಿನಲ್ಲಿಯೇ ಓಡಾಡುವುದು, ಹೊಗೆಯನ್ನು ಸೇರುವುದು, ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿರುಗುವುದು, ಹೆಚ್ಚು ಹೊತ್ತು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಶಕ್ತಿಮಾರಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದು, ಶಕ್ತಿಗೆ ಮಾರಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು, ಭಾರ ಹೊರುವುದು, ದಾರಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ನಡೆಯುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು, ಯಾವ ಆಹಾರವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಉಪವಾಸವಿರುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಟವಾಗಲಾಗಿ ಹುನುಪ್ಯರಿಗೆ ಬೆಕ್ಕುಕೆ, ಉಬ್ಬಸ, ಕೆಮ್ಮು ಇವುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

ಮುಹುರ್ಮುಹುರ್ಮಾಯುರುದೇಶಿಸ್ತುನೋಯಕ್ಯಪ್ತಿಹಾಂತಾಣಿ
ಮುಖಾದಿನಾಕ್ಷಿಪನ್ ||

ಸಘೋಷವಾನಾಶುಹಿನಸ್ತುಸೂನ್ಯತಸ್ತುಹಿಕ್ಕೇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ
ಬುದ್ಧೈಃ || ೩ ||

ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಕೃತ್ತು, ಪ್ಲೀಹ, ಕರುಳುಗಳು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮುಖಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತುಹಾಕುವಷ್ಟು ರಭಸವಾಗಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ವಾಯುವು ಮುಖಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಈ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತವಾದ ವಾಯುವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡದೆ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿದಲ್ಲಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಹರಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಕ್ಕಾ-ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಆಯುರ್ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅನ್ನಜಾಯಮಳಾಕ್ಷುಗ್ರಾಗಂಭೀರಾಮಹತೀತಥಾ ||
ವಾಯುಃಕಫೇನಾನುಗತಃಪಂಚಹಿಕ್ಕಾಃಕರೋತಿಹಿ || ೪ ||

ಕಫದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಅಂದರೆ ಅನುಸೃತವಾದ ವಾಯುವು ಅನ್ನಜ, ಯಮಳ, ಕ್ಷುದ್ರ, ಗಂಭೀರ, ಮಹತಿ ಎಂಬ ಐದು ವಿಧಗಳಾದ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಕಂಠೋರಸೋಗುರುತ್ವಂಚವದನಸ್ಯಕಷಾಯತಾ ||
ಹಿಕ್ಕಾನಾಂಪೂರ್ವರೂಪಾಣಿಕುಕ್ಷೇರಾಟೋಪವನಚ || ೫ ||

ಗಂಟಲು, ಎದೆ ಇವುಗಳು ಭಾರವಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಗಳಾದ ಇವುಗಳ ಕೆಲಸ ನಡೆಯುವಾಗ ಕೊಂಚ ಭಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುವುದು, ಜಾಯಿ ವಗರಾಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆ ಉಬ್ಬರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಇವುಗಳು ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ ರೋಗ ಹುಟ್ಟುವ ಮೊದಲು ಕಾಣುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಪಾಸಾನ್ಮೈರತಿಸಂಯುಕ್ತೈಸ್ಸಹಸಾಪೀಡಿತೋನಿಲಃ ||
ಹಿಕ್ಕಯತ್ಯೂರ್ಧ್ವಗೋಭೂತ್ವಾತಾಂವಿದ್ಯಾದನ್ನಜಾಂಭಿಷಕ್ || ೬ ||

ದ್ರವರೂಪವಾದ ಆಹಾರವನ್ನಾಗಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಆಹಾರವನ್ನಾಗಲಿ ಒಂದನ್ನೇ ಅತಿಯಾಗಿ ಸೇವಿಸೋಣದರಿಂದ ಪೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಂಠಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಉದಾನ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಭೋಜನದ ವೃತ್ಯಾಸದಿಂದ ಬಂದದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನಜಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಚಿರೇಣಯಮಳ್ಳಿವೇಗೈರ್ಯಾಹಿಕ್ಕಾಸಂಪ್ರವರ್ತತೆ ||
ಕಂಪಯಂತೀಶಿರೋಗ್ರೀವಾಂಯಮಳಾಂತಾಂವಿನಿದಿಶೀತ್ || ೭ ||

ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿಗೊಂದು ಬಾರಿ ತಲೆ ಮತ್ತು ಕೊರಳುಗಳನ್ನು ನಡುಗಿಸುವಷ್ಟು ವೇಗಿಯುಕ್ತವಾಗಿ ಜೋಡೀಜೋಡಿಯಾಗಿ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆಗಳು ಬರಹತ್ತಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಯಮಳಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ವಿಕ್ಯಷ್ಟಕಾಲ್ಪರ್ಮ್ಯಾನೇಗೈರ್ಮುಂದೈಸ್ಸಮಭಿವರ್ತತೆ ||

ಕ್ಷುದ್ರಿಕಾನಾಮಸಾಹಿಕ್ಕಾಜತ್ತುಮೂಲಾತ್ಮಧಾವಿತಾ || ೮ ||

ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿಗೊಂದು ಸಾರಿ ನಿದಾನವಾಗಿ ಎದೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವ ಬಿಕ್ಕ ಕೆಗೆ ಕ್ಷುದ್ರಹಿಕ್ಕಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ನಾಭಿಪ್ರವೃತ್ತತೆಯಾಹಿಕ್ಕಾಘೋರಾಗಂಭೀರಸಾದಿನೀ ||

ಅನೇಕೋಪವೃತ್ತವತೀಗಂಭೀರಾನಾಮಸಾಸ್ತೃತಾ || ೯ ||

ನಾಭಿಮೂಲದಿಂದ ಹೊರಡುವುದಾಗಿಯೂ, ಗಂಭೀರವಾದ ಶಬ್ದವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಉಪರೋಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಬಿಕ್ಕಕೆಗೆ ಗಂಭೀರಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಮರ್ಮಾಣುತ್ಪೀಡಯಂತೀವಸತತಂಯಾಪ್ರವರ್ತತೆ ||

ಮಹಾಹಿಕ್ಕಾಸಾಜ್ಞೇಯಾಸರ್ವಗಾತ್ರವಿಕಂಪಿನೀ || ೧೦ ||

ಶರೀರದಲ್ಲರವ ಮುಖ್ಯಗಳಾದ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೀಡಿಸುತ್ತ ಶರೀರಾದ್ಯಂತಕ್ಕೂ ಕಂಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತ ಎಡೆಬಿಡದೆ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವ ಬಿಕ್ಕಕೆಗೆ ಮಹಾಹಿಕ್ಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಅಯುಷ್ಯತುಹಿಕ್ಕಾಶ್ವರೋಮೃದೋಮೃತ್ಯುರೋಧ್ವಂಸಾಮೃತೆ

ಯಸ್ಯನಿತ್ಯಂ ||

ಕ್ಷೇಣೋನ್ನದ್ವಿಫುಕ್ತಯಶ್ಚಾತಿನಾಶ್ರಂಶಂಪ್ರಜಾಪ್ಯವ

ಜ಼ಯಾದ್ಧಿಕ್ಕಮಾಸೌ || ೧೧ ||

ಬಿಕ್ಕಕೆಗೆ ಒರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವನ ಶರೀರವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ವಿಸ್ಮಯವಂತೆಯೂ ಸಂಕೋಚ ಹೊಂದುವಂತೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆಯೋ, ಕಣ್ಣಿನ ನೋಟವು ಉರ್ಧ್ವದೃಷ್ಟಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ಹಿಕ್ಕಾರೋಗಿಯ ರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತ್ಯಜಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ದೇಹಬಲವು ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿ ಅನ್ನದ್ವೇಷವೂ ಇದ್ದು ಅತಿಯಾಗಿ ಬಿಕ್ಕಕೆಗೆಯೂ ಬರುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೇ ತ್ಯಜಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಅತಿಸಂಚಿತದೋಷಸ್ಯಭಕ್ತಚ್ಛೇದಕೃಶಸ್ಯಚ ||

ವ್ಯಾಧಿಭಿಃಕ್ಷೀಣದೇಹಸ್ಯವೃದ್ಧಸ್ಯಾತಿವ್ಯವಾಯಿನಃ || ೧೨ ||

ಅಸಾಂಯಾಸಾಸಮುತ್ಪನ್ನಾಹಿಕ್ಕಾಹಂತ್ಯಾಶುಜೀವಿತಂ ||

ಯಮಿಕಾಚಪ್ರಲಾಪಾರ್ತಿನೋಹತ್ಯಷ್ಟಾಸಮನ್ವಿತಾ || ೧೩ ||

ಅಕ್ಷೀಣಶ್ವಾಸ್ಯದೀನಶ್ಚಸ್ಥಿರಧಾತ್ತಿಂದ್ರಿಯಶ್ಚಯಃ ||

ತಸ್ಯಸಾಧಯಿತುಂಶ್ಚಾಕಾಮಿಕಾಹಂತ್ಯತೋನ್ಯಥಾ || ೧೪ ||

ನಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಅತಿಯಾಗಿ ಕೂಡಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿರುವುದು, ಅನ್ನ ತಿನ್ನದೆ ಕೃಶನಾಗಿರುವುದು, ಯಾವುದಾದರೂ ವ್ಯಾಧಿಯಿಂದ ಕೃಶನಾಗಿರು

ವುದು, ನಯಸ್ಸು ಕಳೆದುಹೋಗಿ ಮುಪ್ಪು ಬಂದಿರುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು, ಇಂತವರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ವಿಧವಾದ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವುದು ಬಂದರೂ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಹರಣಮಾಡುತ್ತದೆ. ಹೋಡಿಯಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಯಮಿಕಾ ಎಂಬ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆಯು ಸಂಕಟ, ಅಜ್ಞಾನ, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇಂತಹ ಉಪರೋಗಗಳದ್ದರೆ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಗೆ ರಕ್ತವಾಸನಗಳ ಬಲ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದು ವೈಯ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಾದ್ದರಿಂದ ಪಾಟವ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವೃದ್ಧಿಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದರಲ್ಲಿ ಯಮಿಕಾ ಎಂಬ ಹೋಡಿಯಾಗಿ ಬರುವ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆಯು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೂ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಹಾನಿಯನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಹೋರ್ಧ್ವಚ್ಛಿನ್ನತಮಕಸ್ತದ್ರಭೇದೈಸ್ತು ಪಂಚಧಾ ||

ಭಿದ್ಯತೇಸಮಹಾವ್ಯಾಧಿಶ್ವಾಸವಿಕೋವಿಶೇಷತಃ || ೧೫ ||

ವಾತಾಧಿಕೋಭವೇತ್ ಕ್ವದ್ರಸ್ತಮಕಸ್ತು ಕಘೋದ್ಭವಃ ||

ಕಘವಾತಾಧಿಕಶ್ಚೈವಸುಸೃಷ್ಟೈಸ್ತು ಸಂಜ್ಞಕಃ || ೧೬ ||

ಶ್ವಾಸೋಮಾರುತಸಂಸೃಷ್ಟೋಮಹಾಸೂರ್ಧ್ವಸ್ತುಮೋಮತಃ ||

ಪ್ರಾಗ್ಗ್ರಾಸಂತಸ್ಯಹೃತ್ತೀಡಾಶೂಲಮಾಧ್ಮಾನಮೇವಚ || ೧೭ ||

ಅನಾಹೋವಕ್ತ್ರವೈರಸ್ಯಂಶಂಖನಿಸ್ತೋದವನಚ ||

ಶ್ವಾಸರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾಶ್ವಾಸ, ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ, ಛಿನ್ನಶ್ವಾಸ, ತಮಕಶ್ವಾಸ, ಕ್ವದ್ರಶ್ವಾಸ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ವಾಸರೋಗವು ಐದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ವಾಸರೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾತದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವದ್ರಶ್ವಾಸವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಕಘದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ತಮಕಶ್ವಾಸ, ಕಘ ಮತ್ತು ವಾತಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಎರಡೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಛಿನ್ನಶ್ವಾಸ, ವಾಯುವಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಹಿಂಸೆಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇದ್ದರೆ ಮಹಾಶ್ವಾಸ, ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶ್ವಾಸರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಪೂರ್ವಭಾವಿ ಕಾಣುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಾವುವೆಂದರೆ ಎನೆ ನೋವು, ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ರುಚಿ ಕೆಡುವುದು, ಶಂಖ ಎಂಬ ಕಣ್ಣಿನ ಸೋಗೆಗೂ ಕೆವಿಗೂ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಥೆ ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಯದಾಸ್ತ್ರೋತಾಂಸಿಸಂರುದ್ಧಮಾರುತಃಕಘಪೂರ್ವಕಃ || ೧೮ ||

ನಿಷ್ಟೈಗ್ಗ್ರಾಜತಿಸಂರುದ್ಧಸ್ತದಾಶ್ವಾಸಾನ್ಯಾಕರೋತಿಷಃ ||

ಕಘಪ್ರಧಾನವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಉದಾನ ವಾಯುಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೋತಸ್ಸುಗಳನ್ನು ನಿರೋಧಮಾಡಿ ತನ್ನ ಚಲನಕ್ಕೂ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲದ ರಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಮಾರ್ಗ ಶಿಕ್ವಿದತ್ತ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ್ಯ ಶ್ವಾಸರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದ್ಧೂಯಮಾನವೇಗೋಯತ್ಯಬ್ಜವದ್ಬುಖ್ಯತೋಽಪರಃ || ೦೯ ||

ಉಚ್ಚೈಶ್ವಸಿತಿಸಂರುದ್ಧೋಮತ್ತರ್ಷಭಇವಾನಿಶಂ ||

ಪ್ರಣಸ್ವಜ್ಞಾನವಿಜ್ಞಾನಸ್ತಥಾವಿಧ್ರಾಂತಲೋಚನಃ || ೨೦ ||

ವಿವೃತಾಕ್ಷ್ಮಾನನೋಬದ್ಧಮೂತ್ರವರ್ಚಾವಿಶೀರ್ಣವಾಕ್ ||

ದೀನಃಪ್ರಶ್ವಸಿತಂಚಾಸ್ಯದೂರಾದ್ವಿಜ್ಞಾಯತೇಭ್ಯಶಂ || ೨೧ ||

ಮಹಾಶ್ವಾಸೋಪಸೃಷ್ಟಸ್ತುಕ್ತಿಪ್ರಮೇವವಿಪದ್ಯತೆ ||

ಮಹಾಶ್ವಾಸದಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸದ ವೇಗವೆಲ್ಲವೂ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿಯೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಉಸಿರನ್ನೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತುಹಾಕುವಷ್ಟು ವೇಗದೊಡನೆಯೂ ಮದಿಸಿದ ಗೋಳಿಯು ಗೊರಿಕೆ ಹೊಡೆಯುವಷ್ಟು ಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಉಸಿರು ಹೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ ಸಹ ನಷ್ಟವಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ದೃಷ್ಟಿ ಶಕ್ತಿಯು ಕೂಡ ಗುರಿತಪ್ಪಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಮತ್ತು ಬಾಯಿಗಳನ್ನು ತೆರೆದು ಕೊಂಡೇ ಇರುವುದು ಅಂದರೆ ಮುಚ್ಚುವ ಶಕ್ತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು. ಮಲ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಗಳು ರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದು, ಧ್ವನಿ ಒಡದುಹೋಗಿರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಪಡುವವನಂತೆ ಮುಖ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ದೀನತ್ವ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಉಸಿರು ಬಿಡುವ ಶಬ್ದವು ಬಹಳ ದೂರಕ್ಕಾದರೂ ಕೇಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಮಹಾಶ್ವಾಸವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ ರೋಗಿಯು ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿಯೇ ಸತ್ತುಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಉರ್ಧ್ವಾಂಶ್ವಸಿತಿಯೋದೀರ್ಘಾಂಶಚಪ್ರತ್ಯಾಹರತೃಧಃ || ೨೨ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಾವೃತಮುಖಸ್ರೋತಾಃಕ್ರುದ್ಧಗಂಧವಹಾರ್ದಿತಃ ||

ಉರ್ಧ್ವಾದೃಷ್ಟಿರ್ವಿಪಶ್ಯಂಸ್ತುನಿಧ್ರಾಂತಾಕ್ಷಗತಸ್ತತಃ || ೨೩ ||

ಪ್ರಮುಹ್ಯನ್ನೇದನಾರ್ತಶ್ಚಶುಕ್ಲಾಸ್ರೋರತಿಸೀಡಿತಃ ||

ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸೇಪ್ರಕುಪಿತೇಹ್ಯಥಶ್ವಾಸೋನಿರುಧೃತಿ || ೨೪ ||

ಮುಹ್ಯತಸ್ತಾಮೃತಶ್ಲೋರ್ಧ್ವಾಂಶ್ವಾಸಸ್ತಸ್ತೈವಹಂತ್ಯಸೂನ್ ||

ಶ್ವಾಸರೋಗದಲ್ಲಿ ಉಸಿರನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮೇಲಕ್ಕೇ ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಅಘೋಮುಖವಾಗಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಉಸಿರೆಳೆಯುವುದೇ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು, ಗಂಟಲು ಮತ್ತು ಬಾಯಿನಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾತದ ವೇದನೆಗಳು ಅಂದರೆ ಸಾರ್ವಶೂಲಾದಿಗಳು ಸೀಡಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಕಣ್ಣುಗುಡ್ಡೆಯು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಉರ್ಧ್ವಾದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಖ್ರಾಂ^೧ ಹೊಂದಿದವನಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಿರುಗಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಸಂಕಟದಿಂದ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಜ್ಞಾನ ಪಲ್ಲಟವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮುಖವು ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು, ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಅರುಚಿ ಇರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸವು ವೃದ್ಧಿಯಾದಂತೆಲ್ಲಾ ಅಘೋ ವಾಯುವು ಬದ್ಧವಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ಬಹಳವಾಗಿ ಸಂಕಟವೂ ಅಜ್ಞಾನವೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಹೋಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸವು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಯಸ್ತು ಶ್ವಸಿತವಿಚ್ಛಿನ್ನಂ ಸರ್ವಪ್ರಾಣೇನ ಸೀಡಿತಃ || ೨೫ ||
 ನವಾಶ್ವಸಿತಿದುಃಖಾತೋ ಮರ್ಮಚ್ಛೇದರುಗದ್ವಿತಃ ||
 ಅನಾಹಸ್ತೇ ದಮೂರ್ಭಾತೋ ದಪ್ಯಮಾನೇನ ಬಸ್ತಿನಾ || ೨೬ ||
 ವಿಪ್ಲುತಾಕ್ಷಃ ಪರಿಕ್ಷೀಣಃ ಶ್ವಸನ್ ರಕ್ತಕಲೋಚನಃ ||
 ವಿಚೇತಾಃ ಪರಿಶುಷ್ಕಾ ಸ್ಯೋ ವಿವರ್ಣಃ ಪ್ರಲಪನ್ನರಃ || ೨೭ ||
 ಛಿನ್ನಶ್ವಾಸೇನ ವಿಚ್ಛಿನ್ನಸ್ಪಶೀಘ್ರಂ ಜಹಾತ್ಯಸೂ || ೨೮ ||

ಛಿನ್ನಶ್ವಾಸದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬಹಳ ಸಂಕಟವಿರುವ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ
 ಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಗಳಿಗೆಗೆ ಒಂದು ಸಾರಿ ಉಸಿರು ಬಿಡುವುದು, ಸಂಕಟ
 ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ನೇರ ಅಪಾಯವಾದಂತೆ ತೋರಿ
 ಉಸಿರು ಬಿಡುವುದಕ್ಕಾಗದೇನೇ ಹೋಗಿತ್ತು. ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬ್ಬರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು,
 ಮೈ ಬೆವರುತ್ತಿರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂಚ್ಛೆ ಬರ ತ್ತಿರುವುದು, ಮೂತ್ರಾಶಯದಲ್ಲಿ ಉರ
 ಇರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿರುತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗಿಯು ದಿವಸ ದಿವಸಕ್ಕೆ
 ಕ್ಷೀಣನಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಉಸಿರು ಬಿಡುತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗದ
 ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಒಂದು ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಮನಸ್ಸು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವಸ್ಥವಾ
 ಗಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಬಾಯಿ ಒಣಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮುಖದ ವ್ಯಾಭಾಸಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು
 ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು. ಇಂತಹದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭನ್ನಶ್ವಾಸ
 ಪೀಡಿತನಾದವನು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟವನಂತೆ ಬಹಳ ಬೇಗ ಸಾಯುತ್ತಾನೆ

ಪ್ರತಿಲೋಮಂ ಯದಾನಾಯುಸ್ಯೋತ್ತಮಂ ಸಿಂಹಪ್ರವೃತ್ತಿ || ೨೯ ||
 ಗ್ರೀವಾಂಶಿರಶ್ಚ ಸುಗೃಹ್ಯಶ್ಚೇಷ್ಟಾಣಂ ಸಮುದೀರ್ಯತಃ ||
 ಕರೋತಿ ಪೀನಸಂತೇನ ರುದ್ಧೋಘ್ನಾಘ್ನಾರಕಂ ತಥಾ || ೩೦ ||
 ಅತೀವ ತೀವ್ರವೇಗಂ ಚ ಶ್ವಾಸಪ್ರಾಣಪ್ರಸೀದಕಂ ||
 ಪ್ರತಾಮೃತಿಸವೇಗೇನ ತೃಷ್ಯತೇ ಸ್ವರೂಢ್ಯತೆ || ೩೧ ||
 ಪ್ರಮೋಹಂಕಾರಮಾನಶ್ಚ ಸಗಚ್ಛತಿ ಮುಹುರ್ಮುಹುರಾಃ ||
 ಶ್ಲೇಷ್ಮಣ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ಮಾನೇತು ಭೃಶಂ ಭವತಿ ದುಃಖಿತಃ || ೩೨ ||
 ಸಸ್ಯೈವ ಚ ನಿವೋಕ್ಷ್ಯಾಂ ಪೇಯಂ ಹೂರ್ತಂ ಲಭತೇ ಮುಖಂ ||
 ಘಾಸೋಽಧ್ವಂಸತೇಕಂತಃ ಕೃಣ್ವಾತಃ ಕೋಶಭಾಸಿತಂ || ೩೩ ||
 ಸಜಾಪಿ ಲಭತೇ ನಿದ್ರಾಂ ಶಯಾನಶ್ವಾಸಪೀಡಿತಃ ||
 ಪಾರ್ಶ್ವೇತಸ್ಯಾಪಗೃಹ್ಯಾತಿ ಶಯಾನಸ್ಯ ಸಮಾರಣಃ || ೩೪ ||
 ಆಸೀನೋ ಲಭತೇ ಸೌಖ್ಯಂ ಉಷ್ಣಂ ಚೈವಾಭಿನಂದತಿ ||
 ಉಚ್ಛ್ರಿತಾ ಕ್ಷೋಲಲಾಟೇನ ಸ್ವಿದ್ಯತಾ ಭೃಶಮಾರ್ತಿಮಾನ || ೩೫ ||
 ವಿಶುಷ್ಕಾ ಸ್ಯೋ ಮುಹುರಶ್ವಾಸೋ ಮುಹುಶ್ಚೈವಾವಧನ್ಯತೆ ||
 ಮೇಘಾಂಬುಶೀತಪ್ರಾಗ್ವಾತ್ಯಶ್ಲೇಷ್ಮಲೈಶ್ಚ ವಿವರ್ಧತೆ || ೩೬ ||
 ಸಯಾಪ್ಯಸ್ತಮಕಶ್ವಾಸಸ್ಸಾಧ್ಯೋವಾಸ್ಯಾನ್ನವೋತ್ಥಿತಃ || ೩೭ ||

ತಮಕಶ್ವಾಸದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ಶರೀರಗತವಾದೆ ನಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಪ್ರತಿರೋಧಮಗತಿಯಿಂದ ಸ್ತೋತಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತ ಕತ್ತು ಮತ್ತು ತಲೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ನೆಗಡಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಗಂಟಲು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಗುರು ಗುರು ಎಂಬ ಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾದ ಉಸಿರು ಹೊರಡುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅತಿ ವೇಗಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣನಾಶಕವಾದ ಶ್ವಾಸವನ್ನು ಸಹ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ಶ್ವಾಸವು ಹುಟ್ಟಿತೆಂದರೆ ರೋಗಿಯು ಕೆಮ್ಮಿನ ವೇಗದಿಂದ ಸಂಕಟ ಪಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಉಸಿರುಕಟ್ಟುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಮ್ಮಿನಾಗ ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಜ್ಞಾನಪಲ್ಲಟವಾಗುವುದೂ ಉಂಟು. ಕೆಮ್ಮಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ವಿಧವೂ ಬಹಳ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಗಳಿಗೆ ಸುಖವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಗಂಟಲು ಕೂತುಹೋಗಿ ಮಾತಾಡಲು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ವಾಸದ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಮಲಗಿ ನಿದ್ರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ; ಮಲಗಿಕೊಂಡರೆ ಬಾಯುವಿನಿಂದ ಪಕ್ಕಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಕುಳಿತಿರುವುದರಿಂದಲೇ ರೋಗಿಗೆ ಕೊಂಚ ಹಿತ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಕುಳಿತಿರುವುದಕ್ಕೇನೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದು. ಬಿಸಿನೀರು ಮೊದಲಾದ ಉಷ್ಣಪದಾರ್ಥಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಬಾಕು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಣೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಸಂಕಟವಾಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಬಾಯಿ ಒಣಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಉಸಿರು ವೇಗವಾಗುತ್ತದೆ, ಉಸಿರು ಬಿಟ್ಟಂತೆಯೇ ಶರೀರ ಸಹ ಚಲಿಸುವುದಕ್ಕಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲ, ಶೀತಕಾಲ, ಶೀತಗಾಳಿ ಇವುಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ಲೇಷ್ಮವರ್ಧನೆಯಿಂದ ಆಹಾರ ವಿಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಉಬ್ಬಿಸ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಮಕಶ್ವಾಸವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಈ ಶ್ವಾಸರೋಗವು ಕಾಲಹರಣಮಾಡ ತಕ್ಕದ್ದೇ ಸರಿ, ಹೊಸವಾಗಿದ್ದರೆ ಒಂದುವೇಳೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲೂ ಬಹುದು.

ಜ್ವರಮೂರ್ಛಾಘ್ನಿ ಮೂತಸ್ಯ ವಿದ್ಯಾತ್ಪ್ರತಮಕಂತುತಂ ||೩೩||

ಉಶಾರ್ಕ ರಚೋನೀರ್ಣ ಸ್ಥನ್ನಕಾಂತಿ ನಿರೋಧಜಃ |

ತಮನಾ ಧಗಲೇವೃರ್ಧಂ ಶೀಘ್ರಂ ಪ್ರಶಾನ್ಯತಿ ||೩೪||

ಮಜ್ಜತಸ್ತು ಸುಸೀಚಾಸ್ಯ ವಿದ್ಯಾತ್ಪ್ರತಮಕಂತುತಂ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತಮಕಶ್ವಾಸವೇ ಜ್ವರ ಮತ್ತು ಮೂರ್ಛ ಮೊದಲಾದ ಪಿತ್ತದ

ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಪ್ರತಮಕವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಉದಾವರ್ತವೆಂಬ ರೋಗ ಧೂಳು, ಅಶೀರ್ಣ, ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗರೋಧ ಇವುಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರತಮಕಶ್ವಾಸವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತಮಕಶ್ವಾಸವು ಮಾನಸಿಕವಾದ ತನೋರೂಪವಾದ ದೋಷದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶೀತೋಷ್ಣಾಂಶಗಳಿಂದ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಶಮನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ತಮಕಶ್ವಾಸದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕತ್ತಲೆಕೋಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ವನಂತೆ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಏನೂ ತೋರದವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗಿರುವ ತಮಕಶ್ವಾಸಕ್ಕೇನೆ ಸಂತಮಕವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ರೂಕ್ಷಾಯಾಸೋದ್ಭವಃ ಕೋಷ್ಠೇ ಕ್ಷುದ್ರೋವಾತಲುದೀರಯನ್ || ೩೮ ||
 ಕ್ಷುದ್ರಶ್ವಾಸೋ ನಸೋತ್ಯರ್ಥಂ ದುಃಖೇನಾಂಗಪ್ರಬಾಧಕಃ ||
 ಹಿಸ್ತಿ ನಸಗಾತ್ರಾಣಿ ನಸದಾಖ್ಯೋಯಥೇತರೇ || ೩೯ ||
 ನಚಛೋಜನಪಾನಾನಾಂ ನಿರುಣದ್ಭ್ಯುಚಿತಾಂಗತಿಂ ||
 ನೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ವ್ಯಥಾಂನಾಪಿಕಾಂಚಿದಾಪಾದಯೇದ್ರಜಂ || ೪೦ ||
 ಸಸಾಧ್ಯಲುಕ್ತೋಬಲಿನಃ ಸರ್ವೇಚಾವ್ಯಕ್ತಲಕ್ಷಣಾಃ ||
 ಕ್ಷುದ್ರಸ್ವಾಧ್ಯೋಮತಸ್ತೇಷಾಂತಮುಕಃ ಕೃಚ್ಛ್ರಲುಚ್ಯತೇ || ೪೧ ||
 ತ್ರಯಶ್ವಾಸಾನಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿತಮಕೋದಾರ್ಬಲಸ್ಯಚ ||

ರೂಕ್ಷಗಳಾದ ಅನ್ನಪಾನಗಳು ಮತ್ತು ರೋರಾಯಾಸಜನಕಗಳಾದ ಕೆಲಸಗಳು ಇಂತಹ ಅಲ್ಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕೋಷ್ಠಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಶ್ವಾಸರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೇನೆ ಕ್ಷುದ್ರಶ್ವಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ದುಃಖಜನಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ಶ್ವಾಸರೋಗಗಳಂತೆ ಹಿಂಸಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅನ್ನಪಾನಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ರೋಧಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವ್ಯಥೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೋವನ್ನಾಗಲಿ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ದೇಹಬಲ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕ್ಷುದ್ರಶ್ವಾಸವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವದು. ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ಶ್ವಾಸರೋಗಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಇಂಥ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಸಂಪೂರ್ಣ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬಂದರೂ ಕ್ಷುದ್ರಶ್ವಾಸವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ತಮಕಶ್ವಾಸವು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ, ಉಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಶ್ವಾಸಗಳ ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೇಹ ಬಲ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲದವರಿಗೆ ತಮಕಶ್ವಾಸವು ಕೂಡ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂತಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಾನುಂ ಪ್ರಾಣಹರಾರೋಗಾ ಬಹವೋನತುತೇತಥಾ ||

ಯಥಾಶ್ವಾಸಶ್ಚ ಹಿಕ್ಕಾಚ ಹರತಃ ಪ್ರಾಣಮಾಶುಚಿ || ೪೨ ||

ರೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣನಾಶಕಗಳೇ. ಆದರೂ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಶ್ವಾಸ ಇವೆರಡರನ್ನೂ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಯಾವುದೂ ಪ್ರಾಣಹಾನಿ ಮಾಡಲಾರದು.

—: ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಕ್ಕಾಶ್ವಾಸನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತ :—

ಶ್ಲೋಕ ಸ್ವರಭೇದನಿದಾನ : ೬

ಅತ್ಯುಚ್ಚಭಾಷಣ ವಿಷಾಧ್ಯಯನಾಭಿಘಾತಸಂದೂಷಣೈಃ
 ಪ್ರಕುಪಿತಾಃ ಪವನಾದಯಸ್ತು || ಸ್ತೋತಸ್ತುತೇ ಸ್ವರವಹೇಷು
 ಗತಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಹನ್ಯುಸ್ತುರಂಭವತಿಚಾಹಿಷದ್ವಿಧಸ್ತಃ || ೧ ||

ಅತ್ಯಂತ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸಾದಿ ರೂಪವಾಗಿ ಭಾಷಣಮಾಡುವುದು, ವಿಷವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ವಿಷಧೂಮಾದಿಗಳು ಮೂಗು ಬಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗುವುದು, ಸರ್ವದಾ ಉಚ್ಚಸ್ವರದಲ್ಲಿ ವೇದಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಪಾಠಮಾಡುವುದು, ಕಂಠನಾಳಕ್ಕೆ ಕೋಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳುವುದು, ಇಂತಹ ದೋಷಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಸಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಸ್ವರವಾಹಿಗಳಾದ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ (ಸುರುತಂ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂಭಾಷತೇ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂಘೋಷಂಕರೋತಿ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ) ಸೇರಿಕೊಂಡು ಒಂದು ಸ್ವರವನ್ನು ಕಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸ್ವರಭಂಗವು “ವಾತಾದಿಭಿಃಪೃಥಕ್ ಸರ್ವೈರ್ವೇದಸಾಚ ಕ್ಷಯೇಣಚ” ವಾತಜ, ಪಿತ್ತಜ, ಕ್ಲೇಷ್ಣಜ, ಸನ್ನಿಪಾತಜ, ಮೇದೋದೋಷಜ, ಕ್ಷಯಜ, ಎಂಬದಾಗಿ ಆರು ವಿಧ.

ವಾತೇನಕೃಷ್ಣನಯನಾನನಮೂತ್ರವರ್ಚಾಭಿನ್ನಂಶನೈರ್ವದತಿಗದಕ
ಭವತ್ ಖರಂಚ ||

ಪಿತ್ತೇನ ಪೀತನಯನಾನನಮೂತ್ರ ವರ್ಚಾ ಬ್ರೂಯಾದ್ಗಲೇನಸಚ
ದಾಹಸಮುತ್ಪೇದೇನ ||೨||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಸ್ವರಭಂಗ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ, ಕಣ್ಣು, ಮಲ, ಮೂತ್ರ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಧ್ವನಿ ಒಡದುಹೋಗಿ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಗಾರ್ಧಪದ್ವನಿಯಂತೆ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಸ್ವರಭಂಗ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ, ಕಣ್ಣು, ಮಲ, ಮೂತ್ರಗಳು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಉರಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರೂಯಾತ್ ಕಫೇನಸತತಂಕಫರುದ್ಧಕಂಠಃಸ್ವಲ್ಪಂಶನೈರ್ವದತಿಚಾಪಿ
ದಿನಾವಿಳೇಷಾತ್ ||

ಸರ್ವಾತ್ಮಕೇ ಭವತಿ ಸರ್ವವಿಕಾರಸಂಪತ್ತಂಚಾಪ್ಯಸಾಧ್ಯ ಮೃಷಯ
ಸ್ವರಭೇದಮಾಹುಃ ||೩||

ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗದಲ್ಲಿ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಫ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಕಂಠನಾಳವು ಕಫದಿಂದ ತಡೆದುಹೋಗಿ ವಿತವಾಗಿ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದೂನೂ ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇನೇ, ರಾತ್ರಿ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮಭಾದಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡುವುದೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಒಡದು ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೇ ಆಯುರ್ವೇದ ಸಂಪ್ರದಾಯಜ್ಞರಾದ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಧೂಪ್ರೇತವಾಕ್ ಕ್ಷಯಕೃತೇಕ್ಷಮಮಾಪ್ನುಯಾಚ್ಛವಾಗೇಷಚಾಪಿಹತ
ವಾಕ್ ಪರಿವರ್ಜನೀಯಃ ||

ಅಂತರ್ಗತ ಸ್ವರಮಲಕ್ಷ್ಯಪದಂಚಿರೇಣಮೇದೋನ್ಮಯಾದ್ವದತಿಗ್ಧಿ
ಗಲಸ್ತ್ಯುಷಾತ್ ||೪||

ಧಾತುಕ್ಷಯಜನಿತವಾದ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗದಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಗಂಟಲಿನಿಂದ

ಹೊಗೆ ಹೊರಹಿಡಿದಂತೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯೇ ಕಡಮೆಯಾಗಿಹೋಗುತ್ತಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾಗ್ವಿಧಿಯಾದ ಶಕ್ತಿ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋದಮೇಲೆ ಆ ರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿ ತ್ಯಜಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಇನ್ನು ಮೆದೋವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗದಲ್ಲಿ ಹಾಳು ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿದಹಾಗೆ ತೋರುವಂತೆ ಮಾತುಗಳು ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವಂತೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮವನ್ನು ಲೇಪಹಾಕಿದಹಾಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಬಾಯಾರಿಕೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೀಣಸ್ಯವ್ಯದ್ಯಸ್ಯಕೃತಸ್ಯಾಪಿಚಿರೋತ್ಥಿಕ್ಲೋಷಂಶ್ಚ ಸಹೋಪಜಾತಃ ||
ಮೇದಸ್ಸಿನಸ್ಸರ್ವಸಮಂಶ್ಚ ಶ್ವಸ್ವರಾಮಯೋರೋನಸಸಿದ್ಧಿಮೇತಿ ||

ಈ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗವು ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಸ್ವಯಂಸಿಹೋದವರಿಗೆ, ಮುದುಕರಿಗೆ ಕೃಶಾದವರಿಗೆ ಸಹಸಂಭವಿಸಿದೆ; ಮತ್ತು ಸ್ವರಭಂಗರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿ ಬಹಳಕಾಲ ಕಳೆದು ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತು ಜನ್ಮ ಪ್ರಭೃತಿ ಇರತಕ್ಕ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗವೂ; ಮೇದಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗವು, ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗವು ಇವುಗಳು ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಲೇವು.

ಟಿಪ್ಪಣಿ:— ಆಯುರ್ವೇದ ವೈದ್ಯಕ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಭೇದವೇ ರೋಗವನ್ನು ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕರೋಗವೆಂದು ಗಣಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸುವುದು. ಇನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಕೋಶವು ಬಹು. ಸ್ವರಭೇದವೆಂದರೆ ಧ್ವನಿಸುಗ್ಗಿಹೋಗುವುದು. ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸಕರು ಗಮನಿಸಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸ್ವರಭಂಗವುಂಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮದರ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗನ್ನೂ ಪಿತ್ತವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸ್ನಿಗ್ಧಗಳಾದ ಕಷಾಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ರೋಗಶಾಂತಿಮಾಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಮೇದಸ್ಸುಗಳಾದ ಕೆಲವರಿಗೆ ಸ್ವರ ಭಂಗವಿರುತ್ತದೆ. ಅವರುಗಳು ಅದನ್ನು ರೋಗವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಈ ಸ್ವರಭಂಗವೆಂಬ ರೋಗವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರೋಗವೆಂಬ ಭಾವನೆಯೇ ಯಾರಿಗೂ ಇದುವರೆಗೆ ಇರಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಇದಕನಾ ಗುಣವಾಗಿಯೇ ವಾಗ್ವಿಧಿಯಾದ ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮ ರೋಗದ ಉಪರೋಗವಾಗಿ ಇವನ್ನು ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಈ ರೋಗವನ್ನು ಗಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಚರಕದಲ್ಲಿ ನಿದಾನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗದ ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲ. ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಯ ಚಿಕಿತ್ಸಾತ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬಸ್ತಿ, ಹೃದಯ, ಶಿರಸ್ಸು ಇವು ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ಮೂರ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೋರಿಸಿ ಮೂತ್ರಾಶಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರೋಗಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನು ಕೃದ್ರೋಗ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನೂ, ಹಸ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಂದರೆ ಜತ್ಯಾರ್ಧ್ರಜನ್ಯ ರೋಗಗಳಾದ ಕರ್ಣರೋಗ, ನಾಸ ರೋಗ, ಸಂಪ್ರ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನೂ ಹುಣ್ಣಿನ ರಭಂಗರೋಗವು ಸ್ವರ ಪ್ರಕಾಶಕವಾದ ಕಂಠಸಾಳಾಶ್ರಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಇದೊಂದೂ ಜತ್ಯಾರ್ಧ್ರಜನ್ಯವಾದ ರೋಗವೇ ಆದ ಹಾಗಾಯಿಂಬ ಭಾವವಿಂದ ಸ್ವರಭಂಗಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಮಾಧವ ನಿದಾನಕಾರರೂ ಯೋಗರತ್ನಕರಕಾರರೂ ಕೂಡ ಚಿಕಿತ್ಸಕರ ವೈಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಗಿಯೂ ಮತ್ತೂ ಸ್ವರಭಂಗರೋಗವು ಸ್ವತಂತ್ರ ರೋಗವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದೆಂಬ

ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸಕರು ಈ ರೋಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ ಈ ರೋಗವು ಸ್ವತಂತ್ರ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆಯೆ ಅಥವಾ ಯಾವದಾದರೂ ರೋಗದ ಉಪ ರೋಗವೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು.

— ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ವರಭೇದ ಸಿದ್ಧಾಂತಸಮಾಪ್ತ —

ಅರೋಚಕ ಸಿದ್ಧಾಂತ

ನಾತಾದಿ ಭಿಕ್ಷೋಕ ಭಜನಾಲೋಭ ಕ್ರೋಧೈರ್ಮನೋಘ್ನಾ ಕನ

ರೂಪಗಂಧೈಃ ||

ಅರೋಚಕ ಕಾಸ್ಯುಃ ಸರಿಹೃಷ್ಟದಂತಃ ಕಷಾಯವಕ್ತ್ರಾಕ್ಷ ಮಲೋ
ನಿಲೇನ || ೧ ||

ಅರೋಚಕ ರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಈ ಅರೋಚಕ ರೋಗವು ನಾತ ಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ಆಗತವಾದ ರೋಚ, ಭಯ, ಲೋಭ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಜುಗುಪ್ಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಭೋಜನ ಅಸಹಕರಗಳಾದ ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ ಇಂತಹ ಆಗಂತವ್ಯ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದು ಎಂಬದಾಗಿ ಅರೋಚಕ ರೋಗವು ಐದು ವಿಧ. ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ನಾತಪ್ರಕೋಪವಿದ್ದರೆ ಹುಳಿಗಾಯಿಗಳನ್ನು ತಿಂದವರಿಗೆ ಅನುಪಾತ ಹುಟ್ಟು ಜುಮು ಗುಟ್ಟುತ್ತ ಬಾಯಿರುಚಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಷಾಯರಸಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕಟ್ಟಿಮ್ಲ ಮುಷ್ಣಂ ವಿಕಸಂಚ ಪೂತಿ ಪಿತ್ತೇನ ವಿದ್ಯಾಲ್ಲವಣಂಚ
ವಕ್ತ್ರಂ ||

ಸೂಧುಷ್ಯ ಪ್ರೇಚ್ಛಿಲ್ಯಾಕುತ್ಸಶ್ರೆತ್ಯ ವಿಬದ್ಧ ಸಂಬಂಧ್ಯ ಯುತಂಕ
ಫೇನ || ೨ ||

ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿರುಚಿ ಕೂಡುವಾಗಲೂ ಹುಟ್ಟು ಜುಮು ಯಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಬಾಯಿ ಜಿಹ್ವೆಯಾಗುವಂತೆ ತೋರುತ್ತ ಬಾಯಿ ಇಂತಹವು ಚಿಕ್ಕ ದೇವುವುದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಾಯಿ ದುಷ್ಟಾಸನೆಯಾಗಿರುವುದು, ಇಷ್ಟು ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣ. ಬಾಯಿರುಚಿ ಉಪ್ಪಾಗಿಯಾಗಲಿ ಮಧುರವಾಗಿ ಯಾಗಲಿ ಇರುವುದು, ಬಾಯಿಯೊಳಗಿರುವ ಲಾಲಾ ದ್ರವವು ಜಿಗಟಾಗಿ ಮಂದವಾಗಿರುವುದು, ಬಾಯಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತಣ್ಣಗಾಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಬಾಯಿ ಯಾವಾಗಲೂ 'ವಿಬದ್ಧ'

ಎಂದರೆ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ 'ಸಂಬದ್ಧಯತಂಕ ಫೇನ' ಎಂದರೆ ಕಫದಿಂದ ಲೇಪನಾಡಲ್ಪಟ್ಟಂತೆಯೂ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು; ಇವುಗಳು ಕಫ ಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಅರೋಚಕೇಶೋಕ ಭಯಾತಿಲೋಭ್ರಕ್ರೋಧಾ ದ್ಯಹ್ಯದ್ಯಾ ಶುಚಿ
ಗಂಧಜೇಷ್ಠಾತ್ ||

ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂಚಾಸ್ಯ ಮಧಾರುಚಿಶ್ಚ ತ್ರಿದೋಷಜೇನೈಕರಸಂಭ
ವೇತ್ || ೩ ||

ದುಃಖ, ಭಯ, ಅತಿಲೋಭ, ಸಿಟ್ಟು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿತವಿಲ್ಲದ ಆಹಾರ, ದುರ್ಗಂಧ ಯುಕ್ತವಾದ ಆಹಾರ ಇವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಆಗಂತುಕವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿ ಶುಚಿ ಕೆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ರುಚಿಮಾತ್ರ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಸದ ರುಚಿಗಳು ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಹೃಚ್ಛಾಲ ಪೀಡನಯಾತಂಪವನೇನ ಪಿತ್ತಾತ್ಮ್ಯದ್ವಾಹ ಚೋಷ
ಬಹುಳಂ ಸಕಫ ಪ್ರಸೇಕಂ ||

ಶ್ಲೆಷ್ಮಾತ್ಮಕಂಬಹುರುಜಂ ಬಹು ಭಿಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾದ್ವೈಗುಣ್ಯ ಮೋಹ
ಜಡತಾಭಿರಥಾಪರಂಚ || ೪ ||

ವಾತಾದಿ ದೋಷ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣ ಬರುವ ಬೇರೆ ಉಪದ್ರವಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾತ ಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಹೃದಯ ಶೂಲೆ ಮತ್ತು ಇತರ ವಿಧಗಳಾದ ವಾತಜನ್ಯ ಹೃದಯ ವ್ಯಥೆಗಳು, ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪ ಜನಿತವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯೂರಿ ಮತ್ತು ಚೋಷ ಎಂದರೆ ವ್ಯಥೆ ಇವುಗಳೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪ ಜನಿತವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿನಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಫವನ್ನು ಉಗುಳುತ್ತಿರುವುದು, ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ರೋಗಗಳು ಕಾಣಿಸುವುದು, ಆಗಂತು ಕಾರಣ ಜನಿತವಾದ ಅರೋಚಕ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವೈಗುಣ್ಯ ಎಂದರೆ ಮನೋವ್ಯಾಕುಲತೆ ಮೋಹ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನ ಜಡತಾ ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಜಾಡ್ಯ ಮಂಕುತನ ಇವುಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ:—ಆಯುರ್ವೇದ ಚಿಕಿತ್ಸಕರು ಅರೋಚಕ ರೋಗವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ರೋಗ ವೆಂದು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸುವುದು ವಿರಳ ಎಲ್ಲಾ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರೋಚಕವು ಉಪರೋಗವಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ವಿಶೇಷತಃ ಅಗ್ನಿ ಮಾಂಡ್ಯವಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅರೋಚಕ ರೋಗವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ರೋಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅರೋಚಕ ರೋಗವನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು, ಒಂದನೆಯದು ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ರುಚಿ ತಪ್ಪುವುದು, ಎರಡನೆಯದು ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷಬರುವುದು. ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹಾಕಿ ಕೊಂಡರೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷವಿಲ್ಲದೆ ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಡವಾಗುವುದು. ಎರಡನೆಯದು

ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಪಾನಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಲೋಚಿಸಿದರಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೂರದಲ್ಲಿ ಅನ್ನಪಾನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ವಾಸನೆಯು ಬಂದರಾಗಲಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಹನೆಯಿಲ್ಲದೆ ವಿಚಾರಗಳುಂಟಾಗುವುದು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸುವುದೇ ಸಂಪ್ರದಾಯ. ವಾಗ್ಬಟಕಾರರು ಇದನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ರೋಗವಾಗಿ ಗಣನೆಮಾಡದೆ ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿ ಬಿಟ್ಟರು. ಅಲ್ಲದೆ ರೋಗೋತ್ಪಾದಕ ದೋಷಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಮಾಧವ ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನಾಮ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿ ಹೇಳಿದೆ 'ಆರೋಚಕೋಭವೇದ್ವಿಷ್ಣುಜಫಹ್ವಾ ಹೃದಯ ಸಂತ್ರಯ್ಯೇ' ದೋಷೈಃ ವಿಂಬದಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಾಮವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಚರಕಾಚಾರ್ಯರು ತ್ರಿವಿರ್ಭೂತ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಅರೋಚಕ ರೋಗವನ್ನೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ ಅನುರ ಹೇಳುವ ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ಮಾಧವನಿಧಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗ್ರಹಿತಗಳಾಗಿವೆ.

— ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅರೋಚಕ ನಿಧಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ —

ಛೇದನಿಧಾನ

ಮುಷ್ಟೈಃ ದೋಷೈಃ ಪೃಥಕ್ ಸರ್ವೈ ಭೇದ ತ್ವಾ ಲೋಚನಾಧಿಭಿಃ ||
 ಭರ್ವಯಃ ಪಂಚವಿಜ್ಞೇಯಾಸ್ತಾ ಸಾಂಲಕ್ಷಣಮುಚ್ಯತೇ || ೧ ||
 ಅಪಿ ದ್ರವ್ಯ ರತ್ನಿಸ್ಸಿಗ್ಧೈ ರಹೃದೈ ಲವಣೈ ರತಿ ||
 ಅಕಾಲೇಚಾತಿಮಾತ್ರೈಶ್ಚ ತಥಾ ಸಾತ್ಮೈಶ್ಚ ಭೋಜನೈಃ || ೨ ||
 ಶ್ರಮಾದ್ಭಯಾತ್ಪ್ರಥೋದ್ವೇಗಾದರ್ಜೀರ್ಣಾತ್ ಪ್ರಮಿದೋಷತಃ ||
 ನಾರ್ಕಶ್ಚಾಪನ್ನ ಸತ್ವಾ ಯಾಸ್ತಥಾ ದ್ರೂತಮಶ್ನತಃ || ೩ ||
 ಭೇಭಸ್ವೇರ್ಹೇತುಭಿಶ್ಚಾನ್ವೈಃ ದ್ರೂತಮುತ್ಕ್ಲೇಶಿತೋಬಲಾತ್ ||
 ಛಾದಯನ್ನಾನಂವೇಗೈ ರರ್ವಯನ್ನಂಗಭಂಜನೈಃ || ೪ ||
 ನಿರುಚ್ಯತೇ ಛೇದನಿಧಾನೋಪಶಾಂತಿಂ ಪ್ರಧಾವಿತಃ ||

ಭರ್ವಯೋಃ ನಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಕ್ಕ ಭರ್ವ ರೋಗವು ಮೂರು ವಿಧ, ತ್ರಿರೋಷ ಸನ್ನಿಪಾತದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೊಂದು ವಿಧ, ಅಸಹ್ಯಕರಗಳಾದ ಅಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವುದು ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಕ್ಕ ಆಗಂತುಕ ಭರ್ವರೋಗ ಒಂದು ವಿಧ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭರ್ವರೋಗವು ಐದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ದ್ರವರೂಪವಾದ ಅಹಾರವನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸೇವಿಸುವುದು, ಸ್ನಿಗ್ಧ ಎಂದರೆ ಜಿಡ್ಡಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಅಹಾರವನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸೇವಿಸುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿತವಲ್ಲದ ಅಹಾರಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಉಪ್ಪನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಹೊತ್ತುತಟ್ಟ ಭೋಜನ

ಮಾಡುವುದು, ಪರಿಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಶರೀರಕ್ಕೆ ಒಡಂಬಡದ ಆಹಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಇಂತಹ ಆಹಾರ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರಮ, ಭಯ, ದುಃಖ, ಅಜೀರ್ಣ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಶೇರೋಣ, ಹೆಂಗಸರು ಗರ್ಭಿಣಿಯರಾಗೋಣ, ಅವಸರಪಟ್ಟು ಭೋಜನ ಮಾಡೋಣ, ಅತಿಯಾಗಿ ಅಸಹ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಇನ್ನೂ ಕಾರಣಾಂತರಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ದೇಹಗತಗಲಾದ ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಬಾಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ವವೇಗದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಂದರೆ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಿಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಮೈ ಕೈಗಳನ್ನೇ 'ಅರ್ಧಯನ್' ಅಂದರೆ ಪೀಡಿಸುತ್ತ ಈ ರೋಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭರ್ತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಹೃಲ್ಲಾಸೋದ್ಗಾರರೋಧಾಚಪ್ರಸೇಕೋಲವಣಸ್ತನುಃ ||

ದ್ವೇಷೋನ್ನಸಾನೇಚಭೃಶಂವಮೀಶಾಂಪೂರ್ವಲಕ್ಷಣಂ || ೩ ||

ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸಂಕಟವಾಗುವುದು, ತೇಗು ಬರುವಂತೆ ತಡೆದು ಹೋಗುವುದು. ಬಾಯಿ ನೀರು ಕರೆಯುವುದು, ಮೈಯಲ್ಲಿ ನೆಕ್ಕಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪು ಹರಿದಿರುವುದು, ಅನ್ನಪಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ದ್ವೇಷವಂಟಾಗಿರುವುದು ಇವುಗಳು ಭರ್ತಿರೋಗದ ಪೂರ್ವ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಅಂದರೆ ಭರ್ತಿರೋಗ ಕುಟ್ಟುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಣತಕ್ಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಹೃತ್ಪಾರ್ಶ್ವಪೀಡಾಮುಖೋಷಶೀರ್ಷನಾಭೃತಿ ಕಾಶಸ್ವರಭೇದ

ತೋದ್ಯಃ ||

ಉದ್ಗಾರಶಬ್ದಪ್ರಬಲಂಸಘೇನಂವಿಚ್ಛಿನ್ನಕೃಷ್ಣಂತನುಕಂಕಷಾಯಂ ||

ಕೃಶ್ರೀಣಚಾಲ್ಪಂಮಹತಾಚವೇಗೇನಾತೋನಿಲಾಚ್ಛದ್ವಯತೀಗ

ದುಖ್ಯಂ || ೪ ||

ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಭರ್ತಿರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ- ಎದೆ ಮತ್ತು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ಬಾಯಿ ಒಣಗುತ್ತಿರುವುದು, ನಾಭಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ ಇರುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಸ್ವರಭಂಗ (ಧ್ವನಿ ಕುಗ್ಗಿ ಹೋಗುವುದು) ವೃಥೆ ಇವುಗಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ದೊಡ್ಡ ಧ್ವನಿಯೊಡನೆ ತೇಗು ಬರುತ್ತ ಬಾಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಒಗರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಪ್ಪು ಒಣ್ಣದ ದ್ರವಪದಾರ್ಥವು ಕೊಂಚ ಯೋತ್ತಿಗೆ ಒಂದು ಸಾರಿ ಬಹಳ ಕಷ್ಟದೊಡನೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಪವನವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಭರ್ತಿರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮೂರ್ಛಾಪಿಸಾಸಾಮುಖೋಷಮೂರ್ಧಕಾಲ್ಪಕ್ಷಿಸಂತಾಪತ

ಮೋಭೃಮಾರ್ತಃ ||

ಪೀತಂಭೃಶೋಷ್ಣಂಹರಿತಂಸತಿಕ್ತಂಧಾಮ್ರಂ ಚಕಿತ್ತೇನವಮೇತ್ಸ ||

ದಾಹಂ || ೫ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಜನಿತವಾದ ಭರ್ತಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಛೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಬಾಯಿ ಒಣಗಿಹೋಗುವುದು, ಶರಸ್ಸು, ದಮಡಿ, ಕಣ್ಣು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿ ಇರುವುದು.

ಕಣ್ಣುಕತ್ತಲೆ, ತಲೆತಿರುಗುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಹಳದಿ, ಹಸುರು ಧೂಮ್ರ ಈ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಹಿಯಾದ ಅತ್ಯಂತ ಬಿಸಿಯಾದ ದ್ರವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಮನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಂದ್ರಾಸ್ಯ ನಾಧುರೈಕಫಪ್ರಸೇಕಸಂತೋಷನಿದ್ರಾರುಚಿಗೌರವಾರ್ತಃ |
ಸ್ನಿಗ್ಧಂಘನಂಸ್ವಾದುಕಫಾದ್ವಿಶುದ್ಧಂಸರೋಮಹರ್ಷೋಲ್ಪರುಜಂವ
ಮೇತ್ತು || ೮ ||

ಕಫ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಭರ್ತೃರೋಗದಲ್ಲಿ ತೂಕೆಡಿಕೆ, ಬಾಯಿಸಿಹಿಯಾಗಿರುವುದು, ಕಫವು ಬಾಯಿಯಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು. ಯಾವಾಗಲೂ ಹೊಟ್ಟೆತುಂಬಿದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನಿದ್ರೆ ಅರುಚಿ ಮೈಭಾರ ಇವುಗಳಿಂದ, ಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾ ಜಿಡ್ಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಶೀಯಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ವಮನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮೈಯಲ್ಲಿಲ್ಲೂ ರೋವಾಂಚವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಭರ್ತೃರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಶೂಲಾವಿಸಾಕಾರುಚಿದಾಹತ್ಯಷ್ಣಾಶ್ವಾಸಪ್ರಮೋಹಪ್ರಬಲಾ
ಪ್ರಸಕ್ತಂ ||
ಭರ್ತೃಪ್ರಿದೋಷಾಲ್ಪವಣಾನ್ಮನೀಲಸಾಂದ್ರೋಷ್ಣ ರಕ್ತಂವಮತಾಂಸ್ಯ
ಣಾಂಸ್ಯಾತ್ || ೯ ||

ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪ ಜನಿವಾದ ಭರ್ತೃರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ, ಉದರ ಶೂಲೆ ಅಜೀರ್ಣ ಅರುಚಿ ಮೈಯ್ಯರಿ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಉಬ್ಬುಸ ಪದೇ ಪದೇ ಮೂರ್ಛಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಉಪದ್ರವಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ವಮನಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ್ಯೆ ಬಾಯಿ ಕೆಲವು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹುಳಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ಥಲ್ಪಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ರಕ್ತವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ವಮನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃರೋಗವು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನಿತವೆಂದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಟ್ ಸ್ತೇದಮೂತ್ರಾಂಬುವಹಾನಿವಾಯುಸ್ನಿಗ್ರತಾಂಸಿಸಂರುದ್ಧ್ಯಯಂ
ದೊರ್ಧ್ವಮೇತಿ ||
ಉತ್ಸನ್ನದೋಷಸ್ಯಸಮಾಚಿತಂತಂದೋಷಂಸಮುದ್ಧಾಯನರಸ್ಯಕೋ
ಷ್ಠಾತ್ || ೧೦ ||

ವಿಣ್ಮೂತ್ರಯೋಸ್ತತ್ಸಮಗಂಧವರ್ಣಂತ್ಯಟ್ ಶ್ವಸಹಿಕ್ಕಾತಿಫಯುತಂ
ಪ್ರಸಕ್ತಂ ||
ಪ್ರಚ್ಛದ್ಧಯೇದ್ವಷ್ಟಮಿಹಾತಿನೇಗಾತ್ತಯಾದಿ ತಶ್ಚಾಶುನಿನಾಶ
ಮೇತಿ || ೧೧ ||

ಅಸಾಧ್ಯಭರ್ಥರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದವಾಯುವು ಮಲ, ಮೂತ್ರ, ಬೆವರು, ಜಲ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದಿಲ್ಲಿಗೆ ಒಯ್ಯತಕ್ಕ ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಸರೋಧಮಾಡಿ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ ಉಬ್ಬಿಸ ಇವುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಅತಿವೇಗದಿಂದ ಮಲ ಮೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಗಂಧವರ್ಣಗಳಿಂದ ಸಮಾನವಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ವಮನಮಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಮನ ಸಂಕಟದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗಿ ಮರಣವನ್ನಾ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಭರ್ಥರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆನ್ನುವುದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

ದೀಭತ್ವ ಜಾದೌಹ್ಯದ ಜಾಮುಜಾಚ ಅಸಾತ್ಮ್ಯ ಜಾಚಕ್ರಿಮಿಜಾಚಯಾಹಿಃ
ಸಾಪಂಚಮೀತಾಂಚವಿಭಾವಯೇಚ್ಛ ದೊಪೊಫ್ರಯೇಣೈವಯಥೊ
ಕ್ತಮಾದೌ || ೧೨ ||

ಅಸಹ್ಯಕರಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಯಿಂದಂಟಾದ ವಮನ, ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಗರ್ಭದ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಮನ, ಅರ್ಜೀರ್ಣದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಮನ, ಮೈಗೆ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಗ್ಗದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಮನ, ಆಮಾಶಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಮನ ಈ ಐದುವಿಧವಾದ ವಮನ, ರೋಗವೂ ಆಗಂತುಕ ಕಾರಣಜನ್ಯ ವಮನರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಮನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ವಮನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸರಿಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಯಾವದೋಷ ಲಕ್ಷಣವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ದೋಷವೇ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಶೂಲಹೃಲ್ಲಾ ಸಬಹುಳಾಕ್ರಿಮಿಜಾಚವಿಶೇಷತಃ ||
ಕ್ರಿಮಿಹೈದ್ರೋಗತುಲ್ಯೇನಲಕ್ಷಣೇನಚಲಕ್ಷಿತಾ || ೧೩ ||

ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯವಾದ ಭರ್ಥರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ ಹೃದಯಶೂಲೆ ಹೃಲ್ಲಾಸವೆಂದರೆ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸಂಕಟದೊಡನೆ ಬಾಯಿ ನೀರು ಬರುವುದು. ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯವಾದ ಹೃದ್ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದು. ಇವು ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯ ಭರ್ಥರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕ್ಷೀಣ ಸ್ವಯಾರ್ಥರತಿಪ್ರಸಕ್ತಾಸೋಪದ್ರವಾಶೋಣಿತಪೂಯ
ಯುಕ್ತಾ ||

ಸಚಂದ್ರಿಕಾಂತಾಂಪ್ರವದೇದಸಾಧ್ಯಾಂಸಾಧ್ಯಾಂಚಿಕಿತ್ಸನ್ನಿರುಪದ್ರ
ವಾಂಚ || ೧೪ ||

ಭರ್ಥರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರೋಗಿಯು ಕ್ಷೀಣನಾಗಿದ್ದು ವಾಂತಿಯು ಅತಿಯಾಗಿರುವುದು. ವಮನವಾಗುವ ಪದಾರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಕೀವು ರಕ್ತಗಳು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು. ಇನ್ನೂಯಾವುದಾದರೂ ಉಪರೋಗಗಳು

ಸಹ ಇದರೊಟ್ಟಿಗಿರುವುದು, ವಮನದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗತವಾದ ಸ್ನೇಹವು ಹೊರಬಿದ್ದು ವಮನಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಿಕೆಯಂತೆ ಮಿಂಚುತ್ತೇಳುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ಭರ್ಧಿರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅನರ್ಹವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ:—ಮೊದಲು ಭರ್ಧಿ ಎಂದರೆ ಈ ವಮನ ರೋಗವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ರೋಗವೇ ಅಥವಾ ಉಪರೋಗವೇ ಎಂದು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಉಪರೋಗತ್ರೇನ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂತಹ ಸಂದೇಹ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರರೋಗವಾಗಿಲ್ಲದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಮುಖ್ಯರೋಗಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದಲೇ ಇದೂ ಶಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಮನವೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ರೋಗವಾಗಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉತ್ತಮವಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನು ನಡೆಯಿಸಬೇಕು. ಯಾವ ವಿಧವಾದ ವಮನವಾದರೂ ಸರಿಯೆ ಎರಡುಮೂರುಸಾರಿ ಆಗುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಿ ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ನಿಲ್ಲದೆ ಬಹಳ ತೊಂದರೆಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯವಾದ ವಮನರೋಗ ಒಂದುಂಟೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುಳ ಹೆಚ್ಚಾದರೆ ಬಾಯಿನೀರು ಬರುವುದು. ವಮನವಾಗುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತೇ ಇದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಆಯುರ್ವೇದ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ “ಭದ್ರ್ಯಾಂಭದ್ರನಮತಿಸಾರಿಅತಿಸರಣಂ” ಎನ್ನುವದೊಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಅಂದರೆ ವಮನ ರೋಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನಿವರ್ತಕವಾಗಿ ವಮನವನ್ನೇ ಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯಿದೆ. ಈ ವಮನರೋಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಜ್ಞಾಪಕದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ವಮನ ರೋಗವು ಸ್ವತಂತ್ರವೇ ಉಪರೋಗವೇ ಉರ್ಧ್ವದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಪಡಿಸಬಹುದಾದ ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದೆಯೇ ಅಥವಾದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಪಡಿಸಬಹುದಾದ ದೋಷಪ್ರಕೋಪವೂ ಕಾರಣವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಹ ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಪ್ರಶ್ನೆ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭರ್ಧಿರೋಗನಿವಾರಣೆ ಸಂಪೂರ್ಣ—ಶ್ಲೋಕ

:—ತೃಷ್ಣಾರೋಗ ನಿವಾರಣೆ—:

ಭಯತ್ರನಾಭ್ಯಾಂಬಲಸಂಕ್ಷಯಾದ್ವಾಉರ್ಧ್ವಂ ಚಿತಂಪಿತ್ತನಿವರ್ಧ
ನೈಶ್ಚ ॥

ಪಿತ್ತಸನಾತಂಕುಪಿತಂನರಾಣಾಂತಾಲುಪ್ರಪನ್ನಂಜನಯೇತ್ಪಿ
ಶಾಸಾಂ ॥ ೧ ॥

ಸ್ರೋತಸ್ತಪಾಂವಾಹಿಷುದೂಷಿತೇಷುದೂಷೈಶ್ಚ ತೃಟ್ಸಂಭವತೀಹ
ಜಂತೋಃ ॥

ತಿಸ್ರಸ್ಸೃತಾಸ್ತಾಕ್ಷತಜಾಜತುರ್ಥಿಕ್ಷಯಾತ್ತಥಾಹ್ಯಾನುಸಮುದ್ಯ

ನಾಚೆ 18

ಭಕ್ತೋದ್ಭವಾಸಪ್ತಮಿಕೇತಿಸಾಂನಿಬೋಧಲಿಂಗಾನ್ಯನುಪೂರ್ದ

ಶಸ್ತು || ೨ ||

ಪಿತ್ತವರ್ಧಕಗಳಾದ ಅನ್ನಪಾನಗಳಿಂದ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಪಿತ್ತವು ಭಯ, ಶ್ರಮ, ಬಲ ಕ್ಷಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತಾಲು ಸ್ಥಾನ (ದವಡೆಯನ್ನು) ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಜಲವಹನಾಡಿಗಳು ಕಫ ಅನು ಅಂದರೆ ಅಪಕ್ವವಾದ ಅನ್ನರಸ ಅನ್ನ ಇವುಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಈ ತೃಷ್ಣಾರೋಗವು ಮಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯ ಉರಕ್ಷತವೇ ನೊದಲಾದಯಾವುದಾದರೂ ಅಭಿಘಾತಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು. ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥವು ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು. ಧಾತುಕ್ಷಯ ದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು. ಎಂಬದಾಗಿ ತೃಷ್ಣಾರೋಗವು ಏಳು ವಿಧ.

ಕ್ಷಾಮಾಸ್ಯತಾಮಾರುತಸಂಭವಾಯಾಂತೋದಸ್ತಥಾಂಶಂಖಶೀಘ್ರ ಚಾಪಿ ||

ಸ್ರೋತೋನಿರೋಧೋವಿರಸಂಚವಕ್ತ್ರಂಶೀತಾಭಿರದ್ಭಿಶ್ಚವಿವೃದ್ಧಿ

ನೋತಿ || ೩ ||

ವಾತಜನಿತವಾದ ತೃಷ್ಣಾರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ ಮುಖವು ಒಣಗಿ ಕ್ಷೋಂಡು ಬತ್ತಿ ಹೋಗುವುದು. ಕಣ್ಣು ಹುಬ್ಬು ಕಣ್ಣಿನ ಪಕ್ಕಗಳು ಮತ್ತು ತಲೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ರಸ ಮತ್ತು ಜಲ ವಹನಾಡಿಗಳು ಬಾಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಮಾಡಲಾರದೆ ರುದ್ದವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಬಾಯಿಗೆ ಯಾವವಿಧವಾದ ರಸಜ್ಞಾನವೂ ಗೊತ್ತೇ ಆಗದಿರುವುದು. ತಣ್ಣೀರು ಕುಡಿದಷ್ಟೂ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುವುದು. ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಮೂರ್ಛಾನ್ನವಿದ್ವೇಷವಿಲಾಪದಾಹಾರಕ್ಲೇಶ್ವಣತ್ವಂಪ್ರತತಶ್ಚ ಶೋಷಃ

ಶೀತಾಭಿನಂದಾಮುಖಿಕ್ತತಾಚಸಿತ್ತಾತ್ಮಿಕಾಯಾಂಪರಿದೂಯ

ನಂಚ || ೪ ||

ಮೂರ್ಛೆಬರುವುದು ಅನ್ನದ್ವೇಷ ಸಂಕಟವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ರೋದನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಮೈಯ್ಯೂರಿ ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು. ಅತಿಯಾಗಿ ಗಂಟಲು ಒಡಗುತ್ತಿರುವುದು. ತಂಪಾದ ಗಾಳಿ ತಣ್ಣಗಿರುವ ನೀರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವೇಕ್ಷೆ. ಬಾಯಿ ಕಹಿಯಾಗಿರುವುದು. ಅತಿಯಾದ ಸಂಕಟ ಇವು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯಗಳಾದ ತೃಷ್ಣಾರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಬಾಷ್ಪಾವರೋಧಾತ್ಕಫಸಂವೃತೇಗ್ನೌತ್ಯಷ್ಟಾಬಲಾಸೇನಭವೇತ್

ಘಾತು ||

ನಿದ್ರಾಗುರುತ್ವಂಮಧುರಾಸ್ಯತಾಚತ್ಯಷ್ಟಾದಿಫತತುಷ್ಯತಿಚಾತಿ

ಮಾತ್ರಂ || ೫ ||

ಕಫ ಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತನಾದ ಕಫವು ಜಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಹಾಕಿಕೊಂಡು ಅದರ ಶಾಖವನ್ನು ಒಳಗೇ ಅಡಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಒಳಗೆ ಅಡಗಿ ಕೊಂಡು ಆ ಶಾಖವು ಕಫಜಲವಹನಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಶೋಷಿಸಿ ತೃಷ್ಣಾ ರೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ- ಇದರಿಂದ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನಿದ್ರೆ ಮೈಭಾರ ಬಾಯಿ ಸಿಹಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ತೃಷ್ಣಾ ರೋಗದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ ರೋಗಿಯು ಕ್ರಮೇಣ ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಷತಸ್ಯ ರುಕ್ ಕೋಣಿತ ನಿರ್ಗಮಾ ಭ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಚ ತುರ್ಥೀ ಕ್ಷತಜಾಮ್ ||
ತಾತು ||

ರಸಕ್ಷಯಾದ್ಯಾಕ್ಷಯಸಂಭವಾ ಸಾತಯಾಭಿಭೂತಶ್ಚ ನಿಶಾದಿ
ನೇಷು || ೬ ||

ಪೇಸಿಯತೇಂಭಸ್ಸುಖಂನಯಾತಿತಾಂಸನ್ನಿಪಾತಾದಿಕೇಚಿದಾಹುಃ |
ರಸಕ್ಷಯೋಕ್ತಾನಿ ಚಲಕ್ಷಣಾನಿತಸ್ಯಾಮಶೇಷೇಣಭಿಷ್ಠೈವಸ್ಯೇತೇಃ ||

ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ವ್ರಣದ ನೋವು ಮತ್ತು ವ್ರಣದಿಂದ ರಕ್ತಸೋರುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೃ ಬಾಯಾರಿಕೆಗೆ ಕ್ಷತಜನ್ಯ ತೃಷ್ಣಾ ರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ರಸಧಾತುವಿನ ಕ್ಷಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಬಾಯಾರಿಕೆಗೆ ಕ್ಷಯಜನ್ಯ ಹೆಸರು. ಈ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ನೀರು ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಷ್ಟು ನೀರು ಕುಡಿದರೂ ತೃಪ್ತಿಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತ ಜನ್ಯವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ರಸಧಾತು ಕ್ಷಯಜನ್ಯವಾದ ಕ್ಷಯರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ತ್ರಿದೋಷಲಿಂಗಾಮಸಮುದ್ಭವಾ ಚ ಹೃಚ್ಛಾಲನಿಷ್ಠಿವನಸಾದ
ಕರ್ತೀ ||

ಸ್ನಿಗ್ಧಂತಥಾವ್ಲಂಲವಣಂಚಭುಕ್ತಂಗುರ್ದನ್ನಮೇವಾಶುತ್ಯಾಂಕ
ರೋತಿ || ೭ ||

ಅರ್ಜೀರ್ಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಲಕ್ಷಣಗಳೂ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಹೊಟ್ಟೆತೂಲೆ ಬಾಯಿನಲ್ಲಿ ಉಗುಳು ಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಮಾಂಡ್ಯ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸ್ನೇಹ ಪ್ರಚುರವಾದ ಆಹಾರ, ಹುಳಿಯಾದ ಆಹಾರ, ಉಪ್ಪಾದ ಆಹಾರ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗುರ್ವಾಹಾರಗಳು ಇವುಗಳು ಸ್ವತಃ ವಿವ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

ದೀನಸ್ವರಃ ಪ್ರತಾಮ್ಯುನ್ದಿನಃ ಸಂತುಷ್ಯವಕ್ತ್ರಗಳತಾಲುಃ ||

ಭವತಿಖಲುಯೋಪಸರ್ಗಾತ್ತ್ವಾ ಸಾಶೋಷಿಣೀಕಷ್ಠಾ || ೮ ||
ಕಂಠದ್ವನಿ ಕುಗ್ಧೋಗಿರುವುದು, ಸಂಕಟ ಪಡುತ್ತಿರುವುದು ರೋಗಿಯ

ಖಿನ್ನನಾಗಿರುವುದು. ಮುಖ ದವಡೆ ಎಲ್ಲಾ ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗಿರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣ ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತೃಷ್ಣಾರೋಗವು ಧಾತುಶೋಷ ಮಾಡತಕ್ಕದಾದ್ದರಿಂದ ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯವೆಂದರಿಯಬೇಕು.

ಜ್ವರನೊಹತ್ವಯಕಾಸಶ್ವಾಸಾದ್ಯುಪಸೃಷ್ಟದೇಹನಾಂ॥

ಸರ್ವಾಸ್ತೃತಿಪ್ರಸಕ್ತಾರೋಗಕೃಶಾನಾಂವಮಿಪ್ಸು

ಯುಕ್ತನಾಂ॥ ೧೦ ॥

ಘೋರೋಪದ್ರವಯುಕಾಸ್ತೃಷ್ಣಾಮರಣಾಯವಿಜ್ಞೇಯಾಃ॥

ಜ್ವರ, ಮೂರ್ಚೆ, ಧಾತುಕ್ಷಯ ಕೆಮ್ಮು, ಉಬ್ಬಿಸ ಇವುಗಳು ತೃಷ್ಣಾರೋಗದ ಉಪದ್ರವಗಳು ಪೂರೋಕ್ತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ತೃಷ್ಣಾರೋಗಗಳು ಅತಿಯಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದ್ದು ರೋಗಿಯು ಕೃಶನಾಗಿದ್ದು ವಮನವೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಘೋರವಾದ ಮತ್ತು ಉಪದ್ರವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ತೃಷ್ಣಾರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಟಿಪ್ಪಣಿ:—ತೃಷ್ಣಾರೋಗವೆಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ಕಟವಾದ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಪ್ರತಿ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಬಾಯಾರುವುದು ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದು. ಈ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಬಾಯಾರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾದರೂ ಇದೊಂದು ರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯೇ ವೈದ್ಯರುಗಳು ಕೂಡ ಈ ರೋಗವು ಸ್ವತಂತ್ರ ರೋಗವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಈ ರೋಗದ ಉಪರೋಗಗಳಾದ ಜ್ವರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ರೋಗವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಈ ತೃಷ್ಣಾರೋಗವನ್ನು ಅವುಗಳ ಉಪರೋಗದ ಗುಂಪಿಗೆ ಎಳೆದು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸುವುದೇ ಇವತ್ತಿಗೂ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ತೊಂದರೆಯೇನೂ ಕಂಡುಬರದಿದ್ದರೂ ತೃಷ್ಣಾರೋಗಕ್ಕೆ ಉಪದ್ರವ ಭೂತವಾದ ಧಾತುಕ್ಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ತೃಷ್ಣಾರೋಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಧಾತುಕ್ಷಯಕ್ಕೆ ಉಕ್ತಗಳಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ (ಬೃಂಹಣ ಚಿಕಿತ್ಸೆ) ಬರುವುದರಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಗ್ಭಟಕಾರರು ಈ ತೃಷ್ಣಾರೋಗವನ್ನು ಕ್ಷಯರೋಗವು ಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಚರಕ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಚರಕದವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರಲಿ ಉಪರೋಗವಾಗಿರಲಿ ಹ್ಯಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ತೃಷ್ಣಾರೋಗವನ್ನು ಮೊದಲು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಿ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

“ತಸ್ಮಾತ್ತೃಷ್ಣಾಂಪೂರ್ವಜಯೇದ್ವಹುಭೋಗಿರೋಗೇಭ್ಯಃ”

—ಇಲ್ಲಿಗೆ ತೃಷ್ಣಾರೋಗನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತಿ—

❖—: ಮೂರ್ಛಾರೋಗ ನಿವಾರಣೆ ❖

ಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಬಹುದೋಷಸ್ಯ ನಿರುದ್ಧಾಹಾರಸೇವನಃ
 ವೇಗಾಘಾತದಭೀಘಾತಾದ್ಧಿ ನಸತ್ಪಸ್ಯವಾಪುನಃ
 ಕರಣಾಯತನೇಷೂಗ್ರಬಾಹ್ಯಷ್ಟಾಭ್ಯಂತರೇಷು ಚ
 ನಿವಿಶಂತೇಯದಾದೋಷಾಸ್ತ ದಾಮೂರ್ಛಂತಿಮಾನವಾಃ
 ಸಂಜ್ಞಾನಹಾಸುನಾದೀಷು ಪಿಹಿತಾಸ್ತನಿಲಾದಿಭಿಃ
 ತಮೋಭ್ಯುಪೈತಿ ಸಹಸಾಸುಖದುಃಖವ್ಯಪೋಹಕೃತ್
 ಸುಖದುಃಖವ್ಯಪೋಹಾಚ್ಛನರಃ ಪತತಿ ಕಾಷ್ಠವತ್
 ಮೋಹೋಮೂರ್ಛೈತಿ ತಾಮಾಹುಷ್ಪದ್ವಿಧಾಸಾಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ
 ವಾತಾದಿಭಿಶ್ಚೋಣಿತೇನಮದ್ಯೇನ ಚ ವಿಷೇಣ ಚ
 ಪಟ್ ಸ್ಪರ್ಶೈತಾಸು ಪಿತ್ತಂತು ಪ್ರಭುತ್ವೇನಾವತಿಷ್ಠತೆ

|| ೧ ||
 ||
 || ೨ ||
 ||
 || ೩ ||
 ||
 || ೪ ||
 ||
 || ೫ ||

ಮೂರ್ಛಾರೋಗನಿವಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗೊಣದರಿಂದ ಕೃಶನಾದವನಿಗೆ ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದವನಿಗೆ ತಾತ್ಕಾಲಿಕಪ್ರಕೃತಿವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಅಹಾರಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸತಕ್ಕವನಿಗೆ ಮೂಲಮೂತ್ರಗಳವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯೋಣದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಭಿಘಾತವೆಂದರೆ ಪೆಟ್ಟು ಬೀಳುವುದು ಇವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದವನಿಗೆ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸತ್ವಗುಣಕಡಮೆಯಾದವನಿಗೆ, ಇಂತವರುಗಳಿಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ, ಅಂತರೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಜಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಆಗ್ಯ ಮೂರ್ಛೆಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸಂಜ್ಞಾ ವಾಹಿಗಳಾದ ಸಿರ. ಧಮನಿ. ಸ್ತೋಶ ಸ್ತುಗಳೆಂಬ ಮನೋವಹಗಳಾದ ನಾಡಿಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದವಾತಾದಿಗಳಿಂದ ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಅಂದರೆ ನಿಶ್ಚೈಷ್ಠ್ಯಗಳಾಗುವಂತೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಇದು ಸುಖ ಅದು ದುಃಖ ಎಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾದ ಜ್ಞಾನತಂತುವಿನ ಕಾರ್ಯವೆನಿಸಿ ಹೋಗಿತವು ಸ್ತು ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ತಮೋಗುಣದ ಆವರಣದಿಂದ ಸುಖದುಃಖ ಜ್ಞಾನಶೂನ್ಯನಾದವೇ ಮನುಷ್ಯನು ಕಾಷ್ಠವತ್ ಎಂದರೆ ಸೌದೆಯ ಕೊರಡಿನಂತೆ ನಿಶ್ಚೈಷ್ಠ್ಯನಾಗಿ ಬಿದ್ದು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆವಸ್ಥೆಗೆ ನೇ ಮೋಹ. ಮೂರ್ಛೆ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಈ ಮೂರ್ಛಾರೋಗವು ಆರು ವಿಧ. ವಾತಪ್ರಕೊಪಜನ್ಯ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೊಪಜನ್ಯ. ಕ್ಲೇಷ್ಣಪ್ರಕೊಪಜನ್ಯ. ರಕ್ತದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು. ಮಧ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು. ವಿಷಸಂಸರ್ಗಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ. ಈ ಆರು ವಿಧವಾದ ಮೂರ್ಛಾರೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪಿತ್ತವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು. ಅಂದರೆ ಪಿತ್ತದ ಯೋಜನೆಯೇ ನೇ ಹೆಚ್ಚು ಎಂಬ ಭಾವ.

ಹೃತ್ತೀಡಾ ಜ್ಯಂಭಣಿಂಗ್ಲಾ ನಿಸ್ಸಂಜ್ಞಾ ದೌರ್ಬಲ್ಯಮೆವ ಚ ||
 ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪೂರ್ವ ರಸಾಣಿಯ ಧಾಸ್ವಂಚ ವಿಭಾವಯೇ ತ್ || ೬ ||

ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಮೂರ್ಛಾರೋಗದ ಪ್ರಥಮಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿನೋವು. ಆಕಳಿಕೆ. ಬಳಲಿಕೆ. ಜ್ಞಾನತಂತುಗಳ ಶಕ್ತಿಕ್ರಮೇಣ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಇವುಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ನೀಲಂ ನಾಯದಿನಾಕ್ಲಷ್ಣಮೂಕಾಶಮುಫನಾರುಣಂ ||

ಪಶ್ಯಂಸ್ತಮಃಪ್ರವಿಶತಿ ತೀಘ್ರಂ ಚ ಪ್ರತಿಬುದ್ಧತೇ || ೭ ||

ವೇಪಧುಶ್ಚಾಂಗಮದೃಶ್ಯಪ್ರಸೀಡಾಹೃದಯಸ್ಯ ಚ ||

ಕಾರ್ಶ್ಯಂ ಶ್ಚಾ ವಾರುಣಾ ಛಾಯಾಮೂರ್ಛಾಯೇವಾತಸಂಭವೇ || ೮ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೂರ್ಛಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಛಿಬರುವ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶದ ಕಡೆಗೆ ನೋಡಿದರೆ ನೀಲವರ್ಣ. ಅಚ್ಚ ಕವು. ಕೆಂಪು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಮೂರ್ಛಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಾಗೃತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಎಚ್ಚರವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಗೆ ಮೈ ವಡತವಿರುತ್ತದೆ ಮೈ ಸಡಕವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೃದಯ ವೇದನೆಯಿರುತ್ತದೆ ದೇಹವು ಕೃಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶರೀರದ ಹೊರಬಣ್ಣವು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಕೆಂಪಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಎರಡೂ ಬಣ್ಣ ಕೂಡಿಯಾಗಲಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ರಕ್ತಂ ಹರಿತವರ್ಣಂ ನಾವಿಯತ್ಸೀತಮುಢಾಸಿನಾ ||

ಪಶ್ಯಂಸ್ತಮಃಪ್ರವಿಶತಿಸ್ವೇದಶ್ಚ ಪ್ರಬುದ್ಧತೇ || ೯ ||

ಸಪಿಸಾಸಸ್ಸ ಸಂತಾಪೋ ರಕ್ತಸೀತಾರುಣೇಕ್ಷಣಃ ||

ಸಂಭಿನ್ನವರ್ಚಾಃ ಸೀತಾಭೂಮೂರ್ಛಾಯೇವ ಸಿತ್ತಸಂಭವೇ || ೧೦ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೂರ್ಛಾರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ರೋಗಿಯು ಆಕಾಶದ ಕಡೆಗೆ ನೋಡಿದರೆ ಕೆಂಪು ಹಸರು ಹಳದಿ ಈ ಬಣ್ಣಗಳು ಕಾಣುವುದು. ಈ ಬಣ್ಣಗಳು ಕಾಣುತ್ತಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಮೂರ್ಛಿತನಾಗಿ ಬೀಳುವುದು. ಎಚ್ಚರವಾಗುವಾಗ್ಯೆ ಮೈ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆವರಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಮೈ ತಾಪ ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗುವುದು ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ನೀರಾಗಿ ಆಗುವುದು (ಅಂದರೆ ಭೇಧಿ) ರೋಗಿಯು ಪಾಂಡು ವರ್ಣವನಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು

ಮೇಘಸಂಕಾಶಮಾಕಾಶಮಾವೃತಂ ವಾತನೋಘಾನ್ಯಃ ||

ಪಶ್ಯಂಸ್ತಮಃಪ್ರವಿಶತಿ ಚಿರಾಚ್ಚ ಪ್ರತಿಬುದ್ಧತೇ || ೧೧ ||

ಗುರುಭಿಃ ಪ್ರಾನ್ವತ್ಯೈರಂಗೈರ್ಯಥಾನಾದ್ಯೇಣ ಚರ್ಮಣಾ ||

ಸಪ್ರಸೇಕಸ್ವಲ್ಪಾಸೋಮೂರ್ಛಾಯೇಕಫಸಂಭವೇ || ೧೨ ||

ಕಫ ಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಮೂರ್ಛಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶದ ಕಡೆಗೆ ನೋಡಿದರೆ ಮೊಡದಂತೆ ಕಾಣುವುದು ಮತ್ತು ಮಳೆ ಬರಲು ಮೊಡ ಕವಿದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು ಈ ರೀತಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೆಯೇ ಮೂರ್ಛಿತನಾಗುವುದು ಎಚ್ಚರವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಹೊತ್ತುಗುವುದು ಮೈಮೇಲೆ ದಪ್ಪವಾದ ಕಂಬಳಿಯನ್ನು ಹೊದಿಸಿ

ವಂತೆಯಾಗಲಿ ಒದ್ದೆಯ ಬಟ್ಟೆ ಹಸಿಯಚರ್ಮ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊದ್ದುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಯಾಗಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಶೇಷತುಂಬಿಕೊಂಡು ಬಾಣ್ಣು ನೀರು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಇವು ಕಾಣತಕ್ಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸರ್ವಾಕೃತಿಸನ್ನಿ ಸಾತಾದಪಸ್ಮಾರಕವಾಗತಃ ||

ಸಜಂತುಂಸಾತಯತ್ಯಾಶುನಿನಾಬೀಭತ್ಸ ಚೇಷ್ಟಿತೈ || ೧೩ ||

ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಏಕಕಾಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಮೂರ್ಛಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಲಿರುವುದಲ್ಲದೆ ರೋಗಿಯು ಅಪಸ್ಮಾರದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವಂತೆ ನಾವಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಅಪಸ್ಮಾರದ ಲಕ್ಷಣಗಳಾದ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ನೊದಲಿ ಬರುವುದು. ಕಣ್ಣು ಮೇಲಕ್ಕು ಶಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಹಲ್ಲು ಕಡಿಯುವುದು ಮೊದಲಾದ ಬೀಭತ್ಸ ಚೇಷ್ಟೆಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೃಧಿನ್ಯಾಪಸ್ತನೋರೂಪಂರಕ್ತಗಂಧಸ್ತದನ್ವಯಃ ||

ತನ್ಮಾದ್ರಕ್ತಸ್ಯಗಂಧೇನಮೂರ್ಛಂತಿಭುವಿನಾನವಾಃ || ೧೪ ||

ದ್ರವ್ಯಸ್ವಭಾವಇತ್ಯೇಕೇದೃಷ್ಟ್ವಾಯದಭಿಮೂರ್ಛತಿ ||

ರಕ್ತದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಮೂರ್ಛಾರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿ ಮತ್ತು ಅಪ್ಪ ಎಂಬ ಎರಡು ಭೂತಗಳೂ ತಮೋಗುಣ ಭೂಯಿಷ್ಠವಾದವುಗಳು. ರಕ್ತದ ವಾಸನೆಯು ಪಂಚಭೂತಗಳ ನಡುವೆ ಪೃಥಿವಿ ಮತ್ತು ಅಪ್ಪ ಎಂಬ ಭೂತಗಳ ಸ್ವಭಾವವನ್ನೇ ವಿಶೇಷತಃ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ರಕ್ತದ ವಾಸನೆಯು ತಮೋಗುಣ ಭೂಯಿಷ್ಠವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಏವಂಚ ಮೂರ್ಛಯು ತಮಃ ಪ್ರಚುರವಾದುದರಿಂದಲೂ ರಕ್ತದ ವಾಸನೆಯೂ ತಮೋಗುಣ ವರ್ಧಕವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ರಕ್ತದವಾಸನೆಯನ್ನಾಳಿಹಿ ಸಿ ಮೂರ್ಛೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ ರಿನ್ನುವುದೊಂದು ಮತ ಕೆಲವರಿಗೆ ರಕ್ತವನ್ನು ಕಂಡಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದುಂಟು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು, ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಮತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣದರಿಂದ ಮೂರ್ಛೆಬರುತ್ತದೆಂಬುವುದು ಅಯಾ ದ್ರವ್ಯಗಳ ಸ್ವಭಾವವೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಗುಣಾಸ್ತೀವ್ರತರತ್ವೇನಸ್ಥಿತಾಸ್ತುವಿಷಮದ್ಯಯೋಃ ||

ತವಿವತಸ್ಮಾತ್ತಾಭ್ಯಾಂತುನೋಹೌಸ್ಯಾತಾಂಯಥೇರಿತೌ || ೧೫ ||

ವಿಷಮತ್ತುಮದ್ಯ ಈ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಲಘು, ರೂಕ್ಷ, ವಿಶದ, ಅಶುಕಾರಿಗಳೆಂಬ ಗುಣಗಳು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ತೀವ್ರವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಎಷ್ಟು ಉಪಯೋಗಿಸ ಬಹುದೆಂಬದಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಅನುಜ್ಞೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ ಯೋ ಆದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸೋಣದರಿಂದ ಮೂರ್ಛಾರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತಬ್ಧಾಂಗದೃಷ್ಟಿಸ್ತಸ್ಯಜಾಗರೂಢಾಭ್ಯಾಸಶ್ಚಮೂರ್ಛಿತಃ ||

ಮದ್ಯನಿಲಪನ್ ಶೇತೇನಸ್ವವಿಭ್ರಾಂತಮಾನಸಃ || ೧೬ ||

ಗಾತ್ರಾಣಿವಿಕ್ಷಿಪನ್ ಭೂಮಾಜರಾಂಯಾವನ್ನಯಾತಿತತ್ ||

ವೇಪಥುಸ್ಸಪ್ತತ್ಯಷ್ಟಾಸ್ತುಸ್ತಮುಕ್ತವಿಷಮೂರ್ಛಿತಃ || ೧೭ ||

ವೇದಿತವ್ಯಂತೀವ್ರತರಂಯಥಾಸ್ವಂವಿಷಲಕ್ಷಣೈಃ ||

ರಕ್ತದರ್ಶನಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೂರ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಛಿತನ ದೃಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಅವಯವಗಳು ಸಹ ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ- ಉಭ್ಯಾಸ ನಿಶ್ಚಾಸಗಳು ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿ ಅಂದರೆ ನಿದಾನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮೂರ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡಿದ ಮದ್ಯವು ಜೀರ್ಣವಾಗುವ ತನಕ ಕೈ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಹಾಕುತ್ತ ಭ್ರಾಂತನಾದವನ ಹಾಗಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಉರುಳಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಷಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವಮೂರ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಮೈನಡುಗುತ್ತಿರುವುದು ನಿದ್ರೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಜ್ಞಾನತಪ್ಪುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಮೂರ್ಛೆಯ ವೇಗ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸಂಪರ್ಕವಾಗಿರುವ ವಿಷದಸ್ವಭಾವದ ಮೇಲೆಯೇ ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು.

ಮೂರ್ಛಾಪಿತ್ತತಮಃಪ್ರಾಯಾರಜಃಪಿತ್ತನಿಲಾಧ್ವನುಃ ||

ತನೋನಾತಕಫಾತ್ತಂದ್ರಾನಿದ್ರಾಶ್ಲೇಷ್ಮತನೋಭವಾ || ೧೮ ||

ಮೂರ್ಛ ಭ್ರಮ ಮೊದಲಾದಶಬ್ದಗಳು ಈ ರೋಗಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ್ಯೆ ಪದೇ ಪದೇ ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ತನೋಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬುದ್ಧಿ ಭ್ರಂಶನಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಛೆಂಬದಾಗಿಯೂ ರಜೋಗುಣ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಸಹಸೇರಿ ಬುದ್ಧಿಭ್ರಂಶನಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ತನೋಗುಣ ಮತ್ತು ವಾತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ಸೇರಿ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಭ್ರಂಶಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಳಿಕೆ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ತಮೋಗುಣಗಳೇ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಭ್ರಂಶನಾದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೇ ನಿದ್ರೆಎಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚಕ್ರವದ್ಧ್ರಮತೋಗಾತ್ರಂಭೂಮಾಪತತಿಸರ್ವದ ||

ಭ್ರಮರೋಗಗತಿಜ್ಞೇಯಃರಜಃಪಿತ್ತನಿಲಾತ್ಮಕಃ || ೧೯ ||

ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದುಕೊಂಡು ಗಾಡಿಯಚಕ್ರದಂತೆ ತಿರುಗಾಡುತ್ತ ಜ್ಞಾನಶೂನ್ಯನಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭ್ರಮರೋಗವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ರಜೋಗುಣವು ವಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥೇಷ್ವಸಂನಿತ್ತಿಗೌರವಂಜೃಂಭಣಂಕ್ಲಮಃ ||

ನಿದ್ರಾರ್ತಸ್ಯೇವಯ ಸ್ಥೇಹಾತಸ್ಯತಂದ್ರಾಂವಿನಿದಿಶೀತ್ || ೨೦ ||

ತಂದ್ರಾ ಎಂದರೆ ಹೊರಗೆಕಾಣತಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜ್ಞಾನತಂತುಸರಿ

ಯಿಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯದಿರುವುದು, ಮೈಭಾರ, ಆಕಳಿಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಆಯಾಸ, ನಿದ್ರಿತನಹಾಗೆ ಅರ್ಧಮರ್ಧ ಎಚ್ಚರಿಕೆ-ಈ ಅವಸ್ಥೆಗೆ ತಂದಾ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ದೋಷೇಷುಮದಮೂರ್ಛಾ ಯಾಃ ಕೃತವೇಗೇಷುದೇಹಿನಾಂ ||

ಸ್ವಯಮೇಪೂರಣಶಾಮ್ಯಂತಿಸನ್ಯಾಸೋನಾಪಧ್ಯವಿಸ || ೨೦ ||

ಋದ ಮತ್ತು ಮೂರ್ಛೆ ಈ ರೋಗಗಳು ರೋಗಾರಂಭಕಗಳಾದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳ ಶಕ್ತಿ ಕಡಮೆಯಾದಕೂಡಲೆ ರೋಗಗಳೂಕೂಡ ಸ್ವಯಂ ಶಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಮಂದಿಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಸನ್ಯಾಸವೆಂಬ ರೋಗವು ಮಾತ್ರ (ಮೂರ್ಛಾರೋಗ ಭೇದ.) ಔಷಧ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡದೆ ಶಾಂತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಾಗ್ಗೇಹಮನಸಾಂಚೇಷ್ವಾಮಾಪ್ತಿಸ್ತ್ಯತಿಬಲಾಮಲಾಃ ||

ಸನ್ಯಾಸ್ಯಂತ್ಯಬಲಂಜಂತುಂಪ್ರಾಣಾಯತನಮಾಶ್ರಿತಾಃ || ೨೧ ||

ಸಹಾಸನ್ಯಾಸಸನ್ನಿವೃತ್ತಿಃ ಕಾಷ್ಠಿಭೂತೋಮೃತೋಪಮಃ ||

ಪ್ರಾಣೈರ್ವಿಮುಚ್ಯತೇಶೀಘ್ರಂಮುಕ್ತಾಸ್ವದ್ಯುಃಫಲಾಂಕ್ರಿಯಾಂ || ೨೨ ||

ಸನ್ಯಾಸರೋಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ವಾಕ್ ಶಕ್ತಿ, ದೇಹ ಶಕ್ತಿ, ಮನಶ್ಚಕ್ತಿ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಾರಮಾಡಿ “ದಶಪ್ರಾಣಾಯತನಾನಿ” ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾಣಸಾಧನಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಮರಳಿಸುವುದಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮೂರ್ಛಿತನಾಗಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಸನ್ಯಾಸ ರೋಗಗ್ರಸ್ತನಾದವನು ಮೌಢ್ಯಕೊರಡಿನಂತೆ ಬಿದ್ದಿರುತ್ತಾನೆ. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಫಲಕೊಡತಕ್ಕ ಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗಗ್ರೀಡಿತನು ಸತ್ತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. **ಟಿಪ್ಪಣಿ.** ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನತಪ್ಪಿ ಬಿದ್ದು ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಛೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು ಇದೇ ಒಂದು ರೋಗವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಪಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಅಸಮ್ಯಕ್ ರೋಗವಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಸಹಾ ಪ್ರಾಂಶದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಛೆಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ನೊದಲು ಮೂರ್ಛೆ ಉಂಟಾಗಿರುವುದೇತರಿಂದ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಚಿಕಿತ್ಸೆಬೇಕು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಿತೃಪ್ರಕೋಪಾದಿಜನ್ಯವಾದ ಮೂರ್ಛೆಗೆ ಶೈತ್ಯೋಪಚಾರದಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗುತ್ತದೆ.

ಃ ಕ್ಷಿಣಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರ್ಛಾರೋಗ ನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತ ಘೋಷಿತಿ

ಃ ಕ್ಷಿಣಿ ಮದಾತ್ಮಯನಿದಾನ ಘೋಷಿತಿ

ಯೇವಿಷಸ್ಯಗುಣಾಃ ಪೂಕ್ತಾಸ್ತೇಪಿಮದ್ಯೇಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ ||

ತೇನಮಿಥ್ಯಾಪಯುಕ್ತೇನಭವತ್ಯುಗ್ರೋಮದಾತ್ಮಯಃ || ೧೦ ||

ಲಘುತ್ವ, ರೂಕ್ಷತ್ವ, ಅಶುಕಾರಿತ್ವಾದಿಗುಣಗಳು ವಿಷದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಮ

ದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಆವಕಾರಣ ಮುಂದೆಹೇಳುವ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ಔಷಧರೂಪವಾಗಿ ಯಾಗಲಿ, ರಸಾಯನ, ವೌಚಿಕರಣರೂಪವಾಗಿ ಯಾಗಲಿ ಮದ್ಯವನ್ನು ಬಹು ಜಾಣತನದಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ ಮದಾತ್ಮಯ ವೆಂಬರೋಗವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ಕಿಂತುಮದ್ಯಂಸ್ವಭಾವೇನಯಥೈವಾನಂತಥಾವ್ಯುತಂ ||

ಅಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತಂರೋಗಾಯಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತಂಯಥಾವ್ಯುತಂ ||೨||

ಪ್ರಾಣಾಪ್ರಾಣಭೃತಾನುನ್ನಂತದಯುಕ್ತಾನಿಹಂತ್ಯಸೂನ್ ||

ವಿಷಂಪ್ರಾಣಹಂತಚ್ಚಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತಂರಸಾಯನಂ || ೩ ||

ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ದೇಹಧಾರಣೆಗೆ ಅನ್ನವು ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಿತಕರವೂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಆಗಿದೆಯೋ ಮೃತ್ಯುವೂ ಅಷ್ಟುಹಿತಕರವೂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಆಗಿದೆ ಆದರೆ ಅನ್ನವು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹಿತಕರವೆಂದಮಾತ್ರವೇ ಉಪಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಸಮಾಣ ವಿಧಾನ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ಯುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅನ್ನವೇ ಪ್ರಾಣಾಪ್ರಾಣ ರಗಳಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ ವಿಷವಾದಗಳು ಕೂಡಾ ಉಪಯೋಗಿಸುವಕಾಲ. ಉಪಯೋಗಿಸತಕ್ಕವರ ವಯಸ್ಸು, ಉಪಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ಅಂದರೆ ಸಾಮ್ಯಕ್ರವಾದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಯುಕ್ತತ್ವ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಲ್ಲಿ ಘೋರವಾದ ತಮ್ಮ ವಿಷಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಾವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ವಿಧಿಸಾಮಾತ್ರಯಾಕಾಲೇಹಿತ್ಯರನ್ನೈಶ್ಯಥಾಬಲಂ ||

ಪ್ರಹೃಷ್ಟೋಯಾಹಿಬೇನ್ಮದ್ಯಂತಸ್ಯಸ್ಯಾದಮೃತೋಪಮಂ || ೪ ||

ಸ್ನಿಗ್ಧೈಸ್ತದನ್ನೈರ್ಮಾಂಸೈಶ್ಚ ಭಕ್ಷ್ಯೈಶ್ಚ ಸಹಸೇವಿತಂ ||

ಭಸೇದಾಯುಃಪ್ರಕರ್ಷಾಯಬಲಾಯೋಪವಿಯಾಯಚ || ೫ ||

ಕಾಮ್ಯತಾಮನಸಸ್ತುಷ್ಟಿಸ್ತೇಜೋವಿಕ್ರಮವಪಚ ||

ವಿಧಿವಕ್ಷೇವ್ಯಮಾನೇತುಮವ್ಯೇಸನ್ನಿಹಿತಾಗುಣಾಃ || ೬ ||

ಮೃತ್ಯುಪಾನೋಕ್ತವಿಧಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸರಿಯಾದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಆಹಾರಗಳಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸಂತುಷ್ಟವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮದ್ಯಪಾನಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮದ್ಯವುಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಮೃತದಂತೆ ಹಿತಕರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಮದ್ಯಪಾನದಜೊತೆಗೆ ಅನುಕೂಲಗಳಾದ ಅನ್ನಗಳಾವವೆಂದರೆ. ಮದ್ಯವು ರೂಕ್ಷಗುಣವುಳ್ಳದಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ತರಿಕೂಲಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಸ್ನಿಗ್ಧಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಅನ್ನಗಳು. ಮಾಂಸಗಳು ಸ್ನಿಗ್ಧಗಳಾದ ಭಕ್ಷ್ಯಭೋಜ್ಯಗಳು ಇವುಗಳೊಡನೆ ಮದ್ಯವನ್ನುಸೇವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆಯಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬಲಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ ದೇಹವನ್ನು ಒಳ್ಳೆ ಭವ್ಯಪುಷ್ಪವಾಗಮಾಡಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಕಾಂತಿಯನ್ನೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತವಾಗಿ ಮದ್ಯಸೇವನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನು

ಷ್ಯಸಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಪರಾಕ್ರಮ, ತೇಜಸ್ಸು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ.

ಬುದ್ಧಿಸ್ತ್ಯತಿಪ್ರೀತಿಕರಸುಕುಶ್ಲಪಾನಾನ್ನನಿದ್ರಾತವರ್ಧನಶ್ಚ ||

ಸಂಸಾರಗೀರಸ್ವರವರ್ಧನಶ್ಚಪ್ರೋಕ್ತೋತ್ತರಮ್ಯುಪ್ರಥಮೋಮುದೋ ||

ಮದ್ಯವನ್ನು ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪಾನಮಾಡಬಹುದು ಎಂಬವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ವಪ್ನಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮದ್ಯಪಾನಜನಿತವಾದ ಮದವನ್ನು ನಾಲ್ಕುವರ್ಗವನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಿದರೆ - ಪ್ರಥಮವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ ಕಾಣತಕ್ಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬುದ್ಧಿ ಶಕ್ತಿ ಜ್ಞಾನಪಕರಣಗಳು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ದೇಹಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸುಖಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ನ, ಪಾನ, ನಿದ್ರೆ, ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರುಚಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿಯೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಸಂಗೀತಗಾನಮಾಡುವುದು. ಸುಸ್ವರವಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡುವುದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹವು ದ್ವಿಗುಣಿತವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಮದ್ಯಪಾನದ ಮೊದಲನೆಯವರ್ಗದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಇದೇ ಮನಃಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಅತಿ ಹಿತಕರವಾದ ಏನಲ್ಲ.

ವ್ಯಕ್ತಬುದ್ಧಿಸ್ತ್ಯತಿವಾನ್ವಿಚೇಷ್ಟಸೋನ್ನತೃಲೀಲಾಕೃತಿರಪ್ರಶಾಂತಃ ||

ಅಲಸ್ಯನಿಸ್ರಾಭಿರುತೋಮುಹುಶ್ಚಮಧ್ಯೇನಮತ್ತಃಪುರಾಷೋಮುದೇನ || ೮ ||

ಮದ್ಯಪಾನದ ಎರಡನೆಯವರ್ಗದ ಮದದಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬುದ್ಧಿ ಶಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನಪಕರಣ, ಮನೋವಶಕ್ತಿ, ಇವುಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರೇ ಮಾತುತೀಯುವುದಿಲ್ಲ. ಬುದ್ಧಿ ಶಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನಪಕರಣವು, ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮದದ ಶಕ್ತಿ ಕೆಲವುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿರಬಹುದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇವನ ಆಶಯವು ಮೂಡಿದರೆ ಅರೂಪವು ಮೂಡಿಯೇ ಆಗಿರೋಗುವುದು. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಶಾಂತಿಯಿಲ್ಲ, ಪದೇಪದೇ ಬುದ್ಧಿಮಂದವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ತೂಕಡಿಕೆ ನಿದ್ರೆ ಸಹ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಇವುಗಳು ಎರಡನೆಯ ಮದದಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಗಚ್ಛೇದಗಮ್ಯಾನ್ನಗುರೂಶ್ಚಮನ್ಯೇತೋಪಾದೇದಭಕ್ತ್ಯಾಣಿಚನಷ್ಟಃ ||

ಸಂಜ್ಞಾಃ ||

ಬ್ರೂಯಾಚ್ಛಗುಹ್ಯಾನಿಹೃದಿಸ್ಥಿತಾನಿಮುದೇತ್ಪದಿಯೇಪುರೂಷೋಸ್ತ್ಯ ||

ತಂತ್ರಃ || ೯ ||

ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಗದ ಮದದಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮದದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಗತವಾದ ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತವಿವೇಚನ ಶಕ್ತಿಯು ನಾಶವಾಗಿ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತನಾಗಿ ಅಗಮ್ಯಗಮನಾದಿಗಳು ಅಂದರೆ ಕಾಮಸಂಪೂರ್ತಿಗಾಗಿ ಇಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿಯೇ ಗಮನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಲಂಘಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀಚ್ಛೆಯಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಗುರುಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಯರು ಎಂಬ ಭೇದವನ್ನು ಲಂಘಿಸಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಭೋಜನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಭಕ್ಷಣ, ಅಭೋಜ್ಯ ಭೋಜನಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು. ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರವೂ

ಜ್ಞಾನವಾಗಲಿ ವಿವೇಕವಾಗಲಿ ನಷ್ಟವಾಗಿಹೋಗುವುದು. ಗೋಪ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಹ ಸಂಕೋಚವಿಲ್ಲದೆ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇವು ಮೂರನೆಯ ಮದದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಚತುರ್ಥೇತು ಮದೇಮೂಢೋಭಗ್ನದಾರ್ಶಿನಸಿಷ್ಟಿಯಃ ||

ಕಾರ್ಯಕಾರ್ಯವಿಭಾಗಜ್ಞಃ ಸ್ವತಾದಸ್ಯ ಪರೋಮೃತಃ || ೧೦ ||

ಕೋಮದಂತಾವೃಶಂಗಚ್ಛೇದುನ್ಮಾದಮಿವಚಾಪರಂ ||

ಬಹುದೊಷಮಿವಾಮೂಢಃ ಕಾಂತಾರಂಷ್ಟವಶಃ ಕೃತೀ || ೧೧ ||

ಇನ್ನೊಳುಳಿದಿರುವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮದದಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮದದ ತುರಿಯಾವಸ್ಥೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನಶೂನ್ಯನಾಗಿ ಬುಡಸಮೇತ ಕಡಿಬೀದಿಗಳಿಂದ ಮರದಹಾಗೆ ಯಾವಕೆಲಸವೂ ಮಾಡದೆ ಸತ್ತವನಂತೆ ದೇಹಜೀವಿ ಸಹ ಇಲ್ಲದೆ ಬಿದ್ದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅವಸ್ಥೆಯು ಮದಬರುವಷ್ಟು ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಲು ಮುಳ್ಳುಕಲ್ಲುಗಳಿಂದಲೂ ದುಬ್ಬಸ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಒಂದು ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲದೆ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಲು ಬಂದಂತೆ ವಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾದ ಮದ್ಯಪಾನದ ಅವಸ್ಥೆಗಳೂ ಪಾನಮಾಡಬೇಕಾದ ಮದ್ಯದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರಿಸಲು ಹೇಳಿದವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮದ್ಯಪಾನಮಾಡಲೇಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭ ಬಂದರೆ ಪ್ರಧಾನಮದಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿನ ಪಾನವು ಅವಶ್ಯಕವೋ ಅಷ್ಟೇ ಪಾನಮಾಡುವುದುತ್ತಮ.

ನಿರ್ಭಕ್ತನೇಕಾಂತತವಿಮದ್ಯಂ ನಿಷೇವ್ಯಮಾಣಂ ಮನುಜೇನ ಸಿತ್ಯಂ |

ಆಪಾದಯತ ಕಷ್ಟತಮಾನ್ವಿಕಾರಾನಾಪಾದಯಿಚ್ಛಾ ಪಿಶರೀರಭೇದಂ || ೧೨ ||

ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಂತರವೇ ಮದ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಆಹಾರವಿಲ್ಲದೆ ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂಭವಿಸತಕ್ಕ ದುರ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ನಿಗ್ಧಗಳಾದ ಭಕ್ಷ್ಯಭೋಜ್ಯ ಮುಂತಾದ ಸರಿಯಾದ ಆಹಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಮದ್ಯ ಬಂದನ್ನೇ ನಿತ್ಯವೂ ಸೇವಿಸುತ್ತಬಂದಲ್ಲಿ ಅದರಿಂದ ಕಷ್ಟತರಗಳಾದ ಮತ್ತು ದುರ್ನಿವಾರಗಳಾದ ವಿಕಾರಗಳು ಸಹ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲದೆ ಕೊನೆಗೆ ದೇಹವಾತವು ಸಹ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರುದ್ಧನಭೀತೇನ ಪಿಪಾಸಿತೇನ ಶೋಕಾಭಿತಪ್ತೇನ ಬುಭುಕ್ಷಿತೇನ ||

ವ್ಯಾಯಾಮಭಾರಾಧ್ವಪರಿಕ್ಷಿತೇನ ವೇಗಾವರೋಧಾಭಿತಪ್ತೇನ ಚಾಪಿ ||

ಅತ್ಯಂಬುಭಕ್ಷ್ಯಾವತತೋದರೇಣ ಸಾಜೀರ್ಣಭುಕ್ತೇನ ತಥಾ ಬಲೇನ ||

ಉಷ್ಣಾಭಿತಪ್ತೇನ ಚ ಸೇವ್ಯಮಾನಂ ಕರೋತಿ ಮದ್ಯಂ ವಿವಿಧಾನ್ವಿಕಾರಾನ್ || ೧೪ ||

ಇನ್ನು ಮದ್ಯಪಾನಮಾಡಲು ಸರಿಯಾದ ಕಾಲವಾವುದೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಕೊಡಲು ಮದ್ಯಪಾನಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸಿಟ್ಟು ಬಂದ

ದಿರುವಾಗ್ಯೈ ಮದ್ಯಪಾನಮಾಡಬಾರದು, ಹಾಗೆಯೇ ಭಯಭ್ರಾಂತನಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಮದ್ಯಪಾನಮಾಡಬಾರದು. ಬಾಯಾರಿಕೆ, ದುಬ್ಬ, ಹಸಿವು ಇವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಬಾರದು. ಕೆಲಸಮಾಡಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಆಯಾಸಪಟ್ಟಿರುವಾಗ್ಯೈ, ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ಆಯಾಸಪಟ್ಟಿರುವಾಗ್ಯೈ, ಹಾಗೆಯೇ ದಾರಿನಡೆದು ಆಯಾಸಹೊಂದಿರುವಾಗ್ಯೈ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ನಿರೋಧಮಾಡಿ ತೊಂದರೆಪಡುತ್ತಿರುವಾಗ್ಯೈ, ಅತಿಭೋಜನಮಾಡಿರುವಾಗ್ಯೈ ಮತ್ತು ನೀರನ್ನಕ್ಕುಡಿರುವಾಗ್ಯೈ, ಅಜೀರ್ಣವಿರುವಾಗವುನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಶರೀರವು ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವಾಗ್ಯೈ. ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಷ್ಣನಿರುವಾಗ್ಯೈ, ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮದ್ಯವು ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ರೋಗಗಳನ್ನೂ ವಿಕಾರಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಪಾನತ್ಯಯಂಪರಮದಂಪಾನಾಜೀರ್ಣಮಥಾಪಿಸಾ ||

ಪಾನವಿಭ್ರಮಮುಗ್ರಂಚತೇಷಾಂವಕ್ಷ್ಯಾಮಿಲಕ್ಷಣಂ || ೧೫ ||

ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವಿಕಾರಗಳುಸಹ ಪಾನತ್ಯಯ, ಪರಮದ ಪಾನಾಜೀರ್ಣ, ಪಾನವಿಭ್ರಮ ಎಂಬದಾಗಿ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿದೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಿಕ್ಕಾಶ್ವಾಸಶಿರಃಕಂಪಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲಪ್ರಜಾಗರೈಃ

ವಿದ್ಯಾದ್ವಹುಪ್ರಲಾಸಸ್ಯನಾತಪ್ರಾಯಂನುದಾತ್ಯಯಂ || ೧೬ ||

ತೃಷ್ಣಾದಾಹಜ್ವರಸ್ತೇದನೋಹಾತೀಸಾರವಿಭ್ರಮೈಃ ||

ವಿದ್ಯಾದ್ಧರಿತವರ್ಣಸ್ಯಸಿತ್ತಪ್ರಾಯಂನುದಾತ್ಯಯಂ || ೧೭ ||

ಛದ್ಯರೋಚಕಹೃಲ್ಲಾಸತಂದ್ರಾಸ್ತ್ರೈಮಿತ್ಯಗೌರವೈಃ ||

ವಿದ್ಯಾತ್ಶೀತಪರೀತಸ್ಯಕಫಪ್ರಾಯಂನುದಾತ್ಯಯಂ ||

ಜ್ವೇಯಸ್ತ್ರಿದೋಷಜಶ್ವಾಪಿಸರ್ವಲಿಂಗೈರ್ಮದಾತ್ಯಯಃ || ೧೮ ||

ಪಾನತ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಊರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ, ತಲೆನಡುಕ ಸಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ, ನಿದ್ರೆಬಾರದೆಹೋಗುವುದು, ಬಹಳವಾಗಿಹರಟುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ ವಾತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕಮದಾತ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯುರಿ, ಜ್ವರ, ಮೈಬೆನರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಯೈನೂ ಛೇದಿಸುವುದು, ಅತಿಸಾರ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮ, ಇವುಗಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮನುಷ್ಯನಶರೀರದವರ್ಣವು ಹಳದಿಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮದ್ಯಪಾನಜನಿತ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಟಾಗುವ ಮದಾತ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ನಮನ, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಿನೀರಬರುವುದು, ಆಕಳಿಕೆ, ಒಂದು ವಿಧವಾದಮಂಕು, ಮೈಧಾರ, ಮೈಯಾವಾಗ್ಯೂ ಶೀತವಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ ಕಫವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಮದಾತ್ಯಯ ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಪ್ರಕುಪಿತ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಮದಾತ್ಯಯ

ರೋಗವು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೊಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು.

ಶ್ಲೇಷ್ಮಾಚ್ಛ್ರಯೋಂ ಗಗ್ನುರುತಾವಿರಸಾಸ್ಯತಾಚಫಿಣ್ಣೂತ್ರಸಕ್ತಿರಥ
ತದ್ವಿರರೋಚಕಶ್ಚ ||

ಲಿಂಗಂಪರಸ್ಯ ಚಮದಸ್ಯ ವದಂತಿತದಾ ಜ್ಞಾಸ್ತ್ಯಾಸ್ವಾ ರುಜಾಶಿರಸಿಸಂಧಿ
ಷುಚಾಪಿಭೇದಃ || ೧೯ ||

ಪರಮದ ನೆಂಬ ಮಧ್ಯಪಾನ ಜನಿತರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅತಿಯಾಗಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು, ಮೈಭಾರ, ಬಾಯಿಗೆ ಯಾವರುಚಿಯೂ ತಿಳಿಯದೆಹೋಗುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಬದ್ಧವಾಗುವುದು, ತೂಕಡಿಕೆ, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ತಲೆಯಲ್ಲಿನೋವು, ಕೀಲುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಒಂದುವಿಧವಾದ ವಡತ, ಇವುಗಳು ಪರಮದದಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಆಧ್ಮಾನಮುಗ್ರನುಫಚೋದ್ಗಿರಣಂವಿದಾಹಸಾನೇಜ್ವರಾಂಸಮುಪ
ಚ್ಯತಿಲಕ್ಷಣಾನಿ ||

ಹೃದ್ಗಾತ್ರತೋದಕಫಸಂಸ್ತ್ರವಕಂಠಧೂನಾಮೂರ್ಛಾರ್ವಮಿಜ್ವರಶಿ
ರೋರುಜನಪ್ರದಾಹಾಃ || ೨೦ ||

ದ್ವೇಷಸ್ಸುರಾನ್ವವಿಕೃತೇಷ್ವಪಿತೇಷುತೇಷುತಂಪಾನವಿಭ್ರಮಮುಶಂ
ತ್ಯಖಿಲೇನಧೀರಃ ||

ಮಧ್ಯಪಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪಾನಾಜೀರ್ಣರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ತೇಗುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಇವು ಪಾನಾಜೀರ್ಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಪಾನವಿಭ್ರಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳ್ಯಾವವೆಂದರೆ, ಮೈನೋವು, ಎದೆನೋವು, ಕಫವು ಮೂಗು ಮತ್ತು ಬಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು. ಗಂಟೆಲಿನಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಹೊರಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು, ಮೂರ್ಛೆಬರುವುದು, ವಮನ, ಜ್ವರ ತಲೇನೋವು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಅನ್ನಪಾನ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆತಪ್ಪಿ ದ್ವೇಷಉಂಟಾಗುವುದು; ಇವು ಪಾನವಿಭ್ರಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಹೀನೋತ್ತರೋಷ್ಮಮತಿಶೀತಮಮಂದದಾಹಂತ್ಯೆಲಪ್ರಭಾಸ್ಯನುಸಿಪಾ
ನಹತಂತ್ಯಚೇತ್ತು ||

ಚೇಹ್ವಾಷ್ವದಂತಮುಸಿತಂತ್ವಧವಾಪಿನೀಲಂಪೀತೇಚಯಸ್ಯನಯನೇರು
ಧಿರಪ್ರಭೇವಾ || ೨೧ ||

ಮಧ್ಯಪಾನ ಜನ್ಯವಾದ ರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳಾವವೆಂದರೆ - ತುಟಿಗಳು ಜೋಲುಬೀಳುವುದು, ಮೈಯಲ್ಲೂ ಅತಿಯಾಗಿ ತಣ್ಣಗಾಗುವುದು, ಅಂಶದಾಹವ್ಯಾತ್ರ ಕಡಮೆಯಾಗಬೇಡುವುದು, ಮುಖಕ್ಕೆ ಯಕ್ಷೆಯನ್ನು ಬಳಿದುಕೊಂಡವನಂತೆ ಮುಖದಮೇಲೆ ಜಿಡ್ಡುತೇಲುತ್ತಿರುವುದು, ನಾಲಿಗೆ ತುಟಿ, ಹಲ್ಲು, ಇವುಗಳು

ಕಪ್ಪಾಗಿರುವುದು, ಅಥವಾ ನೀಲೀ ಬಣ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣ
ಅಥವಾ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು
ಬಂದಲ್ಲಿ ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹಿಕ್ಕಾಜ್ಜರಾನಮಥುನೇಪಥುಸಾರ್ವಶೂಲಾಃಕಾಸಭ್ರ
ಮಾವಸಿಜಸಾನದತಂಭಜಂತೆ ||

ಉಪರೋಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ
ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಬಿಕ್ಕಳಕೆ, ಜ್ವರ, ವಮನ, ಮೈನಡುಗುತ್ತಿರುವುದು,
ಸಾರ್ವಶೂಲೆ, ಕೆಮ್ಮು, ತಲೆತಿರುಗುವುದು, ಇವು ಉಪರೋಗಗಳಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ:—ಈ ಮದ್ಯಪಾನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ
ಯನ್ನು ಬಯಸಿ ಬರುವವರೇ ವಿರಳ. ಏಕೆಂದರೆ ಮದ್ಯಪಾನವು ಮಾತ್ರ ಅಭ್ಯಾಸ
ನಾಯಿತೆಂದರೆ ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೆ ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ
ರೋಗಗಳನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನಸ್ಸೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಎಂದರೆ
ಮದ್ಯಪಾನವನ್ನು ವಿರೋಧಮಾಡುವುದೇ, ಇದು ಮಾತ್ರ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದವ
ರಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪಾನದ
ದುರಭ್ಯಾಸವನ್ನು ವರ್ಜಮಾಡುವುದೊಳಿತು, ಆದರೆ ಆಯುರ್ವೇದಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ
ಮದ್ಯವನ್ನು ಅವ್ಯತಕ್ಕೆ ಸಮವೆಂದು ಹೋಲಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಮಾತ್ರ, ದೇಶ, ಕಾಲ,
ವಯಸ್ಸು, ಪ್ರಕೃತಿ, ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣ, ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಆಹಾರ ವಿಹಾರ
ಗಳು ಈ ಎಲ್ಲಾ ನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿಯಮಾನು
ಸಾರವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ ಗುಣವೂ, ನಿಯಮಭಂಗ
ದಿಂದ ವಿಶೇಷ ದುರ್ಗುಣಗಳೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ, ಅಂತಹ ದುರ್ಗುಣಗಳಿಗೆ
ರೋಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮದ್ಯ
ಗಳೆಂದರೆ ಅಸವ, ಅರಿಷ್ಟಗಳೆಂಬದಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವವುಗಳೇ, ಅವುಗಳಿಂದ
ಯಾವ ರೋಗವೂ ಹುಟ್ಟುವದಕ್ಕನಕಾರವಿಲ್ಲ, ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಮಾದಕ
ಪದಾರ್ಥಗಳು ಬದು ಕಡಮೆ, ಅದು ಕೂಡ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಮಿಕ್ಕಿ ಸೇವಿಸಲು
ಆಯುರ್ವೇದವು ಅನುಜ್ಞೆಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಾನಾತ್ಯಯಾದಿ ನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ದಾ ಹ ನಿ ದಾ ನ .

ತ್ವಜಂಪ್ರಾಪ್ತಸ್ತಸಾನೋಷ್ಠಾಪಿತ್ತರಕ್ತಾಭಿಮೂರ್ಚಿತಃ ||

ದಾಹಂಪ್ರಕುರುತೇಘೋರಂಪಿತ್ತವತ್ತತ್ರಭೇಷಜಂ

|| ೧ ||

ಅತಿಸುದ್ದುಪಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಉಷ್ಣವು ತೃಗ್ಗಿಂಘ್ರಿಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳಿಂದ ಮತ್ತಷ್ಟು ವೇಗಿತವಾಗಿ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ
ಉರಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ದಾಹದಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ
ಔಷಧವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಕೃತ್ಸ್ಮೇಣೇಹಾನುಗಂಠರಕ್ತಮುದ್ರಿಕ್ತಂದಹತಿಧ್ರುವಂ ||

ಸಲುಷ್ಯತೈತ್ಯಷ್ಯತೇಚತಾಮ್ರಾಭಸ್ತಾಮ್ರಲೋಚನಃ || ೨ ||

ಶರೀರಾದ್ಯಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ರಕ್ತವು ಉಗ್ರರಕ್ತವಾಗಿ ಅಂದರೆ
ಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಸ್ರವಿಸಿತವಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ದಾಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡು
ತ್ತದೆ. ಈ ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ದಾಹದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಯ ಮೈಯೆಲ್ಲಾ
ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ
ಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಕಾಯಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಉಸಿರನಲ್ಲಿ
ಸಹ ಕಬ್ಬಿಣದ ವಾಸನೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದವನಂತೆ ಸಂಕಟ
ಪಡುವುದು, ಇವುಗಳು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ದಾಹದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಪಿತ್ತಜ್ವರಸಮಾಪಿತಾತ್ಸಚಾಪ್ಯಸ್ಯವಿಧಿಸ್ತುತಃ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯದಾಹ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣ
ಗಳೇ ತೋರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪಿತ್ತಜ್ವರ ಚಿಕಿತ್ಸೆ
ಯನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು.

ತೃಷ್ಣಾನಿರೋಧಾದಬ್ಧಾತೃಕ್ಷೇಣೇತೇಜಸ್ಸಮುದ್ಧತಂ || ೩ ||

ಸಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಂದೇಹಂಪ್ರದಹೇನ್ಮಂದಚೇತಸಃ ||

ಸಶುಷ್ಕಗಲತಾಲ್ಪೋಷ್ಣೋಜಿಹ್ವಾಂನಿಷ್ಕುಷ್ಯವೇಪತೆ || ೪ ||

ತೃಷ್ಣಾ (ಬಾಯಾರಿಕೆಯ) ನಿರೋಧವಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದಾಹರೋಗದಲ್ಲಿ
ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ತಡೆದದ್ದರಿಂದ ಶರೀರಗತವಾದ ಅಬ್ಧಾತವು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಶರೀ
ರದಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಮಂದವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಶರೀರದ ಒಳಗೆ
ಹೊರಗೆ ಸಹ ಉರಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಗಂಟಲು, ದವಡೆ, ತುಟಿಗ
ಳೆಲ್ಲಾ ಒಣಗಿ ಹೋಗಿ ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಚಾಚಿಕೊಂಡು ನಡುಗು
ತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಅಸೃಜಃಪೂರ್ಣಕೋಷ್ಠಸ್ಯದಾಹೋನ್ಯಸ್ಯಾತ್ಸದುಸ್ತರಃ ||

ಜಲಾವಗಾಹನ, ಶಸ್ತ್ರಗಳ ಘಾಯ, ಇವುಗಳಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ
ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ರಕ್ತವು ಕೋಷ್ಠದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ತುಂಬಿ

ಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗತಕ್ಕ ದಾಹರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಧಾತುಕ್ಷಯೋಕ್ತಿಯೋದಾಹರಣೀನಮೂರ್ಚ್ಯಾತ್ಯದರ್ಶಿತಃ ||

ಕ್ಷಾನುಸ್ವರಃಕ್ರಿಯಾಹೀನಸ್ಸಸೀದೇದ್ಭ್ಯಶಸೀದಿತಃ || ೬ ||

ರಸ, ರಕ್ತ, ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಕ್ಷಯಿಸುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದಾಹರೋಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯರ್ಥ, ಬಾಯಿಕೆ, ಧ್ವನಿಕುಗ್ಗುವುದು, ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಕಟವಡುತ್ತ ಮರಣಹೊಂದುವುದು.

ಮರ್ಮಾಭಿಘಾತಜೊಪ್ಯಸ್ತಿಸೊಸಾಧ್ಯಸ್ತಮೋನುತಃ ||

ವರ್ಷನಚವರ್ಷ್ಯಾಸ್ಯುತ್ಥಿತಗಾತ್ರಸ್ಯದೇಹಿನಃ || ೭ ||

ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ದಾಹ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ದಾಹರೋಗದಲ್ಲಿ ಶರೀರವು ಶೀತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದಾಹರೋಗಗಳೂ ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿದು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಾಧವನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತಿ.

॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ಉ ನ್ನಾದ ನಿ ದಾ ನ .

ಮದಯುಕ್ತ್ಯದ್ವತಾಪೋಷಾಯಸ್ಮದುನ್ಮಾರ್ಗಮಾಗತಾಃ ||

ಮಾನಸೋಯಮತೋವ್ಯಾಧಿರುನ್ಮಾದಃಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ || ೧ ||

ದೋಷಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳು ಉನ್ಮಾರ್ಗಗಾಮಿನಃ ಎಂದರೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಪ್ಪು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಮಾನಸಿಕವಾದ ಈ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಉನ್ಮಾದವೆಂಬ ದಾಗಿ ಹೆಸರು

ಏಕೈಕಶಸ್ಸರ್ವಶಕ್ತದೊಷೈರತ್ಯರ್ಥಮೂರ್ಚ್ಯತೈಃ ||

ಮಾನಸೇನಚಮ್ಬೇನಸಚಪಂಚವಿಧೋನುತಃ || ೨ ||

ಈ ಉನ್ಮಾದರೋಗವು ಅತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ತ್ರಿದೋಷಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಒಂದೊಂದು ವಿಧ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತದಿಂದ ಒಂದು ವಿಧ, ಮನ

ಸ್ವಿಗೆ ಸಹಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಯಾವುದಾದರೂ ದುಷ್ಟವು ಒಡಗೊಣದರಿಂಟ
ಒಂದು ವಿಧ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಐದು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ವಿಷಾದ್ಭವತಿಷ್ಠಶ್ಚ ಯುಧಾಸ್ತಂತಸ್ಯಭೇಷಜಂ ||

ಸಚಪ್ರವೃದ್ಧಸ್ತರುಣೊಮದಸಂಜ್ಞಾಂಬಿಭರ್ತಿಚ || ೩ ||

ವಿಷಪ್ರಾಶನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಆರನೆಯದೊಂದು ವಿಧವಾದ ಉನ್ನಾದ
ರೋಗವಿವೆ, ಈ ವಿಷಪ್ರಾಶನಜನ್ಯವಾದ ಉನ್ನಾದ ರೋಗವು ಕ್ರಮೇಣ ವೃದ್ಧಿ
ಹೊಂದಿ ತರುಣಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದರೆ ಅಗೈ ಅದಕ್ಕೆ ಮದವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡು
ತ್ತಾರೆ.

ವಿರುದ್ಧದುಷ್ಪಾಶುಚಿಭೋಜನಾದಿಸ್ಪರ್ಧರ್ಷಣಂದೇನ

ಗುರುದ್ವಿಜಾನಾಂ ||

ಉನ್ನಾದಹೇತುರ್ಭಯಹರ್ಷಪೂರ್ವೋಮನೋಭಿಘಾತೋ

ವಿಷಮಾಶ್ಚ ಚೇಷ್ವಾಃ || ೪ ||

ವಿರುದ್ಧವಾದ ಆಹಾರ, ವಿಷಾದಿಗಳಿಂದ ದೂಷಿತವಾದ ಆಹಾರ, ಅಶುಚಿ
ಅಂದರೆ ಹಳಸುವುದು, ಹುಳಿಯುವುದು ಇಂತಹ ಆಹಾರಗಳು, ದೇವತೆಗಳು,
ಗುರುಗಳು, ಉತ್ತಮ ತಪಸ್ವಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಇವರುಗಳ ತೀರಸ್ವಾರ ಅಂದರೆ
ಶಾಪಕೊಡೋಣ, ಅತಿಯಾದ ಭಯ ಮತ್ತು ಸಂಕೋಪ ಇವುಗಳಿಂದ ಮನೋ
ವೃತ್ತಿಯೇ ಕೆಟ್ಟು ಹಾಳಾಗಹೋಗುವುದು. ವಿಷಮಾಶ್ಚೇಷ್ವೆಗಳಿಂದಲೇ ದೇಹದ
ಅವಯವಗಳ ಸ್ವಾಭಾಸಿಕ ಚೇಷ್ಟೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕೆಲಸಗಳ ಕಡೆಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು
ಪ್ರೇರಿಸುವುದು, ಬಲಾಧಿಕರಾವರೂಡನೆ ಬಾಯು ಮುದ್ದಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡು
ವುದು ಇವುಗಳು ಉನ್ನಾದರೋಗದ ಕಾರಣಗಳು.

ತೈರಲ್ಪಸತ್ವಸ್ಯಮಲಾಃ ಪ್ರದುಷ್ಣಾಃ ಬುದ್ಧೇರ್ನಿವಾಸಂಹೃ

ದಯಂಪ್ರದುಷ್ಯ ||

ಸ್ತೋತಾಂಸ್ಯಧಿಷ್ಠಾಯಮನೋವಹಾನಿಕ್ರಮೋಹಯಂತ್ಯಾ

ಶುನರಸ್ಯಚೇತಃ || ೫ ||

ಹಿಂದಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉನ್ನಾದರೋಗದ ಕಾರಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವು
ಗಳಿಂದ ವಾತಾದಿಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಸತ್ವಭಾಗ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಕೇವಲ
ರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳ ಭಾಗಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಮುದ್ದಿಯ ಸ್ಥಾನವಾದ ಹೃದ
ಯವನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮನೋವಾಹಿಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀತಪ್ತುಗಳಲ್ಲಿ
ಸೇರಿ ಮನುಷ್ಯನ ಮನೋವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿ ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಧೀವಿಭ್ರಮಸ್ವತ್ವಪರಿಪ್ಲವತ್ವ ಪರ್ಮಾಕುಲಾದೃಷ್ಟಿರಧೀರತಾಚ ||

ಅಬದ್ಧವಾಕ್ತ್ವಂಹೃದಯಂಚ ಶೂನ್ಯಂಸಾಮಾನ್ಯಮುನ್ಮಾದ

ಗದಸ್ಯಲಿಂಗಂ || ೬ ||

ಉನ್ಮಾದರೋಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾವುವೆಂದರೆ—ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಮನಸ್ಸು ಚಂಚಲವಾಗುವುದು. ದೃಷ್ಟಿಯು, ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ ಗನುಸಾರವಾಗಿ ಚಂಚಲವಾಗುವುದು, ಅಭೈರ್ಯದಿಂದ ಎದೆ ಒಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು, ಒಂಪಕೊಂದು ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾತಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಾಗಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು—ಇವುಗಳು ಉನ್ಮಾದರೋಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ರೂಕ್ಷಾಲ್ಪಶೀತಾನ್ನವಿರೇಕಧಾತುಕ್ಷಯೋಪವಾಸೈರ

ನಿಲೋತಿವೃದ್ಧಃ ||

ಚಿಂತಾದಿಮಷ್ಟ್ಯಂಹೃದಯಂಪ್ರದೂಷ್ಯಬುದ್ಧಿಂಸ್ತೃತಿಂಚಾಪ್ಯ

ಪಹಂತಿಶೀಘ್ರಂ || ೭ ||

ಅಸ್ಥಾನಹಾಸ್ಯಸ್ಥಿತನ್ಮತ್ಯಗೀತವಾಗಂಗವಿಕ್ಷೇಪಣರೋದನಾನಿ ||

ಸಾರುಷ್ಯಕಾಶ್ಚಾರುಣವರ್ಣತಾನ್ವೇರ್ಣೇಬಲಂಚಾ

ನಿಲಜಸ್ಯರೂಪಂ || ೮ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉನ್ಮಾದರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ರೂಕ್ಷವಾದ ಭೋಜನವೆಂದರೆ ಜಿಡ್ಡಿದ ಭೋಜನ. ಅಲ್ಪಭೋಜನವೆಂದರೆ ಕಡಮೆಯಾದ ಭೋಜನ, ಶೀತಾನ್ನವೆಂದರೆ ಶೀತವೀರ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ತಂಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. ವಮನ ಮತ್ತು ವಿರೇಚನಾಷ್ಠಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲಾಗಲಿ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ವಮನ ಮತ್ತು ಭೇದಿಗಳು ಅತಿಯಾಗಿ ಆಗೋಣ, ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ರೂಪಾಧಾತುಗಳು ಕ್ಷಯಿಸುವುದು, ಉಪವಾಸ ಬೀಳುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಶರೀರಗತವಾದ ವಾಯು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿ ಚಿಂತೆ, ಭಯ, ಶೋಕ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದೂಷಿತವಾಗಿರುವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕಡಿಸಿ ಬುದ್ಧಿ, ಶಕ್ತಿ, ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ಕಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬುದ್ಧಿ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸಿನ ಶಕ್ತಿಗಳು ಹಾಳಾಗಿ ಹೋದಮೇಲೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ನಗುವುದು, ಹಾಸ್ಯಮಾಡುವುದು, ಕುಣಿಯುವುದು ಸಂಗೀತಹೇಳುವುದು, ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನೇ ಮಾತಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅಂಗವಿಕ್ಷೇಪವೆಂದರೆ ಕೈಕಾಲು ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಕುಣಿಸುವುದು, ಅಳುವುದು

ಇಂತಹ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಆರಂಭಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಶರೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ಶರೀರವೆಲ್ಲಾ ಒರಟಾಗಿಯೂ ತರಕಲಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ದಿನೇ ದಿನೇ ಶರೀರವು ಕೃಶವಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಶರೀರದ ವರ್ಣವು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ರೋಗದ ವಿಕಾರಗಳು ಪ್ರಬಲವಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವುದು, ಇವು ವಾತಪ್ರಕೋಪ ಜನಿತವಾದ ಉನ್ನಾದರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಅಜೀರ್ಣಕಟ್ಟಿವ್ಲವಿದಾಹ್ಯಶೀತೈರ್ಭೋಜ್ಯೈಶ್ಚಿತಂಸಿತ್ತ
ಮುದೀರ್ಣವೇಗಂ ||

ಉನ್ನಾದಮತ್ಯುಗ್ರಮನಾತ್ಮಕಸ್ಯದೃದ್ಧಿಸ್ಥಿತಂಪೂರ್ಣವದಾಶು
ಕುರಾತ್ || ೯ ||

ಅನುಷ್ಠಸಂರಂಭವಿನಗ್ನಭಾವಾಸ್ಸಂತರ್ಜನಾತಿದ್ರವಣೌಷ್ಣ್ಯ
ರೋಷಾಃ ||

ಪ್ರಚ್ಛಾಯಶೀತಾನ್ನಜಲಾಭಿಲಾಷಾಪೀತಾಚಛಾಪಿತ್ತ
ಕೃತಸ್ಯಲಿಂಗಂ || ೧೦ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಉನ್ನಾದರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ— ಅಜೀರ್ಣ ಎಂದರೆ ಜೀರ್ಣವಾಗದ ಗುಟ್ಟಾಹಾರಗಳು, ಖಾರ, ಹುಳಿ, ವಿದಾಹಿ ಎಂದರೆ ರೂಕ್ಷಗಳಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಅತ್ಯಂತ ಬಿಸಿಯಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಇವುಗಳಿಂದ ಪಿತ್ತವು ಕುಪಿತವಾಗಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ದೂಷಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಕೃದಯವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹಾಳುಮಾಡಿ ಭಯಂಕರವಾದ ಹುಚ್ಚನ್ನು ಹಿಡಿಸುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಉನ್ನಾದದಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದವರು ಶೀಘ್ರಕೋಪಿಗಳಾಗಿಯೂ, ಅರ್ಭಟಿ ಮಾಡುವವರಾಗಿಯೂ, ಬತ್ತಲೆ ತಿರುಗುವವರಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಹೆದರಿಸುವುದು, ಓಡಾಡುವುದು, ಇಂತಹ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಶರೀರವು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬಿಸಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಶೀತಾನ್ನವೆಂದರೆ ತಂಗಳನ್ನದೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಭಿರುಚಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ, ತಣ್ಣೀರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾರೆ, ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ಅರಿಸಿದ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಜನಿತವಾದ ಉನ್ನಾದರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸಂಪೂರಣೈರ್ಮಂದವಿಚೇಷ್ಟಿತಸ್ಯಸೂಷ್ಮಾಕಫೋಮುರ್ಮಣಿ

ಸಂಪ್ರದುಷ್ಯತಿ ||

ಬುದ್ಧಿಂಸ್ತೃತಿಂಚಾಪುಪಹತ್ಯಚಿತ್ತಂಪ್ರಮೋಹಯನ್ ಸಂಜನ
ಯೇದ್ವಿಕಾರಾನ್ || ೧೧ ||
ನಾಕ್ ಚೇಷ್ಟಿತಂ ಮಂದಮರೋಚಕಶ್ಚ ನಾರೀವಿವಿಕ್ತಪ್ರಿಯ
ತಾತಿನಿದ್ರಾ ||
ಛರ್ದಿಶ್ಚ ಲಾಲಾಚಬಲಂ ಚ ಭುಕ್ತೆನ ಮಾದಿಶಾಕ್ಲಂ ಚಕಘಾತ್ಮಕೇ
ಸ್ಯಾತ್ || ೧೨ ||

ಕಘಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉನ್ಮಾದರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದು, ಆದರೆ ತಕ್ಕಷ್ಟು ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಇಂತವರಿಗೆ ಪಿತ್ತಸಹಿತವಾದ ಕಘವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿ, ಶಕ್ತಿ, ಮತ್ತು ಸ್ಮರಣ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನಂಟುಮಾಡಿ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಮಾತನಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದು ಇವುಗಳು ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆಯದೆ ನಿಧಾನವಾಗಿ ನಡೆಯುವವು, ಅರಚಿ ಇರುವುದು, ಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗದಲ್ಲಿ ಅಸೇಕ್ಷೆ ಹೆಚ್ಚು, ವಿಜನವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರಲು ಪ್ರೀತಿ ಹೆಚ್ಚು, ಹೆಚ್ಚು ನಿದ್ರೆ, ವಮನವಾಗುವುದು, ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಜೊಲ್ಲು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಹೀಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕವಾಗುವುದು, ಉಗುರು, ಮೈ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು, ಇವುಗಳು ಶ್ವೇಷ್ಠಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉನ್ಮಾದರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಯಸ್ಸನ್ನಿ ಪಾತಪ್ರಭವೋತಿಘೋರಸ್ಸರ್ವೈಸ್ಸ ಮಸ್ಮೈಸ್ಸ ಚಹೇ
ತುಭಿಸ್ಯಾತ್ ||
ಸರ್ವಾಣಿರೂಪಾಣಿಬಿಭರ್ತಿತಾದ್ರುಗ್ನಿರಾದ್ಭೈಷಜ್ಯ
ನಿಧಿರ್ವಿವರ್ಜ್ಯಃ || ೧೩ ||

ತ್ರಿಶೋಷಸನ್ನಿ ಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಉನ್ಮಾದರೋಗವು ಅತಿಭಯಂಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಹೇತುಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಉನ್ಮಾದದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವಾಗ್ಯೇ ದೋಷಪ್ರತ್ಯೇಕ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಕೂಡದು.

ಚೂರೈರ್ನರೇಂದ್ರಪುರುಷೈರರಿಭಿಶ್ಚ ಥಾನ್ಯೈರ್ವಿತ್ರಾಸಿತಸ್ಯಧನ
ಬಾಂಧವಸಂಕ್ಷಯಾದ್ಧಾ ||
ಗಾಢಂಷತೇಮನಸಿಚಪ್ರಿಯಯಾರಿರಂಸೋರ್ಜಾಯೇತಚೊತ್ಕ
ಟತನೊಮನಸೋವಿಕಾರಃ || ೧೪ ||

ಕಳ್ಳರಿಂದಲಾಗಲಿ, ರಾಜಪುರುಷರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದಲಾಗಲಿ... ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಯಾರಿಂದಲಾಗಲಿ ಬಲವಾಗಿ ಹೆದರಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ತನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಇಷ್ಟರಾದ ಬಂಧುಗಳು ಮೃತರಾಗುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಲ್ಲಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಷ್ಟು ಸಂಕಟವಾಗುವುದು, ಪ್ರಿಯಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯೊಡನೆ ಸಂಭೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉತ್ಕಟವಾದ ಆಪೇಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗಿ ಅದು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಹೋಗುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವಿಕಾರ ಉಂಟಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಭಯಂಕರವಾದ ಉನ್ನಾದರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಂಬ್ರವೀತಿಚಮನೋನುಗತಂವಿಸಂಜ್ಞೋಗಾಯತ್ಯಥೋಹ

ಸತಿರೊದಿತಿಚಾಪಿಮೂಢಃ ||

ರಕ್ತೇಕ್ಷಣೋಹತಬಲೇಂದ್ರಿಯಭಾಸ್ಸುದೀನೋಶ್ಯಾನಾನಸೋ

ವಿಷಕೃತೇಫಭವೇದ್ವಿಸಂಜ್ಞಃ || ೧೫ ||

ವಿಷಪ್ರಯೋಗಜನಿತವಾದ ಉನ್ನಾದರೋಗದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಸ್ವಾಧೀನವಿಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಸಂಗೀತ ಹೇಳುವುದು, ನಗುವುದು, ಅಳುವುದು, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮೂಢನಂತಿರುವುದು, ಜೊತೆಗೆ ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪಾಟವ, ಕಾಯಶಕ್ತಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ದೈನ್ಯತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಮುಖವು ಕೊಂಚ ಬಿಳಿಪು ಸೇರಿದ ಕಪ್ಪು ವರ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಸಂಜ್ಞಾ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ.

ಅನಾಂಚೀನಾಪ್ತುದಂಚೀನಾಪ್ತೇಣಮಾಂಸಬಲೋನರಃ ||

ಜಾಗರೂಕೋಹ್ಯಸಂದೇಹಮುನ್ಮಾದೇನನಿನಶ್ಚತಿ

|| ೧೬ ||

ಉನ್ನಾದರೋಗಿಯು ನೆಲಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿಯಾಗಲಿ, ಅಂಗತಂಕನಾಗಿ ಯಾಗಲಿ ಬಿದ್ದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ವಭಾವದವನಾಗಿದ್ದು ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ನಿರ್ದ್ರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಬಾರದಂತಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವನು ಆ ಹುಚ್ಚಿನಿಂದ ಸತ್ತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಅಮರ್ತ್ಯವಾಗ್ನಿಕ್ರಮವೀರ್ಯಚೇಷ್ಟೋಜ್ಞಾನಾದಿವಿಜ್ಞಾನ

ಬಲಾದಿಭಿರ್ಮಃ |

ಉನ್ನಾದಕಾಲೋನಿಯತತ್ಪ್ರಯತ್ನಭೂತೋತ್ಥಮುನ್ಮಾದ

ಮುದಾಹರೇತ್ಯಂ || ೧೭ ||

ಭೂತೋನ್ಮಾದವೆಂದರೆ ಭೂತಪ್ರೇತಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಾಂತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಅವನ ವಾಗ್ವ್ಯಾಜಗಳು ಮಾನುಷಲೋಕದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ದೇವಲೋಕ ಮತ್ತು ಲೋಕಾಂತವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ, ಬುದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿ ಸಹ ಅದೇ ಸಂಬಂಧದವಿರುತ್ತವೆ, ಹುಚ್ಚು ರೇಗುವುದು ಕೂಡ ಕಾಲನಿಯಮವಿಲ್ಲ, ಇದಕ್ಕೆ ಭೂತೋನ್ಮಾದವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಂತ ಪೃಥ್ವಿಚರಿತದಿವ್ಯಮಾಲ್ಯಗಂಧಾನಿಸ್ತಂದ್ರೀರವಿತಥ
ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಭಾಷೀ ||
ತೇಜಸ್ವೀನ್ದ್ರನಯನೋವರಪ್ರದಾತಾಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೋಭವತಿನರಸ್ಸ
ದೇವಜುಷ್ಪಃ || ೧೮ ||

ದೇವಗಣ ಪೀಡಿತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಯಾವ ಗಲಾ ಸಂತೋಷ ಪಡುತ್ತನಾಗಿದೆ, ದೇವ, ಅಪಾರ, ಇವುಗಳನ್ನು ವನಾಗಿರುವುದು, ದಿವ್ಯವಾದ ಪುಷ್ಪಮಾಲೆ ಗಂಧ, ಇವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ವನಾಗಿರುವುದು, ನಿರ್ದ್ರ ಮಾತುವುದು ಕಡಿಮೆ, ಮುಳು, ಮೋಸ, ಇಂತಹ ಮಾತುಗಳಿಲ್ಲ, ಬಹುವಾಗಿ ಸತವನ ಮಾತುಗಳನ್ನೇ ಆಡುತ್ತಿರುವುದು, ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗಿರುವುದು, ಗುಣಿರಾದ ಮುಖವು ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿರುವುದು, ಕೇಳಿದ್ದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಇದ್ದಿಲ್ಲ ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂಬ ಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಸ್ವೇದೀದ್ವಿಜಗುರುದೇವದೋಷವಕ್ತಾಜಿಹ್ಮಾಕೋನಿಗತ
ಭಯೋವಿಮಾರ್ಗದೃಷ್ಟಿಃ ||
ಸಂತುಷ್ಟೋನಭವತಿಚಾನ್ಯಪಾನಜಾತ್ಯದುಃಷ್ವಾತ್ತಾಸಭವತಿ
ದೇವಶತ್ರುಜುಷ್ಪಃ || ೧೯ ||

ರಾಕ್ಷಸಗಣಪೀಡಿತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬೆವರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಗುರುಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಇವರುಗಳನ್ನು ಸದಾ ನಿಂದಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಕಪಟವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲಾಗಲಿ ಕೊಂಚವೂ ಭಯಪಡುವ ಸ್ವಭಾವವೇ ಇರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ವಕ್ರದೃಷ್ಟಿ, ವಕ್ರಸ್ವಭಾವ ಇವುಗಳನ್ನು ವನಾಗಿರುವುದು. ಭೋಜನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ತಿಂಡಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಎಷ್ಟು ತಿಂದರೂ ತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ದುಸ್ವಭಾವ ದುರ್ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ರಾಕ್ಷಸಗಣಪೀಡಿತನಾದ ಹುಚ್ಚನ ಲಕ್ಷಣಗಳು

ಹೃಷ್ಟಾತ್ಮಾ ಪುಲಿನವನಾಂತರೋಪಸೇವೀಸ್ವಾಚಾರಃಪ್ರಿಯ
ಪರಿಗೀತಗಂಧಮಾಲ್ಯಃ ||

ನೃತ್ಯಸ್ತೈಪ್ರಹಸತಿಚಾರುಚಾಲ್ಪ ಶಬ್ದಗಂಧವಗ್ರಹಪರಿ
ಪೀಡಿತೋಮನುಷ್ಯಃ || ೨೦ ||

ಗಂಧವಗ್ರಹಪೀಡಿತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಸಂತುಷ್ಟ
ಚಿತ್ತನಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ನದಿಯ ಮರಳುಗುಡ್ಡಗಳು, ಉಪವನಗಳು ಇವುಗಳ
ಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಿರುವುದು, ಸದಾಚಾರವುಳ್ಳ
ವನಾಗಿರುವುದು, ಸಂಗೀತ, ಪುಷ್ಪ, ಗಂಧ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರು
ವುದು, ಮನೋಹರವಾಗಿ ನರ್ತನಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಅಲ್ಪರಬಯುಕ್ತನಾದ
ಮುಗುಳು ನಗೆಯನ್ನು ನಗುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು, ಇವು ಗಂಧವಗ್ರಹಪೀಡಿತ
ನಾದ ಹುಚ್ಚನ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ತಾವ್ರಾಕ್ಷಃಪ್ರಾಂತನುರಕ್ತವಸ್ತ್ರಧಾರೀಗಂಭೀರೋದ್ರ
ತಗೇರಲ್ಪವಾಕ್ ಸಹಿಷ್ಣುಃ ||

ತೇಜಸ್ವೀವದತಿಚಕಿಂದದಾಮಿಕಸ್ತ್ರಯೋಯಾಕ್ಷಗ್ರಹಪರಿನೀಡಿ
ತೋಮನುಷ್ಯಃ || ೨೧ ||

ಯಾಕ್ಷಗ್ರಹಪೀಡಿತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಕಂಪುಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದ ಕಣ್ಣು
ಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು, ತನ್ನ ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ಒಳಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು,
ಅಂದರೆ ದೇಹಶೃಂಗಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸೆ ಬಹಳ, ರಂಗಿನ ಬಟ್ಟೆಗಳ ಮೇಲೆ
ಬಹಳ ಆಸೆ, ಮುಖವು ಗಂಭೀರವಾಗಿರುವುದು. ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚಾರ ಮಾಡು
ವುದು ಅತಿವೇಗ, ಮಿತವಾದಿಯಾಗಿರುವುದು, ಏನು ಬಂದರೂ ಸಹಿಸತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾ
ವವಿರುವುದು, ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗಿರುವುದು, ಯಾರು ಏನನ್ನು ಯಾಚಿಸಿಯಾರು,
ಯಾರಿಗೆ ಏನನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಅದೇ ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳವ
ನಾಗಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರೇತಾನಾಂಸದಿಶತಿಸಂಸ್ತರೇಷುಪಿಂಡಾನ್ಶಾಂತಾತ್ಮಾಜಲ
ಮುಪಿಚಾಪಸನ್ಯವಸ್ತ್ರಃ ||

ಮಾಂಸೇಪುಸ್ತಲಗುಡಪಾಯಸಾಭಿಕಾಮಸ್ತದ್ಭಕ್ತೋಭವತಿ
ಪಿತೃಗ್ರಹಾಭಿಜುಷ್ಯಃ || ೨೨ ||

ಪಿತೃಗ್ರಹಪೀಡಿತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನೋಡಿದರೂ ದರ್ಭಾ
ಸ್ತರಣಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ಪಿಂಡವನ್ನು ರುಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ, ಶಾಂತನಾಗಿರುವುದು,
ಯಾವಾಗ್ಯೂ ತರ್ಪಣಮಾಡುವಂತೆ ಕೈಯಿಂದ ನೀರುಬಿಡುತ್ತಿರುವುದು, ವಸ್ತ್ರ

ವನ್ನು ಅಪಸವ್ಯವಾಗಿ ಧರಿಸುವುದು, ಮಾಂಸ, ಎಳ್ಳು, ಬೆಲ್ಲ, ಪಾಯಸ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಪಿತ್ಯಗಣಗಳಲ್ಲಿ, ಪಿತ್ಯದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಪಿತ್ಯಗ್ರಹಪೀಡಿತನಾದವನ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಯಸ್ತೋವ್ಯಾಂಪ್ರಸರತಿಸರ್ಪವತ್ ಕದಾಚಿತ್ ಸೃಷ್ಟಿಣ್ಯಾವಿಲಿಹತಿ
ಚಿಹ್ನಮಾತಘ್ನನ ||

ಕ್ರೋಧಾಳುರ್ಗುಣಾದಮಧುದುಗ್ಧಪಾಯಸೇಪ್ಸುಜ್ಞಾತವ್ಯೋಭವತಿ
ಭುಜಂಗಮೇನಜುಷ್ಯಃ || ೨೩ ||

ಸರ್ಪಗ್ರಹಪೀಡಿತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿ ಬಾಗಿ ಹೊರಳಾಡುತ್ತ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ತುಪೆಯನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ತಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅತಿಶಿಬ್ಬಾಗಿರುವುದು, ಜಿಲ್ಲೆ, ಜೇನು, ತುಪ್ಪ, ಪಾಯಸ, ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಮಾಂಸಸ್ಯಗ್ನಿಧಮರಾವಿಕಾರಂಪುನ್ ರ್ಲಜ್ಜೋಭೃಶಮತಿ
ನಿಷ್ಕರೋತಿರೂರಃ ||

ಕ್ರೋಧಾಳುರ್ವಿಪುಲಬಲೋನಿಶಾವಿಬಾರೀಶಾಚದ್ವಿಡ್ಭವತಿ
ಸರಾಕ್ಷಸೈರ್ಗೃಹೀತಃ || ೨೪ ||

ರಾಕ್ಷಸಗ್ರಹಪೀಡಿತನಾಗಿ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಮಾಂಸ, ರಕ್ತ, ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ಮದಗು ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವುದು. ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿರುವುದು, ರೂರನಾಗಿಯೂ ನಿಷ್ಕರನಾದ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಅತಿಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿಯೂ, ಬಹಳ ಶಿಟ್ಟಿನವನಾಗಿಯೂ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಶುಚಿಯಾಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಧೈಷಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಉದ್ಧಸ್ತಃ ಕೃಶಪರುಷೋಚಿರಪ್ರಲಾಪೀದುರ್ಗಂಧೋಭೃಶಮ
ಶುಚಿಸ್ತಫಾತಿಲೋಲಃ ||

ಬಹ್ವಾಶೀವಿಜನನನಾಂತರೋಪಸೇವೀವ್ಯಾಚೇಷ್ಟನ್ ಭ್ರಮತಿ
ರುದನ್ ಪಿಶಾಚಜುಷ್ಯಃ || ೨೫ ||

ಪಿಶಾಚಗ್ರಹಬಾಧೆಯಿಂದ ಹುಚ್ಚನಾದವನು ಕೈಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಕೊಂಡು ತಿರುಗುವುದು, ಕೃಶನಾಗಿರುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬಗಳುತ್ತಿರುವುದು.

ದುರ್ವಾಸನೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಕೊಳಕನಾಗಿಯೂ, ಚಂಚಲನಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಮಿತಿಮೀರಿ ಭೋಜನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಜನರಹಿತವಾದ ಕೊಡುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ವಾಸವಾಡಲು ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತಿರುವುದು, ಅಳುತ್ತಲೂ ವಿರುದ್ಧ ಚೇಷ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ ತಿರುಗುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸೂಲಾಕನ್ನಿ ದ್ರುತಮಟನಸ್ಸಫೇನಲೇಹೀನಿದ್ರಾಃ ಪತತಿಚ

ಕಂಪತೇಚಯೋಹಿ ||

ಯಶ್ಚಾದ್ರಿದ್ವಿರದನಗಾದಿವಿಚ್ಯುತಸ್ಯಾತ್ಸೂಸಾಧ್ಯೋಭವತಿ

ತಥಾತ್ರಯೋದಶಾಭೇ || ೨೬ ||

ಉನ್ಮಾದರೋಗವ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳೇನಂದರೆ—ಕಣ್ಣು ಕೆಂಡವಂತೆ ಆರಳಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿ ನಲ್ಲಿ ಜೊಲ್ಲು ಸುರಿಸುತ್ತಲೂ ಪುನಶ್ಚ ಅಗನ್ನೇ ನೆಕ್ಕುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು, ತೂಕಡಿಸುತ್ತಲೂ ಪದೇ ಪದೇ ಬೀಳುತ್ತಲೂ ನಸುಗುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು, ಈ ರೀತಿ ದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದಿರಬೇಕು. ಬೆಚ್ಚಿದ ಮೇಲಿನಿಂದ ಬಿದ್ದು ಹುಚ್ಚು ಬಂದಿರುವುದು, ಅನೆ, ಕುದುರೆ, ಮೊದಲಾದ ವಾಹನಗಳ ಮೇಲಿನಿಂದ ಬಿದ್ದು ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿದಿರುವುದು, ಮರದ ಮೇಲಿನಿಂದ ಬಿದ್ದು ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿದಿರುವುದು, ಇವುಗಳು ಅಸಾಧ್ಯ, ಯಾವ ವಿಧದ ಹುಚ್ಚಾದರೂ ಪನ್ನಿರಡು ಮರಸ ಕಳದು ಹೋಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದೇವಗ್ರಹಾಃ ಪಾರ್ಣವಾಸ್ಯಾನುಸುರಾಸ್ಸಂಧ್ಯಯೋರಸಿ ||

ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪ್ರಾಯಶೋಷ್ಯನ್ಯಾಯಾಕ್ವಾಶ್ಚ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಥ || ೨೭ ||

ಪಿತ್ತಾಶ್ರಯಕೃಷ್ಣಕ್ಷಯೋಹಿಂಸ್ಯುಃ ಪುಚನಾ ಮುಪಿಚೋರಗಾಃ ||

ರಕ್ಷಾಂಸಿರಾತ್ರೈಶಾಚಾಶ್ಚ ತುರ್ವಶ್ಯಾಂವಿತಂತಿಹಿ || ೨೮ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೇವಗ್ರಹಾದಿಗಳು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಹುಚ್ಚರನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ದೇವಗ್ರಹಗಳು ಪೂರ್ಣಮಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಸುರಗ್ರಹಗಳು ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಧರ್ವಗ್ರಹಗಳು ಅಷ್ಟಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಯಕ್ಷಗ್ರಹಗಳು ಪಾಡ್ಯದ ದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ, ಪಿತ್ತಗ್ರಹಗಳು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಅಮಾವಾಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ಪಗ್ರಹಗಳು ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ರಾಕ್ಷಸಗ್ರಹಗಳು ರಾತ್ರಿವೇಳೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪಿಶಾಚಗ್ರಹಗಳು ಚತುರ್ವತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಹುಚ್ಚರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ದರ್ಪಣಾದೀನ್ ಯಥಾಚ್ಛಾಯಾಶೀತೋಷ್ಣಂ ಸ್ಪ್ರಾಣಿನೋಯಥಾ ||

ಸ್ವಮಣಿಂಭಾಸ್ಯುರಾರ್ಚಿಶ್ಚ ಯಥಾದೇಹಂ ಚದೇಹಧೃಕ್ || ೨೯ ||

ವಿಶಂತಿಚನದೃಶ್ಯಂತೇಗ್ರಹಾಸ್ತದ್ವತ್ ಶರೀರಿಣಃ ||

ಗ್ರಹಾದಿಗಳು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಹುಚ್ಚರನ್ನು ಮಾಡುವುದಾದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಗಳು ಕಾಣದಿರಲು ಕಾರಣವೇನು ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೋ ಶೀತೋಷ್ಣಗಳು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಸೂರ್ಯಕಾಂತಮಣಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಗ್ರಹಗಳು ಮನುಷ್ಯ ಶರೀರವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದ: ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉನ್ಮಾದನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಅಪಸ್ಮಾರನಿದಾನ .

ಚಿಂತಾಶೋಕಾದಿಭಿದೋಷಾಃ ಕೃದ್ಧಾಹೃತ್ಸೂತ್ರಸಿಸ್ಥಿತಾಃ ||

ಕೃತ್ವಾಸ್ತೃತೇರಪಧ್ವಂಸಂ ಅಪಸ್ಮಾರಪ್ರಕುರ್ವತೆ || ೧ ||

ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗದ ನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಚಿಂತೆ, ದುಃಖ, ಇವುಗಳಿಂದ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕ್ಲೇಷಗಳೆಂಬ ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾಗಿ ಹೃದಯಗತಗಳಾದ ಮನೋವಹನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸ್ಮರಣ ಶಕ್ತಿಗೆ ಧ್ವಂಸವಾಡಿ ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

ತಮಃಪ್ರವೇಶಸ್ವಂರಂಭೋದೋಷೋನೈಕಹತಸ್ತೃತೇಃ ||

ಅಪಸ್ಮಾರಇತಿಚ್ಛೇದಯೋಗದೋಘೂರಶ್ಚ ತುರ್ವಿಧಃ || ೨ ||

ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕ್ಲೇಷಗಳೆಂಬ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಉದ್ರೇಕದಿಂದ ಸ್ಮರಣ ಶಕ್ತಿ ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿ ಸ್ಮರಣಶಕ್ತಿ ಕೆಡೋಣದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿರುವವನಂತೆ ಏನು ವಿಷಯವೂ ತಿಳಿಯದ ಹಾಗಿರುವುದು, ಸಂರಂಭವೆಂದರೆ ಕೈಕಾಲು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ವಿಕೃತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಇಂತಹ ಭಯಂಕರವಾದ ರೋಗಕ್ಕೆ ಅಪಸ್ಮಾರವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ.

ಹೃತ್ಕಂಪಶೂನ್ಯತಾಸ್ವೇದೋಧ್ಮಾನಮೂರ್ಛಾಪ್ರಮೂಢತಾ ||

ನಿದ್ರಾನಾಶಶ್ಚ ತರ್ಕ್ಯಶ್ಚ ಭವಿಷ್ಯತಿಭವತ್ಯಥ || ೩ ||

ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ತೋರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು—ಎದೆ ನಡುಗುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಏನೂ ತೋರದಿರುವುದು, ಬೆವರು ಬರುವುದು, ಏನೋ ಆಲೋಚನೆಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತ ಹಾಗೆಯೇ ಮೂರ್ಛೆ ಹೋಗುವುದು, ಪ್ರಮೂಢತಾ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿಂತುಹೋಗುವುದು, ನಿದ್ರೆಯೇ ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು, ಇವು ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗದ ಪೂರ್ವಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕಂಪತೇಪ್ರದೇದ್ವಂತಾಫೇನೋದ್ವಾನ್ನಾಶ್ಚ ಸಿತ್ಯಪಿ ||

ಸರುಷಾರುಣಕೃಷ್ಣಾ ನಿಸಶ್ಯೇದ್ರೂಪಾಣಿಚಾನಿಲಾಂ || ೩ ||

ವಾತಪ್ರಬಲವಾದ ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಯು ನಡುಗುವುದು, ಹಲ್ಲು ಕಡಿಯುವುದು, ಬಾಯಿನಿಂದ ನೊರಲೆ ಸುರಿಸುತ್ತ ಬುಸುಗು ಗುಟ್ಟುತ್ತ ಉಸಿರುಬಿಡುವುದು, ಭಯಂಕರಗಳಾದ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ಆಕಾಶಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಮೂರ್ಛಿತನಾಗಿ ಬಿದ್ದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಪೀತಫೇನಾಂಗವಕ್ರಾಕ್ಷೈಃಪಿತಾಸ್ತಗ್ರಾಪದರ್ಶನಃ ||

ಸತ್ಯಷ್ಟೋಷ್ಣಾ ನಲನ್ಯಾಪ್ರಲೋಕದರ್ಶೀಹಸ್ಯತಿಶಃ || ೪ ||

ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಬಲವಾದ ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಯು ಬಾಯಿನಿಂದ ಹೊರಡುವ ನೊರೆ, ಮತ್ತು ರೋಗಿಯ ಶರೀರ, ಮುಖ, ಕಣ್ಣು, ಇವುಗಳು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕೆಂಪುಗೂ ಕಾಣುವುದುಂಟು, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಬಡಳವಾಡುತ್ತದೆ, ಶರೀರವು ಅತ್ಯುಷ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಯಾವ ಕಡೆಗೆ ನೋಡಿದರೂ ಬೆಂಕಿ ಹತ್ತಿಕ್ಕಾಂಡು ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಮೂರ್ಛೆಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಶುಕ್ಲಫೇನಾಂಗವಕ್ರಾಕ್ಷೈಃಪೀತಹೃಷ್ಣಾಂಗಜೋಗುರುಃ ||

ಪಶ್ಯೇತ್ ಶುಕ್ಲಾನಿರೂಪಾಣಶ್ಚೈಷ್ಠಿಕೋಮುಚ್ಯತೇಚಿರಾತ್ || ೫ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಯು ಬಾಯಿನಿಂದ ಹೊರಡುವ ನೊರೆ, ರೋಗಿಯ ಶರೀರ, ಮುಖ, ಕಣ್ಣು, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಬಿಳಿಗಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಮೈ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಥಂಡಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ರೋಮಗಳು ನೆಟ್ಟಗಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಮೈ ಭಾಗವಿರುತ್ತದೆ, ನೋಡಿದತ್ತೆಲ್ಲ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವಂತೆಯೇ ನೋಡುತ್ತ ಮೂರ್ಛಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಜ್ಞಾನವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಹಿಂದಲ ಅಪಸ್ಮಾರಗಳಿಗಿಂತ ಸಾವಕಾಶ.

ಸರ್ವರೇತೈಸ್ಸಮಸ್ತೈಶ್ಚ ಲಿಂಗೈರ್ಗ್ನೇಯಪ್ರೀಡೋಷಜಃ ||

ಅಪಸ್ಮಾರಸ್ಸಚಾನಾಥ್ಯೋಯಃಕ್ಷೇಣಸ್ಯಾನವಶ್ಯಯಃ || ೬ ||

ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅಪಸ್ಮಾರ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಇದು ಅಸಾಧ್ಯ, ಮತ್ತು ರಕ್ತನಾಂಸಗಳು

ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿರುವವರಿಗೂ ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಈ ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗವು ಹಳತಾದಷ್ಟೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಸ್ಫುರಂತಂಸುಬಹುಶಃಕ್ಷೀಣಂಪ್ರಚಲಿತಭೃವಂ ||

ನೇತ್ರಾಭ್ಯಾಂಚವಿಕುರ್ಮಾಣಮಪಸ್ಮಾರೋವಿನಾಶಯೇತ್ || ೭ ||

ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಅವಯವಗಳು ಹಾರುತ್ತಲೂ ನಡುಗುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು.
ರಕ್ತವಾಂಸಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಕೃಶನಾಗಿರುವುದು, ರೋಗಿಯ ಮುಖ್ಯಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ
ಮಿಡಿಯುತ್ತಲಿರುವುದು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಸಾಸಾ ವಕ್ರಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿಹೋಗಿರು
ವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವವನನ್ನು ಅಪಸ್ಮಾರರೋಗವು ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಪಕ್ಷಾದ್ವಾದ್ವಾದ್ವಾಹಾದ್ವಾನಾಸಾದ್ವಾಕುಪಿತಾನುಲಾಃ ||

ಅಪಸ್ಮಾರಾಯಕುರ್ಮಂತಿನೇಗಂಕಿಂಚಿದಥಾಂತರಂ || ೮ ||

ದೇನೇನರ್ಷತ್ಯಸಿಂಕಿಂಥಾಭೂಮೌಬಿ ಜಾನಿಕಾನಿಚಿತ್ ||

ರರದಿಪ್ರತಿರೋಹಂತಿತಥಾವ್ಯಾಧಿಸಮುಚ್ಛ್ರಯಾಃ || ೯ ||

ಹದಿನೈದು ಬಸಕ್ಕಾಂದು ಬಾರಿ, ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಕ್ಕೊಂದು ಬಾರಿ, ತಿಂಗಳಿ
ಗೊಂದು ಬಾರಿ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಅಪಸ್ಮಾರ
ರೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಮಧ್ಯ ಮಧ್ಯ ಕಾಲ
ಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ದೋಷಗಳ ತಾರತಮ್ಯವು ಇರುವ ದೋಷಗಳು ಕುಪಿತಗಳಾಗಿ
ಅಪಸ್ಮಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬಹುದು, ಹೇಗಾದರೂ ಮಳೆ ಬನ್ನಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂ
ಮಿಯು ಚನ್ನಾಗಿ ಪರಿಪಕ್ವವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲಕೆಲವು ಬೀಜಗಳು ಕೆಲಕೆಲವು ಕಾಲ
ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪರಿಪಕ್ವಗಳಾಗಿ ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ದೋಷಗಳು ಕೂಡ ಕೆಲಕೆಲವು ಕಾಲ
ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ರೋಗೋತ್ಪಾದಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಪಸ್ಮಾರನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ನಾ ತ ವ್ಯಾಧಿ ನಿ ದಾ ನ .

ರೂಕ್ಷಶೀತಾಲ್ಪಲಿಘ್ನಾನ್ನವ್ಯವಾಯಾತಿಪ್ರಜಾಗರೈಃ ||

ವಿಷಮಾದುಪಚಾರಾಚ್ಚ ದೋಷಾಸೃಕ್ ಸ್ತವಣಾದಪಿ || ೧ ||

ಲಂಘನಪ್ಲವನಾತ್ಕೃತ್ಯವ್ಯಾಯಾಮಾದವಿಚೇಷ್ಟಿತ್ಯೈಃ ||

ಧಾತುನಾಂಸಂಕ್ಷಯಾಚ್ಚಿಂತಾರೋಕರೋಗಾತಿಕರ್ಷಣಾತೇ || ೨ ||

ವೇಗಸಂಧಾರಣಾದಾನಾದಭಿಘಾತಾದಭೋಜನಾತ್ ||

ಮುರ್ಮುಬಾಧಾದ್ಗಜೋಷ್ಣಾಶ್ವಶೀಘ್ರಯಾನಾಪತಂಸನಾತ್ ||೩||

ದೇಹೇಸ್ಮ್ರಿತಾಂಸಿರಿಕ್ತಾನಿಪೂರಯಿತ್ವಾನಿಲೋಬಲೀ ||

ಕರೋತಿವಿವಿಧಾನ್ವ್ಯಾಧೀನ್ ಸರ್ವಾಂಗೈಕಾಂಗಸಂ

ಶ್ರಯಾನ್ || ೪ ||

ವಾತರೋಗ ನಿದಾನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ರೋಗ ಎಂದರೆ ಸ್ನೇಹ ರಹಿತವಾದ (ತುಪ್ಪ ಎಣ್ಣೆ ಮೊದಲಾದ, ಜಿಡ್ಡಿಯದ) ಆಹಾರ. ಶೀತವಿಧವಾದ ಮತ್ತು ತಣ್ಣಗಾದ ಆಹಾರ, ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಸಾಕಾಗುವದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆಯಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆಹಾರವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುವುದು. ಕೇವಲ ಲಘುವಾದ ಆಹಾರವನ್ನೇ ಭೋಜನ ಮಾಡುವದು, ಇಂತಹ ಆಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಅತಿಯಾಗಿ ವೈಘನ ಮಾಡೋಣ, ಸಿದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವದು ಪ್ರಕೃತಿ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಉಷ್ಣ ಆಹಾರಗಳು, ದೋಷಗಳು ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಇವುಗಳು ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತವಿಸೋಣ, ದೊಡ್ಡ ಗುಂಡಿ, ಕಾಲುನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಈ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಕಡಿಗೊಳಿಸುವುದು, ಈಜುವದು, ಅತಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವದು, ಅತಿಯಾದ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವದು, ಧಾತುಕ್ಷಯ, ಚಿಂತೆ, ದುಃಖ, ರೋಗ ಇವುಗಳಿಂದ ಅತಿಯಾಗಿ ಕೃಶವಾಗುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು, ರೋದದಲ್ಲಿ ಅನುವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು, ಬಲವಾದ ಎಟು ಶರೀರದ ಯಾವ ಭಾಗಕ್ಕಾದರೂ ಬೀಳುವುದು, ಉಪವಾಸ ಬೀಳುವುದು, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪೆಟ್ಟು ಬೀಳುವುದು, ಅಸೆ, ಕುಸುರೆ ಒಂಟಿ ಮೊದಲಾದ ವಾಹನಗಳ ಮೇಲೆ ಸವಾರಿಮಾಡಿ ಬೀಳುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದೇಹಗತಗಳಾದ ಸ್ತೋತಸ್ಸ (ನಾಡಿಗಳು) ಗಳು ಬರಿದಾಗುತ್ತವೆ, ಬರಿದಾದ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ವಾತರೋಗಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ವಾತರೋಗಗಳು ಒಂದೇ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಇರಬಹುದು. ಅಥವಾ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು.

ಅನ್ಯಕ್ತಂಲಕ್ಷಣಂಶೇಷಾಂಪೂರ್ವರೂಪಮಿಸ್ತೃತಂ ||

ಆತ್ಮರೋಪಂತುಯದ್ವ್ಯಕ್ತಮಸಾಯೋಲಘುತಾಪುನಃ || ೫ ||

ಮುಂಸೆ ಹೇಳುವ ವಾತವಿಕಾರಗಳು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುವ ಮುಂಚಿನ ಅವಸ್ಥೆಯೇ ಪೂರ್ವರೂಪವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾತವಿಕಾರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ರೂಪವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪೂರ್ವ ರೂಪ ರೂಪಾದಿಯುಕ್ತವಾದ ವಾತರೋಗದ “ ಅಸಾಯಃ” ಎಂದರೆ ಅಭಾವವೇ ಲಾಘವವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಕೋಚಃ ಪರ್ವಣಾಂ ಸ್ತಂಭೋ ಭಂಗೋ ಸ್ಥಾನಂ ಪರ್ವಣಾಮುಪಿ ||
 ರೋಮಹರ್ಷಃ ಪ್ರಲಾಪಶ್ಚ ಪಾಣಿಪೃಷ್ಠಶಿರೋಗ್ರಹಃ || ೬ ||
 ಪಾಂಜ್ಯಪಾಂಗುಲ್ಯಕುಬ್ಜಸ್ತಂಶೋಷೋಂಗಾನಾಮನಿದ್ರತಾ ||
 ಗರ್ಭಶುಕ್ರರಜೋನಾಶಃ ಸ್ವಂದನಂಗಾತ್ರಸುಪ್ತತಾ || ೭ ||
 ಶಿರೋನಾಸಾಕ್ಷಜತ್ಯೂಣಾಂಗ್ರೀವಾಯಾಶ್ಚಾಪಿಹುಂಡನಂ ||
 ಭೇದಸ್ತೋದೋರ್ತಿರಾಕ್ಷೇಪೋಮುಹುಶ್ಚಾಯಾಸವಿವಚ || ೮ ||
 ಏವಂವಿಧಾನಿರೂಪಾಣಿಕರೋತಿ ಕುಪಿತೋನಿಲಃ ||

ನಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಹಿಂಸೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕೀಲುಗಳು ಮುದುರಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕೀಲುಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ವಡತ, ಯಲುಬಿನಲ್ಲಿ ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ವಡತ, ರೋಮಾಂಚವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ನೋವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಅಳುವುದು, ಕೈಗಳು, ಸೊಂಟ, ತಲೆ, ಇವುಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಹೆಳವನಾಗುವುದು, ಕುಂಟಿನಾಗುವುದು, ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗುಜ್ಜಾರಿಯಾಗುವುದು, ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ಶೋಷಿಸಿ ಒಣಗಿಹೋಗುವುದು, ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು, ಗರ್ಭಿಣಿಯರಿಗೆ ಗರ್ಭಸ್ತಾವ ಪಾತಗಳಾಗುವುದು, ಪುರುಷರಿಗೆ ಶುಕ್ರನಾಶವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ರಜಸ್ಸು ನಿಂತು ಹೋಗುವುದು, ಮೈನಡುಕ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವು ಪೂರಾ ನಾಶವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ತಲೆ, ಮೂಗು, ಕಣ್ಣು, ಕೊರಳು, ಭುಜ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ವಕ್ರವಾಗಿ ವಿಕಾರವಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೂದಲು ಹುಟ್ಟದೆ ಪಟ್ಟಿದಲೆ ಬೀಳುವುದು, ತಲೆವಡತ, ಮೂಗು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಹೋಗಿ ಅವಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದು, ಕಂಠಸೊಟ್ಟಿನಾಗುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲ್ಲುಇರತ, ಕಿವಿಶಾಲೆ, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ನೋವು, ಆಯಾಸ, ಇವೆಲ್ಲಾ ನಾತಪ್ರಕೋಪವಾದ್ದರ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಹೇತುಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಾಚ್ಚ ಭವೇದ್ರೋಗವಿಶೇಷಕೃತ್ || ೯ ||
 ತತ್ರ ಕೋಷ್ಠಾಶ್ರಿತೇದುಷ್ಣೇನಿಗ್ರಹೋಮೂರ್ತ್ಯವರ್ಚಸೋಃ ||
 ಬ್ರಧ್ನಹೃದ್ರೋಗಗುಲ್ಮಾರ್ತಃ ಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲಂಚಮಾರುತಃ || ೧೦ ||

ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ತಾನು ಇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೋಪಕಾರಣ ಪ್ರಭೇದದಿಂದಲೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೋಗಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಕೋಷ್ಠಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಮಲಮೂತ್ರಗಳನ್ನು ತಡೆಯುತ್ತದೆ. ವೃಷಣವಡತ ಬರುವುದು, ಹೃದಯಶೂಲೆ, ನಾತಗುಲ್ಮ, ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ, ಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲೆ ಇವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವಾಂಗಕುಪಿತೇನಾತೇಗಾತ್ರಸ್ಪುರಣಭಂಜನಂ ||
 ವೇದನಾಭಿಃ ಪರಿತಶ್ಚ ಸ್ಫುಟಂತೀವಾಸ್ಯಸಂಧಯಃ || ೧೧ ||

ಸಮಗ್ರ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತ ವಾದಲ್ಲಿ ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ಪದರುವುದು, ಮೈಮುರಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನೋವು, ಸಂಧಿಬಂಧಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಡಮಹೋಗುವ ಹಾಗೆ ತೋರುವುದು, ಇವು ಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಗ್ರಹೋವಿಚ್ಯುತೃವಾತಾನಾಂ ಶೂಬಾಧ್ಮಾನಾಶ್ಚ ಶರ್ಕರಾಃ ||

ಜಂಘೋರುಕ್ರಿಸಾತಪೃಷ್ಠರೋಗಕೋಷಾಗುದೇಸ್ಥಿತೆ || ೧೨ ||

ರುಕ್ಸಾಶ್ಚೋದರಹೃನ್ನಾಭೇಸ್ತೃಷ್ಣೋದ್ಗಾರವಿಸೂಚಿಕಾಃ ||

ಕಾಸಃಕಂಠಾಶ್ಚರೋಷಶ್ಚಶ್ವಾಸಶ್ವಾಮಾಶಯಸ್ಥಿತೆ || ೧೩ ||

ಗುದಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅಪಾನವಾಯು ಇವು ತಡೆದುಹೋಗುವುದು, ಶೂಲೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಮೂತ್ರದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಬರುವುದು, ಮಳಕಾಲು, ತೊಡೆ, ಅಂಡು, ಕಾಲು, ಹಿಂಭಾಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರೋಗಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದು, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಬತ್ತಿಹೋಗುವುದು, ಆಮಾಶಯಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದಲ್ಲಿ ವಾರ್ತ್ಸ ಗಳು, ಹೊಟ್ಟೆ, ಎದೆ, ನಾಭಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನೋವು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ತೇಗು, ವಿಸೂಚಿ ಅಂದರೆ ಭೇದಿ, ಕೆಮ್ಮು, ಗಂಟಲು ಮತ್ತು ಬಾಯಿ ಸಹ ಒಣಗು ವುದು, ಉಬ್ಬಸ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಪಕ್ಷಾಶಯಸ್ಥೋಂತ್ರಕೂಜಂಶೂಲಾಟೋಪಾಕರೋತಿಚ ||

ಕೃಚ್ಛ್ರಮೂತ್ರಪುರೀಷತ್ವಮಾನಾಹಂತ್ರಿಕನೇದನಾಂ || ೧೪ ||

ಪಕ್ಷಾಶಯಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ, ಸಂಕಟ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಹೊರಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗು ವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ತ್ರಿಕಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪೃಷ್ಠಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೇದನೆ ಇವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೋತ್ರಾದಿಷ್ಠಿಂದ್ರಿಯವಧಂಕುರ್ಮಾದ್ವಷ್ಟಸ್ತಮಿಾರಣಃ ||

ತ್ವಗ್ನೂರ್ವಸ್ತುಟಿತಾಸುಸ್ತಾಕೃಶಾಕೃಷ್ಣಾಚತುರ್ದಶೆ || ೧೫ ||

ಅತನ್ಮತೇಷರಾಗಾಚಪರ್ವರುಕ್ತಗ್ಗತೇನಿಲಿ ||

ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ವಾತಗಳು ಪ್ರಕು ಪಿತಗಳಾದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೇ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ. ತ್ವಗ್ಗತವಾದ ವಾಯು ವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಚರ್ಮವು ಒರಟಾಗುವುದು, ಅಲ್ಲಿ ಬಿರಿಬಿಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣು ವುದು, ಸ್ವರ್ಣಜ್ಞಾನ ಹೋಗುವುದು, ಕೃಶನಾಗುವುದು, ಚರ್ಮವು ಕಪ್ಪಾಗುವು ವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ವೃಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಚರ್ಮವು ಅಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ವೃಥೆಯಾಗುವುದು ಈ ಹಿಂಸೆಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ರುಜಸ್ತೀವ್ರಾಸ್ತಸಂತಾಪಾವೈನಣ್ಯಂಕ್ಯಶಕಾರುಚಿಃ || ೧೬ ||
ಗಾತ್ರೇಚಾರೂಂಷಿಭುಕ್ತಸ್ಯಸ್ತಂಭಶ್ಚಾಸ್ಯಗ್ಗತೇನಿಲೇ ||

ರಕ್ತಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಮೈಯ್ಯೂರಿ ಮತ್ತು ಮೈಯ್ಯುಳ್ಳೆಲ್ಲಾ ತಡೆಯಲಾರದಷ್ಟು ನೋವು, ಮೈಬಣ್ಣ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು, ಕೃತನಾಗುವುದು, ಅರುಚಿ, ಮೈಯ್ಯುಳ್ಳೆಲ್ಲಾ ವ್ರಣಗಳು, ಊಟಮಾಡಿದರೆ ಅಂದರೆ ಆಹಾರ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ಬಿದ್ದರೆ ಶರೀರವೆಲ್ಲಾ ಕೊಂಚ ಹೊತ್ತು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಚಲನವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಮಂದವಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಗುರ್ವಂಗಂತುದ್ಯತೇತ್ಯರ್ಥಂದಂಡಮುಷ್ಟಿಹತಂಯಥಾ || ೧೭ ||
ಸರುಕ್ಕ್ರಮಿತಮತ್ಯರ್ಥಂಮಾಂಸಮೇದೋಗತೇನಿಲಿ ||

ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಮೇದೋಧಾತುಗತವಾದ ವಾತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಮೈಭಾರ, ಗುದ್ದಿದಂತೆಯೂ, ಕೋರಿನಿಂದ ಹೊಡೆದಂತೆಯೂ ಮೈಯ್ಯುಲ್ಲಾ ನೋವಾಗುವುದು, ಬಹಳ ಆಯಾಸವಾಗಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಕೂಡದೆಂತಾಗುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಭೇದೋಸ್ಥಿಪರ್ವಣಾಂಸಂಧಿಕೂಲಂಮಾಂಸಬಲಕ್ಷಯಃ || ೧೮ ||
ಅಸ್ತಪ್ತಸ್ತಂತಕಾರುಕ್ತಮಜ್ಜಾಸ್ಥಿಕುಪಿತೇನಿಲೇ ||

ಮಜ್ಜ ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿಧಾತುಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಎಲುಬುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗೆಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ ವಡತ, ಶರೀರ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ, ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮಾಂಸವು ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತಹೋಗುವುದಲ್ಲದೆ ದೇಹಬಲವು ಸಹ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವುದು, ಶುದ್ಧಾಂಗವಾಗಿ ನಿದ್ರೆಯೇ ಇಲ್ಲವಾಗುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಮೈನೊಯ್ಯುತ್ತಲೇ ಇರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕ್ಷುಪ್ರಂಮುಂಚತಿಬಧ್ನಾತಿಶುಕ್ರಂಗರ್ಭಮಥಾಪಿನಾ || ೧೯ ||
ವಿಕ್ರೃತಿಂಜನಯೇಚ್ಛಾಪಿಶುಕ್ರಸಃಕುಪಿತೋನಿಲಃ ||

ಶುಕ್ರಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಶುಕ್ರಸ್ತಾವನಾಗುವುದು, ಗರ್ಭಸ್ತಾವನಾಗುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಬಹುದು, ಅಥವಾ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟರೂ ಶುಕ್ರವು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವುದಕ್ಕೇ ಇಲ್ಲ. ಸಂಯಾದ ಕಾಲಬಂದರೂ ಗರ್ಭವು ಪ್ರಸವವೇ ಆಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಹೀಗಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದು, ಮತ್ತು ಶುಕ್ರವನ್ನು ವಿಕಾರವನ್ನೇ ಮಾಡಿಬಿಡಬಹುದು, ಅಂದರೆ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾಸಮರ್ಥವನ್ನಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಬೇರೆ ಯಾವದಾದರೂ ರೀತಿ ವಿಕಾರವನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕುರ್ಮಾಚ್ಛಿರಾಗತಶ್ಯಾಲಂಶಿರಾಕುಂಚನಪೂರಣಂ || ೨೦ ||
 ಸದಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಾಯಾನುಂಖಲ್ವೀಂಕೌಬ್ಜಮುಥಾಪಿನಾ ||

ಸಿರಾಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ, ನರಗಳ ವಡತ, ನರಗಳು ಕುಗ್ಗಿಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ನರಗಳು ಉಬ್ಬುವುದು, ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಹೊರ ಮುಖವಾಗಿ ಬಿಲ್ಲುಬಗ್ಗುವಂತೆ ಬಗ್ಗಿಸುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಒಳಮುಖವಾಗಿ ಬಗ್ಗಿಸುವುದು, ಮನುಷ್ಯನೇ ಗುಜ್ಜಾರಿಯಾಗಿ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗುವುದು, ಕೈ ಕಾಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಷ್ಟಾವಕ್ರವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ಈ ರೀತಿ ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವಾಂಗೈಕಾಂಗರೋಗಾಂಶ್ಚ ಕುರ್ಮಾತ್ ಸ್ನಾಯುಗತೋನಿಲಃ || ೨೧ ||
 ಹಂತಿಸಂಧಿಗತಸ್ಸಂಧೀನ್ ಶೂಲಾಟೋಪೌಕರೋತಿ ಚ ||

ಸ್ನಾಯುಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ—ಸರ್ವಾಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಡತ, ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಅವಯವದಲ್ಲಿ ವಡತ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದನ್ನಾದರೂ ಉಂಟುಮಾಡಬಹುದು. ಅವಯವ ಸಂಧಿಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ—ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವಡತ, ಬಾಕು, ಇವುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಸಂಧಿಗಳನ್ನೇ ಹಾಳು ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣೇಸಿತ್ತಾವೃತೇಫರ್ದಿದಾಹಶ್ಚೈವೋಪಜಾಯತೆ || ೨೨ ||
 ದೌರ್ಬಲ್ಯಂಸದನಂತಂದ್ರಾವೈರಸ್ಯಂಚಕಫಾವೃತೆ ||
 ಉದಾನೇಸಿತ್ತಯುಕ್ತೇತುದಾಹೂಮೂರ್ಛಾಭ್ರಮಃಕ್ಲಮಃ || ೨೩ ||
 ಅಸ್ವೇದಹರ್ಷಾನ್ಮಂದೋಗ್ನಿಶ್ಶೀತತಾಚಕಫಾವೃತೆ ||
 ಸ್ವೇದದಾಹಾಷ್ಟ್ಯಮೂರ್ಛಾಸ್ಯುಸ್ಸಮಾನೇಸಿತ್ತಸಂವೃತೆ || ೨೪ ||
 ಕಫೇನಸಕ್ತೇವಿಣ್ಮೂತ್ರಗಾತ್ರಹರ್ಷಶ್ಚಜಾಯತೆ ||
 ಅಪಾನೇಸಿತ್ತಯುಕ್ತೇತುದಾಹಾಷ್ಟ್ಯಂರಕ್ತಮೂತ್ರತಾ || ೨೫ ||
 ಅಧಃಕಾಯೇಗುರುತ್ವಂಚಶೀತತಾಚಕಫಾವೃತೆ ||
 ನ್ಯಾನೇಸಿತ್ತಾವೃತೇದಾಹೂಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪಣಂಕ್ಲಮಃ || ೨೬ ||
 ಸ್ತಂಭನೋದಂಡಕಶ್ಚಾಪಿಶೂಲಶೋಧೌಕಫಾವೃತೆ ||

ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪಿತ್ತದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ದೂಷಿತವಾದರೆ—ನಮನ ಮತ್ತು ಮೈಯ್ಯುರಿ ಸಹ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣವಾಯುವೇ ಕಫದೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ—ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಲಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಅಗ್ನಿನಾಂದ್ಯ, ಆಕಳಿಕೆ, ಬಾಯಿಗೆ ಯಾವ ರಸವೂ ತೋರದೆ ಹೋಗುವುದು, ಈ ವಿಚಾರಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾನವಾಯುವು ಪಿತ್ತನೊಡನೆ ಸೇರಿ ದುಷ್ಟ

ವಾದರೆ—ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಮೂರ್ಚ್ಛಿ, ಬುದ್ಧಿ ಭ್ರಮ, ಆಯಾಸ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾನವಾಯುವೇ ಕಫದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ಬೆವರು ಬಾರದಿರುವದು, ರೋಮಾಂಚ, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶೈತ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮಾನವಾಯುವು ಪಿತ್ತದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ—ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಮೈಬೆವರುತ್ತಿರುವದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಔಷ್ಣ್ಯ, ಮೂರ್ಚ್ಛಿ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಾನವಾಯುವೇ ಕಫವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ದುಷ್ಟವಾದರೆ—ಮೂಲಮೂತ್ರಗಳು ಬದ್ಧವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ರೋಮಾಂಚವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಾನವಾಯುವು ಪಿತ್ತದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ದುಷ್ಟವಾದರೆ—ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆ, ಮೂತ್ರವು ಕೆಂಪಾಗುವದು ಈ ರೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಾನವಾಯುವೇ ಕಫಯುಕ್ತವಾಗಿ ದುಷ್ಟವಾದರೆ ಶರೀರದ ಅಧೋಭಾಗವು ಭಾರವಾಗುವದು, ಶರೀರದ ಕೆಳಭಾಗವು ಶೀತವಾಗಿರುವದು. ವ್ಯಾನವಾಯುವು ಪಿತ್ತಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕುಪಿತವಾದರೆ—ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಮೈನಡುಕ, ಆಯಾಸ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ವ್ಯಾನವಾಯುವೇ ಕಫಯುಕ್ತವಾಗಿ ದುಷ್ಟವಾದರೆ—ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗದ ಹಾಗೆ ಶರೀರವು ಸ್ತಬ್ಧವಾಗುವದು, ಮತ್ತು ದೊಡದ ಹಾಗೆ ಬಗ್ಗದೆ ನೆಟ್ಟಗಿರುವದು, ಮೈವಡತ, ಮೈಯ್ಯೂದುವದು, ಇವುಗಳು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಯದಾತುಧಮನೀಸ್ಸರ್ವಾಃ ಕುಪಿತೋಭ್ಯೇತಿಮಾರುತಃ || ೨೭ ||

ತದಾಕ್ಷಿಪತ್ಯಾಶುಮುಹುರ್ಮುಹುರ್ದೇಹಂಮುಹುಶ್ಚರಃ ||

ಮುಹುರ್ಮುಹುಶ್ಚಾಕ್ಷೇಪಣಾದಾಕ್ಷೇಪಕೌಶಿತ್ಯತಃ || ೨೮ ||

ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಲ್ಲಿ ಶರೀರವನ್ನು ಬಾರಿಬಾರಿಗೂ ಅದುರಿಸುತ್ತದೆ. ಪದೇ ಪದೇ ಮೈಯ್ಯನ್ನೂ “ಅಕ್ಷೇಪಣಾತ್” ಎಂದರೆ ನಡುಗಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಕ್ಷೇಪಕವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಕ್ರುದ್ಧಸ್ತ್ವೇಕೋಪನೈರ್ವಾಯುಃ ಸ್ಥಾನಾದೂರ್ಧ್ವಂಪ್ರಪದ್ಯತೇ ||

ಪೀಡಯನ್ ಹೃದಯಂಗತ್ವಾಶಿರಶ್ಯಂಖಾಚಪೀಡಯನ್ || ೨೯ ||

ಧನುರ್ವನ್ನಾ ಮಯೇದ್ಗಾತ್ರಾಣ್ಯಾಕ್ಷಿಪೇನ್ಮೋಹಯೇತ್ತದಾ ||

ಸಕೃಚ್ಛ್ರಾದುಚ್ಛ್ವಸೇಚ್ಯಾಪಿಸ್ತಬ್ಧಾಕ್ಷೋಢನಿಮೀಲಕಃ || ೩೦ ||

ಕಪೋತಇವಕೂಜೇಚ್ಛನಿಸ್ಸಂಜ್ಞಾಸ್ತೋಪತಂತ್ರಕಃ ||

ದೃಷ್ಟಿಸಂಸ್ತಭ್ಯಸಂಜ್ಞಾಂಚಹತ್ವಾಕಂಠೇನಕೂಜತಿ || ೩೧ ||

ಹೃದಿನುಕ್ತೇನರಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಂಯಾತಿನೋಹಂ ನೃತೇಪುನಃ ||

ವಾಯುನಾದಾರುಣಂಪ್ರಾಪುರೇಕೇತವಪತಾನಕಂ || ೩೨ ||

ಸ್ವಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಸ್ವಸ್ಥಾನದಿಂದಲೂ ಧ್ವಂಸವಾಗಿ ಹೊರಟು ಹೃದಯವನ್ನು ಪೀಡಿಸಿ ಇನ್ನೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಶರೀರವು, ಶಂಖ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಸೋಗೆಯ ಹತ್ತರ ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರವನ್ನು ಧಮಸ್ಕಿತ ಹಾಗೆ ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತದೆ, ಅದುರಿಸುತ್ತದೆ, ಮೂರ್ಛೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ; ಈ ರೀತಿ ಆಗ ರೋಗಿಯು ಬಹಳ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಉಸಿರು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ, ಕಣ್ಣುಗಳು ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ನಿಮಾಲಕ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಪಾರಿವಾಳಹಕ್ಕಿಯ ಹಾಗೆ ಕೂಗುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ, ಅಪತಂತ್ರಕವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಕಣ್ಣು ನೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಕೂಗುತ್ತಿರುವುದು, ವಾಯುವಿನ ವೇಗವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಕಡಮೆಯಾದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಸ್ವಸ್ಥವಾಗುವುದು, ವಾಯುವೇಗ ಶುರುವಾದರೆ ಮತ್ತೆ ಜ್ಞಾನ ತಪ್ಪುವುದು, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಅಪತಾನಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕಫಾನ್ವಿತೋಭ್ಯಶಂವಾಯುಸ್ತಾಸ್ವೇನಯದಿತಿಷ್ಠತಿ ||

ದಂಡವತ್ ಸ್ತಂಭಯೇದ್ವೇಹಂಸತುದಂಡಾಪತಾನಕಃ || ೩೩ ||

ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಕಫದೊಡನೆ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಧಮನಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತು ಶರೀರವನ್ನು ಯಾವ ಕಡೆಗೂ ಬಗ್ಗದಂತೆ ದಂಡದಹಾಗೆ ನೆಟ್ಟಗೇನೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿಬಿಟ್ಟರೆ ದಂಡಾಪತಾನಕ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಧನುಸ್ತುಲ್ಕಂಶಮೇದ್ಯಸ್ತುಸಧನುಸ್ತಂಭಸಂಜ್ಞಕಃ ||

ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಧಮನಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಲ್ಲಿನಂತೆ ಬಗ್ಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಧನುಸ್ತಂಭವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಂಗುಲೀಗುಲ್ಫಜಠರಹೃದ್ಯಕ್ಷೋಗಲಸಂಕ್ರಿತಃ || ೩೪ ||

ಸ್ನಾಯುಪ್ರತಾನಮನಿಲೋಯದಾಕ್ಷಿಪತಿವೇಗವಾನ್ ||

ನಿಷ್ಪ್ರಬಾಹ್ನಸ್ತಬ್ಧಹನುರ್ಭಗ್ನಪಾರ್ಶ್ವಕಫಂವಮನ್ || ೩೫ ||

ಅಭ್ಯಂತರಂಧನುರಿವಯದಾನಮತಿಮಾನವಂ ||

ತದಾಸ್ಯಾಭ್ಯಂತರಾಯಾಮಂಕುರುತೇಮಾರುತೋಬಲೀ || ೩೬ ||

ಜಾಹ್ಯಸ್ನಾಯುಪ್ರತಾನಸ್ತೋಜಾಹ್ಯಾಯಾಮಂಕರೋತಿಚ ||

ತಮಸಾಧ್ಯಂಬುಧಾಃಪ್ರಾಹುರ್ವಕ್ಷಃಕಟೋರುಭಂಜನಂ || ೩೭ ||

ಬೆರಳುಗಳು, ಕಾಲಹರಡು, ಹೊಟ್ಟೆ, ಹೃದಯ, ಎದೆ, ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ನರಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಅದುರಿಸಿದರೆ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗುತ್ತದೆ, ಗದ್ದವು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆ ಹಾಗೇ ನಿಲ್ಲು

ತ್ತದೆ, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮುಂದು ಹೋದ ಹಾಗೆ ತೋರುತ್ತವೆ, ಕಫವು ಬಾಯಿ
ಯಿಂದ ನೊಡಲೆಯ ಹಾಗೆ ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿಚಾರಗಳ
ನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡಿ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಒಳಮುಖವಾಗಿ ಬಗ್ಗಿಸಿದರೆ ಅಭ್ಯಂತರಾ
ಯಾಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆಯೇ ಹೊರಭಾಗದ ನರಗಳನ್ನು ಅದುರಿಸಿ
ಶರೀರವನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಗ್ಗಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹಿರಾಯಾಮವೆಂದು ಹೆಸರು,
ಇದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ರೋಗ, ಇದರಿಂದ ಸೊಂಟ, ಎದೆ, ತೊಡೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ
ಮುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಕಫಪಿತ್ತಾನ್ನಿ ತೋವಾಯುರ್ವಾಯುರೇವಚೇಕೇವಲಃ ||

ಕುರ್ಯಾದಾಕ್ಷೇಪಕಂತ್ವನ್ಯಂಚತುರ್ಥಮಭಿಘಾತಜಂ || ೩೮ ||

ಅಭಿಘಾತವೆಂದರೆ ಪೆಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ಆಗಂತುಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ
ನಾಲ್ಕನೆಯದೊಂದು ಆಕ್ಷೇಪಕವೆಂಬ ವಾತರೋಗವುಂಟು. ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ
ಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ವಾಯು ಅಂದರೆ ಈ ಪಿತಗಳಾದ ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಆಕ್ಷೇಪಕ
ವಾತವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬಹುದು, ಅಥವಾ ಕೇವಲ ವಾಯು ಒಂದೇ ಆದರೂ
ಹುಟ್ಟಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವರು ಈ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕಫಯುಕ್ತವಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ
ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಆಕ್ಷೇಪಕವಾತ ಒಂದು, ಪಿತ್ತಯುಕ್ತವಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ
ತಕ್ಕ ಆಕ್ಷೇಪಕವಾತ ಒಂದು, ಕೇವಲ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಆಕ್ಷೇಪಕ
ವಾತ ಒಂದು, ಅಭಿಘಾತದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಆಗಂತುಕವಾದ ಆಕ್ಷೇಪಕವಾತ
ಒಂದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಕ್ಷೇಪಕವಾಯುವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವೆಂದು ಅರ್ಥ
ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಗರ್ಭಪಾತನಿಮಿತ್ತಶ್ಚ ಶೋಣಿತಾತಿಸ್ರವಾಚ್ಚಯಃ ||

ಅಭಿಘಾತನಿಮಿತ್ತಶ್ಚ ನಸಿದ್ಧ್ಯತ್ಯಪತಾನಕಃ

|| ೩೯ ||

ಗರ್ಭಪಾತರೂಪವಾದ ಆಗಂತುಕ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಪತಾನಕ
ವೆಂಬ ವಾತರೋಗವೂ, ದೇಹದಿಂದ ಅತಿಯಾಗಿ ರಕ್ತವು ಗರ್ಭಪಾತಾದಿಕಾರಣ
ಗಳಿಂದಲೂ, ಬೇರೇ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಗೋಣದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ
ಅಪತಾನಕವೆಂಬ ವಾತರೋಗವೂ, ಯಾವುದಾದರೂ ಬಲವಾದ ಪೆಟ್ಟು ಬೀಳೋಣ
ದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಪತಾನಕವೆಂಬ ವಾತರೋಗವೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಗೃಹೀತ್ವಾರ್ಧಂತನೋರ್ವಾಯುಶ್ಚಿರಾಸ್ನಾಯೂರ್ವಿಶೋಷ್ಯಚ ||

ಪಶ್ಚಮನ್ಯತರಂಹಂತಿಸಂಧಿಬಂಧಾನ್ನಿಮೋಕ್ಷಯನ್ || ೪೦ ||

ಕೃತ್ಸೋರ್ಧಕಾಯಸ್ತಸ್ಯ ಸ್ಯಾದಕರ್ಮಣ್ಯೋವಿಚೇತನಃ ||

ಏಕಾಂಗರೋಗಂತಂಕೇಚಿದನ್ಯೇಪಕ್ಷವಧಂವಿದುಃ

|| ೪೦ ||

ಸರ್ವಾಂಗರೋಗಸ್ತದ್ವಚ್ಚ ಸರ್ವಕಾಯಾಶ್ರಿತೇನಿಲೇ ||

ಶರೀರದ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಾಯುವು ಆಕ್ರಮಿಸಿ-
ಕೊಂಡು ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಶೇರಿದ ಕೇಲುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ
ಸಡಿಲಹುಟ್ಟಿಸಿ ಆ ಭಾಗವು ಸ್ವಾಧೀನವಿಲ್ಲದಂತೆಯೇ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದ
ಮೇಲೆ ಆ ಭಾಗವು ಯಾವ ಕೆಲಸವೂ ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬಾರದೆ—
ಸ್ವರ್ಶಜ್ಞಾನವೂ ಹೋಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಏಕಾಂಗರೋಗವೆಂಬದಾಗಿಯೂ
ಕೆಲವರು ಪಕ್ಷವಧವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಾತ-
ದೋಷದಿಂದ ಅವಯವವೆಲ್ಲವೂ (ಸರ್ವಾಂಗವೂ) ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದಂತಾಗಿ-
ಹೋದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಂಗವಾತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ದಾಹಸಂತಾಪಮೂರ್ಛಾಸ್ಯವಾರ್ಯಾಪಿತ್ತಸಮನ್ವಿತೆ || ೪೧ ||

ಶೈತ್ಯಶೋಥಗುರುತ್ವಾನಿತಸ್ಮಿನ್ನೇವಕಥಾನ್ವಿತೆ ||

ಶುದ್ಧವಾತಹತಂಪಕ್ಷಂಕ್ಯಚ್ಛ್ರಿಸಾಧ್ಯತಮಂವಿದುಃ || ೪೨ ||

ಸಾಧ್ಯಮನ್ಯೇನಸಂಯುಕ್ತಂಅಸಾಧ್ಯಂಕ್ಷಯಹೇತುಕಂ ||

ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಪಿತ್ತದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವಾತರೋಗ-
ವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದಲ್ಲಿ ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಸಂಕಟ, ಮೂರ್ಛೆ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ.
ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾತದ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಶೇರಿ ರೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಲ್ಲಿ
ಮೈಯ್ಯು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ತಣ್ಣಗಿರುವುದು. ಮೈನೋವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಮೈ ಬಾಕು
ಸಹ ಇರುವುದು, ಮೈಭಾರವಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಪಕ್ಷವಧ (ಪಾರ್ಶ್ವ-
ವಾಯು) ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಾತವು ಮಾತ್ರವೇ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯ
ವಾಗುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೇ ದೋಷಗಳಿಂದ ಸಮನ್ವಿತವಾದ ವಾಯುವು
ಪಕ್ಷವಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೇಹವು ಕ್ಷಯಿಸಿ
ಆದರಿಂದ ಪಕ್ಷವಧವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯ
ಬೇಕು.

ಉಚ್ಛ್ರಿವ್ಯಾಹರತೋತ್ಕರ್ಷಂಖಾದತಃಕಠಿನಾನಿನಾ || ೪೩ ||

ಹಸತೋಜ್ವಂಭತೋವಾಪಿಭಾರಾದ್ವಿಷಮಶಾಯಿನಃ ||

ಶಿರೋನಾಸೌಷ್ಣ್ಯಚಿಬುಕಲಲಾಟೇಕ್ಷಣಸಂಧಿಗಃ || ೪೪ ||

ಅರ್ಧಯತ್ಯನಿಲೋನಕ್ತಮುರ್ದಿತಂಜನಯತ್ಯತಃ ||

ವಕ್ರೀಭವತಿವಕ್ತ್ರಾರ್ಧಂಗ್ರೀವಾಚಾಪ್ಯಪವರ್ತತೆ || ೪೫ ||

ಶಿರಶ್ಚಲತಿನಾಕ್ ಸಂಗೋನೇತ್ರಾದೀನಾಂಚವೈಕೃತಂ ||

ಗ್ರೀವಾಚುಟುಕದಂತಾನಾಂತಸ್ಥಿಪಾರ್ಶ್ವೇಚವೇದನಾ ||

ತಮುರ್ದಿತಮಿತಿಪ್ರಾಹುರ್ವ್ಯಾಧಿಂವ್ಯಾಧಿವಿಚಕ್ಷಣಾಃ || ೪೨ ||

ಅರ್ಧಿತವಾತದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು, ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಗಿಯುವುದು, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನೆಗುವುದು, ಆಕಳಿಸುವುದು, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವುದು, ತಗ್ಗುತಿಟ್ಟಾದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಇತರ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲಾಗಲಿ ಸ್ವಭಾವ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಶಯನ ಮಾಡುವುದು, ತಲೆ, ಮೂಗು, ತುಟೆ, ಕಣ್ಣು, ಇವುಗಳ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಯುವು ಮುಖವನ್ನು ಸೀಡಿಸುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಮುಖದ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಸೊಟ್ಟು, ನಾಗುತ್ತದೆ, ಕಂಠವು ತಿರುಗಿ ಸೊಟ್ಟುನಾಗುತ್ತದೆ, ತಲೆ ನಡುಗುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಮಾತಾಡುವುದು ತಡೆಯಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣು, ಮೂಗು ಸಹ ವಿಕಾರವಾಗುತ್ತವೆ. ಕಂಠ, ಗಲ್ಲ, ಹಲ್ಲು ಇವುಗಳು ಅರ್ಧಿತವಾತವಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನೋವಾಗುತ್ತವೆ, ಇಂತಹ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಅರ್ಧಿತವಾತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕ್ಷೀಣಸ್ಯಾನಿಮಿಷಾಕ್ಷಸ್ಯಪ್ರಸಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತಭಾಷಿಣಃ ||

ನಸಿದ್ಯತ್ಯರ್ಧಿತಂಗಾಧಂತ್ರಿವರ್ಪಂವೇಸನಸ್ಯಚ || ೪೩ ||

ವಾತರೋಗಿಯು ಕೃಶನಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣುರೆಷ್ಟೆ ಹೊಯ್ಯುವುದಕ್ಕಾಗದಿರುವುದು, ಮಾತನ್ನಾಡಬೇಕಾದರೆ ಹಿಡಿದುಹಿಡಿದು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತನ್ನಾಡುವುದು, ಮೂರು ವರುಷಕಾಲ ಹೇಳಿದಾಗುವವರಿಗೂ ಕಠಿನವಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತ ವಾತರೋಗವನ್ನನುಭವಿಸುವುದು, ಇಂತವರಿಗೆ ಈ ವಾಯುರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಗತೇವೇಗೇಭವೇತ್ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಂಸರ್ವೇಷ್ಟಾಕ್ಷೇಪಕಾದಿಷು ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಕ್ಷೇಪಕಾದಿವಾತರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಾತವೇಗವು ಕಡಮೆಯಾದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಯು ಸ್ವಸ್ಥನಂತೆಯೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಜಿಹ್ವಾನಿರ್ಲೇಖನಾಚ್ಛುಷ್ಯಭಕ್ಷಣಾದಭಿಘಾತತಃ || ೪೪ ||

ಕುಪಿತೋಹನುಮೂಲಸ್ಥೋಸ್ತ್ರಂಸಯಿತ್ವಾನಿಲೋಹನೂ ||

ಕರೋತಿವಿನ್ಯತಾಸ್ಯತ್ಯಮಥನಾಸಂವೃತಾಸ್ಯತಾಂ || ೪೫ ||

ಹನುಗ್ರಹಸ್ಸತೇನಸ್ಯಾತ್ಕೃಚ್ಛ್ರಚ್ಛವಣಭಾಷಣಂ ||

ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ಕೆರೆಯುವುದು, ಒಣಗಿದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ದವಡೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದವಡೆಯ ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ ನಾಯುವು ಪ್ರಕುಟವಾಗಿ ದವಡೆಯ ಕೆಲವನ್ನು ಬಿಗಿಮಾಡಿ ಬಾಳು

ತೆರೆದಿದ್ದರೆ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವುದು, ಅಥವಾ ಮುಚ್ಚಿದ್ದರೆ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವುದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೊಂದರೆ ಮಾಡಿದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಹಸ್ತಗ್ರಹ (ದವಡೆ ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳುವುದು)ವೆಂದು ಹೆಸರು; ಇದರಿಂದ ಏನಾದರೂ ಅಗಿಯುವುದು, ಮಾತನಾಡುವುದು ಇವು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ.

ದಿನಾಸ್ತಪ್ನಾಸಮಸ್ಥಾನವ್ಯತೋರ್ಧ್ವನಿರೀಕ್ಷಣೈಃ || ೫೦ ||
ಮನ್ಯಾಸ್ತಂಭಂಪ್ರಕುರುತೇಽವಶ್ಲೇಷ್ಠಾನ್ಯತಃ ||

ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ವಿಷಮಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಾಯಿ ತೆರೆದುಕೊಂಡೇ ಮೇಲಕ್ಕೆ ನೋಡುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಶ್ಲೇಷ್ಠದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕಂಠದ ಕೇಲನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಹಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಮನ್ಯಾಸ್ತಂಭವೆಂದು ಹೆಸರು.

ವಾಗ್ವಾಹಿನೀಶಿರಾಸಂಸ್ಥೋಜಿಹ್ವಾಸ್ತಂಭಯತೇನಿಲಃ || ೫೧ ||
ಜಿಹ್ವಾಸ್ತಂಭಸ್ಸತೇನಾನ್ವಪಾನವಾಕ್ಯೇಷ್ವನೀಶತಾ ||

ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನುಕೂಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ನಾಲಿಗೆಯ ನರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ನಾಲಿಗೆಯನ್ನೇ ಚಲಿಸದಂತೆ ಮಾಡಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ನಾಲಿಗೆಗೆ ಚಲನವಿಲ್ಲದೆ ಆಹಾರ ಅನ್ನ ಪಾನಗಳು ಹೋಗುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು, ಮತ್ತು ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು, ಹೀಗಾದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿಹ್ವಾಸ್ತಂಭವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ರಕ್ತಮಾಶ್ರಿತ್ಯಪವನಃಕುರ್ವಾನ್ಮೂರ್ಧಧರಾಶಿರಾಃ || ೫೨ ||
ರೂಕ್ಷಾಸ್ಸವೇದನಾಃಕೃಷ್ಣಾಃಸೋಸಾಧ್ಯಸ್ಯಾಶ್ಶಿರಾಗ್ರಹಃ ||

ರಕ್ತಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ತಲೆಯನ್ನು ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಕಂಠಗತವಾದ ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಒರಟಾಗಿಯೂ ವೇದನಾಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಕವ್ವುಬಣ್ಣಕ್ಕೂ ತಿರುಗಿಸಿ ಕೊರಳು ಅತ್ತಿತ್ತ ತಿರುಗದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶಿರಾಗ್ರಹವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಸ್ಥಿಕೃನ್ವಾರ್ಥಾಕಟಿಪೃಷ್ಠೋರುಜಾನುಜಂಘಾಪದಂಕ್ರವಾತ್ || ೫೩ ||
ಗೃಧ್ರಸೀಸ್ತಂಭರುಕ್ತೋದೈಗೃಹ್ಣಾತಿಸ್ಪಂದತೇಮುಹುಃ ||

ಹಂಭಾಗವು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸೊಂಟ, ಪೃಷ್ಠ, ತೊಡೆ, ಮಂಡಿ, ಮೊಳಕಾಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ

ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ನಿಶ್ಚಲವಾಗುವುದು, ನೋವು ವ್ಯಥೆ ಇವುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು, ಪದೇಪದೇ ವಡತಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಗೃಧ್ರಸಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಾತಾದ್ವಾತಕಫಾತ್ತಂದ್ರಾಗೌರವಾರೋಚಕಾನ್ವಿತಾ || ೫೫ ||

ತಲಂಪ್ರತ್ಯಂಗುಲೀನಾಂಯಾಃಕಂಡರಾಬಾಹುಪೃಷ್ಠತಃ ||

ಬಾಹ್ಯೋಕರ್ಮಕ್ಷಯಕರೀವಿಶ್ವಾಚೀಚೇತಿಸೋಚ್ಯತೆ || ೫೬ ||

ವಾಯು ಒಂದೇ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಕಫ ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ತೂಕಡಿಕೆ, ಮೈಭಾರ, ಅರುಚಿ, ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮುಂಗೈಯ್ಯಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಬೆರಳಿನ ಮಾಂಸಗಳನ್ನು ತೋಳಿನ ಮಾಂಸಗಳನ್ನು ಸಹ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಕೈಯ್ಯಿನಿಂದ ಯಾವ ಕೆಲಸವೂ ನಡೆಯದಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾಚಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ವಾತಲೋಕತಜಶ್ಲೋಥೋಜಾನುಮಧ್ಯೇನುಹಾರುಜಃ ||

ಜ್ಞೇಯಃಕ್ರೋಷ್ಣಕಶೀರ್ಷಸ್ತುಸ್ಥೂಲಃಕ್ರೋಷ್ಣಕಶೀರ್ಷವತ್ || ೫೭ ||

ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯು ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಇವುಗಳಿಂದ ಮೊಳಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನೋವಾಗಿ ಊದಿ ಚಂಡುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ದಪ್ಪನಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರೋಷ್ಣಕ ಶೀರ್ಷಕ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ವಾಯುಃಕಟ್ಯಾಶ್ರಿತಸ್ಸಕ್ಘ್ನಃಕಂಡರಾಮಾಪ್ತೀಪೇದ್ಯದಾ ||

ಖಂಜಸ್ತದಾಭವೇಜ್ಜಂತುಃಪಂಗುಸ್ಸಕ್ಘ್ನೋರ್ಧ್ವಯೋರ್ವಧಾತ್ || ೫೮ ||

ಸೊಂಟದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ತೊಡೆಯ ಮಾಂಸವನ್ನು ಕೆಲಸ ಮಾಡದಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅಂದರೆ ಚಲನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ಕುಂಟನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನೂ ಚಲಿಸದಂತೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಆಗ್ಯ ಹೇವನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಇದು ಖಂಜವಾತ.

ಪ್ರಕ್ರಾನುನ್ನೇಪತೇಯಸ್ತುಖಂಜನ್ನಿವಚಗಚ್ಯತಿ ||

ಕಲಾಯಖಂಜಂತಂವಿದ್ಯಾನ್ಮುಕ್ತಸಂಧಿಪ್ರಬಂಧನಂ || ೫೯ ||

ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದಾಗ್ಯೆ ನಡುಗುವುದು, ಕಾಲನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತ ಹೋಗುವುದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಂಧಿಬಂಧನಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಡಿಲವಿದ್ದು ಹೋಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಲಾಯಖಂಜ ಎಂಬ ಹೆಸರು, ಇದೊಂದು ವಾತರೋಗ ಪ್ರಭೇದವೇ ಎಂದರಿಯಬೇಕು.

ರುಕ್ಮಾದೇವಿಷಮುಷ್ಯಸ್ತೇಶ್ರಮಾದ್ವಾಚಾಯತೇಯದಾ ||

ನಾತೇನಗುಲ್ಫಮಾಶ್ರಿತ್ಯತಮಾಹುರ್ವಾತಕಂಟಕಂ || ೬೦ ||

ಪಾದಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ತಗ್ಗುತಿಟ್ಟಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟಿರೂ ನೋವು, ಸ್ವಲ್ಪ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ನಡೆದರೂ ನೋವು, ಕಾಲಿಗೆ ಮುಳ್ಳು ಚುಚ್ಚಿದಂತೆ ವ್ಯಥೆ ಸಹ ಆಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕಾಲುಹರಡಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗೋಣದರಿಂದ ಈ ರೋಗವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಾತ ಕಂಟಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪಾದಯೋಃಕುರುತೇದಾಹಂಸಿತ್ತಾಸ್ಯಕ್ಸಹಿತೋನಿಲಃ ||

ವಿಶೇಷತಶ್ಚಂಕ್ರಮತಃಪಾದದಾಹಂತಮಾದಿಶೇತ್ || ೬೧ ||

ಪಾದದಾಹವೆಂಬ ವಾತರೋಗ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ— ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕ್ಕೊಂಡು ವಿಶೇಷ ತಿರುಗಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವರಿಗೆ ಅಂಗಾಲಿನಲ್ಲಿ ಉರಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೃಷ್ಯೇತೇಚರಣಾಯಸ್ಯಭವೇತಾಂಚಾಪಿಸುಪ್ತಕಾ ||

ಪಾದಹರ್ಷಸ್ಯವಿಜ್ಞೇಯಃಕಫನಾತಪ್ರಕೋಪತಃ || ೬೨ ||

ಪಾದಹರ್ಷದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಪಾದಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಕಫದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕ್ಕೊಂಡು ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಜವ್ವುಹಿಡಿಯುವುದು, ಸ್ವರ್ಫಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು ಇವುಗಳು.

ಅಂಸದೇಶಸ್ಥಿತೋನಾಯುಶ್ಶೋಷಯೇದಂಸಬಂಧನಂ ||

ಶಿರಾಶ್ಚಾಕುಂಚ್ಯತತ್ರಸ್ಥೋಜನಯೇದಪಬಾಹುಕಂ || ೬೩ ||

ಅಪಬಾಹುಕವೆಂಬ ವಾತರೋಗದ ಲಕ್ಷಣ—ಭುಜಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನರಗಳು ಹಿಡಿದುಕ್ಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಭುಜವನ್ನೇ ಬತ್ತಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಬಾಹುಕವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಅನ್ಯತ್ಯನಾಯುಸ್ಸಕಫೋಧಮನೀಶ್ಚಬ್ಧವಾಹಿನೀಃ ||

ನರಾನ್ಯರೋತ್ಯಕ್ರಿಯಾಕಾನ್ಮೂಕಮಿನ್ಮಿನಗದ್ಗದಾನ್ || ೬೪ ||

ಕಫಯುಕ್ತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಶಬ್ದವಾಹಿನಿಗಳಾದ ಧಮನಿಗಳನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮನುಷ್ಯರ ವಾಕ್ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಳು

ಮಾಡಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಮೂಗರನ್ನಾಗಿಯೂ, ಉಗ್ಗ (ಬಿಕ್ಕಲ)ರನ್ನಾಗಿಯೂ ಗದ್ದೆದಧ್ವನಿ (ಧ್ವನಿನಡಗುವುದು)ಯುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಅಥೇಯಾನೇದನಾಯಾತಿವರ್ಜೋಮೂತ್ರಾಶಯೋತ್ಥಿತಾ ||

ಭಿಂದತೀವಗುದೋಪಸ್ಥಂಸಾತೂನೀನಾಮನಾಮತಃ || ೬೫ ||

ತೂನೀ ಎಂಬ ವಾತರೋಗದ ಲಕ್ಷಣ—ಮಲ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಾಶಯಗಳಲ್ಲಿ ವೇದನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಗುದದ್ವಾರವನ್ನು ಮತ್ತು ಮೂತ್ರದ್ವಾರವನ್ನು ಸಹ ಬಡದುಹಾಕುವಂತಹ ತೊಂದರೆ ಮಾಡುತ್ತಲಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ತೂನೀವಾತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಗುದೋಪಸ್ಥೋತ್ಥಿತಾಯಾತುಪ್ರತಿಲೋಮಂಪ್ರಧಾವಿತಾ ||

ವೇಗೈಃಪಕ್ಷಾಶಯಂಯಾತಿಪ್ರತಿತೂನೀತಿಸೋಚ್ಯತೆ || ೬೬ ||

ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅಂದರೆ ಗುದದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ವೇದನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಪಕ್ಷಾಶಯ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಕೋಶಗಳವರಿಗೂ ತೊಂದರೆ ಮಾಡುತ್ತ ತಲಪಿದಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರತಿತೂನಿ ಎಂಬ ವಾತರೋಗವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸಾಟೋಪಮತ್ಕುಗ್ರರುಜಮಾಧ್ಮಾತಮುದರಂಭೃಶಂ ||

ಅಧ್ಮಾನನಿತಿತಂವಿದ್ಯಾದ್ಭೋರಂವಾತನಿರೋಧಜಂ || ೬೭ ||

ಅಧೋವಾಯುವು ತಡೆಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಅರ್ಭಟ ದೊಡನೆಯೂ ಅತಿಯಾದ ನೋವಿನೊಡನೆಯೂ ಉದುತ್ತ ಬಂದರೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಈ ರೋಗವನ್ನು ಅಧ್ಮಾನವಾತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಮುಕ್ತಪಾರ್ಶ್ವಹೃದಯಂತದೇವಾನಾಶಯೋತ್ಥಿತಂ ||

ಪ್ರತ್ಯಾಧ್ಮಾನಂವಿಜಾನೀಯಾತ್ಕಫನ್ಯಾಕುಲಿತಾನಿಲಂ || ೬೮ ||

ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಹೃದಯ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ವಿನಹ ಹಿಂದಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರವೇ ಆಮಾಶಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಾಧ್ಮಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೋಗವು ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಾಭೇರಧಸ್ತಾತ್ಸಂಜಾತಸ್ಸಂಚಾರೀಯದಿನಾಚಲಃ ||

ಅಷ್ಟೀಲಾವಧ್ವನೋಗ್ರಂಥಿರೂರ್ಧ್ವಮಾಯತಲುನ್ನತಃ || ೬೯ ||

ವಾತಾಷ್ಟ್ರೀಲಾಂವಿಜಾನೀಯಾದ್ವಹಿರ್ಮಾರ್ಗಾವರೋಧಿನೀಂ ||

ಏತಾನೇವರುಜೋಸೇತಾಂವಾತವಿಣ್ಮೂತ್ರರೋಧಿನೀಂ || ೭೦ ||

ಪ್ರತ್ಯಷ್ಟ್ರೀಲಾಮಿತವದೇಜ್ಜ ತರೇತಿರ್ಯಗುತ್ಥಿತಾಂ ||

ಅಷ್ಟ್ರೀಲಾ ಎಂದರೆ ಚರ್ಮಕಾರರು (ಜೋಡುಹೊಲಿಯುವವರು) ಚರ್ಮವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಡಿಗೆಲ್ಲಿಗೆ ಹೆಸರು. ಹೊಕ್ಕುಳಿನಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಕಲ್ಲಿನ ಹಾಗೆ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ದಪ್ಪವಾಗಿ ಒಂದು ಗಂಟು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗಂಟು ಬಹಳ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವುದೂ ಉಂಟು, ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವುದೂ ಉಂಟು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಡೆದು ಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಾತಾಷ್ಟ್ರೀಲಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿಯೇ ಗ್ರಂಥಿಯು ನೋವಾಗಿ ಅಡ್ಡಲಾಗಿದ್ದು ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ತಡೆದು ಹೋಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಷ್ಟ್ರೀಲಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಮಾರುತೇವಿಗುಣೇಬಸ್ಮಾ ಮೂತ್ರಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರವರ್ತತೆ || ೭೧ ||

ವಿಕಾರಾನಿವಿಧಾಶ್ಚಾ ತ್ರಪ್ರತಿಲೋಮೇಭವಂತಿಚ ||

ಮೂತ್ರಾಶ್ರಯಗತವಾದ ವಾಯುವು ಅನುಕೂಲವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿರೇಚನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿದ್ದರೆ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ವಿಕಾರಗಳು ಅಂದರೆ ಮೂತ್ರಾಶ್ರಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಸರ್ವಾಂಗಕಂಪಶ್ಚಿರಸೋವಾಯುರ್ನೇಪಥುಸಂಜ್ಞಿಕಃ || ೭೨ ||

ಖಲ್ವೀತುಪಾದಜಂಘೋರುಕರಮೂಲಾವಮೋಟಿನೀ ||

ತಲೆ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳೂ ನಡುಗುತ್ತಲಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಾಯುವಿಗೆ ನೇಪಥು ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಕಾಲು, ಮೊಳಕಾಲು, ಮೊಳಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡುವ ವಾಯುವಿಗೆ ಖಲ್ವೀ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಸ್ಥಾನನಾಮಾನುರೂಪೈಶ್ಚ ಲಿಂಗೈಶ್ಚೇಷಾನ್ವಿನಿರ್ದಿಶೇತ್ || ೭೩ ||

ಸರ್ವೇಷ್ಟೇತೇಷು ಸಂಸರ್ಗಂ ಪಿತ್ತಾದ್ವೈರುಪಲಕ್ಷಯೇತ್ ||

ಹನುಸ್ತಂಭಾರ್ದಿತಾಕ್ಷೇಪಪಕ್ಷಾಘಾತಾಪತಾನಕಾಃ || ೭೪ ||

ಕಾಲೇನಮಹತಾಢ್ಯಾನಾಯತ್ನಾತ್ಸಿದ್ಧಂತಿವಾಸನಾ ||

ನರಾನ್ ಬಲವತಸ್ತೇತಾನ್ ಸಾಧಯೇನ್ನಿರುಪದ್ರವಾನ್ || ೭೫ ||

ವಾತವಿಕಾರಗಳು ಕೆಲವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ
ಗಳಾದ ವಾತವಿಕಾರಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗಬಹುದು. ಅವುಗಳು ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನ
ಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ತೋರತಕ್ಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೂ
ಹೆಸರಿಡತಕ್ಕದ್ದು, ಮತ್ತು ರೋಗದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ
ಕೊಂಡು ವಾಯುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಇತರ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹನುಸ್ತಂಭ, ಆದಿಪತ, ಆಕ್ಷೇಪಕ, ಪಕ್ಷಾಘಾತ, ಅಪತಾನಕ
ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವಾತವ್ಯಾಧಿಗಳು ಬಹಳ ಕಾಲದವರಿಗೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿ
ದರೂ ಶ್ರೀಮಂತರಾದವರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಹ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ದ್ರವ್ಯ ಬಲವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಒಂದು ವೇಳೆ
ಸಾಧ್ಯವಾದರೆ ಆಗಬಹುದು. ವಾತರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೇಹಬಲ ಚನ್ನಾಗಿರು
ವವರಿಗೆ ಉಪರೋಗಗಳು ಹುಟ್ಟುವ ಮೊದಲಿಗೆ ಹೊಸತರಲ್ಲಿ ಔಷಧಪ್ರಯೋಗ
ಮಾಡಬಹುದು.

ವಿಸರ್ಪದಾಹರುಕ್ ಸಂಗಮೂರ್ಛಾ ರುಚ್ಯಗ್ನಿ ಮಾರ್ದವ್ಯಃ ||

ಕ್ಷೀಣಮಾಂಸಬಲಂವಾತಾಘ್ನಂ ತಿಪಕ್ಷವಧಾದಯಃ || ೭೬ ||

ಶೂನಂಸುಪ್ತತ್ವಚಂಭಗ್ನಂಕಂಪಾಧ್ಮಾನನಿಬೀದಿತಂ ||

ರುಜಾರ್ತಿಮಂತಂಚನರಂವಾತವ್ಯಾಧಿರ್ವಿನಾಶಯೇತ್ || ೭೭ ||

ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉರಿಬಕ್ಕಗಳೇಳುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಮೈನೋವು, ಮಲ
ಮೂತ್ರರೋಧ, ಮೂರ್ಛೆ, ಅರುಚಿ, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ ಇವುಗಳಿರುವುದು; ರಕ್ತ
ಮಾಂಸಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಬಲತಗ್ಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ಪಕ್ಷಾಘಾತಾದಿ ವಾತರೋಗಗಳು
ಬಂದಲ್ಲಿ ಕೊಂದುಹಾಕುತ್ತವೆ. ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ಉದಿರುವುದು, ದೇಹಕ್ಕೆ ಸ್ಪರ್ಶ
ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಂತಾಗಿರುವುದು, ಅಂಗಗಳು ಮುರಿದುಹೋಗಿರುವುದು, ಮೈ ಸದಾ
ನಡುಗುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರವಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ನೋವಿರುವುದು
ಇಷ್ಟು ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತರೋಗವು ಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವ್ಯಾಹತಗತಿಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಸ್ಥಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಿತಿ ತಃ ||

ವಾಯುಸ್ಯಾತ್ಮೋಧಿಕಂಜೀವೇದ್ವೀತರೋಗಸ್ಸಮಾಶೃತಂ || ೭೮ ||

ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಶರೀರಗತವಾದ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳು ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ
ದೇಹದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷಸ್ತಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಬಿಡದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಮಾನವನು ಯಾವ ರೋಗದ ಬಾಧೆಗೂ ಶಿಕ್ಷೆದೆ ಒಂದು
ನೂಗು ವರುಷ ಸುಖವಾಗಿ ಬದುಕುತ್ತಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಾತವ್ಯಾಧಿ ಸಮಾಪ್ತ.

ವಾ ತ ರ ಕ್ತ ನಿದಾ ನ .

ಲವಣಾಮ್ಲಕಟುಕ್ಷಾರಸ್ನಿಗ್ಧೋಷ್ಣಜೀರ್ಣಭೋಜನೈಃ ||
 ಕ್ಲಿನ್ನಶುಷ್ಕಾಂಬುಜಾನೂಪಮಾಂಸಸಿಂಹಾಕಮೂಲಕೈಃ || ೧ ||
 ಕುಳುತ್ಥಮಾಷನಿಷ್ಪಾನಶಾಕಾದಿಪಲಲೇಕ್ಷುಭಿಃ ||
 ದಧ್ಯಾರನಾಳಸೌವ್ವೀರಶುಕ್ತತಕ್ರಸುರಾಸನೈಃ || ೨ ||
 ನಿರುದ್ಧಾಧ್ಯಶನಕ್ರೋಧದಿವಾಸ್ವಪ್ನಪ್ರಜಾಗರೈಃ ||
 ಸ್ರಾಯಶಸ್ಸುಕುಮಾರಾಣಾಂಮಿಥ್ಯಾಹಾರವಿಹಾರಿಣಾಂ || ೩ ||
 ಸ್ಥೂಲಾನಾಂಸುಖಿನಾಂಚಾಪಿಕುಪ್ಯತೇನಾತಶೋಣಿತಂ ||

ಉಪ್ಪು, ಹುಳಿ, ಖಾರ, ಲವಣ, ರಾಸಾಯನಗಳು, ಜಿಡ್ಡು, ಹೆಚ್ಚಾದ
 ಭೋಜನ, ಬಿಸಿಯಾದ ಭೋಜನ, ಅಜೀರ್ಣವಾಗತಕ್ಕ ಗುರ್ಮಾಹಾರಗಳನ್ನು
 ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಹಳಸಿಹೋದ ಆಹಾರಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಒಣಗಿಹೋದ
 ಆಹಾರಗಳನ್ನಾಗಲಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಜವುಗು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ
 ಮಾಂಸ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಮೀನು ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮಾಂಸ, ಎಳ್ಳು,
 ಚಿಗಲಿ, ಮೂಲಂಗಿ, ಹುರಳಿ, ಉದ್ದಿ, ಅವರೆ, ತರಕಾರಿಗಳು, ಮಾಂಸ
 ಗಳು, ಕಬ್ಬಿನಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಗಂಜಿ (ಅಂಬಲಿ) ಸೌವೀರವೆಂದರೆ
 ಅದೊಂದು ಬಗೆಯ ಹುಳಿ ಅಂಬಲಿ, ಹಳಸಿ ಹುಳಿಯಾದ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ತಿನ್ನು
 ವುದು, ಮಜ್ಜೆಗೆ, ಮಧ್ಯಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಮಿತಿಮೀರಿ ಸೇವಿಸುವುದು, ಪರ
 ಸ್ಪರ ವಿದ್ವಾದ್ವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು (ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಿಯಂತೆ) ಸೇರಿಸಿ ಭೋ
 ಜನಮಾಡುವುದು, ಬೇಕಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ
 ಶಿಟ್ಟು ಮಾಡುವುದು, ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ರಾತ್ರಿವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಗೆಟ್ಟು
 ಜಾಗರಣೆಮಾಡುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಮಿಥ್ಯಾಹಾರವಿಹಾರಗಳು
 ಅಂದರೆ ಆಹಾರವನ್ನು ವರ್ಜ್ಯಮಾಡುವುದು, ವ್ಯಾಯಾಮವನ್ನೇ ವರ್ಜ್ಯಮಾಡು
 ವುದು ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಸುಕುಮಾರಪ್ರಕೃತಿಯವರಿಗೆ, ಸ್ಥೂಲ
 ದೇಹಿಗಳಿಗೆ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಸುಖವನ್ನೇ ಬಯಸುವವರಿಗೂ ದೇಹಗತವಾದ
 ವಾದ ವಾಯು ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಸಹ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಹಸ್ತ್ಯಶ್ಲೋಷ್ಪೈರ್ಗಚ್ಛತಶ್ಚಾಶ್ಚ ತಶ್ಚವಿದಾಹ್ಯನ್ನಂಸ

ವಿದಾಹೋಶನಸ್ಯ ||

ಕೃತ್ಸಂರಕ್ತಂವಿದಹತ್ಯಾಶುತಚ್ಚದುಷ್ಪಂಸುತಂಪಾದ

ಯೋಶ್ಚೀಯತೇತು ||

ತತ್ಸಂಪ್ರಕ್ತಂನಾಯುನಾದೋಷಿತೇನತತ್ಪ್ರಾಬಲ್ಯದುಚ್ಯತೆ

ವಾತರಕ್ತಂ || ೪ ||

ವಾತರಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಅನಿ, ಕುದುರೆ, ಒಂಟಿ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸವಾರಿ ಮಾಡುವುದು, ವಿದಾಹಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ಅತ್ಯುಷ್ಣ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಇವೆರಡೂ ಶರೀರಗತವಾದ ರಕ್ತವನ್ನು ವಿದಹತಿ ಅಂದರೆ ಅತ್ಯುಷ್ಣ ಗುಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಅಂತಹ ದುಷ್ಟ ರಕ್ತವು ಕಾಲಿನ ಕಡೆಗೆ ಓಡಿ ಅಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸಂಸರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಾತವು ಪ್ರಧಾನದೋಷವಾಗಿಯೂ ರಕ್ತವು ಉಪದೋಷವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ವಾತರಕ್ತರೋಗವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಸ್ವೇದೋತ್ಕರ್ಷಂನವಾಕಾಷ್ಣ್ಯಂಸ್ಪರ್ಶಾಜ್ಞತ್ವಂಕ್ಷತೇತಿರುಕ್ ||

ಸಂಧಿಶೈಥಿಲ್ಯಮಾಲಸ್ಯಂಸದನಂಪಿಡಕೋದ್ಗಮಃ || ೫ ||

ಜಾನುಜಂಘೋರುಕಟ್ಯಂಸಹಸ್ತಪಾದಾಂಗಸಂಧಿಷು ||

ನಿಸ್ತೋದಸ್ಪುರಣಂಭೇದೋಗುರುತ್ವಂಸುಪ್ತಿರೇವಚ || ೬ ||

ಕಂಡೂಸ್ಸಂಧಿಷುರುಗ್ಲಾತ್ನಾಭೂತ್ನಾನ್ಶಕ್ತಿಜಾಸಕ್ಯತ್ ||

ವೈವರ್ಣ್ಯಂಮಂಡಲೋತ್ಪತ್ತಿರ್ವಾತಾಸ್ಯಕ್ಲ್ವರ್ವಲಕ್ಷಣಂ || ೭ ||

ಈ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಅತಿಯಾಗಿ ಬೆವರುವುದು, ಸುತರಾಂ ಬೆವರು ಬಾರದೆ ನಿಂತಾದರೂ ಹೋಗುವುದು, ಮೈ ಕಪ್ಪಾಗುವುದು, ಮುಟ್ಟಿದರೆ ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಗುವುದು, ಒಂದು ಕಡೆ ಗೀರಿದರೂ ಗಾಯವಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾದ ವೇದನೆಯಾಗುವುದು, ಕೀಲುಗಳು ಸಡಿಲವಾದ ಹಾಗೆ ತೋರುವುದು, ಆಲಸ್ಯ, ಸೋಲು, ಮೊಳಕಾಲು, ತೊಡೆ, ಸೊಂಟ, ಭುಜಗಳು, ಕೈಕಾಲುಗಳ ಕೀಲುಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹುಳಕಡ್ಡಿಯ ಬೊಕ್ಕೆಗಳಂತಹ ಬೊಕ್ಕೆಗಳೇಳುವುದು, ವ್ಯಥೆ, ಶಿಡತ, ನಡತಗಳಿರುವುದು, ಮೈಭಾರ, ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಜವ್ವು ಹಿಡಿಯುವುದು, ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ನೆನೆ, ಕೆರದರೆ ಬಹಳ ವ್ಯಥೆಯಾಗುವುದು, ಮತ್ತು ಹಾಗೆಯೇ ಸುಮ್ಮನಾಗುವುದು, ಪುನಃ ಪುನಃ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಶರೀರದ ವರ್ಣ ಕೆಡುವುದು, ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಬುಕ್ಕೆಗಳು ಮಂಡಲಾಕಾರವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಗುಂಡುಗುಂಡಗೆ ಇರುವುದು, ಇವು ವಾತರಕ್ತರೋಗದ ಪೂರ್ಮಲಕ್ಷಣಗಳು.

ವಾತೇಧಿಕೇಧಿಕಂತತ್ರಶೂಲಸ್ಪುರಣಭಂಜನಂ ||

ಶೋಥಸ್ಯರೌಕ್ಷ್ಯಂಕೃಷ್ಣತ್ವಂಶ್ಯಾವತಾವೃದ್ಧಿಹಾನಯಃ || ೮ ||

ಧಮನ್ಯಂಗುಲಿಸಂಧೀನಾಂಸಂಕೋಚೋಂಗ್ರಹೋತಿರುಕ್ ||

ತೀತದ್ವೇಷಾನುಪಶಯಾಸ್ತಂಭವೇಪಥುಸುಪ್ತಯಃ || ೯ ||

ರಕ್ತೇಶೋಘೋತಿರುಕ್ ತೋದಸ್ತಾವೃತ್ತಿಮುಚಿನಮಾಯತೆ ||

ಸ್ನಿಗ್ಧರೂಕ್ಷೈಶ್ಯಮಂನೈತಿಕಂಡೂಕ್ಲೇದಸಮನ್ವಿತಃ || ೧೦ ||

ಪಿತ್ತೇನಿದಾಹಸ್ಸಂನೋಹಃಸ್ವೇದೋಮೂರ್ಛಾಮದಸ್ತ್ಯಪಾ ||

ಸ್ವರ್ಶಾಸಹತ್ವಂರುಗ್ರಾಗಃಶೋಫಃಪಾಕೋಛಶೋಷತಾ ||೧೦||

ಕಫೇಸ್ತ್ವಮಿತ್ಯಗುರುತಾಸುಪ್ತಿಸ್ನಿಗ್ಧತ್ವಶೀತತಾಃ ||

ಕಂಡೂರ್ಮಂದಾಚರುಗ್ಧ್ವಂದ್ವಂಸರ್ವಲಿಂಗಂಚಸಂಕರಾತ್ ||೧೧||

ಈ ವಾತರಕ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿರುವ ವಾಯುವಿನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ನೋವು, ಮಿಡಿಯುವುದು, ನಡತೆ, ಇವುಗಳು ಉಲ್ಬಣವಾಗಿ ಇರುವುದು, ಊದಿರತಕ್ಕೆ ಭಾಗವು ಬಹಳ ವರಬಾಗಿರುವುದು, ಅದರ ವರ್ಣವು ಕರ್ರಗೊ ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಈ ಊದು ಆಗಾಗ್ಯೆ ಇಳಿಯುವುದು ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚುವುದು ಈ ರೀತಿಯಾಗುವುದು, ನರಗಳು ಬೆರಳಿನ ಕೀಲುಗಳು ಬಗ್ಗಿಹೋಗುವುದು, ಮೈಯಲ್ಲಾ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ನೋವು, ತಣ್ಣಗಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ದ್ವೇಷ, ಶೀತನೀರ್ಯಗೌಡ ಔಷಧಗಳಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಆಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಅವಯವಗಳು ನಿಶ್ಚಲವಾಗುವುದು, ನಡುಕ ಬರುವುದು, ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಜವ್ವು ಹಿಡಿಯುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ವಾತರಕ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವಿಗಿಂತ ರಕ್ತವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕೀಲುಗಳು ಬಾತುಹೋಗುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ನೋವಾಗುವುದು, ವೃಥೆ, ಊದಿರುವ ಭಾಗ ಕೆಂಪಗೆ ಜುಮಗುಟ್ಟುತ್ತಿರುವುದು, ಸ್ನಿಗ್ಧವಾದ ಔಷಧಗಳಿಂದಲೂ ರೂಕ್ಷಗಳಾದ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದಲೂ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ನವೆಯಿರುವುದು, ಬೆವರು ಬರುತ್ತಿರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು, ವಾತರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಆಗಾಗ್ಯೆ ಅಜ್ಞಾನ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಬೆವರು, ಮೂರ್ಚೆ, ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮದ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಇವುಗಳು ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಶರೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದರೇನೇ ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ನೋವು, ಕೀಲುಗಳು ಊದುವುದು, ಬಾವುಗಳೆದ್ದು ಹಣ್ಣಾಗುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೆ ಶರೀರವು ಬೆಚ್ಚಗಿರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ವಾತರಕ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಫವು ಪ್ರಧಾನವಾದರೆ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಂದನಾದಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ಮಂದವಾಗಿರುವುದು, ಭಾರ, ಸ್ವರ್ಶಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಅವಯವಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಜಿಡ್ಡಾಗಿಯೂ ತಣ್ಣಗೂ ಇರುವುದು, ನೆನೆ ಇರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಈ ವಾತರಕ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವದೋಷಜನ್ಯಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಂಡು ಬಂದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ ವಾತರಕ್ತವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಾದಯೋರ್ಮೂಲಮಾಸ್ಥಾಯಕದಾಚಿದ್ಧಸ್ತಯೋರಪಿ ||

ಅಖೋರ್ವಿಪಮನಕ್ರುದ್ಧಂತದ್ವೇಹಮುಪಸರ್ಪತಿ

|| ೧೨ ||

ಈ ವಾತರಕ್ತರೋಗವು ಇಲಿಯ ವಿಸಡೆ ಹಾಗೆ ಕಾಲಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ
ವಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕೈಯ್ಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ
ವಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದೂ ಉಂಟು.

ಅಜಾನುಸ್ಪೃಟಿತಯಚ್ಚ ಪ್ರಭಿನ್ನಂ ಪ್ರಸುತಂ ಚಯುತಂ ||
ಉಪದ್ರವೈಶ್ಚ ಯಜ್ಞಾಷ್ಟಂ ಪ್ರಾಣಮಾಂಸಕ್ಷಯಾದಿಭಿಃ || ೧೪ ||
ವಾತರಕ್ತಮಸಾಧ್ಯಂ ಸ್ಯಾದ್ಯಾಪ್ಯಂ ಸಂವತ್ಸರೋತ್ಥಿತಂ ||
ಅಸ್ತಿಸ್ತಾ ರೋಚಕಶ್ವಾಸಮಾಂಸಕೋಢಶಿರೋಗ್ರಹಾಃ || ೧೫ ||
ಮೂರ್ಛಾಫಿವಾದರುಕ್ತತ್ಯಷ್ಟಾಜ್ವರನೋಹಪ್ರವೇಶಕಾಃ ||
ಹಿಕ್ವಾಸಾಂಗುಲ್ಯವೀರಸರ್ಪಸಾಕತೋದಭ್ರಮಕ್ಲಮಾಃ || ೧೬ ||
ಅಂಗುಲೀವಕ್ರತಾಸ್ಪೋಟಿದಾಹಮರ್ಮಗ್ರಹಾರ್ಬುಧಾಃ ||
ಏತ್ತೈರುಪದ್ರವೈರ್ವರ್ಜ್ಯಂ ನೋಹೇನೈಕೇನ ನಾಪಿಯುತಂ || ೧೭ ||
ಅಕೃತ್ಸೋಪದ್ರವಂ ಯಾಪ್ಯಂ ಸಾಧ್ಯಂ ಸ್ಯಾನ್ನಿರುಪದ್ರವಂ ||
ಏಕದೋಷಾನುಗಂಸಾಧ್ಯಂ ನವಂ ಯಾಪ್ಯಂ ದ್ವಿದೋಷಜಂ || ೧೮ ||
ತ್ರಿದೋಷಜಮಸಾಧ್ಯಂ ಸ್ಯಾದ್ಯಸ್ಯ ಚ ಸ್ಯುರುಪದ್ರವಾಃ ||

ವೋಕಾಲಿನವರಿಗೂ ಬೊಕ್ಕೆಗಳಾಗಿ ಒಡದು ಸೋರುತ್ತಲಿರುವುದು, ಬಲ
ಮತ್ತು ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಉಪರೋಗಗಳು ಹುಟ್ಟಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೆ
ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು, ರೋಗವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಒಂದು
ವರುಷವಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾಪ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾಲಹರಣವಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.
ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಅರೋಚಕ, ಉಬ್ಬಿಸ, ಮಾಂಸಗಳು ಕೊಳತು ಹೋಗಿರು
ವುದು, ಶಿರೋಗ್ರಹವೆಂದರೆ ತಲೆವಡತ, ಮೂರ್ಛೆ, ಉನ್ಮಾದ, ಬಾಯಾರಿಕೆ,
ಜ್ವರ, ಅಜ್ಞಾನ, ವೈನಡುಕ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಮನುಷ್ಯನು ಕುಂಟನಾಗುವುದು,
ಮೈಯ್ಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಬೊಕ್ಕೆಗಳೇಳುವುದು, ವೃಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ,
ಆಯಾಸ, ಜಿರಳುಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಡೆದುಹೋಗುವುದು ಮತ್ತು ಸೊಟ್ಟಿವಾಗುವುದು,
ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಮರ್ಮಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವೇದೆ, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಗಂಟುಗಳಾಗುವುದು
ಇಂತಹ ಉಪದ್ರವಗಳಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ವಾತರಕ್ತರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು
ತಿಳಿದು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉಪದ್ರವಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕೆಲವಿದ್ದು ಕೆಲ
ವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಾಪ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾಲಹರಣವಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಉಪದ್ರವಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಅಜ್ಞಾನವೊಂದಿ
ದ್ದರೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವುದಾದರೂ
ಒಂದು ದೋಷವು ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿ ರೋಗವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು, ರೋಗವು
ಹೊಸತಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಎರಡು ದೋಷ

ಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಾತ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾಲಹರಣ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇದ್ದು ಉಪದ್ರವಗಳೂ ಇದ್ದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಾತರಕ್ತನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಉರುಸ್ತಂಭನಿದಾನ.

ಶೀತೋಷ್ಣದ್ರವಸಂಶುಷ್ಕಗುರುಸ್ನಿಗ್ಧೈರ್ನಿಷೇವಿತೈಃ ||
 ಜೀರ್ಣಾಜೀರ್ಣೇತಥಾಯಾಸಸಂಕ್ನೋಭಸ್ವಪ್ನಜಾಗರೈಃ || ೧ ||
 ಸಶ್ಲೇಷ್ಮಮೇದಃಪವನಃಸಾಮಮತ್ಯರ್ಥಸಂಚಿತಂ ||
 ಅಭಿಭೂಯೇತರಂದೋಷಮೂರುಚೇತ್ರತಿಸದ್ಯತೇ || ೨ ||
 ಸಕ್ಲೃಸ್ಥಿನೀಪ್ರಪೂರ್ಯಾಂತಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾಸ್ತಮಿತೇನಚ ||
 ತದಾಸ್ತಭ್ನಾತತೇನೋರೂಸ್ತಬ್ಧಾಶೀತಾನಚೇತನೌ || ೩ ||
 ಪರಕೀಯಾವಿನಗುರೂಸ್ಯಾತಾಮತಿದೃಢವ್ಯಥೌ ||
 ಧ್ಯಾನಾಂಗಮದ್ರಸ್ತೈಮಿತ್ಯತಂದ್ರಾಘರ್ದ್ಯರುಚಿಜ್ವರೈಃ || ೪ ||
 ಸಂಯುಕ್ತಾಪಾದಸದನಕೃಚ್ಛೋದ್ಧರಣಸುಪ್ತಿಭಿಃ ||
 ತಮೂರುಸ್ತಂಭನಿತ್ಯಾಹುರಾಢ್ಯವಾತಮಥಾಪರೇ || ೫ ||

ತಣ್ಣಗಿರುವ ಆಹಾರಗಳು, ಬಿಸಿಯಾದ ಆಹಾರಗಳು, ದ್ರವರೂಪವಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಒಣಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಗುರ್ಮಾಹಾರಗಳೆಂದರೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬಾರದಂತಹ ಆಹಾರಗಳು, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಜಿಡ್ಡನ್ನು ಆಹಾರದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತಿನ್ನುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಆಹಾರವಸ್ತುವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾದ ಮೇಲೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಹಸಿದು ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗುವ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಆಯಾಸಪಟ್ಟು ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವ್ಯಾಕುಲವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಇತರ ಕಾರಣಗಳು, ನಿದ್ರೆಗೆಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಮಮೇದಸ್ಸು ಇವುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಪಿತ್ತದ ಕಾರ್ಯವೇನೂ ನಡೆಯದಂತೆ ತಡದು ಅಮವಾದೆ ಅಂದರೆ ಅಪಕ್ವವಾದ ದೋಷವನ್ನು ತೊಡೆಯಲ್ಲಿ ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತೊಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಥಿಗಳನ್ನು ಶ್ಲೇಷ್ಮದಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ತೊಡೆಯನ್ನು ಸ್ತಂಭದಂತೆ ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ತೊಡೆಯಿದ್ದರೂ ತೊಡೆಯಿಲ್ಲದಂತಾಗಿ ಸತ್ತವರ ಶರೀರದಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ತಣ್ಣಗಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬಹಳ ಭಾರ

ವಾಗಿ ನೋಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ರೋಗಿಯು ಯಾವಾಗ ನೋಡಿದರೂ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ
ಅಲೋಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಮೈನೋವು, ಶರೀರವು ಸ್ತಿಮಿತ
ವಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಯಾವ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಾಹ
ವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ತೂಕಡಿಕೆ, ವಮನ, ಆರುಚಿ, ಜ್ವರ, ಕಾಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೇತ್ತುವು
ದಕ್ಕೂ ಇಡುವುದಕ್ಕೂ ಬಹಳ ಕಷ್ಟ, ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ
ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣಬರುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ರೋಗವನ್ನು ಊರುಸ್ತಂಭವೆಂದು
ಕೆಲವರೂ ಆಘ್ರವಾತವೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಾಗ್ರೂಪತಸ್ಯನಿದ್ರಾತಿಧ್ಯಾನಂಸ್ತಿಮಿತತಾಜ್ವರಃ ||

ರೋಮಹರ್ಷೋರುಚಿಶ್ಚರ್ದಿರ್ಜಘೋರೋಸ್ಪದನಂತಥಾ || ೧ ||

ವಾತಶಂಕಿಭಿರಜ್ಞಾನಾತ್ಸಸ್ಯಾತ್ ಸ್ನೇಹನಾತ್ಪನಃ ||

ಪಾದಯೋಸ್ಪದನಂಸುಸ್ತಿಂಕೃಚ್ಛಾದುದ್ಧರಣಂತಥಾ || ೨ ||

ಜಂಘೋರುಗ್ಲಾನಿರತ್ಯರ್ಥಂಕಶ್ಚಚ್ಛಾದಾಹನೇದನೇ ||

ಪಾದಂಚವ್ಯಥತೇನ್ಯಸ್ತಂಶೀತಸ್ಪರ್ಶಂನನೇತ್ತಿಚ || ೩ ||

ಸಂಸ್ಥಾನೇಪೀಡನೇಗತ್ಯಾಂಚಲನೇಚಾಪ್ಯನೀತ್ವರಃ ||

ಅನ್ಯನೇಯೋಹಿಂಸಂಭಗ್ನಾವೂರೂಪಾದಾಚಮನ್ಯತೇ || ೪ ||

ಯದಾದಾಹಾರ್ತಿತೋದಾಶೋನೇಪನಃಪುರುಷೋಭನೇತ್ ||

ಊರುಸ್ತಂಭಸ್ತದಾಹನ್ಯಾತ್ಸಾಧಯೇದನ್ಯಥಾನವಂ || ೧೦ ||

ಊರುಸ್ತಂಭವಾತದ ಪೂರ್ದರೂಪ—ನಿದ್ರೆಪೆಚ್ಚು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಏನೊ
ಅಲೋಚನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಅವಯವಗಳು ಚಲನಶೂನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಥಬ್ಧವಾಗಿ
ರುವುದು, ಜ್ವರ, ರೋಮಾಂಚ, ಆರುಚಿ, ವಮನ, ಮೊಳಕಾಲು ಮತ್ತು ತೊಡೆ
ಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ವಾತರೋಗದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಳಾದ ಸ್ನೇಹನ ಸ್ನೇದನಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ರೋಗವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲೇ ಹೋಗುವುದು, ಕಾಲು ನೆಲದ
ಮೇಲೆ ಇಡುವುದೇ ಆಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಕಾಲನ್ನು
ಮೇಲಕ್ಕೇತ್ತುವುದೆಂದರೆ ಅದೊಂದು ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಆಗುವುದು, ಕಾಲುಗಳು ಬಳಲಿ
ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಉರಿ ನೋವುಗಳಿರುವುದು, ಕಾಲಾರಿದರೆ ನೋವು ತಣ್ಣಗಿರುವ
ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದರೂ ಗೊತ್ತೇ ಆಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಕಾಲೂರಿ
ನಿಲ್ಲುವುದು, ನಡೆಯುವುದು, ಅಲ್ಲಾಡಿಸುವುದು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿ
ಚಲನವಲನಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಇತರರ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅವೇಕ್ಷಿಸುವಂತಾಗುವುದು.
ಈ ಊರುಸ್ತಂಭವಾತದಲ್ಲಿ ಇದು ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣ, ಕಾಲುರಿ, ವಡತ, ವಡುಕ
ಇವುಗಳಿದ್ದರೂ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೇ, ಈ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳ್ಯಾವೂ ಇಲ್ಲದೆ
ರೋಗವು ಹೊಸತಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಊರುಸ್ತಂಭನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಆ ಮ ನಾ ತ ನಿ ದಾ ನ .

ವಿರುದ್ಧಾಹಾರಚೇಷ್ಟ್ಯಮಂದಾಗ್ನೇರ್ವಿಶ್ವಲಸ್ಯಚ ||
 ಸ್ನಿಗ್ಧಂಭುಕ್ತವತೋಹ್ಯನ್ನಂವ್ಯಾಯಾಮಂಕುರ್ಮತಸ್ತಥಾ || ೧ ||
 ವಾಯುನಾಪ್ರೇರಿತೋಹ್ಯಾಮುಶ್ಲೇಷ್ಠಸ್ಯಾನ್ಮಾಪ್ರಧಾವತಿ ||
 ತೇನಾತ್ಯರ್ಥಂವಿದಗ್ಧೋಸಾಧಮನೀಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ || ೨ ||
 ವಾತಪಿತ್ತಕಫೈರ್ಭೂಯೋದೂಷಿತಸ್ನೋನ್ನಜೋರಸಃ ||
 ಸ್ಪ್ರೋತಾಂಸ್ಯಭಿಷ್ಯಂದಯತಿನಾನಾವರ್ಣೋತಿಪಿಚ್ಛಿಲಃ || ೩ ||
 ಜನಯತ್ಯಾಶುದೌರ್ಬಲ್ಯಂಗೌರವಂಹೃದಯಸ್ಯಚ ||
 ವ್ಯಾಧೀನಾಮಾತ್ರಯೋಹ್ಯೇಷಆಮಸಂಜ್ಞೋತಿದಾರುಣಃ || ೪ ||
 ಯುಗಪತ್ಸ್ಯಪಿತಾವಂತಸ್ತಿಕಸಂಧಿಪ್ರವೇಶಕೌ ||
 ಸ್ತಬ್ಧನಾಕುರುತೋಗಾತ್ರಮಾಮನಾತಸ್ಯಲುಚ್ಯತೇ || ೫ ||

ಪ್ರಕೃತಿ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಮತ್ತು ಆಹಾರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ವಿರುದ್ಧ ಚೇಷ್ಟೆಗಳಿಂದಲೇ “ಅಜೀರ್ಣವ್ಯಾಯಾಮವ್ಯವಾಯುಜಲಪ್ರತರಣಾದಿ” ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಜೀರ್ಣವಿರುವಾಗ್ಗೆ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿರುದ್ಧ ಚೇಷ್ಟೆಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯವಿರುತ್ತಿರುವುದು ಕುಳಿತ ಕಡೆಯೇ ಕುಳಿತಿರುವುದು, ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಜಿಹ್ವೆನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿಂದು ಅದು ಜೀರ್ಣವಾಗಲೆಂದು ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಅವಕ್ತವಾದ ಅನ್ನರಸವನ್ನು ಮಾರ್ಗ ತಪ್ಪಿಸಿ ಶ್ಲೇಷ್ಠ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಓಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಓಡಿದ ಅನ್ನರಸವು ಮತ್ತೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ವಾತ ಶ್ಲೇಷ್ಠಗಳಿಂದ ವಿದಗ್ಧವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ರಸಮಾಹಿಮಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸಿ, ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ತ್ರಿದೋಷಗಳಿಂದಲೇ ಕೆಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಅತಿಜಿಹ್ವಾಗಿಯೂ ಆಗಿ ರಸವದ ನಾಡಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೆಡಿಸುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಯು ಬಹಳ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ದುರ್ಬಲ ನಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತಾನೆ, ಹೃದಯವು ಅತಿ ಭಾರವಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ಆಮರಸವು ಸಕಲ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ಆಮರಸವು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿ ತ್ರಿದೋಷಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿ ಮೊಂಟವನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಶರೀರ ಎಲ್ಲಾ ನಿಶ್ಚಲವಾಗುವಂತೆಯಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದು, ಇದಕ್ಕೆನೇ ಆಮನಾತ ಹೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಅಂಗಮರ್ದೋರುಚಿಸ್ತೃಷ್ಣಾಲಸ್ಯಂಗೌರವಂಜ್ವರಃ ||

ಅಪಾಕಶ್ಯೂನಶಾಂಗಾನಾಮಾಮನಾತಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ

|| ೬ ||

ಆಮವಾತರೋಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಮೈಯ್ಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಸಿ ಕೆದಂತೆ ಮೈನೋವು, ಆರುಚಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅಲಸ್ಯ (ಸೋಮಾರಿತನ), ಮೈಭಾರ, ಜ್ವರ, ಅಜೀರ್ಣ, ಆಮಯವಗಳು ಉದಿಹೋಗಿರುವುದು, ಇವು ಆಮವಾತರೋಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸಕಷ್ಟಸ್ವರ್ಣರೋಗಾಣಾಂ ಯದಾಪ್ರಕುಪಿತೋಭವೇತ್ ||

ಹಸ್ತಪಾದಶಿರೋಗುಲ್ಭತ್ರಿಕಜಾನೂರುಸಂಧಿಷು || ೭ ||

ಕರೋತಿಸರುಜಂಶೋಥಂಯತ್ರದೋಷಃ ಪ್ರಪದ್ಯತೆ ||

ಸದೇಶೋರುಜ್ಯತೇತ್ಯರ್ಥಂವ್ಯಾಸಿದ್ಧಿವಪ್ತಕೈಃ || ೮ ||

ಜನಯೇತ್ಸೋಗ್ನಿದೌರ್ಬಲ್ಯಂಪ್ರಸೇಕಾರುಚಿಗಾರವಂ ||

ಉತ್ಸಾಹಹಾಸಂವೈರಸ್ಯಂಜಾಹುಚಬಹುಮೂತ್ರತಾಂ || ೯ ||

ಕುಕ್ಷಿಸ್ತಿಕಲಿನತಾಶಲಂತಥಾಸಿದ್ರಾವಿವರ್ದಯಃ ||

ತ್ವಟಃ ಛರ್ದಿಭ್ರಮಮೂರ್ಛಾಶ್ಚ ಹೃದ್ಗ್ರಹಂವಿಡ್ವಿಬದ್ಧತಾಂ || ೧೦ ||

ಜಾಡ್ಯಾಂತ್ರಕೂಜಮಾನಾಹಂಕಷ್ಠಾಂಶ್ಚಾನ್ಯಾನುಸದ್ರವಾನ್ ||

ಅತ್ಯಂತ ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಈ ರೋಗವು ಕೈ, ಕಾಲು, ಹರಡು, ತಲೆ, ಮೂಳೆ ಕಾಲು, ಸೊಂಟ, ತೊಡೆ ಇವುಗಳ ಕೀಲುಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ದೋಷವು ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕೂಡುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಜೀಳು ಕಡಿದಂತೆಯೇರುತ್ತಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿರುಚಿ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಮೈಭಾರ, ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಉತ್ಸಾಹ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಬಾಯಿಗೆ ಯಾವ ರಸವೂ ತೋರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಮೂತ್ರವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಶಾಲೆ, ನಿದ್ರೆ ಬಾರದೆಹೋಗುವುದು. ಬಾಯಾರಿಕೆ, ವಮನ, ಬುದ್ಧಿ ಭ್ರಮಣೆ, ಮೂರ್ಛೆ, ಎದೆಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಲಬಂಧ, ಜಡತ್ವವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಇಂತಹ ತೊಂದರೆಗಳ ನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಪಿತ್ತಾತ್ಮದಾಹರಾಗಂಚಸಶೂಲಂಪವನಾನುಗಂ || ೧೧ ||

ಸ್ತಿಮಿತಂಗುರುಕಂಡೂಂಚಕಫದುಷ್ಪಂತಮಾದಿಶೇತ್ ||

ಆಮವಾತರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತವು ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಉದಿರತಕ್ಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉರಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ವರ್ಣ ಸಹ ಇರುತ್ತದೆ, ವಾತವು ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಡತ, ಶಾಲೆ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಕಫವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಆತಿಯಾಗಿ ಉದಿಕ್ಕೊಂದು ಸ್ತಿಮಿತವಾಗಿ ಭಾರವಾಗಿ ನವೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಏಕದೋಷಾನುಗಸ್ತಾಘ್ಯೋದ್ವಿದೋಷೋಯಾಪ್ಯುಚ್ಯತೇ || ೧೨ ||
 ಸರ್ವದೇಹಚರಶ್ಶೋಭಸ್ಸಕೃಚ್ಛ್ರಸ್ಸನ್ನಿಪಾತಿಕಃ ||

ಈ ಅನುವಾತರೋಗವು ಒಂದೇ ದೋಷವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಎರಡು ದೋಷಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಾಪ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ (ಕಾಲಹರಣವಾಗತಕ್ಕದ್ದು) ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಸಮವಾಗಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಬಾಕು (ಶೋಭೆ) ಮೈಯ್ಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಷ್ಟವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅನುವಾತನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಶೂಲನಿದಾನ.

ದೋಷೈಃಪ್ರಥಮಾಸಮಸ್ತಾದ್ವಂದ್ವೈಶ್ಶೂಲೋಷ್ವಧಾಭವೇತ್ ||
 ಸರ್ವೇಷ್ಟೇತೇಷುಶೂಲೇಷುಸ್ತ್ರಾಯೇಣಪವನಃಪ್ರಭುಃ || ೧ ||

ಶೂಲೆ ಎಂದರೆ ದೇಹದ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಬರುವ ನೋವು ಮತ್ತು ಶಿಡತಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ, ಹಲ್ಲುಶೂಲೆ, ತಲೆಶೂಲೆ ಎಂಬದಾಗಿ ಅನೇಕವಿಧ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ ರೋಗದ ನಿದಾನ, ಈ ಶೂಲರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ, ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ, ಅಮರಸಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಎಂಟುವಿಧ. ಈ ಶೂಲರೋಗದ ಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಾತವೇ ಪ್ರಧಾನ ಅಂದರೆ ವಾತಸಂಬಂಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು.

ನ್ಯಾಯಾನುಯಾನಾದತಿಮೈಥುನಾಚ್ಛಪ್ರಜಾಗರಾತ್

ಶೀತಜಲಾತಿಪಾನಾತ್ ||

ಕಲಾಯಮುದ್ಗಾಢಕಿಕೋರದೂಷಾದತ್ಯರ್ಥರೂಕ್ಷಾಧ್ಯಶ

ನಾಭಿಘಾತಾತ್ || ೨ ||

ಕಷಾಯತಿಕ್ತಾತಿವಿರೂಢಜಾನ್ಸನಿರುದ್ಧವಲ್ಲೂರಕ

ಶುಷ್ಕಶಾಕಾತ್ |

ವಿಟಶುಕ್ರಮೂತ್ರಾನಿಲನೇಗರೋಧಾತ್ ಶೋಕೋಪ

ನಾಸಾದತಿಹಾಸ್ಯಭಾಷಾತ್ || ೩ ||

ನಾಯುಃಪ್ರವೃದ್ಧೋಜನಯೇದ್ವಿತೂಲಂಧೃತ್ವಾರ್ಕ್ವಪೃಷ್ಠತ್ರಿಕ

ಬಸ್ತಿವೇಶೇ ||

ಜೀರ್ಣೋಪದ್ರೋಷೋಪಘನಾಗಮೇಚಶೀತೇಚಕೋಪಂಸಮು

ವೈತಿಗಾಥಂ || ೪ ||

ಮುಕುರ್ಮುಹುಚ್ಛೋಷಶಮಪ್ರಕೋಪಿವಿಡ್ವಾತಸಂಪ್ರಂಭನ

ತೋದಧೋದೈಃ ||

ಸಂಸ್ಪೇಷನಾಭ್ಯಂಜನಮರ್ಧನಾಡ್ವೈಸ್ವಿಗ್ಧೋಷ್ಠಭೋಜ್ಯೈಶ್ಚ

ಶಮಂಪ್ರಯಾತಿ || ೫ ||

ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ವಾಶನದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾದ ಪ್ರೇಸಂಗಮಾಡುವುದು, ನಿದ್ರೆಗೆಡುವುದು, ತಣ್ಣೀರನ್ನು ಹಿರಿದಾಗಿ ಕುಡಿಯುವುದು, ಬಹುಣೆ, ಹೆಸರು, ಅವಶ್ಯ, ನೆಲಗಡಲೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು. ಅತಿರೋಕ್ಷವಾದ ಅಹಾರವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಭೋಜನದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಯಾವುದಾದರೂ ಕಟ್ಟು ಬೀಳುವುದು, ವಗರು, ಕೂ, ಸವ್ಯವ್ಯ ವಾರ್ಧಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಪೋಷಕವಾದ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಿನ್ನುವುದು, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಒಣಗಿದ ಮಾಂಸ, ಒಣಗಿದ ತರಕಾರಿಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು. ಏಳು ಸಸಾಯು, ಶುಕ್ರ ಎಂದರೆ ಪುರುಷವೀರ್ಯ, ಇವುಗಳನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತಮಾಡದೆ ತಡೆಯುವುದು, ಹೆಚ್ಚಾದ ಮಾಂಸವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಪತ್ತೆನ್ನೊಳ್ಳುವುದು, ಉಪವಾಸ ಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ನಗುತ್ತ ಮಾತನಾಡುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು—ಹೃದಯ, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು, ಪ್ರಷ್ಠಭಾಗ, ಸೂಂಟು, ಮೂತ್ರಾಶಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಆಹಾರ ಜೀರ್ಣವಾದಾಗ, ಸಾಯಂಕಾಲದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ತೀತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹ ಶೂಲೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ, ವೇದನೆಯು ವದೇ ಪದೇ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲೂ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಲೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಅಪಾನವಾಯು ಮತ್ತು ಮಲವ್ರವೃತ್ತಿ ಸಹ ತಡೆದು ಹೋಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಶೂಲೆ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುವುದು, ಮೈಯ್ಯನ್ನು ಬೆವರಿ ಸುವ ಉಪಾಯಗಳು, ಅಭ್ಯಂಜನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮೈಯ್ಯೆಸೆಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಿಸಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ನೇಹಪ್ರಚುರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಆಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ಭೋಜನಗಳಿಂದಲೂ ರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಾರಾತಿತೀಕ್ಷ್ಣೋಷ್ಣವಿದಾಹಿತ್ಯಲನಿಷ್ಪಾವಸಿಷ್ಯಾಕ

ಕುಲಿತ್ಫಯೂಷೈಃ ||

ಕಟ್ಟಿಮ್ಲಸೌವೀರಸುರಾವಿಕಾರೈಃಕ್ರೋಧಾನಲಾಯಾ

ಸರವಿಪ್ರತಾಪೈಃ || ೬ ||

ಗ್ರಾಮ್ಯಾತಿಯೋಗಾದಶನೈರ್ವಿದಗ್ಧೈಃಸಿತ್ತಂಪ್ರಕುಪ್ಯಾಶು

ಕರೋತಿಶೂಲಂ ||

ತೃಣೋಹದಾಹಾರ್ತಿಕರಂಹಿನಾಭ್ಯಾಂಸುಸ್ವೇದನೂಚ್ಛಾರ

ಭ್ರಮಚೋಷಯುಕ್ತಂ || ೭ ||

ಮಧ್ಯಂದಿನೇಕುಪ್ಯತಿಚಾರ್ಧರಾತ್ರೈವಿದಾಹಕಾಲೇಜಲ

ದಾತ್ಯಯೇಚ ||

ಶೀತೇಚಶೀತೈಸ್ಸಮುಪ್ಯತಿಶಾಂತಿಸುಸ್ವಾದುಶೀತೈರಪಿ

ಭೋಜನೈಶ್ಚ || ೮ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಶೂಲೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು—ಯವಕ್ಷಾರ ಸರ್ಜಕ್ಷಾರ ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷಾರಗಳು, ಅತ್ಯಂತ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿಯೂ ಉಷ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸಾಸುವೆ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಉಷ್ಣವೀರ್ಯಗಳಾದ ಬಿದಿರು ಕಳೆಲೆ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಎಣ್ಣೆ, ಅವರೇಕಾಳು, ಚಿಗಳೆ, ಹುರಳಿಕಾಳು ಸೇರಿದ ಆಹಾರಗಳು, ಬಾರ, ಹುಳಿ, ಹುಳಿಗಂಜಿ, ಆಸವ ಅರಿಷ್ಟ ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಭೇದಗಳು, ಅತಿಯಾಗಿ ಶಿಟ್ಟಿವಾಡುವುದು, ಬೆಂಕಿಕಾಯಿಸು ವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಆಯಾಸ, ಜಿಸಿಲು ಕಾಯಿಸುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಮಾಡುವುದು, ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥವು ವಿದಾಹಿ (ಉಷ್ಣವಾಡತಕ್ಕ) ಸ್ವಭಾವದ್ದಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದೇಹದಲ್ಲಿ ದೋಷಪ್ರಕೋಪವಾಗಿರುವ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿದಾಹಿಗಳನ್ನಿ ಸಿಕ್ಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಇಂತಹ ದೋಷವಿರುವುದು, ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಶೂಲೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಬಾಯಾ ರಿಕೆ, ಬವಳಿಬರುವುದು, ಮೈಯೂರಿ, ಹೊಕ್ಕಳಿನ ಹತ್ತರ ಬಹಳ ವ್ಯಥೆ, ಮೈ ಬೆನರುತ್ತಿರುವುದು, ಮೂರ್ಚ್ಛೆ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಉರಿಹೊರಟಿ ಹಾಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ತರದ ಹಿಂಸೆಗಳಾಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಶೂಲೆಯು ಮಧ್ಯಾನದ ಹೊತ್ತು, ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ, ಮಳೆಗಾಲ ಕಳೆದು ಶೀತಕಾಲ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ್ಯೆ ಆಹಾರ ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರತಕ್ಕ ಕಾಲ ಇಂತಹ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ, ಶೀತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೀತವೀರ್ಯಗಳಾದ ಔಷಧಗಳಿಂದ, ಮಧುರ ಮತ್ತು ಶೀತಗಳಾದ ಆಹಾರಗಳಿಂದ ಶಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆನೂಪವಾರಿಜಕಿಲಾಟಪಯೋವಿಕಾರೈರ್ಮಾಂಸೇಕ್ಷುಪಿಷ್ಟ

ಕ್ಯಸರಾತಿಲಶಷ್ಟುಲೀಭಿಃ ||

ಅನ್ಯೈರ್ಬಲಾಸಜನಕೈರಪಿಹೇತುಭಿಶ್ಚ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾಪ್ರಕೋಪ

ಮುಪಗಮ್ಯಕರೋತಿಶಾಲಂ || ೯ ||

ಹೃಲ್ಲಾಸಕಾಸದನಾರುಚಿಸಂಪ್ರಸೇಕೈರಾ ಮಾಂಸೇಷ್ವಿಮಿತ

ಕೋಷ್ಠಕಿರೋಗುರುತ್ವೈಃ ||

ಭುಕ್ತೇಷಮೈದಹಿರುಜಂಕುರುಲೇತಿಮಾತ್ರಂಸೂರೋದಯೇಢ

ಶಿಶಿರೇಕುಸುಮಾಗಮೇಚ || ೧೦ ||

ಜನುಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಾಂಸ, ನೀರಿ
ನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೀನು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಾಂಸ, ಮಜ್ಜೆಗೆ, ಮೊಸರು,
ಶ್ಲೇಷ್ಮವರ್ಧಕಗಳಾದ ಇತರ ಮಾಂಸಗಳು, ಕಬ್ಬು, ಕಬ್ಬಿನಹಾಲು, ಹಿಟ್ಟುಗಳು
ಕಿಚ್ಚಡಿ, ಎಳ್ಳು ಸೇರಿದ ವಸ್ತುಗಳು, ಚಕ್ಕುಲಿ ಎಂಬ ಭಕ್ಷ್ಯ, ಇಂತಹ ಶ್ಲೇಷ್ಮ
ವರ್ಧಕಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಶೂಲೆಯನ್ನು
ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಬಾಯಿ ನೀರುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಅರುಚಿ
ಆಮಾರಯ್ಯನೆಂದರೆ ಆಹಾರದ ಚೀಲವು ಮುಂದವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು,
ಕೋಷ್ಠವು ಸ್ತೀವಿತವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಮುಂದವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ತಲೆನೋವು,
ತಲೆಭಾರ, ಇಂತಹ ವಿಕಾರಗಳಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಸೂರ್ಯೋದಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೀತ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶೂಲೆಯು ಪ್ರಬಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವೇಷು ದೋಷೇಷು ಚ ಸರ್ವಲಿಂಗಂ ವಿದ್ಯಾ ದ್ವಿಷಹ ಸರ್ವ
ಭವಂ ಹಿ ಶೂಲಂ ||

ಸುಕಷ್ಣಮೇನಂ ನಿಷವಜ್ರಕಲ್ಪಂ ನಿವರ್ಜನೀಯಂ ಪ್ರವದಂ
ತಿತದ್ ಜ್ಞಾಃ || ೧೧ ||

ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ
ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಲೇ ಶೂಲ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಇಂತಹ ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯವಾದ
ಶೂಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆನಾಥ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ವರ್ಜಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಅಟೋಪಹೃಲ್ಲಾ ಸವಮಾಗುರುತ್ವಸ್ತೈಮಿತ್ಯ ಕಾನಾಹಕಫ
ಪ್ರಸೇಕೈಃ ||

ಕಫಸ್ಯ ಲಿಂಗೇನ ಸಮಾನಲಿಂಗಂ ಆಮೋದ್ಭವಂ ಶೂಲಮುದಾ
ಹರಂತಿ || ೧೨ ||

ಅರ್ಜೀಣದ ಶೂಲೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು—ಶೂಲೆಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವಾಗ್ಗೆ
ಬಹಳ ಜೋರಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುತ್ತಿರುವುದು,
ವಮನ, ಮೈಭಾರ, ಹೊಟ್ಟೆಮುಂದವಾಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರವಿರುವುದು,
ಆಗಾಗ್ಗೆ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಬಾಯಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ
ಲಕ್ಷಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕಫಜನ್ಯ ಶೂಲೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಲಿದ್ದರೆ ಅದು
ಶೂಲೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಬಸ್ಮಾಹೃತ್ಪಾರ್ಶ್ವಪೃಷ್ಠೇಷು ಸಶೂಲಃ ಕಫನಾತಿಕಃ ||

ಕುಕ್ಷಾಹೃನ್ನಾಭಿಮಧ್ಯೇಷು ಸಶೂಲಃ ಕಫಪೈತ್ತಿಕಃ || ೧೩ ||

ಕಫವಾತಜನ್ಯ, ಕಫಪಿತ್ತಜನ್ಯ ಈ ಎರಡು ರೀತಿಗಳ ಲಕ್ಷಣವೇನಂದರೆ—
ಮೂತ್ರಾಶಯ. ಹೃದಯದ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು, ಪೃಷ್ಠಭಾಗ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ-
ತಕ್ಕ ಶೂಲೆಯು ಕಫ ಮತ್ತು ವಾತಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ (ಅಡಿ-
ಹೊಟ್ಟೆ) ಇರುವದು ಮತ್ತು ಹೊಕ್ಕುಕುಕ್ಕು ನಡುವೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಶೂಲೆಯು ಕಫ
ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು.

ಮಾಂಸಜ್ವರಕರೋಘೋಶೋಣಿಚ್ಛೇದನೋಪಾತಪೈತ್ತಿಕಃ ||

ಬಕಚೋಷೂತ್ಥಿಶಸ್ನಾಭೋಷ್ಯಾಚ್ಛೇದನೋಘೋಷೋಽಪಾಕಃ || ೧೪ ||

ಸರ್ವದೋಷೋತ್ಥಿಶೋಘೋರಸ್ತ್ಯಸಾಧ್ಯೋಘೋರೈವದ್ರವಃ ||

ವಾಯು ಮತ್ತು ಪಿತ್ತ ಇವುಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶೂಲೆಯು ವೈಯುರಿ,
ಜ್ವರ ಇವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಬಹು ಭಯಂಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.
ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ದೋಷವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಮೂರ ಉಂಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ
ಮಲವಾಗಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದರ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ದೋಷ ಸಹ
ಕೂಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಗುವದು ಕಫಾಧ್ಯ, ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಕೂಡಿ
ಶೂಲೆಯು ಬಹುನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಅದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬವಾಗಿಯೂ ಬಹು ಭಯಂ-
ಕರವೆಂಬವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸ್ತೋನಿಗದಾನ್ಯೈಃ ಪ್ರಕುಪಿತೋಪಾಯುಷ್ಪನ್ನಿವತಸ್ತಸಾ || ೧೫ ||

ಕಫಪಿತ್ತೇಶಮಾವೃತ್ಯ ಶೂಲಕಾರೀಭವೇದ್ಭವೀ ||

ಭುಕ್ತೇಜೀರ್ಯತಯಚ್ಛೂಲಾಶದೇವಪರಿಣಾಮಜಂ || ೧೬ ||

ಶಸ್ತಲಕ್ಷಣಮಪ್ಯೇತಸ್ಯ ಮಾನೇವಾಭಿಧೀರತೀ ||

ಅಧ್ಯಾಸಾಪೋಪವಿಣ್ಣೂ ಶ್ರವಿಬಂಧಾರತಿನೇಷನೈಃ || ೧೭ ||

ಪರಿಣಾಮ ಶೂಲೆಯ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ವಾತಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ
ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶೂಲೆ-
ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಭೋಜನವು ಜೀರ್ಣವಾಗು-
ವಾಗೈ ಶೂಲೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಪರಿಣಾಮಶೂಲೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು, ಇದರಲ್ಲಿ
ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ವೇದನೆ ಇವುಗಳು ಭಯಂಕರವಾಗಿರುವವು, ಮಲಮೂತ್ರ
ಗಳು ಬದ್ಧವಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಅರುಚಿ ಇರುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಯು ಹಿಂಕೆಯನ್ನು
ತಡೆಯಲಾರದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಡುಗುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ನಿಗ್ಧೋಷ್ಣೋಪಶಮಸ್ತ್ರಾಯಂವಾತಿಕಂ ತದ್ಭದೇದ್ಭಿಷಕ್ ||

ತೃಷ್ಣಾ ದಾಹಾರತಿಸ್ವೇದಂಕಟ್ಟಿವ್ಲಲವಣೋತ್ತರಂ || ೧೮ ||

ಶೂಲಂಶೀತರನುಪ್ರಾಯಂಸೈತ್ರಿಕಂಲಕ್ಷಯೇದ್ವಯಃ ||

ಭರ್ಜಿಹೃಲ್ಲಾಸಸಂಮೋಹಂಸ್ವಲ್ಪರುಗ್ಧೀರ್ಘಸಂತತಿ || ೧೯ ||

ಕಟುತಿಕ್ರೋಧಶಾಂತಂಚತಚ್ಚ ಜ್ಞೇಯಂಕಘಾತ್ಮಕಂ ||

ಈ ಪರಿಣಾಮಶೂಲೆಯು ಸ್ವೇದಮುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಉಷ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಔಷಧಾದಿಗಳಿಂದ ಕಡಮೆಯಾದರೆ ಅದನ್ನು ವಾತಪ್ರಬಲವಾದ ಪರಿಣಾಮಶೂಲವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ವೈಯುರಿ, ಅರುಚಿ, ವೈವಿರವು ಇವು, ಇಂತಹ ವಿಕಾರಗಳಿದ್ದರೆ ಖಾರ, ಉಪ್ಪು, ಹುಳಿ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಂದರೆ ಮೇಚ್ಚುತ್ತಿರುವ ಶೀತವರ್ಷಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಲೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಬಲವಾದ ಪರಿಣಾಮಶೂಲೆ ಎಂತಲೂ, ಹಾಂತಿ, ಬಾಯಿಸೀರು ಹಿರುಳುವು, ಮುತ್ತಿತಿ ಅಂದರೆ ಬಂದು ಒಗೆಯ ಮದ ಬಂದಂತೆ ತೋರುವುದು, ಶೂಲೆಯ ವೇದನೆ ಅತಿವಾಗಿದ್ದಿರುವುದು, ವೇದನೆ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘಕಾಲ ಅನುಪರ್ತಿಗೊಂಡಿರುವುದು, ಹುಳಿ, ಕರು ಇವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನೋಣದರಿಂದ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು ಈ ರೀತಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕಫಪ್ರಧಾನವಾದ ಪರಿಣಾಮಶೂಲೆ ಎಂಬ ವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕು.

ಸಂಸೃಷ್ಟಲಕ್ಷಣಯುಧ್ವಾದ್ವಿದೋಷಂಪರಿಕಲ್ಪಯೇತ್ || ೨೦ ||

ತ್ರಿದೋಷಜಮಸಾಧ್ಯಂಚಕ್ಷೀಣಮಾಂಸಬಲಾನಲಂ ||

ಎರಡರದು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕೂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಜವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕೂಡಿದ್ದು ಇತರರನ್ನರತ್ತ ಕಡಮೆಯಾಗಿದ್ದು ರಕ್ತವಾಂಸಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಕಾಯ ರಕ್ತ ಸಹ ಕಡಮೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಜೀರ್ಣೇಜೀರ್ಣತ್ಯಜೀರ್ಣವಾಯುಚ್ಛಾಲಮುಪಜಾಯತೇ || ೨೧ ||

ಪಥ್ಯಾಪಥ್ಯಪ್ರಯೋಗೇಣಭೋಜನಾಭೋಜನೇನಚ ||

ನಶಮಂಯಾತಿನಿಮಿಮಾತ್ಸೋನ್ನದ್ರವಣದಾಹೃತಃ || ೨೨ ||

ಅನ್ನದ್ರವಾಖ್ಯಲಾಲೇಷುನತಾವತ್ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಮಶ್ನುತೇ ||

ವಾಂತಮಾತ್ರೇಜರತ್ಪಿತ್ತಂಶೂಲಮಾರುವ್ಯಪೋಹತಿ • || ೨೩ ||

ಅನ್ನ ಜೀರ್ಣವಾದ ನೋಲೆಯೂ ಜೀರ್ಣವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗಲೂ ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೂ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಪಥ್ಯವಾಡಲಿ ಅಪಥ್ಯವಾಡಲಿ ಭೋಜನವಾಡಲಿ ಮಾಡದಿರಲಿ ಶಮನವಾಗದಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಅನಿಯತವಾದ ಶೂಲೆಗೆ ಅನ್ನದ್ರವಶೂಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ರೋಗಿಗೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಆರೋಗ್ಯವಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ, ವಮನವಾದರೆ ಮಾತ್ರ ಪಿತ್ತವು ಜೀರ್ಣವಾಗಿ ಶೂಲೆಯು ಆಗ್ನೇಯ ಶಮನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಿಣಾಮಶೂಲನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಉದಾವರ್ತನಿದಾನ.

ವಾತವಿಣ್ಮೂತ್ರಜ್ವಂಭಾಶ್ರುಕ್ಷವೋದ್ಗಾರವಮಾಂದ್ರಿಯೈಃ ||

ಕ್ಷುತ್ತ್ವಷ್ಟೋಚ್ಛ್ವಾಸನಿದ್ರಾಣಾಂಧೃತ್ಯೋದಾವರ್ತಸಂಭವಃ ||೧೩||

ಅಸಾನವಾಯು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಆಕಳಿಕೆ, ಕಣ್ಣೀರು, ಶಿ.ನು, ತೇಗು, ವನುನ, ಶುಕ್ರ, ಹಸಿವು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಉಸಿರು, ನಿದ್ರೆ, ಇವುಗಳ ವೇಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದಾಗ್ಯೆ ಅಂದರೆ ಇವು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ಸೂಚನೆ ತೋರಿದಾಗ್ಯೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡದೆಂತೆ ಮಾಡಿ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆದು ಅವುಗಳನ್ನು ಒಳಗೇ ನಿಲ್ಲಿಸೋಣವೆಂದರೆ ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಮಾಡೋಣವೆಂದರೆ ಉದಾವರ್ತವೆಂಬ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ವಾತಮೂತ್ರಪುರೀಷಾಣಾಂಸಂಗಾಧ್ಮಾನುಕ್ಲಂಶೋರುಜಾ ||

ಜಠರೇವಾತಜಾಶ್ಚಾನ್ಯೇರೋಗಾಸ್ತುರ್ವಾತನಿಗ್ರಹಾತ್ || ೨ ||

ಅಟೋಪಶೂಲೌಪರಿಕರ್ತಿಕಾಚಸಂಗಃಪುರೀಷಸ್ಯತಥೋರ್ಧ್ವ

ವಾತಃ ||

ಪುರೀಷಮಾಸ್ಯಾದಥನಾನಿರೇತಿಪುರೀಷವೇಗಾಭಿಹತೇನರಸ್ಯ || ೩ ||

ಬಸ್ತಿಮೇಹನಯೋಶ್ಯೂಲಂಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಂಶಿರೋರುಜಾ ||

ವಿನಾಮೋವಂಕ್ಷಣಾನಾಹಃಸ್ಯಾಲ್ಲಿಂಗಂಮೂತ್ರನಿಗ್ರಹೇ || ೪ ||

ಮನ್ಯಾಃಗಲಸ್ತಂಭಶಿರೋವಿಕಾರಾಜ್ಯಂಭೋಪಘಾತಾತ್ಪನ

ನಾತ್ಮಕಾಸ್ಯುಃ ||

ತಥಾಕ್ಷಿನಾಸಾನದನಾಮಯಾಶ್ಚ ಭವಂತಿತಿವ್ರಾಸ್ನಹಕರ್ಣ

ರೋಗೈಃ || ೫ ||

ಅನಂದಜಂವಾಪ್ಯಥಶೋಕಜಂವಾನೇತ್ರೋದಕಂಪ್ರಾಪ್ತಮು

ಮುಂಚತೋಹಿ ||

ಶಿರೋಗುರುತ್ವಂನಯನಾಮಯಾಶ್ಚ ಭವಂತಿತಿವ್ರಾಸ್ನಹಪೀನ

ಸೇನ || ೬ ||

ಮನ್ಯಾಸ್ತಂಭಶ್ಶಿರಶ್ಯೂಲಂಅರ್ಧಿತಾರ್ಧಾವಭೇದಕೌ ||

ಇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂಚದೌರ್ಬಲ್ಯಂಕ್ಷವಥೋಸ್ಯಾದ್ವಿಧಾರಣಾತ್ || ೭ ||

ಕಂಠಾಸ್ಯಪೂರ್ಣತ್ವಮತೀವತೋದಃಕೂಜಶ್ಚನಾಯೋರಥವಾ

ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ || ೮ ||

ಉದ್ಗಾರವೇಗೇಭಿಹತೇಭವಂತಿಘೋರಾನಿಕಾರಾಃಪನನ

ಪ್ರಸೂತಾಃ || ೯ ||

ಕಂಡೂಕೋತಾರುಚಿವ್ಯಂಗಶೋಫಸಾಂಡ್ವಾಮಯಜ್ವರಾಃ ||

ಕುಷ್ಠವೀರಸರ್ಪಹೃಲ್ಲಾಸಾಶ್ಚರ್ಮನಿಗ್ರಹಜಾಗದಾಃ || ೯ ||

ಮೂತ್ರಾಶಯೇವೈಗುದಮುಷ್ಕಯೋಶ್ಚ ಲೋಭೋರುಜಾಮೂತ್ರ
ವಿನಿಗ್ರಹಶ್ಚ |

ಉಕ್ತಾಶ್ಚರೀತತಸ್ತವಣಂಭವೇಚ್ಚ ತೇತೇನಿಕಾರಾವಿಹತೇಚ
ಶುಕ್ರೇ || ೧೦ ||

ತಂದ್ರಾಂಗಮರ್ದಾವರುಚಿಃಶ್ರಮಶ್ಚಕ್ಷುಧಾಭಿಘಾತಾತ್ಪ್ರಶ
ತಾಚದೃಷ್ಟೇಃ |

ಕಂಠಾಸ್ಯಲೋಪಶ್ರವಣಾನರೋಧಸ್ತೃಷ್ಣಾನಿಘಾತಾದ್ಧೃದಯೇ
ವ್ಯಥಾಚಃ || ೧೧ ||

ಶ್ರಾಂತಸ್ಯನಿಶ್ವಾಸವಿನಿಗ್ರಹೇಣಹೃದ್ರೋಗಮೋಹಾವಥವಾಪಿ
ಗುಲ್ಮಃ ||

ಜೃಂಭಾಂಗಮರ್ದೋಕ್ಷಶಿರೋತಿಜಾಡ್ಯಂನಿದ್ರಾಭಿಘಾತಾದ
ಥವಾಪಿತಂದ್ರಾ || ೧೨ ||

ಅಪಾನವಾಯು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಉದಾವರ್ತ
ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿ ಇನ್ನೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಬಹುದಾದ
ರೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಅಪಾನವಾಯುವನ್ನು ತಡೆಯುತ್ತ ಬಂದರೆ
ಕ್ರಮೇಣ ಸರಾಗವಾಗಿ ಅಪಾನವಾಯು ಹೊರಡುವುದೇ ನಿಂತಹೋಗುತ್ತದೆ.
ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ತಡೆಯುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಆಯಾಸ
ಇನ್ನೂ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ವಾತವಿಕಾರಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಮಲವನ್ನು
ತಡೆಯುವುದನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಹೊಟ್ಟೆಶಾಲೆ,
ಕತ್ತರಿಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದಂತೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವೇದನೆ, ಮಲವು ಬದ್ಧವಾಗಿಯೆ
ಹೋಗುವುದು, ತೇಗು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಮಲವೇ ಮುಖ
ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಈ ರೋಗಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಮೂತ್ರ
ವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಮೂತ್ರಾಶಯ (ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆ) ಶಿಶ್ನ ಇವುಗಳು ವಡತೆ
ಬರುವುದು, ಮೂತ್ರಹೊರಡುವುದೇ ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು, ತಲೆನೋವು, ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆ
ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಮನುಷ್ಯನೇ ಬಗ್ಗಿಹೋಗುವಂತಾಗುವುದು, ಗೆಜ್ಜೆಕಟ್ಟಿ ಮತ್ತು
ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆ ಸಹ ಊಸುವುದು ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಆಕಳಿಕೆಯನ್ನು ತಡೆದರೆ
ದವಡೆಗಳು ಗಂಟಲು ಇವು ಸ್ತಂಭಿತವಾಗುವವು, ತಲೆನೋವು ಮೊದಲಾದ
ತಿರೋವಿಕಾರಗಳು, ನೇತ್ರರೋಗಗಳು, ನಾಸಿಕಾರೋಗಗಳು, ಮುಖರೋಗಗಳು
ಕರ್ಣರೋಗಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ ಸಂತೋಷದಿಂದಾಗಲಿ
ದುಃಖದಿಂದಾಗಲಿ ಹೊರಡತಕ್ಕ ಕಣ್ಣು ನೀರನ್ನು ತಡೆದರೆ ತಲೆಭಾರ, ಕಣ್ಣಿನ
ರೋಗಗಳು, ಮತ್ತು ಸೀನಸಿ ಸಹ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಸೀನು ಬರುವುದನ್ನು

ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ದನಡಿಗಳಾಡುವುದೇ ನಿಂತುಹೋಗುವುದು. ತಲೆಶಾಲೆ, ಅರ್ಪಿತವೆಂಬ ಶಿರೋಅರ್ಧತಲೆನೋವು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ದುರ್ಬಲವಾಗುವುದು, ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ತೇಗಿನ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಗಂಟೆಲು ಮತ್ತು ಬಾಯಿ ಸಹ ತುಂಬಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವೃಥೆ, ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಉಸುರು ತಡೆದಂತಾಗುವುದು, ಇನ್ನೂ ಭಯಂಕರಗಳಾದ ವಾತವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಸಾಂತಿಯನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ— ಮೈನೆನೆ, ಗಂಧಿಗಳೇಳುವುದು, ಆರುಚಿ, ಶೋಭೆ, ಪಾಂಡುರೋಗ, ಜ್ವರ, ಕುಷ್ಠ ವಿಸರ್ಪವೆಂಬದೊಂದು ಬಗೆಯ ಕುಷ್ಠ, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುವುದು, ಈ ವಿಕಾರ ಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಶುಕ್ರವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ— ಮೂತ್ರಾಶಯ, ಗುದ, ವೃಷಣ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭೆ, ನೋವು, ಮೂತ್ರ ತಡೆದುಹೋಗುವುದು, ಮೂತ್ರದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಮರಳುಕಲ್ಲು ಬರುವುದು, ಶುಕ್ರವು ಸ್ರವಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಹೊರಬೀಳುವುದು, ಇಂತಹ ವಿಕಾರಗಳೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಬಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ತಡೆದರೆ ಬಾಯಿಗಂಟೆಲು ಸಹ ಒಣಗುವುದು, ಕಿವಿ ಕೇಳದ ಹೋಗುವುದು, ಹೃದಯರ್ಪದನೆ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಹಸಿವೆಯನ್ನು ತಡೆದರೆ—ಆಕಳಿಕೆ, ಮೈನೋವು, ಆರುಚಿ, ಶ್ರಮ, ಕಣ್ಣು ಮಬ್ಬಾಗುವುದು ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಶ್ವಾಸವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಹೃದಯರೋಗ, ಮೂರ್ಚ್ಚೆ, ಗುಲ್ಮ ಇವುಗಳುಂ ಟಾಗುತ್ತವೆ. ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ತಡೆದರೆ ಆಕಳಿಕೆ, ಮೈನೋವು, ಕಣ್ಣು ತಲೆ ಇವು ಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಡ್ಯ, ತೂಕಡಿಕೆ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ನಾಯುಃಕೋಷ್ಠಾನುಗೋರೂಕ್ಷೈಃಕಷಾಯಕಟುತಿಕ್ತೈಃ ||

ಭೋಜನೈಃಕುಪಿತಸ್ಸದ್ಯಉದಾವರ್ತಂಕರೋತಿಚ || ೧೩ ||

ವಾತಮೂತ್ರಪುರೀಷಾಸ್ಯಕ್ವಫನೋದೋನಹಾನಿನೈ ||

ಸ್ತೋತಾಂಸ್ಯುದಾವರ್ತಯತಿಪುರೀಷಂಚಾತಿವರ್ತಯೇತ್ || ೧೪ ||

ತತೋಹೃದ್ಭಸ್ತಿಶಲಾಲಾರೋಹೃಲ್ಲಾಸಾರತಿಸೀಡಿತಃ ||

ವಾತಮೂತ್ರಪುರೀಷಾಣಿಕ್ವಚ್ಛ್ರೇಣಲಭತೇನರಃ || ೧೫ ||

ಶ್ವಾಸಕಾಸಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯದಾಹನೋಹತೃಷಾಜ್ವರಾನ್ ||

ನಮಿಹಿಕ್ಯಾಶಿರೋರೋಗಮನಶ್ಕ್ರವಣವಿಭ್ರಮಾನ್ || ೧೬ ||

ಬಹುನನ್ಯಾಂಶ್ಚಲಭತೇವಿಕಾರಾನ್ವಾತಕೋಪಜಾನ್ ||

ಉದಾವರ್ತರೋಗದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ರೂಕ್ಷಗಳಾದ, ವಗ ರು, ಖಾರ, ಕಹಿ, ಇಂತಹ ರುಚಿವುಳ್ಳ ಆಹಾರಗಳಿಂದ ಕೋಷ್ಠಗತವಾದ ನಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಉದಾವರ್ತರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಆಸಾನ ನಾಯು, ಮಲ, ಮೂತ್ರ, ರಕ್ತ, ಕಫ, ಮೇದಸ್ಸು ಇವುಗಳು ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ

ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಉದಾವರ್ತಯತಿ ಎಂದರೆ ಆವರಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಕೆಲಸ ನಡೆಯದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ಮಲ
ವನ್ನು ಶೋಷಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದ ಮೇಲೆ ರೋಗಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ
ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಾಶಯದಲ್ಲಿ ಸಹ ಶೂಲೆ, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುವುದು, ಬಾಯಿ ರುಚಿ
ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು, ಇವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗಿ ಅಭೋವಾಯು, ಮಲ,
ಮೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಲು ಬಹಳ ತೊಂದರೆ ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಉಬ್ಬುಸ, ಕೆಮ್ಮು,
ನೆಗಡಿ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಅಜ್ಞಾನ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಜ್ವರ, ವಮನ, ಚಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಶಿರೋ
ರೋಗಗಳು, ಬುದ್ಧಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು, ಕಿವಿ ಕೆವುಡಾಗುವುದು, ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ
ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಾದ ವಾತವಿಕಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಅಮಂಶಕೃದ್ವಾನಿಚಿತಂಕ್ರಮೇಣಭೂಯೋವಿಬದ್ಧಂವಿಗುಣಾ
ನಿಲೇನ ||

ಪ್ರವರ್ತಮಾನಂನಯಥಾಸ್ವಮೇನಂವಿಕಾರಮಾನಾಹಮುದಾ
ಹರಂತಿ || ೧೭ ||

ತಸ್ಮಿಂಭವಂತ್ಯಾಮಸಮುದ್ಭವೇತುತ್ಪಷ್ಣಾಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಶಿರೋ
ವಿದಾಹಾಃ ||

ಅಮಾಶಯೇಕಾಲಮಥೋಗುರುತ್ವಂಹೃತ್ಸಂಭಲುದ್ಗಾರ
ವಿಘಾತನಂಚಿ || ೧೮ ||

ಸ್ತಂಭಃಕಟೀಪೃಷ್ಠಪುರೀಷಮೂತ್ರೇಶೂಲೋಫಮೂರ್ಚಾರ್ಥ
ಕೃತಶ್ಚಛದಿಃ ||

ಶೋಫಶ್ಚಪಕ್ಷಾಶಯಜೇಭವಂತಿತಥಾಲಸೋಕ್ತಾನಿಚಲಕ್ಷಣಾನಿ
|| ೧೯ ||

ಅನಾಹರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಅಪಕ್ವವಾದ ಅನ್ನರಸ
ವಾಗಲಿ, ಮಲವಾಗಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕ್ರಮೇಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ವಿರುದ್ಧ
ವಾದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸ್ವಸ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ
ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗದೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಾರಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅನಾಹ
ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಪಕ್ವವಾದ ಆಮರಸದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅನಾಹರೋಗ
ದಲ್ಲಿ ಬಾಯಾರಿಕೆ, ನೆಗಡಿ, ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿ, ನೋವು, ಅಮಾಶಯದಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ,
ಹೊಟ್ಟೆಭಾರ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಹೃದಯವು ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿರುವುದು, ತೇಗು
ಬಾರದೆ ಉರ್ಧ್ವವಾತವು ಬಂದಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಸೊಂಟ ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ
ಭಾಗ ಸಹ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಲವು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದರಿಂದಂಟಾ
ಗುವ ಅನಾಹರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಬಂದಾಗಿ ತಡೆದು
ಹೋಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಮೂರ್ಚೆ, ವಮನದಲ್ಲಿ ಮಲವು ಬರುವುದು,

ಪಕ್ಷಾಶಯವೆಂದರೆ ಕರುಳುಗಳೆಲ್ಲಾ ಊದಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅಲಸಕರೋಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉದಾವರ್ತನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಗುಲ್ಮನಿದಾನ -

ಮತ್ಸ್ಯನಾತಾದಯೋತ್ಯರ್ಥಮಿಥ್ಯಾಹಾರವಿಹಾರತಃ ||

ಕುರ್ವಂತಿಸಂಚಿಧಾಗುಲ್ಮಂಕೋಷ್ಮತಗ್ರಂಥಿರೂಪಿಣಂ || ೧ ||

ತಸ್ಯಸಂಚಿಸಿದಂ ಸ್ಥಾನಂ ಸಾರ್ವಜನಿಕವೈದ್ಯಮಃ ||

ಮಿಥ್ಯಾಹಾರವಿಹಾರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ತಿನ್ನದೆ ಇರೋಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡದಿರೋಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ನಾಳಾದಿ ದೋಷಗಳು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಆನಾಶಯಾದಿಗಳ ಸಮಸ್ಯೆ ಗಂಟಿನ ಹಾಗೆ ಗುಂಡಗಿರತಕ್ಕ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗುಲ್ಮನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನಗಳು ಐದು. ಯಾವುವೆಂದರೆ—ಎಡಬಲ ಪಕ್ಕಗಳು, ಹೃದಯ, ನಾಭಿ, ಮೂತ್ರಾಶಯ.

ಹೃನ್ಮಾಭ್ಯೋರಂತರೇದೇಶೇಸಂಚಾರಿಯದಿನಾಚಲಃ || ೨ ||

ವೃತ್ತಸ್ತಯೋಪಚಯವಾಸಗುಲ್ಮಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ ||

ಹೃದಯ ಮತ್ತು ನಾಭಿ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿಕೊಂಡು ದಂಡಗೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು, ಮತ್ತು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸಣ್ಣನಾಗುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ತಿರುಗಾಡಬಹುದು ಅಥವಾ ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬಹುದು, ಇಂತಹ ಮಾಂಸ್ರಂಧಿಗೆ ಗುಲ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಸ್ಯಸ್ತೈರ್ಜಾಹುಕೇದೋಽಪೈಸ್ಸಮಸ್ತೈರಪಿಚೋಛ್ರಿತ್ಯಃ || ೩ ||

ಪುರುಷಾಣಾಂತಥಾಸ್ತ್ರೀಣಾಂಜ್ಞೇಯೋರಕ್ತೇನಚಾಪರಃ ||

ಗುಲ್ಮರೋಗವು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದೊಂದು ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿವಾತದಿಂದಲೂ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ಗಂಡಸರಿಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಆರ್ತವರೂಪವಾದ ರಕ್ತವು ದುಷ್ಟವಾಗಿ ಗುಲ್ಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಪುರುಷರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವು ನಾಲ್ಕೇ ವಿಧವಾದ ಗುಲ್ಮಗಳು, ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದೊಂದೂ ಸೇರಿ ಐದು ವಿಧವಾದ ಗುಲ್ಮರೋಗಗಳೆಂಬುವುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಉದ್ಗಾರಬಾಹುಲ್ಯಪುರೀಷಬಂಧತ್ಯಪ್ತೈಶ್ಚನುತ್ಪಾಂತ್ರ
ವಿಕೂಜನಾನಿ ||

ಆಟೋಪಮಾಧ್ಮಾನನುಪಕ್ತಿಶಕ್ತಿರಾಸನ್ನಗುಲ್ಮಸ್ಯವದಂತಿಲಿಂಗಂ
|| ೪ ||

ಬಹಳವಾಗಿ ತೇಗು ಬರುವುದು, ಮಲಬಂಧ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಹೊಟ್ಟೆ ತುಂಬಿ
ದಂತಿರುವುದು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಕರುಳು ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆ
ನುಲಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆ ಉಬ್ಬಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಿಂದದ್ದು ಜೀರ್ಣವಾಗು
ವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಇವುಗಳು ಗುಲ್ಮವು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ತೋರುವ
ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಅರುಚಿಃಕೃಚ್ಛ್ರವಿಣ್ಮೂತ್ರವಾತತಾಂತ್ರವಿಕೂಜನಂ ||
ಅನಾಹಶ್ಲೋಽರ್ಧ್ವಸಾತಶ್ವಂಸರ್ವಗುಲ್ಮೇಷುಲಕ್ಷಯೇತ್ || ೫ ||

ಅರುಚಿ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಕಷ್ಟವಿಂದಾಗುವುದು, ಅರ್ಧೋನಾಯು ಸಡಲ
ದಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗೆ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ತೇಗು ಬರು
ತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಗುಲ್ಮದಲ್ಲೆಯೂ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ರೂಕ್ಷಾನ್ನಪಾನಂವಿಶಮಾತಿಮಾತ್ಮಂವಿಚೇಷ್ಟನಂವೇಗವಿ
ನಿಗ್ರಹಶ್ಚ ||

ಶೋಕೋಭಿಘಾತೋತಿಮಲಕ್ಷಯೋನ್ನಿರನ್ನತಾಚಾನಿಲ
ಗುಲ್ಮದೇತುಃ || ೬ ||

ಯಃಸ್ಥಾನಸಂಸ್ಥಾನರುಜಾವಿಕಲ್ಪಂವಿಡ್ವಾತಸಂಗಂಗಳವಕ್ತ್ರ
ಪೋಷಂ ||

ಶ್ಯಾನಾರುಣತ್ವಂಶಿಶಿರಜ್ವರಂಚಹೃತ್ಕುಪ್ತಸಾಶ್ವಾಂಸಶಿರೋರು
ಜಂಚ || ೭ ||

ಕರೋತಿಜೀರ್ಣೇತ್ಸಥಿಕಂಪ್ರಕೋಪಂಭುಕ್ತೇಮೃದುತ್ವಂಸಮು
ಪೈತಿಯಶ್ಚ ||

ವಾತಾತ್ಸಗುಲ್ಮೋನಚತತ್ರೂಷಂಕಷಾಯತಿಕ್ತಂಕಟುಚೋಪ
ಶೇತೇ || ೮ ||

ರೂಕ್ಷಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಸ್ನೇಹರಹಿತಗಳಾದ ಅನ್ನಪಾನಗಳನ್ನು ವಿಷಮ
ವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿಲ್ಲದೆ ಮತ್ತು ಅತಿಮಾಗಿ ಸಹ ಉಪಯೋಗಿಸು
ವುದು, ವಿಚೇಷ್ಟನಂ ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು, ವಾತಾದಿ
ಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ದುಬ್ಬಿಪಡುವುದು, ಒಲವಾದ

ಪೆಟ್ಟುಬೀಳುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಮಲಸ್ರವ್ಯವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು, ನಿರಾಹಾರ ಮಾಡುವುದು, ಇವುಗಳು ವಾತಗುಲ್ಮದ ಕಾರಣಗಳು, ಈ ಗುಲ್ಮವು ಎಂದರೆ ಗ್ರಂಥಿಯು ಸ್ಥಾನನಿಯಮವೂ ಆಕಾರನಿಯಮವೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವೇದನೆ ಎಂಬ ನಿಯಮವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ, ಅಧೋವಾಯು ಮತ್ತು ಮಲ ಈ ಎರಡನ್ನೂ ತಡೆದು ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ, ಗಂಟೆಲು ಮತ್ತು ಜಾಯಿ ಸಹ ಒಣಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಶರೀರವು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಕೆಂಪು ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಸುಮಾರಾದ ಜ್ವರ, ಎದೆ, ಹೊಟ್ಟೆ, ಪಾರ್ಶ್ವ, ಭುಜಗಳು, ತಲೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ಭೋಜನಮಾಡಿದ್ದು ಜೀರ್ಣವಾದರೆ ಗುಲ್ಮದ ಹಿಂಸೆ, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ, ಕೂಡಲೇ ಭೋಜನ ಮಾಡಿದರೆ ಬಾಧೆ ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಇದೆಲ್ಲಾ ವಾತಗುಲ್ಮದ ಸ್ವಭಾವಗಳು. ಈ ಗುಲ್ಮ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ರೂಕ್ಷಗಳಾದ ಔಷಧಗಳು ಕಷಾಯ, ಕಹಿ, ಕಾರ ಈ ರಸಗಳುಳ್ಳ ಔಷಧಗಳು ಸಹ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕೆಟ್ಟಿವ್ಲ ತೀಕ್ಲೋಷ್ವನಿದಾಹಿರೂಕ್ಷಕ್ರೋಧಾತಿನುದ್ಯಾರ್ಥ

ಹುತಾಶಸೇವಾ ||

ಅನಾಭಿಘಾತೋರುಧಿರಂಚದುಷ್ಟಂಪೈತ್ತಸ್ಯಗುಲ್ಮಸ್ಯನಿಮಿತ್ತ

ಮುಕ್ತಂ || ೯ ||

ಜ್ವರಃಸಿಸಾಸಾನವದನಾಂಗರಾಗಃಶೂಲಂನುಹಜ್ಜೀರ್ಮತಿ

ಭೋಜನೇಚ ||

ಸ್ವೇದೋವಿದಾಹೋವ್ರಣವಚ್ಚಗುಲ್ಮಃಸ್ವರ್ಶಾಸಹಃಪೈತ್ತಿಕ

ಗುಲ್ಮರೂಪಂ || ೧೦ ||

ಕಾರವಾದ ಪದಾರ್ಥ, ಹುಳಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥ, ತೀಕ್ಷ್ಣಗುಣವುಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥ, ಬಿಸಿಯಾದ ವಸ್ತುಗಳು, ವಿದಾಹಿ ವಸ್ತುಗಳು, ರೂಕ್ಷವಸ್ತುಗಳು ಇಂತವುಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸೇವಿಸುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಸಿಟ್ಟುಮಾಡುವುದು, ಬಿಸಿಲು ಕಾಯಿಸುವುದು, ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಕಾಯಿಸುವುದು, ಅಸಕ್ತನಾದ ಅನ್ನರಸದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ತೊಂದರೆ, ರಕ್ತವು ದುಷ್ಟವಾಗುವುದು ಇವುಗಳು ಪಿತ್ತಗುಲ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು. ಜ್ವರ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯಿ, ಮುಖ, ಇವುಗಳು ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ್ಯೆ ಶೂಲೆ ಬರುವುದು, ಮೈ ಬೆವರುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಒಳಗೆ ವ್ರಣವಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಗುಲ್ಮವು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ನೋಯುತ್ತಿರುವುದು ಇವು ಪಿತ್ತಗುಲ್ಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ತೀತಂಗುರುಸ್ನಿಗ್ಧಮಚೇಷ್ಟನಂಚಸಂಪೂರಣಂಪ್ರಸ್ಥಪನಂದಿನಾಚ||

ಗುಲ್ಮಸ್ಯಹೇತುಃಕಫಸಂಭವಸ್ಯಸರ್ವಸ್ತುದುಷ್ಪೋನಿಚ

ಯಾತ್ಮಕಸ್ಯ || ೧೧ ||

ಸ್ವೈಮಿತ್ಯಶೀತಜ್ವರಗಾತ್ರಸಾದಹ್ಯಲ್ಲಾ ಸಕಾಸಾರುಚಿಗೌರವಾಣಿ ||

ಶೈತ್ಯಂರುಗಲ್ಪಾಕಶಿನೋನ್ನತತ್ವಂಗುಲ್ಮಸ್ಯರೂಪಾಣಿಕಘಾತ್ಕೃಕಸ್ಯ

|| ೧೨ ||

ಶೀತವೀರ್ಯವಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಗುರ್ವಾಹಾರ, ಸ್ನೇಹಪ್ರಚುರವಾದ ಆಹಾರ, ಸರಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡದಿರುವುದು, ಆಹಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ತುಂಬುವುದು, ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ಇವು ಕಫಗುಲ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳು. ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿವಾತ ಜನ್ಯವಾದ ಗುಲ್ಮಕ್ಕೆ ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪವೂ ಕಾರಣ, ಹೊಟ್ಟೆ ಮಂದಾಗಿರುವುದು, ಭಳಿ ಬಂದು ಜ್ವರ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಅವಯವಗಳು ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಅರುಚಿ, ಮೈಭಾರ, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲಾ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾದ ನೋವು, ಗುಲ್ಮವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ದಪ್ಪನಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಇವು ಕಫಗುಲ್ಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ನಿಮಿತ್ತರೂಪಾಣ್ಣುಪಲಭ್ಯಗುಲ್ಮೇದ್ವಿದೋಷಜೇದೋಷಬಲಾ

ಬಲಂಚ ||

ವ್ಯಾಮಿಶ್ರಲಿಂಗಾನಪರಾಶ್ಚ ಗುಲ್ಮಾನ್ ಸ್ತ್ರೀನಾದಿಶೇಷದೌಷಧಕಲ್ಪ

ನಾರ್ಥಂ || ೧೩ ||

ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣ ತೋರುವ ಗುಲ್ಮರೋಗದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಮದ ಕಾರಣ ಮತ್ತು ಗುಲ್ಮದ ಲಕ್ಷಣ ಇವುಗಳನ್ನು ಆಲೋಚಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳ ಪ್ರಬಲ ದುರ್ಬಲತ್ವವನ್ನೂ ಪರ್ಮಾಲೋಚಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಸೌಕರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ದ್ವಿದೋಷಜನ್ಯ ಗುಲ್ಮವನ್ನು (೧) ವಾತಪಿತ್ತಜನ್ಯ, (೨) ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ, (೩) ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಮಹಾರುಜಂದಾಹಪರಿತಮಶ್ಮವದ್ಧನೋನ್ನತಂಶೀಘ್ರವಿದಾಹಿ

ದಾರುಣಂ ||

ಮನಶ್ಯರೀರಾಗ್ನಿಬಲಾಪಹಾರಿಣಂ ತ್ರಿದೋಷಜಂಗುಲ್ಮಮಸಾಧ್ಯ

ಮಾದಿಶೇತ್ || ೧೪ ||

ಗ್ರಂಥಿಯು ಬಹಳ ವೇದನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು, ಗ್ರಂಥಿ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉರಿಯಿರುವುದು, ಗ್ರಂಥಿಯು ಕಲ್ಲಿನ ಹಾಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಗ್ರಂಥಿಯು ಭಯಂಕರವಾದ ವೇದನೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಸಂಕಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು, ಮನಸ್ಸಿನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತವೇನೇಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ದೇಹಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಜಠರಾಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ

ಕೆಡಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗುಲ್ಮರೋಗವನ್ನು ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿ
ಯೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ನನಪ್ರಸೂತಾಹಿತಭೋಜನಾಯಾಯಾಚಾಮಗರ್ಭಂವಿಸೃಜೇ
ದೃತೌವಾ ||

ವಾಯುರ್ಹಿತಸ್ಯಾಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ರಕ್ತಂ ಕರೋತಿ ಗುಲ್ಮಂ ಸರುಜಂ
ಸದಾಹಂ || ೧೫ ||

ಹೈತ್ತಸ್ಯ ಲಿಂಗೇನ ಸಮಾನಲಿಂಗಂ ವಿಶೇಷಣಂ ಚಾಪ್ಯ ಪರಂ ನಿ
ಬೋಧ ||

ಯಃ ಸ್ವಂದತೇ ಪೀಂಡಿತಃ ಪನಾಂ ಗೈಶ್ಚಿ ರಾತ್ನ ಶೂಲಸ್ಯ ನುಗರ್ಭ
ಲಿಂಗಃ || ೧೬ ||

ಸ ರಾಧಿರಃ ಸ್ತ್ರೀಭವನವನು ಗುಲ್ಮೋನಾಸೇವ್ಯತೀತೇದಶಮೇಚಿಕಿತ್ಸಾಃ

ರಕ್ತಗುಲ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಆಗ ತಾನೆ ಪ್ರಸವಿಸಿದ ಸ್ತ್ರೀಯು
ಅಪಘ್ನಭೋಜನ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ನವಮಾಸ ತುಂಬುವ ಮೊದಲು
ಗರ್ಭವು ಪಕ್ವವಾಗದೆ ಪ್ರಸವವಾಗೋಣದರಿಂದಲೂ, ತಿಂಗಳು ಕಟ್ಟಿ ಮುಟ್ಟಿ
ದಾಗ್ಯೆ ಅಪಘ್ನಭೋಜನ ಮಾಡೋಣದರಿಂದಲೂ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ
ಆರ್ತವರೂಪವಾದ ರಕ್ತವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಗುಲ್ಮರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ
ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಿತ್ತಗುಲ್ಮದ ಲಕ್ಷಣಗಳಂತಿರುತ್ತವೆ, ನೋವು, ಉರಿ ಸಹ ಇರುತ್ತವೆ.
ಗುಲ್ಮವು ಗರ್ಭಪಿಂಡದಂತೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಅವಯವಗಳು
ಇರುವಂತೆ ಮಾತ್ರ ತೋರುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಶೂಲ ಇರುತ್ತದೆ, ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿ
ಗಾಗುವಂತೆಯೇ ಮುಟ್ಟು ನಿಂತು ಹೋಗುವುದು, ಸ್ತನಗಳು ದಪ್ಪವಾಗುವುದು,
ಬಯಕೆಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದು, ಇತ್ಯಾದಿ ಗರ್ಭಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ,
ಈ ರೋಗವು ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಹತ್ತು ತಿಂಗಳು ಕಳೆಯುವ
ವರಿಗೂ ಗರ್ಭವೆಂಬ ಅನುಮಾನದ ಮೇಲೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡದೆ ನಂತರ ಚಿಕಿತ್ಸೆ
ಮಾಡಬೇಕು.

ಸಂಚಿತಃ ಕ್ರಮಲೋಗುಲ್ಮೋನುಹಾಪಾಸ್ತು ಪರಿಗ್ರಹಃ || ೧೭ ||

ಕೃತಮೂಲಶ್ಚಿರಾನದ್ಧೋಯದಾಕೂರ್ಮಇವೋತ್ಥಿತಃ ||

ದೌರ್ಬಲ್ಯಾರುಚಿಹೃಲ್ಲಾಸಕಾಸಛರ್ಧ್ಯರತಿಜ್ವರೈಃ || ೧೮ ||

ತೃಷ್ಣಾ ತಂದ್ರಾ ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯೈರ್ಯುರ್ಜ್ಯತೇ ಸನಸ್ತಿದ್ಧೃತಿ ||

ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸಜ್ಜರಶ್ವಾಸಛರ್ಧ್ಯತೀಸಾರಪೀಡಿತಂ || ೧೯ ||

ಹೃನ್ನಾ ಭಿಹಸ್ತಸಾದೇಷು ಶೋಫಃ ಕರ್ಷತಿ ಗುಲ್ಮಿನಂ ||

ಶ್ವಾಸಶ್ಯೂಲಂ ಸಿಪಾಸಾನ್ನವಿದ್ವೇಷೋ ಗ್ರಂಥಿಮೂಢತಾ || ೨೦ ||

ಜಾಯತೇ ದುರ್ಬಲತ್ವಂ ಚ ಗುಲ್ಮಿನೋ ಮರಣಾಯ ವೈ ||

ಅಸಾಧ್ಯ ಗುಲ್ಮ ಲಕ್ಷಣ—ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗುಲ್ಮವು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಉದರದ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಸಿರಾ, ಧಮನಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಪ್ಲವ್ವ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆ ಆಮೆಯಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತದೆ, ಶರೀರವು ದುರ್ಬಲವಾಗುವುದು, ಆರುಚಿ, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಅಸೇಕ್ಷೆ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಜ್ವರ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ತೂಕಡಿಕೆ, ನೆಗೆಡಿ, ಇವುಗಳೊಡನೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕೂಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಮರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗುಲ್ಮರೋಗಿಗೆ ಜ್ವರ, ವಮನ, ಉಬ್ಬಸ, ಅತಿಸಾರ, ಕೈಕಾಲು ಹೊಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರ ಇವುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗುಲ್ಮರೋಗಿಗೆ—ಉಬ್ಬಸ, ಶಾಲೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅನ್ನದ್ವೇಷ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಂಥಿಯ ಮೊದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಶರೀರವು ಬಲಹೀನವಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಬಲವಾಗುತ್ತ ಬಂದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಮರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಗುಲ್ಮರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಹೃದ್ರೋಗನಿದಾನ.

ಅತ್ಯುಷ್ಣಗುರ್ಧನ್ನಕಷಾಯತಿಕ್ತಶ್ರಮಾಭಿಘಾತಾಧ್ಯಶನಪ್ರಸಂಗೈಃ |
ಸಂಜಾತನೈವೇಗವಿಧಾರಣೈಶ್ಚ ಹೃದಾಮಯಃ ಪಂಚವಿಧಃ |
ಪ್ರದಿಷ್ಟಃ || ೧ ||

ಉಷ್ಣವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು—ಗುರ್ವಾಹಾರಗಳು, ಕಷಾಯರಸಪ್ರಧಾನವಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಕಹಿಯಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಅತಿಯಾಗಿ ಶ್ರಮ, ಎದೆಗೆ ಯಾವದಾದರೂ ಪೆಟ್ಟು ತಗಲುವುದು, ವಿರಾಮವಿಲ್ಲದೆ ಪದೇ ಪದೇ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಯಾವದಾದರೂ ಚಿಂತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹೃದಯರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದು ಐದು ವಿಧ—ವಾತಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ, ಸನ್ನಿವಾತಜನ್ಯ, ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯ, ಎಂಬದಾಗಿ.

ದೂಷಯಿತ್ವಾರಸಂದೋಷಾವಿಗುಣಾಹೃದಯಂಗತಾಃ ||

ಹೃದಿಬಾಧಾಂಪ್ರಕುರ್ವಂತಿಹೃದ್ರೋಗಂತಂಪ್ರಚಕ್ಷತೆ || ೨ ||

ಸ್ವಸ್ವಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿಮೋಕ್ಷಗಳು ಹೃದಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತದ್ಗತವಾದ ರಸಧಾತುವನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಬಾಧೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಯನ್ಯುತೇನಾರುತಜೇ ಹೃದಯಂತುದ್ಯುತೇತಥಾ ||

ನಿರ್ನುತ್ಯುತೇದೀರ್ಮತೇಚಸ್ಫೋಟ್ಯುತೇಸಾಟ್ಯುತೇಸಿಚ || ೩ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಹೃದ್ರೋಗದಲ್ಲಿ ಹೃದಯವು ಮುರಿದು ಬಗ್ಗಿ ಸಿದ ಹಾಗೆ ಹಿಂಸೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಸೂಜಿಯಿಂದ ಎದೆಯನ್ನು ಚುಚ್ಚಿದ ಹಾಗಾಗುವುದು, ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಮಸರನ್ನು ಕಡೆದ ಹಾಗೆ ಹಿಂಸೆಯಾಗುವುದು, ಎದೆಯು ಶೀಳುವ ಹಾಗೆಯೂ ಉಬ್ಬಿ ಒಡೆದು ಹೋಗುವ ಹಾಗೆಯೂ ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಕಡಿದ ಹಾಗೆಯೂ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ತ್ಯುಷ್ಣೋಷ್ಮಾ ದಾಹಚೋಷಾಸ್ಯುಃಪೈತ್ತಿಕೇಹೃದಯಕ್ಲಮಃ ||

ಧೂಮಾಯನಂಜಮೂರ್ಛಾಚಸ್ವೇದಶೋಷೋಮುಖಸ್ಯಚ || ೪ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಹೃದಯರೋಗದಲ್ಲಿ—ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಬಿಸಿ ಯಾಗಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಹೃದಯವು ಬಳಲುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೊಗೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು, ಮೈಬೆವರು ತ್ತಿರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಗೌರವಂಕಫಸಂಸ್ತ್ರಾವೋರುಚಿಸ್ತಂಭೋಗ್ನಿಮಾರ್ದವಂ ||

ನೂಧುರ್ಮನುಪಿಚಾಸ್ಯಸ್ಯಬಲಾಸಾವತತಹೃದಿ || ೫ ||

ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಹೃದಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಫವು ಬಾಯಿಂದ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಅರುಚಿ, ರೋಗಿಯು ಸ್ತಂಭಿತನಾದಂತೆ ತೋರು ತ್ತಿರುವುದು, ಅಗ್ನಿ ಮಾಂದ್ಯ, ಬಾಯಿ ಶೀಯಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ನಿದ್ಯಾತ್ ಪ್ರದೋಷಂತ್ವಪಿಸರ್ವಲಿಂಗಂತೀವ್ರಾತಿತೋದಂಕ್ರಿಮಿ

ಜಂಸಕಂಡೂಂ ||

ಉತ್ಕ್ಲೇದಃಷ್ಠೀವನಂತೋದಃಶೂಲಂಹೃಲ್ಲಾಸಕಸ್ತಮಃ || ೬ ||

ಅರುಚಿಶ್ಯಾವನೇತ್ರತ್ವಂಶೋಥಶ್ಚಕ್ರಿಮಿಜೇಭವೇತ್ ||

ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಹೃದಯರೋಗದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಸೇರಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯವಾದ ಹೃದಯ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವೇದನೆ, ವ್ಯಥೆ, ನವೆ, ಬಾಯಿನೀರು ಕರೆಯುವುದು, ಉಗುಳು, ಶೂಲೆ, ಆಗಾಗ್ಯೆ ಅಜ್ಞಾನ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಅರುಚಿ, ಕಣ್ಣು ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದು, ಶೋಭೆ, ಇವು ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯ ಹೃದ್ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕ್ಲಮಸ್ಸಾದೋಭ್ರಮಶೋಷೋಜ್ಞೇಯಾಸ್ತೇಷಾಮುಪದ್ರವಾಃ
ಕ್ರಿಮಿಜೇಕ್ರಿಮಿಜಾತೀನಾಂಶ್ಲೇಷ್ಮಿಕಾಣಾಂಚಯೇಮತಾಃ || ೭ ||

ಬಳಲಿಕೆ, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮ, ಶರೀರ ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗುವುದು, ಇವು ಕ್ರಿಮಿರೋಗದ ಉಪದ್ರವಗಳು, ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯವಾದ ಹೃದಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉಪದ್ರವಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ ಕ್ರಿಮಿರೋಗದ ಉಪದ್ರವಗಳು ಸಹ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೃದ್ರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರನಿದಾನ.

ವ್ಯಾಯಾಮತೀಕ್ಷ್ಣಾನ್ವಪಥರೂಕ್ಷಮದ್ಯಪ್ರಸಂಗನಿತ್ಯದ್ರುತ

ಪೃಷ್ಠಯಾನಾತ್ ||

ಆನೂಪಮಾಂಸಾಧ್ಯಶನಾದಜೀರ್ಣಾತ್ಸ್ಯಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಾಣಿ

ನೃಣಾಂತಷ್ಟಾ || ೧ ||

ಪೃಥಜ್ಞೌಲಾಸ್ತ್ವೈಃಕುಪಿತಾನಿದಾನೈಃಸರ್ವೇಥವಾಕೋಪಮು

ಪೇತ್ಯಬಸ್ತಾ ||

ಮೂತ್ರಸ್ಯಮಾರ್ಗಂಪರಿಪೀಡಯಂತಿಯದಾಶದಾಮೂತ್ರಯ

ತೀಹಕೃಚ್ಛ್ರಾತ್ || ೨ ||

ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದು, ತೀಕ್ಷ್ಣಗಳಾದ ಔಷಧಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಸ್ನೇಹರಹಿತವಾದ ಆಹಾರ, ಮದ್ಯಪಾನ, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾಗಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡತಕ್ಕ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವುದು, ಜಾಗು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೃಗಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಊಟ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ವಿರಾಮ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಪುನಶ್ಚ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಅಜೀರ್ಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಗಲಿ ಅಥವಾ ಕೂಡಿಯೇ ಆಗಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಮರ್ಫಸ್ಥಾನವಾದ ಮೂತ್ರಾಶಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗವನ್ನು ಪೀಡಿಸಿದರೆ ಆಗ್ಯ ಮೂತ್ರವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಇದು ಎಂಟು ವಿಧ—(೧) ವಾತಜನ್ಯ, (೨) ಪಿತ್ತಜನ್ಯ, (೩) ಕಫಜನ್ಯ, (೪) ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ, (೫) ಪುರೀಷಜನ್ಯ, (೬) ಶುಕ್ರಜನ್ಯ, (೭) ಅಶ್ಮರೀಜನ್ಯ, (೮) ಶಲ್ಯಜನ್ಯ.

ತೀನ್ಮಾರ್ತರುಗ್ಧಂಕ್ಷಣಬಸ್ತಿಮೇಧ್ರೇಸ್ವಲ್ಪಮುಹುಮೂತ್ರ

ಯತೀಹವಾತಾತ್ ||

ಪೀತಂಸರಕ್ತಂಸರುಜಂಸದಾಹಂಕೃಚ್ಛ್ರಂಮುಹುಮೂತ್ರ

ಯತೀಹಪಿತ್ತಾತ್ || ೩ ||

ಮಾಧವನಿದಾನ

ಬಸ್ತೇಸ್ವಲಿಂಗಸ್ಯಗುರುತ್ವಶೋಭಾಮೂತ್ರಂಸಹಿಚ್ಛಂಕಘ
ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರೇ ||
ಸರ್ವಾಣಿರೂಪಾಣಿತುಸನ್ನಿಪಾತಾಧ್ಯವಂತಿತತ್ಕೃಚ್ಛ್ರತಮಂ
ಹಿಕೃಚ್ಛ್ರಂ || ೪ ||

ಗೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟು, ಮೂತ್ರಕೋಶ, ಶಿಶ್ನ ಇವುಗಳು ವತನ ಮತ್ತು ನೋವು
ಂದ ಕೂಡಿರುವುದು, ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಮೂತ್ರಿಸುತ್ತಿರುವುದು
ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದ ಲಕ್ಷಣ. ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣ
ಗಿ, ಕೆಲವು ಸಾರಿ ಹಳದಿ ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ನೋವು, ಉರಿ
ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬಹು ಕಷ್ಟದೊಡನೆ ಪದೇ ಪದೇ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಮೂತ್ರವು
ನೀಗುತ್ತಿರುವುದು. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದ ಲಕ್ಷಣಗಳು—
ಮೂತ್ರಕೋಶ ಮತ್ತು ಶಿಶ್ನ ಸಹ ಬಾತುಹೋಗುವುದು, ಭಾರವಾಗಿರುವುದು,
ಮೂತ್ರವು ಜಿಗಟಾಗಿ ಹೊರಡುವುದು, ಇವು ಕಫಜನ್ಯವಾದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದ
ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷದ ಲಕ್ಷಣ
ಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಇದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು.

ಮೂತ್ರವಾಹಿಷುಶಲ್ಯೇನಕ್ಷತೇಷ್ವಭಿಹತೇಷುನಾ ||
ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಂತದಾಘಾತಾಜ್ವಾಯತೇಭ್ಯಶದಾರುಣಂ || ೫ ||
ನಾತಕೃಚ್ಛ್ರೇಣತುಲ್ಯಾನಿತಸ್ಯಲಿಂಗಾನಿರ್ದಿಶೀತ್ ||
ಶಕೃತಸ್ತಪ್ರತೀಘಾತಾದ್ವಾಯುರ್ದಿಗುಣತಾಂಗತಃ || ೬ ||
ಆಧ್ಮಾನುನಾತಗೂಲಂಚಮೂತ್ರಸಂಗಂಕರೋತಿಚ ||
ಅಶ್ಮರೀಹೇತುತತ್ಪೂರ್ಣಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಮುನಾಹರೇತ್ || ೭ ||
ಶುಕ್ರೇದೊಷೈರುಪಹತೇಮೂತ್ರಮಾರ್ಗೇವಿಧಾನಿತೇ ||
ಸಶುಕ್ರಂಮೂತ್ರಯೇತ್ ಕೃಚ್ಛ್ರಾದ್ವಸ್ತಿಮೇಹಸಲೂಲವಾನ್ ||
|| ೮ ||

ಮೂತ್ರವಾಹಿಗಳಾದ ನಾಡಿಗಳಿಗೆ ಶಲ್ಯ ಎಂದರೆ ಮುಳ್ಳು ಮತ್ತು ಕಡ್ಡಿ
ದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪೆಟ್ಟು ತಗಲಿದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರ ಹೊರಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗು
ದೆ, ಇದು ಶಲ್ಯಜನ್ಯವಾದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ, ಇದು ಬಹು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ, ನಾತ
ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣುತ್ತಿರು
ವವೆ. ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸರಿಯಾಗಿ ಆಗದೆ ಮಲಬಂಧವಾದರೆ ನಾಯುವು
ಕುಸಿತವಾಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಹೊಟ್ಟೆಶಾಲೆ, ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ, ಇವುಗಳನ್ನು
ಪೆಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಪುರೀಷಜನ್ಯಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಶ್ಮರಿ
ಂದರೆ ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಡೆದು ಮೂತ್ರವನ್ನು ಹೊರಡದೆಂತೆ ಮಾಡುವ

ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥ, ಅದರಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಮೂತ್ರ ಹೊರಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾದರೆ ಅಶ್ಮರೀಜನ್ಯಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದರ ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವರೂಪಗಳು ಅಶ್ಮರೀ ರೋಗದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿಗಳು ಶುಕ್ರಸ್ಥಾನಗತಗಳಾಗಿ ಶುಕ್ರಧಾತುವನ್ನು ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸಿ ಮೂತ್ರಶಯ ಮತ್ತು ಶಿವ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಲೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಮೂತ್ರ ದೊಡನೆ ಕೊಂಚ ಕೊಂಚವಾಗಿ ಶುಕ್ರವನ್ನೂ ಹೊರಡಿಸುತ್ತ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರಜನ್ಯವಾದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಶ್ಮರೀಶರ್ಕರಾಚೈವತುಲ್ಯಸಂಭವಲಕ್ಷಣೇ ||

ವಿಶೇಷಣಂಶರ್ಕರಾಯಾಶ್ರುಣುಕೀರ್ತಯತೋಮುಮು || ೯ ||

ಪಚ್ಯಮಾನಾಶ್ಮರೀಸಿತ್ತಾತ್ಚೋಷ್ಯಮಾಣಾಚಮಾಯುನಾ ||

ವಿನಯುಕ್ತಕಫಸಂಧಾನಾಕ್ಷುರಂತೀಶರ್ಕರಾಮುತಾ || ೧೦ ||

ಹೃತ್ತೀಡಾನೇಪಥುಶ್ಯೂಲಂಕುಕ್ಷಾವಗ್ನಿಶ್ಚದುರ್ಬಲಃ ||

ತಯಾಭವತಿಮೂರ್ಛಾಚಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಂಚದಾರುಣಂ || ೧೧ ||

ಮೂತ್ರವೇಗದಿರಸ್ತಾಭಿಪ್ರಶಮಂಯಾತೀವೇದನಾ ||

ಯಾವದಸ್ಯಾಪುನರ್ನೈತಿಗುಟಿಕಾಸ್ರೋತಸೋಮುಖಂ || ೧೨ ||

ಅಶ್ಮರಿಯಿಂದ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರವು ಹುಟ್ಟುವ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಶ್ಮರಿ ಎಂದರೆ ಮೂತ್ರಶಯಗತವಾದ ಶೋಳದ ಕಾಳಿನಂತಹ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಟ್ಟಿ ಪದಾರ್ಥ. ಶರ್ಕರ ಅಂದರೆ ಇದರ ಒಡಕು ಚೂರುಗಳು, ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣಗಳು ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಎರಡನೆಯದಾದ ಶರ್ಕರಾ ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಶ್ಮರಿಯ ಸಿತ್ತಜನ್ಯವಾದ ಉಕ್ಷಾದಿಂದ ಪಕ್ಷವಾಗಿ ವಾತದಿಂದ ಶೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಕಫಗತವಾದ ಸಂಧಾನ ಗುಣಕಡಮೆಯಾಗಿ ಚೂರಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ಚೂರುಗಳಿಗೆ ಶರ್ಕರೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಇವು ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶೇರಿ ಸಂಕಟ ಪಡಿಸುತ್ತವೆ, ಇದರ ಉಪದ್ರವಗಳೇನೆಂದರೆ—ಹೃದಯವೇದನೆ, ಮೃನಡುಕ, ಮೂಲೆ, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಮೂರ್ಛೆ, ಮೂತ್ರಹೊರಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು, ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುವುದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವೇಗದಿಂದ ತಪ್ಪಲ್ಪಟ್ಟು ಈ ಶರ್ಕರಗಳು ಹೊರಗೆ ಹೊರಟರೆ ವೇದನೆ ಶಮನವಾಗುವುದು, ಪುನಶ್ಚ ತಡದಾಗ್ಯೇ ವೇದನೆಯಾಗುವುದು ಈ ರೀತಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಮೂತ್ರಾಘಾತನಿದಾನ.

ಜಾಯಂತೇಕುಸಿತ್ಯೆದೋಷೈರ್ಮೂತ್ರಾಘಾತಾಸ್ತಯೋದತಃ ||

ಪ್ರಾಯೋಮೂತ್ರನಿಘಾತಾದ್ವೈರ್ವಾತಕುಂಡಲಿಕಾದಯಃ ||

ಸ್ವಸ್ತಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳಿಂದ ಹದಿಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮೂತ್ರಾಘಾತಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳು ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಮಲಮೂತ್ರಾದಿಗಳ ವೇಗ ನಿರೋಧದಿಂದ ಲೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ ಮೂತ್ರಾಘಾತಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ—ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ತೊಂದರೆಯೊಡನೆ ಹೊರ ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರಾಘಾತದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ತಡದೇ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ.

ರಾಕ್ಷಾಃ ದ್ವೇಗವಿಘಾತಾದ್ವಾನಾಯುರ್ಬಸ್ತಾಸವೇದನಃ ||

ಮೂತ್ರಮಾವಿಶ್ಯ ಚರತಿದಿಗುಣಃ ಕುಂಡಲೀಕೃತಃ || ೨ ||

ಮೂತ್ರಮಲ್ಪಾಲ್ಪಮಥನಾಸರುಜಂ ಸಂಪ್ರವರ್ತತೇ ||

ನಾತಕುಂಡಲಿಕಾಂತಾಂತುನ್ಯಾಧಿವಿದ್ಯಾತ್ಸು ದಾರುಣಾಂ || ೩ ||

ಆತ್ಮಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದಲೂ ಮೂತ್ರಾಶಯಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಮೂತ್ರವನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮೂತ್ರಾಶಯದಲ್ಲಿಯೇ ಆತ್ಮಂತ ವೇದನೆಯೊಡನೆ ಕುಂಡಲಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತು ಬಡಿಸಿ ವೇದನೆಯೊಡನೆ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಹೊರಡಿಸಿವರೆ ಆದಕ್ಕೆ ನಾತಕುಂಡಲಿಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಆಧ್ಮಾಪಯನ್ಬಸ್ತಿಗುದಂರುಧ್ವಾನಾಯುಕ್ತಲೋನ್ಮತಾಂ ||

ಕುರ್ಮಾತ್ತೀವ್ರಾರ್ತಮುಷ್ಠೀಲಾಂ ಮೂತ್ರವಿಣ್ಮಾರ್ಗರೋಧಿನೀಂ || ೪ ||

ಬಸ್ತಿಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಬಸ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಗುದವನ್ನೂ ಉಬ್ಬರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಉನ್ಮತಾಂ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಮಲಮೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾರ್ಗರೋಧಮಾಡಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾದ ಆಘ್ರೀಲಾಂ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ಗ್ರಂಥಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮೂತ್ರಾಘಾತಕ್ಕೆ ಆಘ್ರೀಲಾಜನ್ಯ ಮೂತ್ರಾಘಾತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ನೇಗಂವಿಧಾರಯೇದ್ಯಸ್ತು ಮೂತ್ರಸ್ಯಾಕುಶಲೋನರಃ ||

ನಿರುಣದ್ಧಿಮುಖಂತಸ್ಯ ಬಸ್ತೀರ್ಬಸ್ತಿಗತೋನಿಲಃ || ೫ ||

ಮೂತ್ರಸಂಗೋಭನೇತ್ರೇನಬಸ್ತಿ ಕುಕ್ಷಿನಿಸೀದಿತಃ ||

ನಾತಬಸ್ತಿಸ್ಸನಿಜ್ಞೇಯಃ ವ್ಯಾಧಿಃ ಕೃಚ್ಛ್ರ ಪ್ರಸಾಧನಃ || ೬ ||

ಬುದ್ಧಿತಿಳುವಳಿಕೆ ಸಾಲದೆ ಯಾವ ಪುನುಷ್ಯನು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಮೂತ್ರದ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತವನಿಗೆ ಮೂತ್ರಾಶಯಗತವಾದ ವಾಯುವು

ಪ್ರಕುಪಿತನಾಗಿ ಬಸ್ತಿಯ ಮುಖವನ್ನು ನಿರೋಧಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಬಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಉದರಗಳಿಗೆ ಪೀಡೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಮೂತ್ರರೋಧ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಾತಬಸ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು, ಇದು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಚಿರಂಧಾರಯತೋಮೂತ್ರಂತ್ವರಯಾನಪ್ರವರ್ತತೇ ||

ಮೇಹಮಾನಸ್ಯಮುಂದಂನಾಮೂತ್ರಾತೀತಸ್ಸಲುಚ್ಯತೇ || ೭ ||

ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಮೂತ್ರವನ್ನು ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ತಡದು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ ಮೂತ್ರವಿಸರ್ಜನೆಯು ಸರಿಯಾಗಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಮೂತ್ರಾತೀತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಮೂತ್ರಸ್ಯನೇಗೇಭಿಹತೇತದುದಾವರ್ತಸಂಜ್ಞಿಕಃ ||

ಅಪಾನಃಕುಪಿತೋವಾಯುರುದರಂಪೂರಯೇದ್ಭೃಶಂ || ೮ ||

ನಾಭೇರಧಸ್ತಾದಾಧ್ವಾನಂಜನಯೇತ್ತೀವ್ರನೇದನಂ ||

ತನ್ಮೂತ್ರಜಠರಂವಿದ್ಯಾದಧೋವಸ್ತಿನಿರೋಧಜಂ || ೯ ||

ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಮೂತ್ರದ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಅಧಃ ಪ್ರವೃತ್ತ ವೇಗವಾದ ಮೂತ್ರವು ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ಅಪಾನವಾಯುವು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಹೊಕ್ಕುಳಿನಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಒಹಳ ವೇದನೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರ ನಿರೋಧಜನೃವಾದ ಈ ಉದರರೋಗಕ್ಕೆ ಮೂತ್ರಜಠರವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಬಸ್ತಾವಾಪ್ಯಥವಾನಾಳೇಮುಣಾವಾಯಸ್ಯದೇಹಿನಃ ||

ಮೂತ್ರಂಪ್ರವೃತ್ತಂಸಜ್ಜೀತಸರಕ್ತಂವಾಪ್ರವಾಹತಃ || ೧೦ ||

ಸ್ರವೇತ್ ಶನೈರಲ್ಪಮುಲಾಸರುಜಂವಾಥನೀರುಜಂ ||

ವಿಗುಣಾನಿಲಜೋವ್ಯಾಧಿಸ್ಸಮೂತ್ರೋತ್ಸಂಗಸಂಜ್ಞಿತಃ || ೧೧ ||

ಮೂತ್ರಾಶಯದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ, ದಂಡಾಕಾರವಾದ ಶಿಶ್ನದ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ, ಉತ್ಪನ್ನವೇಗವಾದ ಮೂತ್ರವು ತಡದುನಿಲ್ಲುವುದು, ಅಥವಾ ಮೂತ್ರವನ್ನು ಬಿಡುವಾಗ್ಯೆ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ರಕ್ತವೂ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು. ಸರಿಯಾದ ವೇಗದಿಂದ ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಮೂತ್ರ ಹೊರಡುವಾಗ್ಯೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಉರಿಮಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನೃವಾದ ಈ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಮೂತ್ರೋತ್ಸಂಗವೆಂದು ಹೆಸರು.

ರೂಪಸ್ಯ ಕ್ಲಾಂತದೇಹಸ್ಯ ಬಸ್ತಿ ಸ್ಥಾಪಿತಮಾರುತಾ ||

ಮೂತ್ರಕ್ಷಯಂಸರುಗ್ಧಾಹಂಜನಯೇತಾಂತದಾಹ್ವಯಂ || ೧೨ ||

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹವಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ (ಅಂದರೆ ನೆಣವಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ) ಬಳಲಿದವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮನುಷ್ಯನ ಬಸ್ತಿಗತಗಳಾದ ವಾತಪಿತ್ತಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಮೂತ್ರವು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಒಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉರಿ ಮತ್ತು ನೋವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಮೂತ್ರಕ್ಷಯವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಅಂತರ್ಬಸ್ತಿಮುಖೇವೃತ್ತಸ್ಥಿರೋಲ್ಪಸ್ಥಹಸಾಭವೇತ್ ||

ಅಶ್ಮರೀತುಲ್ಯರುಗ್ರಂಥಿಮೂತ್ರಗ್ರಂಥಿಸ್ಸೌಚ್ಯತೇ || ೧೩ ||

ಮೂತ್ರಾಶಯದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಖದ ಹತ್ತರ ದುಂಡಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಅಶ್ಮರೀರೋಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ಒಂದು ಗಂಟು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇದರ ನೋವು ಕೂಡ ಅಶ್ಮರಿಯ ನೋವಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದು ಬಸ್ತಿಗತವಾದ ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಮೂತ್ರಗ್ರಂಥಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಮೂತ್ರೀತಸ್ತ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಂಯಾತೋವಾ ಮುನಾಕುಕ್ರಮುದ್ಧತಂ ||

ಸ್ಥಾನಾಚ್ಯುತಂಮೂತ್ರಯತಃಪ್ರಾಕೃಶ್ಚಾಪ್ತಪ್ರವರ್ತತೇ || ೧೪ ||

ಭಸ್ಮೋದಕಪ್ರತೀಕಾಶಂಮೂತ್ರಪುಕ್ರಂತದಾಗಿತೇತ್ ||

ಮೂತ್ರಶಂಕೆ ಇರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಗಮನ ಮಾಡಿದನು ರುಕ್ರವು ಸ್ವಸ್ಥನಿಂದ ಜಾರಿ ಮಧ್ಯೆ ಮೂತ್ರದಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಮೂತ್ರವಿಸರ್ಜನಾ ನಂತರದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಆಗಲಿ ಬಾದಿಯನ್ನು ಕಡೆದ ನೀರಿನಂತೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಮೂತ್ರರುಕ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ವ್ಯಾಯಾಮಾಧ್ವಾತಪ್ಯೇಪಿತ್ತಂಬಸ್ತಿಂಪ್ರಾಪ್ಯಾನಿಲಾನ್ವಿತಂ || ೧೫ ||

ಬಸ್ತಿಂಮೇಧ್ರಂಗುದಂಚೈವಪ್ರದರ್ಪೇತ್ ಸ್ರಾವಯೋದಧಃ ||

ಮೂತ್ರಂಹರಿದ್ರಮಥನಾಸರಕ್ತಂರಕ್ತಮೇವವಾ || ೧೬ ||

ಕೃಚ್ಛ್ಕಾತ್ಪುನಃಪುನರ್ಜಂತೋರುಷ್ಣವಾತಂಬ್ರವಂತಿತಂ || ೧೭ ||

ಆತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದು, ದಾರಿ ನಡೆಯುವುದು, ಬಿಸಿಲಲ್ಲಿರುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಮೂತ್ರಾಶಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಶೀಘ್ರ ಬಸ್ತಿ, ಶಿಶ್ನ, ಗುದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದಿಂದಿರುವ ಮೂತ್ರವನ್ನಾಗಲಿ, ರಕ್ತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಮೂತ್ರವನ್ನಾಗಲಿ, ರಕ್ತವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಬಹಳ ಕಷ್ಟದೊಡನೆ ಪದೇ ಪದೇ ಹೊರಡಿ ಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಉಷ್ಣವಾತವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಪಿತ್ತಂಕಫೋದ್ವಾಪಸಿನಾಸಂಹನೈತೇನಿಲೇನಚೇತ್ ॥ ೧೭ ॥

ಕೃಚ್ಛ್ರಾನ್ಮೂತ್ರಂ ತದಾಪೀತಂ ಶ್ವೇತಂ ರಕ್ತಂ ಘನಂ ಸೃಜೇತ್ ॥

ಸದಾಹಂ ರೋಚನಾಶಂಖಚೂರ್ಣವರ್ಣಭವೇತ್ತುತತ್ ॥ ೧೮ ॥

ಶುಷ್ಕಂ ಸಮಸ್ತವರ್ಣಂ ನಾಮೂತ್ರಸಾದಂ ವದಂತಿತಂ ॥

ಪ್ರಕುಪಿತವಾಸ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಬಸ್ತಿಗತವಾದ ಪಿತ್ತವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪಿತ್ತ ಕಫಗಳೆರಡೂ ಆಗಲಿ ಕೂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಆಗ್ನಿ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಮೊಡನೆ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಕೆಂಪಗೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ಮಂದವಾಗಿ ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುವಾಗ ಉರಿ, ಪಿತ್ತ ಮೆಚ್ಚಿದ ಮೂತ್ರವು ಗೋರೋಚನದ ಬಣ್ಣವಿರುತ್ತದೆ, ಕಫ ಮೆಚ್ಚಿದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ರಂಜಿತವಾದ ಬಣ್ಣವಿರುತ್ತದೆ, ಸನ್ನಿ ಪಾತದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಶುಷ್ಕಂ ಅಂದರೆ ಶೋಷಿಸಿ ಮೋಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಮೂತ್ರಸಾದವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ರೂಕ್ಷದುರ್ಬಲಯೋರ್ವಾತೇನೋದಾನರ್ತಂ ಶಕ್ಯದ್ಯದಾ ॥ ೧೯ ॥

ಮೂತ್ರಸ್ತ್ರೋತೋನಾಪದ್ವೇತವಿಟ್ ಸಂಸೃಷ್ಟಂ ತದಾನರಃ ॥

ವಿಡ್ಲಂಧಂ ಮೂತ್ರಯೇತ್ ಕೃಚ್ಛ್ರಾತ್ ವಿಡ್ವಿಘಾತಂ ವಿನಿದಿ ರೇತ್ ॥ ೨೦ ॥

ರೂಕ್ಷನಾಗಿಯೂ ದುರ್ಬಲನಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕವನಿಗೆ ಬಸ್ತಿಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಮಲಾರಯಗತವಾದ ಮಲವನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡು ಮಲದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಹೊಂದು ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನುಗ್ಗಿದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಮೊಡನೆ ಮಲದ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಮೂತ್ರವನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸುತ್ತಾನೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಿಡ್ವಿಘಾತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ದುಃತಾಧ್ವಲಂಘನಾ ಮಾಸೈರಭಿಘಾತಾತ್ತ್ರ ಸೀಡನಾತ್ ॥

ಸ್ತಸ್ಥಾನಾದ್ಭಸ್ತಿರುದ್ವೃತ್ತಃ ಸ್ಥೂಲಸ್ತಿ ಸ್ತತಿಗರ್ಭವತ್ ॥ ೨೧ ॥

ಶೂಲಸ್ತಂ ದನದಾಹಾರೋಬಿಂದುಂ ಬಿಂದುಂ ಸ್ರವತ್ಯಪಿ ॥

ಪೀಡಿತಸ್ತು ಸೃಜೇದ್ಧಾರಾಂ ಸಂಸ್ತಂ ಭೋದ್ವೇಷ್ಯನಾರ್ತಿಮಾನ್ ॥ ೨೨ ॥

ಬಸ್ತಿ ಕುಂಡಲಮಾಹುಸ್ತಂ ಘೋರಂ ಶಸ್ತ್ರವಿಘೋಪಮಂ ॥

ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ದಾರಿನಡೆಯುವುದು, ಕಾರುವುದು, ಆಯಾಸಕರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಮೂತ್ರಾಶಯಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಕೆಳಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಿವಿಚೆಕ್ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮೂತ್ರಾಶಯವು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟು ಉದರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಗರ್ಭದ ಹಾಗೆ ನಿಂತು

ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಶೂಲೆ, ಗರ್ಭದ ಹಾಗೆ ಬಸ್ತಿಯೂ ಕೊಂಚ ಕೊಂಚ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಉರಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಒಂದೊಂದೇ ಬಿಂದು ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ಬಸ್ತಿ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನವು ಕಿದೆರೆ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುವುದು, ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸುಕ್ಕು ಹಿಡಿದಂತೆ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಬಸ್ತಿ ಕುಂಡಲಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇದು ಕೇವಲ ಅಪಾಯಕರವಾದದ್ದು.

ಪನನಪ್ರಬಲಂಸ್ರಾಯೋದುರ್ನಿವಾರನುಬುದ್ಧಿಭಿಃ || ೨೩ ||

ತಸ್ಮಿಂಸಿತ್ತಾನ್ವಿತೇದಾಹಃಶೂಲಂನೂತ್ರನಿವರ್ಣತಾ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾಗಾರವಂಶೋಘಃಸ್ನಿಗ್ಧಂನೂತ್ರಂಘನಂಸಿತಂ || ೨೪ ||

ಈ ಮೂತ್ರಾಘಾತರೋಗದಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರ ಹೊರಡುವಾಗ ಉರಿ, ಬಸ್ತಿಶೂಲೆ, ಮೂತ್ರದ ವರ್ಣ ಬದಲಾಗಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪವಿದ್ದರೆ ಬಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಶಿಶ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರವು ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ ಮಂದವಾಗಿಯೂ ಬೆಳ್ಳಗೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೇಷ್ಮರುದ್ಧಬಿಲೋಬಸ್ತಿಃಸಿತೋದೀರ್ಣೋನಸಿದ್ಧ್ಯತಿ ||

ಅವಿಭ್ರಾಂತಬಿಲಸ್ಸಾಧ್ಯೋನತುಯಃಕುಂಡಲೀಕೃತಃ || ೨೫ ||

ಸ್ಯಾದ್ವಸ್ತುಕುಂಡಲೀಭೂತೇತ್ಯಣ್ಮೋಹಶ್ವಾಸವಿವಚ ||

ಬಸ್ತಿದ್ವಾರವು ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ದ್ವಾರವು ರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ, ಬಸ್ತಿಯು ಕುಂಡಲಾಕಾರವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಗಂಟೆಕೈ ಕೊಂಡು ಉದರವನ್ನು ಸೇರಿ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ಉಬ್ಬುಕೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇದು ಅಸಾಧ್ಯ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂತ್ರಾಘಾತನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಅ ಶ್ರು ರೀ ನಿ ದಾ ನ .

ವಾತಪಿತ್ತಕಫೈಸ್ತಿಪ್ರಶ್ನತುರ್ಥೀಶುಕ್ರಜಾಪರಾ ||

ಸ್ತ್ರಾಯಃಶ್ಲೇಷ್ಮಾಶ್ರಯಾಸ್ಸರ್ವಾತ್ಮಯಃಸ್ಯುರ್ಯನೋಪಮಾಃ || ೧ ||

ಅಶ್ವರೀ ರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಅಶ್ವರಿ ಎಂದರೆ ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡದಂತೆ ತಡೆಯತಕ್ಕ ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥ. ಈ ರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು, ಕ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು, ಎಂದಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧ. ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಶ್ವರಿಗೂ ಶ್ಲೇಷ್ಮವೇ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ರಾಶ್ವರಿ ಎಂದರೆ ಶುಕ್ರವೆಂಬ ಪುರುಷವೀರ್ಯವನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜನೆ ಮಾಡದಿರೋಣದರಿಂದ ಅದೇ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಮೂತ್ರದ್ವಾರವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಇದೊಂದು ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ಅಶ್ವರೀ ರೋಗ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಮೋಪಮಾಃ ಅಂದರೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಹಿಂಸೆಯು ಯಮರೋಕದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಹಿಂಸೆಗೆ ಸಮನಾದದ್ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವಿರೋಷಯೇದ್ವಸ್ತಿಗತಂಸತುಕ್ರಂಮೂತ್ರಂಸಪಿತ್ತಂಪವನಃ

ಕಫಂವಾ ||

ಯದಾತದಾಶ್ವರ್ಮ್ಯಪಜಾಯತೇತುಕ್ರಮೇಣಪಿತ್ತೇಷ್ವಿನ

ರೋಚನಾಗೌ || ೨ ||

ನ್ಯೈಕದೋಷಾಶ್ರಯಾಸ್ಸರ್ವಾಃ..... ||

ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ವಸ್ತು ಬರತಕ್ಕ ತರಹವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರಾಶ್ರಯಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಬಸ್ತಿ (ಮೂತ್ರಾಶ್ರಯಃ) ಗತವಾದ ಮೂತ್ರಸಮೇತವಾದ ಶುಕ್ರವನ್ನಾಗಲಿ, ಮೂತ್ರ ಒಂದನ್ನೇ ಆಗಲಿ, ಪಿತ್ತವ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವನ್ನಾಗಲಿ, ಕಫದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವನ್ನಾಗಲಿ ಶೋಷಿಸಿ, ಹಸುವಿನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಗೋರೋಚನವೆಂಬ ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ಪದಾರ್ಥವು ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಮನುಷ್ಯರ ಮೂತ್ರಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ ಈ ಪದಾರ್ಥವು ಒಂದೇ ಬಾರಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿಬಿಡದ ಕ್ರಮೇಣ ಅಂದರೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಅಶ್ವರೀ ರೋಗವೂ ಒಂದೇ ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ, ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳೂ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಕೂಡಿಯೇ ಹುಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಥಾಸಾಂಪೂರ್ವಲಕ್ಷಣಂ ||

ಬಸ್ತ್ಯಾಧ್ಮಾನಂತದಾಸನ್ನದೇಶೇಷುಪರಿಶೋತಿರುಕ್ || ೩ ||

ಮೂತ್ರೇಬಸ್ತಸಗಂಧತ್ವಂಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಂಜ್ವರೋರುಚಿಃ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಲಿಂಗಂರುಜಸ್ಥಾಭಿಸೇವನೀಬಸ್ತಿಮೂರ್ಧಸು || ೪ ||

ವಿಶೀರ್ಣಧಾರಂಮೂತ್ರಸ್ಯಾತ್ತಯಾಮಾರ್ಗೇನಿರೋಧಿತೇ ||

ತದ್ವ್ಯಸಾಯಾತ್ಸು ಖುಮೇಹೇದಚ್ಛಂಗೋಮೇದಕೋಪಮಂ || ೫ ||
ತತ್ಸಂಕ್ಷೋಭಾತ್ ಕ್ಷತೇಸಾನ್ಮನಾಯಾಸಾಚ್ಛಾತಿರುಗ್ಭವೇತ್ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಶ್ವರೀ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಮೂತ್ರ ಕೋಶವು ಊದಿಹೋಗುವುದು, ಮೂತ್ರಕೋಶದ ಸುತ್ತಲೂ ಅತಿಯಾಗಿ ನೋವು, ಮೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಿನ ಮೂತ್ರದ ವಾಸನೆಯಿರುವುದು, ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು, ಜ್ವರ, ಬಾಯಿರುಚಿ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದರೆ ಹೊಕ್ಕಳು, ಶೇವನಿ ಎಂದರೆ ಪುರುಷರ ಶಿವ್ನದ ಕೆಳಭಾಗವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ನೋಡಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಉದ್ದಕ್ಕೂ, ಹೊಲಿದಿರುವಂತಹ ಭಾಗ, ಕಿಬ್ಬಿಟ್ಟಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ಇವುಗಳು ಸಹಾ ಇರುತ್ತವೆ. ಕಲ್ಪಿನಂತಹ ಪದಾರ್ಥವು ಮೂತ್ರವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ತಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರದ ಧಾರೆಯು ಸಲೀಸಾಗಿ ಹೊರಡದೆ ಹರಕು ಹರಕಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು. ಮೂತ್ರವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ತಡೆಬಿಡುವ ತಡೆಯನ್ನು ಕೊಂಚ ಮಾತ್ರ ಅರುಗುವಾಗಿದೆರೆ ಮುಖವಾ. ಮೂತ್ರ ಹೊರಡುವುದು. ಹೊರಡುವ ಮೂತ್ರವು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ ಮತ್ತು ಗೋಮೇದಕದಂತೆ ಅಂದರೆ ಕೊಂಚ ಮಾತ್ರ ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿ ಸಹಾ ಇರುವುದು, ಮೂತ್ರವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿರುವ ಪದಾರ್ಥವು ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಹೋಗದೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು ತಿಕ್ಕಾಡಿ ರಕ್ತಹೊರಡುವಂತಹ ಗಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಮೂತ್ರವೊಡನೆ ರಕ್ತವೂ ಹೊರಡುವುದು, ಆಯಾಸದಿಂದ ಅತಿಯಾದ ನೋವು ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಉಂಟಾಗುವವು.

ತತ್ರವಾತಾಧ್ಯಶಂಚಾರೋದಂತಾನ್ಮಾಪದಪಿವೇಪತೇ || ೬ ||

ಗೃಹ್ಣಾತಿಮೇಹನಾನಾಭಿಂಪೀಡಯತ್ಯನಿಶಂಕ್ಷಣನ್ ||

ಸಾಲಿಲಂಮುಂಚತಿರಕ್ತನ್ನು ಸುಮಾರ್ಥವಾಚಿಂಪಿದುರಃ || ೭ ||

ಶ್ಯಾವಾಗುಣಾರ್ಥೋಚ್ಚಸ್ತುಚ್ಚಿತಾಕಂಟಿಕ್ಯರಿವ ||

ಮತನ ಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಶ್ವರೀ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಿಬ್ಬಿಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನೋವು ಮತ್ತು ಪಡತ ಸಹ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ತಡೆಯಲಾರದೆ ಪದೇ ಪದೇ ಹಲ್ಲು ಕಡಿಯುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ನಡುಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಶಿವ್ನವನ್ನು ಮತ್ತು ಕಿಬ್ಬಿಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸಹಾ ಪದೇ ಪದೇ ಅದುಮಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮಲವಿಪರ್ಜನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವೂ ಶಬ್ದಯುಕ್ತವಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ತೊಟ್ಟು ತೊಟ್ಟಾಗಿ ಮೂತ್ರವನ್ನು ಹೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ತಡೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಅಶ್ವರಿಯು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅದರ ಬಣ್ಣವು ಹೊಗೆಯಂತಹ ಕಂದು ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿಯಾಗಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಳುವು ಕೂಡಿದೆ

ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿರಾಗಲಿ ಆಗಿರುವುದು, ಅದಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಲೂ ನೆಗ್ಗಲು ಮುಳ್ಳುಗಿ
ರುವಂತಹ ತರಕಲು ಮುಳ್ಳುಗಳಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದರೆ ಇದನ್ನು
ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಆಶ್ಮರೀ ರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಿತ್ತೇನದಹ್ಯತೇಬಸ್ತಿಃಪಚ್ಯಮಾನಇವೋಷ್ಮನಾನ್ || ೮ ||
ಭಲ್ಲಾತಕಾಸ್ಥೀಸಂಸ್ಥಾನಾರಕ್ತಪೀತಾಸಿತಾಶ್ಮರೀ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಆಶ್ಮರೀರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರಕೋಶದಲ್ಲಿ
ಉರಿ ಇರುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರಕೋಶವನ್ನೇ ಬೇಯಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ,
ಮೂತ್ರದ್ವಾರವನ್ನು ತಡೆಯುವ ಕಲ್ಲು (ಆಶ್ಮರಿ) ಗೆರು ಪ್ಪಿನಂತಿದ್ದು ಕೆಂಪು,
ಹಳದಿ, ಕಪ್ಪು, ಇಂತಹ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಬಸ್ತಿರ್ನಿಸ್ತದ್ಯತಃವಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾಶೀತಶೋಗುರುಃ || ೯ ||
ಅಶ್ಮರೀತುಹತೀಶ್ಚಕ್ಲಾಮಧುವರ್ಣಾಭವಾಗುರುಃ ||
ಏಕಾಭವಂತಿಬಾಲಾಸಾಂಕೇಷಾನೋವಚಭೂಯಸಾ || ೧೦ ||
ಆಶ್ಮರೋವಚಯಾಲ್ಪತ್ವಾದ್ಗೃಹಣಾರಣೇಸುಖಾಃ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಆಶ್ಮರೀ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರಕೋಶದಲ್ಲಿ
ವ್ಯಥೆಯಿರುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರಕೋಶವು ತಣ್ಣಗೆ ಭಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಶ್ಮರಿಯು
ದಪ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ನುಣುಪಾಗಿಯೂ ಮಧುವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಜೇನುತುಪ್ಪದ
ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಭಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಒಂದೆ ಹೇಗೆಂದರೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ
ಆಶ್ಮರೀರೋಗವೂ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಹ ಬರುವುದುಂಟು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮಕ್ಕಳುಗಳು
ಹಗಲು ಮೂತ್ರಿಸಲು ಮಲಗುವುದು, ಕ್ಲಾಪ್ತವಿಲ್ಲದ ಮನಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಾಗಿ
ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಮಧುರಾದಿ, ತಾಪ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಜಿಡ್ಡುಗಳು ಇವುಗ
ಳನ್ನು ವಿರೇಷವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಆಶ್ಮರೀರೋಗವು ಮಕ್ಕ
ಳಿಗೆ ವಿರೇಷವಾಗಿ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ, ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬಂದರೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವುದು
ಅಂದರೆ ಬಸ್ತಿಯಿಂದ (ಮೂತ್ರಕೋಶದಿಂದ) ಅಶ್ಮರಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆಯು
ವುದು ಸುಲಭ, ಹೇಗೆಂದರೆ ಮಕ್ಕಳ ಮೂತ್ರಕೋಶವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಲ್ಲದೆ
ಅಶ್ಮರಿಯು ಕೂಡ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ

ಶುಕ್ರಾಶ್ಮರೀತುಮಹತಾಂಜಾಯಶೇಶುಕ್ರಧಾರಣಾತ್ || ೧೧ ||
ಸ್ಥಾನಾಚ್ಚ್ಯುತಮುಮುಕ್ತಂಹಿಮುಷ್ಕಯೋರಂತರೇನಿಲಃ ||
ಶೋಷಯತ್ಯುಪಸಂಗೃಹ್ಯಶುಕ್ರಂತತ್ಶುಕ್ರಮಶ್ಮರೀ || ೧೨ ||
ಬಸ್ತಿರುಜ್ಜೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಮುಷ್ಕಶ್ವಯಥುಕಾರಿಣೀ ||

ತಸ್ಯಾಢುತ್ಪನ್ನಮೂತ್ರಾಯಾಂಶುಕ್ರಮೇತೀವಿಲೀಯತೇ || ೧೩ ||
 ಪೀಡಿತೇತ್ಸವಕಾಶೇಸ್ಥಿ..... ||

ಶುಕ್ರಾಶ್ವರಿ ಎಂದರೆ ಶುಕ್ರವೆಂಬ ಪುರುಷವೀರ್ಯವನ್ನು ತಡೆಯುವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಅಶ್ವರೀರೋಗವು ದೊಡ್ಡವರಿಗೆ ಅಂದರೆ ವಯಸ್ಕರಾದವರಿಗೇನೇ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕದ್ದು, ಇದು ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಕ್ರಮವ್ಯಾವುದೆಂದರೆ—ಶುಕ್ರವು ಸ್ವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡಲ್ಪಡದೆ ವೃಷಣ ಮತ್ತು ಶಿಶ್ನಗಳ ನಡುವಾಗದಲ್ಲಿ ಬಸ್ತಿಯು (ಮೂತ್ರಾಶಯದ) ಮುಖದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಶೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆನೇ ಶುಕ್ರಾಶ್ವರೀ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಬಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೋವು, ಮೂತ್ರವು ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹೊರಡುವುದು, ವೃಷಣಗಳು ಬಾತುಹೋಗುವುದು, ಇಂತಹ ಹಿಂಸೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಶುಕ್ರಾಶ್ವರಿಯು ಉಂಟಾಯಿತೆಂದರೆ ಆ ಕೂಡಲೆ ಅದು ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತಡೆದಿದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೈಯಿಂದ ಹಿಗ್ಗಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರವು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ, ಅಥವಾ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಿಲಯಹೊಂದಿ ಅಂದರೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದು ಪುನಶ್ಚ ಅವುಕೆಕೊಳ್ಳೋಣದರಿಂದ ನೀರಾಗಿ ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಡೆಯದೆ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವರೀವಚಶರ್ಕರಾ ||

ಆಣುಶೋನಾಯುನಾಭಿನ್ನಾಸಾತಸ್ಥಿನ್ನನುಲೋಮಗೇ || ೧೪ ||
 ನಿರೇತಿಸಹಮೂತ್ರೇಣಪ್ರತಿಲೋಮೇನುರಧ್ಯತೇ ||
 ಮೂತ್ರಸ್ರೋತಃಪ್ರವೃತ್ತಾಸುಶಕ್ತಾಕುರ್ಯಾದುಪದ್ರವಾನ್ || ೧೫ ||
 ದೌರ್ಬಲ್ಯಂಸದನಾಕಾಶ್ಯಂಕುಕ್ಷಿಶೂಲಮಥಾರುಚಿಂ ||
 ಪಾಂಡುತ್ವಮುಷ್ಣನಾತಂಚತೃಷ್ಣಾಂಹೃತ್ಪೀಡನಂವಮಿಂ || ೧೬ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಶ್ವರೀಯೇ ವಾತದಿಂದ ಚೂರುಚೂರಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಶರ್ಕರೆಯನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ದೇಹದಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಅನುಕೂಲವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಶರ್ಕರೆಯೇ ಮೂತ್ರದೊಡನೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಬಿಡುತ್ತದೆ, ಬಂದುವೇಳೆ ವಾಯುವು ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರದೊಡನೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದದೆ ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತಡೆದುಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಉಪದ್ರವಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾಡಬಹುದು, ಉಪದ್ರವಗಳೆಂದರೆ—ಶರೀರದೌರ್ಬಲ್ಯ, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಶರೀರವು ಕ್ಷಯವಾಗಿ ಹೋಗೋಣ, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಅರುಚಿ, ಶರೀರವಿಲ್ಲವೂ ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಉಷ್ಣವಾತ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಎದೆನೋವು, ವಮನ, ಈ ಉಪದ್ರವಗಳೆಲ್ಲ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಶೂನನಾಭಿವೃಷಣಂಬದ್ಧಮೂತ್ರಂರುಜಾತುರಂ ||

ಅಶ್ವರೀಕ್ಷಪಯತ್ಯಾಶುಸಿಕತಾಶರ್ಕರಾನ್ನಿತಾ

|| ೧೭ ||

ಅಶ್ವರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ನಾಭಿ ಅಂದರೆ ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ವೃಷಣಗಳು ಬಾತಿರುವುದು, ಮೂತ್ರ ತಡದು ಹಿಂಸೆ ಪಡುತ್ತಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಉಪದ್ರವಗಳಿರುವ ಅಶ್ವರೋಗಿಯನ್ನು ಈ ಅಶ್ವರಿ ಮತ್ತು ಶರ್ಕರೆಗಳು ಕೊಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಶ್ವರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಪ್ರಮೇಹಪಿಡಕಾನಿದಾನ.

ಅಸ್ಯಾಸುಖಂಸ್ವಪ್ನಸುಖಂದಧೀನಿಗ್ರಾನ್ಯಾದಕಾನೂಪರಸಾಃ

ಪಯಾಂಸಿ ||

ನನಾನ್ನಪಾನಂಗುಡವೈಕೃತಂಚಪ್ರಮೇಹಹೇತುಃಕಫಕೃಚ್ಛ

ಸರ್ವಂ || ೧ ||

ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಕುಳಿತು ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಮಲಗಿರುವುದು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನೋಸರನ್ನು ಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಗ್ರಾನ್ಯಗಳೆಂದರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಮೃಗಪಕ್ಷಿಗಳ ಮಾಂಸರಸವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಔದಕಗಳೆಂದರೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಅನೂಪವೆಂದರೆ ಜೌಗುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಮೃಗಗಳ ಮಾಂಸಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿನ್ನುವುದು, ಹುಲನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಕುಡಿಯುವುದು, ಹೊಸದಾದ ಅನ್ನಪಾನಗಳು ಅಂವರೆ ಹೊಸ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಹೊಸ ನೀರು ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಗುಡವೈಕೃತವೆಂದರೆ ಬಿಲ್ಲ, ಸಕ್ಕರೆ ಮೊದಲಾದ ಮಧುರ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಭಕ್ಷ್ಯಗಳು ಇವುಗಳು ಮತ್ತು ಕಫಕರಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಕಫವೃದ್ಧಿಮಾಡತಕ್ಕ ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಮೇಹರೋಗವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಮೇದಶ್ಚ ಮಾಂಸಂಚಲರಿ.ರಜಂಚಕ್ಲೇದಂಕಫೋಬಸ್ತಿಗತಃ

ಪ್ರದೂಷ್ಯ ||

ಕರೋತಿನೇಹಾನ್ಸಮುದೀರ್ಣಮುಷ್ಣೈಸ್ತಾನೇವಸಿತ್ತಂಪರಿ

ದೂಷ್ಯಚಾಪಿ || ೨ ||

ಕ್ಷೀಣೇಷುದೋಷೇಷ್ವನಕೃಷ್ಯಧಾತೂನ್ಸಂದೂಷ್ಯನೇಹಾನ್

ಕುರುತೇನಿಲಶ್ಚ ||

ಸಾಧ್ಯಾಃಕಫೋತ್ಥಾದಶಸಿತ್ತಜಾಷ್ಣಡ್ಯಾಪ್ಯಾನಸಾಧ್ಯಾಃಪನ

ನಾಚ್ಚತುಷ್ಯಃ || ೩ ||

ಸಮುಕ್ತಿಯತ್ವಾದ್ವಿಷಮುಕ್ತಿಯತ್ವಾನ್ಮಹಾತ್ಮಯತ್ವಾಚ್ಚಯಥಾ
ಕ್ರಮಂತೇ ||

ಮೇಹರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಮೂತ್ರಕೋಶ
ಗತವಾದ ಕಫವು ಸ್ವಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಾದ ಪಿರುದ್ಧಾಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕು
ಪಿತವಾಗಿ ಮೂತ್ರಾಶಯಗತಗಳಾದ ವೇದೋಧಾತು, ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಜಲ
ಭಾಗಗಳನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗಿಮಾಡಿ ಹಾಳುಮಾಡಿ ಮೇಹರೋಗವನ್ನು
ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಉಷ್ಣವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡತಕ್ಕ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕು
ಪಿತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೇದಸ್ಸು ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ಜಲಭಾಗಗಳನ್ನೇ
ಕಡಿಸಿ ಮೇಹರೋಗವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕ್ಲೇಷ್ಮ ಈ ಎರಡೂ
ದೋಷಗಳೂ ಕ್ಷಯಿಸಿರುವಾಗ್ಯೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ
ವಾಯುವು ಕಫ, ಮಜ್ಜೆ, ಪೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳನ್ನೇ ಬಸ್ತಿ (ಮೂತ್ರಾಶಯ)ಯ
ಕಡೆಗೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿ
ಯಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ದೋಷಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಮೇಹರೋಗಗಳಲ್ಲಿ
ಕಫ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಮೇಹರೋಗವು ಏಕೆನ್ನಿಗೆ
ಸಾಧ್ಯ ಎಂದರೆ ಗುಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಆರು ವಿಧ
ವಾದ ಮೇಹರೋಗಗಳು ಯಾಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾಲಹರಣವಾಗತಕ್ಕವುಗಳು; ಗುಣ
ವಾಗುವುದು ಕಷ್ಟ. ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ
ಮೇಹಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗತಕ್ಕವುಗಳೇ ಅಲ್ಲ, ಕ್ರಮೇಣ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೇಹವು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲು ಕಾರಣವೇ
ನಂದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಫಜನ್ಯಮೇಹದಲ್ಲಿ ಮೇಹವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲು
ಕಾರಣಭೂತವಾದ ದೋಷವಾದ ಕಫವೂ ದೂಷಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಮೂತ್ರವಾಗಿ
ಕೆಟ್ಟುಹೋಗತಕ್ಕ ಶರೀರಗತಗಳಾದ ಮೇದೋಮಾಂಸಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ. ಕಟು
ಅಂದರೆ ಕಾರತಿಕೃತ ಅಂದರೆ ಕಹಿ ಇಂತಹ ರಸಯುಕ್ತಗಳಾದ ಔಷಧೋಪಚಾರ
ಗಳಿಂದಲೇ ಉಪಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.
ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೇಹಗಳು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯಗಳೆಂ
ದರ್ಥ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಮೇಹಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ
ದೋಷವಾದ ಪಿತ್ತಕ್ಕೂ, ದೂಷಗಳಾದ ಮೇದೋಮಾಂಸಾದಿಗಳಿಗೂ, ಪರಸ್ಪರ
ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಕುಪಿತದೋಷವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲು ಪಿತ್ತ
ಹರವಾದ ಮಧುರ ರಸವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು, ಮಧುರ ರಸವನ್ನು ಉಪ
ಯೋಗಿಸೋಣದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಬಹು
ದಾದರೂ ಮೇಹರೋಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ದೂಷವಾದ ಅಂದರೆ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ
ರುವ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಮೇದೋಧಾತುವನ್ನು ಈ ಮಧುರರಸವು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ
ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ

ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೇಹರೋಗವು ಯಾತ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾಲಹರಣ ಮಾಡುವುದು ವಿನಹಾ ಗುಣವಾ ಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ, ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೇಹವು ಈ ಪಿತೃ ಪ್ರೋಪಜನ್ಯಮೇಹಗಳಂತಲ್ಲದೆ ಮುಜ್ಜಧಾತು ಮೊದಲಾದ ಅಂತಹ ಧಾತುಗಳನ್ನೇ ಶುಕ್ರರೂರ್ಗಗಳಂತೆಂದು ಬಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದ ಗುಣಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವ.

ಕಫಸ್ತಪಿತ್ತಃ ಪವನರ್ದಮೋಷಾಮೋದೋಸ್ತಶುಕ್ರಾಂಬುನಸಾ

ಲಸೀಕಾಃ || ೪ ||

ಮುಜ್ಜ ರಸಾಜಃ ಸಿಶಿರುಚದೂಷ್ಯಾಃ ಪ್ರಮೋಹಿಣಾಂ ವಿಂಶತಿರೇವ

ಮೇಹಾಃ ||

ಈ ಮೇಹರೋಗದಲ್ಲಿ ದೋಷದೂಷ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕ್ಲೇಷ್ಮಗಳೇ ದೋಷಗಳು: ಮೇದಸ್ಸು, ರಕ್ತ, ಶುಕ್ರಧಾತು, ದೇಹಗತವಾದ ಅಬ್ಜಾತ, ಮಾಂಸವೇಹ, ಲಸೀಕಾ ಎಂದರೆ ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಮಾಂಸಗಳ ವ್ಯಾಧ್ಯತವಾದ ಜಲೂಕವಾದ ದ್ರವ, ಮುಜ್ಜಧಾತು, ರಸಧಾತು, ಓಜಃ ಎಂದರೆ ದೇಹಗತವಾದ ಶುಕ್ರಾಂತಗಮನ ಧಾತುಗಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಾಗ, ಮಾಂಸ ಇವಿಷ್ಟು ದೂಷ್ಯಗಳು ಅಂದರೆ ಕೆಡತಕ್ಕವುಗಳು: ಮೂರು ದೋಷಗಳಿಂದ ದೇಹ ಗತವಾದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕೆಡತಕ್ಕ ಹತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕೆಡೋಣವೆಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಮೇಹರೋಗವು ಇವುತ್ತು ವಿಧ.

ದಂತಾದೀನಾಂ ಮೂಲಾಡ್ಯತ್ವಂ ಪ್ರಾಗ್ರಾಪಂ ಸಾಣಿಸಾದಯೋಃ || ೫ ||

ದಾಹಶ್ಚ ಕ್ಷಣತಾದೇಹೇತ್ಯುಟ್ ಫ್ಯಾದ್ವಾಸ್ಯಂ ಚ ಜಾಯತೇ ||

ಮೇಹರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವ ಮೊದಲು ತೋರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು—ಹಲ್ಲು ಗಳು, ಕಿವಿ, ಕಣ್ಣು, ಮೂಗುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರಣವಾಗಿ ಕೊಳೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಕೈ ಮತ್ತು ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿಯಾಗುವುದು, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ಜಡಾದಂತೆ ತೋರು ತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾಂಕೆ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬಾಯಿ ಸೀಯಾಗಿರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಲಕ್ಷಣಂ ತೇಷಾಂ ಪ್ರಭೂತಾನಿ ಲಮೂತ್ರತಾ || ೬ ||

ದೋಷದೂಷ್ಯಾ ವಿಶೇಷೇ ಸಿತತ್ಸಂಯೋಗವಿಶೇಷತಃ ||

ಮೇಹರೋಗದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ರುವುದು ಮತ್ತು ಮೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಕಬ್ಬುಸಗಳಿರುವುದು.

ದೋಷದೂಷ್ಯಾವಿಶೇಷೇಸಿತತ್ಸಂಯೋಗವಿಶೇಷತಃ || ೭ ||
ಮೂತ್ರವರ್ಣಾದಿಭೇದೇನಭೇದೋಮೇಹೇಷುಕಲ್ಪ್ಯತೇ ||

ಈ ಮೇಹರೋಗದಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳು ಮತ್ತು ದೂಷ್ಯಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಯೋಗವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರದ ವರ್ಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಚ್ಛಂಬಹುಸಿತಂತೀತಂನಿರ್ಗಂಧಮುದಕೋಪಮಂ || ೮ ||
ಮೇಹತ್ಯುದಕಮೇಹೇನ..... ||

ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ, ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಬಿಳುವಾಗಿ, ತಣ್ಣಗೆ, ಯಾವ ಸಾಸನೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ, ನೀರಿನಂತೆ ಮೂತ್ರವನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಉದಕಮೇಹವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಿಂಚಿದಾವಿಲಸಿಚ್ಛಿಲಂ ||

ಇಕ್ನೋರಸಮಿವಾತ್ಯರ್ಥಮಧುರಂಚೇಕ್ಷುಮೇಹತಃ || ೯ ||

ಕಶ್ಮಲಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ ಕಬ್ಬಿನ ರಸದಂತೆ ಅತಿ ತಿರ್ಯಾಗಿಯೂ ಮೂತ್ರಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕ್ಷುಮೇಹವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಾಂದ್ರೀಭವೇತ್ಪರ್ಯುಷಿತಂಸಾಂದ್ರಮೇಹೇನಮೇಹತಿ ||

ಮೂತ್ರವು ಸ್ವಭಾವಕ್ಕಿಂತಲೂ ದಪ್ಪವಾಗಿ ಹಳದಾಗಿಯೂ ಅಂದರೆ ಮೂತ್ರ ತಡದು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿಯೂ ಮೂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಂದ್ರಮೇಹವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸುರಾಮೇಹೀಸುರಾತುಲ್ಯಮುಪರೈಚ್ಛಮಧೋಘನಂ || ೧೦ ||

ಸುರಾಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರಿಸಿದ ಮೂತ್ರವನ್ನು ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ ಯಲ್ಲಿಟ್ಟರೆ ಆ ಮೂತ್ರವು ಮೇಗ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಾಗಿಯೂ ಪಾತ್ರೆಯ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಹೆಂಡದ ಮಡ್ಡಿಯಂತೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹೃಷ್ಟರೋಮಾಪಿಷ್ಟೇನಪಿಷ್ಟವದ್ವಹುಲಂಸಿತಂ ||

ಪಿಷ್ಟಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ರೋಗಿಗೆ ಮೂತ್ರಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೋಮಾಂಚವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಕದರಿದ ನೀರಿನಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಮೂತ್ರವು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಶುಕ್ರಾಭಂಶುಕ್ರಮಿತ್ರಂನಾಶುಕ್ರಮೇಹೀಪ್ರಮೇಹತಿ || ೧೧ ||

ಶುಕ್ರಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರದೊಡನೆ ಪುರುಷವೀರ್ಯದಂತಹ ಬಿಳಿಯ ದ್ರವವಾಗಲಿ ವೀರ್ಯವೇ ಆಗಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಮೂರ್ತಾಣೂನ್ ಸಿಕತಾಮೇಹೀಸಿಕತಾರೂಪಿಣೋಮಲಾನ್ ||

ಸಿಕತಾಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮರಳಿನಂತಹ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಮತ್ತು ಕೈಯ್ಯಿಂದ ಮುಟ್ಟಬಹುದಾದ ಮಲದ ಕಣಗಳು ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಪೀತಮೇಹೀಸುಬಹುರೋಮಧುರಾಭ್ಯಶಶೀತಲಂ || ೧೨ ||

ಪೀತಮೇಹದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಮಧುರವಾಗಿರುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಅಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಸಾರಿ ಮೂತ್ರಿಸದೆ ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಮೂತ್ರಿಸುತ್ತಿರುವುದು.

ಶನೈಶ್ಯನೈಶ್ಯನೈಮೇಹೀಮಂದಾಮಂದಂಪ್ರಮೇಹತಿ ||

ಶನೈರ್ಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಸರಿಯಾದ ವೇಗದೊಡನೆ ಹೊರಡದೆ ನಿಧಾನವಾಗಿ ತೊಟ್ಟು ತೊಟ್ಟಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಲಾಲಾತಂತುಯುತಂಮೂತ್ರಂಲಾಲಾಮೇಹೇನಸಿಚ್ಛಿಲಂ || ೧೩ ||

ಲಾಲಾಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಜಿಗಟಾಗಿ ಜೊಲ್ಲು ಹೊರಡುವಂತೆ ಧಾರದ ಹಾಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಗಂಧವರ್ಣರಸಸ್ಮಶ್ಚೈಕಾಕ್ಷಾರೇಣಕ್ಷಾರೋಯಂವತ್ ||

ಈ ಎರಿಗೂ ಹೇಳಿದ ಮೇಹಗಳೆಲ್ಲಾ ಶ್ವೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವುಗಳು, ಮುಂದೆ ಹೇಳುವವುಗಳು ಸಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದವುಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾರಮೇಹವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ವಾಸನೆ, ಬಣ್ಣ ಮೊದಲಾಗಿ ಯಾವ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಏರಿಕ್ತವಾದರೂ ಚೌಳು ನೀರಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ನೀಲಮೇಹೇನನೀಲಾಭಂಕಾಲಮೇಹೀಮಸೀನಿಭಂ || ೧೪ ||

ನೀಲಮೇಹವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ನೀಲಿಬಣ್ಣವನ್ನು ಕದರಿದಂತಿರುತ್ತದೆ, ಕಾಲಮೇಹವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಮಶಿಯನ್ನು ಕದರಿದ ನೀರಿನಂತಿರುತ್ತದೆ.

ಹಾರಿದ್ರಮೇಹೀಕಟುಕಂಹರಿದ್ರಾಸನ್ನಿಭಂದಹತ್ ||

ಹಂದ್ರಾಮೇಹವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಅಂಶನವನ್ನು ಕದಂದ ನೀರಿನಂತೆ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಕಾರವಾಗಿ ಉರಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಸ್ರಂಮಂಜಿಷ್ಠಮೇಹೇನಮಂಜಿಷ್ಠಾಸಲಿಲೋಪಮಂ || ೧೫ ||

ಮಂಜಿಷ್ಠಾಮೇಹವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮೂತ್ರದ ಬಣ್ಣವು ಮಂಜಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಕದಂದ ನೀರಿನಂತಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಸ್ರಮುಷ್ಣಂಸಲನಣಂರಕ್ತಾಭಂರಕ್ತಮೇಹತಃ ||

ರಕ್ತಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ಉಪ್ಪಾಗಿಯೂ, ಬಿಸಿಯಾಗಿಯೂ, ರಕ್ತದ ಬಣ್ಣದಂತಹ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ವಸಾನೋಹೀನಸಾಮಿಶ್ರಂವಸಾಭಂಮೂತ್ರಯೇನ್ಮುಹುಃ || ೧೬ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಮೇಹಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಸಾಮೇಹವೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರಿಸುವಾಗ್ಯೈ ವಸ ಎಂಬ ದೇಹಗತವಾದ ಶುದ್ಧ ಮಾಂಸದ ಸ್ನೇಹ ದ್ರವವು ಮೂತ್ರದೊಂದಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಮೂತ್ರವೇ ವಸೆಯ ಹಾಗಿರಲೂ ಬಹುದು, ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸಾರಿ ಮೂತ್ರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಮಂಜ್ವಾಭಂಮಂಜ್ವಮಿಶ್ರಂವಾಮಂಜ್ವಮೇಹೀಮುಹುರ್ಮುಹುಃ ||

ಮಂಜ್ವಾಮೇಹವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರದೊಡನೆ ಮಂಜ್ವಧಾತುವು ಕೂಡಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರವು ಮಂಜ್ವಧಾತುವಿನಂತೆಯಾದರೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಪದೇ ಪದೇ ಮೂತ್ರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಕಷಾಯಂಮಧುರಂರೂಕ್ಷಂಕ್ಷೌದ್ರಮೇಹಂವದೇದ್ವೃಧಃ || ೧೭ ||

ಕ್ಷೌದ್ರಮೇಹವೆಂದರೆ ಮಧುಮೇಹದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಕಷಾಯದ ಹಾಗೆಯೂ, ಶೀಯಾಗಿ ಮಧುವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ಮಧುಮೇಹವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಹಸ್ತೀಮೂತ್ರಇವಾಜಸ್ರಂಮೂತ್ರಂವೇಗವಿವರ್ಜಿತಂ ||

ಸಲಿಸೀಕಂವಿಬದ್ಧಂಚಹಸ್ತೀಮೇಹೀಪ್ರಮೇಹತಿ || ೧೮ ||

ಹಸ್ತೀಮೇಹವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಹೊರಡುವಾಗ್ಯೈ ವೇಗರಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಮೂತ್ರವು ವೇಗಯುಕ್ತವಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಮೂತ್ರ

ದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ದೇಹಧಾತು ಸಂಬಂಧವಾದ ದ್ರವಗಳೂ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂತ್ರವು ತಡೆದು ತಡೆದು ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಅವಿಸಾಕೋರುಚಿಶ್ಛರ್ದಿರ್ನಿದ್ರಾಕಾಸಸ್ವಪೀನಸಃ ||

ಉಪದ್ರವಾಃಪ್ರಜಾಯಂತೇಮೇಹಾನಾಂಕಫಜನ್ಮನಾಂ || ೧೯ ||

ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಹರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಇತರ ಉಪದ್ರವಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—ಆಹಾರ ಜೀರ್ಣವಾಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಬಾಯಿರುಚಿ ತಪ್ಪಿಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ವಮನವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ನಿದ್ರೆ ಹೆಚ್ಚು, ನೆಗಡಿ ಕೆಮ್ಮು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಬಸ್ತಿಮೇಹನಯೋಸ್ತೋದೋಮುಷ್ಣಾವದರಣಂಜ್ವರಃ ||

ದಾಹಸ್ತೃಷ್ಣಾನ್ಲಿಕಾಮೂರ್ಛಾವಿಢ್ವೇದಃಸಿತ್ತಜನ್ಮನಾಂ || ೨೦ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೇಹರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಇತರ ಉಪದ್ರವಗಳೆಂದರೆ ಮೂತ್ರಕೋಶ ಮತ್ತು ಶಿಶ್ನ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ವೃಷಣಗಳು ವಡತ ಬರುವುದು, ಜ್ವರ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಹುಳಿತೇಗು, ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು, ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಪದೇ ಪದೇ ಆಗುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ನಾತಜಾನಾಮುದಾನರ್ತಃಕಂಪದೃಗ್ಗ್ರಹಲೋಕತಾಃ ||

ಶೂಲಮುನ್ನಿದ್ರತಾಲೋಷಕಾಸಶ್ವಾಸಶ್ಚಜಾಯತೆ || ೨೧ ||

ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮೇಹರೋಗದಲ್ಲಿ ತೋರಿ ಬರುವ ಇತರ ಉಪದ್ರವಗಳೆಂದರೆ ಉದಾನರ್ತವೆಂಬ ನಾತರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಮೈನಡುಗುವುದು, ಎದೆ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬುದ್ಧಿ ಸ್ತಿಮಿತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಶಾಲೆ, ನಿದ್ರಾ ನಾಶ, ಕ್ರಮೇಣ ದೇಹವೆಲ್ಲಾ ಶುಷ್ಕವಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಉಬ್ಬಸ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಯಥೋಕ್ತೋಪದ್ರವಾರಿಷ್ಟಮತಿಪ್ರಸ್ತುತಮೇವಚ ||

ಪಿಡಕಾಪೀಡಿತಂಗಾಢಃಪ್ರಮೇಹೋಹಂತಿನಾನನಂ || ೨೨ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉಪದ್ರವಗಳು ಮತ್ತು ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಮೂತ್ರವು ಅತಿಯಾಗಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ಕುರುಗಳೆದ್ದಿರುವುದು, ಹೀಗಿರುವವನನ್ನು ಮೇಹರೋಗವು ಕೊಂದುಹಾಕುತ್ತದೆ.

ಜಾತಃ ಪ್ರಮೇಹೀನಾಧುಮೇಹಿನೋವಾನಸಾಧ್ಯಃ ಸ್ವಹಿ

ಬೀಜದೋಷಾತ್ ||

ಯೇಜಾಪಿ ಕೇಚಿತ್ಕುಲಜಾನಿಕಾರಾಭವಂತಿತಾಂ ಸ್ತಾನ್ಮನದಂತ್ಯ

ಸಾಧ್ಯಾನ್ || ೨೩ ||

ಮಧುಮೇಹವುಳ್ಳವನು ಗರ್ಭಾದಾನ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕನ
ನಿಗೆ ಮೇಹರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದು ಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ಮೇಹರೋಗವು ಬೀಜದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುವರ್ತಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.
ಇನ್ನೂ ಇದರಂತೆಯೇ ವಂಶಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ಶ್ವಾಸ, ಅರ್ಶಸ್ಸು ಮೊದ
ಲಾದ ವಿಕಾರಗಳು ಕೂಡ ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಸರ್ವಏವ ಪ್ರಮೇಹಾಸ್ತು ಕಾಲೇನಾಪ್ರತಿಕಾರಿಣಃ ||

ಮಧುಮೇಹತ್ವನಾಯಾಂತಿತದಾಸಾಧ್ಯಾಭವಂತಿಹ || ೨೪ ||

ಮಧುಮೇಹೇನುಧುಸಮಂಜಾಯತೇ ಸಕಿಲದ್ವಿಧಾ ||

ಕ್ರೌಢೈ ಧಾತುಕ್ಷಯಾದ್ವಾಯಾದೋಷಾವೃತಪಘೇಛನಾ || ೨೫ ||

ಅವೃತೋಮೋಷಲಿಂಗಾನಿಸೋನಿಮಿತ್ತಂ ಪ್ರದರ್ಶಯನ್ ||

ಕ್ಷಣಾತ್ ಪ್ರೇಣಃ ಕ್ಷಣಾತ್ ಪೂರ್ಣೋ ಭಜತೇ ಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯತಾಂ || ೨೬ ||

ಮಧುರಾಯಚ್ಛಮೇಹೇಷು ಪ್ರಾಯೋಮಧ್ವಿನಮೇಹತಿ ||

ಸರ್ವಸಿಮಧುಮೇಹಾಖ್ಯಾನಾಧುರಾಚ್ಛತನೋರತಃ || ೨೭ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತು ವಿಧವಾದ ಮೇಹರೋಗವೂ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ
ಮಾಡದೆ ಹೋದಲ್ಲಿ ಮಧುಮೇಹನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬ
ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮಧುಮೇಹದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿ ಫಲ
ವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ, ಮಧುಮೇಹದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಜೇನುತುಪ್ಪದ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ
ಬರುತ್ತದೆ, ಈ ಮಧುಮೇಹವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಉಂಟಾಗಬಹುದು. ದೇಹಗತ
ಗಳಾದ ಧಾತುಗಳು ಕ್ಷಯವಾತವು ಪ್ರಕುಸಿತವಾಗಿ ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿ
ಸುವುದು ಒಂದು ವಿಧ. ವಾಯುವಿನ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ದೋಷಗಳು ಆವರಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧ ಇವುಗಳ
ನಡುವೆ ದೋಷಗಳಿಂದ ವಾಯುವು ಆಮಸೃಷ್ಟಿ ಮೇಹರೋಗವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಪ್ರಕುಸಿತ ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಲೂ
ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸದೇನೂ ಕ್ಷಣವಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಡಮೆ
ಯಾಗುತ್ತಲೂ ಉತ್ತರ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಲೂ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯಸ್ಥಿತಿಗೆ
ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧುಮೇಹವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಈ ಮಧು

ಮೇಹದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರವು ಸೀಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಜೇನಿನ ಬಣ್ಣದಂತಹ ಬಣ್ಣವೇ ಮೂತ್ರಕ್ಕೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಮಧುಮೇಹರೋಗಿಯ ಶರೀರಗತ ವಾದ ರಕ್ತನಾಂಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಧುರವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಮಧು ಮೇಹವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಶರಾವಿಕಾಕಚ್ಛಪಿಕಾಜಾಲಿನೀನಿತಾಲಜಿ ||

ಮಸೂರಿಕಾಸರ್ಷಪಿಕಾಪುತ್ರಿಣೀಸವಿದಾರಿಕಾ || ೨೮ ||

ವಿದ್ರಧಿಶ್ವೇತಿಸಿಟಿಕಾಃಪ್ರಮೇಹೋಪೇಕ್ಷಯಾದಶ ||

ಸಂಧಿಮರ್ಮಸುಜಾಯಂತೆನಾಂಸಶೇಷಾಚಧಾಮಸು || ೨೯ ||

ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡದೆ ಉಪೇಕ್ಷೆಮಾಡೋಣ ದರಿಂದ ರೋಗದ ವಿಷವು ದೇಹಾದ್ಯಂತ ರಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಶರಾವಿಕ, ಕಚ್ಛ ಪಿಕ, ಚಾಲಿನಿ, ವಿನತ, ಅಲಜಿ, ಮಸೂರಿಕ, ಸರ್ಷಪಿಕ, ಪುತ್ರಿಣಿ, ವಿದಾರಿಕ, ವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮತ್ತು ವಿಧಗಳಾದ ಹುಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ಹುಣ್ಣುಗಳು ದೇಹದ ಸಂಧಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಾಂಸವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿದ ಕಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉಂಟಾ ಗುತ್ತವೆ.

ಅತೋನ್ನತಾತುತದ್ರೂಪಾನಿನ್ನುಮಧ್ಯಾಶರಾವಿಕಾ ||

ಗೌರಸರ್ಷಪಸಂಸ್ಥಾನಾತತ್ಪ್ರಮಾಣಾಚಸರ್ಷಪೀ || ೩೦ ||

ಸದಾಹಾಕೂರ್ಮಸಂಸ್ಥಾನಾಚ್ಚೇಯಾಕಚ್ಛಪಿಕಾಬುದ್ಧೇ ||

ಜಾಲಿನೀತೀವ್ರದಾಹಾತುಮಾಂಸಜಾಲಸಮಾವೃತಾ || ೩೧ ||

ಅನಗಾಢರುಜಾಕ್ಲೇನಾಪೃಷ್ಠೇನಾಪ್ರೃದರೇಪಿವಾ ||

ಮಹತೀಪಿಡಕಾನೀಲಾನಿನತಾನಾಮಸಾಸ್ತೃತಾ || ೩೨ ||

ಮಹತ್ಯಲೃಚಿತಾಚ್ಚೇಯಾಪಿಡಕಾಚಾಸಿಪುತ್ರಿಣೀ ||

ಮಸೂರಾಕೃತಿಸಂಸ್ಥಾನಾವಿಚ್ಛೇಯಾತುಮಸೂರಿಕಾ || ೩೩ ||

ರಕ್ತಾಸಿತಾಸ್ಥೋಟಿಚಿತಾದಾರುಣಾತ್ಪಲಜೀರ್ಣೇತ್ ||

ವಿದಾರೀಕಂದವದ್ವೃತ್ತಾಕರಿನಾಚವಿದಾರಿಕಾ || ೩೪ ||

ವಿದ್ರಧೀರ್ಲಕ್ಷಣೈರ್ಯುಕ್ತಾಚ್ಛೇಯಾವಿದ್ರಧಿಕಾತುಸಾ ||

ಯೇಯನ್ಮಯಾಸ್ತೃತಾನೇಹಾಸ್ತೇಷಾಮೇತಾಸ್ತುತನ್ಮಯಾಃ || ೩೫ ||

ವಿನಾಪ್ರಮೇಹಮುಖ್ಯೇತಾಜಾಯಂತೆದುಷ್ಪ್ರಮೇದಸಃ ||

ತಾವಚ್ಛೇತಾನಲಕ್ಷ್ಯಂತೇಯಾವದ್ವಾಸ್ತುಪರಿಗ್ರಹಾಃ || ೩೬ ||

ಮೇಹರೋಗದ ಹುಣ್ಣುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶರಾವೆ ಎಂಬ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಗುಚಿ ಹಾಕಿದ ಹಾಗಿರುವ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಶರಾವಿಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಕೊನೆ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾಗಿಯೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಗ್ಗಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಸರ್ಷಪಿಕಾ ಎಂಬ ಮೇಹವ್ರಣವು ಬಿಳಿಯ ಸಾಸುವೆಯ ಕಾಳಿನ ಹಾಗೆ ದುಂಡಾಗಿ ಅದೇ ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಚ್ಚುಪಿಕಾ ಎಂಬ ವ್ರಣವು ಆಮೆಯಂತೆ ಶರೀರದ ಮೇಲಿದ್ದು ಕ್ರೋಂಟು ಉರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಜಾಲಿನೀ ಎಂಬ ಮೇಹವ್ರಣವು ಬಲೆಯಂತಿರುವ ಮಾಂಸಖಂಡಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಉರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ವಿನತಾ ಎಂಬ ಮೇಹವ್ರಣವು ಬೆನ್ನಿನ ಮೇಲಾಗಲೀ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಾಗಲೀ ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿ ಏಳುತ್ತದೆ, ವ್ರಣವು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ನೋವು ಬಹಳವಾಗುತ್ತದೆ, ಕೀವು ಸಹ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರಿಣೀ ಎಂಬ ವ್ರಣವು ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವ್ರಣ, ಅದರ ಹತ್ತರ ಮತ್ತೊಂದು ಸಣ್ಣ ವ್ರಣ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಸೂರ ಎಂಬ ಧಾನ್ಯದ ಕಾಳಿನಷ್ಟು ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಅದರಂತಹ ಒಣ್ಣಿನೇ ಉಳ್ಳ ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಮಸೂರಿಕ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಕೆಂಪು ವರ್ಣದ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಬಿಳಿಯ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಹೀಗಿದ್ದು ಕ್ರೋಂಟು ಭಯಂಕರವಾದ ವೇದನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅಲಪಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಭೂಸಕ್ತರಿಯ ಗೆಡ್ಡೆಯಂತೆ ದುಂಡಗೆ ದಪ್ಪವಾಗಿ ಕಠಿನವಾಗಿರುವ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ವಿದಾರಿಕಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬ ಬಾವಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಮೇಹ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಮೇಹರೋಗಗಳಿಗೆ ಯಾವ ದೋಷ ಪ್ರಕೋಪವಿಂದ ಮೇಹರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಮೇಹವ್ರಣಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಈ ಮೇಹವ್ರಣಗಳು ಪ್ರಮೇಹವೆಂಬ ಮೇಹರೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶರೀರಗತವಾದ ಮೇದಸ್ಸು ದುಷ್ಕವಾಯಿತೆಂದರೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಅದರ ಹುಣ್ಣುಗಳು ದೊಡ್ಡದಾಗುವವರಿಗೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಗುದೇಹ್ಯದಿಶಿರಸ್ಯಂಸೇಪ್ಯವೈಮುರ್ಮಸುಚೋತ್ಥಿತಾಃ ||

ಸೋಪದ್ರವಾದುರ್ಬಲಾಗ್ನೇಃಪೀಡಕಾಃಪರಿವರ್ಜಂೀತ್ || ೩೭ ||

ಗುದವ್ರಾರದಲ್ಲಿ, ಹೃದಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ತಲೆಯಲ್ಲಿ, ಭುಜದಮೇಲೆ, ಅಂಡಿನ ಮೇಲೆ, ಮುರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವ್ರಣಗಳಿದ್ದು ದುಶ್ಚಿನ್ತೆಗಳು ಕಾಣುತ್ತಲಿದ್ದು ಅಗ್ನಿ ಮಾಂದ್ಯವೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಪ್ರಮೇಹದ ಹುಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಂದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದ ವಾಸಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಮೇಹಪಿಡಕಾನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಮೇದೋರೋಗನಿದಾನ.

ಅನ್ಯಾಯಾನುದಿನಾಸ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಠಲಾಹಾರಸೇವಿನಃ ||

ಮಧುರೋನ್ನರಸಃಪ್ರಾಯಃಸ್ನೇಹಾನ್ಮೇದಃಪ್ರವರ್ಧಯೇತ್ ||೧||

ಮೇದಸಾವೃತಮಾರ್ಗತ್ವಾತ್ಪುಷ್ಯಂತ್ಯನ್ಯೇನಧಾತವಃ ||

ಮೇದಸ್ತುಚೀಯತೇತಸ್ಮಾದಶಕ್ತಸ್ಸರ್ವಕರ್ಮಸು || ೨ ||

ಕ್ಷುದ್ರಶ್ವಾಸತೃಷಾನ್ಮೋಹಸ್ತುಕ್ರಥನಸಾದನೈಃ ||

ಯುಕ್ತಃಕ್ಷುತ್ಸ್ವೇದದುರ್ಗಂಧೈರಲ್ಪಪ್ರಾಣೋಲ್ಪವೈಥುನಃ ||೩||

ಮೇದಸ್ತುಸರ್ವಭೂತಾನಾಮುದರೇಷ್ಟೇನತಿಷ್ಠತಿ ||

ಅತಃಪ್ರೋದರೇವೃದ್ಧಿಃಪ್ರಾಯೋಮೇದಸ್ವಿನೋಭವೇತ್ || ೪ ||

ಮೇದೋರೋಗವೆಂದರೆ ಕೊಬ್ಬು ಹೆಚ್ಚಿ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಬೊಜ್ಜು ಬರುವುದು. ಇದೊಂದು ರೋಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳೇನೆಂದರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತಿರುವುದು. ಹಗಲುಹೊತ್ತು ನಿದ್ರೆ ಮಾಡುವುದು. ಶ್ಲೇಷ್ಮವರ್ಧಕಗಳಾದ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. ಶೀಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿನ್ನುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಜಡ್ಡು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮೇದಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾದ ಮೇದಸ್ಸು ಧಾತುಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಾನೇ ಆಕ್ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ಇತರ ಧಾತುಗಳು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿ ದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೇದಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತ ಬಂದು ಶರೀರವು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥಿವವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಶಕ್ತಿಯಾಗಲೀ ಉತ್ಸಾಹವಾಗಲೀ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಲಸಮಾಡಿದರೂ ಉಬ್ಬಿಸ ಬರುವುದು. ಬಾಯಾರಿಕೆಯಾಗುವುದು. ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮತ್ತೆ ಬರುವುದು; ನಿದ್ರೆ ಬರುವುದು; ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಉಸಿರು ಕಟ್ಟಿ ಹೋಗುವುದು; ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿ ಕೆಟ್ಟಿಹೋಗುವುದು; ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಶೀನ ಬರುತ್ತಿರುವುದು; ಬೆವರು ಹೆಚ್ಚು; ಬೆವರಿನಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಂಧ ಜಾಸ್ತಿ; ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ತೋರುತ್ತವೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಮಕ್ಕಳಿಗಿರುವಷ್ಟು ಕೂಡಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೈಥುಸವೆಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ಆಪೇಕ್ಷೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇದಸ್ಸು ಯಾವಾಗಲೂ ಶರೀರದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಿಗಿಂತ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಜಮೆಯಾಗುವುದು ಜಾಸ್ತಿ; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮೇದೋರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಹೊಟ್ಟೆಯೇ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಬೊಜ್ಜು ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೇದಸಾವೃತಮಾರ್ಗತ್ವಾದ್ವಾಯುಃಕೊಷ್ಠೇವಿಶೇಷತಃ ||

ಚರನ್ಸಂಧುಕ್ಷಯತ್ಯಗ್ನಿನಾಹಾರಂಶೋಷಯತ್ಯಪಿ || ೫ ||

ತಸ್ಮಾತ್ಸತೀಘ್ರಂಜರಯತ್ಯಾಹಾರಮುಭಿಕಾಂಕ್ಷತಿ ||

ವಿಕಾರಾಂಶ್ಚಾಶ್ಚ ತೇಘೋರಾನ್ ಕಾಶ್ಚಿ ತ್ತಕಾಲವ್ಯತಿಕ್ರಮಾತ್ |೬|
ಏತಾವುಪದ್ರವಕರಾವಿಶೇಷಾದಗ್ನಿಮಾರುತಾ ||

ಏತಾತುದಹತಃಸ್ಥೂಲಂವನದಾವೋವನಂಯಥಾ || ೭ ||

ಮೇದಸ್ಯತೀವಸಂವೃದ್ಧೇಸಹಸೈವಾನಿಲಾದಯಃ ||

ವಿಕಾರಾನ್ ದಾರುಣಾನ್ ಕೃತ್ವಾ ನಶಯಂತ್ಯಾಶುಜೀವಿತಂ || ೮ ||

ಮೇದೋಮಾಂಸಾತಿವೃದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚಲಸ್ವಿಗುದರಸ್ತನಃ

ಅಯಥೋಪಚಯೋತ್ಸಾಹೋನರೂತಿಸ್ಥೂಲಉಚ್ಯತೇ || ೯ ||

ಈ ಮೇದೋರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಮೇದಸ್ಸು ಶರೀರದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆವರಿಸಿ ಕೊಂಡು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರೋಣದರಿಂದ ವಾಯುವು ಕೋಷ್ಠದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಜಠರಾಗ್ನಿಯು ಅತಿಯಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಕೋಷಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣವಿಂದಲೇ ಮೇದೋ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದು ಬಹು ಬೇಗ ಮತ್ತು ಹಸಿಸಾಗುವುದೂ ಬೇಗವೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ ಆಹಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಂಕಾರವಾದರೂ ಅದರಿಂದ ಭಯಂಕರಗಳಾದ ಉದರ ಬಾಧೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೇದೋ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಅತ್ಯಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅತಿವಾಯುಗಳು ಕೆಟ್ಟ ಉಪದ್ರವಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಅಗ್ನಿ ವಾಯುಗಳು ಕಾಶ್ಚಿತ್ತ್ವ ಕಾಡನ್ನು ಸುಡುವಂತೆ ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಶರೀರವನ್ನೇ ಸುಡುತ್ತವೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮೇದಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತ ಬಂದಿತೆಂದರೆ ದೇಹಗತಗಳಾದ ವಾತ ಪಿತ್ತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ಏಕದಾ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ನಾಶಮಾಡಿ ಬಿಡುತ್ತವೆ. ಮೇದಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತೆಂದರೆ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸಗಳೆಲ್ಲಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅಂಡುಗಳು, ಹೂಟ್ಟೆ, ಸ್ತನಗಳು ಇವುಗಳು ಎಲ್ಲಾ ದಪ್ಪವಾಗಿ ತಿರುಗಾಡುವಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಕುಲುಕುತ್ತ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಿಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮೊದಲಿನ ಉತ್ಸಾಹ, ಲವಲವಿಕೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲದೆ ಮನುಷ್ಯನು ಬೊಜ್ಜನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಕಾಲಕಳೆಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೇದೋರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಉ ದ ರ ನಿ ದಾ ನ .

ರೋಗಾಸ್ಪರ್ವೇಪಿಮಂದೇಗ್ನೌ ಸುತರಾಮುದರಾಣಿಚ ||

ಅಜೀರ್ಣಾನ್ನಲಿನ್ನೈಶ್ಚಾನ್ನೈರ್ಜಾಯಂತೇಮಲಸಂಚಯಾತ್ ||೧||

ಉದರನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉದರವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೈ ಕಾಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕೃಶವಾಗುತ್ತ ಹೊಟ್ಟೆ ದಪ್ಪವಾಗುತ್ತ ಬರುವ ರೋಗಕ್ಕೆ ಹೆಸರು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—ಜರಾಂತ್ಯಾಟವ ಕಡಮೆಯಾಯಿ ತೆಂದರೆ ಆಗ್ನಿ ಸಮಸ್ತ ರೋಗಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಉದರರೋಗವಂತೂ ಆಗ್ನಿ ಮಾಂದ್ಯದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವಿಲ್ಲ. ಅಜೀರ್ಣದೋಷವೆಂದಲೂ ಮಲನಗಳಾದ ಆಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಲ ಸಂಚಯವಾಗೋಣದಂದಲೂ ಅಂದರೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬಹುದಾದ ಮಲಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುವುದಕ್ಕುವ ಕಾಶಕೋಡೋಣದಿಂದಲೂ ಉದರರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ರುಧ್ವಾಸ್ವೇದಾಂಬುನಾಹೀನಿದೋಷಾಸ್ಪೋತಾಂಸಿಸಂಚಿತಾಃ ||

ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿಸಾನಾನ್ ಸುದೂಷ್ಯಜನ್ಯುಂತ್ಯುದರಂ ನೃಣಾಂ || ೨ ||

ಈ ಉದರವು ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದ ದೋಷಗಳು ದೇಹಗತಗಳಾದ ಬೆವರು ಬರುವ ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಜಲವಳಗಳಾದ ನಾಡಿಗಳನ್ನು ಸಹ ರೋಧಮಾಡಿ ಅಂದರೆ ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯ ನಷ್ಠೆಯದಂತೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಅಪಾನವಾಯುಗಳನ್ನು ಜರಾಂತ್ಯಾಯನ್ನು ಸಹ ಕೆಡಿಸಿ ಉದರರೋಗವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಆಧ್ಮಾನಂಗಮನೇಶಕ್ತಿರ್ದೌರ್ಬಲ್ಯಂದುರ್ಬಲಾಗ್ನಿ ತಾ ||

ಶೋಥಸ್ಪದನಮಂಗಾನಾಂಸಂಗೋನಾತಪುರೀಷಯೋ || ೩ ||

ದಾಹಸ್ತಂದ್ರಾಚಸರ್ವೇಷುಜಠರೇಷುಭವಂತಿಹಿ ||

ಪೃಥಗ್ಗೋಷೈಸ್ಸಮಸ್ತೈಶ್ಚ ಸ್ನಿಹಬದ್ಧತ್ವತೋದಕೈಃ || ೪ ||

ಸುಭವಂತ್ಯುದರಾಣ್ಯಷ್ಟಾತೇಷಾಂಲಿಂಗಂಪೃಥಕ್ ಶೃಣು ||

ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಹೊಟ್ಟೆ ಉದಿಕ್ಕೊಂಡಿರುವುದು. ತಿರುಗಾಡಲು ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಲವಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ—ಜರಾಂತ್ಯಾಟವವೂ ತಪ್ಪಿಹೋಗಿರುವುದು—ಕೈಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಕು ಬಂದಿರುವುದು—ಅವಯವಗಳು ಕೃಶವ ಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮಲವೂತ್ರಗಳು ತಡೆದಹೋಗಿರುವುದು, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಉರಿಯುವುದು, ಅಲಸ್ಯ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಉದರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಉದರಗಳು ವಾತಪ್ರಕೋಪದನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದನ್ಯ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿವಾತಜನ್ಯ, ಸ್ಲೀಹಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಉದರ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಬದ್ಧವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಉದರ, ಕ್ಷತೋದರ, ಉದಕೋದರ ಎಂಬದಾಗಿ ಎಂಟು ವಿಧವುಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತತ್ರವಾತೋದರೇಶೋಢಃಸಾಣಿಸಾನ್ನಾಭಿಕುಕ್ಷಿಷು || ೫ ||
 ಕುಕ್ಷಿಸಾಶ್ಲೋದರಕಟೀಪೃಷ್ಠರುಕ್ ಪರ್ವಭೇದನಂ ||
 ಶುಷ್ಕಕಾಸೋಂಗಮದೋಧೋಗುರುತಾನುಲಸಂಚಯಃ || ೬ ||
 ಶ್ಯಾನಾರುಣತ್ವಗಾತಿತ್ವಮಕಸ್ಮಾದ್ವದ್ಧಿಹ್ರಾಸವತ್ ||
 ಸತೋದಭೇದಮುದರತನುಕೃಷ್ಣಶಿರಾತತಂ || ೭ ||
 ಆಧ್ಮಾತದ್ವೃತಿವಚ್ಚಬ್ಧಮಾಹತಂಪ್ರಕರೋತಿಚ ||
 ವಾಯುಶ್ಚಾತ್ರಸರುಕ್ ಶಬ್ದೋವಿಚರೇತ್ಸರ್ವತೋಗತಿಃ || ೮ ||

ಉದರರೋಗದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉದರರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉದರರೋಗದಲ್ಲಿ ಕೈಯ್ಯಿ, ಕಾಲು, ಹೊಕ್ಕಳು, ಹೊಟ್ಟೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಧವಿರುತ್ತದೆ. ಹೊಟ್ಟೆಯ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು—ಹೊಟ್ಟೆ, ಸೊಂಟ, ಪೃಷ್ಠಭಾಗ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದನೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ನಡತವಿರುತ್ತದೆ, ಒಣಕೆಮ್ಮಿರುತ್ತದೆ, ಮೈನೋತವಿರುತ್ತದೆ, ಶರೀರದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭಾರವಿರುತ್ತದೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಲವು ಜಮೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಚರ್ಮವು ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣವಾಗುವುದು ಒಂದು ವೇಳೆ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು ಹಾಗೆ ಕಡನೆಯೂ ಆಗಿಬಿಡುವುದು ಎಂದರೆ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಸಗಳು ನಿಯತವಿಲ್ಲ—ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವೃಥೆಯೂ ಶೂಲೆಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಾದ ಕಪ್ಪು ನರಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಚಿಟಿಗೆ ಹೊಡೆದರೆ ಗಾಳಿ ತುಂಬಿದ ಚರ್ಮದ ಚೇಲದಂತೆ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಯು ನೋವನ್ನೂ ಒಬ್ಬವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತ ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಪಿತ್ತೋದರೇಜ್ವರೋಮೂರ್ಛಾದಾಹಸ್ತೈರ್ದೇಹಕಟುಕಾಸ್ಯತಾ ||
 ಭ್ರೂನೋತಿಸಾರಃಪೀತತ್ವಂತ್ವಗಾದಾವುದರಂಹರಿತ್ || ೯ ||
 ಪೀತತಾಮೃಶಿರಾನದ್ಧಂಸಸ್ಯೇದಂಸೋಷ್ಮದಹ್ಯತೇ ||
 ಧೂಮಾಯತೇನ್ಯುದಸ್ಪಶಂಕ್ಷಿಪ್ರಪಾಕಂಪ್ರದೂಯತೇ || ೧೦ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉದರ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಜ್ವರ, ಅಗಾಗ್ಗೆ ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು, ಮೈಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿ ಕಹಿಯಾಗಿರುವುದು, ಬುಭ್ರಮೆಯಾಗುವುದು, ಅತಿಸಾರವೆಂಬ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಭೇದಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಚರ್ಮ ಉಗುರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯೂ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣದ ಚಿಟಿಗೆ ಹೊಡೆದರೆ ಗಾಳಿ ತುಂಬಿದ ಚರ್ಮದ ಚೇಲದಂತೆ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಯು ನೋವನ್ನೂ ಒಬ್ಬವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತ ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯು ಯಾವ

ಬೆವರುತ್ತಿರುವುದು, ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದು, ಒಳಗೆ ಸುಡುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಹೊಗೆ ಹಾಯುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಮುಟ್ಟಿದರೆ ವೃದುವಾಗಿರುವುದು, ಪ್ರೀತ್ಯಪಾಕಂ ಎಂದರೆ ಉಪರವು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಜಲೋದರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಬಿಡುವುದು. ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ—ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು

ಶ್ಲೇಷ್ಮೋದರೇಂಗಳಸದನುಸ್ವಾಪಶ್ಚಯಥುಗಾರವಂ ||

ನಿದ್ರೋಕ್ಲೇಶೋರುಚಿಶ್ವಾಸಃಕಾಸಃಶುಕ್ಲತ್ವಗಾದಿತಾ || ೧೧ ||

ಉದರಂಸ್ತಿಮಿತಂಸ್ನಿಗ್ಧಂಶುಕ್ಲರಾಜೀತತಂನುಹತ್ ||

ಚಿರಾಭಿವೃದ್ಧಂಕಠಿನಂಶೀತಸ್ಪರ್ಶಂಗುರುಸ್ಥಿರಂ || ೧೨ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜನಿತವಾದ ಉಪರರೋಗದಲ್ಲಿ ಅವಯವಗಳು ಚಟುವಟಿಕೆಯಿಲ್ಲದ್ದಾಗುವುದು, ಸ್ವರ್ಶಜ್ಞಾನ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ಶೋಭಿಯಿರುವುದು, ಭಾರವೂ ಇರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ನಿದ್ರೆ, ಶರೀರಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿರುಚಿ ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು, ಉಬ್ಬಸ, ಕೆಮ್ಮು, ಮೈಯೆಲ್ಲಾ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು, ಕಣ್ಣು, ಉಗುರು, ಸಹ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತಿಮಿತವಾಗಿರುವುದು, ಎಂದರೆ ತುಂಬಿ ಕೊಂಡಂತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಜಿಪ್ಪು ತೇಲುತ್ತಿರುವುದು, ಬಿಳಿಯ ನರಗಳು ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಕಾಣುತ್ತ ಹೊಟ್ಟೆ ಭೇರಿಯಂತೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯು ನಿದಾನವಾಗಿ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು, ಮುಟ್ಟಿದರೆ ತಣ್ಣಗೂ ಭಾರವಾಗಿಯೂ ಮೊದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸ್ತ್ರಿಯೋನ್ನಪಾನಂನಖಲೋಮನೂತ್ರನಿಡಾರ್ತನೈರ್ಯು

ಕ್ತಮಸಾಧುವೃತ್ತಾಃ ||

ಯಸ್ಮೈಪ್ರಯಚ್ಛಂತ್ಯರಯೋಗರಾಂಶ್ಚದುಷ್ಪಾಂಬುದೂಷೀ

ವಿಷಸೇವನಾದ್ವಾ || ೧೩ ||

ತೇನಾಶುರಕ್ತಂಕುಪಿತಾಶ್ಚದೋಷಾಃಕುರ್ಮಸ್ಸಘೋರಂ

ಜಠರಂತ್ರಿಲಿಂಗಂ ||

ತಚ್ಛೀತಭಾನೇಭೃಶದುರ್ಗಿನೇಚವಿಶೇಷತಃಕುಪ್ಯತಿದಹ್ಯತೇಚ ೧೪||

ಸಚಾತುರೋಮುಹ್ಯತಿಹಿಪ್ರಸಕ್ತಂಸಾಂಚುಃಕೃಶಶ್ಯುಷ್ಯತಿ

ತೃಷ್ಣಯಾಚ ||

ದೂಷ್ಯೋದರಂಕೀರ್ತಿತಮೇತದೇವ

ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಉದರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೆಚ್ಚುನಡತೆಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮಗೆ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರರಾದ ಪುರುಷರ ಪ್ರೀತಿಯು ತಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನ್ಯತ್ರ ಕದಲದೆ ಹಾಗಿರಲಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಮೆಚ್ಚು ಮದ್ದು ಎಂಬದಾಗಿ ಅನ್ನಪಾನಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಉಗುರು, ಕೂದಲು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು, ತಿಂಗಸುಕಟ್ಟಿ ಆಗತಕ್ಕ ಪುತುಪ್ರಾಸವದ್ರವ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇಂತವುಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳಾದವರು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವ ಗರನೆಂಬ ಕೃತ್ರಿಮ ವಿಷವಿವಲೂ (ಇವಕ್ಕೆ ಸುದ್ದುಹಾಕುವುದೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ) ಕೆಟ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಬಿದ್ದು ಕರಗಿ ಗಟ್ಟಾಗಿ ವಿಷಮಯವಾಗಿರುವ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದರಿಂದಲೂ, ದೂಷಿವಿಷವೆಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ವಿಷವು ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಂದರೇಗವಾಗಿ ಅಂಕರೆ ವೆ ಗವಲ್ಲಿ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಸಾವ್ಯವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಅಂತಹ ವಿಷವು ಉದರಗತವಾಗೋಣದರಿಂದಲೂ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದೇಹಗತವಾದ ರಕ್ತವು ಮತ್ತು ಶರೀರಗತಗಳಾದ ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಸಸ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಭಯಂಕರವಾದ ಉದರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಉದರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಈ ಉದರವು ಶೀತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ವಾಯು ಹೆಚ್ಚಾದಾಗ್ಯೂ, ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಿಯೇ ಕಾಣದೆ ಮೋಡಮುಸುಕಿಕೊಂಡಿರುವಾಗಲೂ ವಿರೇಷವಾಗಿ ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿಮಾಗುತ್ತದೆ, ಶೋಷೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಮೂರ್ಛೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿ ಕೃಶನಾಗಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಬಾಯಾರಿಕೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಒಣಗಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಇವಕ್ಕೇನೇ ದೂಷೋದ್ರವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರಿದೆ.

ಸ್ಲೀಹೋದರಂಕೀರ್ತಯತೋನಿಬೋಧ || ೧೫ ||

ವಿದಾಹ್ಯಭಿಷ್ಯಂದಿರತಸ್ಯಜಂತೋಃಪ್ರದುಷ್ಪಮತ್ಯರ್ಥಮಸ್ಯಕ್

ಕಫಶ್ಚ ||

ಸ್ಲೀಹಾಭಿವೃದ್ಧಿಂಕುರುತಃಪ್ರವೃದ್ಧಾಸ್ಲೀಹೋತ್ಥಮೇತಜ್ಜ

ಶರಂವದಂತಿ || ೧೬ ||

ತದ್ವಾಮಸಾರ್ಶ್ವೇಸರಿವೃದ್ಧಿಮೇತಿವಿಶೇಷತಸ್ಸೀದತಿಜಾತುರೋತ್ರ ||

ಮಂದಜ್ವರಾಗ್ನಿಃಕಫಸಿತ್ತಲಿಂಗೈರುಪದ್ರುತಃಕ್ಷೀಣುರೋತಿ

ಪಾಂಡುಃ || ೧೭ ||

ಸನ್ಯಾನ್ಯಸಾರ್ಶ್ವೇಯಕೃತಿಪ್ರವೃದ್ಧೇಜ್ಜೇಯಂಯುಕ್ಯದ್ವಾಲ್ಯಾದ

ರಾತದೇವ ||

ಸ್ಲೀಹೋದರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಿದಾಹಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಮತ್ತು ಅಭಿಷ್ಯಂದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದರೆ ಮೊಸರು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಲೀಷ್ಣವರ್ಧಕ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಸಕ್ತನಾದ ಅಂದರೆ

ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಉದರಗತವಾದ ಅವಯವದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದರದ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಅವಯವವು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಉದರವೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೇ ಸ್ವೀಕಾರೋದರವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಈ ಉದರವು ಹೊಟ್ಟೆಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಗೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಸಂಕಟವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಅಗ್ನಿ ಮಾಂಸ್ಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಸಣ್ಣ ಜ್ವರವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಸೇಕಬಲವು ತಗ್ಗಿ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಯು ಪಾಂಚುರೋಗದವನಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಎದಸಾಶ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಯಕೃತ್ ಎಂಬ ಅವಯವವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಅದರಿಂದ ಉದರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮಕ್ಕಳದ್ದು ಲ್ಯುದರವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಉಸಾವರ್ತರುಜಾನಾಹೈನೋಹತ್ಯದ್ವಹನಜ್ವರೈಃ || ೧೮ ||

ಗೌರವಾರುಚಿಕಾಲಿನ್ಯೈರ್ವಿದ್ಯಾತ್ರಕ್ರಮಲಾನ್ ಕ್ರಮಾತ್ ||

ಈ ಉದರಗಳಲ್ಲಿ ವಾತಾದಿದೋಷ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಗುರಿಸತಕ್ಕ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಉಸಾವರ್ತವೆಂಬ ವಾಯು, ಹೊಟ್ಟೆನೋವು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ ಇವುಗಳಿದ್ದರೆ ವಾತವು ವಿಕೇಷವಾಗಿ ಕುಸಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದೂ, ಅಜ್ಞಾನ, ಬಾಯಾಂಕೆ, ಬೆಂಕಿಸುಟ್ಟಂತೆ ವೈಸುಡುವುದು. ಜ್ವರ ಇವುಗಳಿಂದ ಪಿತ್ತ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ಭಾರ, ಅರುಚಿ, ರೋಗವಿರುವ ಭಾಗವು ಕಶಿಸವಾಗಿರುವುದು ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಲೇಷ್ಠ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ವೈದ್ಯನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಯಸ್ಯಾಂತ್ರಮನ್ನೈರುಪಲೇಸಿಭಿರ್ವಾಬಾಲಾಶ್ಚ ಭಿರ್ವಾಪಿಹಿತಂ

ಯಥಾವತ್ || ೧೯ ||

ಸಂಚೀಯತೇತಸ್ಯ ಮಲಃ ಸೋಷಃ ಶನ್ಯೈಶ್ಚ ನೈಸ್ಸಂಕರವಚ್ಛ

ನಾಡ್ಯಾಂ ||

ನಿರುದ್ಯತೇತಸ್ಯ ಗುದೇಪುರೀಷಾನಿರೇತಿ ಕೃಚ್ಛ್ರಾದಪಿಚಾಲ್ಪ

ಮಲ್ಮಂ || ೨೦ ||

ಹೃನ್ನಾಭಿಮುಧೈಪರಿವೃದ್ಧಿಮೇತಿತಸ್ಯೋದರಾಬದ್ಧಗುಧಂವದಂತಿ

ಬದ್ಧಗುದೋದರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕರುಳಿನೊಳಗೆ ಜಿಗಿರಾದ ತರ್ಕಾರಿ ಆಹಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಕಲ್ಲು ಕಸಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕರುಳಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಮಲವು ವಾತಾದಿದೋಷಸಹಿತವಾಗಿ ಕಸಬರಲಿನಿಂದ ಗುಡಿಸಿದ

ಕಸವು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ದೊಡ್ಡ ತಿಪ್ಪೆಯಾಗುವಂತೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿವಾಗಿ.
ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡದೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತಡದು ಹೋಗುವುದುಂಟು ಅಥವಾ
ಬಹಳ ಕಷ್ಟದೊಡನೆ ಕೊಂಚ ಕೊಂಚವಾಗಿ ಮಲವು ಹೊರಡುವುದೂ ಉಂಟು.
ಎದೆಗೂ ಹೊಕ್ಕುಳಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಮಲವು ಸೇರಿ ಉದರವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ,
ಇದಕ್ಕೇನೇ ಬದ್ಧಗುದೋದವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಶಲ್ಯಂತಥಾನೋಪಹಿತಂಯದಂತ್ರಂಭುಕ್ತಂಭಿನತ್ಯಾಗ

ತನುನ್ಯಥಾನಾ || ೨೦ ||

ತಸ್ಮಾತ್ಸುತೋಂತ್ರಾತ್ಸಲಿಲಪ್ರಕಾಶಸ್ಮಾನಸ್ತವೇದ್ವೈಗು

ದತಸ್ತುಭೂಯಃ ||

ನಾಭೀರಥಶ್ಲೋದರಮೇತಿವೃದ್ಧಿಂನಿಸ್ತದ್ಯತೇದಾಲೃತಿಚಾತಿ

ನಾತ್ರಂ || ೨೧ ||

ಏತತ್ಪರಿಸ್ರಾವ್ಯುದರಂಪ್ರದಿಷ್ಟಂ.....

ಕ್ಷತೋದರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಭೋಜನಮಾಡುವ ಅನ್ನದೊ
ಡನೆ ಕಾಣದೆ ಶಲ್ಯದಂತಹ ಕಡ್ಡಿಯು ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಕರುಳನ್ನು ತೂತು ಬೀಳಿ
ಸುವುದು, ಅನ್ಯಥಾನಾ ಎಂದರೆ ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಅನ್ನಪಾನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ
ಕರುಳು ಒಡೆದು ತೂತು ಬೀಳುವುದು, ಇಂತಹ ತೂತುಗಳಿಂದ ನೀರಿನಂತಹ
ದ್ರವವು ತೊಟ್ಟು ತೊಟ್ಟಾಗಿ ಹೊರಹೊರಟು ಗುದದ್ವಾರದಿಂದ ಜನುಗುತ್ತಿರು
ವುದು, ಹೊಕ್ಕುಳಿನಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯು ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು, ವೃಥೆ
ಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಶೀಳದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಇದೆ
ಕ್ಕೇನೇ ಪರಿಸ್ರಾವ್ಯುದರವೆಂದು ಹೆಸರು.

.....ದಕೋದರಂಕೀರ್ತಯತೋನಿಬೋಧ ||

ಯಸ್ನೇಹಪೀತೋಷ್ಯನುನಾಸಿತೋನಾನಾಂತೋನಿರಿಕ್ತೋ

ಪೃಥನಾನಿರೂಢಃ || ೨೨ ||

ಪಿಬೇಜ್ಜಲಂಶೀತಲಮಾಶುತಸ್ಯಸ್ಮೋತಾಂಸಿದೂಷ್ಯಂತಿಹಿತದ್ವಹಾನಿ

ಸ್ನೇಹೋಪಲಿಪ್ತೇಷ್ವಥನಾಸಿತೇಷುದಕೋದರಂಪೂರ್ವನ

ದಭ್ಯುಪೈತಿ || ೨೩ ||

ಸ್ನಿಗ್ಧಂಮಹತ್ತತ್ಪರಿವೃತ್ತಾಭಿಸಮಾತತಂಪೂರ್ಣಮಿ

ವಾಂಬುನಾಚ ||

ಯಥಾದೃತಿಃಕ್ಷುಭ್ಯತಿಕಂಪತೇಚಶಬ್ದಾಯತೇಚಾಸಿದಕೋದ

ರಂತತ್ || ೨೪ ||

ಜಲೋದರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಸ್ನೇಹಪಾನ ಮಾಡಿದವನು ಅಂದರೆ ರೋಗನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬೇರೇ ಯಾವುದಾದರೂ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ದಿಂದಾಗಲಿ ಎಣ್ಣೆ, ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕ್ಲಪ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಡಿದವನು, ಅನುವಾಸಿತಃ ಎಂದರೆ ಸ್ನೇಹಗಳಿಂದಲೇ ಬಸ್ತಿ (ಎನಿವಾ) ಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡವನು, ವಾಂತಃ ಎಂದರೆ ವಮನಾಸಧಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡವನು, ವಿರಿಕ್ತಃ ಎಂದರೆ ವಿರೇಚನಾಸಧವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡವನು, ನಿರೂಢಃ ಎಂದರೆ ಕಷಾಯಗಳಿಂದ, ಹಾಲಿನಿಂದ, ಹಾಲು ಮತ್ತು ತೈಲಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ಯಾಗಿ ನಿರೂಹ ಬಸ್ತಿಯನ್ನು (ಎನಿವಾ) ತೆಗೆದುಕೊಂಡವನು, ಇವರುಗಳು ತಣ್ಣೀರನ್ನು ಕುಡಿದರೆ ದೇಹಗತಗಳಾದ ಜಲವಹನಾಡಿಗಳು ದೂಷ್ಯಂತಿ ಎಂದರೆ ತಾವು ಮಾಡಬಹುದಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಶಕ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ ಆ ಜಲವಹನಾಡಿಗಳು ಸ್ನೇಹೋಪಲಿಪ್ತೇಷು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ನೇಹಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸೆ ಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಜಲೋದರವು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಉದರದಲ್ಲಿ ಜಿಡ್ಡು ತೇಲುತ್ತಿರು ತ್ತದೆ, ಹೊಕ್ಕಳನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಎಬ್ಬಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊಟ್ಟೆಯು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆ ನೀರು ತುಂಬಿದ ತತ್ತಿಯು ಹೊರಳಾಡಿಸಿ ದರೆ ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತಲು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದರೆ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಲೂ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಹೊಟ್ಟೆ ಯು ಸಹ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಜಲೋದರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಜನ್ಮಸ್ಯ ವೋದರಂ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಯಃ ಕೃಚ್ಛ್ರತಮಂ ಮತಂ ||

ಬಲಿನಸ್ತದಜಾತಾಂಬುಯತ್ನ ಸಾಧ್ಯಂ ನಮೋತ್ತಿತಂ || ೨೬ ||

ಪಕ್ಷಾದ್ಭದ್ರಗುದಂತೂರ್ಧ್ವಂ ಸರ್ವಂ ಜಾತೋದಕಂತಥಾ ||

ಪ್ರಾಯೋಭವತ್ಯಭಾವಾಯ ಛಿದ್ರಾಂತ್ರಂ ಚೋದರಂ ನೃಣಾಂ || ೨೭ ||

ಉದರಗಳ ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಉದರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಂಟಾದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು, ಅಂದರೆ ಉದರರೋಗವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭೇದಕ್ಕೆ ಶೇರಿರಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಗುಣವಾಗುವುದು ಕಷ್ಟವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು, ಆದರೆ ರೋಗಿಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದು ಉದರದಲ್ಲಿ ನೀರು ಸೇರದಿರುವವರಿಗೂ ಹೊಸ ದಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಹುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಬದ್ಧ ಗುದೋದರವೆಂಬ ಉದರರೋಗವು ಹದಿನೈದು ದಿವಸ ಕಳೆದ ಮೇಲೆಯೂ, ಉದರರೋಗ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಉದರದಲ್ಲಿ ನೀರು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆಯೂ “ಪ್ರಾಯೋಭವತ್ಯಭಾವಾಯ” ಎಂದರೆ ರೋಗಿಯು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಲು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಕೊಲ್ಲುತ್ತವೆಂಬ ಭಾವ, ಛಿದ್ರಾಂತ್ರೋದರವೂ ಕೂಡ ಹದಿನೈದು ದಿವಸ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶೂನಾಕ್ಷಂಕುಟಲೋಪಸ್ಥಮುಪಕ್ಲಿನ್ನತನುತ್ಪಚಂ ||

ಬಲಶೋಣಿತಮಾಸಾಗ್ನಿಪರಿಕ್ಷೇಣಂಚವರ್ಜಯೇತ್ || ೨೮ ||

ಪಾರ್ಶ್ವಭಂಗಾನ್ನವಿದ್ವೇಷೋಘಾತೀಸಾರಪೀಡಿತಂ ||

ವಿರಿಕ್ತಂಚಾಪ್ಯುದರಿಣಂಪೂರ್ಯಮಾಣಂವಿವರ್ಜಯೇತ್ || ೨೯ ||

ಕಣ್ಣುಗಳು ಉದಿಹೋಗಿರುವುದು, ನೀರು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳೋಣದರಿಂದ ಉಪಸ್ಥ, ಶಿಶ್ನ, ವೃಷಣಗಳು ವಕ್ರವಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಶರೀರದ ಚರ್ಮ ನೆಲ್ಲಾ ಸನಿದು ಹೋಗಿ ತೆಳ್ಳಗಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ದೇಹಬಲ, ರಕ್ತ ಪಾಟವ, ಮಾಂಸಗಳು, ಜಠರಾಗ್ನಿ ಅಂದರೆ ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ರೋಗಿಯನ್ನು ವರ್ಜ್ಯಮಾಡಿ ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳು ಮುರಿದುಹೋದಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಅನ್ನದ್ವೇಷ, ಶೋಭೆ ಅತಿಸಾರ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಕಡಮೆಯಾದಂತೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಉದರ ರೋಗಿಗಳನ್ನು ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉದರರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಶೋಧನಿದಾನ.

ರಕ್ತಪಿತ್ತಕಫಾನ್ವಯುರ್ದುರ್ಮೋದುಷ್ಣಾನ್ನಹಿಶಿರಾಃ ||

ನೀತ್ವಾರುದ್ಧಗತಿಸ್ಪೈರ್ಹಿಮಕುರ್ಮಾತ್ಪೂಜಾಂಸಸಂಶ್ರಯಂ || ೧ ||

ಉತ್ಸೇಧಂಸಂಹತಂಶೋಥಂತಮಾಹುರ್ನಿಚಯಾದತಃ ||

ಸರ್ವಂಹೇತುವಿಶೇಷೈಸ್ತುರೂಪಭೇದಾನ್ನವಾತ್ಮಕಂ || ೨ ||

ದೋಷೈಸ್ಪೃಥಗ್ಧೈಸ್ಸರ್ವೈರಭಿಘಾತಾದ್ವಿಷಾದಪಿ ||

ಶೋಧನಿದಾನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತೇನೆ—ವಾತಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಸ್ವಸ್ವಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ರಕ್ತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಗಳನ್ನು ಒಹಿಗತಗಳಾದ ಧಮನಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಆ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ರಕ್ತ ಪಿತ್ತ ಕಫಗಳಿಂದಲೆ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಗತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಿಂತ ಉನ್ನತವನ್ನಾಗಿ ಅಂದರೆ ಉಬ್ಬಿದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಆ ಉಬ್ಬಿರುವಿಕೆಯನ್ನೇ ನಿಚಯಶತ್ ದೋಷಗಳು ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಶೋಧಂಶೋಧವೆಂಬದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶೋಧರೋಗವು ಸ್ವೋತ್ತತ್ತಕಾರಣಗಳಾದ ದೋಷಗಳ ರೂಪಭೇದವಿಂದ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿ ಸಾತಜನ್ಯ, ವಾತ

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಅಭಿಘಾತಜನ್ಯ, ವಿಪಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಶೋಧವು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧ.

ತತ್ಪೂರ್ವರೂಪವದನಘೃತ್ಪ್ರಿಯಾಮೋಂಗಳಾರವಂ || ೩ ||

ಶೋಧದ ಪೂರ್ವರೂಪವೆಂದರೆ ಶೋಧವು ಬರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿಯುಂಟಾಗುವುದು, ನರಗಳೆಲ್ಲವೂ ನೋವಾಗುವುದು, ಆ ಆವಯವವು ಭಾರವಾಗುವುದು. ಇವುಗಳು.

ಛಿದ್ವಾಮಯಾಭುಕ್ತಕೃತಾಬಲಾನಾಂಕ್ಷ್ಣಾರಾನ್ಮುತೀಕ್ಷ್ಣೋ
ಷ್ಠಗುರೂಪಸೇವಾ ||

ದಧ್ಯಾಮನ್ಯುಚ್ಛಾಕವಿರೋಧಿದುಷ್ವಗರೋಪಸ್ಯಷ್ಣಾನ್ನನಿಷೇ
ವಿಣಾಂಚ || ೪ ||

ಅಶಾಂಸ್ಯಚೇಷ್ಣಾನಚದೇಹಶುದ್ಧಿರ್ಮೂರ್ಘಪಘಾತೋ
ವಿಷಮಾಪ್ರಸೂತಿಃ ||

ಮಿಥ್ಯೋಪಚಾರಃಪ್ರತಿಕರ್ಮಣಾಂಚನಿಜಸ್ಯಹೇತುಶ್ಚಯಥೋಃ
ಪ್ರದಿಷ್ಟಃ || ೫ ||

ಶೋಧರೋಗದ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಛಿದ್ವಿ ಎಂದರೆ ದೇಹ ಶೋಧನೆಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ವಮನಾಪಧ, ವಿರೇಚನಾಪಧಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅನುಯವೆಂದರೆ ಜ್ವರ ಮೊದಲಾದ ರೋಗಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತರಾಗುವುದು. ಅಭುಕ್ತವೆಂದರೆ ಭೋಜನ ಮಾಡದಿರುವುದು, ಅಂದರೆ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಭೋಜನಮಾಡದಿರುವುದು, ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕೃಶರಾಗಿಯೂ ದುರ್ಬಲರಾಗಿಯೂ ಆದವರುಗಳು—ಕ್ಷಾರಗಳು, ಹುಳಿ, ತೀಕ್ಷ್ಣ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಉಷ್ಣ ವೀರ್ಯಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಗುರುಗುಣವುಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇಂತಹ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಮೊಸರನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿನ್ನುವುದು. ಆಪಸ್ವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಮಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಕೆಟ್ಟ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಕೆಟ್ಟಹೋದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಕೃತ್ರಿಮ ವಿಷಯುಕ್ತಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಮೂಲವ್ಯಾಧಿ ಇರುವುದು, ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅಂಗಸಾಧನೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕುಳಿತಂತೆ ಇರುವುದು, ವಮನ ವಿರೇಚನಾದಿಗಳಿಂದ ದೇಹಶುದ್ಧಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿರುವುದು, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೈ ತಗಲುವುದು, ವಿಷಮಾಪ್ರಸೂತಿ ಎಂದರೆ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಪ್ರಸವಕಾಲವಾಗದೆ ಅಂದರೆ ಪಕ್ಷವಾಗದೆ ಗರ್ಭವಿಮೋಚನವಾಗುವುದು, ಪ್ರತಿ

ಕರ್ಮಣಾಂ ಅಂದರೆ ವಮನ ವಿರೇಚನಗಳ ಮಿಥ್ಯೋಪಚಾರಃ ಅಂದರೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿರೋಣ ಇವುಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶೋಧರೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಗೌರವಂ ಸ್ಯಾದನವಸ್ಥಿತತ್ವಂ ಸೋತ್ಸೇಧಮೂಷ್ಮಾ ಭರಿರಾತನುತ್ಪಂ
ಸಲೋಮಹರ್ಷಶ್ಚ ವಿವರ್ಣತಾಚಸಾಮಾನ್ಯಲಿಂಗಂ ಶ್ವಯಂಭೋಃ

ಪ್ರದಿಷ್ಟಂ || ೬ ||

ಶೋಧದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಶೋಧವಿರುವ ಅವಯವ ಭಾರವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಯು ಕೂಡ ಅವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದು, ಶರೀರದ ಭಾಗವು ಬಾತುಹೋಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದು, ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನರಗಳೆಲ್ಲಾ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸ್ಥಿತಗಿಂತ ಸಣ್ಣನಾಗಿರುವುದು, ಮೈಯಲ್ಲಿ ರೋವಾಂಚವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ದೇಹದ ವರ್ಣವು ಬದಲಾಯಿಸುವುದು ಇವುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶೋಧರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಚಲಸ್ತನುತ್ಸಕ್ ಪರುಷೋರುಣೋ ಸಿತಃ ಸುಷುಪ್ತಿಹರ್ಷಾರ್ತಿಯು

ತೋನಿಮಿತ್ತತಃ ||

ಪ್ರಶಾಮ್ಯತಿಪ್ರೋನ್ಮನುತಿಪ್ರಪೀಡಿತೋದಿವಾಬಲೀಚಶ್ವಯಂಭುಸ್ಸು

ಮಾರಣಾತ್ || ೭ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶೋಧದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಶೋಭೆಯು ದೇಹದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಚರ್ಮವು ತೆಳುವಾದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಶೋಭೆಯು ಪರುಷಃ ಎಂದರೆ ಕೊಂಚ ಒರಟಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಶೋಭೆಯು ಕೆಂಪಾಗಿರಬಹುದು, ಒಂದು ವೇಳೆ ಕಪ್ಪಾಗಿಯಾದರೂ ಇರಬಹುದು, ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವು ತಪ್ಪಿಹೋಗಿರುವುದು, ರೋವಾಂಚವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೇನೇ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಶೋಧವನ್ನು ಕೈಯ್ಯಿಂದ ಟೆಕಿದಲ್ಲಿ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಬಿಟ್ಟರೆ ಮತ್ತೆ ಯಥಾಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು, ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಾಕು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಾತ್ರಿ ಹಗಲಿಗಿಂತ ಕೊಂಚ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಇದು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶೋಧದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಮೃದುಸ್ಸಗಂಧೋ ಸಿತಪೀತರಾಗವಾನ್ ಭ್ರಮಜ್ವರಸ್ಯೇದತ್ಯು

ಷಾಮದಾನ್ವಿತಃ ||

ಯಲುಷ್ಯತೇಸ್ವಪ್ನರುಗಕ್ಷಿರಾಗಕ್ಯತ್ಸಹಿಸತ್ತಶೋಭೋಭೃಶದಾಹಃ

ಪಾಕವಾನ್ || ೮ ||

ಪಿತೃಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶೋಧದ ಲಕ್ಷಣಗಳು—ಉದಿರತಕ್ಕ ಭಾಗವು ಮೃದುವಾಗಿರುವುದು, ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಾಸನೆ ಇರುವುದು, ಶೋಧವಿರುವ ಭಾಗವು ಕಪ್ಪುಗಾಗಲಿ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯಾಗಲಿ ಇರುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮ, ಜ್ವರ, ಬೆವರುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಮದ ಬಂದಂತೆ ಇರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಶೋಧವು ಸುಖ್ಯಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವುದು, ಆತಿಯಾದ ಮೈಯ್ಯುರ್ದಿ, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲಾ ಹಣ್ಣಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಪಿತೃಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಶೋಧದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಗುರುಸ್ಥಿರಃಪಾಂಡುರರೋಚಕಾಸ್ತಿತಃಪ್ರಸೇಕನಿದ್ರಾವಮಿ
ವಹ್ನಿಮಾಂದ್ಯಕೃತ್ ॥

ಸಕೃಚ್ಛ್ರಜನ್ಮಪ್ರಕಮೋನಿಪೀಡಿತೋನಚೋನ್ನಮೇದ್ರಾತ್ರಿ
ಬಲೀಕಘಾತ್ಕೃತ್ ॥ ೯ ॥

ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶೋಧರೋಗದ ಲಕ್ಷಣ—ಶೋಧವು ದೊಡ್ಡವಾಗಿರುವುದು, ಸ್ಥಿರಃ ಎಂದರೆ ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶೋಧದಂತೆ ಶೋಧವು ಶರೀರದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಿದಾಡದೆ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದು, ಶೋಧವು ಪಾಂಡು ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು, ಈ ಶೋಧರೋಗದ ಜೊತೆಗೆ ಅರುಚಿಯೂ ಇರುವುದು, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ತೂಕಡಿಕೆ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು, ವಮನವೂ ಇರುವುದು, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯವಿರುವುದು, ಈ ಶೋಧ ಬರುವುದೂ ಕಷ್ಟ, ಬಂದ ಮೇಲೆ ಗುಣವಾಗುವುದೂ ಕಷ್ಟ, ಕೈಯ್ಯಿಂದ ಅಮುಕಿದರೆ ತಗ್ಗುವುದಕ್ಕೆಲ್ಲ, ರಾತ್ರಿ ನೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಶೋಧವು ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು, ಇವು ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಶೋಧರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ನಿದಾನಾಕೃತಿಸಂಸರ್ಗಾಭ್ಯಯಥುಸ್ಯಾದ್ವಿದೋಷಜಃ ॥
ಸರ್ವಾಕೃತಿಸ್ಸನ್ನಿಸಾತಾಚ್ಛೋಭೋನ್ಯಾಮಿಶ್ರಲಕ್ಷಣಃ ॥ ೧೦ ॥

ರೋಗ ಕಾರಣಗಳು, ರೋಗ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇವುಗಳು ಎರಡೆರಡು ಮಿಶ್ರವಾಗಿವೆಂದರೆ ಅಂದರೆ ನಾತಜನ್ಯಶೋಧ ಮತ್ತು ಪಿತೃಜನ್ಯಶೋಧ ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮತ್ತು ಕಾರಣಗಳು ಕೂಡ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಶೋಧವನ್ನು ದ್ವಿದೋಷಜನ್ಯಶೋಧವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮತ್ತು ಕಾರಣಗಳು ಸಹ ಕೂಡಿ ಕಂಡುಬಂದರೆ ತ್ರಿದೋಷಸ್ಥನು ಪಾತಜನ್ಯಶೋಧವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅಭಿಘಾತೇನಶಸ್ತ್ರಾದಿಚ್ಛೇದಭೇದಕ್ಷತಾದಿಭಿಃ ॥
ಹಿಮಾನಿಲೋದಧ್ಯನಿಲೈರ್ಭಲ್ಮಾತಕಪಿಕಚ್ಛುಚ್ಛಿಃ ॥ ೧೧ ॥

ರಸ್ಯ ಶೂಕ್ಯ ಕೃತ್ವ ಸಂಸ್ಥ ಶಾರ್ಙ್ಗಯಥುಸ್ಯಾದ್ವಿಸರ್ವವಾನ್ ॥

ಭೃಗೋಷ್ವಾಲೋಹಿಕಾಭಾಸಃಪ್ರಾಯಶಃಸಿತ್ತಲಕ್ಷಣಃ || ೧೨ ||

ಆಗಂತುಶೋಧರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಯಾವುದಾದರೂ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾದ ವೆಟ್ಟುಬೀಳುವುದು, ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಕಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕೊಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಗಾಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೋಧವೂ, ಶೀತದಗಾಳಿ, ಸಮುದ್ರಗಾಳಿ, ಗೇರು, ತುರಚಿ, ಇನ್ನೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಮೂಲಿಕೆಗಳ ರಸಗಳು, ಕೆಲವು ವಿಷಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅರದು ಹೆಚ್ಚೋಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೋಧವೂ ಆಗಂತುಕಶೋಧವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಈ ಶೋಧದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಪನೆಂಬ ಸಣ್ಣ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಇರುತ್ತವೆ, ಈ ಶೋಧವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಬಹುಶಃ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಶೂಲದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ವಿಷಜಃಸವಿಷಪ್ರಾಣಿಪರಿಸರ್ಪಣಮೂತ್ರಣಾತ್ ||

ದಂಷ್ಟಾದಂತನಖಾಘಾತಾದವಿಷಪ್ರಾಣಿನಾಮಹಿ || ೧೩ ||

ನಿಜ್ಯೂತ್ಯಶುಕ್ರೋಪಹತಮಲವದ್ವಸ್ತುಸಂಕರಾತ್ ॥

ವಿಜಯಕ್ಕಾನಿಲಸ್ತರ್ಶಾದ್ ರಯೋಗಾವಚೂರ್ಣನಾತ್ || ೧೪ ||

ಮೃಗುಶ್ಚ ಲೋವಲಂಬೀಚತೀಘ್ರೋದಾಹರುಜಾಕರಃ ॥

ವಿಷಜನ್ಯಶೋಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಿಷಪ್ರಾಣಿಗಳು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಹಂದಾಡೋಣ, ದೇಹದ ಯಾವುದಾದರೂ ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಮೂತ್ರಿಸೋಣ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೋಧವು, ಮತ್ತು ವಿಷಯಾಕ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಹ ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವುದು, ಕೋರೆಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೊಡೆಯುವುದು, ಉಗುರಿನಿಂದ ಪರಚುವುದು, ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೋಧವು, ಮತ್ತು ಮಲ, ಮೂತ್ರ, ಶುಕ್ರ, ಇವುಗಳ ಲೇಪವಳ್ಳ ಮಲಿನಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಒಗೆಯಲ್ಪಡದೆ ಮಲಿನಗಳಾಗಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಧರಿಸೋಣದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೋಧಗಳು, ವಿಷವೃಕ್ಷಗಳೆಂದರೆ ಮುಷ್ಟಿ ಕಳ್ಳಿ ನೊದಲಾದವುಗಳ ವಿಷ ದ್ರವಯುಕ್ತವಾದ ಗಾಳಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ನೋಕುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೋಧಗಳು, ಕೃತ್ರಿಮ ವಿಷಗಳು ಶರೀರದ ಯಾವ ಭಾಗಕ್ಕಾದರೂ ತಗಲುವುದು, ಕೃತ್ರಿಮ ವಿಷಯಾಕ್ತ ಚೂರ್ಣಗಳನ್ನು ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ಚಲ್ಲುವುದು, ಧರಿಸುವ ಬಟ್ಟೆಗಳ ಮೇಲೆ ಚಲ್ಲುವುದು, ಅಂತಹ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದು, ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೋಧಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಷಜನ್ಯ ಶೋಧದ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ, ಈ ವಿಷಜ ಶೋಧವು ಮದುವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಚಲಃ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಜೋತು

ಬೇಳುವುದೂ ಉಂಟು, ಈ ಶೋಧವು ಬಹು ಬೇಗ ಬರುತ್ತದೆ, ಉರಿ, ನೋವು ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ದೋಷಾಶ್ವಯಥುಮೂರ್ಧ್ವಂಹಿಕುರ್ವಂತ್ಯಾನಾಶಯಸ್ಥಿತಾಃ ||

ಪಕ್ಷಾಶಯಸ್ಥಾನುಧ್ಯೇತುವರ್ಚಸ್ಥಾನಗತಾಸ್ತದ್ಧಃ ||

ಕೃತ್ಸು ದೇಹಮನುಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಕುರುಸ್ಸರ್ವಸರಂತಥಾ || ೧೬ ||

ದೋಷಗಳ ಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ಶೋಧವು ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಆನಾಶಯಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೋಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪಕ್ಷಾಶಯಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದರೆ ದೇಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೋಧವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಮಲಾಶಯಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೋಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ದೇಹದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ದೇಹಾದ್ಯಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಓಡಾಡುವಂತಹ ಶೋಧವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಯೋಮಧ್ಯದೇಶೇಶ್ವಯಥುಸ್ಸಕಷ್ಟಸ್ಸರ್ವಗತ್ಯಯಃ ||

ಅರ್ಥಾಂಗೇರಿಷ್ಟಭೂತಸ್ಯಾದ್ಯಶ್ಶೋಧ್ಯಂಪರಿಸರ್ಪತಿ || ೧೭ ||

ಶ್ವಾಸಃಪಿಸಾಸಾಫರ್ದಿಶ್ಚ ದೌರ್ಬಲ್ಯಂಜ್ವರವನಚ ||

ಯಸ್ಯಚಾನ್ನೇರುಚಿರ್ನಾಸ್ತಿಶ್ವಯಥುಂತಂವಿವರ್ಜಯೇತ್ || ೧೮ ||

ಅನನ್ಯೋಪದ್ರವಕೃತಶ್ಶೋಫಃಸಾದಸಮುತ್ಥಿತಃ ||

ಪುರುಷಂಹಂತಿನಾರೀಂಚಮುಖಜೋಗುಹ್ಯಜೋದ್ವಯಂ || ೧೯ ||

ಸಮೋನುಪದ್ರವಶ್ಶೋಫಃಸಾಧ್ಯೋಸಾಧ್ಯಃಪುರೇರಿತಃ ||

ವಿವರ್ಜಯೇತ್ ಕುಕ್ಷ್ಯದರಾಶ್ರಿತಂಚತಥಾಗಳೇನುರ್ಮುಚಿಸಂ

ಶ್ರಿತಂಚ || ೨೦ ||

ಸ್ಥೂಲಃಖರಶ್ಚಾಪಿಭವೇದ್ವಿವರ್ಜೋಯಶ್ಚಾಪಿಬಾಲಸ್ಥನಿರಾ

ಬಲಾನಾಂ ||

ಈ ಶೋಧರೋಗದ ಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯ ಸುಖಸಾಧ್ಯ ಆಸಾಧ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಶರೀರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಶೋಭೆಯು ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೋಭೆಯು ಬಂದಿತ್ತರೆ ಅದೂ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಶರೀರದ ಅರ್ಧ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯು ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಆ ಶೋಭೆಯು ಮರಣಸೂಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪುರುಷರಿಗೆ ಶರೀರದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಮೇಲು ಮುಖ

ವಾಗಿ ಅಡರುತ್ತಿರುವ ಶೋಧವು ಅರಿಷ್ಟಸೂಚಕವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಶೋಧ ರೋಗಿಗೆ ಉಬ್ಬಸ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ವಮನ, ದೇಹದಲ್ಲಿ ಬಲವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು, ಜ್ವರ, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ರುಚಿ ತಪ್ಪಿ ಹೋಗುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಶೋಧ ರೋಗವನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು, ಶೋಧರೋಗದ ಉಪ ದ್ರವಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉಬ್ಬಸ, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು ಶೋಧವು ಗಂಡಸರಿಗೆ ಪಾದದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಊರ್ಧ್ವಮುಖ ವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಬಂದಲ್ಲಿ ಗಂಡಸರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳ ಬಹುದು, ಇದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಉಪದ್ರವಯುಕ್ತವಾದ ಶೋಧ ವು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಬಂದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶೋಧವು ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಗಿ ಉಪದ್ರವಗಳಿಲ್ಲದರಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಅದೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯ ಬೇಕು, ಶೋಧವು ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು ಉಪದ್ರವಗಳಿಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶೋಧಗಳು ಅಸಾಧ್ಯಗಳು. ಶೋಭೆಯು ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ ಇರುವುದು, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯಿರುವುದು, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯಿರುವುದು, ಶೋಭೆಯು ಅತಿ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಕಠಿಣವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶೋಧವನ್ನು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು. ಮುದುಕರು, ಹುಡುಗರು, ದುರ್ಬಲರಾದವರು ಇಂತವರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶೋಧರೋಗವನ್ನೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿದುಬಿಡಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶೋಧರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ವೃದ್ಧಿ ನಿ ದಾ ನ .

ಕ್ರುದ್ಧೋನೂರ್ಧ್ವಗತಿರ್ವಾಯುಶ್ಶೋಧತೂಲಕರತ್ನರನ್ ||

ಮುಷ್ಕಾವಂಕ್ಷಣತಃಪ್ರಾಪ್ಯಫಲಕೋಶಾಭಿಮಾಹಿನೀಃ || ೧ ||

ಪ್ರಮೀಡ್ಯಧಮನೀರ್ವೃದ್ಧಿಂಕರೋತಿಫಲಕೋಶಯೋಃ ||

ದೋಷಾಸ್ರಮೇದೋಮೂತ್ರಾಂತ್ರೈಃಸವೃದ್ಧಿಸ್ಸಪ್ತಧಾಗದಃ || ೨ ||

ವೃದ್ಧಿರೋಗ ನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವೃದ್ಧಿರೋಗವೆಂದರೆ ತರಡು ಬಾತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಅಧೋವಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ವಾಯು ವು ಅಂದರೆ ಅಪಾನವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ ಹೊಟ್ಟೆತೂಲೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಒತ್ತುಮಾಡುತ್ತ ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಗಿಜ್ಜೆಕಟ್ಟಿನ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಎರಡು ವೃಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಫಲಕೋಶ

ವೆಂದರೆ ತಂಡಿನ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವ ನರಗಳನ್ನು ಪೀಡೆಗೊಳಿಸಿ ಅಂದರೆ ನೋಯಿಸಿ ಬೀಜಗಳು ಬಾತುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಈ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗವು ವಾತಜನ್ಯವೃದ್ಧಿ, ಪಿತ್ತಜನ್ಯವೃದ್ಧಿ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯವೃದ್ಧಿ, ರಕ್ತಜನ್ಯವೃದ್ಧಿ ಮೇದೋಜನ್ಯವೃದ್ಧಿ, ಮೂತ್ರಜನ್ಯವೃದ್ಧಿ, ಅಂತ್ರಜನ್ಯವೃದ್ಧಿ ಅಂದರೆ ಕರುಳು ವೃಷಣದೊಳಗೆ ಹೂಕ್ಕು ತರಡು ಬಾತುಹೋಗುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಏಳು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮೂತ್ರಾಂತ್ರಜಾವಪ್ಯನಿಲಾದ್ಧೇತುಭೇದಸ್ತುಕೇವಲಂ ||

ವಾತಪೂರ್ಣದೃತಿಪ್ತಶೋರೂಕ್ನೋನಾತಾದಹೇತುರುಕ್ || ೩ ||

ಪಕ್ನೋದುಂಬರಸಂಕಾಶಃಪಿತ್ತಾದ್ಧಾಹೋಷ್ವಪಾಕವಾನ್ ||

ಕಫಾಚ್ಛೇತೋಗುರುಸ್ಥಿಗ್ಧಃಕಂಡೂಮಾನ್ಯುನಿಲೋಲ್ಪರುಕ್ || ೪ ||

ಕೃಷ್ಣಸ್ಥೋಟಾವೃತಃಪಿತ್ತವೃದ್ಧಿಲಿಂಗಶ್ಚರಕ್ತಜಃ ||

ಕಫನನ್ನೇದಸಾವೃದ್ಧಿರ್ಮುದುಸ್ತಾಲಫಲೋಪಮಃ || ೫ ||

ಮೂತ್ರಧಾರಣಶೀಲಸ್ಯಮೂತ್ರಜಸ್ಸತುಗಚ್ಛತಃ ||

ಅಂಭೋಭಿಃಪೂರ್ಣದೃತಿವತ್ಕ್ನೋಭಂಯಾತಿಸರುಜ್ಜ್ಯದುಃ || ೬ ||

ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಮಧಸ್ಯಾಚ್ಚಚಾಲಯನ್ಫಲಕೋಶಯೋಃ ||

ಈ ಏಳು ವಿಧವಾದ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗಗಳ ನಡುವೆ ಮೂತ್ರಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ, ಅಂತ್ರಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ ಇವೆರಡೂ ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕವುಗಳೇ, ಆದರೂ ಕಾರಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಎಣಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತೇವೆ. ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವೃಷಣಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ಗಾಳಿ ತುಂಬಿದ ಚೀಲದಂತೆಯೂ ರೂಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಕಾರಣ ಗೊತ್ತಾಗದೇನೇ ನೋವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವೃಷಣಗಳು ಪಕ್ವವಾದ ಅತ್ತಿಯ ಹಣ್ಣಿನಂತಿರುತ್ತವೆ, ಅಂದರೆ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಮೆತ್ತಗಿರುತ್ತವೆ, ಉರಿ ಇರುತ್ತದೆ, ಬೆಚ್ಚಗಿರುತ್ತದೆ, ಸಕ್ಕವಾಗಿ ಹಣ್ಣಾಗಿ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ಕಫ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವೃಷಣಗಳು ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ತಣ್ಣಗೂ, ಭೇರವಾಗಿಯೂ, ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ, ನವೆ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ, ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ ನೋವು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ರಕ್ತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ವೃಷಣದ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಕಪ್ಪು ಕಪ್ಪಾದ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಮೇದೋಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಫಜನ್ಯ ವೃದ್ಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಅದರೆ ವೃಷಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಮೆತ್ತಗೆ ತಾಳೇ ಕಾಯಿನಮ್ಮ ಗಾತ್ರವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಮೂತ್ರವೇಗವನ್ನು ತಡೆ

ಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಮೂತ್ರಜನ್ಯವೃದ್ಧಿರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ಮೂತ್ರಜನ್ಯ ವೃದ್ಧಿರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಯು ಅತ್ತಿತ್ತ ತಿರುಗಾಡುವಾಗ್ಯೆ ವೃಷಣಗಳು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಚೀಲದಂತೆ ತಳುಕಾಡುತ್ತ ನೋವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಮೃದುವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರದಂತಹ ನೋವಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು ಮೂತ್ರವು ಬೊಟ್ಟು ಬೊಟ್ಟಾಗಿ ಬೀಳುತ್ತ ವೃಷಣಗಳು ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ವಾತಕೋಶಿಭಿರಾಹಾರೈಶ್ಚೀತತೋ ಯಾವಗಾಹನ್ಯೈಃ || ೭ ||

ಧಾರಣೇರಣಭಾರಾಧ್ಯವಿಷಮಾಗಪ್ರವರ್ತನೈಃ ||

ಕೋಶಿಭಣೈಃ ಕೋಶಿಭಿತೋನ್ಯೈಶ್ಚ ಕ್ಷುದ್ರಾಂತ್ರಾವಯವಂಯದಾ ಪವನೋವಿಗುಣೇಕೃತ್ಯಸ್ವನಿವೇಶಾದಧೋನಯೇತ್ ||

ಕುರ್ಯಾದ್ವಂಕ್ಷಣಸಂಧಿಸ್ತೋಗ್ರಂಥ್ಯಾಭಂಶ್ಚಯಥುಂತದಾ || ೯ ||

ಉಪೇಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯ ಚಮುಷ್ಯವೃದ್ಧಿಮಾಧ್ಮಾನರೂಪ್ ಸ್ತಂಭವತೀಂ

ಸವಾಯುಃ ||

ಪ್ರಸೀದಿತೋಂತಸ್ತನವಾನ್ ಪ್ರಯಗಾತಿಪ್ರಧ್ಮಾಪಯನ್ನೇತಿಪುನಶ್ಚ ಮುಕ್ತಂ || ೧೦ ||

ಅಂತ್ರವೃದ್ಧಿರಸಾಧ್ಯೋಯಂವಾತವೃದ್ಧಿಸಮಾಕೃತಿಃ ||

ಅಂತ್ರವೃದ್ಧಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಾತಪ್ರಕೋಪವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ ಅಹಾರಗಳಿಂದಲೂ ತಣ್ಣೀರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಉಪಸ್ಥಿತಗಳಾದ ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯೋಣವೆಂದಲೂ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ಶಂಕೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬಲವಂತವಿಂದ ವಿಸರ್ಜನೆಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವುದು, ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವುದು, ದಾರಿ ನಡೆಯುವುದು, ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ವೃತ್ತಿಂಕ್ರವಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳೋಣವೆಂದಲೂ, ಇನ್ನೂ ವಾತಪ್ರಕೋಪಕರಗಳಾದ ಇತರ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಂತ್ರ (ಸಣ್ಣ ಕರುಳು) ಎಂಬ ಅವಯವವನ್ನು ಸ್ಥಳ ತಪ್ಪಿಸಿ ತನ್ನ ಜಾಗದಿಂದ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಗೆಚ್ಚೆ ಕಟ್ಟಿನ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಗಂಟಿನಂತಹ ಕೋಭಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡಿ ವೃಷಣಗಳನ್ನು ದಪ್ಪವಾಗಿ ಬಾಯಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ವೃಷಣವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸದೆ ಉದಾಸೀನ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ವೃಷಣಗಳು ದಪ್ಪದಾಗಿ ಊದುವುದು, ನೋಯುವುದು, ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ವೃಷಣಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಿಸಕಿದಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಶಬ್ದಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ಕೈಬಿಟ್ಟಕೂಡಲೆ ಮತ್ತೆ ವಾಯುವು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಬಾತುಹೋಗುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಆಗುತ್ತಲಿರುತ್ತದೆ, ಈ ಅಂತ್ರಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿರೋಗವೆಂತಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವೃದ್ಧಿರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಗಳಗಂಡಗಂಡಮಾಲಾಪಚೀಗ್ರಂಥ್ಯಬುರ್ದನಿದಾನ.

ನಿಬದ್ಧಃಶ್ಚಯಥುರ್ಯಸ್ಯಮುಷ್ಯವಲ್ಲಂಬತೇಗಳೇ ||

ಮಹಾಸ್ವಾಯದಿನಾಹ್ರಸ್ವೋಗಲಗಂಡಂತಮಾದಿತೇತ್ || ೧ ||

ಗಳಗಂಡನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗಳಗಂಡವೆಂದರೆ ಕಂಠಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವೃಷಣದಂತೆ ಉದಿಕೊಂಡು ಜೋತುಬೀಳುವ ಗಂಟೆಗಳ ಗಂಡವೆಂದು ಹೆಸರು ಈ ಗಂಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯಾದರೂ ಇರಬಹುದು, ಸಣ್ಣದಾಗಿಯಾದರೂ ಇರಬಹುದು.

ವಾತಃಕಫಶ್ಚಾಪಿಗಳೇಪ್ರದುಷ್ಣೋಮನ್ಯೇಚಸಂಶ್ರಿತ್ಯತಥೈವ
ಮೇದಃ ||

ಕುರ್ವಂತಿಗಂಡಂಕ್ರಮಶಃಸ್ವಲಿಂಗೈಸ್ಸಮನ್ವಿತಂತಂಗಲಗಂಡ
ಮಾಹುಃ || ೨ ||

ಕಂಠಪ್ರದೇಶಗತವಾದ ವಾಯು ಮತ್ತು ಕಫಗಳು ಪ್ರಕುಸಿತಗಳಾಗಿ ಮೇದಸ್ಸನ್ನೂ ಕೆಡೆಸಿ ಕಂಠಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಮನ್ಯಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅವಯವವನ್ನೂ ಅಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ಗಂಟನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗಲಗಂಡದಲ್ಲಿ ವಾತದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗಲಗಂಡದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಮೇದೋಜನ್ಯ ಗಲಗಂಡದಲ್ಲಿ ಮೇದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ತೋದಾನ್ವಿತಕ್ಯಷ್ಟಶಿರಾವನದ್ಧಃಶ್ಯಾವೋರುಣೋವಾಪವನಾತ್ಮ
ಕಸ್ತು ||

ಸಾರುಷ್ಯಯುಕ್ತಶ್ಚಿರವೃದ್ಧ್ಯಪಾಕೋಯದ್ವಚ್ಛಯಾಪಾಕಮಿ
ಯಾತ್ಯದಾಚಿತ್ || ೩ ||

ವೈರಸ್ಯಮಾಸ್ಯಸ್ಯಚತಸ್ಯಜಂತೋರ್ಭವೇತ್ತಥಾತಾಲುಗಲ
ಪ್ರಶೋಷಃ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗಲಗಂಡರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗಂಟಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಂಟಿನಲ್ಲಿ ನೋವಿರುತ್ತದೆ, ಗಂಟಿನ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಕಪ್ಪು ನರಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಗಂಟಿನ ಬಣ್ಣವು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಕೆಂಪಾಗಿಯಾಗಲಿ ಇರಬಹುದು, ಗಂಟು ಕಠಿಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಅದುಮಿದರೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ದೊಡ್ಡದಾಗಬೇಕಾದರೆ ಬಹಳ ನಿದಾನವಾಗಿ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಸಕ್ಕವಾಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಯಾವ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯೂ ಇಲ್ಲದೇನೇ

ಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಪಕ್ಷವಾಗುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಾಯಿರುಚಿ ಟಿಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತದೆ, ದವಡೆ ಮತ್ತು ಕಂಠ ಇವುಗಳು ಬತ್ತಿಹೋಗುತ್ತವೆ.

ಸ್ಥಿರಸ್ಥನರ್ಣೋಗುರುರುಗ್ರಕಂಡೂಶೀತೋಮಹಾಂಶ್ಚಾಪಿ

ಕಘಾತ್ಮಕಸ್ತು || ೪ ||

ಚಿರಾಭಿವೃದ್ಧಿಂಭಜತೇಚಿರಾದ್ವಾಪ್ರಪಚ್ಯತೇಮಂದರುಜಃ

ಕದಾಚಿತ್ ||

ಮಾಧುರ್ಯಮಾಸ್ಯಸ್ಯಚತಸ್ಯಜಂತೋರ್ಭವೇತ್ತಥಾರಾಲಾ

ಗಲಪ್ರಲೇಪಃ || ೫ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗಲಗಂಡದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಗಂಟು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ದೇಹವು ಯಾವ ಬಣ್ಣವಿರುತ್ತದೋ ಗಂಟು ಕಹಾ ಅದೇ ವರ್ಣವೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಭಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ, ನೆನೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ತಣ್ಣಗಿರುತ್ತದೆ. ಗಂಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಿದಾನವಾಗಿ ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದುಂಟು. ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬಿಡುವುದೂ ಉಂಟು. ವೇದನೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿವೇ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಂದುಬಿಡುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಯ ಬಾಯಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಶೀಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದವಡೆ ಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗಂಟಿನಲ್ಲಿ ಸಹಾ ಎನೋ ಮೆತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಸ್ನಿಗ್ಧೋಗುರುಃಪಾಂಡುರನಿಷ್ಪಗಂಧೋಮೇದೋಭವಃ

ಕಂಡುಯುತೋಲ್ಪರುಕ್ ಚ ||

ಪ್ರಲಂಬತೇಲಾಬುವದಲ್ಪಮೂಲೋದೇಹಾನುರೂಪಕ್ಷಯ

ವೃದ್ಧಿಯುಕ್ತಃ || ೬ ||

ಸ್ನಿಗ್ಧಾಸ್ಯತಾತಸ್ಯಭವೇಚ್ಚಜಂತೋರ್ಗಲೋನುಶಬ್ದಂಕುರು

ಶೇಚನಿತ್ಯಂ ||

ಮೇದೋದೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗಲಗಂಡ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಗಂಟು ಜಿಗಟಾಗಿರುತ್ತದೆ, ದಪ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಬೆಳ್ಳಗೆ ದುರ್ವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ, ನೆನೆ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ನೋವು ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಈ ಗಂಟು ಬುಡದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣನಾಗಿ ತುದಿಯ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಹಾಲುಸೋರೆಕಾಯಿನಂತೆ ಜೋತುಬೀಳುತ್ತದೆ, ಮೇದಸ್ಸು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಬೊಜ್ಜು ಬೆಳೆದರೆ ಈ ಗಂಟು ಕೂಡಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಮೇದಸ್ಸು ಕ್ಷಯಿಸಿ ದೇಹವು ಕೃಶವಾದಂತೆ

ಎಲ್ಲಾ ಈ ಗಂಟೂ ಕರಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಗೆ ಬಾಯಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಜಿಗಟಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸಣ್ಣ ಶಬ್ದವು ಹುಟ್ಟುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕೃಚ್ಛ್ರಾಭ್ಯಸಂತಂಮೃದುಸರ್ವಗಾತ್ರಂಸಂವತ್ಸರಾತೀತಮು

ರೋಚಕಾರ್ತಂ || ೭ ||

ಕ್ಷೀಣಂಚವೈದ್ಯೋಗಲಗಂಡಯುಕ್ತಂಭಿನ್ನಸ್ವರಂಚಾಸಿವಿವರ್ಜ

ಯೇಚ್ಛ ||

ಗಲಗಂಡರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಉಭಾವ ನಿರ್ದಾಸಗಳು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಸಮಸ್ತ ಅವಯವಗಳೂ ಮೃದುವಾಗಿರುವುದು, ರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಒಂದು ವರುಷ ಕಳೆದು ಹೋಗಿರುವುದು, ಬಾಯಿರುಚಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವುದು, ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಧ್ವನಿ ಒಪದು ಹೋಗಿರುವುದು ಈ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿರುವ ಗಲಗಂಡರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು.

ಕರ್ಕಂಧುಕೋಲಾನುಲಕಪ್ರಮಾಣೈಕಕ್ಷಾಂಸಮನ್ಯಾಗಲವಂ

ಕ್ಷಣೇಷು || ೮ ||

ಮೇದಃಕಫಾಭ್ಯಾಂಚಿರಮಂದಸಾಕ್ಷೈಃಸ್ಯಾದ್ಗಂಡಮಾಲಾಬಹು

ಭಿಶ್ಚಗಂಡೈಃ ||

ಗಂಡಮಾಲಾ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಬೋರೇ ಹಣ್ಣಿನ ಗಾತ್ರವಾಗಿ, ಬೊಡ್ಡ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬೋರೇಹಣ್ಣಿನ ಗಾತ್ರವಾಗಿ, ನೆಲ್ಲಿಯ ಕಾಯಿನ ಗಾತ್ರವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಸಣ್ಣ ಗಂಟುಗಳು, ಕಂಕಳು, ಭುಜ, ಮನಸ್ತಾಂಟು ಮುಂತಾದವು, ಗಂಟಲು, ಗೆಣ್ಣೆ, ಕೆಟ್ಟ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಗಂಟುಗಳು ಮೇದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕಫ ಈ ಎರಡು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಈ ಗಂಟುಗಳು ಬಹಳ ದಿವಸಕ್ಕೆ ನಿದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಬರುತ್ತವೆ, ಅನೇಕ ಗಂಟುಗಳಿರುವುದೆಂದೆ ಬರುವುದು ಗಂಡಮಾಲಾ ಎಂಬವಾಗಿ ಹೆಸರು.

ತದಗ್ರಂಥೈಃಕೋಚಜನಾಪ್ರಪಾಕಾಃಸ್ರವಂತಿನಶ್ಯಂತಿಭವಂತಿ

ಚಾನೈಃ || ೯ ||

ಕಾಲಾನುಬಂಧಂಚಿರಮಾದಧಾತಿಶ್ಚನಾವಚೀತಿಪ್ರಸದಂತಿ

ತದ್ಜ್ಞಾಃ ||

ಸಾಧ್ಯಾಸ್ತೃತಾಃಸೀನಸಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲಕಾಸಜ್ವರಫರ್ದಿಯು

ತಾಸ್ತೃತಾಃ || ೧೦ ||

ಅಪಚಿ ಎಂಬ ಗಂಡಮಾಲಾ ಪ್ರಭೇದದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—
ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗಂಡಮಾಲಾರೋಗದ ಗಂಟಿನಂತಹ ಗಂಟುಗಳೇನೇ ಕೆಲವು
ಪಕ್ಷವಾಗಿ ಒಡದು ಸೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಅದರ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು
ಹೊಸತಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಬಹಳ ಕಾಲ ಇದೇ ಕ್ರಮವೇ
ನಡೆದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪಚೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಿರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ
ರೋಗವು ಬೇರೆ ಯಾವ ರೋಗವೂ ಹುಟ್ಟದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ನೆಗಡಿ, ಪಾರ್ಶ್ವಶೂಲ, ಕೆಮ್ಮು, ಜ್ವರ, ವಮನ ಇಂತಹ ಉಪರೋಗಗಳಿದ್ದರೆ
ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾತಾದಯೋನಾಂಸಮಸ್ಯಕ್ತದುಷ್ಪಾಃಸಂದೂಷ್ಯನೇದಶ್ಚ
ತಥಾಶಿರಾಶ್ಚ ||

ವೃತ್ತೋನ್ನತಂವಿಗ್ರಥಿತಂಚೋಥಂಕುರ್ವಂತ್ಯತೋಗ್ರಂಥಿ
ರಿತಿಪ್ರದಿಷ್ಟಃ || ೧೧ ||

ಗ್ರಂಥಿರೋಗನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ — ಸ್ವಸ್ವಪ್ರಕೋಪ ಕಾರಣಗಳಿಂದ
ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಮಾಂಸ, ರಕ್ತ, ಮೇದಸ್ಸು, ರಕ್ತನಾಳ
ಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ದುಂಡಾದ ದಪ್ಪವಾದ ಗಂಟಿನಂತಹ ಶೋಭೆಯ
ನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಗಂಟಿನ ಆಕಾರವಾಗಿರೋಣದರಿಂದಲೇ ಈ ಶೋಧಕ್ಕೆ
ಗ್ರಂಥಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಆಯುಷ್ಯತೇತುದ್ಯುತಿವೃಶ್ಯತೇಚಪ್ರತ್ಯಸ್ಯತೇನುಥ್ಯತಿಭಿದ್ಯತೇಚ||
ಕೃಷ್ಣೋಮೃದುರ್ಬಸ್ತರಿವಾತತಶ್ಚ ಭಿನ್ನಃಸ್ರವೇಚ್ಛಾನಿಲಜೋ
ಸ್ರಮಚ್ಛಂ || ೧೨ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗ್ರಂಥಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಗ್ರಂಥಿಯು
ವಡತವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಕತ್ತರಿಸಿದಂತೆ ವೃಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಸೀಳಿದಂತೆಯೂ
ಮಥನ ಮಾಡಿದಂತೆಯೂ ಹಿಂಸೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಗ್ರಂಥಿಯು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣ
ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಮೃದುವಾಗಿ ಚರ್ಮದ ಚೀಲದಂತೆ ಉಬ್ಬಿರುತ್ತದೆ, ಒಡದು
ಹೋದರೆ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ರಕ್ತವು ಮಾತ್ರ ಸುರಿಯುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪ
ಜನ್ಯಗ್ರಂಥಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ದಂದಹ್ಯತೇಧೂಪ್ಯತಿವೃಶ್ಯತೇಚಪಾಪಚ್ಯತೇಪ್ರಜ್ವಲತೀವಚಾಪಿ||
ರಕ್ತಸ್ಯಪೀತೋಪ್ಯಥವಾಪಿಸಿತ್ತಾದ್ಭಿನ್ನಃಸ್ರವೇದುಷ್ಣಮುತೀ
ವಚಾಸ್ರಂ || ೧೩ ||

ಸಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಗ್ರಂಥಿಯು ಲಕ್ಷಣಗಳೇನಂದರೆ—ಗ್ರಂಥಿಯು ಬಿಸಿಯಾಗಿ ಸುಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಹೊಗೆಹಾಯುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕತ್ತರಿಸಿದಂತೆಯೂ ಬೇಯಿಸಿದಂತೆಯೂ ಉರಿಯಲ್ಲಿ ಸುಡುವಂತೆಯೂ ಹಿಂಸೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಗಂಟು ಒಡೆದುಹೋದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಗೆ ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳದಿ ಬಣ್ಣ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವ ರಕ್ತವನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸುರಿಸುತ್ತದೆ.

ಶೀತೋವಿನರ್ಜೋಲ್ಪರುಜೋತಿಕಂಡುಃಪಾಷಾಣವತ್ ಸಂಹನ
ನೋಪಪನ್ನಃ ||

ಜಿರಾಭಿವೃದ್ಧಶ್ಚ ಕಫಪ್ರಕೋಪಾದ್ಭಿನ್ನಃ ಸ್ತವೇತ್ ಶುಕ್ಲ
ಘನಂಚಪೂಯಂ || ೧೪ ||

ಕಫಪ್ರಧಾನವಾದ ಗ್ರಂಥಿರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೇನಂದರೆ—ಗ್ರಂಥಿಯು ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ತಣ್ಣಗಿರುತ್ತದೆ, ಅದರ ಬಣ್ಣವು ಶರೀರದ ಬಣ್ಣದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ನೋವು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ನೆವೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಗ್ರಂಥಿಯು ದೊಡ್ಡದಾಗಬೇಕಾದರೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ, ಒಡದು ನೋರಬೇಕಾದರೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವ ಕೇವಲವನ್ನು ನೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಶರೀರವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯವೃದ್ಧಿ ಹಾನಿಸ್ಥಿಗ್ಗೋಮಹಾಸೌಕಂಡುಯು
ತೋರುಜಶ್ಚ ||

ಮೇದಃಕೃತೋಗಚ್ಛತಿಚಾತ್ರಭಿನ್ನೇಪಿಣ್ಯಾಕಸರ್ಪಿಃ ಪ್ರತಿಮಂತು
ಮೇದಃ || ೧೫ ||

ಮೇದೋದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಗ್ರಂಥಿಗಳು ಮೇದಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಶರೀರವು ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದರೆ ಗ್ರಂಥಿಗಳೂ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತವೆ, ಶರೀರವು ಕ್ಷಯಿಸಿದರೆ ಗ್ರಂಥಿಗಳೂ ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತವೆ, ಗ್ರಂಥಿಯು ಜಡ್ಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ, ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ನೆವೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ನೋವಿಲ್ಲದೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದನ್ನು ಒಡದು ನೋಡಿದರೆ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯಾಗಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ತುಪ್ಪದಂತಹ ದ್ರವರೂಪವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಮೇದಸ್ಸು ಹೊರಡುತ್ತದೆ.

ನ್ಯಾಯಾಮಜಾತ್ಯರಬಲಸ್ಯತೈಸ್ತೈರಾಕ್ಷಿಪ್ಯವಾಯುಸ್ತು ಶಿರಾ
ಪ್ರತಾನಂ ||

ಸಂಕುಚ್ಯಸಂಪಿಂಡ್ಯವಿಶೋಷ್ಯ ಚಾಪಿಗ್ರಂಥಿಕರೋತ್ಪನ್ನತ
ಮಾಶುವೃತ್ತಂ || ೧೬ ||

ಗ್ರಂಥಿಶ್ಚಿರಾಜಸ್ಸತುಕ್ಯಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯೋಭವೇದ್ಯದಿಸ್ಯಾತ್ ಸ

ರುಜಶ್ಚಲಶ್ಚ ॥

ಸಚಾರುಜಶ್ಚಾಪ್ಯಚಲೋನುಹಾಂಶ್ಚನುಮೋಽತ್ಥಿತಶ್ಚಾಪಿ

ವಿವರ್ಜನೀಯಃ ॥ ೧೭ ॥

ಶಿರಾಜಸ್ಯಗ್ರಂಥಿರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ದುರ್ಬಲನಾದವನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗೆ ವಾರಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡಿದರೆ ದೇಹಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ನರಗಳು ಸಂಕೋಚ ಹೊಂದಿ ಉಂಡೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಮತ್ತು ದುಂಪಾದ ಗಂಟುಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇಂತಹ ಗ್ರಂಥಿಯು ನೋವಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ನೋವು ಚಲನವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಗ್ರಂಥಿಯು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಮೂರ್ಛಾ ನದಲ್ಲಿರುವುದು ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಗಾತ್ರಪ್ರದೇಶೇಕ್ಷಚಿದೇವದೋಷಾಃಸಂಮೂರ್ಚ್ಯತಾಮಾಂಸ

ಮಸ್ಯಕ್ತಮಾಷ್ಯ ॥

ವೃತ್ತಾಸ್ಥಿರಂಮುದರಾಜಂನುಹಾಂತಮನಲ್ಪಮೂಲಂಚಿರ

ವೃದ್ಧ್ಯಪಾಕಂ ॥ ೧೮ ॥

ಕುರ್ವಂತಿಮಾಂಸೋಚ್ಛ್ರಯಮತ್ಯಗಾಧಾತವರ್ಬುದುರಾಸ್ತ್ರ

ವಿದೋವದಂತಿ ॥

ವಾತೇನಸಿತ್ತೇನಕಫೇನಚಾಪಿರಕ್ತೇನಮಾಂಸೇನಕವೋದ

ಶಾಚ ॥ ೧೯ ॥

ತಜ್ಜಾಽಯತೇತಸ್ಯಚಲಕ್ಷಣಾನಿಗ್ರಂಥೇಸ್ಸಮಾನಾನಿತದಾಭವಂತಿ ॥

ಅರ್ಬುದರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಮಾಂಸವಾದ ಶರೀರದ ಯಾವುದಾದರೂ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳು ಶೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ದುಂಡಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ನೋವು ಕಡಮೆಯಾಗಿಯೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ಬವಳ ದಿವಸದ ವರಿವಿಗೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತರೇ ಇರುವ ಮತ್ತು ಚಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಸಕ್ತನಾಗದಂತಹ ಒಂದು ಗಂಟುನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಬಾವು ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ಅತಿ ಭಯಂಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನೇ ಅರ್ಬುದವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಈ ಅರ್ಬುದವೆಂಬ ಬಾವು ರೋಗವು ವಾತಾರ್ಬುದ, ಪಿತ್ತಾರ್ಬುದ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಾರ್ಬುದ, ರಕ್ತಾರ್ಬುದ, ಮಾಂಸಾರ್ಬುದ, ಮೇದೋರ್ಬುದವೆಂಬದಾಗಿ ಆರು ವಿಧ, ಇದು ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಗ್ರಂಥಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ದೋಷಃ ಪ್ರದುಷ್ಣೋರುಧಿರಂಶಿರಾಶ್ಚ ಸಂಕುಚ್ಯಸಂಸಿಂಹೈಃ
ತತಸ್ತ್ವಪಾಕಂ || ೨೦ ||

ಸಾಸ್ರಾವಮುನ್ನಹ್ಯತಿನಾಂಸಸಿಂಹಂನಾಂಸಾಂಕುರೈರಾಽ
ತಮಾಶುಪ್ತದ್ಧಂ ||

ಕರೋತ್ಯೇಜಸ್ರಂಧುಧಿರಪ್ರವೃತ್ತಿನುಸಾಧ್ಯಮೇತದ್ಧುಧಿರಾಶ್ಚ
ಕಂತು || ೨೧ ||

ರಕ್ತಪ್ರಯೋಪದ್ರವಪೀಡಿತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಂಧುರ್ಭವೇದಬುಧವ
ಪೀಡಿತಸ್ತು ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಬುಗಳ ನಡುವೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ರಕ್ತಾರ್ಬುದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಅರ್ಬುದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ದೋಷವು ಕ್ಷುಣ್ಣವಾಗಿ ರಕ್ತವನ್ನು ರಂಜಿಸಿ ರಕ್ತವಾಹಿನಿಗಳನ್ನು ಸಂಕುಚಿತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಉಂಡುಗಟ್ಟಿಸಿ ಅಪಕ್ವವಾದ ರಕ್ತವರ್ಣದ ದ್ರವವನ್ನು ಸ್ರವಿಸುವ ಮತ್ತು ಮಾಂಸದ ಮೊಳಕೆಗಳಂತಹ ಮೊಳಕೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಜಾಗ್ರತಿಯಾಗಿಯೂ ಮೂಢವಾಗುವ ಮಾಂಸದ ಉಂಡುವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ರಕ್ತದ ಮೂರುತ್ತರೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಈ ರಕ್ತಾರ್ಬುದವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದುಬೇಕು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಕ್ತವು ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತ ಹೋಗಿ ಈ ಅರ್ಬುದ ರೋಗಿಯು ಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳಗಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಮುಷ್ಟಿ ಪ್ರಹಾರಾದಿಭಿರರ್ಧಿತೇಂಗೇಮಾಂಸಂಪ್ರದುಷ್ಯಂಜನ
ಯೇದ್ಧಿಶೋಧಂ || ೨೨ ||

ಅನೇದನಂಸ್ನಿಗ್ಧಮನನ್ಯವರ್ಣಮಪಾಕಮಶೋಪಮಮು
ಪ್ರಚಾಲ್ಯಂ ||

ಪ್ರದುಷ್ಯಮಾಂಸಸ್ಯನರಸ್ಯಗಾಢಮೇತದ್ಧನೇನ್ಮಾಂಸಪರಾಂಸು
ಣಸ್ಯ || ೨೩ ||

ಮಾಂಸಾರ್ಬುದಂತ್ವೇತದಸಾಧ್ಯಮುಕ್ತಂ.....

ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಮಾಂಸಾರ್ಬುದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕೈಯ್ಯಿ ಮುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗುದ್ದುವುದು ಮೊದಲಾದ ಮೂಗಾಗಾಯವಾಗಬಹುದಾದ ಅಭಿಘಾತಗಳಿಂದ ದೇಹದ ಭಾಗವು ಸೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಮಾಂಸವು ಕಟ್ಟು ಹೋಗಿ ಬಾತು ಶೋಭೆ ಬರುತ್ತದೆ, ನೋವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಜಡ್ಡಿರುತ್ತದೆ, ಶೋಭೆ ಇರುವ ಭಾಗವು ದೇಹದ ವರ್ಣದಂತಹ ವರ್ಣವೇ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಬಾತಿರುವ ಭಾಗವು ಪಕ್ವವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ

ಅಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಗಾಳುವುದು ಒಡೆಯುವುದು ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದೂ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಅಲ್ಲಾಡದೆ ಶೋಭೆಯು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಂಸವು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಮಾಂಸಾರ್ಬುದವೆಂಬ ರೋಗವು ಪ್ರಾಯಶಃವಾಗಿ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಿಗೇನೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಇದು ಅಸಾಧ್ಯ.

..... ಸಾಧ್ಯೇಷ್ಟಪೀಮಾನಿತು ವರ್ಜಯೇಚ್ಛ ॥

ಸಂಪ್ರಸೃತಂ ಮರ್ನುಣಿಯಚ್ಛ ಜಾತಂ ಸ್ತ್ರೋತಸ್ಸ ವಾಯುಚ್ಛ
ಭವೇದಚಾಲಂ ॥ ೨೪ ॥

ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರಕ್ತಾರ್ಬುದ ಮಾಂಸಾರ್ಬುದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ಅರ್ಬುದಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳುವ ಮೂರ್ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನೂ ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು, ಲಕ್ಷಣಗಳಾವುವೆಂದರೆ—ರಕ್ತವಾಗಲಿ ನೀರಿನಂತಹ ದ್ರವವಾಗಲಿ ಯಾದಾಗ್ಯೂ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುತ್ತಿರುವುದು, ಅರ್ಬುದವು ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಕೊಂಡಿರುವುದು, ಮೂಗು ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತ್ರೋತೋ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಕೊಂಡಿರುವುದು, ಅರ್ಬುದವು ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಯಜ್ಞಾ ಯತೇನ್ಯತ್ ಖಲು ಪೂರ್ವಜಾತೇರ್ಜ್ಞೇಯಂತದದ್ಧೈ
ರ್ಬುದ ಮರ್ಬುದಚ್ಛೈಃ ॥

ಯದ್ವಂದ್ವಜಾತಂ ಯುಗಪತ್ ಕ್ರಮಾದ್ವಾದ್ವಿರರ್ಬುದಂತಚ್ಛ
ಭವೇದಸಾಧ್ಯಂ ॥ ೨೫ ॥

ಈ ಅರ್ಬುದ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಒಂದು ಅರ್ಬುದವು ಹುಟ್ಟಿ ನಂತರ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಮಗ್ಗಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂತಹ ಮಾಂಸ ಗ್ರಂಥಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯರ್ಬುದವೆಂಬದಾಗಿ ಅರ್ಬುದ ರೋಗದ ಮರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಅರ್ಬುದಗಳೆಂಬ ಮಾಂಸ ಗ್ರಂಥಿಗಳು ಎರಡೆರಡಾಗಿ ಒಂದೇ ಸಾರಿಯಾಗಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಏಳುತ್ತ ಬಂದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿರರ್ಬುದವೆಂದು ಹೆಸರು, ಅದು ಕೂಡ ಅಸಾಧ್ಯತಮವಾದ ರೋಗವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ನಸಾಕಸೂಯಾಂತಿಕಘಾಢಿಕತ್ವಾನೈದೋಬಹುತ್ವಾಚ್ಛವಿರೇಷ
ತಸ್ತು ॥

ದೋಷಸ್ಥಿರತ್ವಾದ್ಗ್ರಂಥಸಾಚ್ಛ ತೇಷಾಂ ಸರ್ವಾರ್ಬುದಾನೈವ
ನಿರ್ಸರ್ಗತಸ್ತು ॥ ೨೬ ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಚನಗಳೆಂಬ ಮಾಂಸ ಗ್ರಂಥಿಗಳೂ, ಕಫವು ಅಧಿಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದಲೂ, ಮೇದಸ್ಸು ಸಹ ಕಫದಂತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರೋಣದರಿಂದಲೂ, ಅರ್ಚನಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ದೋಷಗಳು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆಯಾಗದೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೇ ಇರೋಣದರಿಂದಲೂ, ದೋಷಗಳು ಕೂಡ ಒಂದೊಂದು ಗಂಟುಹಾಕಿಕೊಂಡೇ ಇರೋಣದರಿಂದಲೂ ರೋಗಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೂ ಪಕ್ಷವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಗಲಗಂಡಗಂಡಮಾಲಾಪಚೇದಗ್ರಂಥಾದಿನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಶ್ಲೀಪದನಿದಾನ.

ಯಸ್ಸಜ್ವರೋವಂಕ್ಷಣಜೋಭೃಶಾರ್ತಿಶ್ಯೋಫೋನ್ಯಣಾಂಪಾದ
ಗತಃಕ್ರಮೇಣ ||

ತತ್ ಶ್ಲೀಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ಕರಕರ್ಣನೇತ್ರಶಿಶ್ನಾಷ್ಠನಾಸಾಸ್ಥಪಿಕೇಚಿ
ದಾಹುಃ || ೧ ||

ವಾತಜಂಕೃಷ್ಣರೂಕ್ಷಂಚಸ್ಪಟಿತಂತೀವ್ರವೇದನಂ ||

ಅನಿಮಿತ್ತರುಜಂತಸ್ಯಬಹುೋಜ್ವರಏವಚ || ೨ ||

ಪಿತ್ತಜಂಪೀತಸಂಕಾಶಂದಾಹಜ್ವರಯುತಂಮೃದು ||

ಶ್ಲೀಪದರೋಗ ನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಶ್ಲೀಪದವೆಂದರೆ ನಾವು ನೋಡುವ, ಕಾಲು ಬಾತುಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ, “ಆನೆಕಾಲು” ಎಂಬವಾಗಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನೋಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಜನರೇ ಈ ರೋಗದವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ, ಈ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ತೊಡೆಯಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆಕಟ್ಟಿನ ಹತ್ತರ ಬಾವು ಪ್ರಾಂಭವಾಗಿ ಬಹಳ ನೋವಿನೊಡನೆಯೂ ಜ್ವರ ದೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಆ ಶೋಭೆಯೇ ಕ್ರಮೇಣ ಮೂಣಕಾಲಿನಿಂದ ಕೆಳ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಇಳಿದು ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಲು ಬೋದು ಬರುವುದಕ್ಕೇನೇ ಶ್ಲೀಪದರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇಂತಹ ಬೋದು ಕೈ, ಕಿವಿ, ಕಣ್ಣು, ಶಿಶ್ನ (ಪುಂಜನನೇಂದ್ರಿಯ) ತುಟಿಗಳು, ಮೂಗು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶ್ಲೀಪದರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗ ವಿರತಕ್ಕೆ ಭಾಗವು ಕಷ್ಟಾಗಿ ಬರಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಒಡೆದು ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ಬಹಳ ನೋವಿರುತ್ತದೆ, ನೋವಿನ ಕಾರಣವೇ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಜ್ವರವು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶ್ಲೀಪದರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗವಿರುವ

ಭಾಗವು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಮೆತ್ತಗಿರುತ್ತದೆ, ಉರಿಯೂ ಜ್ವರವೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶ್ಲೀಪದರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗವಿರುವ ಭಾಗವು ಜಿಡ್ಡಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಗಿರುತ್ತದೆ, ಭಾರವಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ನಲ್ಮೀಕಮಿವಸಂಜಾತಂಕಂಟಿಕೈರುಪಚೀಯತೇ || ೩ ||
ಅಬ್ಧಾತ್ಮಕಂನುಹತ್ತಚ್ಚವರ್ಜನೀಯಂವಿಶೇಷತಃ ||

ಶ್ಲೀಪದರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಈ ಶ್ಲೀಪದ ರೋಗವು ಸುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಹುತ್ತದ ಕೋವೆಯಂತೆ ಅನೇಕ ಗಂಟುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಕೈಯಿಂದ ಸವರಿ ನೋಡಿದರೆ ಮುಳ್ಳುಗಳಂತೆ ತಡೆಯು ತ್ತಿರುವುದು, ಇದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಒಂದು ವರುಷವಾಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದಾಗಿ ಬಿಡ ತಕ್ಕದ್ದು.

ಶ್ರೀಣ್ಯಪೋತಾನಿಜಾನೀಯಾತ್ ಶ್ಲೀಪದಾನಿಕಪೋಚ್ಛ್ರೀಯಾತ್ || ೪ ||
ಗುರುತ್ವಂಚಮುಹತ್ವಂಚಯಸ್ಮಾನ್ನಾಸ್ತಿ ಕಸ್ಯಂಪಿ ನಾ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಶ್ಲೀಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕಫನೇ ಉಲ್ಬಣವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾತಕಂದರೆ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಶ್ಲೀಪದರೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂದು ಬರುವ ಕಾಲಿನ ಭಾರವೂ ದಪ್ಪವಾಗೂ ವಿಕೆಯೂ ಈ ಎರಡೂ ಕಫಕಾರ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ.

ಪುರಾಣೋದಕಭೂಯಿಷ್ಠಾಃ ಸರ್ವರ್ತುಷುಚಶೀತಲಾಃ || ೫ ||
ಯೇನೇಶಾಸ್ತೇಷುಜಾಯಂತೇಶ್ಲೀಪದಾನಿವಿಶೇಷತಃ ||

ಈ ಶ್ಲೀಪದವೆಂಬ ರೋಗವು ಜವುಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಜನರಿಗೂ ಮತ್ತು ಋತುಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲಾ ಋತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಶೀತವಾದ ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಜನಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಯತ್ ಶ್ಲೇಷ್ಮಲಾಹಾರವಿಹಾರಜಾತಂಪುಂಸಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಸಿ
ಕಫಾತ್ಮಕಸ್ಯ || ೬ ||

ಸಾಸ್ರಾವನುತ್ಯುನ್ನತಸರ್ವಲಿಂಗಂಸಕಂಡುರಂಶ್ಲೇಷ್ಮಯುತಂ
ವಿವರ್ಜ್ಯಂ || ೭ ||

ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಸ್ವಭಾವತಃ ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೃತಿಯವರಿಗೆ ಈ ರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ವೃದ್ಧಿಪಾಡತಕ್ಕ ಆಹಾರವಿಹಾರ:

ಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದವರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಯಾಪಾಗ್ಯಾ ಶಕ್ತಕೀವುಗಳು ಸ್ವವಿ
ಸುತಲಿದ್ದರೂ ರೋಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದು
ನೆನೆಯಿದ್ದರೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದುಬಿಟ್ಟು ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ಲೀಪದನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ವಿದ್ರಧಿನಿದಾನ.

ತ್ವಗ್ರಕ್ತಮಾಂಸಮೇದಾಂಸಿಸಂದೂಷ್ಯಾಸ್ಥಿಸಮಾಶ್ರಿತಾಃ ||

ದೋಷಾಃ ಸ್ತೋಫಂಶನ್ಯಘೋರಂಜನಯಂತ್ಯುಚ್ಛ್ರಿತಾಂಭೃಶಂ
ಮಹಾಮೂಲಂರುಜಾವಂತಂವೃತ್ತಂವಾಪ್ಯಥವಾಯತಂ ||

ಸವಿದ್ರಧಿರಿತಿಖ್ಯಾತೋವಿಜ್ಞೇಯಷ್ಣುಡ್ವಿಧಶ್ಚಸಃ || ೨ ||

ಪೃಥಗ್ ದೋಷೈಸ್ಸಮಸ್ತ್ರೈಶ್ಚಕ್ಷತೇನಾಪ್ಯಸೃಜಾತಥಾ ||

ಷಣ್ಣಾಮಸಿಹಿತೇಷಾಂಸುಲಕ್ಷಣಂಸಂಪ್ರಚಕ್ಷತೇ || ೩ ||

ವಿದ್ರಧಿರೋಗದ ನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ
ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಚರ್ಮ, ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು
ಇವುಗಳನ್ನು ದೋಷಯುಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅಸ್ಥಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು
ಮೆಲ್ಲಗೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಮತ್ತು ಉನ್ನತವಾದ ಶೋಭಿಸುನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡು
ತ್ತವೆ, ಈ ಶೋಭಿಯು ಮಹತ್ತರವಾದ ಅರ್ಭಟಮೊಡನೆ ಏಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭ
ವಾಗುತ್ತದೆ, ನೋವು ವೇದನೆ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದುಂಡಗಿರುತ್ತದೆ, ಒಂದೊಂ
ದು ವೇಳೆ ಹೊಡೆಕೊಂಡಿರುವುದೂ ಉಂಟು, ಹೀಗಿರುವ ಬ ವಿಗೆ ವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬ
ದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ
ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯಪಾತಜನ್ಯ, ಕ್ಷತಜನ್ಯ, ರಕ್ತಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ
ಆರು ವಿಧ.

ಕೃಷ್ಣೋರುಣೋವಾಽವಿಷಮೋಭಿ ಶಮತ್ಯರ್ಥವೇದನಃ ||

ಜಿಶ್ರೋತ್ಥಾನಪ್ರಸಾಕಶ್ಚವಿದ್ರಧಿವಾರ್ತಸಂಭವಃ || ೪ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾವವೆಂದರೆ—ಬಾವು ಕಪ್ಪು
ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಳುವು ಮಿಶ್ರವಾದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು
ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಚಿಕ್ಕದು ದೊಡ್ಡದು ಆಗುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ವೇದನೆಯಿರುವುದು
ಈ ಬಾವು ಏಳುವುದಾಗಲಿ ಪಕ್ಕವಾಗುವುದಾಗಲಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗು
ವಷ್ಟು ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತವಿದ್ರಧಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಕ್ಕೋದಂಬರಸಂಕಾಶಶ್ಯಾವೋವಾಜ್ವರದಾಹವಾನ್ ||

ಪ್ರಿಪ್ರೋತ್ಥಾನಪ್ರಪಾಕಶ್ಚವಿದ್ರಧಿಸಿತ್ತಸಂಭವಃ || ೫ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಪಕ್ಷವಾದ ಅತ್ತಿಯ ಹಣ್ಣಿನ ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಇರುವುದು, ಜ್ವರ ಮತ್ತು ಉರಿ ಸಹ ಇರುವುದು, ಏಳುವುದು ಮತ್ತು ಪಕ್ಷವಾಗುವುದು ಸಹ ಅತಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಪಿತ್ತ ವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಶರಾವಸದೃಶಸಾಂಡುಃಶೀತಸ್ನಿಗ್ನೋಲ್ಪನೇದನಃ ||

ಚಿರೋತ್ಥಾನಪ್ರಪಾಕಶ್ಚವಿದ್ರಧಿಕಫಸಂಭವಃ || ೬ ||

ಕಫವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು—ರತ್ರಾವೆಯ ಆಕಾರವಾಗಿ ಏಳುವುದು, ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು, ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ತಣ್ಣಗೂ ಜಡ್ಡಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ನೋವು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಏಳುವುದು ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪಕ್ಷವಾಗುವುದು, ಹೀಗಿರುವುದು ಕಫವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ತನುಶೀತಸಿತಾಶ್ಚೈಷಾಮಾಸ್ತ್ರವಾಕ್ರಮರಸ್ಕ್ವರಾಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿದ್ರಧಿಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವಿಸುವ ದ್ರವವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ವಾರಾಣಸುರೂಪವಾದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ಹಳದಿ ಒಣ್ಣದ್ದಾಗಿಯೂ, ಮೂರನೆಯದರಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಗೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ನಾನಾ ರಣಿರುಜಾಸ್ತ್ರವೋಘಾಟಾಲೋಬಿಷಮೋಮಹಾನ್ ||೭||

ಏಷಮುಃಪಚ್ಯತೇಚಾಪಿವಿದ್ರಧಿವ್ನಾನ್ನಿವಾಲಿಕಃ ||

ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಾತಜನ್ಯವಾದ ವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ವಿದ್ರಧಿಯ ವೇದನೆಯೂ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮ್ಯವೂ ಸಹ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿಚಿತ್ರ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಅದರ ಅಗ್ರಭಾಗವು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು, ವಿದ್ರಧಿಯ ಕೂಡ ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಭಯಂಕರವಾಗಿರುವುದು, ಪರಪಕ್ಷವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಕೂಡ ಒಂದು ವೇಳೆಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ವೇಳೆ ನಿದಾನವಾಗಿಯೂ ಪರಪಕ್ಷವಾಗುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸನ್ನಿಪಾತ ಜನ್ಯ ವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ತೃಸ್ತೈರ್ಭಾವೈರಭಿಹತೇಕ್ಷತೇನಾಪಹ್ಯಕಾರಿಣಃ || ೮ ||

ಕ್ಷತೋಷ್ಮಾವಾಯುನಿಸೃತಃಸರಕ್ತಂಪಿತ್ತವಿಾರಯೇತ್ ||

ಜ್ಞರಸ್ತೃಷ್ಣಾಚದಾಹಶ್ಚಜಾಯತೇತಸ್ಯದೇಹಿನಃ ॥ ೯ ॥

ಆಗಂತುರ್ವಿದ್ರಧಿಹೈಷಪಿತ್ತವಿದ್ರಧಿಲಕ್ಷಣಃ ॥

ಆಗಂತುಕಕಾರಣಜನ್ಯವಾದ ವಿದ್ರೂಪಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—
ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದು ರಕ್ತ ಸೋರದೆ ಮೂಗು ಗಾಯ
ವಾಗುವುದು, ಒಂದುನೇಕ ರಕ್ತವೂ ಸೋರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ್ಯೆ
ಅಸಹ್ಯಕಾರಿಣಿ ಅಂವರ ವಿಸ್ತಾರಗಳಾದ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸೋಣದ
ರಿಂದ ಗಾಯದ ಉಷ್ಣವು ಪ್ರಕೋಪ ಹೊಂದಿದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು
ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಚಲನೆಕೊಟ್ಟು ಬಾವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪುರ,
ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯೆರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಾ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಆಗಂತುಕ
ಕಾರಣಜನ್ಯವಿದ್ರೂಪಿ ಎಂಬವಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇವರ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಸ್ಥಿತಿವಿದ್ರೂಪಿಯ
ಲಕ್ಷಣಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಕೃಷ್ಣ ಸ್ಮಾರಣವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯವಸ್ಥಿವ್ಯದಾಹರುಜಾಳರಃ ॥ ೧೦ ॥

ವಿಷ್ಣುವಿಪ್ರಧಿಲಿಃಗಸ್ತುರಕ್ಷವಿದ್ರಧಿರುಚ್ಯತೇ ॥

ರಕ್ಷವಿದ್ರೂಪಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಬಾಹನ ಮೌಲಿ ಕಪ್ಪಾದ ಗುಳ್ಳಿಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಬಾಹನ ಬಣ್ಣವು ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಡಕ ಉರಿ, ನೋವು ಇರುತ್ತದೆ, ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಸಿತ್ತವಿದ್ರೂಪಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷವಿದ್ರೂಪಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು.

స్వప్నానందమయం నా దేవతాః కుపితాః గుల్మ రూపిణః ॥ ౧౧ ॥

ವಲ್ಲಿ ಲೇಖನತಃ ಗಮುನ್ಯ ದೈವಂ ಪಃಕುರ್ವಂತಿನಿದ್ಧುಃ ॥

ಗೌರವೇಬಿಸ್ತಿ ನಮಾಫೀ ಲಾಭ್ಯಾಂಕುಕ್ಯಾ ವಂಕ್ಷಣಯೋಸ್ತಥಾ || ೧೨ ||

ವ. ಕೃ. ರಸೋಚ್ಚೈಃ ಪ್ರೀತೈಃ ಸಕಲೈಃ ಸಹೈವಾಕೃತ್ಯಾ (ಮಿ. ವಾಪ್ಪ. ಥ. ||

ಶೇಷಃ ಸುಕ್ತಾಃ ಸಿಂಧುಃ ಬಾಹ್ಯವಿದ್ಯಾಃ ಧಿಲಕ್ಷಣೈಃ || ೧೩ ||

ಅಧಿಷ್ಠಾನವಿಶೇಷಣಲಿಂಗಂಶ್ಚುಣುವಿಶೇಷತಃ ।।

ಗುಡೇವಾತನಿರೋಧಶ್ಚ ಬಸ್ಮಾ ಕ್ಷೌಚ್ಛಿಲ್ಪಮೂತ್ರತಾ || ೧೪ ||

ಸಾಭ್ಯಾಂಹಿಕಾ ತಥಾಟೀಪಃ ಕುಕ್ಸ್ವಮಾರುತಕೋಪನಂ ॥

ಕಟೀಪ್ಸೃಗ್ರಹಸ್ತೀಮ್ರೋವಂಕ್ಷಣೋತ್ಥೇತುನಿದ್ರಧಾ || ೧೫ ||

ವೃಕ್ಕಯೋಃ ಪಾರ್ಶ್ವಸಂಕೋಚಃ ಸ್ವೀಹ್ಯಚ್ಛಾಸಾವರೋಧನಂ ||
 ಸರ್ವಾಂಗಪ್ರಗ್ರಹಸ್ವೀವ್ರೋಹ್ಯದಿಕಾಸಶ್ಚ ಜಾಯತೇ || ೧೬ ||
 ಶ್ವಾಸೋಯಕೃತಿಹಿಕ್ಕಾಚಕ್ಲೋನ್ನಿಪೇಸೀಯತೇಪಯಃ ||

ಅಂತರ್ವಿದ್ವದ್ವಿಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಾತ ಪಿತ್ತ ಕಫಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಯಾಗಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡೇ ಆಗಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಲ್ಮದಂತಹ ಮತ್ತು ಹುತ್ರದ ಹಾಗೆ ಪ್ರತಿ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತಲಿರುವ ವಿದ್ವದ್ವಿಧಿಯ ವ್ರಣ ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಶರೀರದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವ್ರಣಗಳು ಹುಟ್ಟು ತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ—ಗುದದಲ್ಲಿ, ಮೂತ್ರಾಶಯದ ಮುಖದ ಹತ್ತಿರ, ಹೊಕ್ಕುಳಿನ ಹತ್ತಿರ, ಅನ್ನಾಶಯದಲ್ಲಿ, ತೊಡೆಯಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆಕಟ್ಟಿನ ಹತ್ತಿರ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಮೂತ್ರನಹನಾಡಿನ ಮೂಲದಲ್ಲಿ, ಸ್ವೀಹವಿರುವ ಭಾಗ ದಲ್ಲಿ, ಕಾಲಖಂಡವಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಕ್ಲೋನ್ನಿ ಅಂದರೆ ಪಿಪಾಸಾ ಸ್ಥಾನ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವ್ರಣಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಶರೀರದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ— ಗುದದಲ್ಲಿ ಈ ಅಂತರ್ವಿದ್ವದ್ವಿಧಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೆಂದರೆ ಅಪಾನನಾಯ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ, ಮೂತ್ರಾಶಯದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವಾದರೆ ಮೂತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ಕಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಹೊರಡುತ್ತಿರು ವುದು, ನಾಭಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವಾದರೆ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ, ಅನ್ನಾಶಯ ದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವಾದರೆ ವಾತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗುವುದು, ಪಂಕ್ತಣಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಗೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಅಂತರ್ವಿದ್ವದ್ವಿಧಿಯು ವ್ರಣವು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಗಂಟೆ ಮತ್ತು ಅಂಡುಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮೂತ್ರನಾಹಿನಿಗಳಾದ ನಾಡಿನ ಮೂಲ ದಲ್ಲಿ ವ್ರಣ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಸಕ್ಕಗಳು ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿ ಸಂಕುಚಿತವಾಗುವುದು, ಸ್ವೀಹ ವಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾದರೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳು ತಡೆಯುವುದು, ಹೃದಯ ದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳೂ ಕುಗ್ಗಿ ಹಿಡಿಯುವುದಲ್ಲದೆ ಕೆಮ್ಮು ಸಹಾ ಉಂಟಾಗುವುದು, ಕಾಲಖಂಡವಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾದರೆ ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ ಮತ್ತು ಉಚ್ಛ್ವಾಸಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಪಿಪಾಸಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯಾದರೆ ಬಾಯಾ ರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಗುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ನಾಭೇರುಪರಿಜಾಃ ಸಕ್ವಾಯಾಂತ್ಯಾರ್ಥಮಿತ್ತರೇತ್ಯಥಃ || ೧೭ ||
 ಅಧಸ್ತುತೇಷುಜೀವೇತ್ಸುತೇಷುಧರ್ವ್ಯಂನಜೀವತಿ ||
 ಹೃನ್ನಾಭಿಬಸ್ತಿವರ್ಜ್ಯಾಯೇತೇಷುಭಿನ್ನೇಷುಬಾಹ್ಯತಃ || ೧೮ ||

ಜೀವೇತ್ ಕಸಾಚಿತ್ಪುರುಷೋನೇತರೇಷುಕದಾಚನ ||

ಸಾಧ್ಯಾವಿದ್ರಥಯುಸಂಚನವರ್ಜ್ಯಸ್ಸಾನ್ನಿಸಾತಿಕಃ || ೧೯ ||

ಆನುಪಕ್ವವಿದಗ್ಧತ್ವಂತೇಷಾಂಶೋಧನವಾದಿಶೇತ್ ||

ಆಧ್ಮಾತುಬದ್ಧನಿಷ್ಯಂದಂಭರ್ದಿಹಿಕೃತ್ಯಪಾನ್ನಿತಂ || ೨೦ ||

ರುಜಾಶ್ವಾಸಸಮಾಸುಕ್ತಂವಿದ್ರಧಿನಾರ್ಕಕಯೇನ್ನರಂ ||

ನಾಭಿಯಿಂದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಅಂತರ್ದ್ರಧಿಗಳು ಪಕ್ವವಾದ ಮೇಲೆ ಒಡೆದು ಉರ್ವ್ವಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸೋರುತ್ತವೆ, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಭೋಮಾಗ ಎಂದಲೇ ಹೊರಡುತ್ತವೆ, ಅಂತರ್ವಿದ್ರಧಿ ಪ್ರಣಗಳು ಒಡೆದು ಸೋರುವಾಗ್ಯೆ ಅಭೋಮಾರ್ಗದಿಂದ ಸೋರಿದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನು ಬದುಕು ತ್ಯಾನೆ, ಉರ್ವ್ವಮಾರ್ಗವನ್ನು ಒಡೆದರೆ ಅನುಮಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ವೈದ್ಯರು, ನಾಭಿಪ್ಲಾನ, ಮುಕ್ತರೋಶ ಈ ವೈದ್ಯರ ವಿನಯ ಬಾಕಿಯುಳಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಳುವ ಅಂತರ್ವಿದ್ರಧಿಗಳು ಬಹುಮುಖವಾಗಿ ಶರೀರದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಪದರೆ ರೋಗಿಯು ಕ್ಷಚಿತ್ ಬದುಕಬಹುದು, ಉಳಿದವುಗಳು ಹೊರನುಖವಾಗಿ ಒಪದರೂ ಬದುಕುವ ಸಂಭವವಿಲ್ಲ, ಹಿಂವೆ ಹೇಗಲ್ಲಟ್ಟಿ ವಿದ್ರಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾತವಿದ್ರಧಿ, ಪಿತ್ತವಿದ್ರಧಿ, ಕ್ಲೇಷ್ಮವಿದ್ರಧಿ, ಕ್ಷತಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಆಗಂತುಕವಾದ ವಿದ್ರಧಿ, ರಕ್ತವಿದ್ರಧಿ, ಈ ಐವೂ ಸಂಧ್ಯಗಳಿಂದೂ ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿವಾಹಜನ್ಯವಾದ ವಿದ್ರಧಿ. ೧. ತೃಣ್ಯ ಎಂದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಶೋಧನವಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಈ ವಿದ್ರಧಿಗಳ ಅನುಪಕ್ವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ವಿದ್ರಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಬಹಳವಾಗಿ ಊದಿರುವುದು ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯದೆ ತಡೆದುಹೋಗಿರುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಸವೇ ಪವೇ ವಮನ ವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಬಹಳ ನೋವು ಮತ್ತು ಉರ್ವ್ವಶ್ವಾಸ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೆ ವಿದ್ರಧಿಯು ರೋಗಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆಂಬ ಭಾವ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿದ್ರಧಿನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಪ್ರಣಶೋಧನಿದಾನ.

ಏಕದೇಶೋತ್ತಿತಶ್ಲೋಥೋವ್ರಣಾಸಾಂಪೂರ್ವಲಕ್ಷಣಂ ||

ಸದ್ವಿಧಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಥಮಸರ್ವಾಂಗಾಂತುನಿಮಿತ್ತಜಃ || ||

ಶೋಧಾಷ್ಟದೇತೇವಿಜ್ಞೇಯಾಃ ಸ್ವಾಗುಕ್ತೈಶ್ಚೋಧಲಕ್ಷಣೈಃ ||

ವಿಶೇಷಃ ಕಥ್ಯತೇಚ್ಛಿಷಾಂ ಪಕ್ಷಾಪಕ್ಷಾದಿನಿಶ್ಚಯೇ || ೨ ||

ವ್ರಣಶೋಧ ನಿದಾನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ—ವ್ರಣಶೋಧನೆಂದರೆ ವ್ರಣವು ಹುಟ್ಟುವ ಪೂರ್ವ ಭಾವಿಯಾಗಿ ದೇಹದ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಬಾವಿಗೆ ಹೆಸರು, ಶರೀರದ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಾವು ಉಂಟಾದರೆ ಆ ಬಾವನ್ನು ವ್ರಣದ ಪೂರ್ವಲಕ್ಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಅಂದರೆ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಬಾಕು ಬಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ವ್ರಣ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಶೋಭೆಯು ಆರು ವಿಧ, ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಆಗಂತುಕವಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಶೋಭೆ ಎಂಬದಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶೋಧದ ಲಕ್ಷಣಗಳಂತೆಯೇ ಈ ಆರು ವಿಧವಾದ ವ್ರಣ ಶೋಧದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಅದೇ ಈ ವ್ರಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಶೋಧಗಳು ಪಕ್ಷಗಳಾಗಿವೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಿಷಮುಪಚ್ಯತೇವಾತಾತ್ ಪಿತ್ತೋತ್ಥಶ್ಚಾಚಿರಾಚ್ಚಿರಂ ||

ಕಫಜಃ ಪಿತ್ತವಚ್ಛೋಭೋರಕ್ತಗಂತುಸಮುದ್ಭವಃ || ೩ ||

ಮಂದೋಷ್ಣಕಾಲ್ಪಶೋಧತ್ವಂಕಾಲಿನ್ಯಂತ್ವಕ್ಸವರ್ಣತಾ ||

ಮಂದನೇದನತಾಚ್ಯತಚ್ಛೋಧಾನಾಮಾಮಲಕ್ಷಣಂ || ೪ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವ್ರಣಶೋಧವು ಕಾಲವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕ್ವಚಿತ್ ಜಾಗ್ರತಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಪಕ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶೋಧವು ಜಾಗ್ರತಿಯಾಗಿ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶೋಧವು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಮತ್ತು ಆಗಂತುಕಾರಣಜನ್ಯಗಳಾದ ಶೋಧಗಳು ಪಿತ್ತಜಶೋಧದಂತೆ ಜಾಗ್ರತಿಯಾಗಿಯೇ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ, ಶೋಭೆಯನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಬಿಸಿಕೋಚರಾಗುವುದು, ಬಾವು ಕಡಮೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಬಾವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗುವುದು, ಬಾವು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಚರ್ಮದ ಬಣ್ಣವೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ನೋವು ಮತ್ತು ವೃಥೆಗಳೂ ಕಡಮೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಇವುಗಳು ಅಪಕ್ಷಗಳಾದ ವ್ರಣಶೋಧಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ದಹ್ಯತೇದಹನೇನೇವಕ್ವಾರೇಣೇವಚಪಚ್ಯತೇ ||

ಸಿಪೀಲಿಕಾಗಣೇನೇವದಶ್ಯತೇಭಿದ್ಯತೇತಥಾ

|| ೫ ||

ಭಿದ್ಯತೇಚೈವಶಸ್ತ್ರೇಣದಂಡೇನೇವಚತಾಡ್ಯತೇ ||
 ಪೀಡ್ಯತೇಸಾಣೇನೇವಾಂತಸ್ಸಚೀಭಿರಿವತುದ್ಯತೇ || ೬ ||
 ಸೋಷಾಚೋಷೋವಿವರ್ಣಸ್ಯಾದಂಗುಲ್ಮೇವಾವಘಟ್ಟತೇ ||
 ಆಸನೇಶಯನೇಸ್ಥಾನೇಶಾಂತಿಂವೃಶ್ಚಿಕವಿದ್ಧವತ್ || ೭ ||
 ನಗಚ್ಛೇದಾತತಶ್ಶೋಭೋಭವೇದಾಧ್ಮಾತಬಸ್ತಿವತ್ ||
 ಜ್ವರಸ್ತುಷ್ಣಾರುಚಿಶ್ಚೈವಪಚ್ಯಮಾನಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ || ೮ ||

ವ್ರಣಶೋಧವು ಪಕ್ಷವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ್ಯೆ ಶೋಧವು ಲಕ್ಷಣಗಳಾವುವೆಂದರೆ-
 ಶೋಧವಿರುವ ಭಾಗವು ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟ ಪಾಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿರು
 ವುದು, ಯಾವುದಾದರೂ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಕ್ಷರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದಲ್ಲಿ
 ಉಂಟಾಗುವ ವ್ಯಥೆಯು ಕಾಣಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಡಿದಂತೆ ಹಿಂಸೆ
 ಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಶಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದಂತೆ, ಕುಕ್ಕಿದಂತೆ, ಕೋಲಿನಿಂದ
 ಹೊಡೆದಂತೆ, ಸೈಯಿಂದ ಅಮುಕೆ ಹಿಸಕಿದಂತೆ, ಸೂಜಿಯಿಂದ ಇರಿದಂತೆ ಮನ
 ಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು. ಉರಿ, ಶುಖ ಇವುಗಳಿರುವುದು. ಶೋಧದ ವರ್ಣ
 ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಬೆರಳಿನಿಂದ ಚಿಟಿಗೆ ಹೊಡೆದ ಹಾಗೆ ಹಿಂಸೆಯಾಗು
 ತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗಿಯು ಚೀಳು ಕಡಿದವನಂತೆ ಕಾಳುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮಲಗು
 ವುದು, ನಿಲ್ಲುವುದು, ಈ ಯಾವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಸಂಕಟ ಪಡು
 ತ್ತಿರುವುದು, ವ್ರಣಶೋಧವು ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತ ಕ್ರೋಧ ನೀರು ತುಂಬಿದ
 ಚರ್ಮದ ಚೀಲದಂತೆ ಕಾಣುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಜ್ವರ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅರಚಿ ಇವು
 ಗಳಿರುವುದು. ಈ ಪಚ್ಯಮಾನವ್ರಣಶೋಧದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ವೇದನೋದಯಮಶ್ಶೋಭೋಲೋಹಿತೋಲೋನಚೋನ್ಮತಃ ||
 ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೋವಲೀನಾಂಚತೋದಃಕಡೂರ್ಮಹು || ೯ ||
 ಉಪದ್ರವಾಣಾಂಪ್ರಶಮೋನಿಮ್ನತಾಸ್ಫಟಿತಂತ್ವಚಾಂ ||
 ಬಸ್ತಾವಿವಾಂಬುಸಂಚಾರಃಸ್ಯಾಚ್ಛೋಭಂಗುಲಿಪೀಡಿತೇ || ೧೦ ||
 ಪೂಯಸ್ಯಪೀಡಯತ್ಕೇಕಮಂತಮಂತೇಚಪೀಡಿತೇ ||
 ಭುಕ್ತ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಾಭವೇಚ್ಚೈತಚ್ಛೋಭಾನಾಂಪಕ್ಷಲಕ್ಷಣಂ || ೧೧ ||

ಪಕ್ಷವ್ರಣಶೋಧದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕ್ರಮೇಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ
 ವೇದನೆಗಳು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ಶೋಧದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಭಾಗವು ಕಡಮೆ
 ಯಾಗುತ್ತ ಕೇವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುವುದು, ಶೋಧವು ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದು ನಿಲ್ಲುವುದು,
 ಶೋಧವು ಬತ್ತಿ ಅದರ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಸುಕ್ಕು ಕಾಣುವುದು, ದುಡತ ಮತ್ತು ನೆವೆ

ಸಹ ಉಂಟಾಗುವುದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಹಿಂಸೆಗಳೂ ನಿಂತುಹೋಗುವುದು, ಬಾಕು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಶೋಧದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಡೆಯುವುದು, ಬೆರಳಿನಿಂದ ಅದುಮಿ ನೋಡಿದರೆ ಅದರೊಳಗೆ ಜಲಸಂಚಾರವಾದಂತೆ ತೋರುವುದು, ಶರೀರದ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ರಣಶೋಧವಿರುತ್ತದೋ ಆ ಅವಯವವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಅದುಮಿದರೂ ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿದರೂ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೀವು ಅಲ್ಲಾಡಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಗೆ ಹಿಂಸೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಊಟಮಾಡ ಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಇವು ಪಕ್ಷವ್ರಣಶೋಧ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ನರ್ತೇನಿಲಾದ್ರುಷ್ಟು ವಿನಾಚಿಪಿತ್ತಂ ಸಾಕಃ ಕಫಂಚಾಪಿ ವಿನಾನ

ಪೂಯಃ ||

ತಸ್ಮಾದ್ಧಿ ಸರ್ವೇ ಪರಿಪಾಕ ಕಾಲೇ ಪಚಂತಿ ಶೋಥಾಸ್ತಿ ಭಿರೇವ

ದೋಷೈಃ || ೧೨ ||

ವ್ರಣಶೋಧವು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾದರೆ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಕಾರಣಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಸಿದರೂ ಪಕ್ಷವಾಗಿ ಬೇಕಾದರೆ ಮಾತ್ರ ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಕೂಡಿಯೇ ಶೋಧವನ್ನು ಪಕ್ಷ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ— ವಾತಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಶೋಧದಲ್ಲಿ ನೋವು ವಡತಗಳುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಪಿತ್ತಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಅಂದರೆ ಪಿತ್ತನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ದೇಹಗತನಾದ ಉಷ್ಣಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಶೋಧವು ಪಕ್ಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಕಫಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದೆ ಕೀವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ರಣ ಶೋಧಗಳು ಹುಟ್ಟುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪಚ್ಯಮಾನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದೋಷವು ಲಕ್ಷಣವು ಕಂಡುಬಂದರೂ ಪಕ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೋಷತ್ರಯಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಪಕ್ಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಕ್ಷಂ ಸಮಾಸಾದ್ಯಯಥೈವ ನಹ್ನಿರ್ವಾಯ್ವೀರಿತಸ್ಸಂದಹತಿ

ಪ್ರಸಹ್ಯ ||

ತಥೈವ ಪೂಯೋಹ್ಯವಿನಿಷ್ಟುತಾಹುನಾಂ ಸಂತಿರಾಸ್ನಾಯುಚಿ

ಪಾದತೀಹ || ೧೩ ||

ವ್ರಣಶೋಧದಲ್ಲಿ ಕೀವಾದ ಮೇಲೆ ಕೀವನ್ನು ಹೊರಡಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಬೆಂಕಿಯ ಕೆಂಡವು ಒಣಹುಲ್ಲಿನ ಕಂತೆಯಲ್ಲಿಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಗಾಳಿ ಬರುವುದನ್ನೇ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಗಾಳಿ ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ಹೇಗೆ ಹೊತ್ತಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿ ಬಿಡುವಂತೆ ಕೀವನ್ನು ಕೂಡ ಹೊರಹೊರಡಿಸದೆ

ಒಳ್ಳೆಗೇನೇ ಬಿಟ್ಟಲ್ಲಿ ಸಮಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಅನುಕೂಲ ಸಿಕ್ಕಿದ ಕೂಡಲೇ
ಮಾಂಸ, ಶಿರಾ, ಸ್ನಾಯುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೆಡಿಸಿ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಯಶ್ವಿನಿ ತ್ವಾಮುನುಜ್ಞಾನಾದ್ಯೋನಾಪಕ್ವಮುಪೇಕ್ಷತೇ ||
ಶ್ವಪಚಾವಿವಮಂತಮ್ಯತಾನಿಶ್ಚಿತಕಾರಿಣೌ || ೧೪ ||
ಅಮುವಿದಹ್ಯಮಾನಂಚಸಮ್ಯಕ್ಪಕ್ಷಂಚಯೋಭಿಷಕ್ ||
ಜಾನೀಯಾತ್ಸಭನೇದ್ವೈದ್ಯಶ್ವೇಷಾಸ್ತಸ್ಯರವ್ಯತ್ರಯಃ || ೧೫ ||

ವೈದ್ಯರು ವ್ರಣಶೋಧವನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸುವಾಗ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಯಿಸ
ಬೇಕಾದರೆ ಅಪಕ್ವವಾಗಿರುವ ವ್ರಣವನ್ನು ಭೇದಿಸಬಾರದು, ಪಕ್ವವಾದ ವ್ರಣ
ವನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಮಾಡಬಾರದು. ವ್ರಣಶೋಧದ ಆಮಾವಸ್ಥೆ, ಪಚ್ಯ
ಮಾನಾವಸ್ಥೆ, ಪಕ್ವಾವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯುವುದನ್ನು ವೈದ್ಯನು ಬಹು
ಸೂಕ್ಷ್ಮ ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು, ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಉದಾಸೀನ ಮಾಡಿ
ದರೂ ವೈದ್ಯರಿಗೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅಪಯಶಸ್ಸು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವ್ರಣಶೋಧನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಶರೀರವ್ರಣನಿದಾನ.

ದ್ವಿಧಾವ್ರಣಸ್ಸನಿಚ್ಛೇಯಶ್ಚಾರೀರಾಗಂತುಭೇದತಃ ||
ದೋಷ್ರಾದ್ಯಸ್ತಯೋರಂತ್ಯಶ್ಚಾತ್ರಾದಿಕ್ಷತಸಂಭವಃ || ೧ ||
ಸ್ತಬ್ಧಃ ಕೌನಸಂಸ್ಥೋಮುಂದಸ್ರಾವೋಮಹಾರುಜಃ ||
ತುದ್ಯತೇಸ್ಪುರತಿಶ್ಚಾವೋವ್ರಣೋಮೂರುತಸಂಭವಃ || ೨ ||
ತೃಷ್ಣಾಪೋಹಜ್ವರಕ್ಲೇದದಾಹದುಷ್ಪ್ಯವದಾರಣ್ಯಃ ||
ವ್ರಣಂಪಿತ್ರಕೃತಂಪಿದ್ಯಾದ್ಗಂಧೈಃ ಸ್ರಾವೈಶ್ಚ ಪೂತಿಕ್ರೈಃ || ೩ ||
ಬಹುಪಿಚ್ಛೋಗುರುಸ್ನಿಗ್ಧೈಃ ಸ್ತಮಿತೋಮುಂದವೇದನಃ ||
ಪಾಂಡುನರ್ಣೋಲ್ಪಸಂಕ್ಷೇದಶ್ಚಿರಸಾಕೀಕಘವ್ರಣಃ || ೪ ||

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಪ್ರಥಮತಃ ವ್ರಣ
ಗಳನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬೇಕು, ಶಾರೀರವ್ರಣ, ಆಗಂತುವ್ರಣವೆಂಬ
ದಾಗಿ. ಶಾರೀರವ್ರಣವೆಂದರೆ ಶರೀರಗತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪ
ದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು, ಆಗಂತುವ್ರಣವೆಂದರೆ ಆಗಂತುಕಗಳಾದ
ಶಸ್ತ್ರಾದಿಗಳ ಪೆಟ್ಟು ಮುಂತಾದ ಆಗಂತುಕವಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ

ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು. ದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ವ್ರಣಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವ್ರಣವು ಮೊದ್ಲಾಗಿರುವುದು, ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಕಠಿನವಾಗಿರುವುದು, ಕೀವು ಮೊದಲಾದ ದ್ರವಗಳೇನಾದರೂ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ನಿದಾನವಾಗಿ ಹೊರಡುವುದು, ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ವೇದನೆಯು ಭಯಂಕರವಾಗಿರುವುದು, ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಡತವಿರುವುದು, ವ್ರಣದ ವರ್ಣವು ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಇಂತಹ ವ್ರಣವು ಪಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವ್ರಣವು ದುರ್ಗಂಧವಾಗಿರುವುದು, ಅದರಿಂದ ಹೊರಡತಕ್ಕ ದ್ರವವೂ ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ರೋಗಿಗೆ ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ಜ್ವರ, ವ್ರಣವಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉರಿ, ವ್ರಣವು ಶೀಳೋಗುಂವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ವ್ರಣವು ಬಹಳ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಮತ್ತು ಭಾರವಾಗಿರುವುದು, ವ್ರಣದ ಮೇಲೆ ಜಿಡ್ಡು ತೇಲುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ವಡತ ವಿಡಿತ ಮೊದಲಾದದ್ದೇನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ವೇದನೆಯೂ ಕಡಮೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ವ್ರಣದ ವರ್ಣವು ಬಿಳುಪಾಗಿರುವುದು, ಸ್ವಾಸವು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು, ನಿದಾನವಾಗಿ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಇವು ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ರಕ್ತೋರಕ್ತಸ್ರುತೀರಕ್ತಾತ್ ದ್ವಿತ್ರಿಜಸ್ಯಾ ತ್ವದನ್ಯಯೈಃ ||

ತ್ವಜ್ಜ್ವಾಂಸಜಸ್ಸುಖೇದೇಶೇತರುಣಸ್ಯಾನುಪದ್ರವಃ || ೫ ||

ಧೀಮತೋಭಿನವಃಕಾಲೇಸುಖೇಸಾಧ್ಯಸ್ಸುಖಂವ್ರಣಃ ||

ಗುಣೈರನ್ಯತಮೈರ್ಹೀನಸ್ತತಃಕೃಚ್ಛೋವ್ರಣಸ್ಮೃತಃ || ೬ ||

ರಕ್ತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣವು ರಕ್ತವರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ರಕ್ತವು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಮತ್ತು ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವ್ರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪ ರೂಪ ಸಂಬಂಧವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಮಾಂಸಗಳಲ್ಲಿರಬೇಕು, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವ್ರಣವಿರಬೇಕು, ರೋಗಿಯು ತರುಣನಾಗಿರಬೇಕು, ಉಪದ್ರವಗಳು ಇರಬಾರದು ಅಂದರೆ ಜ್ವರ ಕಸಾದಿ ಉಪರೋಗಗಳಿರಬಾರದು, ರೋಗಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಸ್ವಾಧೀನವಿರಬೇಕು, ವ್ರಣವು ಹೊಸತಾಗಿರಬೇಕು, ಕಾಲವೆಂದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವ ಕಾಲವು ಹಿಮಂತರುತುವಾಗಿಯಾಗಲೀ ಶಿಶಿರುತುವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಇರಬೇಕು, ಇಷ್ಟು ಸಂಪತ್ತಿಗಳೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವು ಸುಖಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾಗವು ನ್ಯೂನವಾಗಿದ್ದರೂ ವ್ರಣವು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸರ್ವೈರ್ವಿಹೀನೋವಿಜ್ಞೇಯಸ್ತ್ವಸಾಧ್ಯೋಭೂರುಪದ್ರವಃ ||

ಅಸಾಧ್ಯವ್ರಣ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಸುಖಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳ್ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೆ
ಅನೇಕೋಪದ್ರವಯುಕ್ತವಾದ ವ್ರಣವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪೂತಿಃ ಪೂಯಾತಿದುಷ್ಟಾಸೃಕ್ ಸ್ರಾವ್ಯುತ್ಸಂಗೀಚಿರಸ್ಥಿತಿಃ || ೭ ||
ದುಷ್ಟೋವ್ರಣೋತಿಗಂಧಾದಿಶುದ್ಧಲಿಂಗವಿಪರಯಃ ||

ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತ
ವಾಗಿರುವುದು, ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ಕೀವು ಮತ್ತು ಕೆಟ್ಟ ರಕ್ತ ಇವುಗಳು ಅತಿ
ಯಾಗಿ ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಗುಳಿಗಳು ಬಿದ್ದಿರುವುದು, ಬಹಳ ಕಾಲ ಉತ್ತಮ
ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಾರದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದು, ದುರ್ಗಂಧಸ್ರಾವಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತಿ
ಯಾಗಿರುವುದು, ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಶುದ್ಧವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಇವು
ಗಳು ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಜಿಹ್ವಾತಲಾಭೋತಿನ್ಯದುಶ್ಲಕ್ಷ್ಣಸ್ಥಿಗ್ಧೋಲ್ಪನೇದನಃ || ೮ ||
ಸುಮ್ಯವಸ್ಥೋನಿರಾಸ್ರಾವಶ್ಯುದ್ಧೋವ್ರಣಇತಿ ಸ್ಪೃತಃ ||

ಶುದ್ಧವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಮನುಷ್ಯರ ನಾಲಿಗೆಯಂತೆ
ಜಿಹ್ವಾಕಟವಾಗಿರುವುದು, ವ್ರಣವು ಮೃದುವಾಗಿರುವುದು, ವ್ರಣವು ನಾಲಿಗೆಯಂತೆ
ನುಣುಪಾಗಿಯೂ ದ್ರವಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ವೇದನೆಯು ಕಡಮೆ
ಯಾಗಿರುವುದು, ವ್ರಣವು ಅಪ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿಲ್ಲದೆ ಸುಯಾಗಿರುವುದು, ಕೀವು
ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳು ಸೋರದಿರುವುದು, ಇವುಗಳು ಶುದ್ಧವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕಪೋತವರ್ಣಪ್ರತಿಮಾಯಸ್ಯಾಂತಃ ಕ್ಲೇದವರ್ಜಿತಾಃ || ೯ ||
ಸ್ಥಿರಾಶ್ಚ ಪಿಟಿಕಾವಂತೋರೋಹತೀತಿತಮಾದಿಶೇತ್ ||

ಮಾಯುತ್ವ ಬರುವ ವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣಗಳ್ಯಾವುವೆಂದರೆ—ವ್ರಣದ ಒಳಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ ಪಾರಿವಾಳದ ಹಕ್ಕಿಯ ಬಣ್ಣದ ಅಂದರೆ ಬಿಳಿವು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪು ಕೂಡಿದ
ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣದ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಬೊಕ್ಕೆಗಳು ಕಾಣುವುದು,
ಬೊಕ್ಕೆಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ರಸಿಕೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು
ಮಾಯುತ್ವ ಬರುವ ವ್ರಣದ ಗುರ್ತುಗಳು.

ರೂಢವರ್ತಮನುಗ್ರಂಥಿನುಶೂನಮರುಜಂವ್ರಣಂ || ೧೦ ||
ತ್ವಕ್ಸವರ್ಣಂ ಸಮತಲಂ ಸಮ್ಯಗ್ರೂಢಂ ವಿನಿದಿಶೇತ್ ||

ಮಾದುಹೋಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ವ್ರಣದ ಅಂಚುಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಷ್ಟಿಗೆ ಹಾಕಿದಂತೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವುದು, ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಗುಟುಗಳಿ, ಬಾವಾಗಲಿ, ನೋವಾಗಲಿ ಇರಬಾರದು, ವ್ರಣದ ಮೇಲುಭಾಗದ ಚರ್ಮವು ಶರೀರದ ವ್ರಣವಿಲ್ಲದ ಭಾಗದ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ವ್ರಣವಿದ್ದ ಭಾಗವು ಗುಳಿಬೀಳದೆ ಸಮವಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಚನ್ನಾಗಿ ಮಾದುಹೋಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕುಷ್ಠಿನಾಂವಿಷಜುಷ್ಪಾನಾಂಶೋಷಿಕಾಂಮಧುಮೇಹಿನಾಂ || ೧೧ ||

ವ್ರಣಾಃ ಕೃಚ್ಛ್ರೇಣ ಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿಯೇಷಾಂ ಚಾಪಿ ವ್ರಣೇ ವ್ರಣಾಃ ||

ನಸಾಂ ಮೇದೋಫನುಜ್ವಾನಂ ಮಸ್ತುಲುಂಗಂ ಚಯಸ್ಸು
ವೇತಃ || ೧೨ ||

ಆಗಂತುಜೋವ್ರಣಸ್ಥಿಥೇನ್ನ ಸಿದ್ಧ್ಯೇದೋಷಸಂಭವಃ ||

ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯಗಳಾದ ವ್ರಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕುಷ್ಠರೋಗಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವಾದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವ್ರಣವು ಮಾಯುವುದು ಕಷ್ಟ, ಹೇಗೆಂದರೆ—ಕುಷ್ಠರೋಗದಿಂದಲೇ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕೆಟ್ಟು ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗಿರುತ್ತವೆ, ವಿಷ ಸಂಪರ್ಕವಾಗಿರುವವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವ್ರಣಗಳು, ಕ್ಷಯರೋಗಿಗಳು, ಮಧುಮೇಹರೋಗದವರು ಇವರುಗಳೆಲ್ಲಾ ವ್ರಣಗಳಾದರೆ ಮಾಯುವುದು ಕಷ್ಟ, ಇಂತವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುತ್ತವೆ, ರಕ್ತವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಸಂಭವವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಮೊದಲು ಒಂದು ವ್ರಣವಿದ್ದು ಅದು ಮಾಯುವ ಮೊದಲು ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ರಣಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಆ ಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ಮೊದಲೇ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಯುವುದು ಕಷ್ಟ. ಇನ್ನು ಅಸಾಧ್ಯವ್ರಣ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವ್ರಣದಿಂದ ಮಾಂಸರಸವು ಗಲಿ, ನೆಣವಾಗಲಿ, ಅಸ್ಥಿಗಳಲ್ಲದವ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವಾಗಲಿ, ಮಸ್ತುಲಂಗವೆಂಬ ವಸ್ತುವುಗತವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವಾಗಲಿ ಸೋರುವುದಕ್ಕಾರಂಭವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ವ್ರಣವು ಆಗಂತುಕಗಳಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಶರೀರಗತವಾದ ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮದ್ಯಗುರ್ವಾಜ್ವಸುಮನಃಪದ್ಮಚಂದನಚಂಪಕೈಃ || ೧೩ ||

ಸಗಂಧಾದಿವ್ಯಗಂಧಾಶ್ಚ ಮುಮೂರ್ಷೂಕಾಂವ್ರಣಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ ||

ವ್ರಣರೋಗಿಗಳ ಮರಣಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವ್ರಣವು ಮದ್ಯದ ವಾಸನೆ ಬರುವುದು, ಆಗಿಲು, ಶುಷ್ಕ, ಜಾಜಿಯ ಹುವ್ವು, ಕಮಲದ ಹುವ್ವು,

ಶ್ರೀಗಂಧ, ಸಂಪಿಗೆ ಹುವು ಇವುಗಳ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು, ಇನ್ನೂ ಇತರ ಸುಗಂಧಗಳು ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವ್ರಣರೋಗಗಳು ಸಾಯುತ್ತಾರೆಂಬ ಭಾವ.

ಯೇಚಮರ್ಮಸ್ತು ಸಂಭೂತಾಭವಂತ್ಯತ್ಯರ್ಥವೇದನಾಃ || ೧೪ ||

ದಹ್ಯಂತೇಚಾಂತರತ್ಯರ್ಥಂಬಹಿಶ್ಚೀತಾಶ್ಚಯೇವ್ರಣಾಃ ||

ದಹ್ಯಂತೇಬಹಿರತ್ಯರ್ಥಂಭವಂತ್ಯಂತಶ್ಚಶೀತಲಾಃ || ೧೫ ||

ಪ್ರಾಣಮಾಂಸಕ್ಷಯಶ್ವಾಸಕಾಸಾರೋಚಕಪೀಡಿತಾಃ ||

ಪ್ರವೃದ್ಧಪೂಯರುಧಿರಾವ್ರಣಾಯೇಷಾಂಚಮರ್ಮಸು || ೧೬ ||

ಕ್ರಿಯಾಭಿಸ್ಸನ್ಯಾಗಾರಬ್ಧಾನಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿಚಯೇವ್ರಣಾಃ ||

ವರ್ಜಯೇದಪಿತಾನ್ ವೈದ್ಯಃ ಸಂರಕ್ಷನ್ನಾತ್ಮನೋಯಶಃ || ೧೭ ||

ವ್ರಣವು ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಿದ್ದರೂ ಅತಿಯಾಗಿ ವೇದನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ವ್ರಣದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉರಿಯಿದ್ದು ಹೊರಭಾಗ ತಣ್ಣಗೆನೇ ಇರುವುದು, ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉರಿಯಿದ್ದು ಒಳಭಾಗ ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ವ್ರಣರೋಗ ಸೀಡಿತನಾದ ರೋಗಿಗೆ ದೇಹರಕ್ತಿ, ಗುಂದಿಹೋಗಿರುವುದು, ಮಾಂಸವು ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿರುವುದು. ಉಬ್ಬುಸ, ಕೆಮ್ಮು, ಆರಾಚಿ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ವ್ರಣದಿಂದ ಕೀವು ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಸಹಾ ಸುರಿಯುತ್ತಲೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವ್ರಣ ಸಂಭವಿಸಿರುವುದು, ವ್ರಣಚಿಕಿತ್ಸಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದರೂ ವ್ರಣಗಳ ಉಲ್ಬಣವು ಕಡಮೆಯಾಗದೇನೇ ಇರುವುದು, ಇಂತಹ ವ್ರಣಗಳನ್ನು ಶ್ರೇಯಸ್ಕಾಮನಾದ ವೈದ್ಯನು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸದೆ ತ್ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶಾರೀರವ್ರಣನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಸದ್ಯೋವ್ರಣನಿದಾನ.

ನಾನಾಧಾರಮುಖೈಶ್ಚಕ್ಷ್ಮೈರ್ನಾನಾಸ್ಥಾನನಿಪಾತಿತ್ಯೈಃ ||

ಭವಂತಿನಾನಾಕ್ಯತಯೋವ್ರಣಾಸ್ತಾಂಸ್ತಾನ್ನಿಬೋಧಮೇ || ೧ ||

ಛಿನ್ನಂಭಿನ್ನಂತಘಾವಿದ್ಧಂಕ್ಷತಂಪಿಚ್ಚಿತಮೇವಚ ||

ಘೃಷ್ಟಮಾಹುಸ್ತಘಾಷ್ಪಂತೇಷಾಂವಕ್ಷ್ಯಾಮಿಲಕ್ಷಣಂ || ೨ ||

ಅಗಂತುಕಗಳಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಬಹುದಾದ ವ್ರಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಆನೇಕ ವಿಧಗಳಾದ ಅಲಗುಗಳು, ಮುಖಗಳು ಉಳ್ಳ ಆಯುಧಗಳು ಶರೀರದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ತಗಲಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಆಕಾರಗಳುಳ್ಳ ವ್ರಣಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಈ ಅಗಂತು ವ್ರಣಗಳು ಭಿನ್ನ, ಭಿನ್ನ, ವಿದ್ಧ, ಕ್ಷತ, ಪಿಚ್ಚಿತ, ಘೃಷ್ಠ ಎಂಬದಾಗಿ ಆರು ವಿಧ, ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ.

ತೀರ್ಯಕ್ ಭಿನ್ನೋಮುಜುರ್ವಾಪಿಯೋವ್ರಣಸ್ತಾಪ್ಯತೋ
ಭವೇತ್ ||

ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಸಾತನಂತದ್ಧಿ ಭಿನ್ನ ಮಿತ್ಯ ಭಿಧೀಯತೇ || ೩ ||

ದೇಹದ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೆಡವುವುದಕ್ಕೋ ಸ್ವರವಾಗಿ ಅಡ್ಡವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಉದ್ದವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನ ವ್ರಣವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶಕ್ತಿ ದಂತೇಷು ಬಿಡ್ಗಾ ಗ್ರವಿಷಾಣೈರಾಶಯೋಹತಃ ||
ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರಸ್ರವೇತ್ತದ್ಧಿ ಭಿನ್ನ ಲಕ್ಷಣಮುಚ್ಯತೇ || ೪ ||

ಶಕ್ತಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಮೊನೆಯಾದ ಆಯುಧ. ಹಲ್ಲು ಕತ್ತಿಯ ಮೊನೆ, ಕೋಡು ಇಂತಹ ಮೊನೆಯಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಆಮಾರಯ, ಚಕ್ವಾಶಯ, ದಕ್ಷಿಣಶಯ, ಮೂತ್ರಾಶಯಗಳೆಂಬ ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಪೆಟ್ಟು ತಗಲಿ ಆ ಘಾಯವಿಂದ ಆಯಾ ಆಶಯಗತಗಳಾದ ಪರಾರ್ಥಗಳೇ ಕೊಂಚ ಕೊಂಚವಾಗಿ ಪ್ರಸವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭವಾದರೆ ಆ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನ ವ್ರಣವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ಥಾನಾನ್ಯಮಾಗ್ನಿಪಕ್ಷಾ ನಾಂಮೂತ್ರಸ್ಯ ರುಧಿರಸ್ಯ ಚ ||
ಹೃದುಂಡುಕಃ ಪುಪ್ಪುಸಶ್ಚ ಕೋಷ್ಠಾತ್ಯ ಭಿಧೀಯತೇ || ೫ ||
ತಸ್ಮಿನ್ ಭಿನ್ನೇರಕ್ತಪೂರ್ಣೇ ಜ್ವರೋದಾಹಶ್ಚ ಜಾಯತೇ ||
ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗಗುದಾಸ್ಯೇಭ್ಯೋರಕ್ತಂಘ್ರಾಣಾಚ್ಚ ಗಚ್ಛತಿ || ೬ ||
ಮೂರ್ಚ್ಛಾಶ್ಚಾಸತ್ಪಷಾಧ್ಮಾನಮಭಕ್ತಚ್ಛಂದವಿವಚ ||
ವಿಣ್ಮೂತ್ರವಾತಸಂಗಶ್ಚ ಸ್ವೇದಾಸ್ತಮೋಕ್ಷಿರಕ್ತತಾ || ೭ ||
ಲೋಹಗಂಧಿತ್ವಮಾಸ್ಯಸ್ಯ ಗಾತ್ರದಾರ್ಗಂಧ್ಯಮೇವಚ ||
ಹೃಚ್ಛೂಲಂಪಾರ್ಶ್ವಯೋಶ್ಚಾಪಿವಿಶೇಷಂಚಾತ್ರಮೇಶ್ಯಣು || ೮ ||
ಆಮಾಶಯಸ್ಥೇರುಧಿರೇರುಧಿರಂಘರ್ದಯತ್ಯಪಿ ||

ಆಧ್ಯಾ ನನುತಿನಾತ್ರಂಚಶೂಲಂಚಭೃಶದಾರುಣಂ

|| ೯ ||

ಪಕ್ವಾಶಯಗಲೇಚಾಪಿರುಜಾಗೌರವಮೇವಚ ||

ಅಧಃಕಾಯೇವಿಶೇಷೇಣಶೀತತಾಚಭವೇದಿತ

|| ೧೦ ||

ಹಿಂದಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ್ಯೆ ಆಶಯ ಗಳಿಗೆ ತೂತುಬಿದ್ದರೆ ಆ ವ್ರಣವು ಭಿನ್ನವ್ರಣವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳ ಲ್ಪಟ್ಟಿತಷ್ಟೆ. ಆಶಯಗಳೆಂದರೆ ಏನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ—ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮೊದಲು ಹೋಗಿ ನಿಲ್ಲತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವು ಆಮಾಶಯವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಮುಂದೆ ದೇಹಗತವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಭೋಜನ ಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಪಕ್ವಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೇನೇ ಪಚ್ಯಮಾನಾ ಶಯ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಾಶಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಕ್ವಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ತನ್ನ ಸಾರಭಾಗವನ್ನು ಶರೀರ ಪ್ರೋವಣಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ ಮೇಲೆ ನಿಸ್ಸಾರವಾದ ಭಾಗವು ನಿಲ್ಲತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಪಕ್ವಾಶಯವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಬಸ್ತಿ ಎಂಬ ಮೂತ್ರಕೋಶಕ್ಕೆ ಮೂತ್ರಾಶಯವೆಂಬ ಹೆಸರು, ದೇಹದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಯಕೃತ್ ಪೀಹ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ರಕ್ತಾಶಯವೆಂಬ ಹೆಸರು, ಹೃದಯ, ಉಂಡುಕವೆಂದರೆ ಕಬ್ಬಿನ ಹಾಲನ್ನು ಕಾಯಿಸುವಾಗ್ಯೆ ಅದರ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಮುಷ್ಣಿನಂತೆ ರಕ್ತವು ದೇಹೋಷ್ಣದಿಂದ ಪಕ್ವವಾಗುವಾಗ್ಯೆ ಹೊರಡುವ ಮಲಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಏರ್ಪಟ್ಟ ದೇಹದ ಒಳಗಿನ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಬಹುಶಃ ಕರುಣೆನ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಲವು ನಿಲ್ಲತಕ್ಕ ಭಾಗವಾಗಬಹುದು, ಪುವ್ವಸವೆಂದರೆ ಹೃದಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ನಿಲ್ಲತಕ್ಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಈ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕೋಷ್ಠವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಆಶಯ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಆಯುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭ ಬಂದಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದುಂಟು. ಇಂತಹ ಆಶಯಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವುದಕ್ಕಾದರೂ ಭಿನ್ನವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ವ್ರಣ ವುಂಟಾಗಿ ಆಶಯಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ತುಂಬಿಕೊಂಡರೆ ಜ್ವರ, ವೈಯುರಿ, ಇವು ಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಮಲಮೂತ್ರ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಯಿ ಮೂಗುಗಳಿಂದಲೂ ರಕ್ತವು ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ರೋಗಿಗೆ ಮೂರ್ಚ್ಛೆ, ಉಬ್ಬಿಸ, ಬಾಯಾ ರಿಕೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ ತಪ್ಪಿಹೋಗುವಿಕೆ, ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅಸಾನವಾಯು ಸಹ ತಡೆದುಹೋಗುವಿಕೆ, ಬೆವರು ಬರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಉಸಿರನ ವಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗಂಧ ತೋರುವುದು, ಮೈಯ್ಯಲ್ಲಿ ದುರ್ವಾಸನೆ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಎದೆ ಮತ್ತು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು, ಇವು ಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣುವುದು, ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣ. ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ ಆಮಾಶಯವೆಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತೂತು ಬಿದ್ದು ಆಮಾಶಯದಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ತುಂಬಿ ಕೊಂಡಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ನಾಂತಿಯಾಗುವುದು, ಭಯಂಕರವಾದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ

ಮತ್ತು ಶೂಲೆ ಇವುಗಳಂತಾಗುತ್ತವೆ, ಇಂತಹ ವ್ರಣವು ಸಕ್ಕಾಶಯಕ್ಕೆ ಸಂಭವಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೋವು ಭಾರ, ಶರೀರದ ಕೆಳಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ತಣ್ಣಗಾಗಿ ಹೋಗುವುದು.

ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಸ್ಥಿಶಲ್ಯಾಭಿಹತಂಯದಂಗಂತ್ವಾಶಯಂವಿನಾ ||

ಉತ್ತಂಧಿತಂನಿರ್ಗತಂನಾತದ್ವಿದ್ಧಮಿತಿನಿರ್ದಿಶೇತ್ || ೧೧ ||

ವಿದ್ಧವೆಂಬ ವ್ರಣದ ಲಕ್ಷಣ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೇ ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಮತ್ತು ಹರಿತವಾದ ಬಾಯಿನ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಚುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟು, ಒಳಗಿರುವ ಮುಳ್ಳು ಮೊದಲಾದ ಶಲ್ಯಗಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣಕ್ಕೂ, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಚುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ರಣದ ಮುಖವು ಮೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಹೊರಡದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೂ ಉತ್ತಂಧಿತವ್ರಣವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಮುಳ್ಳುಗಳು, ಮೊಳೆಗಳು, ಶಿಬರುಗಳು, ಶರೀರದೊಳಗೆ ನಾಟಿಕೊಂಡರೆ ಅವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸೂಜಿದಬ್ಬಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಗಾಯಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು.

ನಾತಿಚ್ಛಿನ್ನಂನಾತಿಭಿನ್ನಂಉಭಯೋರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ವಿತಂ ||

ವಿಷಮಂವ್ರಣಮಂಗೇಯತ್ತತ್ಕ್ಷತಂಸ್ವಭಿಧೀಯತೇ || ೧೨ ||

ಅರ್ಧಮರ್ಧ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು, ಅರ್ಧಮರ್ಧ ಚುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಭಿನ್ನ ಮತ್ತು ಭಿನ್ನ ವ್ರಣಗಳೆರಡರ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಷ್ಟು ಕಠಿಣವಾದ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಕ್ಷತವ್ರಣವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಪ್ರಹಾರಪೀಡನಾಭ್ಯಾಂತುಯದಂಗಂಪೃಥುತಾಂಗತಂ ||

ಸಾಸ್ಥಿತತ್ಪಿಚ್ಚಿತಂವಿದ್ಯಾನ್ಮಜ್ಜಾರಕ್ತಪರಿಪ್ಲುತಂ || ೧೩ ||

ದೇಹದ ಯಾವುದಾದರೂ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಲವಾದ ಏಟು ಬೀಳುವುದು, ಇನ್ನೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯಾಗುವುದು, ಹೀಗಾಗೋಣದರಿಂದ ಅಂತಗತವಾದ ಅಸ್ಥಿಗೂ ಮೆಟ್ಟಾಗಿ ಉದಿಕ್ಕೊಂಡು ರಕ್ತಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿರಸಗಳು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಮೂಗುಗಾಯಕ್ಕೆ ಪಿಚ್ಚಿತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಘರ್ಷಣಾದವಿಘಾತಾದ್ವಾಯದಂಗಂವಿಗತತ್ವಚಂ ||

ಊನಾಸ್ರಾವಾನ್ವಿತಂತಚ್ಚಘೃಷ್ಣಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || ೧೪ ||

ಚರ್ಮದ ಹೊರಭಾಗವು ಯಾವುದಾದರೂ ಒರಟು ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ತಿಕ್ಕಿ ಹೋಗುವುದು, ಏಟು ಬೀಳುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಚರ್ಮವು ಕಿತ್ತು ಹೋಗಿ ಉರಿ ಮತ್ತು ಒಂದು ಬಗೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ರಾವ ಇವುಗಳಿಂದ ಅಂತಹ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಘೃಷ್ಣವ್ರಣವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶ್ಯಾವಂಸಶೋಥಂಪಿಡಕಾಚಿತಂಚಮುಹುರ್ಮುಹುಶ್ಯೋಣಿತ

ವಾಹಿನಂಚ ||

ಮೃದೂದ್ಗತಂಬುದ್ಬದತುಲ್ಯಮಾಂಸಂಪ್ರಣಂಸಶಲ್ಯಂಸರುಜಂ

ವದಂತಿ || ೧೫ ||

ಶ್ವಚೋತೀತ್ಯಶಿರಾದೀನಿಭಿತ್ವಾವಾಪರಿಹೃತ್ಯವಾ ||

ಕೋಷ್ಠೇಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂಶಲ್ಯಂಕುರ್ಯಾದುಕ್ತಾನುಪದ್ರವಾನ್ || ೧೬ ||

ಸಶಲ್ಯವ್ರಣಸ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವ್ರಣದೊಳಗೆ ಶಲ್ಯವೆಂದರೆ ಮುಳ್ಳು ಮೊದಲಾದದ್ದು ಶೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ವ್ರಣವು ಧಾವ್ಯವರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ಅದರ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಸಣ್ಣ ಬಳ್ಳಿಗಳು ಸೂಸಿರುತ್ತವೆ, ಅಗ.ಗೈ ರಕ್ತವು ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಮೃದುವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳಂತೆ ಮಾಂಸವು ಮೃದುವಾಗಿ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಸಹಿಸಲಾರದ ನೋವು ರುತ್ತದೆ, ಇಂತಹ ವ್ರಣವನ್ನು ಸಶಲ್ಯವ್ರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮುಳ್ಳುಗಳಿ ಮೊನೆಯಾದ ಗೂಟವಾಗಲಿ ಚರ್ಮವನ್ನು ಮತ್ತು ನರಗಳನ್ನು ತೂತು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡಾಗಲಿ ಒಂದು ವೇಳೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ ನರಗಳು, ಸಂಧಿ, ಮಾಂಸ, ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಅಗಲಿ ಕೋಷ್ಠವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದ ಉಪದ್ರವಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ತತ್ರಾಂತಲೋಹಿತಂಪಾಂಡುಶೀತಪಾಪಕರಾನನಂ ||

ಶೀತೋಛ್ವಾಸಂರಕ್ತನೀತ್ರಮಾನದ್ಧಂಚವಿವರ್ಜಯೇತ್ || ೧೭ ||

ಕೋಷ್ಠಭೇದ ವ್ರಣದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಗಳಿಂದ ಕೋಷ್ಠವು ಭಿನ್ನವಾದರೂ ರಕ್ತವು ಹೊರಬೀಳದೆ ಒಳಗೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ರೋಗಿಯು ಬೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ರೋಗಿಯ ಕೈಕಾಲುಗಳು ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಮುಖವೂ ತಣ್ಣಗೇ ಇರುವುದು, ಉಸಿರು ಸಹಾ ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರವಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೃಪ್ತಿಸಬೇಕು.

ಭ್ರಮಃಪ್ರಲಾಪಃಪತನಂಪ್ರಮೋಹೋವಿಚೇಷ್ಟನಂಗ್ಲಾನಿರ
 ಭೋಷ್ಣತಾಚಃ ||
 ಸ್ತಸ್ತಾಂಗತಾಮೂರ್ಛನಮೂರ್ಧ್ವವಾತಸ್ತ್ರೀನ್ಮಾರುಜೋವಾತ
 ಕೃತಾಶ್ಚ ತಾಸ್ತಾಃ || ೧೮ ||
 ಮಾಂಸೋದಕಾಭಂರುಧಿರಂಚಗಚ್ಛೇತ್ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾರ್ಥೋ
 ಪರಮಸ್ತಥೈವ ||
 ದಶಾರ್ಥಸಂಖ್ಯೇಷ್ಟಫವಿಕ್ಷತೇಷುಸಾಮಾನ್ಯತೋಮರ್ಮಸು
 ಲಿಂಗಮುಕ್ತಂ || ೧೯ ||

ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ರಣಗಳುದರೆ ತೋರಿಬರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳು
 ತಾನೆ—ಮಾಂಸ, ಸಿರಾ, ಸ್ನಾಯು, ಅಸ್ಥಿ, ಸಂಧಿ, ಈ ಐದು ಮರ್ಮಸ್ಥಾನ
 ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ರಣಗಳುಂಟಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮ, ಹುಚ್ಚು ಮಾತಾ
 ಡುವುದು, ಬೀಳುವುದು, ಅಜ್ಞಾನ, ವಿರುದ್ಧ ಜೀವೈಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಬಳ
 ಲಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯ ಬಿಸಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತೋರುವುದು, ಆವಯವಗಳು ಕಳಚಿ ಬಿದ್ದು
 ಹೋಗುವಂತೆ ವ್ಯಥೆಯಾಗುವುದು. ಮೂರ್ಛ ಬೀಳುವುದು, ಉದ್ವಾರ್ಗವಾತ,
 ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಯಂಕರವಾದ ವಾತವ್ಯಾಧಿಗಳು, ವ್ರಣದಿಂದ
 ಮಾಂಸದ ನೀರಿನಂತಹ ನೀರು ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ಅದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ
 ರಕ್ತವೂ ಸೇರಿಕೊಂಡೇ ಇರುವುದು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು
 ಮಾಡಲಾರದೆ ಹೋಗುವುದು, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣಬರುವುದು

ಸುರೇಂದ್ರಗೋಪಸ್ತಪಿಮಂಪ್ರಭೂತಂರಕ್ತಂಸ್ತವೇತ್ಸತ್
 ಕ್ಷತಜಶ್ವನಾಯುಃ ||
 ಕರೋತಿರೋಗಾನ್ವಿವಿಧಾನ್ಯಭೋಕ್ತಾನ್ಶಿರಾಸುನಿದ್ಧಾಸ್ತ
 ಥವಾಕ್ಷತಾಸು || ೨೦ ||

ಶಿರಾ ಎಂಬ ನರಗಳು ಚುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟು ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳಿಂದ
 ಕೆತ್ತು ಹೋಗಿ ವ್ರಣಗಳುಂಟಾದರೆ ಕಾಮನಬಿಲ್ಲಿನಂತಹ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ರಕ್ತದ್ರವವು
 ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಈ ಅಗಂತುಕ ವ್ರಣದಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ
 ವಾಯುವು ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ವಾತವಿಕಾರಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕೌಬ್ಜ್ಯಂಶರೀರಾನಯನಾವಸಾದಃಕ್ರಿಯಾಸ್ತಶಕ್ತಿಸ್ತುಮುಲಾ
 ರುಜಶ್ಚ ||
 ಚಿರಾದ್ಧ್ರೋರೋಹತಿಯಸ್ಯಚಾಪಿತಂಸ್ನಾಯುನಿದ್ಧಂಪುರುಷಂ
 ವ್ಯನಸ್ಯೇತ್ || ೨೧ ||

ಶೋಷಾಭಿವೃದ್ಧಿಸ್ತು ಮುಲಾರುಜಶ್ಚ ಬಲಕ್ಷಯಸ್ಸರ್ವತಃ |
ಶೋಧಃ ||

ಕ್ಷತೇಷು ಸಂಧಿಷ್ಠು ಚಲಾಚಲೇಷು ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಕರ್ಮೋಪರ
ಮಶ್ಚ ಲಿಂಗಂ || ೨೨ ||

ಘೋರಾರುಜೋಯಸ್ಯ ನಿಶಾದಿನೇಷು ಸರ್ವಾಸ್ತು ವಸ್ಥಾಸ್ತು ಚಿನ್ಮ
ತಿಶಾಂತಿಂ ||

ಭಿಷ್ಗ್ವಿಪಶ್ಚಿದ್ವಿದಿತಾರ್ಥಸೂತ್ರಸ್ತು ಮಸ್ಥಿನಿಧಂ ಪುರುಷಂ ವ್ಯವ
ಸ್ತೇತ್ || ೨೩ ||

ನರಗಳು ಬಾಣದ ಅಲಗು ನೊದಲಾದ ಮೊನೆಯಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ
ಚುಚ್ಚಲುತ್ತಿರೂ ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಹರಿತವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಕತ್ತರಿಸ
ಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಕೌಚ್ಚುಂ ಅಂದರೆ ಆ ಅವಯವವು ಗುಚ್ಚವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು,
ಶರೀರದ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದಂತಾಗುವುದು, ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು
ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು, ಭಯಂಕರವಾದ ವೃಥೆಯಾಗುವುದು, ಬಹಳ
ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ನ್ರಣನಾಗುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಆ ಮನುಷ್ಯನ
ಸ್ವಾಯಗಳಿಗೆ ವೇಧ ಉಂಟಾಗಿದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು
ದಿನೇ ದಿನೇ ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ವೃಥೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು, ಶಕ್ತಿಯು ಕ್ಷಯಿಸು
ತ್ತಿರುವುದು, ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕು ಇರುವುದು, ಕೆಲಸಮಾಡು
ವುದಕ್ಕಾಗದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಗಳೂ ನಿಂತುಹೋಗುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು
ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಧಿಗಳಿಗೆ ಗಾಯವಾದರೆ ತೋರತಕ್ಕವುಗಳು, ಅಸ್ಥಿಗಳಿಗೆ
ಪೆಟ್ಟಾದರೆ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ಎರಡು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಭಯಂಕರವಾದ ವೇದನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಸಮಾಧಾನನಾಗಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ,
ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಅಸ್ಥಿಗೆ ಪೆಟ್ಟಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಯಥಾಸ್ತಮೇತಾನಿ ವಿಭಾವಯೇಚ್ಚ ಲಿಂಗಾನಿ ಮರ್ಮಸ್ತು ಭಿತಾಡಿ
ತೇಷು ||

ಪಾಂಡುರ್ವಿವರ್ಣಸ್ತು ಶಿತಂ ನವೇತ್ತಿ ಯೋಮಾಂಸಮರ್ಮಣ್ಯಭಿ
ಪೀಡಿತಸ್ಯಾತ್ || ೨೪ ||

ನಿಸರ್ಪಃ ಪಕ್ಷಿಘಾತಶ್ಚ ಶಿರಾಸ್ತಂಭೋಪಶಾನಕಃ ||

ಮೋಹೋನ್ಮಾದವ್ರಣಾರುಜೋಜ್ವರಸ್ತುಷ್ಣಾಹನುಗ್ರಹಃ || ೨೫ ||

ಕಾಸಶ್ಚ ದಿಫರತೀಸಾರೋಹಿಕ್ವಾಶ್ಚಾಸನ್ನವೇಪಥುಃ ||

ಷೋಡಶೋಪದ್ರವಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ವ್ರಣಚಿಂತಕೈಃ || ೨೬ ||

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಮಾರ್ಗಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆಯಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಮಾಂಸಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನ ವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಆತನು ಬೆಳಗಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಶರೀರದ ವ್ರಣವು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತದೆ, ವ್ರಣರೋಗದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕು ಉಪರೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಿಸರ್ಪವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಬಕ್ಕಗಳೇಳುವುದು, ಪಕ್ಷಪಾತವೆಂಬ ವಾಯುರೋಗ ಬರುವುದು, ನರಗಳು ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅಪತಾನಕವೆಂಬ ವಾತರೋಗ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು. ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿಯುವುದು, ವ್ರಣದ ನೋವಿನಿಂದ ಜ್ವರ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ದನಡೆಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ವಾಂತಿ, ಅತಿಸಾರ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ನಡುಕ, ಇವು ಹದಿನಾರು ವ್ರಣರೋಗದ ಉಪರೋಗಗಳೆಂದು ವ್ರಣಚಿಕಿತ್ಸೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಭವಶಾಲಿಗಳಾದ ಪಂಡಿತರುಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸದ್ಯೋವ್ರಣನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಭಗ್ವನಿದಾನ.

ಭಗ್ವಂಸಮಾಸಾದ್ವಿವಿಧಂಹುತಾಶಕಾಂಡೇಚಸಂಧೌಚಹಿತತ್ರ

ಸಂಧೌ ||

ಉತ್ಪಿಷ್ಟವಿಶ್ಲಿಷ್ಟವಿವರ್ತಿತಂಚತೀರ್ಯಗ್ಗತಂಕ್ಷಿಪ್ತಮಧಶ್ಚ

ಷಟ್ ಚ || ೧ ||

ಭಗ್ವನೆಂದರೆ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಕೈಕಾಲುಗಳಾಗಲೀ ಕೇಲುಗಳಾಗಲೀ ಮುರಿದು ಹೋಗುವುದು ಅಥವಾ ಜಜ್ಜಿಹೋಗುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು—ಕಾಂಡಭಗ್ವ, ಸಂಧಿಭಗ್ವ ಎಂಬದಾಗಿ, ಇವುಗಳೊಳಗೆ ಸಂಧಿಭಗ್ವವೆನ್ನುವುದು ಉತ್ಪಿಷ್ಟ, ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟ, ವಿವರ್ತಿತ, ತೀರ್ಯಗ್ಗತ, ಕ್ಷಿಪ್ತ, ಅಧಃಕ್ಷಿಪ್ತ ಎಂಬದಾಗಿ ಆರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸಾರಣಾಕುಂಚನವರ್ತನೋಗ್ರಾರುಕ್ ಸ್ಪರ್ಶವಿದ್ವೇಷಣ

ಮೇತದುಕ್ತಂ ||

ಸಾಮಾನ್ಯತಸ್ಸಂಧಿಗತಸ್ಯಲಿಂಗಮುತ್ಪಿಷ್ಟಸಂಧೇಶ್ಯಯಥುಸ್ಯ

ಮಂತಾತ್ || ೨ ||

ವಿಶೇಷತೋರಾತ್ರಿಭವಾರುಜಾಚವಿಶ್ಲಿಷ್ಟಜೇತಾಚರುಜಾಚನಿತ್ಯಂ |

ವಿವರ್ತಿತೇಪಾರ್ಶ್ವರುಜಶ್ಚತೀವ್ರಾಸ್ತೀರ್ಯಗ್ಗತೇತೀವ್ರರುಜೋ

ಭವಂತಿ || ೩ ||

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸಂಧಿಭಗ್ನ ವೆನ್ನುವುದರ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೆಟ್ಟುಬಿದ್ದು ನೋವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಭಾಗವನ್ನು ನೀಡುವುದು, ಬಗ್ಗಿರುವುದು ಇದ್ದಾವುದೋ ಮಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಹೇಗಿದ್ದರೂ ಭಯಂಕರವಾದ ನೋವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಆ ಭಾಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೇನೇ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ, ತಾನೂ ಮುಟ್ಟು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಉತ್ತಿಷ್ಠವೆಂಬ ಸಂಧಿಭಂಗದಲ್ಲಿ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಿರುವ ಸಂಧಿಯು ಸುತ್ತಲೂ ಬಾಕು ಇರುತ್ತದೆ, ರಾತ್ರಿ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋವಿರುತ್ತದೆ, ವಿಶ್ಲಿಷ್ಠವೆಂಬ ಸಂಧಿಭಂಗದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನೋವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳ ನಡುವೆ ನೊಂದಲನೆಯ ಉತ್ತಿಷ್ಠವೆನ್ನುವುದು ಎರಡು ಅಸ್ಥಿಗಳು ಕೂಡತಕ್ಕ ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಕೂಡಿರುವ ಎರಡು ಎಲುಬುಗಳೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣದಿಂದ ತುದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಿಕ್ಕಾಡುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಕು ಬರುತ್ತದೆ, ರಾತ್ರಿಹೊತ್ತು ಶೀತಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಡತ ಬರುತ್ತದೆ, ವಿಶ್ಲಿಷ್ಠವೆಂದರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣದಿಂದ ಕೀಲು ತಪ್ಪುವುದು, ಈ ಕೀಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದುಮಿ ನೋಡಿದರೆ ಕೀಲು ತಪ್ಪಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೈಗೆ ಕೊಂಚ ಗುಂಡಿ ಬಿದ್ದಿರುವಂತೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ವಿನರ್ತವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಂದ್ಯಸ್ಥಿಗಳು ಕೀಲು ತಪ್ಪದೆ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಕೀಲಿನ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ ನೋತವಿರುತ್ತದೆ. ತೀರ್ಯಗತವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಕೀಲಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡಿರುವ ಎರಡು ಎಲುಬುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಎಲುಬು ಮಾತ್ರ ಕೀಲನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಿಪ್ರವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಕೀಲು ತಪ್ಪಿ ಒಂದು ಎಲುಬಿನ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕೀಲು ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಧಃಕ್ಷಿಪ್ರವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಕೀಲು ತಪ್ಪಿ ಎಲುಬುಗಳು ಕೆಳ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುತ್ತವೆ, ನೋವು ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಿಪ್ರವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಎಲುಬುಗಳು ಸಮನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಡತವಿರುತ್ತದೆ. ಅಧಃಕ್ಷಿಪ್ರವೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನೋವಿರುತ್ತದೆ, ಸಂಧಿಯು ಪುನಶ್ಚ ಕೂಡಿಸಲಾರದಷ್ಟು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಿಪ್ರೇತಿಶೂಲಂವಿಷಮತ್ವಮಸ್ಥೋಃಕ್ಷಿಪ್ರೇತ್ಸಧೋರುಗ್ನಿ

ಘಟಿಶ್ಚ ಸಂಧೇಃ ||

ಕಾಂಡೇತ್ಸತಃಕರ್ಕಟಿಕಾಶ್ಚಕರ್ಣವಿಚೂರ್ಣತಂಘ್ರಿ ತಮಸ್ಥಿ

ಭಲ್ಲಿಕಾ || ೪ ||

ಕಾಂಡೇಷುಭಗ್ನಂಹೃದಿಸಾತಿತಂಚಮಜ್ಜಾ ಗತಂಚಸ್ಥಿತಿಂಚ

ವಕ್ರಂ ||

ಭಿನ್ನಂ ದ್ವಿಧಾದ್ವಾದತಥಾಸಿಕಾಂಡೇಸ್ಯ ಸ್ತಾಂಗತಾಶೋಭರುಜಾತಿ

ವೃದ್ಧಿಃ || ೫ ||

ಸಂಪೀಡ್ಯಮಾನೇಭವತೀಹಶಬ್ಧಃ ಸ್ಪರ್ಶಾಸಹಂಸ್ಯಂದನತೋದ

ಶೂಲಾಃ ||

ಸರ್ವಾಸ್ವವಸ್ಥಾಸುನಶರ್ಮಲಾಭೋಭಗ್ನಸ್ಯ ಕಾಂಡೇಬಲುಚಿಹ್ನ

ಮೇತತ್ || ೬ ||

ಭಗ್ನಂತುಕಾಂಡೇಬಹುಧಾಪ್ರಯಾತಿಸಮಾಸತೋನಾಮುಭಿ

ರೇವತುಲ್ಯಂ ||

ಸಂಧಿಭಂಗದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಕಾಂಡಭಂಗ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಾಂಡವೆಂದರೆ ಕೇಲುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಸ್ಥಿಗಳಿರತಕ್ಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಾ ಹೆಸರು. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲುಬುಗಳು ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮುರಿದುಹೋಗುವುದು, ಜಜ್ಜಿಹೋಗುವುದು, ಸಿಗರೇಳುವುದು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಂಡಭಗ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಕಾಂಡಭಗ್ನವು ಕರ್ಕಟಕ, ಅಶ್ವಕರ್ಣ, ವಿಚಾರ್ಣತ, ಪಿಚ್ಚಿತ, ಅಸ್ಥಿಭಲ್ಲಿಕಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಕಟಕವೆಂದರೆ ಎಲುವಿನ ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬನ್ನು ಕಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡುಕು ವಂತೆ ಹಿಡುಕಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಅಶ್ವಕರ್ಣವೆಂದರೆ ಹಿಡುಕಲ್ಪಟ್ಟ ಎಲುಬು ಜಜ್ಜಿಹೋಗಿ ಕುದುರೆಯ ಕಿವಿಯಂತೆ ಆಗಲವಾಗಿ ಹುಡುಕೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ವಿಚಾರ್ಣತವೆಂದರೆ ಜಜ್ಜಿಹೋದ ಎಲುಬು ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಪಿಚ್ಚಿತವೆಂದರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಎಲುಬು ಹಿಡುಕಲ್ಪಟ್ಟು ಬಾಕು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಅಸ್ಥಿಭಲ್ಲಿಕಾ ಎಂದರೆ ಹಿಡುಕಿ ಎಲುವಿನ ಮೇಲಿನ ಗಾರೆಯೊಂದೆ ಸ್ತು ಒಡೆದು ಹೋಗಿರುವುದರ ಹೆಸರು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಂಡಭಂಗವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗ ವನ್ನು ನೀಡಿದರೆ ಸ್ವಾಧೀನ ತಪ್ಪಿ ತರತರ ನಡುಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಅತಿವಾತ ವೆಂದರೆ ಎಲುಬು ಮುರಿದೇ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಜ್ಜಾಂಗತವೆಂದರೆ ಎಲುಬು ಮುರಿದು ಹೊರಕ್ಕೆ ಚಾಚುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಸ್ಥಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಜ್ಜಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಕಡೆಗೇ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಸ್ಫುಟಿತವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿದಿರು ಬಿರುಕು ಬಿಟ್ಟಂತೆ ಎಲುಬು ಒಡೆದು ಹೋಗಿರುವುದು. ವಕ್ರವೆಂದರೆ ಎಲುಬು ಸೊಟ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಭಿನ್ನವೆನ್ನುವುದು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರು ವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಇದು ಎರಡು ವಿಧವೆಂದೂ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧವೆಂದೂ ಸಾಂಖ್ಯ ಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವಯವ ಸ್ವಾಧೀನ ತಪ್ಪುವುದು, ಬಾಕು ಹೆಚ್ಚುತ್ತ ಹೋಗುವುದು, ನೋವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲೇ ಹೋಗುವುದು, ಆ ಭಾಗವನ್ನು

ಹಸಿಹಿ ನೋಡಿದರೆ ನರನರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗುವು, ಮುಟ್ಟಿದರೆ ತಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ನಡುಕ, ವೃಥೆ, ವಡತ ಇವುಗಳು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅಂದರೆ ಆ ಭಾಗವನ್ನು ಹೇಗಿಟ್ಟರೂ ಸುಖವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇವುಗಳು ಕಾಂಡಭಂಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಈ ಕಾಂಡಭಂಗದ ಹೆಸರು ಗಳನ್ನೂ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಪೂರೈಸುವುದಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನಾಮಾನುಗುಣವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಅಲೌಕಿಕನೋನಾತ್ಮವತೋಜಂತ್ರೋರ್ವಾತಾತ್ಮಕಸ್ಯಚ ||

ಉಪದ್ರವೈರ್ವಾಜುಷ್ವಸ್ಯಭಗ್ನಂಕ್ತಚ್ಛ್ರೇಣಸಿದ್ಧ್ಯತಿ || ೮ ||

ಈ ಭಂಗಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾಗಬೇಕಾದರೆ ರೋಗಿಯು ಮೃತಾಹಾರಿಯೂ ನಿಯತಾಹಾರಿಯೂ ಆಗಿರಬೇಕು, ಆಹಾರವು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವುದು, ಜ್ಞಾನ ಕಡಮೆಯಾಗಿರುವುದು. ರೋಗಿಯು ವಾತಪ್ರಕೃತಿಯವನಾಗಿರುವುದು, ರೋಗದಲ್ಲಿ ಉಪರೋಗಗಳು ಹುಟ್ಟಿರುವುದು, ಹೀಗಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸರಿ ಮಾಡುವುದು ಕಷ್ಟ.

ಭಿನ್ನಂಕಸಾಲಂಕಟ್ಯಂತುಸಂಧಿಮುಕ್ತಂತಥಾಚ್ಯುತಂ ||

ಜಘನಂಪ್ರತಿಸಿಷ್ಟಂಚವರ್ಜಯೇದ್ಧಿನಿಚಕ್ಷಣಃ || ೯ ||

ಅಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟಕಸಾಲಂಚಲಲಾಟೇಚೂರ್ಣಿತಂಚಯತ್ ||

ಭಗ್ನಂಸ್ತನಾಂತರೇಪೃಷ್ಠೇಶಂಖೇಮೂಢ್ನಿಚವರ್ಜಯೇತ್ || ೧೦ ||

ಈ ಭಗ್ನ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಎಲುಬುಗಳಲ್ಲಿ ಕಸಾಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕೆಲವು ಎಲುಬುಗಳವ, ಅವುಗಳು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಮುರಿದರೂ, ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಎಲುಬು ಮುರಿದರೂ, ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಕೀಲು ತಪ್ಪಿದರೂ, ಸೊಂಟದಲ್ಲಿಯೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಅಧಃಕ್ರಿಸ್ತವೆಂಬ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಭಂಗವುಂಟಾದರೂ ಸೊಂಟದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಕೆಳಗೆ ತೊಡೆಯ ಎಲುಬುಗಳು ಪುಡಿಯಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು, ಮತ್ತು ತಲೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕಸಾಲವೆಂಬ ಅಸ್ಥಿಗಳು ಮುರಿದುಹೋಗಿದ್ದರೂ, ಪುಡಿಯಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ, ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಎಲುಬುಗಳೇ ಸಾದರೂ ಮುರಿದಿದ್ದರೂ, ಪೃಷ್ಠವೆಂದರೆ ಅಂಡಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುರಿದಿದ್ದರೂ, ಶಂಖವೆಂಬ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾ ಮುರಿದಿದ್ದರೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಸಮ್ಯಕ್ ಸಂಧಿತಮಪ್ಯಸ್ಥಿದುರ್ನಿಜ್ಞೇಪನಿಬಂಧನಾತ್ ||

ಸಂಕ್ಷೋಭಾದ್ವಾಪಿಯದ್ಗಚ್ಛೇದ್ವಿಕ್ರಿಯಾಂತಚ್ಛವರ್ಜಯೇತ್

|| ೧೧ ||

ಮುರಿದು ಹೋದ ಎಲುಬುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಕೂಡಿಸಿದ್ದರೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದಿರೋಣ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯ ಮಾಡೋಣ, ಆ ಭಾಗಕ್ಕೇನೇ ಮತ್ತೆ ಏನಾದರೂ ಪೆಟ್ಟು ನೊದಲಾದದ್ದು ತಗಲೋಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಏನಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೆ ಮತ್ತೆ ಸರಿಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತರುಣಾಸ್ಥಿನಿನಮ್ಯಂತೇಭಿದ್ಯಂತೇನಲಕಾನಿಚ ||

ಕಸಾಲಾನಿವಿಭಜ್ಯಂತೇಸ್ವಟಿಂತಿರುಚಕಾನಿಚ

|| ೧೨ ||

ದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲುಬುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ತರುಣಾಸ್ಥಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎಲುಬುಗಳು ಬಗ್ಗುತ್ತವೆ, ನಲಕ ಎಂಬ ಎಲುಬುಗಳು ಒಡೆದುಹೋಗುತ್ತವೆ, ಕಪಾಲಗಳೆಂಬ ಎಲುಬುಗಳು ಮುರಿದು ಎರಡಾಗುತ್ತವೆ, ರುಚಕ ಎಂಬ ಎಲುಬುಗಳು ಸ್ಫುಟಿಂತಿ ಎಂದರೆ ಶಿಡಿಯುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭಗ್ನನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ನಾಡೀವ್ರಣನಿದಾನ.

ಯಕ್ಲೋಥಮಾಮಮತಿಪಕ್ಷಮುಪೇಕ್ಷತೇಜ್ಞೋಯೋಗಾ

ವ್ರಣಂಪ್ರಚುರಪೂಯಮಸಾಧಂ ಶ್ರುತಃ ||

ಅಭ್ಯಂತರಂಪ್ರವಿಶತಿಪ್ರವಿದಾರ್ಯತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಾನಿಪೂರ್ವವಿಹಿತಾನಿ

ತತಸ್ತಪೂಯಃ || ೧ ||

ತಸ್ಯಾತಿಮಾತ್ರಗಮನಾದ್ಗತಿರಿಷ್ಟೇತುನಾಡೀವಯದ್ಗತತೀ

ನಮುತಃ ತ ನಾಡೀ ||

ದೋಷ್ಯಸ್ತಿಭಿರ್ಭವತಿಸಾಪ್ಯಥಗೇಕಶಶ್ಚಸಮ್ನೂರ್ಛಿತ ರಪಿಚ

ಶಲ್ಯನಿಮಿತ್ತತೋನ್ಯಾ || ೨ ||

ನಾಡೀವ್ರಣ ಹುಟ್ಟಲು ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಶರೀರದ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಬಾಹು ಬಂದರೆ ಅದು ಪಕ್ಷವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ ಪಕ್ಷವಾದ ಮೇಲೆ ಒಡೆದು ಕೇವು ಹೊರಬೀಳುವಂತಹ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು, ಈ ರೀತಿಮಾಡದೆ ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೂ, ಬಹಳ

ವಾಗಿ ಕೇವು ಬರುತ್ತಿರುವ ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸದಿದ್ದರೂ ಆ ವ್ರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೇವು ಅಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತ್ವಕ್, ಮಾಂಸ, ಶಿರಾ, ಸ್ನಾಯು, ಸಂಧಿ, ಅಸ್ಥಿ, ಕೋಷ್ಠ, ಮರ್ಮ ಎಂಬ ದೇಹದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಡೆದುಕೊಂಡು ಒಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಕೇವು ದಾರದಂತೆ ತಾನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ದ್ವಾರಗಳ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಒಳಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ದಾರದಂತಿರುವ ನರಗಳ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಕೇವು ಹರಿಯುವಾಗ್ಯೇ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ನಾಡೀವ್ರಣವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಡೀವ್ರಣವನ್ನು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿವಾತಜನ್ಯ, ಆಗಂತುಕಕಾರಣಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ತತ್ರಾನಿಲಾತ ಪರುಷಸೂಕ್ಷ್ಮಮುಖೀಸಲಾಲಾಫೇನಾನುವಿದ್ಯ
ಮಧಿಕಂಸ್ತವತಿಕ್ಷಪಾಸು ||
ಪಿತ್ತಾತ್ಮವಾಜ್ವರಕರೀಪರಿದಾಹಯುಕ್ತಾಪೀತಸ್ಸವತ್ಯಧಿಕ
ಮುಷ್ಯಮಹಸ್ಸಚಾಪಿ || ೩ ||
ಜ್ಞೇಯಾಕಘಾದ್ಭಯಘನಾರ್ಜುನಪಿಚ್ಛಿಲಾಸ್ತಾಸ್ತಬ್ಧಾಸಕಂಡುರ
ರುಜಾರಜನೀಪ್ರವೃದ್ಧಾ ||
ದಾಹಜ್ವರಶ್ವಸನಮೂರ್ಛನನಕ್ತ್ರಶೋಷಾಯಸ್ಯಾಂಭವಂತ್ಯಭಿ
ಹಿತಾನಿಚಲಕ್ಷಣಾನಿ || ೪ ||
ತಾಮಾದಿಶೇತ್ಸವನಪಿತ್ತಕಫಪ್ರಕೋಪಾದ್ಘೋರಾನುಸುಕ್ಷಯ
ಕರೀಮಿವಕಾಳರಾತ್ರೀಂ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಕಾರಣವಾದ ನಾಡೀವ್ರಣದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವು ಒರಟಾಗಿರುತ್ತದೆ, ವ್ರಣದ ಬಾಯಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಒಡತವಿರುತ್ತದೆ, ರಾತ್ರಿವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿ ನೋರೆನೋರೆಯಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಕೇವು ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಜ್ವರ, ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ಉರಿ, ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದ ಮತ್ತು ಬಿಸಿಯಾದ ಕೇವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತದೆ. ಕಫಪ್ರಕೋಪಕಾರಣವಾದ ನಾಡೀವ್ರಣದಲ್ಲಿ ನವೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ, ವ್ರಣವು ಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಕೇವು ಮಾತ್ರ ಬೆಳ್ಳಗೆ ದಪ್ಪವಾಗಿ ರಕ್ತದೊಡನೆ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ, ಕೇವು ಸೋರುವುದು ರಾತ್ರಿಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ನಾಡೀವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದರ ಜೊತೆ

ಯಲ್ಲಿ ವೈಯ್ಯುರಿ, ಜ್ವರ, ಶ್ವಾಸ, ಮೂರ್ಛೆ, ಬಾಯಿ ಒಣಗುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗಿರುವ ಶ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತವು ಕಾಳರಾತ್ರಿಯಂತೆ ಪ್ರಾಣಹರಣಪ್ರದವಾಗಿಯೂ ಭಯಂಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು.

ನಷ್ಟಂಕಥಂಚಿದನುಮಾರ್ಗಮುದೀರಿತೇಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ಶಲ್ಯಮು
ಚಿರೇಣಗತಿಕರೋತಿ || ೫ ||

ಸಾಫೇನಿಲಂನುಥಿತಮುಷ್ಣಮಸ್ಯ ಗ್ನಿಮಿಶ್ರಂ ಸ್ರಾವಂಕರೋತಿಸಹ
ಸಾಸರುಜಾಚನಿತ್ಯಂ ||

ಆಗಂತುಕಕಾರಣಜನ್ಯವಾದ ನಾಡೀವ್ರಣವು ಹುಟ್ಟುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—
ಯಾವುದಾದರೂ ಮುಳ್ಳು, ಮೊಳೆಗಳು, ಗೂಟೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಶರೀರದ
ಯಾವ ಭಾಗಕ್ಕಾದರೂ ಹೊಕ್ಕು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕದೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತ್ವಕ್
ಮಾಂಸ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕೋಗಲಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ, ಆ ವ್ರಣ
ದಿಂದ ರಕ್ತಮಿಶ್ರವಾದ ಕೀಳು ಬಲವಂತದಿಂದ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಹೊರಬೀಳುತ್ತಿರು
ತ್ತದೆ, ಕೀಳು ಬಿಸಿಯಾಗಿಯೂ ನೊರೆಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ನಾಡೀತ್ರಿದೋಷಪ್ರಭವಾನಸಿದ್ಧೀತ್ ಶೇಷಾಶ್ಚ ತಿಸ್ರಃಖಲುಯತ್ನ
ಸಾಧ್ಯಾಃ || ೬ ||

ಶ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ನಾಡೀವ್ರಣವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲ, ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕೂ ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿದರೆ ಸಾಧ್ಯ
ವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಡೀವ್ರಣನಿವಾಸ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಭಗವದರನಿವಾಸ .

ಗುದಸ್ಯ ದ್ವ್ಯಂಗುಲೀಕ್ಷೇತ್ರೇ ಸಾರ್ವತಃ ಪಿಡಕಾರ್ತಿ ಕೃತ್ ||

ಭಿನ್ನಾ ಭಗವದರೋಚ್ಛೇಯಸ್ಸ ಚಪಂಚವಿಧೋಮತಃ || ೧ ||

ಭಗವದರವೆಂಬ ವ್ರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗುದವೆಂದರೆ ಮಲದ್ವಾರಕ್ಕೆ
ಹೆಸರು, ಈ ಮಲದ್ವಾರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡಂಗುಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವದಲ್ಲಿ
ಬಳ್ಳೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ನೋವು ಆಗಿ ಒಡೆಯೋಗಿ ವ್ರಣವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ
ಭಗವದರವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಈ ವ್ರಣವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭಗವೆಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮೂರ್ಘಸ್ಥಾನದ
ಅಕಾರವಾಗೋಣದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಕಷಾಯರೂಕ್ಷೈಸ್ತ್ವತಿ ಕೋಪಿತೋನಿಲಸ್ತ್ವಸಾನದೇಶೇಪಿದ

ಕಾಂಕರೋತಿಯಾಂ ||

ಉಪೇಕ್ಷಣಾತ್ಪ್ರಕಮುಖೈತಿ ದಾರುಣಂ ರುಜಾಚಭಿನ್ನಾರುಣಫೇ
ನವಾಹಿನೀ || ೨ ||

ತತ್ರಾಗಮೋಮೂತ್ರಪುರೀಷರೇತಸಾಂವ್ರಜೈರನ್ಯೇಕೈಶ್ಚತಪೋ
ನಕಂವದೇತ್ ||

ಈ ಭಗಂದರವೆಂಬ ವ್ರಣವು ಐದು ವಿಧ—(೧) ಶತಪೋನಕ, (೨) ಉಷ್ಣಗ್ರೀವ, (೩) ಪರಿಸ್ರಾವಿ, (೪) ಶಂಬೂಕಾವರ್ತ, (೫) ಉನ್ನಾಗ್ನಿಭಗಂದರ ಎಂಬದಾಗಿ.

ಶತಪೋನಕವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಷಾಯ ರಸ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಆಹಾರಗಳು, ರೂಕ್ಷ ಅಂದರೆ ಜಿಡ್ಡಿಲ್ಲದ ಆಹಾರಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸೋಣದರಿಂದ ದೇಹಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಸಿತವಾಗಿ ಅಪಾನದ್ವಾರ ಅಂದರೆ ಮಲದ್ವಾರದ ಹತ್ತಿರ ಕುರವನ್ನೆಬ್ಬಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ಕುರಕ್ಕೆ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆದರಂತೂ ಸರಿಯೆ, ಹಾಗೆ ನಡೆಯಿಸದೆ ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಆ ಕುರವೇ ಪಕ್ಷವಾಗಿ ಭಯಂಕರವಾದ ವೇದನೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಒಡೆದು ಕೆಂಪಗೆ ನೊರೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತದೆ, ಆ ಕುರದ ದ್ವಾರದಿಂದಲೇ ಮಲಮೂತ್ರಗಳು, ರೇತಸ್ಸು ಎಂದರೆ ವೀರ್ಯ ಇವುಗಳು ಸಹಾ ಹೊರಬೀಳುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಕುರದಲ್ಲಿ ಹುತ್ತುದ ಬಾಯಿ ನಂತೆ ಅನೇಕ ವ್ರಣಗಳುಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಶತಪೋನಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪ್ರಕೋಪಣೈಃ ಪಿತ್ತಮತಿಪ್ರಕೋಪಿತಂ ಕರೋತಿ ರಕ್ತಾಂ ಪಿಟಿಕಾಂ
ಗುದಾಶ್ರಿತಾಂ ||

ತದಾಶುಸಾಕಾಹಿಮಪೂತಿನಾಹಿನೀ ಭಗಂದರಂತೂಷ್ಣುರೋ
ಧರಂವದೇತ್ || ೪ ||

ಉಷ್ಣಗ್ರೀವವೆಂಬ ಭಗಂದರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಸಿಕ್ಕುವ ಪ್ರಕುಸಿತವಾಗಿ ಮಲದ್ವಾರದ ಹತ್ತಿರ ಮೊದಲು ರಕ್ತ ಕುರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಅದೇ ಕುರವೇ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಪಕ್ಷವಾಗಿ ಬಿಸಿಯಾದ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಕೀವುಗಳನ್ನು ಸೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಉಷ್ಣಗ್ರೀವವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಕಂಡೂಯನೋಘನಸ್ರಾವೀಕಶಿನೋಮಂದವೇದನಃ ||

ಶ್ಲೇತಾವಭಾಸಃ ಕಫಜಃ ಪರಿಸ್ರಾವೀಭಗಂದರಃ

|| ೫ ||

ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ವಿಭಗಂದರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕುರದಲ್ಲಿ ನವೆ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಅದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ಕೀವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು, ಕುರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ಅದುಮಿ ನೋಡಿದರೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು, ನೋವು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು ಕೈಲ್ಲ, ಕುರವು ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದು ಕಫದೋಷಜನ್ಯವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಎಂಬ ಭಗಂದರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಬಹುವರ್ಣರುಜಾಸ್ತ್ರವಾಪಿಡಕಾಗೋಸ್ತುನೋಪಮಾ ||

ಶಂಬೂಕಾವರ್ತವನ್ನಾಡೀಶಂಬೂಕಾವರ್ತಕೋನುತಃ || ೬ ||

ಶಂಬೂಕಾವರ್ತವೆಂಬ ಭಗಂದರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಈ ಭಗಂದರವು ನಾಸಾ ದೋಷಪ್ರಕೋಪಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಾದ ಕಾರಣ ಇದರ ಕುರವ ಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ಸ್ವರವು ದ್ರವದ ಬಣ್ಣ ಇವು ನಿಯತವಾಗಿಲ್ಲದೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಕುರಗಳು ಹಸುವಿನ ಮೊಲೆಯಂತಿರುತ್ತವೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವೇದನೆಯು ನದೀಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಳಿಯಂತೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಶಂಬೂಕಾವರ್ತಭಗಂದರವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಕ್ಷತಾದ್ಗತಿಸಾಯುಗತಾವಿನರ್ಧತೇಹ್ಯುಪೇಕ್ಷಣಾತ್ ಸ್ತುಕ್ರಮಯೋವಿದಾರ್ಯತೇ ||

ಪ್ರಕುರ್ವತೇಮಾರ್ಗಮನೇಕಧಾಮುಖ್ಯವ್ರಣೈಸ್ತದುನ್ಮಾರ್ಗಭಗಂದರಂವದೇತ್ || ೭ ||

ಉನ್ಮಾರ್ಗಭಗಂದರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗುದವ್ವಾರದ ಹತ್ತಿರ ಮುಳ್ಳು ಮೊಳೆ ಮೊದಲಾದವು ಬಡಿಯೋಣದರಿಂದ ಗಾಯವಾಗಿ ವ್ರಣವಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡದೆ ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಕ್ರಮಿಗಳಾಗುವುದು, ವ್ರಣವು ಒಡದು ಹೋಗಿ ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಂಧ್ರಗಳು ಬಿದ್ದು ಅದರಿಂದ ಸ್ರಾವಗಳು ಆಗುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಉನ್ಮಾರ್ಗಭಗಂದರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಘೋರಾಸ್ನಾಧಯಿತುಂದುಖ್ವಾಸ್ತವವನಭಗಂದರಾಃ ||

ತೇಷ್ವಸಾಧ್ಯಃ ಸ್ತ್ರೀದೋಷೋತ್ಥಃ ಕ್ಷತಜಶ್ವವಿಶೇಷತಃ || ೮ ||

ಸಾಧ್ಯಾಸಾಧ್ಯ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಭಗಂದರಗಳೆಂಬ ವ್ರಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭಯಂಕರಗಳಾದವುಗಳು, ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿ ಸಾಧಿಸುವುದು ಸರಮು ದುಃಖ,

ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಭಗಂದರವು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಗುದಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗಾಯವಾಗಿ ಆ ಗಾಯವು ಭಗಂದರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದ್ದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೇ ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ನಾತಮೂತ್ರಪುರೀಷಾಣಿಕ್ರಿಮಯಶ್ಚುಕ್ರಮೇವಚಃ ||

ಭಗಂದರಾತ್ ಸ್ವಂತಸ್ತುನಾಶಯಂತಿತಮಾತುರಂ || ೯ ||

ಅಪಾನನಾಯು, ಮಲ, ಮೂತ್ರ, ಶುಕ್ರಧಾತು, ಇವುಗಳು ಆ ದ್ವಾರದಿಂದ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಅದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಸತ್ತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಯೇ ಬಿಡಬಹುದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭಗಂದರನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಉಪದಂಶನಿದಾನ.

ಹಸ್ತಾಭಿಘಾತಾನ್ನಖದಂತಸಾತಾದಧಾವನಾದ್ರತ್ಯತಿಸೇವ

ನಾದ್ವಾ ||

ಯೋನಿಪ್ರದೋಷಾಚ್ಚಭವಂತಿಶಿಶ್ನೇಪಂಚೋಪದಂಶಾನಿವಿಧಾಪ

ಚಾರ್ಯಃ || ೧ ||

ಉಪದಂಶವೆಂಬ ರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಈ ಉಪದಂಶವೆಂಬ ರೋಗವು ಪುರುಷರ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನವೆನ್ನಿಸುವ ಶಿಶ್ನಕ್ಕೆ ಸಂಭವಿಸುವ ರೋಗ, ಕಾಮುಕರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿವೇಕವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಭೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಾಧೀನರಾದ ಪುರುಷರ ಶಿಶ್ನವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಎಳೆಯುವುದು, ಉಗುರಿನಿಂದ ಜಿಗಟುವುದು, ಅಥವಾ ಕೈಯಿಂದಲೇ ಶಿಶ್ನವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಾಗ್ಯೆ ಹಿಂಗಸರ ಉಗರಿನ ಎಟು ಶಿಶ್ನಕ್ಕೆ ಬೀಳುವುದು. ಸಂಭೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಶಿಶ್ನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಾಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಆಗ್ಯ ಶಿಶ್ನಕ್ಕೆ ಅವರ ಹಲ್ಲು ತಗಲುವುದು. (ಇದೆಲ್ಲಾ ಸಂಭವವೇ ಎಂದು ಅನೇಕರು ಅಲೋಚಿಸಬಹುದು, ಕಾಮಕಾಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ಸುಕರಾದ ಮತ್ತು ಕಾಮನಿರೋಧ ಮಾಡಲಾರದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮಗೆ ಕೇವಲ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದ ಪುರುಷರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಚೇಷ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಕೇಳಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯಗಳು ನಿಶ್ಚಯವೆಂದೇ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.) ಸ್ತ್ರೀಸಮಾಗಮಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರು ತಮ್ಮ ಶಿಶ್ನವನ್ನು ಪ್ರಕ್ಷಾಲನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ರತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ರಮಿಸಿದ ಮಲವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇರಗೊಡುವುದು, ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂಭೋಗ

ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಶಿಶುಕ್ಕೆ ಇನ್ನೇನಾದರೂ ಪೆಟ್ಟು ತಾಗುವುದು, ಯೋನಿ-
ಅಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಅಂದರೆ ಆ ಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ ಕೂದಲು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಸಂಭೋಗದ ಸಂಭ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶಿಶುಕ್ಕೆ ಉಪಹತಿ
ಯಾಗುವುದು, ಮತ್ತು ನಾತಾದಿದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಯೋಗ್ಯವ
ಯವನು ಕೆಟ್ಟಿರುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪುರುಷರ ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯವಾದ ಶಿಶು
ದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಉಪದಂಶಗಳೆಂಬವಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಸತೋದಭೇದೈಸ್ಪುರಣೈಸ್ಸಕೃಷ್ಣೈಸ್ಫೋಟೈರ್ವ್ಯವಸ್ಯೇತ್ ಪವ
ನೋಪದಂಶಂ ||

ಪೀತ್ಯರ್ಬಹುಕ್ಲೇದಯುತ್ಯೈಸ್ಸದಾಹೈಃಪಿತ್ತೇನರಕ್ತಾತ್ಪ್ರಿಶಿತಾವ
ಭಾಸೈಃ || ೨ ||

ಸ್ಫೋಟೈಸ್ಸಕೃಷ್ಣೈರುಧಿರಂಸ್ರವಂತಂರಕ್ತಾತ್ಕಂಠಿತ್ವ
ಸಮಾನಲಿಂಗಂ ||

ಸಕಂಡುರೈಶ್ಶೋಥಯುತ್ಯೈರ್ನುಹದ್ಭಿಶ್ಚೈರ್ಹೈರ್ನೈಸ್ಪ್ರವ
ಯುತ್ಯೈಃಕಫೇನ || ೩ ||

ಉಪದಂಶವ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ನೋವು,
ವಡತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ವ್ರಣವು ಏಡಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಬಕ್ಕೆಗಳಾ
ಗಲಿ ಕುರಗಳಾಗಲಿ ಕಪ್ಪಾಗಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತ್ಸ್ರಕೋಪಜನ್ಯ
ವಾದ ಉಪದಂಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಕ್ಕೆಗಳು ಹಳದಿಯ ಒಣ್ಣವಾಗಿರು
ವುದು, ಬಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರು ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ಉರಿಯೂ
ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತೋಪದಂಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಬಕ್ಕೆಗಳು
ಮಾಂಸದ ಮುದ್ದೆಯಂತೆ ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಕೊಂಚ ಕಪ್ಪು ಒಣ್ಣ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ
ಯೂ ಇರಬಹುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಬಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ರಕ್ತವು ಹೊರಡುತ್ತಲೇ ಇರು
ವುದು, ಪಿತ್ತೋಪದಂಶದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ
ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉಪದಂಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನನೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರು
ವುದು, ಬಾಕು ಇರುವುದು, ಬೊಕ್ಕೆಗಳು ದಪ್ಪವಾಗಿರುವುದು, ಬಿಳ್ಳಿಗಿರುವುದು.
ಅದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ದ್ರವವು ಬಿಳಿಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು, ಇದು ಕಫೋಪ
ದಂಶದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ನಾನಾವಿಧಸ್ರಾವರುಜೋಪಪನ್ನಮಸಾಧ್ಯಮಾಹುಸ್ತ್ರಿಮಲೋಪ
ದಂಶಂ ||

ವಿಶೀರ್ಣಮಾಂಸಂಕ್ರಮಿಭಿಃಪ್ರಜಗ್ಧಂಮುಷ್ಯಾವಶೇಷಂಪರಿ
ವರ್ಜಯೇಚ || ೪ ||

ವ್ರಣದಿಂದ ಸ್ವವಿಸುವ ದ್ರವವು ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು, ನೋವು, ವ್ಯಥೆ, ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಉಪದಂಶವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮಾಂಸವು ಶೀಳ ಹೋಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿರುವುದು, ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಶಿಶ್ನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಂದು ಫಲಕೋಶವನ್ನು (ವೃಷಣ) ಮಾತ್ರ ಉಳಿಸಿರುವುದು ಹೀಗಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸದೆ ಬಿಡಬೇಕು.

ಸಂಜಾತಮಾಶ್ರೇಣಕರೋತಿಮೂಢಃಕ್ರಿಯಾಂನರೋಯೋ
ವಿಷಯೇಪ್ರಸಕ್ತಃ ||
ಕಾಲೇನಶೋಥಕ್ರಿಯುದಾಹಸಾಕೈರ್ವಿಶೇರ್ಣಶಿಶ್ನೋಮ್ರಿಯತೇ
ಸತೇನ || ೫ ||

ಶಿಶ್ನದ ಮೇಲೆ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ರಣಗಳು ಹುಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಬೇಕು, ವಿಷಯಾಸಕ್ತನಾಗಿ ಅಂದರೆ ವೈಧುನವನ್ನು ಬಿಡಲಾರದೆ ಶಿಶ್ನವನ್ನು ರೋಗವಿರುವಾಗ್ಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತ ಬಂದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಕಾಲ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಶಿಶ್ನದ ಮೇಲೆ ಬಾಕು ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಹುಳಬೀಳುವುದು, ಉರಿಯಾಗುವುದು, ಶಿಶ್ನವೆಲ್ಲಾ ಕೊಳತು ಶೀಳಹೋಗುವುದು, ಹೀಗಾಗಿ ವ.ನುಷ್ಯನು ಸಾಯುತ್ತಾನೆ.

ಅಂಕುರೈರಿವಸಂಘಾತ್ರೈರುಪರೈರ್ದಂಸ್ಥಿತ್ಯೈಃ ||
ಕ್ರಮೇಣಜಾಯತೇವರ್ತಿಸ್ತಾಮ್ರಚೂಡಶಿಖೋಪಮಾ || ೬ ||
ಕೋಶಸ್ಯಾಭ್ಯಂತರೇಸಂಧಾಸರ್ವಸಂಧಿಗತಾಪಿನಾ ||
ಸವೇದನಾಪಿಚ್ಛಿಲಾಚದುಶ್ಚಿಕಿತ್ಸಾತ್ರಿದೋಷಷಾ || ೭ ||
ಲಿಂಗವರ್ತರಭಿಖ್ಯಾತಾಲಿಂಗಾರ್ಶಇತಿಚಾಪರೇ ||

ಲಿಂಗಾರ್ಶಸ್ತಂ ವ್ರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಶಿಶ್ನದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ರಣಗಳ ಮಗ್ಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮೊಳಕೆಗಳಂತಾಗುವುದು, ಕ್ರಮೇಣ ಮೊಳಕೆಗಳು ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಾ ಗಂಡುಕೋಳಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಜುಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಗರಗಸದ ಹಲ್ಲಿನಂತೆ ತೋರುವುದರ ಹಾಗಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ವಿಧವಾದ ಮಾಂಸಾಂಕುರಗಳು ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯ ಮೊಳಕೆಗಳ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾರ್ಶಸ್ತೆಂದು ವೈದ್ಯರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಈ ಲಿಂಗಾರ್ಶಸ್ಸು ಕೋಶದ ಹತ್ತರ ಎಂದರೆ ಫಲಕೋಶ (ವೃಷಣ)ದ ಹತ್ತರಲೂ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದ ಸಮಸ್ತ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟಬಹುದು, ವೇದನೆಯು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಸ್ವಾವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದದ್ದು,

ಇದನ್ನೇ ಲಿಂಗವರ್ತಿ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಲಿಂಗಾರ್ತಸ್ತೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಇತ್ತೀಚಿನ ವೈದ್ಯರುಗಳು ಉಪದಂಶವೆಂದರೆ ಮೇಹದ ಹುಣ್ಣುಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಸಿಫಿಲಿಸ್ ಎಂಬದಾಗಿ ಆಂಗ್ಲೀಯ ವೈದ್ಯರು ವ್ಯವಹರಿಸುವ ವ್ರಣಗಳೂ ಉಪದಂಶ ವ್ರಣಗಳೂ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಅವರುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಆದರೆ ಮಾಧವನಿದಾನದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಉಪದಂಶವೆಂಬದಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಹ ವ್ರಣಗಳು ಉಪದಂಶವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರವು, ಮೇಹವ್ರಣಗಳು ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಮತ್ತು ಪುರುಷರಿಗೆ ಸಹಾ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ ಉಪದಂಶ ವ್ರಣಗಳು ಪುರುಷರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆಂದು ಸುಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉಪದಂಶವೆಂದರೆ ಮೇಹಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಗಂಡಸರಿಗೆ ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಸಹಾ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹುಣ್ಣುಗಳೇ, ಇವಕ್ಕೆನೇ ಸಿಫಿಲಿಸ್ ಎಂದು ಆಂಗ್ಲವೈದ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಪದಂಶನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಶೂ ಕ ದೋ ಷ ನಿ ದಾ ನ .

ಅಕ್ರಮಾಚ್ಛೇಫಸೋವ್ಯದ್ಧಿಯೋಭಿವಾಂಛಿತಮೂಢಫೀಃ ||

ವ್ಯಾಧಯಸ್ತಸ್ಯಜಾಯಂತೇದಶಚಾಷ್ಟಾಜಶೂಕಜಾಃ || ೧ ||

ಶೂಕದೋಷನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—“ದಂತಕಾಷ್ಠಂಚತ್ಸಿಂಚಯ ಧಾಸ್ಥ್ಯಾಲಂತಥಾಸುಖಂ” ಎಂದರೆ ಪುರುಷರ ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯವಾದ ಶಿಶ್ನವು ದಪ್ಪವಾಗಿದ್ದಷ್ಟೂ ರಶಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಸುಖಕರವಂತೆ, ದಪ್ಪವಾಗಿ ಶಿಶ್ನವಿರುವವರೊಡನೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಕಾಮೋಪಭೋಗವನ್ನನುಭವಿಸಲು ಬಹಳವಾಗಿ ಮೋಹಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ, ಇದು ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ವಾತ್ಸರ್ಯನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ, ಶಿಶ್ನವು ಕೆಲವರಿಗೆ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣವಾಗಿರುವುದುಂಟು, ಅಂತವರು ಸ್ತ್ರೀಯರೊಡನೆ ರಮಿಸಿ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಲಾರರು, ಅವರುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಶ್ನವು ಗಾರ್ಧಪಶಿಶ್ನದಂತೆ ದಪ್ಪವಾಗಿ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅವರುಗಳಿಗೋಷ್ಠರ ಶಿಶ್ನವೃದ್ಧಿಕರಣ (ಸ್ಥೂಲೀಕರಣ) ಯೋಗವನ್ನು ಕಾಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ, ಅಂತಹ ಉಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಕವೆಂಬ ಜಲಪ್ರಾಣಿಯನ್ನು ಅರದು ಶಿಶ್ನಕ್ಕೆ ಲೇಪನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಒಂದು ಲಿಂಗವೃದ್ಧಿಕರಣೋಪಾಯ, ಅಶ್ವಗಂಧಾದಿತ್ಯೇವನ್ನು ಸ್ತನಗಳು ದಪ್ಪವಾಗಿಲ್ಲದ

ಹೊಂಸರು, ಶಿಶ್ನ ದಪ್ಪಸಾಲದ ಗಂಡಸರು ಸಹಾ ಲೇಪಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ವೃಂದಿ
ಯಾಗುತ್ತವೆ, ಇದು ಸೌಮ್ಯೋಪಾಯ, ಇಂತಹ ಉಪಾಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ
ಶೂಕವೆಂಬ ಕ್ರಿಮಿಯನ್ನು ಅರದು ಲೇಪಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದರಿಂದ ಲಿಂಗವೃಂದಿ
ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕ್ರೂರವಾದ ಉಪಾಯ, ಕೆಲವರು ಬುದ್ಧಿಗೇಡಿಗಳು ಈ
ಉಪಾಯದಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಿಶ್ನವನ್ನು ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದರಿಂದ ಸುಖ
ಪಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ, ಜಲಶೂಕವೆಂಬ ವಿಸಜಂತುವಿನ ಸಂಪರ್ಕ
ದಿಂದ ಅಂತವರ ಶಿಶ್ನವು ಸ್ಥೂಲವಾಗುವ ಬಗೆಯ ವ್ರಣರೋಗಗ್ರಸ್ತವಾಗುತ್ತದೆ,
ಇಂತಹ ವ್ರಣಗಳು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧ.

ಗೌರಸರ್ವಪಸಂಸ್ಥಾನಾಶೂಕದುರ್ಭಗ್ನಹೇತುಕಾ ||

ಪಿಡಕಾಶ್ಲೇಷ್ಮವಾತಾಭ್ಯಾಂಜ್ವೇಯಾಸರ್ವಪಿಕಾತುಸಾ || ೨ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಪಿಕಾ ಎಂಬುವುದು ಜಾತಿಯ
ವ್ರಣ—ಈ ವ್ರಣವು ಶಿಶ್ನದ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಸಾಸುವೆಯ ಕಾಳಿನಂತಹ ಬಳ್ಳಿಗಳು
ಎದ್ದು ಕೇವಾಗಿ ಕಲಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ಈ ವ್ರಣವು ಶಿಶ್ನವೃಂದಿ
ಗೋಸ್ಕರ ಮಾಡತಕ್ಕ ಜಲಶೂಕವೆಂಬ ವಿಸಜಂತುವಿನ ಲೇಪನದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಾಗು
ವುದರಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲಿ “ಶೂಕದುರ್ಭಗ್ನಹೇತುಕಾ” ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ
ಪಾಠವಿದೆ, ಅಂದರೆ ಯೇನಿದೋಷದಿಂದಲೂ ಇಂತಹ ವ್ರಣವುಂಟಾಗುತ್ತದೆಂಬ
ಭಾವ, ಈ ವ್ರಣಗಳು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ
ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕರಿನಾವಿಷಮೈರ್ಭುಗ್ನೈರ್ವಾಯುನಾಷ್ಟೀಲಿಕಾಭವೇತ್ ||

ಶೂಕೈರ್ಯತ್ಪುರಿತಂಶಶ್ವತ್ ಗ್ರಥಿತಂನಾಮತತ್ ಕಘಾತ್ || ೩ ||

ಅಷ್ಟೀಲಿಕಾ ಎಂಬುವುದೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ವ್ರಣ, ಮೂರ್ಘ
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಚಪ್ಪಟೆಯಾಗಿ ಅರ್ಧಾಣೆ ಮೂರುಕಾಸು
ಗಳ ಅಗಲಕ್ಕೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ರಕ್ತಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತದೆ, ಇದನ್ನು ವಾತಪ್ರಕೋ
ಪಜನ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಗ್ರಥಿತವೆಂಬ ವ್ರಣವು ಲಿಂಗರರ್ಧನೋಪಾಯ
ಗಳು ತಪ್ಪಾಗೋಣದಂಥಲೂ ದುಷ್ಟಯೇನಿ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದಲೂ ಮೂರ್ಘ
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಣ್ಣ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಗಂಟುಗಳು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಕುಂಭಿಕಾರಕ್ಷಪಿತ್ತೋತ್ಥಾಜಾಂಬವಾಸ್ಥಿನಿಭಾಶುಭಾ ||

ತುಲ್ಯಜಾಂತ್ಯಲಜೀಂವಿದ್ಯಾದ್ಯಥಾವ್ರೋಕ್ತಾಂವಿಚಕ್ಷಣಃ || ೪ ||

ಕುಂಭಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ—ಈ ವ್ರಣವು ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇದು ನೇರಲಬೀಜದಂತೆ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ಕಪ್ಪುಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಲಜಿ ಎಂಬುವುದು ಒಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಹಿಂದೆ ಪ್ರಮೇಹ ನಿದಾನದಲ್ಲಿ ಮೇಹರೋಗವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸದಿದ್ದರೆ ಹುಟ್ಟು ತಕ್ಕ ಮೇಹವ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಲಜಿ ಎಂಬ ವ್ರಣದಂತೆಯೇ ಇದೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಕಾರಣ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಮೃದಿತಂಪೀಡಿತಂಯಚ್ಚ ಸಂರಬ್ಧಂವಾತಕೋಪತಃ ||

ಸಾಣಿಭ್ಯಾಂಭೃತಸಂಮೂಢೇಸಮ್ನೂಢಸಿಡಕಾಭನೇತ್ || ೫ ||

ಮೃದಿತವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಲಿಂಗವೃದ್ಧಿಗೋಚರವಾಗಿ ಲೇಪನವನ್ನು ಹತ್ತಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಲಿಂಗವನ್ನು ಹಿಸಿಕಿಕೊಳ್ಳಿ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ವಾತ ಪ್ರಕೋಪವಾಗಿ ಲಿಂಗದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ರಣಗಳಾಗುವುದು, ಸಮ್ನೂಢ ಪಿಟಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಪೂವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಲಿಂಗ ವರ್ಧಕವಾದ ಔಷಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಕೈಯಿನಿಂದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಸವರುತ್ತಿರುವುದು, ಬಗ್ಗಿಸುವುದು ಪೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವ್ರಣ.

ದೀರ್ಘಾಬಹ್ವೃಶ್ಚ ಪಿಡಕಾದೀರ್ಯಂತೇಮಧ್ಯತಸ್ತಯಾಃ ||

ಸೋಧಿಮಂಥಃ ಕಘಾಸ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಂನೇದನಾರೋಮದರ್ಷಕ್ರತ್ || ೬ ||

ಆಧಿಮಂಥವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ—ಈ ವ್ರಣವು ಕಘ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದ್ದು, ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ ಉದ್ದುದ್ದವಾದ ಅನೇಕ ವ್ರಣಗಳು ಲಿಂಗದ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದುಕೊಂಪು ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೀಳಿಹೋಗುತ್ತವೆ, ಇದರಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ವೇದನೆಯೂ ಆಗಾಗ್ಗೆ ರೋಮ ಹರ್ಷವೆಂದರೆ ರೋಮಾಂಜನವೂ ಆಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಪಿಟಿಕಾಪಿಟಿಕಾವ್ಯಾಪ್ತಾಪಿತ್ತಶೋಣಿತಸಂಭವಾ ||

ಸದ್ಮ ಕರ್ಣಿಕಸಂಸ್ಥಾನಾಜ್ಞೇಯಾಪುಷ್ಕರಿಕಾತುಸಾ || ೭ ||

ಪುಷ್ಕರಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ—ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಈ ವ್ರಣಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿದ್ದು ತಾವರೆಯ ಹುವಿನ ಹಾಗೆ ಗುಂಡಾಗಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವ ವ್ರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಪುಷ್ಕರಿಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ, ತೆನುಗಿನಲ್ಲಿ ತಾಮರ ಎಂದು ಈ ವ್ರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವರ್ತಹಾನಿಂ ಸಂಸಯೇಚ್ಛೋಚಿತಂಶೂಕದೂಷಿತಂ ॥

ಮುದ್ದಮಾಪೋಷಣಮಾರಕ್ತಾಪಿತ್ವೋದ್ಭವಾಪುಯಾ ॥ ೮ ॥

ವ್ಯಾಧಿರೇಷೋದ್ಭವಾನಾಮಶೂಕಾಜೀರ್ಣನಿಮಿತ್ತತಃ ॥

ಶೂಕವೆಂಬ ಲಿಂಗವು ಧೃವಕವಾದ ಔಷಧವ್ರವ್ಯವನ್ನು ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಸವರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ರಕ್ತವು ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗಿ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ಲೇಬರ ವಕ್ರಿಯನ್ನೇ ಕೆಡಿಸಿ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಗೊತ್ತಾಗುವಂತೆ, ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಉಂಟಾಗುವ ಆಕಾರ ಗಾತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಲಿಂಗದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮಾ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಈ ವ್ರಣಗಳು ಕೂಡ ಶೂಕವೆಂಬಂಥದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗತಕ್ಕವುಗಳೇ.

ಭಿದ್ವೈರಣಿಃ ಸಂಲಿಂಗಂಚಿತ್ತಂಯಸ್ಯಸಮತಂತಃ ॥ ೯ ॥

ಪಾತರೋವಿವಿಧವ್ಯಾಧಿಸ್ತಜ್ಞೇಯಶ್ಚಪೋಗತಃ ॥

ಶರಪೋಷಕವೆಂಬುದೆಂದರೆ ಬಗೆಯ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣ—ವಾಯು ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವವೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ರಂಧ್ರಗಳು ಬಿದ್ದು ಕೀವು ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಗಳು ಹೊರದುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಪಾತಪಿತ್ತಕೃದೋಷೋಯಸ್ತ್ವಕ್ಪಾಕೋಜ್ವರದಾಹಪೃಶ್ ॥ ೧೦ ॥

ಕಷ್ಟೈಸ್ಸೋಷೈಸ್ಸರಕ್ತಾಭಿಪಿಡಕಾಭಿನಿಪೀದಿತಂ ॥

ಯಸ್ಯವಾಸ್ತುರುಜಶ್ವೋಗ್ರಾಜ್ಞೇಯಂತಚ್ಛೋಚಿತಶಾರ್ಬುಕಂ ೧೧

ಸ್ವಕ್ಪಾಕವೆಂಬುವುದರ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ನಾಶ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಚರ್ಮವೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟು ಜ್ವರ ಮತ್ತು ಉರಿ ಸಹ ಕಂದರೆ ಆವಕ್ಕೆ ತ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ವೆಂದು ಹೆಸರು, ಕಷ್ಟೋಷಣ ಬೊಕ್ಕೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಬೊಕ್ಕೆಗಳು ಸಹ ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ವ್ರಣಯುಕ್ತವಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವಾದ ವೇದನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಹೀಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಶೋಣಿತಾರ್ಬುಕದ ವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಈ ವ್ರಣವಿರುವಾಗ್ಗೆ ಬಸ್ತಿ ಎಂದರೆ ಮೂತ್ರಕೋಶವೂ ಬಹಳ ವೇದನೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮಾಂಸದೋಷೇಣಜಾನೀಯಾದರ್ಬುಕಂಮಾಂಸಸಂಭವಂ ॥

ಶೀಠ್ಯಂತೇಯಸ್ಯಮಾಂಸಾನಿಯಸ್ಯಸರ್ವಾಶ್ಚವೇದನಾಃ ॥ ೧೨ ॥

ವಿದ್ಯಾತ್ತಂಮಾಂಸಪಾಕಂತುಸರ್ವದೋಷಕೃತಂಭಿಷಕ್ ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶೋಣಿತಾರ್ಬುಕದಂತೆಯೇ ಮಾಂಸವು ಕೆಟ್ಟು ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಮಾಂಸಾರ್ಬುಕದವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸ ಗಳೆಲ್ಲಾ ಶೀಳದಂತೆ ಭಿದ್ರವಾಗಿ ಒಡೆದು ಹೋಗುವುದು, ಸಮಸ್ತ ವಿಧವಾದ ವೇದನೆಗಳೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಂಸಪಾಕವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಸಮಸ್ತ ದೋಷಗಳೂ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದೆಂಬುದು ಬೇಕು.

ವಿದ್ರಧಿಸನ್ನಿಪಾತೇನಯಥೋಕ್ತಮಿಹಿನಿರ್ದಿಶತೇತ್ ॥ ೧೩ ॥

ಕ್ರೌಷ್ಟಾನಿಚಿತ್ತಾಣ್ಣಫವಾಶೂಕಾನಿಸಂಪಾಣಿವಾ ॥

ಪಾಶಿತಾನಿಸಚ್ಚತ್ಯಾಶುಮೇಥ್ರಂನಿರವಶೇಷತಃ ॥ ೧೪ ॥

ಕಾಲಾನಿಭೂತ್ಯಾಮಾಂಸಾನಿಶೀಠ್ಯಂತೇಯಸ್ಯದೇಹಿನಃ ॥

ಸನ್ನಿಪಾತಸಮುತ್ಥಾಂಸ್ತುತಾನ್ನಿದ್ಯಾಪ್ತಿಲಕಾಲಶಾನ್ ॥ ೧೫ ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿದ್ರಧಿನಿಪಾತದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶೂಕವ್ರಣವನ್ನು ಸನ್ನಿಪಾತವಿದ್ರಧಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲಿಂಗವೃದ್ಧಿಗೋಚರ ಔಷಧವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರ ವರ್ಣದ ಶೂಕಗಳೆಂಬ ಕ್ರಮಗಳು ವಿಷಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಒಂದು ವೇಳೆ ವಿಷಯುಕ್ತ ವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಔಷಧವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಲೇಪನಮಾಡಿದರೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲಿಂಗವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪಕ್ವವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಶಿಶುವನ್ನು ನಮಾವಶೇಷವಾಗುವಂತೆ ಕೊಳೆಯಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತವೆ, ಇಂತಹ ಲೇಪನವಿಂದ ಲಿಂಗವ ಮಾಂಸವು ಕೆಟ್ಟು ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿ ಕೊಳೆತು ಹೋಗಿ ಶೀಳಹೋಗುತ್ತ ಬಂದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತ ಜನ್ಯವಾದ ಈ ವ್ರಣವನ್ನು ತಿಲಕಾಲಕವೆಂಬದಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ತತ್ರಮಾಂಸಾರ್ಬುಕದಂಯಚ್ಚಮಾಂಸಪಾಕಶ್ಚಯಸ್ಮೃತಃ ॥

ವಿದ್ರಧಿಶ್ಚನಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿಯೇಚಸ್ಯಸ್ತಿಲಕಾಲಕಾಃ ॥ ೧೬ ॥

ಈ ಶೂಕವ್ರಣಗಳ ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಮಾಂಸಾರ್ಬುಕದವೆಂಬುವುದು, ಮಾಂಸಪಾಕವೆಂಬುವುದು, ವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬುವುದು, ತಿಲಕಾಲಕವೆಂಬುವುದು ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ಶೂಕವ್ರಣಗಳೂ ಆಸಾಧ್ಯ ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶೂಕದೋಷನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಕುಷ್ಠನಿದಾನ .

ವಿರೋಧೀನ ನ್ನಸಾನಾನಿದ್ರವಸ್ನಿಗ್ಧಗುರೂಣಚಿ ||

ಭಜತಾಮಾಗತಾಭರ್ಥಿಂನೇಗಾಂಶ್ಚಾನ್ಯಾನ್ ಪ್ರತಿಘ್ನತಾಂ || ೧ ||

ವ್ಯಾಯಾಸಮತಿ ಸಂತಾಪಮತಿಭುಕ್ತ್ವಾನಿಷೇವಿಣಾಂ ||

ಘರ್ಷುಶ್ರಮುಭಯಾರ್ತಾನಾಂದ್ರುತಂಶೀತಾಂಬುಸೇವಿನಾಂ || ೨ ||

ಅಜೀರ್ಣಾಭ್ಯಶಿನಾಂಚೈವಪಂಚಕರ್ಮಾಪಚಾರಿಣಾಂ ||

ನವಾನ್ನದಧಿಯತ್ಸ್ಯಾತಿಲಪಣಾಮ್ಲನಿಷೇವಿಣಾಂ || ೩ ||

ಮಾಷಮೂಲಕಪಿಷ್ಟಾನ್ನತಿಲಕ್ಷ್ಮೀರಗುಡಾಶಿನಾಂ ||

ಹೃದಯಂಚಾಪ್ಯಜೀರ್ಣೇನ್ನೇನಿದ್ರಾಂಚಭಜತಾಂದಿನಾ || ೪ ||

ವಿಸ್ರಾನ್ ಗುರೂನ್ ಧರ್ಷಯತಾಂಪಾಪಂಕರ್ಮಚಕುರ್ವತಾಂ ||

ಪಾತಾದಂಶ್ಚೈವೋದುಷ್ಪಾಸ್ವಗ್ರಕ್ತಂಮಾಂಸಮಂಬುಚಿ || ೫ ||

ದೂಷಯಂತಿಸಕುಷ್ಮಾನ್ಮಾಂಸಪ್ರಕೋದ್ರವ್ಯಸಂಗ್ರಹಃ ||

ಅತಃಕುಷ್ಮಾಂಜಾಯಂತೇಸಪ್ರಚೈಕಾದಶೈವಚ || ೬ ||

ಕುಷ್ಠರೋಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ವಿಷಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೋಷಪ್ರಕೋಪವನ್ನುಂಟುಮಾಕುಂತಹ ಅನ್ನಪಾನಗಳು, ದ್ರವರೂಪವಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಸ್ನೇಹಪ್ರಚೂರವಾದ ಅಂದರೆ ಕೊಬ್ಬು ಹೆಚ್ಚಾದ ಆಹಾರಗಳು, ಗರ್ವಾಹಾರಗಳು, ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಡದೆ ಸೇವಿಸುವುದು, ವಮನವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವರ್ಗವನ್ನು ಅಂದರೆ ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ಶಂಕೆಯುಂಟಾದಾಗ ತಡೆಯುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಸನಪಡುವುದು, ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು, ಶಕ್ತಿವಿಾರಿ ಶ್ರಮಪಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಹೆದರುವುದು, ಆಯಾಸಪಟ್ಟು ತಣ್ಣೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು, ಅಜೀರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂದರೆ ತಿಂದದ್ದು ಜೀರ್ಣವಾಗುವ ಮೊದಲು ಮತ್ತೆ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಪಂಚಕರ್ಮಗಳು ಅಂದರೆ ವಮನ, ವಿರೇಚನ, ಬತ್ತಿ ಮೂಸಲಾದ ಐದು ಶರೀರರೋಧನ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಮಾಡುವುದು, ಹೊಸದಾದ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಮೊಸರು, ಮಾನು, ಅತಿಯಾಗಿ ಉಪ್ಪು, ಅತಿಯಾದ ಹುಳಿ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಉದ್ದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಮೂಲಂಗಿ ಮೊದಲಾದ ಗೆಡ್ಡೆಗೆಣಸುಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಹಿಟ್ಟಿನಿಂದ ತಯಾರಾದ ತಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿನ್ನುವುದು, ಎಳ್ಳು, ಹಾಲು, ಬೆಲ್ಲ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಜೀರ್ಣ ಬಾಧೆಯು ಇರು

ವಾಗ್ಯೈ ಪ್ರೀಸಂಗಮ ಮಾಡುವುದು, ಹಗಲು ಹೊಂಚು ನಿದ್ರೆನಾಡುವುದು, ಸದ್ಭ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಗುರುಗಳು ಇವರುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು, ಅನೇಕ ಪಾಪ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಹವೂ ಆಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಾತಾದಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಶರೀರಗತವಾದ ಚರ್ಮ, ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಅಬ್ಧಾತು ಇವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಾಳುಮಾಡಿ ಕುಷ್ಠ ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ, ಕುಷ್ಠರೋಗ ಹುಟ್ಟಿದಾಗಲೇ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫ ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳು, ರಸ, ರಕ್ತ, ಜೀರ್ಣಿಸಿದ ಮಾಂಸವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೇಹಗತವಾದ ವಸ್ತುಗಳೂ ಈ ಏಳೂ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಒಳಗಡೆಗೇ ಈ ಏಳ ರಿಂದಲೂ ಕುಷ್ಠಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಈ ಕುಷ್ಠರೋಗವು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಮಹಾ ಕುಷ್ಠವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಕ್ಷುಧ್ರ, ಪಿತ್ತ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ, ವಾತಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಕುಷ್ಠಾನಿಸಪ್ತಧಾದೋಷೈಃಪೃಥಗ್ವತ್ಸಂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂಗಾಂತೈಃ ||

ಸರ್ವೇಷ್ವಪಿತ್ತಿದೋಷೇಷಾವ್ಯಪದೇಶೋಽಪಿ || ೨ ||

ಕುಷ್ಠರೋಗದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೂ ಆಗುತ್ತದೆಯಾದರೂ ಆ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ದೋಷವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅಂತಹ ದೋಷೋಲ್ಬಣಿಯಿಂದ ಕುಷ್ಠವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕುಷ್ಠರೋಗವು ವಾತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ವಾತಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಯಾವ ದೋಷವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ದೋಷದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಿಧವಾಗಿದೆ.

ದಾಹಃಕಂಡೂಸ್ತಚಿಸ್ಪಾಪಃತೋದಃಕೋಃ ಸ್ನತಿಭ್ರಮಃ ||

ವ್ರಣಾನಾಮಧಿಕಂಶೂಲಂಶೀಘ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಃ || ೩ ||

ರೂಢಾನಾಮಪಿರೂಕ್ಷತ್ವಂನಿಮಿತ್ತೇಲ್ಲೇತಿಹಂ ಪನಂ ||

ರೋಮಹರ್ಷೋಽಸೃಜಃಕಾಷ್ಠ್ಯಂಕುಷ್ಠಲಘುಮಗ್ರಜಂ || ೪ ||

ಕುಷ್ಠರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಮೈದ್ಯರಿಗೆ, ನೆನೆ, ಚರ್ಮವು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಗೊತ್ತಾಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ವೃಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಗಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ನೋವು, ವ್ರಣಗಳು ಜಾಗರೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದು ಬಹಳ ಕಾಲವಾದರೂ ಹಾಗೆಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು, ವ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ

ರೂಕ್ಷತ್ವಂ ಎಂದೆ ಒರಟು ಗುಣವೇ, ಕೊಂಚ ಕಾರಣವಿದ್ದರೂ ವ್ರಣವು ಬಹಳ ವಾಗಿ ರೇಗುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ರೋಮಾಂಚನವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ವ್ರಣಗಳಿಂದ ಹೊರಡುವ ರಕ್ತವು ಕರಗಿರುವುದು, ಇವು ಕುಷ್ಠರೋಗದಲ್ಲಿ ತಾಣ ಬರುವ ಪ್ರಥಮ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕೃಷ್ಣಾರುಣಕಪಾಲಾಭಂಯದ್ರಿಕ್ಷಂಸರುಷಂತನು ||

ಕಾಪಾಲಂತೋದಬಹುಕಂತತ್ಕುಷ್ಠಂ ವಿಷಮಂಸ್ತೃತಂ || ೧೦ ||

ನೊಡಲು ಏಳು ನಿಧಿಗಳಾದ ಮಹಾಕುಷ್ಠಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿರದವಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಪಾಲವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕುಷ್ಠರೋಗದಲ್ಲಿ ಚರ್ಮವು ಕಪ್ಪಗೂ ಮತ್ತು ಅರುಣವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಬೊಳ್ಳೆಯಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಚರ್ಮವು ಜಿಡ್ಡಿಲ್ಲದಾಗಿಯೂ ಒರಟಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ವೃಥೆ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಪಾಲಕುಷ್ಠವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರವೂ ಕಷ್ಟಕರವೂ ಆದದ್ದು.

ರುಗ್ಧಾಹರಾಗಕಂಡೂಭಿಸರೀತಂರೋಮಪಿಂಜರಂ ||

ಉದುಂಬರಫಲಾಭಾಸಂಕುಷ್ಠಮೌದುಂಬರಂನದೇತ್ || ೧೧ ||

ವೃಥೆ ಬಹಳ, ಉರಿಯು ಬಹಳ, ಚರ್ಮವೆಲ್ಲ ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಬಹಳ. ರೋಮಾಂಚವು ಬಹಳ, ನೋಡಿದರೆ ಅತ್ತಿಯ ಹಣ್ಣಿನ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಉದುಂಬರಕುಷ್ಠವೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಶ್ಲೇತಂರಕ್ತಂಸ್ಥಿರಂಸ್ತ್ರಾನಂಸ್ಥಿಗ್ಧಮುತ್ಸನ್ನಮಂಡಲಂ ||

ಕೃಚ್ಛ್ರಮನೋನ್ಯಸಂಯುಕ್ತಂಕುಷ್ಠಮಂಡಲಮುಚ್ಯತೇ || ೧೨ ||

ಮಂಡಲಕುಷ್ಠವೆನ್ನುವುದರ ಲಕ್ಷಣವೇನೆಂದರೆ—ಮೈಯ್ಯಲ್ಲಿರುವ ಕುಷ್ಠ ವ್ರಣಗಳು ಬೆಳ್ಳಗೂ ಕೆಲವು ಕೆಂಪು ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಿರಂ ಎಂದರೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ, ಸ್ತ್ರಾನಂ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರಾಡುತ್ತಲೂ, ಕೊಂಚ ವಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದರೆ ಜಿಡ್ಡು ತೋರುತ್ತಲೂ, ವ್ರಣವು ಗುಂಡಾಗಿ ಉಬ್ಬಿ ಕೊಂಡು ಇರುವುದಾಗಿಯೂ, ವ್ರಣಗಳು ಒಂದೊಂದೂ ಕಲಸಿಕೊಂಡೂ ಇರುವ ದಕ್ಕೆ ಮಂಡಲಕುಷ್ಠವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕರ್ಕಶಂರಕ್ತಪರ್ಮಂತಮಂತಶ್ಯಾವಂಸವೇಧನಂ ||

ಯದ್ರಷ್ಯಜಿಹ್ವಸಂಸ್ಥಾನಮೃಷ್ಯಜಿಹ್ವಂತದುಚ್ಯತೇ || ೧೩ ||

|| ೧೩ ||

ಋಷ್ಯಜಹ್ವವೆಂಬ ಕುಷ್ಠವ್ರಣದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು ಕಠಿನವಾಗಿ ಕೆಂಪಗೂ ನಡುವೆ ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿ ವೇದನೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಯೂ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಜಂಕೆಯ ನಾಲಿಗೆಯಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಸಶ್ವೇತಂರಕ್ತಪರ್ಮಂತಂಪುಂಡರೀಕದಳೋಪಮಂ ||

ಸೋಶ್ವೇಧಂಚಸರಾಗಂಚಪುಂಡರೀಕಂತದುಚ್ಯತೇ || ೧೪ ||

ಪುಂಡರೀಕವೆಂಬ ಕುಷ್ಠವು ಕಸುಲದ ದಳದ ಹಾಗೆ ಬಿಳಿಪು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಸಹ ಕೂಡಿದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಶರೀರದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಿಗಿಂತ ವ್ರಣವಿರುವ ಭಾಗವು ಎತ್ತರವಾಗಿಯೂ ಬಿಳುಪು ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಕೆಂಪು ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಶ್ವೇತಂತಾಮ್ರಂತನುಚಯದ್ರಜೋಘ್ನಂವಿಮುಂಚತಿ ||

ಸಾಯಶ್ವೋರಸಿತತ್ ಸಿಧ್ಧಮಲಾಬುಕುಸುನೋಪಮಂ || ೧೫ ||

ಸಿಧ್ಧ ಎಂದರೆ ಚಿಟ್ಟು ಎಂಬುವುದು—ಇದು ಕೆಂಪಗೂ ಬಿಳಿಗೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದರ ವ್ರಣಗಳು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗದಷ್ಟು ತೆಳ್ಳಗಿರುತ್ತದೆ, ಉಜ್ಜಿದರೆ ಧೂಳಿನಂತೆ ಉದುರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾಯೇಣ ಇದು ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಇಂತಹ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಹಾಲುಸೋರೆಯ ಹುವ್ವಿನ ಹಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಯತ್ಕಾಕಣಂತಿಕಾವರ್ಣಂಸಪಾಕಂತೀವ್ರವೇದನಂ ||

ತ್ರಿದೋಷಲಿಂಗಂತತ್ಕುಷ್ಠಂಕಾಕಣಂನೈವಸಿದ್ಧ್ಯತೇ || ೧೬ ||

ಕಾಕಣವೆಂಬುವುದೊಂದು ಕುಷ್ಠ—ಇದರ ಬಣ್ಣವು ಗುಲಗಂಜಯ ಬಣ್ಣದಂತೆ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಪಕ್ವವಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ವೇದನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಈ ಕಾಕಣವೆಂಬ ಕುಷ್ಠದಲ್ಲಿ ವಾತಾದಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಇದು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದ ಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಸ್ವೇದನಂಮಹಾವಾಸ್ತಯನ್ಮತ್ಸ್ಯಶಕಲೋಪಮಂ ||

ತದೇಕಕುಷ್ಠಂಚರ್ಮಾಖ್ಯಂಬಹುಲಂಹಸ್ತಿಚರ್ಮವತ್ || ೧೭ ||

ಚರ್ಮಕುಷ್ಠವೆಂಬುವುದೊಂದು ಕ್ಷುದ್ರ ಕುಷ್ಠ—ಇದಿರುವ ಭಾಗವು ಬೆವರುವುದಿಲ್ಲ, ಶರೀರದ ಬಹಳ ಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ನಾನಿಹ ನೈಯ್ಯಿನ ಹಾಗೆ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪರಗಳು ಏಳುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಶ್ಯಾವಂಕಿಣಖರಸ್ತರ್ಶಂಪರುಷಂಕಿಟಮಂಸ್ತ್ರತಂ ||

ವೈಪಾದಿಕಂಪಾಣಿಸಾದಸ್ಪಟಿನಂತೀವ್ರವೇದನಂ

|| ೧೮ ||

ಕಿಟಮವೆಂಬುವುದೊಂದು ಕುಷ್ಠ—ಇದಿರುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಣ್ಣವು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಚರ್ಮವು ಅನೆಯ ಚರ್ಮದಂತಿರುತ್ತದೆ, ನ್ರಣವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ಕಠಿನವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಕ್ರೂರವಾದ ವೇದನೆಯಿರುತ್ತದೆ, ವೈಪಾದಿಕವೆಂಬುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಕುಷ್ಠ—ಇದರಲ್ಲಿ ಕೈಕಾಲು ಬೆರಳುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಡೆದು ಹೋಗಿರುತ್ತವೆ, ಕಠಿನವಾದ ವೇದನೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಕಂಡೂಮುದ್ಧಿಸ್ವರಾಗ್ನಿಶ್ವಗಂಧೈರಲಸಕಂಚಿತಂ ||

ಸಕಂಡೂರಾಗಪಿಡಕಂದಮ್ರಮಂಡಲಮುದ್ಗತಂ

|| ೧೯ ||

ಅಲಸಕನೆಂಬ ಕುಷ್ಠವು ನೆನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೆಂಪಾದ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿಂದ ಮ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದದ್ರುಮಂಡಲನೆಂಬ ಕುಷ್ಠವು ನೆನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೆಂಪಾದ ಸ್ನಿಗ್ಧ ಸ್ನಿಗ್ಧ ಬಳ್ಳುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ರಕ್ತಂಸಶೂಲಂಕಂಡೂಮುತ್ಸಸ್ಪೋಟಿಯದ್ಗಲಿತೈಃ ||

ತಚ್ಚರ್ಮದಳಮಾಖ್ಯಾತಂಸಂಸ್ಪರ್ಶಸಹಮುಚ್ಯತೇ

|| ೨೦ ||

ಚರ್ಮದಳನೆಂಬ ಕುಷ್ಠವು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ವಪತ ನೆನೆ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ, ಮುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಸೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಬದ್ಧೈಃಪಿಡಕಾಸ್ತ್ರಾವವತ್ಯಃಸಾಮೇತ್ಯುಕ್ತಃಕಂಡುನು

ತ್ಯಸ್ತದಾಹಾಃ ||

ಸೈವಸ್ಫೋಟಿಸ್ತೀವ್ರದಾಹೈರುಪೇತಾಜ್ಞೇಯಾಪಾಣ್ಯೋಃ

ಕಚ್ಛುರುಗ್ರಾಸ್ಥಿಚೋಶ್ಚ || ೨೧ ||

ಪಾಮಾ ಎಂದರೆ ಕಜ್ಜಿಗೆ ಹೆಸರು, ಸ್ನಿಗ್ಧ ಪುಟ್ಟ ಅನೇಕ ಬಳ್ಳುಗಳು ನೀರಾಡುತ್ತ ನೆನೆಯಿಂದಲೂ ಉರಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಪಾಮಾ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಈ ಕಜ್ಜಿಗಳು ಭಯಂಕರವಾದ ಉರಿಯೊಡನೆಯೂ ನೆನೆಯೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸ್ಫೋಟಾಶ್ಯಾವಾರುಣಾಭಾಸಾವಿಸ್ಫೋಟಾಸ್ಕಸ್ತನುತ್ಪಚಃ ||

ರಕ್ತಂಶ್ಯಾವಂಸದಾಹಾರ್ತಿಶತಾರುಃಸ್ಯಾದ್ಭಯವ್ರಣಂ

|| ೨೨ ||

ಕೆಂಪಗೂ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿರಲೂ ಇರುವ, ಮುಟ್ಟಿದರೂ ಒಡೆದುಹೋಗು-
ತಕ್ಕಂತಹ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿಗೆ ವಿಸ್ಫೋಟಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಂಪಗೂ ಧೂಮ್ರವರ್ಣ-
ವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮತ್ತು ಉರಿ ಬಾಧೆ ಬಹಳವಾಗಿರುವ ಬಳ್ಳೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ
ಶತಾರು ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಸಕಂಡೋಪಿಡಕಾಶ್ಯಾವಾಬಹುಸ್ರಾವಾ ವಿಚರ್ಚಿಕಾ ||

ವಿಚರ್ಚಿಕ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಕುಷ್ಠ, ಇದರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳೆಗಳು
ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣದವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ನೆನೆ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಯಾವಾಗಲೂ
ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವು ಆ ಬಳ್ಳೆಗಳಿಂದ ಹೊರಬೀಳುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಖರಂಶ್ಯಾವಾರುಣಂರೂಕ್ಷಂನಾತಕುಷ್ಠಂಸನೇದನಂ || ೨೩ ||

ಪಿತ್ತಾತ್ಮಕುಢಿತಂದಾಹರಾಗಸ್ರಾವಾನ್ವಿತಂಮುತಂ ||

ಕಘಾತ್ ಕ್ಲೇದಿಘನಂಸ್ನಿಗ್ಧಂಸಕಂಡೋಶೈತ್ಯಗೌರವಂ || ೨೪ ||

ದ್ವಿಲಿಂಗಂದ್ವಂದ್ವಜಂಕುಷ್ಠಂತ್ರಿಲಿಂಗಂಸಾನ್ನಿಪಾತಿಕಂ ||

ದೋಷಭೇದನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕುಷ್ಠರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—
ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕುಷ್ಠರೋಗದಲ್ಲಿ ಕುಷ್ಠವಿರುವ ಭಾಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ
ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಕಠಿನವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿ
ಯೂ ಕೆಂಪಗೂ ಇರುತ್ತದೆ, ವ್ರಣದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೈಯಿಟ್ಟರೆ ಜಡ್ಡಿರುವು-
ದಪ್ಪಿಲ್ಲ, ವೇದನೆ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕುಷ್ಠರೋಗ-
ದಲ್ಲಿ ಕುಷ್ಠವ್ರಣವಿರುವ ಭಾಗವು ಬಿಂದುಹೋದಂತಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ
ಉರಿ, ಕೆಂಪುಸ್ರಾವ ಇವುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ, ಕಘಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕುಷ್ಠರೋಗ-
ದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ವ್ರಣವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಜಡ್ಡಿಾಗಿರುವುದು,
ವ್ರಣದಲ್ಲಿ ನೆನೆ, ಶೈತ್ಯ, ಗುರುತ್ವ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳು
ಪ್ರಕೋಪ ಹೊಂದಿದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ಎರಡು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ
ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಕುಷ್ಠರೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ಮೂರು
ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ತ್ವಕ್ ಸ್ಥೇವೈವರ್ಣ್ಯಮಂಗೇಷುಕುಷ್ಠೇರೌಕ್ಷ್ಯಂಚಜಾಯತೇ || ೨೫ ||

ತ್ವಕ್ ಸ್ವಾಪೋರೋಮಹರ್ಷತ್ವಸ್ಥೇದಸ್ಯಾತಿಪ್ರವರ್ತನಂ ||

ಕುಷ್ಠವ್ರಣವು ಚರ್ಮವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವಯವಗಳು ಬಣ್ಣಗೆಟ್ಟು
ಹೋಗುವುದು, ಕುಷ್ಠವ್ರಣವು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ತರಕಲಾಗಿ ಜಡ್ಡಿಲ್ಲದಂತೆ ಕಾಣು-

ವುದು, ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವು ಹೋಗಿಬಿಡುವುದು, ದೋಮಾಂಚನವಾಗುವುದು, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಬೆವರು ಬರುವುದು, ಇದೆಲ್ಲವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಕಂಡೂರ್ವಪೂಯಕಶ್ಚೈವಕುಷ್ಠೇಶೋಣಿತಸಂಶ್ರಿತೇ || ೨೬ ||

ಕುಷ್ಠರೋಗವು ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನೆನೆ, ಕೆರದರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೇವು ಬರುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಬಾಹುಲ್ಯಂವಕ್ತ್ರಶೋಷಶ್ಚ ಕಾರ್ಕಶ್ಯಂಪಿಡಕೋದ್ಗಮಃ ||

ತೋದಃಸ್ಪೋಟಃಸ್ಥಿರತ್ವಂಚಕುಷ್ಠೇಮಾಸಸಮಾಶ್ರಿತೇ || ೨೭ ||

ಕುಷ್ಠರೋಗವು ಮಾಂಸದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮುಖವು ಬಾಡಿ ಹೋಗುವುದು, ಕುಷ್ಠವ್ರಣವು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಭಾಗವು ಕಶಿನವಾಗಿರುವುದು, ಗುಳ್ಳೆಗಳೇಳುವುದು, ವೃಥೆ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ಬಿರಕು ಬಿಟ್ಟು ಒಡೆಯುವುದು, ಚರ್ಮವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಮಾಂಸಗತ ಕುಷ್ಠದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕಾಣ್ಯಂಗತಿಕ್ಷಯೋಂಗಾನಾಂಸಂಭೇದಃಕ್ಷತಸರ್ಪಣಂ ||

ಮೇದಸ್ಥಾನಗತೇಲಿಂಗಂಪ್ರಾಗುಕ್ತಾನಿಶಘೈವಚ || ೨೮ ||

ಕುಷ್ಠರೋಗವು ಮೇದೋಧಾತುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೆ—ಕೈ ಕಾಲು ಜೀವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೊಂಡವಾಗುತ್ತ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಗಮನಾ ಗಮನ ಶಕ್ತಿಗಿಲ್ಲವಂತಾಗುವುದು, ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಡೆದು ಸೋರುವುದು, ಕ್ರಮೇಣ ವ್ರಣಗಳು ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತ ಬರುವುದು, ಅಲ್ಲದೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕುಷ್ಠರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ತೋರುತ್ತ ಬರುವುದು.

ನಾಸಾಭಂಗೋಕ್ಷಿರಾಗಶ್ಚಕ್ಷತೇಷುಕ್ರಿಮಿಸಂಭವಃ ||

ಸ್ವರೋಪಘಾತಶ್ಚ ಭವೇದಸ್ಥಿಮಜ್ಜಸಮಾಶ್ರಿತೇ || ೨೯ ||

ಕುಷ್ಠರೋಗವು ಅಸ್ಥಿ ಮತ್ತು ಮಜ್ಜಾಧಾತುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರೆ ವ್ರಣವು ಮೂಗಿಗೆ ಹತ್ತಿ ಮೂಗನ್ನೆಲ್ಲ ತಿಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಬರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಕೆಂಪಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ವ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದು, ರೋಗಿಯ ಧ್ವನಿ ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ದಂಪತ್ಯೋಃಕುಷ್ಠಬಾಹುಳ್ಯಾದ್ವಿಷ್ಣುಶೋಣಿತಶುಕ್ರಯೋಃ ||

ಯದಶತ್ಯಂತಯೋರ್ಜಾತಂಜ್ಞೇಯಂತದಸಿಕುಷ್ಠಿತಂ || ೩೦ ||

ಗ-ಡಹೆಂಡದಿಬ್ಬರಿಗೂ ಆಗಲಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಒಬ್ಬರಿಗಾಗಲಿ ಕುಸ್ಮರೋಗವು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಅದರಿಂದ ಶುಕ್ರಶೋಣಿತಗಳು ಕೆಟ್ಟು ಕುಸ್ಮರೋಗದ ಬೀಜವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಗರ್ಭವು ಕೂಡ ಕುಸ್ಮರೋಗಗ್ರಸ್ತನೇ ಆಗಿ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಕ್ಕಳೂ ಕೂಡ ಕುಸ್ಮರೋಗಿಗಳೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಧ್ಯತ್ವಗ್ರಹಣಾಂಸಸ್ಯಂವಾತರ್ಹೇಷ್ಮಾಧಿಕಂಜಯುತ ॥

ಮೈತ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಂಧ್ರಜಂಯಾಪ್ತಂನರ್ಜ್ಯಮಂಜ್ಞಾಸ್ತಿಸಂಪ್ರಿತಂ || ೩೧ ||

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದಾಹನುಂದಾಗ್ನಿಸಂಯುಕ್ತಯತ್ತ್ರಿದೇವೀಷಜಂ ॥

వానిననుష్ఠించుకాంగింజరకు నేత్రంబుతస్యరం ॥ ౩౨ ॥

ಶುಚಿರ್ಮುಗುಣಾತಿತಂಕುಸ್ಥಂದಂತೀಹಮಾನನಂ ||

ಕುಸ್ತರೋಗದ ಸಾಧ್ಯವಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಚರ್ಮ, ರಕ್ತ, ವಾಂತಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಕುಸ್ತರೋಗವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಹಾಯೇ ವಾಯು ಮತ್ತು ಜ್ವೇಷ್ಮ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದು ಉಂಟಾಗುವ ಕುಸ್ತರೋಗವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಮೇಮೋಧಾತು ವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದರೂ ಎರಡು ದೊಡ್ಡಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದರೂ ಕುಸ್ತರೋಗದ ಯಾರ್ಯ ಎಂದರೆ ಕಾಲಹರಣವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಮಜ್ಜಾಧಾತು ಮತ್ತು ಅಸ್ಥಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಹುಟ್ಟುವ ಕುಸ್ತರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡತಕ್ಕದ್ದು, ಕುಸ್ತವ್ರಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಬಾಹ್ಯಾಂಶಕ್ಕೆ ಇರುವುದು, ಉರಿ ಇರುವುದು, ಅಗ್ನಿ ಸಂಧ್ಯವಿರುವುದು, ಮೂತ್ರ ದೋಷಗಳೂ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದಂತೆ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ವೈಯ್ಯಲ್ಪಾದವೆಂದು ಹೋಗಿ ದ್ರವೀಭವಿಸಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಸ್ವರ ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗಿರುವುದು, ನನರ, ವಿರೇಚ, ನಾದಿಸಂಚ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೂ ಗುಣವಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿಸಾರಿಸುವುದು, ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕುಸ್ತರೋಗವು ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಪಾಠೇನಕುಷ್ಠಂಕಾಪಾಲಂಘಿತ್ತೇನೌದುಂಬರಂಕಫಾತ್ || ೩೩ ||

ಮಂಡಲಾಖ್ಯಂನಿಚರ್ಚೀಚಮುಷ್ಯಾಖ್ಯಂನಾತಪಿತ್ತಜಂ ||

ಚರ್ಯೈಕಕುಷ್ಠಂಕಿಟಮಂಸಿಧ್ವಾಲಸವಿಸಾದಿಕಾಃ || ೩೪ ||

ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮೋದ್ರವಾಶ್ಲೇಷ್ಠ ಸಿತ್ತಾದ್ವದ್ರುಶತಾರುಷೀ ||

ಪುಂಡರೀಕಂ ಸನಿಸ್ಕೇಟಿಂ ಸಾಮಾಚರ್ಮ ದಳಂತಥಾ || ೩೫ ||

ಸರ್ವೈಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕಾಕಣಂ ಪೂರ್ವ ತ್ರಿಕಂದದ್ವೈ ಸಕಾಕಣಂ ||

ಪುಂಡರೀಕ ಸ್ಯ ಜಿಹ್ವೇ ಚ ಮಹಾಕುಷ್ಮಾನಿಸಪ್ತತು || ೩೬ ||

ಕಸಾಲಕುಷ್ಮವೆಂಬುವುದು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವು, ಉದಂಬರ ಕುಷ್ಮವೆಂಬುವುದು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವು, ಮಂಡಲಕುಷ್ಮವೆಂಬುವುದು ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವು, ವಿಚರ್ಚ ಎಂಬುವುದೂ ಋಷ್ಯಜಿಹ್ವವೆಂಬುವುದೂ ವಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳು, ಚರ್ಮಕುಷ್ಮ, ಕಟಿಮ, ಸಿಧ್ಧ, ಅಲಸ, ವಿಸಾದಿಕ, ಇವುಗಳು ವಾತ ಮತ್ತು ಕ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳು, ದದ್ರು, ಶರಾರು, ಪುಂಡರೀಕ, ವಿಸ್ಪೋಟಿ, ಪಾಮಾ, ಚರ್ಮದಳ, ಇವುಗಳು ಕ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳು, ಕಾಕಣವೆಂಬ ಕುಷ್ಮವು ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು, ಕಸಾಲ, ಉದಂಬರ, ಮಂಡಲ, ದದ್ರು, ಕಾಕಣ, ಪುಂಡರೀಕ, ಋಷ್ಯಜಿಹ್ವ ಇವು ಏಳೂ ಮಹಾಕುಷ್ಮಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಕುಷ್ಮೈಕಸಂಭವಂ ಶ್ವಿತ್ರಂ ಕಿಲಾಸಂವಾರುಣಂ ಭವೇತ್ ||

ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಮಸರಿಸ್ತ್ರಾವಿತ್ರಿಧಾತೂದ್ಧವಸಂಶ್ರಯಂ || ೩೭ ||

ವಾತಾದ್ರಿಕ್ಷ್ಣಾರುಣಂ ಸಿತ್ತಾತ್ತಾಮ್ರಂ ಕಮಲಪತ್ರವಶ್ ||

ಸದಾಹಂರೋಮವಿಧ್ವಂಸಿಕಫಾತ್ ಶ್ವೇತಂಘನಂಗುರು || ೩೮ ||

ಸಕಂಡುರಕ್ರಮಾದ್ರಕ್ತಮಾಂಸಮೇದಸ್ಸು ಚಾದಿಶೇತ್ ||

ವರ್ಣೈಃ ಸ್ವೇದೈಃ ಗುಭಯಂ ಕೃಚ್ಛ್ರಂತಚ್ಚೋತ್ತರೋತ್ತರಂ || ೩೯ ||

ತೊನ್ನು ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಕುಷ್ಮರೋಗಗಳಿಗೇನೇ ಸೇರಿದುದು. ಇದು ಶ್ವಿತ್ರ ಎಂದರೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು, ಅರುಣ ಎಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪು ಹ್ವಾಯಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ರೀತಿಯಿಂದ ಎರಡು ವಿಧ, ವಾತ ಪಿತ್ತ ಕ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ದೋಷತ್ರಯಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಕುಷ್ಮದಂತೆಯೇ ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶ್ವಿತ್ರವು ಕೆಂಪಗೆ ಜಡ್ಡಿಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದರೆ ತಾಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಕಮಲದ ಎಲೆಯ ಹಾಗೆ ಬಿಳುವು ಕೂಡಿದ ಕೆಂಪುವರ್ಣವಾಗಿ ಉರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೂದಲು ಉದುದೋಗಿಯೂ ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದರೆ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಗುರುಗುಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ನನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಿರತಕ್ಕ ವರ್ಣವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಮೇದಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಅದರ ಮುಂದೆಲಾದ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅಶುಕ್ಲರೋಮಬಹುಳಮಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟಮಥೋನನಂ ||

ಅನಗ್ನಿದಗ್ಧಜಂಸಾಧ್ಯಂಶ್ವಿತ್ರಂವರ್ಜ್ಯಮತೋನ್ಯಥಾ || ೪೦ ||

ಬಿಳಿಯತೊನ್ನು ಎಂಬ ಕುಷ್ಠದ ಸಾಧ್ಯನಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—
ಬಿಳಿಯತೊನ್ನು ಹತ್ತಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂದಲುಗಳು ಕೂಡಾ ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ
ಅದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಕೂದಲುಗಳಿನ್ನೂ ಬೆಳ್ಳಗಾಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ
ಅದು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿರುವುದು ಅಲ್ಲಿದ್ದಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ
ಅದೆಲ್ಲ ಕಲಸಿಹೋಗುವದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಆಗ
ತಾನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವ ಬಿಳಿಯತೊನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು,
ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟುಹೋಗಿ ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುವುದು ಶ್ವಿತ್ರವೂ
ಸಾಧ್ಯವೇ, ಈ ರೀತಿ ವಿನಯಾ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತ ಕಾರಣವಾಗುವ ಸಮಸ್ತವಿಧ
ಗಳಾದ ಶ್ವೇತಕುಷ್ಠಗಳೂ ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಗುಹ್ಯಪಾಣಿತಲಾಷ್ಟೋಷಾಜಾತಮಪ್ಯಬಿರಂತನಂ ||

ವರ್ಜನೀಯಂವಿರೇಷೇಣಕಿಲಾಸಂಸಿದ್ಧಿಮಿಚ್ಛತಾ || ೪೧ ||

ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಅಂಗೈಗಳಲ್ಲಿ, ತುಟಿಯಲ್ಲಿ, ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಳಿ
ತೊನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತೆಂದರೆ ಅದು ಹೊಸತರಲಿ ಹಳೆಯದರಲಿ ಯರಸ್ಸನ್ನು
ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ವೈದ್ಯನು ಅದನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬಾರದು, ಅಂದರೆ ಅದು
ಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಸಂಗಾದ್ಗಾತ್ರಸಂಸ್ಪರ್ಶಾನ್ನಿಶ್ವಾಸಾತ್ ಸಹನೋಷನಾತ್ ||

ಏಕರಯ್ಯಾಸನಾಚ್ಛೇದನಸ್ತಮಾಲ್ಯಾನುಲೇಪನಾತ್ || ೪೨ ||

ಕುಷ್ಠಂಜ್ವರಶ್ಚ ರೋಷಶ್ಚ ನೇತ್ರಾಭಿಷ್ಯಂದವನಚ ||

ಔಷಸರ್ಗಿಕರೋಗಾಶ್ಚ ಸಂಕ್ರಾಮಂತಿನರಾನ್ನರಂ || ೪೩ ||

ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕರೋಗಗಳ ವಿಸಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕೆಲವು
ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಔಷಸರ್ಗಿಕ ರೋಗಗಳೆಂದರೆ ಒಬ್ಬರಿಂದೊಬ್ಬರಿಗೆ
ಹತ್ತುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಕುಷ್ಠರೋಗ, ಜ್ವರ, ಕ್ಷಯರೋಗ, ಕಣ್ಣಿನರೋಗ ಈ
ರೋಗಗಳು ಪ್ರಸಂಗ ಎಂದರೆ ರೋಗಿಗಳೊಡನೆ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಮೈಥುನರೂಪ
ವಾದ ಸಂಪರ್ಕ, ಗಾತ್ರಸಂಸ್ಪರ್ಶವೆಂದರೆ ರೋಗಿಯೊಡನೆ ನಡೆಯಬಹುದಾದ
ಇತರ ವಿಧದ ಶರೀರಸಂಪರ್ಕ, ನಿಶ್ವಾಸಾತ್ ಎಂದರೆ ರೋಗಿಯಾದವನ ಉಸಿರನ್ನು
ರೋಗಿಯಲ್ಲದವನು ಆಘ್ರಾಣಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದದ್ದು. ಸಹಭೋಜನವೆಂದರೆ
ರೋಗಿಯೂ ರೋಗಿಯಲ್ಲದವನೂ ಕೂಡಿ ಒಂದುಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಭೋಜನಮಾಡು

ವುದು. ರೋಗಿಯೊಡನೆ ಒಂದೇಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗುವುದು. ರೋಗಿಯಬಟ್ಟೆ, ಅನುಲೇಪನಗಳೆಂದರೆ—ಶರೀರಕ್ಕೆ ಲೇಪನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಗಂಧವ್ರವ್ಯ, ರೋಗಿಗಳು ಧರಿಸಿದ ಹುವಿನನಮಾಲೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಇವುಗಳನ್ನು ರೋಗಿವಿಲ್ಲದವರು ಧರಿಸುವುದು, ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ “ಸಂಕ್ರಾಮಂತಿ” ಎಂದರೆ ರೋಗಿಗಳಿಂದ ರೋಗವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ದಾಟುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕುಷ್ಠನಿಧಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಶೀತಪಿತ್ತೋದರ್ದ ಕೋರನಿದಾನ

ಶೀತಮಾರುತಸಂಸ್ಕರ್ಶಾತ್ಪ್ರದುಷ್ಪಾಕಫಮಾರುತೌ ||

ಪಿತ್ತೇನಸಹಸಂಭೂಯಬಹಿರಂತರ್ವಿಸರ್ಪತಃ

|| ೧ ||

ಶೀತಪಿತ್ತ, ಉದರ್ದ, ಕೋರ, ಎಂಬವುಗಳು ಮೂರೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಚರ್ಮರೋಗವ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೈಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಗಂದೆಗಂದೆಗಳಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇವಕ್ಕೆ ಪಿತ್ತಗಂದೆಗಳೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಉಂಟು. ಹೊರಗಿನ ತಣ್ಣನೆ ಗಾಳಿಯ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಕಫ ಮತ್ತು ವಾತಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಗಲಾಗಿ ಪಿತ್ತದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಚರ್ಮದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಶರೀರದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಕ್ತದೊಡನೆಯೂ ಶರೀರವೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಗಂದೆಗಳನ್ನೆಬ್ಬಿಸುತ್ತವೆ.

ಪಿಪಾಸಾರುಚಿತ್ಪಲ್ಲಾಸದೇಹಸಾದಾಂಗಗಾರಸಂ ||

ರಕ್ತಲೋಚನಕಾತೇಷಾಂಪೂರ್ವರೂಪಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ

|| ೨ ||

ಈ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುವ ಮೊದಲು ಕಾಣಬರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ—ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಬಾಯಿರುಚಿ ಕೆಡುವುದು, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸುಸ್ತು, ಮೈಭಾರ, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗುವುದು ಇವುಗಳು.

ವರಟೇದವ್ವಸಂಸ್ಥಾನಶ್ಶೋಫಸ್ಸಂಜಾಯತೇಬಹಿಃ ||

ಸಕಂಡೂಸ್ತೋದಬಹುಳಃಫರ್ದಿಜ್ವರನಿದಾಹವಾನ್

|| ೩ ||

ಉದರ್ದಮಿತಿತಂದಿದ್ಯಾಚ್ಛೀತಪಿತ್ತಮಥಾಪರೇ ||

ವಾತಾಧಿಕಂಶೀತಪಿತ್ತಮುದರ್ದಸ್ತುಕಫಾಧಿಕಃ

|| ೪ ||

ಜೇನುಮಳೆ ಕಡದ ಗಂದೆಗಳಂತೆ ಗಂದೆಗಳಾಗುವುದು, ನವೆ, ವ್ಯಥೆ ಬಹಳವಿರುವುದು, ಇವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವಮನ, ಜ್ವರ, ಉರಿ, ಇವುಗಳೂ ಸೇರಿರುವುದು,

ಹೀಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉದರ್ದವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು ಶೀತಪಿತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗಲಾದ ದೋಷಗಳ ನಡುವೆ ನಾಯುವು ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಶೀತಪಿತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕಫವು ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಉದರ್ದವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು.

ಸೋತ್ಸಂಗೈಶ್ವ ಸರಾಗೈಶ್ವ ಕಂಡೂಮದ್ವಿಶ್ವ ಮಂಡಲೈಃ ||

ಶೈಶಿರಃಕಫಜೋನ್ಯಾಧಿರುದರ್ದ ಇತಿಕೀರ್ತಿತಃ

|| ೫ ||

ಉದರ್ದವೆಂಬುವುದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಗ್ಗಾಗಿ ಕೆಂಪಗೆ ನವೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಮಂಡಲಾಕಾರವಾದ ಗಂಜೆಗಳು ಮೈಯಲ್ಲಿ ಲೈಲಿ ಇರುವಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಶೀತಪ್ರಧಾನಜನ್ಯವಾದ ಉದರ್ದವೆಂಬದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಸಮ್ಯಗ್ವಮನೋದೀರ್ಣಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಾನ್ನನಿಗ್ರಹೈಃ ||

ಮಂಡಲಾನಿಸಕಂಡೂನಿರಾಗವಂತಿಬಹೂನಿಚ

|| ೬ ||

ಉತ್ಕೋಶಸ್ಯಾನುಬಂಧಶ್ಚ ಕೋಶಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ ||

ಉತ್ಕೋಶ, ಕೋಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಮನಾಪಧರನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಸರಿಯಾಗಿ ವಮನವಾಗದೆ ಇರೋಣವೆಂದರೆ ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಗಲಾಗಿ ಆ ಕಾರಣವಿಂದಲೂ ಹಸಿವನ್ನು ತಡೆಯೋಣವೆಂದಲೂ, ಉಪಸ್ಥಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯೋಣವೆಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿಯೂ, ಗಂಜೆಗಳು, ಕೆಂಪಗೆ ನವೆಯೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಅನೇಕಗಳಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕೋಶವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಗಂಜೆಗಳು ಕೆಲವು ಕಾಣದೆ ಹೋಗುವುದು ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ಹುಟ್ಟುವುದು ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೋಶವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶೀತಪಿತ್ತೋದರ್ದಕೋಶನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಅನ್ಯಾಪಿತ್ತನಿದಾನ.

ವಿರುದ್ಧದುಷ್ಪಾನ್ಲವಿದಾಹಿಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಿಸಾನಾನ್ನಭುಜೋ

ವಿದಗ್ಧಂ ||

ಪಿತ್ತಂಷ್ಟಹೇತೂಪಚಿತಂಪುರಾಯತ್ತದಮ್ಲಪಿತ್ತಂಪ್ರವದಂತಿ

ಸಂತಃ || ೧ ||

ಅನ್ಯಾಪಿತ್ತವೆಂಬ ರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಆಹಾರಗಳ, ಕೆಟ್ಟಹೊದ ಆಹಾರಗಳು, ಹುಳಿಯಾದ ಆಹಾರಗಳು, ವಿಶೇಷ

ವಾಗಿ ಹುರಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಪಿತ್ತವನ್ನು ಪ್ರಕೋಪಪಡಿಸತಕ್ಕ ಆಹಾರಗಳು, ಇಂತಹ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ತಿನ್ನತಕ್ಕವರಿಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಕುಪಿತನಾದ ಪಿತ್ತವು ಹುಳಿಯಾದಂತಾದ್ದಾಗಿ ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದೆ, ಹೀಗೆ ಹುಟ್ಟುವ ರೋಗಕ್ಕೆನೇ ಅನ್ಯಪಿತ್ತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಹುಳಿತೇಗು ಬರುವ ರೋಗ.

ಅವಿಸಾಕಕ್ಲನೋತ್ ಕ್ಲೇಶತಿಕ್ತಾನ್ಲೋದ್ಗಾರಗಾರವೈಃ ||

ಹೃತ್ಯಂತದಾಹಾರುಚಿಭಿರನ್ಯುಪಿತ್ತಂವದೇದ್ಧಿಷಕ್ || ೨ ||

ಅನ್ಯಪಿತ್ತರೋಗವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಅನ್ನವು ಜೀರ್ಣವಾಗದಿರುವಿಕೆ, ಆಯಾಸ, ವಮನವಾಗುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರೋಣ, ಕಹಿಯಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಹುಳಿಯಾಗಿ ಸಹ ತೇಗುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಭಾರ, ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಉರಿಯುತ್ತಿರೋಣ, ಆರುಚಿ, ಇವ್ವು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಪಿತ್ತರೋಗವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಬಹುದು.

ತೃಡ್ ದಾಹಮೂರ್ಛಾಭ್ರಮಮೋಹಕಾರಿಪ್ರಯಾತ್ಯಥೋನಾ

ವಿವಿಧಪ್ರಕಾರಂ ||

ಹೃಲ್ಲಾಸಕೋಠಾನಲಸಾದಹರ್ಷಸ್ವೇದಾಂಗಪೀತತ್ವಕರಂಕದಾ

ಚಿತ್ || ೩ ||

ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸತಕ್ಕ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಮೂರ್ಛೆಬರೋಣ, ಜ್ಞಾನಾಜ್ಞಾನ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ವಿರೇಚನವೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ವಮನವೂ ಆಗುವುದು, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುವುದು, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಗಂಧೆಗಳೇಳುವುದು, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ಕೂದಲು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನಿಗರಿ ಕೊಂಡಿರುವುದು, ಪದೇ ಪದೇ ಬೆವರು ಬರುವುದು, ಕಾಮಲಾರೋಗದವರಿಗೆ ಇರುವಂತೆ ಶರೀರವೆಲ್ಲವೂ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ.

ನಾಂತಂಹರಿತ್ವೀತಕನೀಲಕೃಷ್ಣಮಾರಕ್ತರಕ್ತಾಭಮತೀನ

ಚಾನ್ಯಂ ||

ನಾಂಸೋದಕಾಭಂತ್ವತಿಸಿಚ್ಛಿಲಾಚ್ಛಂಶ್ಲೇಷ್ಮಾನುಜಾತಂ

ವಿವಿಧಂರಸೇನ || ೪ ||

ಭುಕ್ತೇವಿದಗ್ಧೇತ್ಸಫನಾಪ್ಯಭುಕ್ತೇಕರೋತಿತಿಕ್ತಾನ್ಯವಮಿಂಕ

ದಾಚಿತ್ ||

ಉದ್ಗಾರಮೂವಂವಿಧಮೂವಕಂಠಹೃತ್ಪ್ರದಾಹಂಶಿರಸೋರು

ಜಂಚಿ || ೫ ||

ಕರಚರಣದಾಹಮೌಷ್ಣ್ಯಮಹತೀನುರುಚಿಂಜ್ವರಂಚಕಫ

ಪಿತ್ತಂ ||

ಜನಯತಿಕಂಡೂಮಂಡಲಪಿಡಕಾಶತನಿಚಿತಗಾತ್ರರೋಗನಿ

ಚಯಂ || ೬ ||

ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಮನವಾದರೆ ಅದರ ವರ್ಣವು ಹಸುರು ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಯಾದರೂ, ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯಾದರೂ, ನೀಲೀ ವರ್ಣವಾಗಿಯಾದರೂ, ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವಾಗಿಯಾದರೂ, ಕೊಂಚ ಕೆಂಪಗೂ, ರಕ್ತದಂತೆಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಹುಳಿಯಾಗಿಯೂ, ಮಾಂಸವನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರಿನಂತೆಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಜಿಗಟಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೂ, ಕ್ಷೇಪ್ತದೊಡನೆ ಕೂಡಿಯೂ, ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅಂದರೆ ಕಹಿ, ಕಾರ, ಹುಳಿ, ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳುಳ್ಳದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಭೋಜನಮಾಡಿದ ಸದಾರ್ಥವು ವಿದಗ್ಧವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ್ಯೆ ಅಂದರೆ ಅಜೀರ್ಣವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಅಥವಾ ಭೋಜನವಾಗದೆ ಇರುವಾಗಲೂ ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಕಹಿ ಯಾದ ಮತ್ತು ಹುಳಿಯಾದ ವಮನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಕಹಿಯಾದ ಮತ್ತು ಹುಳಿಯಾದ ತೇಗುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಗಂಟಲು, ಎದೆ, ಹೊಟ್ಟೆ, ಇವು ಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿ, ತಲೆನೋವು, ಕೈಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಯಾವಾಗಲೂ ಅವು ಬಸಿಯಾಗಿರುವುದು, ಯಾವಾಗಲೂ ಮೂತ್ರಾದ ಅರುಚಿ ಇರುವುದು, ಜ್ವರ, ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪ, ಮೃನೆವೆ, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಗಂಧಿಗಳೇಳುವುದು, ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಬಕ್ಕೆಗಳೇಳುವುದು, ಇನ್ನೂ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ರೋಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಹೀಗೆಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ರೋಗೋಯಮುಮ್ಲಪಿತ್ತಾಖ್ಯೋಯತ್ನಾತ್ಸಂಸಾಧ್ಯತೇನನಃ ||

ಚಿರೋತ್ಥಿಲೋಭನೇದ್ಯಾಪ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯಸ್ಸಕಸ್ಯಚಿತ್ || ೭ ||

ಈ ಅನ್ವಪಿತ್ತವೆಂಬ ರೋಗವು ಹೊಸತಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಿದಲ್ಲಿ ಗುಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಬಹಳ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದರೆ ಕಾಲಹರಣಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ವಿನಹ ಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಕೆಲವರಿಗೆ ಈ ಅನ್ವಪಿತ್ತರೋಗವು ಗುಣವಾಗುವುದೇ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಸಾನಿಲಂಸಾನಿಲಕಫಂಸಕಫಂತಚ್ಚಲಕ್ಷಯೇತ್ ||

ದೋಷಲಿಂಗೇನಮತಿಮಾನ್ ಭಿಷಗ್ಮೋಹಕರಂಹಿತತ್ || ೮ ||

ಕಂಪಪ್ರಲಾಪಮೂರ್ಛಾಚಿಮಿಚಿಮಿಗಾತ್ರಾವಸಾದಶೂಲಾನಿ ||

ತಮಸೋದರ್ಶನವಿಭ್ರಮಪ್ರಮೋಹಹರ್ಷಾಣ್ಯನಿಲಕೋ

ಸಾತ್ || ೯ ||

ಕಫನಿಷ್ಕೀವನಗೌರವಜಡತಾರುಚಿಶೀತಸಾದವಮಿಲೇಪಾಃ ||

ದಹನಬಲಸಾದಕಂಡೂನಿದ್ರಾಚಿಹ್ನಂಕಫಾನುಗತೇ || ೧೦ ||

ಉಭಯಮಿದಮೇವಚಿಹ್ನಂನಾರುತಕಫಸಂಭವೇಭವತ್ಯನ್ವೇ ||

ತಿಕ್ತಾಪ್ಲವ್ಲಕಟುಕೋದ್ಗಾರಹೃತ್ಕಷಿಕಂಠದಾಹಕೃತ್ || ೧೧ ||

ಭ್ರಮೋಮೂರ್ಛಾರುಚಿಶ್ವರ್ಧಿರಾಲಸ್ಯಂಚಿಶಿರೋರುಜಾ ||

ಪ್ರಸೇಕೋಮುಖಮಾಧುರ್ಯಂಶ್ಲೇಷ್ಮಪಿತ್ತಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ || ೧೨ ||

ಬುದ್ಧಿರಾಲಿಯಾದ ವೈದ್ಯನು ಈ ಅಪ್ಲವಿತ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ನಾಯುವಿನ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದನ್ನೂ, ನಾಯು ಮತ್ತು ಕಫಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದನ್ನೂ ಕೇವಲ ಕಫಸಂಬಂಧವಿರುವುದನ್ನೂ ಆಯಾಯ ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಯಾತಕ್ಕಿಂದರೆ ಈ ರೋಗವನ್ನು ನಿಷ್ಕಯಿಸುವಾಗ್ಯೈ ವೈದ್ಯರುಗಳು ಬದಲವಾಗಿ ಮೋಸಹೋಗುವುದಕ್ಕವಕಾಶವಿದೆ, ವಾತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ಅಪ್ಲವಿತ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಮೈನಪುಕ, ರೋದನಾದಿಗಳು, ಮೂರ್ಛಬರುತ್ತಿರೋಣ, ಚಿಮಚಿಮವೆಂದರೆ ಅಗಾಗ್ಯೆ ಮೈ ಜುಮ್ಮೆನ್ನೋಣ, ನೋಲು, ಮೈವಡತ, ಅಗಾಗ್ಯೆ ಕಣ್ಣುಕತ್ತಲೆ ಬರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ರೋಮಾಂಚ, ಇವು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅಪ್ಲವಿತ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಕಫವನ್ನು ಉಗುಳುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಭಾರ, ಜದಪ್ಪ, ಆರುಚಿ, ಶರೀರವು ಶೀತವಾಗಿರೋಣ, ನಮನವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಕೊಳೆ ಶೇರುವುದು, ಅಗ್ನಿಬಲ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ದೇಹಶಕ್ತಿಯೂ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಮೈನೆವೆಯಾಗುವುದು, ತೂಕಡಿಕೆ, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಫಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಪ್ಲವಿತ್ತರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ನಾಯು ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳ ಪ್ರಕೋಪ ದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಪ್ಲವಿತ್ತರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಕಹಿ, ಹುಳಿ, ಖಾರ ಈ ರೀತಿಯಾದ ತೇಗುಗಳು ಹೊರಡುವುದು, ಎದೆಯಲ್ಲಿ, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಉರಿ ಹಾಯುತ್ತಿರುವುದು, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಮೂರ್ಛಬರೋಣ, ಆರುಚಿ, ವಾಂತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಬಳಲಿಕೆ, ತಲೆನೋವು, ಬಾಯಿನೀರು ಸುರಿಯುವುದು, ಜಾಯಿ ಸೀಯಾಗಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಫಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ಅಪ್ಲವಿತ್ತದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಚಿಹ್ನೆಗಳು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಪ್ಲವಿತ್ತನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ವಿಸರ್ವನಿದಾನ.

ಲವಣಾಮ್ಲಕಟೋಷ್ಣಾದಿಸಂಸೇವಾದ್ಲೋಷಕೋಪತಃ ||

ವಿಸರ್ವಸ್ಸಪ್ತಧಾಷ್ಟೇಯಸ್ಸರ್ವತಃಪರಿಸರ್ವಣಾತ್ || ೧ ||

ಪೃಥಕ್ ತ್ರಯಸ್ತಿಭಿಶ್ಚೈಕೋವಿಸರ್ವಾದ್ವಂದ್ವಜಾಸ್ತ್ರಯಃ ||

ನಾತಿಕಃ ಪೃತ್ತಿಕಶ್ಚೈವಕಫಜಸ್ಸನ್ನಿಸಾತಿಕಃ || ೨ ||

ಚತ್ವಾರವಿತೇವೀಸರ್ವಾವಹ್ಯಂತೇದ್ವಂದ್ವಜಾಸ್ತ್ರಯಃ ||

ಅಗ್ನೇಯೋನಾತಪಿತ್ತಾಭ್ಯಾಂಗ್ರಂಥ್ಯಾಖ್ಯಃ ಕಫನಾತಜಃ || ೩ ||

ಯಸ್ತು ಕರ್ದಮಕೋಘೋರಸ್ಸಪಿತ್ತಕಫಸಂಭವಃ ||

ವಿಸರ್ವರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಿಸರ್ವವೆಂದರೆ ಉರಿಬಕ್ಕಗಳು, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಉವ್ವು, ಹೆಚ್ಚು ಹುಳಿ, ಹೆಚ್ಚು ಖಾರ, ಹೆಚ್ಚು ಉಷ್ಣಸದಾರ್ಥಗಳು, ಇವುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನೋಣದರಿಂದಂಟಾದ ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಏಳು ವಿಧವಾಗಿ ಈ ವಿಸರ್ವರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಈ ವಿಸರ್ವವೆಂಬ ರೋಗವು ದೇಹದ ಸಮಸ್ತ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ, ಇವು ಗಳು ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ, ನಾತಪಿತ್ತಜನ್ಯ, ನಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮಜನ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಏಳು ವಿಧ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳೆಂಬ ಎರಡು ದೋಷಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವಿಸರ್ವರೋಗಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ವಿಸರ್ವವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ನಾತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ಎರಡು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವಿಸರ್ವಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಿವಿಸರ್ವವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳ ಪ್ರಕೋಪ ದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವಿಸರ್ವರೋಗಕ್ಕೆ ಕರ್ದಮವಿಸರ್ವವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು, ಈ ಕರ್ದಮವಿಸರ್ವವೆಂಬುವುದು ಬಹಳ ಭಯಂಕರವಾದ ರೋಗ.

ರಕ್ತಂಲಸೀಕಾತ್ವಜ್ಞಾಂಸಂದೂಷ್ಯಂದೋಷಾಸ್ತ್ರಯೋನುಲಾಃ ||

ವಿಸರ್ವಾಣಾಂಸಮುತ್ಪತ್ತಾವಿಷ್ಟೇಯಾಸ್ಸಪ್ತಧಾತವಃ ||

ತತ್ರನಾತಾತ್ಸನೀಸಪೋನಾತಜ್ವರಸಮವ್ಯಥಃ || ೪ ||

ಶೋಥಸ್ಸುರಣನಿಸ್ತೋದಭೇದಾಯಾಸಾರ್ತಿಹರ್ಷನಾನ್ ||

ಪಿತ್ತಾದ್ಧ್ರುತಗತಿಃ ಪಿತ್ತಜ್ವರಲಿಂಗೋತಿಲೋಹಿತಃ || ೫ ||

ಕಫಾತ್ ಕಂಡೂಯುತಸ್ಸಿಗ್ಧೋಕಫಜ್ವರಸಮಾನರುಕ್ ||

ಸನ್ನಿಪಾತಸಮುತ್ಥಶ್ಚ ಸರ್ವಲಿಂಗಸಮನ್ವಿತಃ || ೬ ||

ವಿಸರ್ವರೋಗದ ಉಪ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ದೇಹಗತವಾದ ರಕ್ತ, ರಸ, ಚರ್ಮ ಮಾಂಸ ಇವುಗಳು ಈ ವಿಸರ್ವರೋಗದಲ್ಲಿ ದೂಷ್ಯಗಳು,

ಅಂದರೆ ದೂಷಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವುಗಳು, ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕ್ಲೇಷ್ಮಗಳೇ ದೋಷಗಳು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದೂಷ್ಯಗಳು ನಾಲ್ಕು, ದೋಷಗಳು ಮೂರು, ಈ ಏಳೂ ಕೂಡಿಯೇ ಈ ವಿಸರ್ಪರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂಬ ಭಾವ, ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವಿಸರ್ಪರೋಗದಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಜ್ವರದಂತೆಯೇ ವ್ಯಥೆಯಿರುತ್ತದೆ, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಶೋಭೆ, ಮೈಯ್ಯುದುವಿಕೆ, ವ್ಯಥೆ, ಮೈವಡತ, ಆಯಾಸ, ರೋಮಾಂಚ ಮೊದಲಾದ ವಾತಜೇಷ್ಠಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ವಿಸರ್ಪರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುತ್ತದೆ, ವಿಸರ್ಪ ಬಳ್ಳಿಗಳು ಅತಿಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಬಹಳವಾಗಿ ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವಿಸರ್ಪರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಫಜ್ವರದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಅಲ್ಲದೆ ಮೈಯಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಿರುತ್ತದೆ, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಇಡ್ಡಿಯಿರುತ್ತದೆ, ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿಹಿತದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಿಸರ್ಪರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ವಾತಪಿತ್ತಜ್ವರಝರ್ದಿಮೂರ್ಛಾತೀಸಾರತ್ಯಡ್ಧ್ರಮೈಃ ||

ಗ್ರಂಥಿಭೇದಾಗ್ನಿಸದನತಮಕಾರೋಚಕ್ರೈರುತಃ || ೮ ||

ಕರೋತಿವರ್ಷಮಂಗಂಚದೀಪ್ತಾಂಗಾರಾವಕೀರ್ಣವತ್ ||

ಯಂಯಂದೇಶಂವಿಸರ್ಪಶ್ಚವಿಸರ್ಪತಿಭನೇಹಸಸಃ || ೯ ||

ಶಾಂತಾಂಗಾರಾಸಿತೋನೀಲೋರಕ್ತೋವಾಶುಚಚೀಯತೇ ||

ಅಗ್ನಿದಗ್ಧಜವಸ್ಥೋಽಪೈಃಶೀಘ್ರಗತ್ವಾದ್ಧ್ರುತಂಸಚ || ೧೦ ||

ಮರ್ಮಾನುಸಾರೀವೀವಿಸರ್ಪಸ್ತ್ಯಾಂವಾತೋತಿಬಲಸ್ತತಃ ||

ವ್ಯಥತೇಂಗಂಹರೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಂನಿದ್ರಾಂಚಶ್ವಾಸಮೀರಯೇತ್ || ೧೧ ||

ಹಿಕ್ಕಾಂಚಸಗತೋವಸ್ಥಾಮೀದ್ಭತೀಂಲಭತೇನನಾ ||

ಕ್ಷುಚಿಚ್ಛುರ್ಮಾರತಿಗ್ರಸ್ತೋಭೂಮಿಶಯ್ಯಾಸನಾದಿಷು || ೧೨ ||

ಚೇಷ್ಟಮಾನಸ್ತತಃಕ್ಷಿಪ್ತೋಮನೋದೇಹಪ್ರಮೋಹವಾನ್ ||

ದುಷ್ಪಬೋಧೋಶ್ಚತೇನಿದ್ರಾಂಸೋಗ್ನಿವೀವಿಸರ್ಪಉಚ್ಯತೇ || ೧೩ ||

ಎರಡು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಗ್ನಿವಿಸರ್ಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಾಯು ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವಿಸರ್ಪರೋಗದಲ್ಲಿ ಜ್ವರ, ವಮನ, ಮೂರ್ಛ, ಅತಿಸಾರ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಕೇಲುಗಳಲ್ಲಿ ವಡತ, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ, ತಮಕವೆಂಬ ಒಂದು ಬಗೆಯ ರ್ವಾಸ, ಅರುಚಿ, ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಮೈಲಿಲ್ಲಾ ಕೆಂಡವನ್ನು ಸುರಿದಂತೆ ಉರಿಯಿರುತ್ತದೆ, ಈ ವಿಸರ್ಪವು ದೇಹದ ಯಾವಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೋ ಆಯಾ ಭಾಗವು

ಮತಿಯಹಾಗೆ ಕಷ್ಟಗೂ, ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಕೆಂಪಗೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಬೆಂಕಿ ಯಿಂದ ಸುಟ್ಟ ಗುಳ್ಳೆಗಳ ಹಾಗೆ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಈ ವಿಸರ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಯುವು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ದೇಹದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯುಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ನಿಶ್ಚೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಉಬ್ಬಸ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ ಇವುಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ, ಹಾಸಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದರೂ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದರೂ ಸುಖಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ದೇಹದ ಚೇಷ್ಟೆ ಯಾವುದು ನಡೆಯಬೇಕಾದರೂ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಮತ್ತು ದೇಹಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸುಖವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಕೊನೆಗೆ ಏಳುವುದಕ್ಕೂ ಎಬ್ಬಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಆಗದಂತಹ ನಿಶ್ಚೆಯನ್ನೇ ಹೊಂದಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿವಿಸರ್ಪವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಕಫೇನರುದ್ಧಃಪವನೋಭಿತ್ಯಾತಂಬಹುಧಾಕಫಂ ||

ರಕ್ತಂನಾವೃದ್ಧರಕ್ತಸ್ಯತ್ವಕಶಿರಾಸ್ನಾಯುಮಾಂಸಗಂ || ೧೪ ||

ದೂಷಯಿತ್ಯಾತುದೀರ್ಘಾಣುಸ್ಯತ್ವಸ್ಥೂಲಖರಾತ್ಮನಾಂ ||

ಗ್ರಂಥೀನಾಂಕುರುತೇಮಾಲಾಂಸರಕ್ತಾಂತೀವ್ರರುಗ್ಜ್ವರಂ || ೧೫ ||

ಶ್ವಾಸಕಾಸಾತಿಸಾರಾಸ್ಯಶೋಷಹಿಕ್ಮಾವಮಿಭ್ರಮೈಃ ||

ಮೋಹವೈವರ್ಣ್ಯಮೂರ್ಛಾಂಗಭಂಗಾಗ್ನಿಸದನ್ಯೈರ್ಯುತಾಂ || ೧೬ ||

ಇತ್ಯಯಂಗ್ರಂಥಿವೀಸರ್ಪಃಕಫಮಾರುತಕೋಪಜಃ ||

ಕಫಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ಕಫವು ನಾಯುವನ್ನು ದೂಷಿಸಿಯಾಗಲಿ, ದೇಹದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ರಕ್ತವು ಚರ್ಮ, ರಕ್ತವಾಹಿನಿಗಳು, ನರಗಳು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೆರಿಮೋಗಿ ಕೆಡಿಸಿ, ಉದ್ದುದ್ದಗಳಾದ, ಸಣ್ಣವುಗಳಾದ, ದುಂದಾವ, ದಪ್ಪವಾದ, ಕೂದಲಾದ, ಅಂಶದ ಗ್ರಂಥಿಗಳ ಮಾಲೆಯನ್ನೇ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ಗ್ರಂಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಕೆ ನೋವೂ ಜ್ವರವೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಉಬ್ಬಸ, ಕೆಮ್ಮಲು, ಬಾಯಿ ಒಣಗೋಣ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ವಮನ, ತಲೆತಿರುಗೋಣ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ವೇದದ ವರ್ಣ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದೆ, ಮೂರ್ಛ, ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ನಡತೆ, ಅಗ್ನಿನಾಂದ್ರ, ಈ ಅಕ್ಷಣಗಳಿರುವಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಿವಿಸರ್ಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಫಪಿತ್ವಜ್ವರಪ್ತಂಭೋನಿದ್ರಾತಂದ್ರಾಶಿರೋರುಚಾ || ೧೭ ||

ಅಂಗಾವಸಾದನಿಷ್ಠೇಪಾವ್ರಲೇಸಾರೋಚಕಭ್ರಮಾಃ ||

ಮೂರ್ಛಾಗ್ನಿಹಾನಿಭೇದೋಸ್ಥ್ನಾಂಸಿಪಾಸೇಂದ್ರಿಯಗೌರವಂ ||

ಅನೋಪನೇಶನಂಲೇಪೋಸ್ತೋತಸಾಂಸಚಸರ್ಪತಿ ||

ಪ್ರಾಯೇಣಾಮಾಶಯಂಗೃಹ್ಣನ್ನೇಕದೇಶಂನಚಾತಿರುಕ್ || ೧೯ ||

ಸಿದ್ಧಕೈರವಕೀರ್ಣೋತಿಸೀತಲೋಹಿತಸಾಂಡುರೈಃ ||

ಸ್ನಿಗ್ಧೋಸಿತೋಮೇಚಕಾಭೋಮುಲಿನಶ್ಶೋಭವಾನ್ಸುರುಃ || ೨೦ ||

ಗಂಭೀರಪಾಕಃಪ್ರಾಜ್ಯೋಷ್ಠಾಸ್ಪೃಷ್ಠಃಕ್ಲಿನ್ನೋವಿದೀರೃತೇ ||

ಪಂಕವಚ್ಚೀರ್ಣಮಾಂಸಶ್ಚಸ್ಪಷ್ಟಸ್ನಾಯುತಿರಾಗಣಃ || ೨೧ ||

ಶವಗಂಧೀಚವೀಸರ್ಪಃಕರ್ದಮಾಖ್ಯಮುತಂತಿತಂ ||

ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಕರ್ದಮವೆಂಬ ಭಯಂಕರವಾದ ವಿಸರ್ಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ಈ ವಿಸರ್ಪದಲ್ಲಿ ಜ್ವರ, ಶರೀರವು ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ನಿದ್ರೆ ಬಂದ ಹಾಗೆಯೇ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಅಕಳಿಕೆ, ತಲೆನೋವು, ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಬಗೆಯ ನೋವು, ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಇತ್ತ ಅತ್ತ ಬಿಸಾಡುವುದು, ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಳುಪಾದ ಮಲ ಮೆತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಅರುಚಿ, ಬುದ್ಧಿನಿಬ್ಬಿಗರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಮೂರ್ಛ ಬರುವುದು, ಅಗ್ನಿಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ, ಯಲುಗಳು ಮುಂದಂತ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರುವುದು, ಬಾಯಾಂಕೆ, ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದನಾಗುವುದು, ಜೀರ್ಣವಾಗದಿರುವಂತಹ ಮಲವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ವಿಸರ್ಪ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಅಮಾಶಯಕ್ಕೆನೇ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ವ್ಯಥೆ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಇದರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಅರಿಸಿನದ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಕೆಂಪಾಗಿಯೂ, ಬೆಳ್ಳಗೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಚರ್ಮವು ಜಿಡ್ಡಾಗಿ ಕಪ್ಪಗೂ ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಮಂಕುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಶೀಘ್ರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಗುರುಃ ಎಂದರೆ ದಪ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಈ ಕರ್ದಮ ವಿಸರ್ಪವಲ್ಲಿ ವ್ರಣಗಳು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಪಕ್ಷೆಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ, ವ್ರಣವು ಅತಿಯಾಗಿ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರಾಡುತ್ತ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಒಡೆಯುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ, ಕೆಸರಿನ ಹಾಗೆ ಮಾಂಸವೆಲ್ಲಾ ಕಲಸಿಹೋಗಿ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ನಂಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾಣುತ್ತ ಹೆಣದವಾಸನೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಕರ್ದಮ ವಿಸರ್ಪವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಬಾಹ್ಯಹೇತೋಃಕ್ಷತಾತ್ ಕ್ರುದ್ಧಸ್ಸರಕ್ತಂಪಿತ್ತಮಿಾರಯನ್ || ೨೨ ||

ವೀಸರ್ಪಂಮಾರುತಃಕುರ್ಯಾತ್ಕುಲತ್ಥಸದೃಶೈಶ್ಚಿತಂ ||

ಸ್ಥೋಟ್ರೈಶ್ಶೋಭಜ್ಜರರುಜಾದಾಹಾಢ್ಯಂಶ್ಯಾವಶೋಣಿತಂ || ೨೩ ||

ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಗಳಾದ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಪೆಟ್ಟು ಬೀಳೋಣ ನೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ವಾಯುವು ರಕ್ತಸಹಿತವಾದ ಪಿತ್ತವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ವಿಸರ್ಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದರ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಪುರಳಿಯ ಕಾಳಿನ ಹಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಶೋಭೆ, ಜ್ವರ, ನೋವು, ಉರಿ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಹೊಗೆಯ ಮತ್ತು ರಕ್ತದ ಬಣ್ಣವಿರುತ್ತದೆ.

ಜ್ವರಾತಿಸಾರೌವಮಥುಸ್ತ್ವಜ್ಞಾಂಸದರಣಂಕ್ಲಮಃ ||

ಅರೋಚಕಾವಿಸಾಕೌಚವಿಸರ್ಪಾಣಾಮುಪದ್ರವಾಃ || ೨೪ ||

ಜ್ವರ, ಆತಿಸಾರ, ವಮನ, ಚರ್ಮ ಮತ್ತು ಮಾಂಸಗಳು ಒಡೆಯುವುದು, ಆಯಾಸ, ಆರುಚಿ, ಅರ್ಜೀರ್ಣ ಇವು ವಿಸರ್ಪರೋಗದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಉಪದ್ರವಗಳು.

ಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿನಾತಕಫಪಿತ್ತಕೃತಾವಿಸರ್ಪಾಸ್ಸರ್ವಾತ್ಮಕಃಕ್ಷತ

ಕ್ರತಶ್ಚನಸಿದ್ಧಿಮೇತಿ ||

ಪಿತ್ತಾತ್ಮಕೋಂಜನವಪುಶ್ಚಭವೇದಸಾಧ್ಯಃಕೃಚ್ಛ್ರಚ್ಛ

ಮರ್ಮಸುಭವಂತಿಹಿಸರ್ವವಿಪ || ೨೫ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವಿಸರ್ಪ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕಫಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯ ಎಂಬ ರೀತಿಯಿಂದ ಒಂದೊಂದೇ ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ವಿಸರ್ಪ ರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ, ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವಿಸರ್ಪ ಮತ್ತು ಕ್ಷತಜವಿಸರ್ಪ ಈ ಎರಡೂ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋ ಪವು ಅತಿಯಾಗಿ ವಿಸರ್ಪದಿಂದ ದೇಹಾದ್ಯಂತವೂ ಕಪ್ಪಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವಿಸರ್ಪವೆಂಬ ಆ ರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯ, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಪರೋಗವು ಉಂಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಸರ್ಪನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ವಿಸ್ತೋಟನಿದಾನ.

ಕಟ್ಟಿಮ್ಲತೀಕ್ಷ್ಣೋಷ್ಣವಿದಾಹಿರಾಕ್ಷಕ್ಷಾರೈರಜೀರ್ಣಾಧ್ಯತ

ನಾತಪೈಶ್ವ ||

ತಥರ್ತುದೋಷೇಣವಿಪರ್ಯಯೇಣಕುಪ್ಯಂತಿದೋಷಾಃ

ಪವನಾದಯಸ್ತು || ೧ ||

ವಿಸ್ತೋಟಕರೋಗನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಿಸ್ತೋಟಕರೋಗವನ್ನು ವುದನ್ನು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಶಿಡ್ಧವನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಖಾರ, ಹುಳಿ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ

ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಉಷ್ಣವೀರ್ಯದ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಜಿಡ್ಡಿಲ್ಲದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸೇವಿಸೋಣ, ಕ್ಷಾರಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಸೇವಿಸೋಣ, ಅರ್ಜೀರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ತಿನ್ನೋಣ, ಅರ್ಜೀರ್ಣವಿರುವಾಗ್ಯೆ ಭೋಜನಮಾಡೋಣ, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಬಿಸಲಲ್ಲಿ ತಿರುಗೋಣ, ಋತುದೋಷಗಳಿಂದ, ಆಗಾಗ್ಯೆ ನಡೆಯುವ ಋತುವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಾತಪಿತ್ತಕಫಗಳೆಂಬ ತ್ರಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ತ್ವಚಮಾಶ್ರಿತ್ಯತೇರಕ್ತಮಾಂಸಾಸ್ಥೀನಿಪ್ರದೂಷ್ಯಚ ||

ಘೋರಾನ್ಯುರ್ವಂತಿವಿಸ್ಪೋಟಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ ಜ್ವರಪುರಸ್ಸರಾನ್ ೨

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಚರ್ಮವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ, ಅಸ್ಥಿ ನೊಂದಲಾವವುಗಳನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಜ್ವರದೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಭಯಂಕರವಾದ ವಿಸ್ಫೋಟರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿದಗ್ಧನಿಭಾಸ್ಪೋಟಾಸ್ಸಜ್ವರಾರಕ್ತಪಿತ್ತಜಾಃ ||

ಕ್ಷಚಿತ್ ಸರ್ವತ್ರ ನಾದೇಹೇವಿಸ್ಪೋಟಾಞ್ ತೀಶ್ಛ್ರತಾಃ || ೩ ||

ಶಿರೋರುಕ್ ಪೋದಭೂಯಿಷ್ಮಂಜ್ವರಸ್ತೃಟ್ ಪರ್ವಭೇದನಂ ||

ಸಕ್ಯಷ್ಟವರ್ಣತಾಚೇತಿನಾತವಿಸ್ಪೋಟಲಕ್ಷಣಂ || ೪ ||

ಜ್ವರದಾಹರುಜಾಸ್ರಾವಸಾಕತ್ಯಷ್ಟಾಭಿರನ್ವಿತಂ ||

ಪೀತಲೋಹಿತವರ್ಣಂಚಪಿತ್ತವಿಸ್ಪೋಟಲಕ್ಷಣಂ || ೫ ||

ಭರ್ಧುರೋಚಕಜಾಡ್ಯಾನಿಕಂಡೂಕಾಢ್ಯಪಾಂಡುತಾಃ ||

ಅನೇದನಶ್ಚಿರಾತ್ಪಾಕೀಸವಿಸ್ಪೋಟೀಕಘಾತ್ಮಕಃ || ೬ ||

ವಾತಪಿತ್ತಕೃತೋಯಸ್ತುಕುರುತೇತೀವ್ರವೇದನಾಂ ||

ಕಂಡೂಸ್ತ್ರಮಿತ್ಯಗುರುಭಿರ್ಜಾನೀಯಾತ್ಯಘನಾತಿಕಂ || ೭ ||

ಕಂಡೂದಾರ್ಹೋಜ್ವರಶ್ಚರ್ದಿರೇತೈಸ್ತುಕಘಪೈತ್ತಿಕಃ ||

ವಿಸ್ಫೋಟಗಳೆಂದರೆ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಕಾಣುವಂತಹ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸರ್ವವಯವದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ವರವಿರುವುದು, ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ದೋಷಗಳ ನಡುವೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯಾಗಿದ್ದು ವಿಸ್ಫೋಟವುಂಟಾದಲ್ಲಿ ತಲೆನೋವು, ಬಹಳವಾದ ಸಂಕಟ, ಜ್ವರ, ಜಾಯಾರಿಕೆ, ಕೀಲುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಡತ, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದವಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು,

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಜ್ವರವಿರುವುದು, ಮೈಯಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಗುಳ್ಳೆಗಳಿಂದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವು ಜನುಗುತ್ತಿರುವುದು, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿರುವುದು, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಇರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಕಫಪ್ರಕೋಪ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೆ ವಮನ, ಅರುಚಿ, ಮೈಭಾರ, ಮೈನೆನೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಕಠಿನವಾಗಿರುವುದು, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಬಿಳ್ಳಗಿರುವುದು, ವೇದನೆಯೇನೂ ಇರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಪಕ್ವವಾಗುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು, ವಾಯು ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳೆಂಬ ದ್ವಂದ್ವದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವಿಸ್ಫೋಟದಲ್ಲಿ ನವೆ, ಮೈಭಾರ, ರೋಗಿಯು ಒಂದು ಬಗೆ ಮಂಕನಂತಿರುವುದು, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ವಿಸ್ಫೋಟದಲ್ಲಿ ನವೆ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಜ್ವರ, ವಮನ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯೇನಿವೋನ್ನತೋಂತೇಚಕಠಿನೋಲ್ಪ್ರಸಾಕವಾನ್ || ೮ ||

ದಾಹರಾಗತ್ಯಷಾನೋಹಛರ್ದಿಮೂರ್ಛಾರುಜಾಜ್ವರಾಃ ||

ಪ್ರಲಾಪೋವೇಶಘ್ನಸ್ತಂದ್ರಾಸೋಸಾಧ್ಯಸ್ತಾತ್ರಿದೋಷಜಃ || ೯ ||

ವಿಸ್ಫೋಟಕರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗುಳ್ಳೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುಂಡಿಯಾಗಿಯೂ ಸುತ್ತಲೂ ಎತ್ತರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ ಪಕ್ಷಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುತ್ತಲೂ ಇರುವುದು, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಮೈಯ್ಯೆಲ್ಲಾ ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ವಮನ, ಮೂರ್ಛೆ, ವೃಥೆ, ಜ್ವರ, ವೃಥೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ರೋದನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ನಡುಗುತ್ತಿರುವುದು, ಅಲಸ್ಯ, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಈ ವಿಸ್ಫೋಟವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ರಕ್ತಾರಕ್ತಸಮುತ್ಥಾನಾಗುಂಜಾವಿದ್ರಮಸನ್ನಿಭಾಃ ||

ವೇದಿತವ್ಯಾಸ್ತುರಕ್ತೇನಸೈತ್ತಿಕೇನಚಹೇತುನಾ || ೧೦ ||

ನತೇಸಿದ್ಧಿಂಸಮಾಯಾಂತಿಸಿದ್ಧೈರ್ಯೋಗಶತ್ಪ್ರರಪಿ ||

ಏಕದೋಷೋತ್ಥಿತಸ್ಸಾಧ್ಯಃಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯೋದ್ವಿದೋಷಜಃ || ೧೧ ||

ಸರ್ವದೋಷೋತ್ಥಿತೋಘೋರಸ್ತ್ವಸಾಧ್ಯೋಭೂರ್ಯುಪ

ದ್ರವಃ ||

ರಕ್ತದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ವಿಸ್ಫೋಟಗಳು ಗುಲಗಂಜಿ ಹವಳ ಇವುಗಳ ಹಾಗೆ ಕೆಂಪಗೆ ಏಳುತ್ತವೆ, ಹೀಗೆ ಏಳುವ ವಿಸ್ಫೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತವೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಈ ವಿಸ್ಫೋಟಗಳು ಎಷ್ಟು ಔಷಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ

ಗುಣವಾಗುವುದೇ ಕಷ್ಟ. ಒಂದು ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ವಿಸ್ಫೋಟವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ, ದ್ವಿದೋಷತ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದದ್ದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ, ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದದ್ದು ಭಯಂಕರವಾಗಿಯೂ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿಯೂ ನಾನಾ ಉಪದ್ರವಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಸ್ಫೋಟನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಮ ಸೂ ರಿ ಕಾ ನಿ ದಾ ನ .

ಕಟ್ಟಿಮ್ಲ ಲವಣಕ್ಷಾರವಿರುದ್ಧಾಧ್ಯಶನಾಶನೈಃ ||

ದುಷ್ಪ್ರನಿಷ್ಪಾವಶಾಕಾಢ್ಯೈಃ ಪ್ರದುಷ್ಪಪವನೋದಕೈಃ || ೧ ||

ಕ್ರೂರಗ್ರಹೇಕ್ಷಣಾಚ್ಚಾಪಿದೇಶೇದೋಷಾಸ್ತಮುದ್ಧತಾಃ ||

ಜನಯಂತಿಶರೀರೇಸ್ಥಿನ್ ದುಷ್ಪರಕ್ತೇನಸಂಗತಾಃ || ೨ ||

ಮಸೂರಾಕೃತಿಸಂಸ್ಥಾನಾಃ ಪಿಡಕಾಃ ಸ್ಕೂರ್ಮಸೂರಿಕಾಃ ||

ತಾಸಾಂಪೂರ್ವಂಜ್ವರಃ ಕಂಡೂರ್ಗಾರ್ತ್ರಭಂಗೋರತಿಭ್ರಮಃ || ೩ ||

ತ್ವಚಿಶೋಭಸ್ಸವೈವಣ್ಯೋನೇತ್ರರಾಗಶ್ಚಜಾಯತೇ ||

ಮಸೂರಿಕಾರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಖಾರ, ಹೆಚ್ಚು ಹುಳಿ, ಹೆಚ್ಚು ಉಪ್ಪು, ಕ್ಷಾರಗಳು, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಿನ್ನೋಣ, ಅರ್ಜಿಣವಿರುವಾಗ್ಯೆ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಕೆಟ್ಟಹೋದ ದ್ವಿದಳ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಕೆಟ್ಟ ಹೋದ ತರ್ಕಾಂಗಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು, ಗಾಳಿ ಮತ್ತು ನೀರು ಇವುಗಳು ಕೆಟ್ಟಹೋಗೋಣವೆಂದಿಲ್ಲ, ದುಷ್ಪ್ರಗ್ರಹದೃಷ್ಟಿ ದೋಷದಿಂದಲೂ, ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶರೀರಗತವಾದ ದುಷ್ಪರಕ್ತದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮಸೂರಿ ಎಂಬವಾಗಿ ಉತ್ತರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಧಾನ್ಯದಂತಹ ಗುಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ, ಇವಕ್ಕೇನೇ ಮಸೂರಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು, ಇವು ಹುಟ್ಟುವ ಮೊದಲು ಜ್ವರ, ಮೈನೆವೆ, ಮೈವಡತ, ಅರುಚಿ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಚರ್ಮದ ಬಣ್ಣಕೆಡುವುದು, ಮತ್ತು ಮೈಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ದದ್ದು, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಶೀತಾಳಿತಿಡಬೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ಫೋಟಾಶ್ವಾವಾರುಣಾರೂಕ್ಷಾಸ್ತೀಪ್ರವೇದನಮಸೂನ್ವಿತಾಃ || ೪ ||

ಕಠಿನಾಶ್ವಿರಸಾಕಾರ್ಚಭವಂತ್ಯನಿಲಸಂಭವಾಃ ||

ಸಂಧ್ಯಸ್ಥಿಪರ್ಪಣಾಂಭೇದಃ ಕಾಸಃ ಕಂಪೋರತಿಕ್ಲಮಃ || ೫ ||

ತೋಷಸ್ತಾಲೋಷ್ಣಚಿಹ್ವಾನಾಂ ತೃಷ್ಣಾಚಾರುಚಿಸಂಯುತಾ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಕೆಂಪುಗೂ, ಬಿರುಸಾಗಿಯೂ, ಭಯಂಕರವಾದ ವೇದನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ, ಕಠಿಣಗಳಾಗಿ, ನಿದಾನವಾಗಿ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುವಂತವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಈ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮಸೂರಿಕಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಕೀಲುಗಳು, ಎಲುಬುಗಳು, ಗೆಣ್ಣುಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಕೆಮ್ಮು. ನಶುಕ, ಯಾವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲವಿರುವಿಕೆ, ಆಯಾಸ, ದವಡೆ, ತುಟಿ, ನಾಲಿಗೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಣಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅರುಚಿ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ರಕ್ತಾಃಪೀತಾಸ್ವಿತಾಸ್ನೋಟಾಸ್ಸದಾಹಾಸ್ತೀವ್ರವೇದನಾಃ || ೬ ||

ಭವಂತ್ಯಚಿರಸಾಕಾಶ್ಚ ಸಿತ್ತಕೋಪಸಮುದ್ಭವಾಃ ||

ವಿದ್ಭೇದಶ್ಚಾಂಗಮರ್ದಶ್ಚ ದಾಹಸ್ತೃಷ್ಣಾರುಚಿಶ್ಶಠಾ || ೭ ||

ಮುಖಸಾಕೋಕ್ಷಿರಾಗಶ್ಚ ಜ್ವರಸ್ತೀವ್ರಸ್ಸದಾರುಣಃ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಕೆಂಪಾಗಿ, ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿ, ಬೆಳ್ಳಗೆ ಇರುತ್ತವೆ, ಉರಿ, ಭಯಂಕರವಾದ ವೇದನೆ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಬಕ್ಕೆಗಳು ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ವಭಾವದವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ, ವೈವದತ, ಉರಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಲ್ಲಿ ಬೊಕ್ಕೆಗಳಾಗುವುದು, ಕಣ್ಣು ಕೆರಳಿ ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಬಹಳ ಜ್ವರ ಇವುಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ರಕ್ತಜಾಯಾಂಭವಂತ್ಯೇತೇನಿಕಾರಾಃಪಿತ್ತಲಕ್ಷಣಾಃ || ೮ ||

ಕಫಪ್ರಸೇಕಸ್ತೈಮಿತ್ಯಂತಿರೋರುಗ್ಗಾತ್ರಗೌರವಂ ||

ಹೃಲ್ಲಾಸಸ್ಸಾರುಚಿರ್ನಿದ್ರಾತಂದ್ರಾಲಸ್ಯಸಮನ್ವಿತಾಃ || ೯ ||

ಶ್ವೇತಾಸ್ವಿಗ್ಧಾಭ್ಯಶಂಸ್ಥೂಲಾಃಕಂಡೂರಾಮಂದವೇದನಾಃ ||

ಮಸೂರಿಕಾಃಕಫೋತ್ಥಾಶ್ಚ ಚಿರಸಾಕಾಃಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ || ೧೦ ||

ರಕ್ತದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮಸೂರಿಕಾ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮಸೂರಿಕಾರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮಸೂರಿಕಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಫವು ಬಹಳವಾಗಿ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಾಂದ್ಯ, ತಲೆನೋವು, ಮೈಭಾರ, ಬಾಯಿನೀರು ಬರುವುದು, ಅರುಚಿ, ತೂಕಡಿಕೆ, ಆಕಳಿಕೆ, ಜಡತ್ವ, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಬೆಳ್ಳಗೆ ಜಿಡ್ಡಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿ ದೃಢವಾಗಿ ನೆನೆಯೂ ಮಂದವಾದ ವೇದನೆಯೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಈ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಹತ್ತವಾಗುವ ಸ್ವಭಾವದವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ನೀಲಾಶ್ವಿನಿ ಪಿಟವಿಸ್ತೀರ್ಣಾಮಧ್ಯೇನಿನ್ನಾಮಹಾರುಜಾಃ ||

ಚಿರಸಾಕಾಃ ಪೂತಿಸ್ತಾವಾಪ್ರಭೂತಾಸ್ಸರ್ವದೋಷಜಾಃ || ೧೧ ||

ಕಂಠರೋಧಾರುಚಿಸ್ತಂಭಪ್ರಲಾಸಾರತಿಸಂಯುತಾಃ ||

ದುಶ್ಚಿಕಿತ್ಸಾಸ್ಸಮುದ್ವಿಷ್ಟಾಃ ಪಿಡಕಶ್ಚರ್ಮಸಂಜ್ಞಿತಾಃ || ೧೨ ||

ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಕಪ್ಪಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಗ್ಗಾಗಿರುವುದು, ವೇದನೆ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಸಾವಕಾಶದಿಂದ ಪರಿಪಕ್ವವಾಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುವುದು, ಕೀವು ಸೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿವಾತಜನ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಗಂಟೆಲು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಅರೋಚಕ, ರೋಗಿಯು ಸ್ತಬ್ಧನಾಗಿರುವುದು, ವೇದನೆಯನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ವೃಥೆಪಡುತ್ತಿರುವುದು, ಕೆಲಸಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇಕಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವ ಮೇಲ್ಕಂಡ ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಬಕ್ಸೆಗಳು “ಚರ್ಮದಳ” ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಇವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯಗಳಲ್ಲ.

ರೋಮುಕ್ತಾಃ ಪೋನ್ನತಿ ಸಮಾರಾಗಿಣ್ಯಃ ಕಫಪಿತ್ತಜಾಃ ||

ಕಾಸಾರೋಚಕಸಂಯುಕ್ತಾರೋಮಾಂತ್ಯೇಜ್ವರಪೂರ್ವಿಕಾಃ || ೧೩ ||

ರೋಮಾಂತಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಮಸೂರಿಕಾ ಪ್ರಭೇದ, ಇದನ್ನೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದಡಾರ, ಗೋಣದಡಾರ ಎಂದು ಸಹ ವ್ಯವಹರಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದೆ, ಇವು ರೋಮುಕ್ತಾಃಗಳ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಕಮ್ಮಿಲು, ಅರುಚಿ, ಇವುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ, ಇವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದರೂ ಜ್ವರವೇ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತದೆ, ಇವು ಕಫ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತೋಯಮಿದ್ವದಸಂಕಾಶಾಸ್ತಗ್ನತಾಸ್ತಮಸೂರಿಕಾಃ ||

ಸ್ವಲ್ಪಬೋಷಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ಭಿನ್ನಾಸ್ತೋಯಂ ಸ್ರವಂತಿ ಚ || ೧೪ ||

ರಕ್ತಸ್ಥಾಲೋಹಿತಾತಾರಾಶೀಘ್ರಸಂಕಾಸ್ತನುತ್ಪಚಃ ||

ಸಾಧ್ಯಾ ನಾತ್ಯರ್ಥದುಷ್ಟಾಶ್ಚ ಭಿನ್ನಾರಕ್ತಂ ಸ್ರವಂತಿ ಚ || ೧೫ ||

ಮಾಂಸಸ್ಥಾಃ ಕಠಿನಾಸ್ತಿಗ್ಧಾಶ್ಚ ರಸಾಕಾಫನುತ್ಪಚಃ ||

ಗಾತ್ರಶೂಲತ್ಯಷಾಕಂ ಡೂಜ್ವರಾರತಿಸಮನ್ವಿತಾಃ || ೧೬ ||

ಮೇದೋಜಾಮಂಡಲಾಕಾರಾಮೃದವಃ ಕಿಂಚಿದುನ್ನತಾಃ ||

ಘೋರಜ್ವರಪರೀತಾಶ್ಚ ಸ್ಥೂಲಾಸ್ತಿಗ್ಧಾಸ್ಸನೇದನಾಃ || ೧೭ ||

ಸಂಸ್ಕೃತಾಹಾರತಿಸಂತಾಪಾಃ ಕಶ್ಚಿದಾಭ್ಯೋವಿನಿಸ್ತರೇತ್ ||

ಕನ್ನದಾಗಾತ್ರಸಮಾರೂಕ್ಷಾಶ್ಚಿಖಟಾಃಕುಚಿದುನ್ಮತಾಃ || ೧೮ ||

ಮಜ್ಜೋತ್ಕಾಭ್ಯಶಸಂಸ್ಕೋಹವೇದನಾರತಿಸಂಯುತಾಃ ||

ಛಿಂದಂತಿಮರ್ಫಧಾಮಾನಿಪ್ರಾಣಾನಾಶುಹರಂತಿಚ || ೧೯ ||

ಭ್ರಮರೇಣೇವವಿದ್ವಾನಿಕುರ್ವಂತ್ಯಸ್ಥಿನಿಸರ್ವತಃ ||

ಪಕ್ಷಾಭಾಃಪಿಡಕಾಸ್ತಿಗ್ಧಾಃಸೂಕ್ಷ್ಮಾಶ್ಚಾತ್ಯರ್ಥವೇದನಾಃ || ೨೦ ||

ಸ್ತೃಮಿತ್ಯಾರತಿಸಂಸ್ಕೋಹದಾಹೋನ್ಮಾದಸಮನ್ವಿತಾಃ ||

ಶುಕ್ರಜಾಯಾಂಮಸೂರ್ಯಾಂತುಲಕ್ಷಣಾನಿಭವಂತಿಹ || ೨೧ ||

ನಿರ್ದಿಷ್ಟಂಕೇವಲಂಚಿಹ್ನಂದೃಶ್ಯತೇನತುಜೀವಿತಂ ||

ಮೋಷಮಿಶ್ರಾಸ್ತುಸಪ್ತೃತಾದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾದೋಷಲಕ್ಷಣೈಃ || ೨೨ ||

ತ್ವಗ್ಗತಾರಕ್ತಜಾಶ್ಚೈವಪಿತ್ತಜಾಶ್ಚೇಷ್ಠಜಾಸ್ತಥಾ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಪಿಪಿತ್ತಕೃತಾಶ್ಚೈವಸುಖಸಾಧ್ಯಾಮಸೂರಿಕಾಃ || ೨೩ ||

ಧಾತುಗತಮಸೂರಿಕಾ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಚರ್ಮ
ಗತವಾದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳು ಹೇಗಿರುತ್ತವೆಂದರೆ ನೀರಿನ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಗುಳ್ಳೆ
ಗಳಂತಿರುತ್ತವೆ, ಇವು ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದವು
ಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಇವನ್ನು ಚುಚ್ಚಿದರೆ ನೀರು ಹೊರಡುತ್ತದೆ, ರಕ್ತದೋಷವಿಂದ
ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳು ರಕ್ತದ ಹಾಗೆ ಕೆಂಪಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ,
ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಪಕ್ಷವಾಗುತ್ತವೆ, ಚರ್ಮವು ಅಂದರೆ ಈ ಮಸೂರಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ
ರುವ ಚರ್ಮವು ಬಹಳ ತೆಳ್ಳಗಿರುತ್ತವೆ, ಇವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ
ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಇವು
ಗಳನ್ನು ಚುಚ್ಚಿದರೆ ರಕ್ತ ಹೊರಡುತ್ತದೆ ದೋಷಗತವಾದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳು
ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಜಿಡ್ಡು ತೋರುತ್ತದೆ,
ಬಹಳ ಸಾಂಕಾಶವಾಗಿ ಪರಿಪಕ್ವವಾಗುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳ ಚರ್ಮವು ದಪ್ಪವಾಗಿರು
ತ್ತದೆ, ಮೈವಡತ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ನವೆ, ಜ್ವರ, ಕೆಲಸಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಮಾಂದ್ಯ, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಮೇದೋದೋಷವಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ
ಮಸೂರಿಕಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಮಂದಲವಂತೆ ಗುಣಿಸುತ್ತವೆ, ಮತ್ತೆ
ಗುಣುತ್ತವೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ, ಭಯಂಕರವಾದ ಜ್ವರ
ವಿರುತ್ತದೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ದೊಡ್ಡವಿರುತ್ತವೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳ ಮೇಲೆ ಜಡ್ಡಿರುತ್ತದೆ, ಗುಳ್ಳೆ
ಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು ಇರುತ್ತದೆ, ಜ್ವರನಾಜ್ವಾನವಿರುತ್ತದೆ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯು
ದಿಲ್ಲ, ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂತಾಪವಿರುತ್ತದೆ, ಇವು ಕೆಲವರಿಗೆ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತವೆ.

ಮಜ್ಜಗತವಾದ ದೋಷದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಮಸೂರಿಕೆಗಳು ಸಣ್ಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ದೇಹದ ಬಣ್ಣವೇ ಇವಕ್ಕೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಜಿಡ್ಡೆಲ್ಲದೆ ಇರುತ್ತವೆ, ಕಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೊಂಚ ಎತ್ತರವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ರೋಗಿಗೆ ಪದೇ ಪದೇ ಅಜ್ಞಾನ ಬರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ವೇದನೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಉತ್ಸಾಹವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಮರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಧಟ್ಟನೆ ಪ್ರಾಣಹರಣವನ್ನೇ ಮಾಡಿಬಿಡುವುದೂ ಉಂಟು, ಈ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಎದ್ದರೆ ಎಲುನೆಲ್ಲಾ ದುಂಬಿಕೊರದು ಹಾಳುಮಾಡಿದ ಬಿದರಿ ನಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಪಕ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಿಡ್ಡೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಬಹಳ ವೇದನೆ ಇರುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಯು ಏನೂ ತಿಳಿಯದವನಂತೆ ಸ್ತಬ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಉತ್ಸಾಹವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಬುದ್ಧಿ ಸರಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಮೈಯ್ಯುರಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಹುಚ್ಚು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ. ಶುಕ್ರಧಾತುಗತವಾದ ದೋಷದಿಂದ ಈ ಮಸೂರಿಕಾ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಪಕ್ವವಾಗಿಯೇನೂ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳ ಬಹುದು, ಪರಂತು ರೋಗಿಯು ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಏಳು ವಿಧಗಳಾದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಗುರ್ತಿಸಬೇಕು, ಚರ್ಮಗತಗಳಾದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳೂ, ರಕ್ತಗತಗಳಾದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳೂ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಜನ್ಯಮಸೂರಿಕೆಗಳೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಸೂರಿಕೆಗಳೂ ಸುಖಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ನಾತಜಾನಾತಪಿತ್ತೋತ್ಥಾ ಶ್ಲೇಷ್ಮನಾತಕೃತಾಶ್ಚ ಯಾಃ ||

ಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯಾನುತಾಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ನಾದೇತಾಲುಪಾಚರೇತ್ || ೨೪ ||

ಅಸಾಧ್ಯಾಸ್ಸನ್ನಿಸಾತೋತ್ಥಾಸ್ತಾಸಾಂವಕ್ಷ್ಯಾಮಿಲಕ್ಷಣಂ ||

ಪ್ರನಾಳಸದೃಶಾಃಕಾಶ್ಚಿತ್ಕಾಶ್ಚಿಜ್ಜಂಬೂಫಲೋಪಮಾಃ || ೨೫ ||

ಲೋಹಜಾಲಸಮಾಃಕಾಶ್ಚಿದತಸೀಫಲಸನ್ನಿಭಾಃ ||

ಅಸಾಂಬಹುವಿಧಾನರ್ಣಾಜಾಯಂತೇದೋಷಭೇದತಃ || ೨೬ ||

ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮಸೂರಿಕಾರೋಗ, ನಾತಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮಸೂರಿಕೆ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ನಾತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು, ಇವುಗಳು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯಗಳು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಬೇಕಾದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿಸಾತದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮಸೂರಿಕಾ ರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದು, ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ—ಕೆಲವು ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಹವಳದ ಹಾಗೆ ಕೆಂಪಗೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ನೇರಲಹಣ್ಣಿನ ಹಾಗೆ ಕಪ್ಪಗೂ

ಇರುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಕಬ್ಬಿಣದ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಅಗಸೇಕಾಯಿನ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳ ವರ್ಣಗಳು ದೋಷಪ್ರಕೋಪ ಭೇದದಿಂದ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಇರುವುದುಂಟು.

ಕಾಸೋಹಿಕ್ಕಾಪ್ರನೋಹಶ್ಚ ಜ್ವರಸ್ತೀವ್ರಸ್ಸು ದಾರುಣಃ ||

ಪ್ರಲಾಪಶ್ಚಾತಿಮೂರ್ಛಾಚತ್ಯಷ್ಟಾ ದಾಹೋತಿಘೂರ್ಣತಾ || ೨೭ ||

ಮುಖೇನಪ್ರಸ್ರವೇದ್ರಕ್ತಂತಥಾಘ್ರಾಣೇನಚಕ್ಷುಷಾ ||

ಕಂಠೇಘುರ್ಘುರಕಂಕ್ಯತ್ವಾಶ್ಚ ಸಿತ್ಯತ್ಯರ್ಥವೇದನಂ || ೨೮ ||

ಮಸೂರಿಕಾಭಿಭೂತಸ್ಯಯಸ್ಯುತಾನಿಭಿಷಗ್ವರೈಃ ||

ಲಕ್ಷಣಾನಿಚದೃಶ್ಯಂತೇನದದ್ವ್ಯಾತ್ಮತ್ರಭೇಷಜಂ || ೨೯ ||

ಮಸೂರಿಕಾರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು—ಕೆಮ್ಮು, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ಅಜ್ಞಾನ, ಭಯಂಕರವಾದ ಜ್ವರ, ವೇದನೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ರೋದನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ತೂಕಡಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿ, ಕಣ್ಣು, ಮೂಗು ಇವುಗಳಿಂದ ರಕ್ತ ಬರುವುದು, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಗುರುಗುರು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತ ಅತ್ಯಂತ ಹಿಂಸೆಯೊಡನೆ ಉಸಿರುಬಿಡುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಸೂರಿಕಾರೋಗದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದರಿತು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸದೆ ಉದಾಸೀನ ಮಾಡಬೇಕು, ಔಷಧಿ ಕೊಡಬಾರದು.

ಮಸೂರಿಕಾಭಿಭೂತೋಯೋಭೃಶಂಘ್ರಾಣೇನನಿಶ್ವಸೇತ್ ||

ಸಭೃಶಂತ್ಯಜತಿಪ್ರಾಣಾನ್ ತೃಷಾತೋರ್ವಾಯುದೂಷಿತಃ || ೩೦ ||

ಮಸೂರಿಕಾಂತೇಶೋಧಸ್ಯಾತ್ ಕೂರ್ಪರೇಮಣಿಬಂಧಕೇ ||

ತಥಾಂಸಫಲಕೇಚಾಪಿದುಶ್ಚಿಕ್ವತ್ಸ್ಯಸ್ಸು ದಾರುಣಃ || ೩೧ ||

ಮಸೂರಿಕಾರೋಗವುಳ್ಳವನು ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಸಿರೆಳೆಯಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಲ್ಲಿ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗಿ ವಾಯುವಿನ ಸಂಕಟದಿಂದ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಮಸೂರಿಕಾರೋಗವು ಇಳಿಯುತ್ತ ಬಂದಂತೆ ಮಣಿಕಟ್ಟು, ಮೊಳಕೈಯ್ಯಿ, ಭುಜ ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶೋಭೆ ಬರುತ್ತ ಬಂದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಸೂರಿಕಾರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಕ್ಷು ದ್ರ ರೋ ಗ ನಿ ದಾ ನ .

ಸ್ನಿ ಗ್ಧಾ ಸ್ಪ ವರ್ಣಾಗ್ರ ಧಿತಾನೀರುಜಾಮುದ್ಗ ಸನ್ನಿ ಭಾಃ ||

ಕಫನಾತೋತ್ತಿ ತಾಜ್ಞೇಯಾಬಾಲಾನಾಮಜಗಲ್ಲಿಕಾಃ || ೧ ||

ಕ್ಷು ದ್ರ ರೋಗಗಳೆಂದರೆ ಚಿಕ್ಕ ರೋಗಗಳೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಭಯಂಕರರೋಗಗಳೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು, ಮಕ್ಕಳ ರೋಗಗಳೆಂದು ಹಲವರು, ಮಕ್ಕಳ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಏಳುವ ಉದ್ದಿನಕೆಳಿನಂತಹ, ಜಿಡ್ಡುಳ್ಳ, ನೋವಿಲ್ಲದ ಬಕ್ಕೆಗಳಿಗೆ ಅಜಗಲ್ಲಿಕೆಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು, ಇವುಗಳ ಬಣ್ಣವು ಮಕ್ಕಳ ಮೈಯ್ಯಿನ ಬಣ್ಣದಂತಹ ಬಣ್ಣವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಇವುಗಳು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾತ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಯವಾಕಾರಾಸ್ಸು ಕಠಿನಾಗ್ರ ಧಿತಾನಾಂ ಸಸಂಶ್ರಿತಾಃ ||

ಪಿಡಕಾಃ ಕಫನಾತಾಭ್ಯಾಂ ಯವಪ್ರಖ್ಯೇತಿಸೋಚ್ಯತೇ || ೨ ||

ಉತ್ತರ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯವೆ ಎಂಬ ಧಾನ್ಯದ ಆಕಾರದಂತೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗಂಟು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮಾಂಸವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಬಕ್ಕೆಗಳಿಗೆ ಯವಪ್ರಖ್ಯೆ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಇವು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಘನಾನುನಕ್ರಾಂ ಪಿಡಕಾಂ ಉನ್ನತಾಂ ಪರಿಮಂಡಲಾಂ ||

ಅಂತ್ರಾಲಜೀಮುಲ್ಕಪೂಯಾಂತಾಂ ನಿದ್ಯಾತ್ಯಫನಾತಜಾಂ || ೩ ||

ದಪ್ಪನಾಗಿ ವಕ್ರವಾಗಬೇ ಎತ್ತರವಾಗಿ ದುಂಡಾಗಿರುವ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಅಂತ್ರಾಲಜಿ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ನರಗಳ ಮೇಲೆ ಏಳುತ್ತದೆ, ಕೇವು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಕುರ ಎಂದು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಏಳುವ ವ್ರಣಗಳು ಈ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದವು, ಇವು ಕಫ ಮತ್ತು ವಾಯುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕವು.

ವಿವೃತಾ ಸ್ಯಾಂ ಮಹಾದಾಹಾಂ ಪಕ್ಷೋದುಂಬರಸನ್ನಿ ಭಾಂ ||

ವಿವೃತಾ ಮಿತಿತಾಂ ನಿದ್ಯಾತ್ವಿತ್ತೋತ್ಥಾಂ ಪರಿಮಂಡಲಾಂ || ೪ ||

ವ್ರಣದ ಮುಖವು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಉರಿ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಸಕ್ಕನಾದ ಅತ್ತಿಯ ಹಣ್ಣಿನಂತೆ ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಕೂಡ ದುಂಡಗೆ ಮಂಡಲಾಕಾರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವಿವೃತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ತಕುರು ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿವೆ.

ಗ್ರಂಥಿತಾಃ ಪಂಚನಾಷಡ್ವಾದಾರುಣಾಃ ಕಚ್ಛಪೋಪಮಾಃ ||

ಕಫಾನಿಲಾಭ್ಯಾಂ ಪಿಡಕಾಚ್ಛೇಯಾ ಕಚ್ಛಪಿಕಾಬುಧೈಃ || ೫ ||

ಕಚ್ಛಪಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಇದನ್ನು ಯೇಡಿಬಾವು ಎಂದು ಲೌಕಿಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಮೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಐದಾರು ಗಂಟಿನಂತಹ ವ್ರಣಗಳು ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಏಳುತ್ತವೆ, ಭಯಂಕರವಾದ ನೋವು ವೇದನೆಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಇವು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಗ್ರೀವಾಂಸಕಕ್ಷಾ ಕರಪಾದದೇಶೇ ಸಂಧೌಗಳೇನಾತ್ರಿಭಿರೇವ
ದೋಷೈಃ ||

ಗ್ರಂಥಿಸ್ಸ ವಲ್ಮೀಕವದಕ್ರಿಯಾಣಾಂಜಾತಃ ಕ್ರಮೇಣೈವಗತಃ
ಪ್ರವೃದ್ಧಿಂ || ೬ ||

ಮುಖೈರನೇಕೈಸ್ತು ತಿತೋದವದ್ಭಿರ್ವಿಸರ್ಪವತ್ಸರ್ಪತಿಚೋನ್ಮ
ತಾಗ್ನೈಃ ||

ವಲ್ಮೀಕನಾಹುರ್ಭಿಷಜೋನಿಕಾರಂನಿಷ್ಪತ್ಯನೀಕಂಚಿರಜಂ
ವಿಶೇಷಾತ್ || ೭ ||

ವಲ್ಮೀಕವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಇದನ್ನು ಹುತ್ತದ ಹುಣ್ಣು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಇದು ಭುಜದ ಮೇಲೆ, ಹೆಕ್ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ, ಕಂಕುಳಿನಲ್ಲಿ, ಕೈಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ, ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಹುತ್ತದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದ್ದು, ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡದೆ ಕೂರುವ ಪ್ರಕೃತಿಯವರ ಗೇನೇ ವಿಶೇಷ, ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಾಯಾಗಿ ಸೋರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೊಂಚ ದಿವಸದೊಳಗೇನೇ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಿದರೆ ಏನಾದರೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗ ಬಹುದು, ಹಳತಾದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಪದ್ಮಕರ್ಣಿಕವನ್ಮಥ್ಯೇ ಪಿಡಕಾಭಿಸ್ಸಮಾಚಿತಾಂ ||

ಇಂದ್ರವಿದ್ಧಾಂತುತಾಂವಿದ್ಯಾದ್ವಾತಸಿತ್ತೋತ್ತಿತಾಂಭಿಷಕ್ || ೮ ||

ಕಮಲದ ಹುವಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಹಾಗೆ ದುಂಡಗೆ ಬಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರವಿದ್ಧಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಈ ವ್ರಣವು ನಾಯು ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮಂಡಲಂಪೃತ್ತಮುತ್ಸನ್ನಂಸರಕ್ತಂಪಿಡಕಾಚಿತಂ ||

ರುಜಾಕರೀಂಗರ್ದಭಿಕಾಂತಾಂವಿದ್ಯಾದ್ವಾತಪಿತ್ತಜಾಂ || ೯ ||

ಗರ್ದಭಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಇದರಲ್ಲಿ ಬಕ್ಕೆಗಳು ದುಂಡಗೆ ಮಂಡಲಾಕಾರವಾಗಿ ಕೆಂಪಾಗಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ನೋವು, ವ್ಯಥೆ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ಕೂಡ ನಾಯು ಮತ್ತು ಕಫಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮಸಮುದ್ಭೂತಶ್ವಯಥುಹ್ನುಸಂಧಿಜಃ ||

ಸ್ಥಿರೋಮಂದರುಜಸ್ಥಿಗೌಢೇಜ್ಞೇಯಃಪಾಷಾಣಗರ್ದಭಃ || ೧೦ ||

ಪಾಷಾಣಗರ್ದಭವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ. ಇದು ದವಡೆಗಳು ಸಂಧಿಸುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕಿವಿಯ ಹತ್ತಿರ ಬಾತುಕೊಂಡು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ನೋವು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಮೇಲೆ ಜಡ್ಡು ತೇಲು ತಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ವಾತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕಂಥಾದ್ದು.

ಕರ್ಣಸ್ಯಾಭ್ಯಂತರೇಜಾತಾಂಪಿಡಕಾಮುಗ್ರವೇದನಾಂ ||

ಸ್ಥಿರಾಂಸನಸಿಕಾಂತಾಂತುನಿದ್ಯಾದ್ವಾತಕಘೋತ್ತಿತಾಂ || ೧೧ ||

ಪನಸಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಕಿವಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ವ್ರಣವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಹಲಸಿನಕಾಯಿಯ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮುಳ್ಳಿನಂತೆ ಈ ಬಕ್ಕೆಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಭಯಂಕರವಾದ ನೋವು ಇರುತ್ತದೆ, ಬಕ್ಕೆಗಳ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ, ನಾಯು ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಇವು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಸರ್ಪವತ್ಸರ್ಪತಿಯಶ್ಶೋಥಸ್ತನುರಸಾಕನಾನ್ ||

ದಾಹಜ್ವರಕರಃಪಿತ್ತಾತ್ಸಜ್ಞೇಯೋಜಾಲಗರ್ದಭಃ || ೧೨ ||

ಜಾಲಗರ್ದಭವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ವಿಸರ್ಪವೆಂಬ ಉರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಕ್ಕೆಯಂತೆ ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಶೋಭೆ, ಉರಿ, ಜ್ವರ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಶರೀರದ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಪಕ್ಷಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಇದು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಿಡಕಾಮುತ್ಸಮಾಂಗಸ್ಥಾಂವೃತ್ತಾಮುಗ್ರರುಜಾಜ್ವರಾಂ ||

ಸರ್ವಾತ್ತಿಕಾಂಸರ್ವಲಿಂಗಾಂಜಾನೀಯಾದಿರಿವೇಲ್ಲಿಕಾಂ || ೧೩ ||

ಇರಿವೇಲ್ಲಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ, ಇದು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ದುಂಡಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಭಯಂಕರವಾದ ನೋವು ಜ್ವರ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಇದು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದದ್ದು, ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ತಲೆಹುಣ್ಣು ಎಂಬದಾಗಿ ಇದನ್ನು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಬಾಹುಸಾರ್ವಾಂಸಕಕ್ಷೇಷುಕೃಷ್ಣಸ್ಥೋಟಾಂಸವೇದನಾಂ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಸಂಭೂತಾಂಕಕ್ಷಾಮಿತ್ಯಭಿನಿದಿಶೇತ್ || ೧೪ ||

ಕಕ್ಷಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣ. ತೋಳುಗಳು, ಪಕ್ಕಗಳು, ಕಂಕಳು, ಭುಜಗಳು, ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕವುಜವಾದ ಅನೇಕ ಬಳ್ಳಿಗಳಿದ್ದು ಕಲಸಿಹೋಗಿ ವ್ರಣಗಳಾಗುವುವು, ಉರಿ ವೇದನೆ ಬಹಳ ಬಾಧಿಸಲಾಗಿ ಇರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ವ್ರಣಗಳು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಏಕಾಮೇತಾದೃಶೀಂದ್ರಷ್ಟ್ವಾಪಿಡಕಾಂಸ್ಥೋಟಸನ್ನಿಭಾಂ ||

ತ್ವಗ್ಗತಾಂಪಿತ್ತಕೋಪೇನಗಂಧಮಾಲಾಂಪ್ರಚಕ್ಷತೇ || ೧೫ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕಕ್ಷಾ ಎನ್ನುವ ಗುಳ್ಳೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಒಂದೇ ಗುಳ್ಳೆಯ ಶರೀರದ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಆ ಗುಳ್ಳೆಯಂತಹ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಗಂಧಮಾಲಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಕಕ್ಷಭಾಗೇಷುಯೇಸ್ಥೋಟಾಜಾಯಂತೇಮಾಂಸದಾರಣಾಃ ||

ಅಂತರ್ದಾಹಜ್ವರಕರಾದೀಪ್ತಸಾವಕಸನ್ನಿಭಾಃ || ೧೬ ||

ಸಸ್ತಾಹಾದ್ವಾದಶಾಹಾದ್ವಾಪಕ್ಷಾ ದ್ವಾಹಂತಿಮಾನವಂ ||

ತಾನುಗ್ನಿರೋಹಿಣೀಂವಿದ್ಯಾದಸಾಧ್ಯಾಂಸರ್ವದೋಷಜಾಂ || ೧೭ ||

ಅಗ್ನಿರೋಹಿಣಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಗುಳ್ಳೆಗಳಂತಹ ವ್ರಣ, ಈ ವ್ರಣಗಳು ಕಂಕುಳಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾಂಸವನ್ನೇ ಒಡೆದು ಶೀಲಿಕೊಂಡು ಏಳುತ್ತವೆ, ಈ ವ್ರಣರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಗೆ ಅಂತರ್ದಾಹವೂ ಜ್ವರವೂ ಎರಡೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಉರಿ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟಂತೆ ಬಹು ವೇದನೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಈ ವ್ರಣಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಏಳು ದಿವಸಗಳಿಗಾಗಲೀ, ಹತ್ತು ದಿವಸಗಳಿಗಾಗಲೀ, ಒಂದು ಸಪ್ತ ಎಂದರೆ ಹದಿನೈದು ದಿವಸಗಳಿಗಾಗಲಿ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತವೆ, ಈ ವ್ರಣಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಗಳೂ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹುಟ್ಟಿ ತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿಯೂ ಅಸಾಧ್ಯಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಬೇಕು.

ನಖಮಾಂಸಮಧಿಷ್ಠಾಯನಾಯುಃಸಿತ್ತಂಚದೇಹಿನಾಂ ||

ಕುರ್ವತೇದಾಹಸಾಕಾಚತಂವ್ಯಾಧಿಂಚಿಪ್ಸಮಾದಿಶೇತ್ || ೧೮ ||

ನಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಕೈಯ್ಯಿ ಮತ್ತು ಕಾಲಿನ ಉಗುರುಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಉರಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ವ್ರಣವನ್ನೂ ಉಂಟು ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಚಿಪ್ಪವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ತದೇನಾಲ್ಪತರೈರ್ದೋಷೈಃಪುರುಷಂಕುನಖಂವದೇತ್ ||

ಗಂಭೀರಾಮಲ್ಪಸಂರಂಭಾಂಸುಪರ್ಣಾಸುಪರಿಸ್ಥಿತಾಂ || ೧೯ ||

ಸಾದಸ್ಯಾನುಶಯಾಂತಾಂತುವಿದ್ಯಾದಂತಪ್ರಸಾಕಿನೀಂ ||

ಏಕೆ ಹೇಳಿದ ಚಿಪ್ಪವೆಂಬ ವ್ಯಾಧಿಯೇ ಕೊಂಚ ಭಾಗ ದೋಷಪ್ರಕೋಪ ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಉಗುರಿನ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೆಡಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕುನಖವೆಂಬ ದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಬೇಗೇನೇ ಪಕ್ಷವಾಗುತ್ತ ಬರೋಣದರಿಂದ ಹೊರಗೆ ನೋಡಲು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾವಿರುವ ದೇಹದ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಕಾಲಿನ ಹತ್ತರ ಮೇಲು ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಅಂತಃಪ್ರಸಾಕಿನೀ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ವಿದಾರೀಕಂದವದ್ಭೃತ್ಪ್ರಾಕಪ್ಪವಂಪ್ಪಣಸಂಧಿಸು || ೨೦ ||

ವಿದಾರಿಕಾಭವೇದ್ರಕ್ತಾಸರ್ವಜಾಸರ್ವಲಕ್ಷಣಾ ||

ವಿದಾರೀಕಂಕವೆಂದರೆ ಧೂಳಿಕ್ರರೇಗಿದ್ದೆಯ ಹಾಗೆ ದುಂಡಗೆ ಉದ್ದುದ್ದ ನಾಗಿ ಕಂಕುಳ ಸಂದಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ತೊಡೆಯ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಾ ಕೆಂಪಾಗಿ ಏಳುವ ಗಂಟುಗಳಿಗೆ ವಿದಾರಿಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಾಪ್ಯಮಾಂಸಶಿರಾಸ್ನಾಯುಃಶ್ಲೇಷ್ಮಾನೇದಸ್ತಥಾನಿಲಃ || ೨೧ ||

ಗ್ರಂಥಿಕರೋತ್ಯಸೌಭಿನ್ನೋಮಧುಸರ್ಪಿರ್ವಸಾನಿಭಂ ||

ಸ್ರವತ್ಯಾಸ್ರವಮನಿಲಸ್ತತ್ರವೃದ್ಧಿಂಗತಃಪುನಃ || ೨೨ ||

ಮಾಂಸಂಸಂಶೋಷ್ಯಗ್ರಥಿತಾಂಶರ್ಕರಾಂಜನಯೇತ್ತತಃ ||

ದುರ್ಗಂಧಿಕ್ಲಿನ್ನಮತ್ಯರ್ಥಂನಾನಾವರ್ಣಂತತಶ್ಶಿರಾಃ || ೨೩ ||

ಸ್ರವಂತಿರಕ್ತಂಸಹಸಾತಂವಿದ್ಯಾಚ್ಛರ್ಕರಾರ್ಬುದಂ ||

ಶರ್ಕರಾರ್ಬುದವೆಂಬುವುದರ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ-ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ಕ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವುಗಳು ಮೇದಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಮಾಂಸ, ಸಿರ,

(ರಕ್ತನಾಳ) ಸ್ನಾಯು ಎಂದರೆ ನರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗಂಟುಗಳು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಗಂಟು ಒಡೆದು ಜೇನುತುಪ್ಪದ ಬಣ್ಣದ, ತುಪ್ಪದ ಬಣ್ಣದ, ಮಾಂಸರಸದಂತಹ ದ್ರವವನ್ನು ಸ್ರವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿ ಸ್ತ್ರಾವವು ಹೊರಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ನಾಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಲು ಕಾರಣಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದಲ್ಲಿ ವಾತವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಮಾಂಸವನ್ನು ಶೋಷಿಸಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಗಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಶರ್ಕರಾ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಕಲ್ಲಿನಂತಹ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶರ್ಕರೆಯು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ಗಾಯದಲ್ಲಿ ದುರ್ವಾಸನೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಗಾಯವು ದ್ರವಿಸುವುದಕ್ಕಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ನಂತರ ನಾನಾ ವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ ರಕ್ತವನ್ನೇ ಸ್ರವಿಸುವುದಕ್ಕಾರಂಭಿಸುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಶರ್ಕರಾರ್ಬುಷದವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಪರಿಕ್ರಮಣಶೀಲಸ್ಯನಾಯುರತ್ಯರ್ಥರೂಕ್ಷಯೋಃ || ೨೪ ||
ಪಾದಯೋಃಕುರುತೇದಾರೀಂಪಾದದಾರೀಂತಮಾದಿಶೇತ್ ||

ಬಹಳವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಿಗೆ ನಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ರೂಕ್ಷಗಳಾದ ಅಂದರೆ ಸ್ನೇಹರಹಿತಗಳಾದ ಕಾಲಹಿಷ್ಕುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಿನ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಪಾದದಾರೀ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಅಂಗಾಲು ಬಿರಕುಬಿಡುವುದು.

ಶರ್ಕರೋನ್ಮಥಿತೇಪಾದೇಕ್ಷತೇನಾಕಂಟಕಾದಿಭಿಃ || ೨೫ ||
ಗ್ರಂಥಿಃ ಕೋಲವದುತ್ಸನ್ನೋಜಾಯತೇಕದರಂಹಿತತ್ ||

ಕಾಲಿಗೆ ಕಲ್ಲು ಒತ್ತುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಮುಳ್ಳು ಚುಚ್ಚುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ ಬೋರೆಯ ಕಾಯಿನ ಹಾಗೆ ಅಂಗಾಲಿನಲ್ಲಿ ಗಂಟು ಆಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಕದರ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಲ್ಲೊತ್ತು, ಆಣೆ ಬೆಳೆಯುವುದು ಎಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕ್ಲಿನ್ನಾಂಗುಲ್ಯಂತರೌಪಾದೌಕಂಡೂದಾಹರುಜಾನ್ವಿತೌ || ೨೬ ||
ದುಷ್ಪ್ರಕರ್ದಮಸಂಸ್ಪರ್ಶಾದಲಸಂತಂನಿಭಾವಯೇತ್ ||

ಕರಗಳು ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿ ತಿರಿಗಾಡೋಣವರಿಂದ ಕಾಲುಬೆರಳಿನ ಸಂದುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶಲಿತುಹೋಗಿ ನಸೆ, ಉರಿ, ವೃಥೆ ಇವುಗಳುಂಟಾಗಿ ಗಾಯವಾದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಅಲಸವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಕೆಸರುಹುಣ್ಣು ಎಂದು ಲೌಕಿಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ.

ರೋಮಕೂಪಾನುಗಂಪಿತ್ತಂ ವಾತೇನಸಹಮೂರ್ಚಿತಂ || ೨೭ ||
 ಪ್ರಚ್ಯಾವಯತಿರೋಮಾಣಿತತಲ್ಲೇಷ್ವಾಸಶೋಣಿತಃ ||
 ರುಣದ್ಧಿರೋಮಕೂಪಾಂಸ್ತುತತೋನ್ಮೇಷಾಮಸಂಭವಃ || ೨೮ ||
 ತದಿಂದ್ರಲುಪ್ತಂಖಾಲಿತ್ಯಂರುಹ್ಯೇತಿಚವಿಭಾವ್ಯತೇ ||

ರೋಮಕೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಿತ್ತವು ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಕೋಪ
 ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕೂದಲುಗಳು ಉದುರಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ನಂತರ
 ಅದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ
 ಮತ್ತೆ ಕೂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಲುಪ್ತವೆಂಬ
 ದಾಗಿಯೂ, ಖಾಲಿತ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ರುಹ್ಯಾ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಎರಡು
 ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿವೆ, ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಿದಲೆ ಬೀಳುವುದು, ಮೀಸೆಯ ಕೂದ
 ಲೆಲ್ಲಾ ಉದುರುವುದು, ಇವು ಈ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ದಾರುಣಾಕಂಡುರಾರೂಕ್ಷಾ ಕೇಶಭೂಮಿಃಪ್ರಸಾಟ್ಕಿತೇ || ೨೯ ||
 ಕಫಮಾರುತಕೋಪೇನನಿದ್ಯಾದ್ಧಾರುಣಕಂತುತಂ ||

ವಾಯು ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೂದಲಿನ ಬುಡ
 ದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನೆವೆಯಾಗುವುದು, ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಜಿಡ್ಡಿಲ್ಲವೆ ಕಿತ್ತುಹೋಗು
 ವುದು, ಹೀಗಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು ದಾರುಣಕವೆನ್ನು ಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ತಲೆ
 ಚುಂಡು, ಸುಣ್ಣಪರಲುಹುಣ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅರೂಂಷಿಬಹುವಕ್ರಾಣಿಬಹುಕ್ಲೇದೀನಿಮೂರ್ಧನಿ || ೩೦ ||
 ಕಫಾಸ್ಯಕ್ರಮಿಕ್ರಮಿಕೋಪೇನನ್ಯಣಾಂವಿದ್ಯಾದರೂಂಷಿಕಾಂ ||

ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಜ್ಜಿಗಳೇಳುವುದು ಈ ಕಜ್ಜಿಗಳು ಬಹು ವಕ್ರವಾಗಿರುವುದು,
 ಯಾವಾಗಲೂ ನೀರಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಕಜ್ಜಿಗಳಿಗೆ ಅರೂಂಷಿಕಾ ಎಂದು
 ಹೆಸರು. ಕ್ಲೇಷ್ಮ, ರಕ್ತ, ಕ್ರಮಿಗಳು ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಈ ಕಜ್ಜಿಗಳು
 ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಅರೂಂಷಿಕೆಗಳೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಕ್ರೋಧಶೋಕಶ್ರಮಕೃತಶ್ವರೀರೋಷ್ವಾಶಿರೋಗತಃ || ೩೧ ||
 ಪಿತ್ತಂಚಕೇಶಾನ್ಪಚತಿಸಲಿತಂತೇನಜಾಯತೇ ||

ಸಿಟ್ಟು, ದುಃಖ, ಆಯಾಸ ಇವುಗಳಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಉಷ್ಣವು
 ಹೆಚ್ಚಿ ಶಿರಸ್ಥಾನಗತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪಿತ್ತದೊಡನೆ ಸೇರಿ ತಲೆಯಲ್ಲಿರುವ

ಕೂದಲುಗಳ ಬುಡವು ಪಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಕೂದಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಣ್ಣಾಗಿ
ನೆರಿತುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಪಲಿತನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಶಾಲ್ಮಲೀಕಂಟಿಕಪ್ರಖ್ಯಾಃ ಕಫಮಾರುತರಕ್ತಜಾಃ || ೩೨ ||
ಯುವಾನಸಿಡಕಾಯೂನಾಂವಿಜ್ಞೇಯಾಮುಖದೂಷಿಕಾಃ ||

ಕಫ, ವಾಯು, ಪಿತ್ತ, ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಯಾವನ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ದೇಹದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೂರಗದ
ಮುಳ್ಳಿನ ಹಾಗೆ ದಪ್ಪದಪ್ಪದ ಬಳ್ಳಿಗಳೇಳುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಯುವಾನಸಿಡಕ
ಗಳೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ನೋಡುವೆಗಳೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕಂಟಿಕೈರಾಚಿತಂವೃತ್ತಂಮಂಡಲಂಸಾಂಡುಕಂಠುರಂ || ೩೩ ||
ಪದ್ಮಿನೀಕಂಟಿಕಪ್ರಖ್ಯಾಸ್ತದಾಖ್ಯಂಕಫವಾತಜಂ ||

ಕಮಲದ ದಂಟಿನ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮುಳ್ಳಿನಂತಹ ಮುಳ್ಳುಗಳಿರುವುದು,
ಬೆಳ್ಳಗೆ ದುಂಡಾಗಿ ಮಾಂಸಖಂಡಗಳೇ ಗಂದೆಗಳಂತೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಎದ್ದು
ಕೊಂಡಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪದ್ಮಿನೀಕಂಟಿಕನೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.
ಇದು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುಬಹುದಾದ ವ್ರಣ.

ಸಮಮುತ್ಸನ್ನಮರುಜಂಮಂಡಲಂಕಫರಕ್ತಜಂ || ೩೪ ||
ಸಹಜಂಲಕ್ಷ್ಮಚೈಕೇಷಾಂಲಕ್ಷ್ಮೋಜತುಮಣಿಸ್ತುತಃ ||

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಂಟು ಬರುವುದು,
ಮನುಷ್ಯನು ಹುಟ್ಟಿದಾಗಿನಿಂದಲೂ ಇಂತಹ ಗಂಟು ಇರಬಹುದು, ಕೆಲವು
ಗಂಟುಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತಲಿರಬಹುದು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಯಥಾಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ
ಇರಬಹುದು, ಇದರಲ್ಲಿ ನೋವಾಗಲಿ ವೃಥೆಯಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ,
ಶರೀರದ ಬಣ್ಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ಬಣ್ಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು
ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಇದು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಜತುಮಣಿ ಎಂಬದಾಗಿ
ಹೆಸರು, ಅಳವನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಅನೇದನಂಸ್ಥಿರಂಚೈವಯಸ್ಥಿನ್ ಗಾತ್ರೇಪ್ರದೃಶ್ಯತೇ || ೩೫ ||
ಮಾಷನತ್ ಕೃಷ್ಣಮುತ್ಸನ್ನಂಅನಿಲಾನ್ಮಷಕಂವದೇತ್ ||

ಉದ್ದಿನ ಕಾಳಿನ ಗಾತ್ರ ಮತ್ತು ಅದೇ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಗುಂಡಾದ ಬಳ್ಳಿಗಳು
ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು, ನೋವಾಗಲಿ ವೃಥೆಯಾಗಲಿ ಯಾವುದೂ

ಇರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಬಕ್ಕೆಗಳು ದೊಡ್ಡದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಚಕ್ಕದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇದಕ್ಕೆ ಮಷಕವೆಂದು ಹೆಸರು, ನೆರಹುಲಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಇದು ವಾತ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾನಿತಿಲಮಾತ್ಮಾನೀನೀರುಜಾನಿಸಮಾನಿಚಃ || ೩೬ ||
ವಾತಪಿತ್ತಕಫೋಚ್ಛೇಷಾತ್ಪ್ರಾನ್ವಿದ್ಯಾತ್ತಿಲಕಾಲಕಾನ್ ||

ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಎಷ್ಟುಕಾಲನಂತಹ ಮಜ್ಜೆಗಳು ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ನೋವಾಗಲೀ ವ್ಯಥೆಯಾಗಲೀ ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಮಜ್ಜೆ ಇರುವ ಭಾಗವು ತನ್ನ ಉಬ್ಬುಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ಕಪ್ಪು ಮಜ್ಜೆಗಳಿಗೆ ತಿಲಕಾಲಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವು ವಾಯು ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಕಫವು ಶೋಷಿಸಿಹೋಗಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹದ್ವಾಯದಿನಾಚಾಲ್ಪಂಶ್ಯಾವಂವಾಯದಿನಾಸಿತಂ || ೩೭ ||
ನೀರುಜಂಮಂಡಲಂಗಾತ್ರೇನ್ಯಚ್ಛಮಿತ್ವಭಿಧೀಯತೇ ||

ನ್ಯಚ್ಛವೆಂಬುವುದು ಒಂದು ತರಹದ ದೇಹದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಜ್ಜೆ, ಇದು ದುಂಡಾಗಿ ಬಹಳ ಅಗಲವಾಗಿರಬಹುದು, ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯಾದರೂ ಇರಬಹುದು, ಕಪ್ಪು ಅಥವಾ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ನೋವು ವ್ಯಥೆ ಏನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕ್ರೋಧಾಯಾಸಪ್ರಕುಪಿತೋವಾಯುಃಪಿತ್ತೇನಸಂಯುತಃ || ೩೮ ||
ಮುಖಮಾಗತ್ಯಸಹಸಾಮಂಡಲಂವಿಸೃಜತ್ಯತಃ ||
ನೀರುಜಂತನುಕಂಶ್ಯಾವಂಮುಖೇವ್ಯಂಗಂತಮಾದಿಶೇತ್ || ೩೯ ||

ಸಿಟ್ಟು, ಆಯಾಸ ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಾಯುವು ಪಿತ್ತದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಧೂಮ್ರವರ್ಣದ ಮತ್ತು ನೋವು ವ್ಯಥೆಗಳಿಲ್ಲದ ದುಂಡಾದ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇವಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಗ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಕೃಷ್ಣಾಮೇವಂಗುಣಾಂಗಾತ್ರೇಮುಖೇವಾನೀಲಿಕಾಂವಿದುಃ ||

ಹಿಂದಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತರದ ಮಜ್ಜೆಗಳು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದೊಡನೆ ದೇಹದ ಮೇಲಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಮುಖದ ಮೇಲೆಯೇ ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನೀಲಿಕಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಮರ್ದನಾತ್ಮೀಡನಾದ್ವಾತಿತಘೈವಾತ್ಯಭಿಘಾತತಃ || ೪೦ ||
 ಮೇಢ್ರಚರ್ಮಯದಾವಾಯುರ್ಭಜತೇಸರ್ವತಶ್ಚರನ್ ||
 ತದಾವಾತೋಪಸೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ ತಚ್ಚರ್ಮಪರಿವರ್ತತೇ || ೪೧ ||
 ಮಣೇರಧಸ್ತಾತ್ ಕೋಶಶ್ಚಗ್ರಂಥಿರೂಪೇಣಲಂಬತೇ ||
 ಸರುಜಾಂವಾತಸಂಭೂತಾಂತಾಂವಿದ್ಯಾತ್ಪರಿವರ್ತಿಕಾಂ || ೪೨ ||
 ಸಕಂಡೂಕಲಿನಾವಾಸಿಸೈವಶ್ಲೇಷ್ಠಸಮುತ್ಥಿತಾ ||

ಶಿಶ್ನವನ್ನು ಕೈಯ್ಯಿಂದ ಹಿರಿಕಿರಿಗಳನ್ನುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ನೋವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಶಿಶ್ನಕ್ಕೆ ಆಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶಿಶ್ನದ ಚರ್ಮ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶಿಶ್ನದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೌಸಣಿಗೆಯಂತಿರುವ ಚರ್ಮವನ್ನು ಬಾತುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಆ ಚರ್ಮವು ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಜಡ್ಡಿಕೊಂಡು ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸುವಂತೆ ಸಹಾ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಶಿಶ್ನ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂಭಾಗ ಇವು ಬಾತುಹೋಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಸನವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಒಂದು ಗಂಟಿನಂತೆ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ವ್ಯಥೆಯಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಇಂತಹ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಕಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದೇ ವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಾತಿರುವ ಭಾಗವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದು, ನನೆಯಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೆ ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಲ್ಪೀಯಃಪಾಂಯದಾಹರ್ಷಾದ್ಬಲಾದ್ಗಚ್ಛೇತ್ ಸ್ತ್ರಿಯಂನರಃ ೪೩
 ಹಸ್ತಾಭಿಘಾತಾದಪಿನಾಚರ್ಮಣ್ಯದ್ವರ್ತತೇಬಲಾತ್ ||
 ಯಸ್ಯಾವಸಾಟ್ಯತೇಚರ್ಮತಾಂವಿದ್ಯಾದನಪಾಟಿಕಾಂ || ೪೪ ||

ಯೋನಿದ್ವಾರವು ದೊಡ್ಡದಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಅಂತಹ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಮೈಥುನಮಾಡುವುದು, ಶಿಶ್ನದ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೈಯ್ಯಿಂದ ಜಗ್ಗುವುದು, ಇಂತಹ ಬಲಾತ್ಕಾರದ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಶಿಶ್ನದ ಚರ್ಮವು ಕಿತ್ತುಹೋದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಸಾಟಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ವಾತೋಪಸೃಷ್ಟೇಮೇಢ್ರೇನೈಚರ್ಮಸಂಶ್ರಯತೇನುಣಂ ||
 ನುಣಶ್ಚಮೋಪನದ್ಧಸ್ತಮೂತ್ರಸ್ರೋತೋರುಣದ್ಧಿಚ || ೪೫ ||
 ನಿರುದ್ಧಪ್ರಕಶೇತಸ್ತನ್ ಮಂದಧಾರಮನೇದನಂ ||
 ಮೂತ್ರಂಪ್ರವರ್ತತೇಜಂತೋರ್ಮಣಿರ್ನಿವ್ರಿಯತೇನಚ || ೪೬ ||
 ನಿರುದ್ಧಪ್ರಕಶಂವಿದ್ಯಾತ್ ಸರುಜಾಂವಾತಸಂಭವಂ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಶಿಶ್ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಶಿಶ್ನದ ಮೇಲೆ ಗೌಸಣಿಗೆಯಂತಿರುವ ಚರ್ಮವು ಬಾತುಹೋಗಿ ಬಿಗಿಯಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿ ಬಿಗಿಯಾದ ಚರ್ಮ ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಮೂತ್ರವು ಸರಿಯಾಗಿ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅದರಿಂದ ನೋವು ಮತ್ತು ವ್ಯಥೆಗಳೇನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಚರ್ಮವು ಬಿಗಿಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಶಿಶ್ನದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಂಡಗಿರುವುದು ಮಾತ್ರ ನೋಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ನಿರುದ್ಧ ಪ್ರಕಶನೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ವೇಗಸಂಧಾರಣಾದ್ವಾಯುರ್ವಿಹತೋಗುದಸಂಶ್ರಿತಃ || ೪೭ ||

ನಿರುಣದ್ಧಿಮಹಾಸ್ತೋತಃಸೂಕ್ಷ್ಮದ್ವಾರಂಕರೋತಿಚಃ ||

ಮಾರ್ಗಸ್ಯ ಸೌಕ್ಷ್ಮ್ಯತ್ ಕೃಚ್ಛ್ರೇಣಪುರೀಷಂತಸ್ಯ ಗಚ್ಛತಿ || ೪೮ ||

ಸನ್ನಿರುದ್ಧಗುದಂವ್ಯಾಧಿಮೇತಂವಿದ್ಯಾತ್ ಸುದಾರುಣಂ ||

ಅಪಾನವಾಯು ಮತ್ತು ಮಲಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯೋಣದರಿಂದ ವಾತಪ್ರಕೋಪವುಂಟಾಗಿ ಗುದವ್ವಾರವನ್ನು ಸಂಕುಚಿತಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಗುದವ್ವಾರವು ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಬಹಳ ಕಷ್ಟಕರವಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ಭಯಂಕರವಾದ ದೋಷಕ್ಕೆ ಸನ್ನಿರುದ್ಧಗುದನೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಶಕ್ಯನ್ಮೂತ್ರಸಮಾಯುಕ್ತೇಧೌರ್ಲೇಪಾನೇಶಿಶೋರ್ಭವೇತ್ || ೪೯ ||

ಸ್ವಿನ್ನೇವಾಸ್ನಾಪ್ಯಮಾನೇವಾಕಂಡೂರಕ್ತಕಘೋದ್ಭವಾ ||

ಕಂಡೂಯನಾತ್ತತಃಕ್ಷಿಪ್ರಂಸ್ಪೋಟಿಸ್ರಾವಶ್ಚಜಾಯತೇ || ೫೦ ||

ಏಕೀಭೂತಂವ್ರಣೈರ್ಘೋರಂತಂವಿದ್ಯಾದಹಿಪೂತನಂ ||

ಮಕ್ಕಳು ಮಲಮೂತ್ರ ವಿಸರ್ಜನೆಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಆಯಾ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ತೊಳೆಯಬೇಕು. ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ತೊಳೆಯದಿರೋಣದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಮಲಮೂತ್ರ ದ್ವಾರಗಳು ವಿವರೋಣದಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸದಿರೋಣದರಿಂದಲೂ ಆಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳಾದ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕೆರೆದ ಕೂಡಲೆ ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗುವುದು, ಅದರಿಂದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವು ಜಿನಗುವುದು, ಹೀಗಾಗಿ ಆ ಗುಳ್ಳೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಲಸಿಹೋಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಭಯಂಕರವಾದ ವ್ರಣವಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಅಹಿಪೂತನನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸ್ನಾನೋತ್ಸಾದನಹೀನಸ್ಯಮಲೋವ್ರಷಣಸಂಸ್ಥಿತಃ || ೫೧ ||

ಯದಾಪ್ರಕ್ಲಿದ್ಯತೇಸ್ವೇದಾತ್ ಕಂಡೂಂಜನಯತೇತದಾ ||

ಕಂಡೂಯನಾತ್ರತಃಕ್ಷಿಪ್ರಂಸ್ಥೋಟಿಸ್ರಾವಶ್ಚ ಜಾಯತೇ || ೫೨ ||
 ಸ್ರಾಹುರ್ವೃಷಣಕಚ್ಛೋಂತಾಂಶ್ಲೇಷ್ಮರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜಾಂ ||

ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದು, ಚನ್ನಾಗಿ ಒರಸುವುದು, ಈ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರೋಣದರಿಂದ ಪುರುಷರ ವೃಷಣಗತವಾದ ಮಲವು ಬೆವತು ನೀರಾಗಿ ನೆವೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ನೆವೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಕರೆದರೆ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಗಾಯಗಳು ಉಂಟಾಗಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ದ್ರವವು ಸೋರಲಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ವೃಷಣಕಚ್ಛ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಈ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ಪ್ರನಾಹಣಾತೀಸಾರಾಭ್ಯಾಂನಿರ್ಗಚ್ಛತಿಗುದಂಬಹಿಃ || ೫೩ ||
 ರೂಕ್ಷದುರ್ಬಲದೇಹಸ್ಯಗುದಭ್ರಂಶಂತಮಾದಿಶೇತ್ ||

ಗುದದ್ವಾರವು ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವವರುಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿರಿದು ಪಾಯಪಾನೆಗೆ ಹೊಗೋಣ, ಅತಿಸಾರರೋಗ ಸಂಭವಿಸೋಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಗುದದ್ವಾರವು ಹೊರಹೊರಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಗುದಭ್ರಂಶವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಗುದೆ ಹಾಯುವುದೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು.

ಸದಾಹೋರಕ್ತಪರ್ಮಂತಸ್ಪೃಕ್ಪಾಕೀತೀವ್ರವೇದನಃ || ೫೪ ||
 ಕಂಡೂಮಾನ್ ಜ್ವರಕಾರೀಚಸಸ್ಯಾತ್ಸೂಕರದಂಷ್ಟ್ರಕಃ ||

ಚರ್ಮದ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಪ್ರಥಮತಃ ಉರಿ ಕಂಡು ಆ ಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ಕೆಂಪಾಗಿ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಬಳ್ಳೆಗಳು ಸೂಸಿ ಬಹಳ ನೆವೆ, ವೇದನೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟಿ ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಜ್ವರವೂ ಸಂಭವಿಸಿ ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸಿದಲ್ಲಿ ಈ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಸೂಕರದಂಷ್ಟ್ರಕವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಹಂದಿಹುಣ್ಣು ಎಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕ್ಷುದ್ರರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಮುಖರೋಗನಿದಾನ.

ಆನೂಪಸಿಶಿತಕ್ಷೀರದಧಿಮತ್ಸ್ಯಾತಿಸೇವನಾತ್ ||

ಮುಖಮಧ್ಯೇಗದಾನ್ ಕುರುಃಕ್ರುದ್ಧಾದೋಷಾಃ ಕಘೋತ್ತರಾಃ ||

ಜವುಗು ನೆಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಾಂಸ, ಹಾಲು, ಮೊಸರು ಮೀನುಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸೋಣದರಿಂದ

ದೇಹಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಾಯಿನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ರೋಗಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

ಕರ್ಕಶೌಪರುಷೌಸ್ತಬ್ಧೌಸಂಪ್ರಾಪ್ತಾನಿಲನೇದನೌ ||

ದಾಲ್ಮೀತೇಪರಿಪಾಟ್ಟೀತೇಒಷ್ಠೌಮಾರುತಕೋಪತಃ || ೨ ||

ತುಟಿಗಳು ಒರಟಾಗಿ ಒಡೆದುಹೋಗುವುದು, ಅಲ್ಲಾಡದಂತಿರುವುದು, ತುಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಡತ ಬರುವುದು, ಶಿಡಿಯುತ್ತಲಿರುವುದು, ಈ ವಿಕಾರಗಳು ವಾತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚೀಯಂತೇಪಿಡಕಾಭಿಶ್ಚ ಸರುಜಾಭಿಸ್ಸಮಂತತಃ ||

ಸದಾದಪಾಕಪಿಡಕೌಪೀತಾಭಾಸೌಚಪಿತ್ತತಃ || ೩ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಮುಖರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತುಟಿಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಗುಳ್ಳೆಗಳೇಳುತ್ತಿರುವುದು, ತುಟಿಗಳಲ್ಲಿ ವೃಥೆ ಉರಿ ಇವು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಗುಳ್ಳೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಹಸದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸವರ್ಣಾಭಿಶ್ಚ ಚೀಯೇತೇಪಿಡಕಾಭಿರನೇದನೌ ||

ಭವತಸ್ತುಕಘಾದೋಷೌಪಿಚ್ಛಿಲೌಶೀತಲೌಗುರೌ || ೪ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಮುಖರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತುಟಿಯ ಮೇಲೆ ತುಟಿಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕೇನೇ ಸಮಾನವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಬಕ್ಕೆಗಳೇಳುತ್ತಿರುವುದು, ಬಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಸವರಿನೋಡಿದರೆ ತಣ್ಣಗೂ ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ನೋವಾಗಲಿ ವೃಥೆಯಾಗಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಇರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ತುಟಿಗಳು ಭಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸಕೃತ್ ಕೃಷ್ಣಾಸಕೃತ್ಪ್ರೀತೌಸಕೃತ್ ಶ್ವೇತೌತಥೈವಚ ||

ಸನ್ನಿಪಾತೇನವಿಚ್ಛೇದಯಾನನೇಕಪಿಡಕಾಚಿತೌ || ೫ ||

ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಮುಖರೋಗದಲ್ಲಿ ತುಟಿಯ ಮೇಲೆ ಎಳುವ ಬೊಕ್ಕೆಗಳು ಕೆಲವು ಕೆಪ್ಪುಬಣ್ಣದವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಬೆಳ್ಳಗೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ತುಟಿಯ ಮೇಲೆ ಎದ್ದು ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಖರ್ಜೂರಫಲವರ್ಣಾಭಿಃಪಿಡಕಾಭಿರ್ನಿಪೀಡಿತೌ ||

ರಕ್ತೋಪಸೃಷ್ಟೌರುಧಿರಂಸ್ರವತಃ ಶೋಣಿತಪ್ರಭೌ || ೬ ||

ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಮುಖರೋಗದಲ್ಲಿ ತುಟಿಯ ಮೇಲೆ ಖರ್ಜೂರದ ಹಣ್ಣಿನ ಬಣ್ಣದ ಬಳ್ಳಿಗಳಿದ್ದು ರಕ್ತದ ಹಾಗೆ ಕೆಂಪಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ತವನ್ನು ಚಲ್ಲುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಗುರೂಸ್ಥೂಲಾಮಾಂಸದುಷ್ಟಾಮಾಂಸಪಿಂಡನದುದ್ಗತೌ ||

ಜಂತನಶ್ಚಾತ್ರಮೂರ್ಛಂತಿನರಸ್ಯೋಭಯತೋಮುಖಾತ್ || ೭ ||

ಮಾಂಸವು ಕೆಟ್ಟು ಬರುವ ಓಷ್ಠರೋಗದಲ್ಲಿ ತುಟಿಗಳು ಮಾಂಸಪಿಂಡದಂತೆಯೇ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮುಖದ ಕ್ರಿಮಿಗಳೂ ಆಗುವುದುಂಟು.

ಸರ್ಪಿರ್ಮಂಡಪ್ರತೀಕಾಶಾಮೇದಸಾಕಂಡುರೌಗುರೂ ||

ಅಚ್ಚಂಸ್ಥ ಟಿಕಸಂಕಾಶನಾಸ್ರಾಸಂಸ್ತವತೋಭೃಶಂ || ೮ ||

ತಯೋರ್ವ್ರಣೋನಸಂರೋಹೇತ್ ವೃದ್ಧುತ್ಪಂಚನಗಚ್ಛತಿ ||

ಮೇದಸ್ಸು ದುಷ್ಟವಾಗಿ ಬರುವ ಓಷ್ಠರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತುಟಿಗಳು ದಪ್ಪನಾಗಿ ಬಾತಿರುತ್ತವೆ, ನೆನೆಯಿರುತ್ತದೆ, ತುಪ್ಪವನ್ನು ಕಾಯಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಬರುವ ನೊರೆಯಂತಹ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶುಭ್ರವಾದ ದ್ರವವು ಜಿನುಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಈ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಓಷ್ಠರೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಓಷ್ಣಗತಗಳಾದ ವ್ರಣಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ಮಾಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಕ್ಷತಜಾಭಾವಿದೀರ್ಘೇಲೇಪಾಟೈತೇಚಾಭಿಘಾತತಃ || ೯ ||

ಗ್ರಥಿತೌಚಸಮಾಖ್ಯಾತಾಮೋಷ್ಮಾಕಂಡೂಸಮನ್ವಿತೌ ||

ಆಗಂತುಕಗಳಾದ ಪೆಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಓಷ್ಠರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ರೋಗವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೋ ಆಯಾ ಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ತುಟಿಯು ಒಡೆದುಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ಕಿತ್ತುಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ಗಂಟುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ಅದರಲ್ಲಿಲ್ಲ ನೆನೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಶೋಣಿತಂದಂತನೇಷ್ವೇಭ್ಯೋಯಸ್ಯಾಕಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವರ್ತತೇ || ೧೦ ||

ದುರ್ಗಂಧೀನಿಸಕ್ಯಷ್ಟಾಣಿಪ್ರಕ್ಷೇದೀನಿಮೃದೂನಿಚಃ ||

ದಂತಮಾಂಸಾನಿಶೀರ್ಛಂತೇಪಚಂತಿಚಪರಸ್ಪರಂ || ೧೧ ||

ಶೀತಾದೋನಾಮಸಮ್ಯಾಧಿಃಕಫಶೋಣಿತಸಂಭವಃ ||

ಹಲ್ಲಿನ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ದುರ್ಗಂಧಿಯುಕ್ತವಾಗಿ ರಕ್ತಸುರಿಯಲಾರಂಭವಾಗುವುದು, ಹಲ್ಲಿನ ಬುಡವು ಕಪ್ಪಗೆ ಮೃದುವಾಗಿರುತ್ತದೆ,

ಹಲ್ಲಿನ ಬುಡದ ಮಾಂಸಗಳು ಗಾಯಗಳಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಲಿಸಿಹೋಗುವುದು, ಈ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಶೀತಾದವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಈ ರೋಗವು ಶೋಣಿತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೆಂದರಿತುಬೇಕು.

ದಂತಯೋಸ್ತ್ರಿಸುನಾಯಸ್ಯಶ್ವಯಥುರ್ಜಾಯತೇನುಹಾನ್ || ೧೨ ||

ದಂತಪುಪ್ಪುಟಕೋನಾನುಸನ್ಯಾಧಿಃ ಕಫರಕ್ತಜಃ ||

ಹಲ್ಲುಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಮೂರು ಹಲ್ಲುಗಳ ವರಿಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮೊದಲು ಬಾತುಹೋಗುವುದು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹುಣ್ಣಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ದಂತಪುಪ್ಪುಟಕವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಕಫ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದರಿತುಬೇಕು.

ಸ್ರವಂತಿಪೂಯರುಧಿರಂಚಲಾದಂತಾಭವಂತಿಚ || ೧೩ ||

ದಂತನೇಷ್ವಸ್ಯ ನಿಜ್ಞೇಯೋದುಷ್ಪಶೋಣಿತಸಂಭವಃ ||

ದಂತದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಹುಣ್ಣಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಕೀವು ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳು ಸೋರಲಾರಂಭವಾಗುವುದು, ಹಲ್ಲುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡುವುದು ಈ ರೀತಿ ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ದಂತನೇಷ್ವವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ರಕ್ತಕಟ್ಟು ಬರತಕ್ಕದ್ದು.

ಶ್ವಯಥುರ್ದಂತಮೂಲೇಷುರುಜಾವಾನ್ ಕಫರಕ್ತಜಃ || ೧೪ ||

ಲಾಲಾಸ್ರಾವೀಸನಿಜ್ಞೇಯಃ ಶೌಷಿರೋನಾನುನಾಮತಃ ||

ಹಲ್ಲಿನ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಬಾಕುಬರುವುದು, ಬಹಳ ನೋವಿರುವುದು, ತುಟಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಜೊಲ್ಲು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಶೌಷಿರವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಧಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದಂತಾಶ್ವಲಂತಿನೇಷ್ವೇಭ್ಯಸ್ತಾಲುಚಾಪ್ಯವದೀರ್ಯತೇ || ೧೫ ||

ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಸರ್ವಜೋವ್ಯಾಧಿರ್ಮಹಾಶೌಷಿರಸಂಜ್ಞಿತಃ ||

ಹಲ್ಲುಗಳು ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಾಡುವುದು, ದವಡೆಯಲ್ಲಾ ಬಿಂದುಹೋಗಿ ಅದರಿಂದ ರಕ್ತ ಕೀವು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಇದನ್ನು ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ಮಹಾಶೌಷಿರವೆಂಬ ವ್ಯಾಧಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದಂತಮೂಂಸಾನಿರೀರ್ಯಂಪೇರಿಯಸ್ಮಿನ್ ಪಿಷ್ಠೀಪತಿಚಾಸಕ್ಯತ್ || ೧೬ ||

ದಂತಾಸ್ತು ಕೃಫಜೋವ್ಯಾಧಿಜ್ಞೇಯಃ ಪರಿವರೋಹಿಸಃ ||

ಹಲ್ಲಿನ ಬುಡದ ಮಾಂಸಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶೀಳಹೇಗುವುದು, ಉಗುಳುವುದು ಜಾಸ್ತಿಯಾಗಿ ಪದೇಪದೇ ಉಗುಳುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಪರಿವರವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಈ ರೋಗವು ಪಿತ್ತ, ರಕ್ತ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ನೇಷ್ಟೇಷುದಾಹಃಸಾಕಶ್ಚ ತಾಭ್ಯಾಂದಂತಾಶ್ಚ ಲಂತಿಚಃ || ೧೭ ||
ಯಸ್ಮಿನ್ ಸೋಪಕುಶೋನಾಮುಪಿತ್ತರಕ್ತಕೃತೋಗದಃ ||

ಹಲ್ಲಿನ ವಸಡುಗಳಲ್ಲಿ ಉರಿ, ಬಕ್ಕೆಗಳೇಳುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹಲ್ಲು ಅಲ್ಲಾಡುವುದು, ಹೀಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಈ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಉಪಕುಶವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ಘೃಷ್ಟೇಷುದಂತಮಾಂಸೇಷುಸಂರಂಭೋಜಾಯತೇನುಹಾನ್ ೧೮
ಚಲಾಭವಂತಿದಂತಾಶ್ಚ ಸವೈದರ್ಭೋಭಿಘಾತಜಃ ||

ಕಡ್ಡಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಹಲ್ಲನ್ನು ತಿಕ್ಕುವಾಗ್ಗೆ ಹಲ್ಲಿನ ಮೇಲಿನ ವಸಡು ಸಹ ತಿಕ್ಕಲ್ಪಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ವೆಟ್ಟು ಮತ್ತು ಗಾಯಗಳು ಆಗಿ ಹಲ್ಲುಗಳೆ ಅಲ್ಲಾಡಹತ್ತುತ್ತವೆ, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ವೈದರ್ಭವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಮಾರುತೇನಾಧಿಕೋದಂತೋಜಾಯತೇತೀವ್ರನೇದನಃ || ೧೯ ||
ಖಲಿವರ್ಧನಸಂಜ್ಞೋಸೌಜಾತೇರುಕ್ಷಪ್ರಶಾಮ್ಯತಿ ||

ದಂತಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದೋಣದರಿಂದ ಹಲ್ಲಿನ ವಸಡು ಬಹಳ ನೋವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೊಸಹಲ್ಲು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಖಲಿವರ್ಧನವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಹಲ್ಲು ಹುಟ್ಟಿದ ನಂತರ ಈ ನೋವು ಮತ್ತು ನೇದನೆಗಳು ಶಮನವಾಗುತ್ತವೆ.

ಶನೈಶ್ಚನೈಃಪ್ರಕುರುತೇನಾಯುದಂತಸಮಾಶ್ರಿತಃ || ೨೦ ||
ಕರಾಳಾನ್ವಿಕಟಾನ್ ದಂತಾನ್ ಕರಾಳೋನಸಿದ್ಧ್ಯತಿ ||

ದಂತಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಚೊಟ್ಟಿ ಬಟ್ಟನಾಗುವಂತೆಯೂ ಭಯಂಕರವಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಕರಾಳವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಹಾನಯೇಪಶ್ಚಿಮೇದಂತೇನುಹಾನ್ ಶೋಥೋನುಹಾರುಜಃ || ೨೧ ||
ಲಾಲಾಸ್ರಾವೀಕಫಕೃತೋವಿಜ್ಞೇಯಸ್ತೋಧಿಮಾಂಸಕಃ ||

ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪವುಂಟಾಗಿ ದವಡೆಯ ವಸಡು ಉದಿಕ್ಕೊಂಡು ಬಹಳವಾಗಿ ನೋವಾಗಿ ಜೊಲ್ಲು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ಕಫ ಸಹಾಯ ದಿಂದ ಸುಟ್ಟಿದ ರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿವಾಂಸಕವೆಂದು ಹೇಳರು.

ದಂತಮೂಲಗತಾನಾಡ್ಯಃ ಪಂಚಜ್ಞೇಯಾಯಥೇರಿತಾಃ || ೨೨ ||

ದಂತಮೂಲಗತಗಳಾದ ರೋಗಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯಗಳಾದ ನಾಡೀವ್ರಣ ಗಳಂತೆಯೇ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ, ಇವು ಐದು ವಿಧ—ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ, ಅಗಂತುಕ ವೆಂಬದಾಗಿ, ನಾಡೀವ್ರಣವ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಇವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ದೀರ್ಯಮಾಣೇಷ್ವಿವರುಜಾಯಸ್ಯ ದಂತೇಷುಜಾಯತೇ ||

ದಾಲನೋನಾಪುಸವ್ಯಾಧಿಸ್ಸ ದಾಗತಿನಿಮಿತ್ತಜಃ || ೨೩ ||

ದಾಲನವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತವ್ಯಾಧಿ, ಇದು ದಂತಸ್ಥಾನಗತ ವಾದ ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿ ಕೆತ್ತವು ನೋವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಚೈದ್ರಶ್ಚಲಸ್ರಾವೀಸಸಂರಂಭೋಮಹಾರುಜಃ ||

ಅನಿನಿಮಿತ್ತರುಜೋವಾತಾದ್ವಿಜ್ಞೇಯಃಕ್ರಿಮಿದಂತಕಃ || ೨೪ ||

ಕ್ರಿಮಿದಂತಕವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತವ್ಯಾಧಿ, ಇದು ವಾತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಇದರಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪಾದ ರಂಧ್ರಗಳು ಬೀಳುವುದು, ಹಲ್ಲುಗಳು ಅಲ್ಲಾಡುವುದು, ದಂತಮೂಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವು ಜಿನುಗು ವುದು, ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಹಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ನೋವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಗಳು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ನಕ್ರಂನಕ್ರಂಭನೇದ್ಯಸ್ಯ ದಂತಭಂಗಶ್ಚ ಜಾಯತೇ ||

ಕಫವಾತಕೃತೋವ್ಯಾಧಿಸ್ಸ ಭಂಜನಕಸಂಜ್ಞಿತಃ || ೨೫ ||

ಭಂಜನಕವೆನ್ನುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತವ್ಯಾಧಿ, ಇದು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಯೇ ಒಂದು ಕಡೆಗೆ ಉರುಗನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಹಲ್ಲುಗಳು ಸಹ ಉದುರಿಹೋಗುತ್ತವೆ.

ಶೀತರೂಕ್ಷಪ್ರವಾತಾನ್ಯಸ್ಯ ಶ್ವಾನಾನುಸಹಾದ್ವಿಜಾಃ ||

ಪಿತ್ತಮಾರುತಕೋಪೇನದಂತಹರ್ಷಸ್ಯ ನಾನುತಃ || ೨೬ ||

ದಂತಹರ್ಷವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತವ್ಯಾಧಿ, ದಂತಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಧಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ತಣ್ಣೀರು, ಬಿಸಿನೀರು, ತಣ್ಣನೆಯ ಗಾಳಿ, ಹುಳಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥ ಇವುಗಳು ತಗಲಿದರೆ ಸಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಲೋದಂತಗತೋಯಸ್ತು ಪಿತ್ತಮಾರುತಶೋಷಿತಃ ||

ಶರ್ಕರೇನಖರಸೈರ್ಶಾ ಸಾಂಕ್ಷೀಯಾದಂತಶರ್ಕರಾ || ೨೭ ||

ದಂತಶರ್ಕರೆ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತವ್ಯಾಧಿ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಶೇರತಕ್ಕ ಕೊಳೆಯು ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಶೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಸಕ್ಕರೆಯ ಹಾಗಾಗುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಪಾಲೇಷ್ವಿನದೀರ್ಮತ್ಸ್ಯದಂತಾನಾಂಸೈವಶರ್ಕರಾ ||

ಕಪಾಲಿಕೇತಿವಿಜ್ಞೇಯಾಸದಾದಂತವಿನಾಶಿನೀ || ೨೮ ||

ಕಪಾಲಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತವ್ಯಾಧಿ, ಈ ವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ ಸೇರುವ ಕೊಳೆಯು ಕ್ರಮೇಣ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗಾಜುಗಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಕೆಲವು ದಿವಸದ ಮೇಲೆ ಹಲ್ಲನ್ನೂ ಮುರಿದುಕೊಂಡು ಆ ಗಾಜು ತಾನೇ ಬೀಳುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಹಲ್ಲು ಹಾಳಾಗಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಅಸೃಜ್ಞಿ ಶ್ರೇಣಿಸಿತ್ತೇನದಗ್ನೋದಂತಸ್ತು ಶೇಷಶಃ ||

ಶ್ಯಾವತಾಂನೀಲತಾಂವಾಸಿಗತಸ್ಸ ಶ್ಯಾವದಂತಕಃ || ೨೯ ||

ಶ್ಯಾವದಂತಕವೆನ್ನುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಹಲ್ಲು ಸುಟ್ಟುಹೋಗಿ ಹಲ್ಲಿನ ಬಣ್ಣವು ಹೊಗೆಯಬಣ್ಣದಂತಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಕಪ್ಪಾಗಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ದಂತಮಾಂಸೇಮುಲೈಸ್ಸಾ ಸ್ತೀರ್ಜಾಹ್ಯಾಂತತ್ಪಯಥುರ್ಗುರಾಃ ||

ಸದಾಹರುಕ್ ಸ್ತನೇದ್ಭಿನ್ನಃ ಪೂಯಾಸ್ತಂದಂತವಿದ್ರಧಿಃ || ೩೦ ||

ದಂತವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ದಂತರೋಗ, ಇದನ್ನು ದಂತದ ಹುಣ್ಣೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ದಂತಮೂಲದ ಮಾಂಸದಲ್ಲಿ ಮೂರೇರಿಕೊಂಡು ರಕ್ತಕೆಟ್ಟು ಉದಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉರಿ ನೋವು ಹೆಚ್ಚಿ ಪ್ರಣವ ಒಡೆದು ಕೀವು ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಸುರಿಯಲಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಿಹ್ವಾನಿಲೇನಸ್ಪೃಟಿತಾಪ್ರಸುಪ್ತಾಭವೇಚ್ಛಾಶಾಕಚ್ಛದನಪ್ರಕಾಶಾ ||
ವಿತ್ತೇನದದ್ಯತ್ಯುಪಚೇಯತೇಚದೀರ್ಘೈಸ್ಸರಕ್ತೈರಪಿಕಂಟಕೈಶ್ಚ || ೩೧ ||

ಕಫೇನಗುರ್ವೀಬಹುಳಾಚಿತಾಚಮಾಂಸೋಚ್ಛ್ರಯೈಶ್ಚಾಲ್ಮಲಿ
ಕಂಟಿಕಾಭೈಃ ||

ನಾಲಿಗೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ರೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಜಿಹ್ವಾಸ್ಥಾನ ಗತವಾದ ವಾತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗೋಣರಿಂದ ನಾಲಿಗೆಗೆ ಒಡೆದು ಹೋಗುತ್ತದೆ, ನಾಲಿಗೆಗೆ ಸ್ವರ್ಶಜ್ಞಾನ ಸಹ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದೊರಗಾದ ಎಲೆಯಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಜಿಹ್ವಾಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ನಾಲಿಗೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ನಾಲಿಗೆಯ ತುಂಬ ಕೆಂಪಾದ ಮತ್ತು ಉದ್ದವಾದ ಮುಳ್ಳುಗಳು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಜಿಹ್ವಾಸ್ಥಾನ ಗತವಾದ ಕಫವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾದರೆ ನಾಲಿಗೆಯು ದಪ್ಪವಾಗುತ್ತದೆ, ಬೂರಗದ ಮುಳ್ಳಿನಂತಹ ಮುಳ್ಳುಗಳು ನಾಲಿಗೆಯ ತುಂಬ ಮಾಂಸವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಏಳುತ್ತವೆ.

ಜಿಹ್ವಾತಲೇಯಶ್ಚಯಥುಃಪ್ರಗಾಢಃಸೋಲಾಸಸಂಜ್ಞಃಕಫರಕ್ತ
ಮೂರ್ತಿಃ || ೩೨ ||

ಜಿಹ್ವಾಂಸತುಸ್ತಂಭಯತಿಪ್ರವೃದ್ಧೋಮೂಲೇಚಜಿಹ್ವಾಭೃಶ
ಮೇತಿಪಾಕಂ ||

ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಬಲವಾದ ಬಾಕುಬರುವುದು. ಈ ಬಾಕು ಕ್ರಮೇಣ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆಲ್ಲ ನಾಲಿಗೆಯೇ ಅಲ್ಲದಂತಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ನಾಲಿಗೆಯ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಈ ಶೋಥವು ಸಕ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಅಲಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಜಿಹ್ವಾಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಕಫ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಿಹ್ವಾಗ್ರರೂಪಶ್ಚಯಥುರ್ಹಿಜಿಹ್ವಾಮುನ್ನಮ್ಯಜಾತಃಕಫರಕ್ತ
ಮೂಲಃ || ೩೩ ||

ಲಾಲಾಕರಃಕಂಡುಯುತಸ್ಸಚೋಷಃಸಾತೂಪಜಿಹ್ವಾಪರಿತಾ
ಭಿಷಗ್ಭಿಃ ||

ಉಪಜಿಹ್ವ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ರೋಗ. ನಾಲಿಗೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲಿಗೆಯ ಮುಖದಿಂದ ಅಕಾರದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಶೋಭೆಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಇದು ಜಿಹ್ವಾಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಕಫ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ, ಎದರಿಂದ ಮಾಂಸದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದು ಗುಳ್ಳೆಯು ಕಾಣುತ್ತದೆ, ನಾಲಿಗೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆ ಮತ್ತು ನೀರಿನ ಹರಿವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೇಷ್ಮಾಸ್ತಗ್ಭ್ಯಾಂತಾಲುಮೂಲೇಪ್ರವೃದ್ಧೋದೀರ್ಘಶೋಫೋ
ಧ್ಮಾತಬಸ್ತಿಪ್ರಕಾಶಃ || ೩೪ ||

ತೃಷ್ಣಾಕಾಸಶ್ವಾಸಕೃತ್ಪ್ರವದಂತಿನ್ಯಾಧಿವೃದ್ಧಾಃ ಕಂಠಶುಂಡೀ
ತಿನಾನ್ಮಾ ||

ಕಂಠಶುಂಡೀ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಮುಖರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ದವಡೆಯ
ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳು ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿ ಉದ್ಬುಧವಾಗಿ
ಉದುವುದು, ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ಉಸಿರು ತುಂಬಿದ ಚರ್ಮದ ಚೀಲದಂತೆ
ತೋರಿಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಕೆಮ್ಮಲು, ಉಬ್ಬಸ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಶೋಫಸ್ಥೂಲಸ್ರೋದದಾಹಪ್ರಪಾಕೀಸ್ರಾಗುಕ್ತಾಭ್ಯಾಂತುಡಿಕ್ಕೇ
ರೀನುತಾತು || ೩೫ ||

ಮೃದುಶೋಫೋಲೋಕುತೋಶೋಣಿತೋತ್ಥೋಚ್ಛೇಯೋಧ್ರ
ಸ್ತಪಜ್ವರಸ್ತೀವ್ರರುಕ್ಮ ||

ತುಂಡಿಕ್ಕೇರಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಮುಖರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ದವಡೆಯಲ್ಲಿ
ಬರುವ ಶೋಭೆಯು ಉದ್ಬುಧವಾಗಿರದೆ ದಪ್ಪನಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ, ಉರಿ
ಮತ್ತು ವೃಥೆಗಳಿರುತ್ತದೆ, ಶೋಭೆಯು ಕ್ರಮೇಣ ಪಕ್ಷವಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರು
ತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕಂಠಶುಂಡಿ ಎಂಬ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿರುವ
ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳೇ ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿರು
ತ್ತವೆ, ಅಧ್ರವಸೆಂಬುವುದೂ ಒಂದು ಮುಖರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯು
ಮೆತ್ತಗಿರುತ್ತದೆ, ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ,
ಬಹಳ ನೋವು ಮತ್ತು ಜ್ವರ ಸಹ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕೂರ್ಮೋನ್ನತೋನೇದನೋಶೀಘ್ರಜನ್ಮಾರೋಗೋಚ್ಛೇಯಃ
ಕಚ್ಛಪಶ್ಲೇಷ್ಮಕಾತು || ೩೬ ||

ಪದ್ಮಾಕಾರಂತಾಲುಮಧ್ಯೇತುಶೋಫಂವಿದ್ಯಾದ್ರಕ್ತಾದರ್ಬುದಂ
ಪ್ರೋಕ್ತಲಿಂಗಂ ||

ಕಚ್ಛಪವೆಂಬುವುದೊಂದು ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ದವಡೆ
ಯಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಯು ಅಮೆಯ ಬೆನ್ನಿನಂತೆ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ದೊಡ್ಡದಾಗು
ತ್ತದೆ, ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ನೋವು ವೃಥೆಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಇದು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ
ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು. ತಾಲ್ಪರ್ಬುದವೆಂಬುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ರೋಗ, ದವಡೆಯ
ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಹುವಿನಂತೆ ದುಂಡಾಗಿ ಶೋಭೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ,
ಇದು ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದು.

ದುಷ್ಟಂನಾಂಸಂನೀರುಜಂತಾಲುನುಧ್ಯೇಕಘಾಚ್ಛಾನಂನಾಂಸ
ಸಂಘಾತಮಾಹುಃ || ೩೭ ||

ನೀರುಕ್ ಸ್ಥಾಯೀಕೋಲಮಾತ್ರಃ ಕಘಾತ್ ಸ್ಯಾನ್ಮೋದೋಯು
ಕ್ತಾತ್ಸುಪ್ಪುಟಿಸ್ತಾಲುದೇಶೇ ||

ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಮಾಂಸ ಬೆಳೆದು ನೋವು ವ್ಯಥೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕಘ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಬ್ಬಿಹೋಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾಂಸಸಂಘಾತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಘಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೇ ದವಡೆಯ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಬೋರೆಯ ಬೀಜದಷ್ಟು ದಪ್ಪನಾಗಿ ನೋವಿಲ್ಲದೆ ಗಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ತಾಲುಪುಪ್ಪುಟವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಈ ತಾಲುಪುಪ್ಪುಟವೆಂಬ ರೋಗದಲ್ಲಿ ರೋಗೋತ್ಪಾದಕವಾದ ಕಘದೋಷ ದೊಂದಿಗೆ ಮೋದೋದೋಷವೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಶೋಷೋತ್ಯರ್ಥಂದೀರ್ಯತೇಚಾಸಿತಾಲುಃ ಶ್ವಾಸಶ್ವೋಗ್ರಸ್ತಾಲು
ಶೋಷೋನಿಲಾಚ್ಛ || ೩೮ ||

ಪಿತ್ತಂಕುರ್ಮಾತ್ಪಾಕಮತ್ಯರ್ಥಘೋರಂತಾಲುನ್ಮೇವಂತಾಲು
ಪಾಕಂವದಂತಿ ||

ತಾಲುಶೋಷವೆಂಬುವುದೊಂದು ರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ದವಡೆಗಳು ಅತ್ಯಂತ ವಾಗಿ ಶೋಷಿಸಿಹೋಗುತ್ತವೆ, ದವಡೆಯೆಲ್ಲಾ ಒಡೆದೂ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಭಯಂಕರವಾದ ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗವು ತಾಲುಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ತಾಲುಪಾಕವೆಂಬ ರೋಗದಲ್ಲಿ ತಾಲುಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದವಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ ಭಯಂಕರವಾದ ಸಣ್ಣ ಗುಳ್ಳೆಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಗಳೇನಿಲಃಪಿತ್ತಕಘಾಚಮೂರ್ಚ್ಛಿತೌಪ್ರದೂಷ್ಯಮಾಂಸಂಚತ
ಭೈವಶೋಣಿತಂ || ೩೯ ||

ಗಲೋಪಸಂರೋಧಕರೈಸ್ತಥಾಂಕುರೈರ್ನಿಹಂತ್ಯಸೂನ್ಯಾಧಿರಿ
ಯಂಹಿರೋಹಿಣೀ ||

ಕಂಠರೋಹಿಣಿ ಎಂಬ ರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಕಂಠಸ್ಥಾನಗತ ಗಳಾದ ವಾತ, ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ಕ್ಲೇಷ್ಮಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಗಂಟೆಬದ್ಧಾರವನ್ನೇ ತಡೆಯತಕ್ಕಂತಹ ಮೋಳೆಗಳಂತಹ ಮಾಂಸಾಂಕುರಗಳನ್ನು ಗಂಟೆಲಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಕಳೆಯುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಕಂಠರೋಹಿಣೀ ಎಂದು ಹೆಸರು ಗಂಟೆಬದ್ಧಾರವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಜಿಹ್ವಾಸಮಂತಾಧ್ವೃಶವೇದನಾಸ್ತುಮಾಂಸಾಂಕುರಾಕಂಠ
 ನಿರೋಧಿನೋಯೇ || ೪೦ ||
 ಸಾರೋಹಿಣೀನಾತಕೃತಾಪ್ರದಿಷ್ಟಾನಾತಾತ್ಮಕೋಪದ್ರವಗಾಢ
 ಯುಕ್ತಾ ||
 ಕ್ಷಿಪ್ರೋದ್ಗಮಾಕ್ಷಿಪ್ರವಿದಾಹಸಾಕಾತೀನ್ರಜ್ವರಾಪಿತ್ತನಿಮಿತ್ತ
 ಜಾತು || ೪೧ ||
 ಸ್ವೀತೋನಿರೋಧಿನ್ಯಚಲೋದ್ಗತಾತುಸ್ಥಿರಾಂಕುರಾಯಾಕಫ
 ಸಂಭವಾಸಾ ||
 ಗಂಭೀರಸಾಕಿನ್ಯನಿವಾರ್ಯವೀರ್ಯಾತ್ರಿದೋಷಲಿಂಗಾತ್ರಿತಯೋತ್ಥಿ
 ತಾಚ || ೪೨ ||
 ಸ್ಫೋಟೈಶ್ಚಿತಾಪಿತ್ತಸಮಾನಲಿಂಗಾಸಾಧ್ಯಾಪ್ರದಿಷ್ಟಾರುಧಿರಾತ್ರಿ
 ಕಾತು ||

ವಾತಾದಿದೋಷಭೇದದಿಂದ ಈ ಕಂಠರೋಹಿಣೀರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ
 ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ವಾತವ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಂಠರೋಹಿಣೀ
 ರೋಗದಲ್ಲಿ ನಾಲಿಗೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಾಂಸಾಂ
 ಕುರಗಳು ಅಂದರೆ ಮಾಂಸದ ಗಂಟುಗಳು ಗಂಟಲಿನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ
 ಕೊಂಡು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಇನ್ನೂ ಆಶೇಕ ವಿಧಗಳಾದ ವಾತೋಪದ್ರವ
 ಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಪಿತ್ತವ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಂಠರೋಹಿಣೀ ರೋಗದಲ್ಲಿ
 ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಗಂಟುಗಳು ಬಹಳ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಬಂದುಬಿಡುವುದು, ಉರಿಗಂಟು
 ಗಳು ಪಕ್ವವಾಗುವುದು, ಅದರೊಟ್ಟಿಗೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಜ್ವರ ಇರುತ್ತದೆ, ಕಫ
 ವ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಂಠರೋಹಿಣೀ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಂಠನಾಳದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ
 ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸತಕ್ಕಂತಹ ದೊಡ್ಡದಾದ ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರವಾದ ಗಂಟು
 ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ತ್ರಿದೋಷವ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಕಂಠರೋಹಿಣೀ ರೋಗದಲ್ಲಿ
 ಗಂಟುಗಳೆಲ್ಲಾ ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಪಕ್ವಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ, ಅಂದರೆ
 ಉಲ್ಬಣವಾಗಲಿ ಸಂಕಟವಾಗಲಿ ತಡೆಯುವುದಕ್ಕೇನೇ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ,
 ರಕ್ತದೋಷದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಕಂಠರೋಹಿಣೀ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಜನ್ಯ
 ವಾದ ರೋಹಿಣೀ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವಂತೆಯೇ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು
 ಬಾಯಲ್ಲಿಲ್ಲೂ ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕೋಲಾಸ್ತಿಮೂತ್ರಕಫಸಂಭವೋಯೋಗ್ರಂಥಿಗಳೇಕಂಟಕ
 ಶೂಕಭೂತಃ || ೪೩ ||
 ಖರಃ ಸ್ಥಿರಶ್ಚಸ್ತನಿಸಾತಸಾಧ್ಯೋತಂಕಂಠಶಾಲಾಕನಿಮಿತ್ತಿಬ್ರವಂತಿ |

ಬೋರೇಬೀಜದಷ್ಟು ದಪ್ಪನಾದ ಗಂಟುಗಳು ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿ ಮುಳ್ಳುಚುಚ್ಚಿವಂತೆ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಚುಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗವನ್ನು ಕಂಠ ಶಾಲಾಕವೆಂದು ಆಯುರ್ವೇದಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗಂಟುಗಳು ಕಲ್ಲಿನಷ್ಟು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆ ವಿನಹಾ ಬೇರೇ ವಿಧವಾದ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯೇ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜಿಹ್ವಾಗ್ರರೂಪಃ ಶ್ವಯಂಥುಃ ಕಫಾತ್ಮಜಿಹ್ವೋಪರಿಷ್ವಾದಪಿರಕ್ತ

ಮಿಶ್ರಾತ್ || ೪೪ ||

ಜ್ಞೇಯೋಧಿಜಿಹ್ವಃ ಖಲುರೋಗವಿಷವಿವರ್ಜಯೇದಾಗತಸಾಕ

ಮೇನಂ ||

ನಾಲಿಗೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲಿಗೆಯ ತುದಿಯ ಜಾಗೆಯೇ ಉದಿಹೋಗಿ ಶೋಭೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಜಿಹ್ವವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಇದು ರಕ್ತ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಕಫದೋಷದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಹೊರ್ತು ಬಲಿತ ಮೇಲೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಬಲಾಸವನಾಯತಮುನ್ನತಂಚಶೋಥಂಕರೋತ್ಯನ್ನಗತಿಂ

ನಿವಾರ್ಯ || ೪೫ ||

ತಂಸರ್ವಥೈವಾಪ್ರತಿನಾರ್ಯವೀರ್ಯಂವಿವರ್ಜನೀಯಂವಲಯಂ

ನದಂತಿ ||

ಕಂಠಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಕಫವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡದಾದ ಗಂಟಲಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಲಯಾಕಾರವಾದ ಶೋಭೆ ಯನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಅನ್ನವು ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತೆ ಅನ್ನನಾಳವೇ ಬಂದಾಗಹೋಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ನಲಯವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ಅಸಾಧ್ಯ ವಾದ ರೋಗ.

ಗಲೇತುಶೋಥಂಕುರುತಪ್ರವೃದ್ಧಶ್ಲೇಷ್ಮಾನಿಲಾಶ್ವಾಸರು

ಜೋಪಪನ್ನಂ || ೪೬ ||

ಮರ್ಮಚ್ಛಿದಂದುಸ್ತರಮೇನಮಾಹುರ್ಬಲಾಶಸಂಜ್ಞಂನಿಪುಣಾ

ವಿಕಾರಂ ||

ಕಂಠಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾತಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಬಾಕನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ, ಇದರೊಂದಿಗೆ ಶ್ವಾಸರೋಗವೂ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಉಸಿರುಬಿಡೋಣ ವೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಷ್ಟಕರವಾಗುತ್ತವೆ, ಮರ್ಮೋಪಘಾತಕವಾದ ಈ ರೋಗವನ್ನು ಬಲಾಸರೋಗ ವೆಂದು ನಿಪುಣರಾದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಇದು ಅಸಾಧ್ಯ.

ವೃತ್ತೋನ್ನತೋಂತಶ್ಚಯಥುಸ್ಸದಾಹಸಕಂಡುರೋಪಾಕ್ಯ
ಮೃದುಗುರುಶ್ಚ || ೪೭ ||

ನಾಮ್ನೈಕವೃಂದಃಪರಿಕೀರ್ತಿತೋಸೌವ್ಯಾಭಿರ್ಬಲಾಸಕ್ಷತಜ
ಪ್ರಸೂತಃ ||

ಏಕವೃಂದವೆಂಬುವುದೊಂದು ಗಂಟಲವ್ಯಾಧಿ, ಇದರಲ್ಲಿ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ದುಂಡಗೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬಾಕುಬರುತ್ತದೆ, ಈ ಬಾವಿನಲ್ಲಿ ಉರಿ ಮತ್ತು ನೆನೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಈ ಬಾವು ಮೃದುವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಗುರುಗುಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಈ ವ್ಯಾಧಿಯು ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಮುನ್ನತಂವೃತ್ತಮಮೃಂದದಾಹಂತೀವ್ರಜ್ವರಂವೃಂದಮುದಾ
ಹರಂತಿ || ೪೮ ||

ತಚ್ಚಾಪಿಸಿತ್ತಕ್ಷತಜಪ್ರಕೋಪಾತ್ ಜ್ವೇಯಂಸಪೋದಂಪವನಾ
ತ್ಮಕಂತು ||

ವೃಂದವೆಂಬುವುದೂ ಒಂದು ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸುಟ್ಟತಕ್ಕ ವ್ಯಾಧಿ—ಇದು ಕೂಡ ಏಕವೃಂದವೆಂಬ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಧಿಯಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಾವಿನಲ್ಲಿ ಉರಿ ಜಾಸ್ತಿ, ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಜ್ವರವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಇದು ಪಿತ್ತ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ವೃಥೆಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪವೂ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವರ್ತಿರ್ಘನಾಕಂಠನಿರೋಧಿನೀಯಾಚಿತಾತಿಮಾತ್ರಂಪಿಶಿತಸ್ಯ
ರೋಹಿಣಿಃ || ೪೯ ||

ಅನೇಕರುಕ್ಪ್ರಾಣಹರಿತ್ರಿದೋಷಾತ್ ಜ್ವೇಯಾಶತಘ್ನೀಚ
ಶತಘ್ನಿರೂಪಾ ||

ಶತಘ್ನಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಕಂಠರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿಯ ಹಾಗೆ ಉದ್ದುದ್ದವಾಗಿ ಬಾಕುಕೊಂಡು ಗಂಟಲನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಆ ಬಾಕಿರುವುದರ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಮಾಂಸಾಂಕುರಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಇದೇ ತರಹವಾದ ಹಿಂಸೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ಹಿಂಸೆಗಳಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಪ್ರಾಣವಾಯುವೇ ಹಾರಿಹೋಗುವುದು, ಈ ರೀತಿ ಎಲ್ಲ ಆಗುತ್ತದೆ, ಶತಘ್ನಿ ಎಂಬ ಕಠಿನವಾದ ಆಯುಧದಷ್ಟು ಕ್ರೂರವಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅದೇ ಆಕಾರವೂ ಇದಕ್ಕಿರೋಣದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶತಘ್ನಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಗ್ರಂಥಿರ್ಗಲೇತ್ವಾಮಲಕಾಸ್ಥಿ ಮಾತ್ರಃ ಸ್ಥಿರೋತಿರುಗ್ಯಃ ಕಫರಕ್ತ
ಮೂರ್ತಿಃ || ೫೦ ||

ಸಂಲಕ್ಷ್ಯೇತೇಸಕ್ತಮಿವಾಶನಂಚಸಶಸ್ತ್ರಸಾಧ್ಯಸ್ತುಗಲಾಯಾಂ
ಸಂಜ್ಞಃ ||

ಗಲಾಯಾಂ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಕಂಠರೋಗ, ಕಂಠಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಕಫ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ನೆಲ್ಲಿಯ ಬೀಜದಂತಹ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಒಂದು ಗಂಟುಬರುವುದು, ನೋವು ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನವಾಗಲಿ ತಿನ್ನ ತಕ್ಕ ಯಾವುದರೂ ವದಾರ್ಥವಾಗಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬೇಕಾದದ್ದು.

ಸರ್ವಂಗಲಂವ್ಯಾ ವ್ಯಸಮುತ್ಥಿಕೋಯಶ್ವೋಥೋರುಚಸ್ಸಂತಿತು
ಯತ್ಪ್ರಸರ್ವಃ || ೫೧ ||

ಸಸರ್ವದೋಷೈರ್ಗಲವಿದ್ರಧಿಸ್ತತಸ್ತೈವತುಲ್ಯಃಖಲುಸರ್ವ
ಜಸ್ಯ ||

ಗಲವಿದ್ರಧಿ ಎಂಬ ಕಂಠರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗಂಟಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ನೋವಿರುತ್ತದೆ, ಬಾತುಹೋಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಮಸ್ತ ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವಾದ ವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಂತೆಯೇ ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

ಶೋಥೋಮಹಾನನ್ನಜಲಾನರೋಧೀತೀವ್ರಜ್ವರೋಪಾಯು
ಗತೇರ್ನಿಹಂತಾ || ೫೨ ||

ಕಫೇನಜಾಲೋರುಧಿರಾನ್ವಿತೇನಗಲೇಗಲೌಘಃಪರಿಕೀರ್ತ್ಯತೇತು||

ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಶೋಧವುಂಟಾಗಿ ಅನ್ನನೀರುಗಳು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಹಳ ಜ್ವರ ಬರುವುದು, ಕ್ರಮೇಣ ಶ್ವಾಸ ಆಮುವದೂ ಬಂದಾಗುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ತೋರುವುದು, ಹೀಗಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಗಲೌಘವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಕಫಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವಂತಹದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಸ್ತಾಮ್ಯಮಾನಶ್ಚಸಿತಿಪ್ರಸಕ್ತಂಭಿನ್ನಸ್ವರಶ್ಯಷ್ಯವಿಮುಕ್ತ
ಕಂಠಃ || ೫೩ ||

ಕಫೋಪದಿಗ್ಧೇಷ್ವನಿಲಾಯನೇಷುಜ್ಞೇಯಸ್ವರೋಗಶ್ಚಸನಾತ್
ಸ್ವರಘ್ನಃ ||

ಪದೇ ಪದೇ ಮೂರ್ಚ್ಛಿಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು, ತಡದು ತಡದು ಉಸಿರುಬಿಡುತ್ತಿರುವುದು, ಧ್ವನಿ ಒಡೆದುಹೋಗಿ ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ದ್ರವವಿಲ್ಲದೆ ಗಂಟಲು ಸ್ವಾಧೀನ

ತಪ್ಪಿಹೋಗುವುದು, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಯು ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಸ್ವರಘ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದದ್ದು.

ಪ್ರತಾನವಾನ್ಯಶ್ವಯಥುಸ್ಸುಕಷ್ಟೋಗಲೋಪರೋಧಂಕು

ರುತೇಕ್ರಮೇಣ || ೫೪ ||

ಸಮಾಂಸತಾನಃ ಕಥಿತೋವಲಂಬೀಪ್ರಾಣಪ್ರಾಣುತ್ ಸರ್ವಕೃ

ತೋವಿಕಾರಃ ||

ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಬಹುದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಉದುವುದು, ಉಸಿರಾಡುವುದು ಬಹು ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಈ ಬಾಹು ಕ್ರಮೇಣ ಕಂಠನಾಳವನ್ನೇ ತಡೆಯುವುದು, ಇದು ಸಮಸ್ತ ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ಮಾಂಸತಾನವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಪ್ರಾಣಾಫಾತಕವಾದದ್ದು.

ಸದಾಹತೋದಂಶ್ವಯಥುಂಸುತಾವ್ರಮಂತರ್ಗಲೇಪೂತಿವಿಶೀ

ರ್ಣನಾಂಸಂ || ೫೫ ||

ಪಿತ್ತೇನವಿದ್ಯಾದ್ವದನೇವಿದಾರೀಂಸಾಶ್ವೇನಿಶೇಷಾತ್ ಸತು

ಯೇನಶೇತೇ ||

ಗಂಟಲಿನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉರಿ, ವ್ಯಥೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶೋಭೆ ಉಂಟಾಗುವುದು, ಶೋಭೆಯು ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಗಂಟಲುಮಾಂಸವು ದುರ್ಗಂಧವಾಗಿ ಒಡೆದುಹೋಗಿರುವುದು, ಈ ರೋಗದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾದವನು ಯಾವ ಮಗ್ಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮಲಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆ ಮಗ್ಗಲಿ ಗೇನೇ ಇರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ವಿದಾರೀ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಸ್ನೋಟ್ಟಿಸ್ತತೋದೈರ್ವದನಂಸಮಂತಾದ್ಯಸ್ಯಾಚಿತಂಸರ್ವಸರಸ್ಸು

ವಾತಾತ್ || ೫೬ ||

ರಕ್ತೈಸ್ಸದಾಹೈಸ್ತನುಭಿಸ್ಸಪೀಡೈರ್ಯಸ್ಯಾಚಿತಂಚಾಪಿಸಪಿತ್ತ

ಕೋಪಾತ್ ||

ಅವೇದನೈಃ ಕಂಡುಯುಕ್ತೈಸ್ಸಪರ್ಕ್ಯೈರ್ಯಸ್ಯಾಚಿತಂಚಾಪಿಸನ್ಯೈ

ಕಫೇನ || ೫೭ ||

ಬಾಯಿತುಂಬಾ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿರುವುದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಬಾಯಿನಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳೆಂದೂ ಬಾಯಿನ ತುಂಬ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿರುವುದು, ಉರಿಯೂ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳೆಂಬದಾಗಿಯೂ

ಬಾಯಿನ ತುಂಬ ಅದೇ ಬಣ್ಣದ ಬಕ್ಕೆಗಳು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ನವೆಯಿರುವುದು, ನೋವು ವ್ಯಥೆ ಇರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂಬ ದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಓಷ್ಠಪ್ರಕೋಪೇವಜ್ಯಾಸ್ಕುರ್ಮಾಂಸರಕ್ತತ್ರಿದೋಷಜಾಃ ||
 ದಂತಮೂಲೇಷುವಜ್ಯಾಚಕ್ರಲಿಂಗಗತಿಶಾಷಿರಾ || ೫೮ ||
 ದಂತೇಷುಚನಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿಶ್ಯಾವದಾಲನಭಂಜನಾಃ ||
 ಜಿಹ್ವಾರೋಗೇಬಲಾಶಸ್ತುತಾಲವ್ಯೇಷ್ಟಬುರ್ದಂತಥಾ || ೫೯ ||
 ಸ್ವರಘ್ನೋನಲಯೋವೃಂದೋಬಲಾಶಶ್ಚವಿದಾರಿಕಾ ||
 ಗಲಾಘ್ನೋಮಾಂಸತಾನಶ್ಚಶತಘ್ನೀರೋಹಿಣೀಗಳೇ || ೬೦ ||
 ಅಸಾಧ್ಯಾಃಕೀರ್ತಿತಾಹ್ಯೇತೇರೋಗಾನವದಶೈವತು ||
 ತೇಷುಚಾಪಿಕ್ರಿಯಾಂವೈದ್ಯಃಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಸಮಾಚರೇತ್ || ೬೧ ||

ಮುಖರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯಗಳಾದವುಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾನೆ—
 ಓಷ್ಠಗಳಿಗೆ ಬರುವ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಂಸಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ರೋಗಗಳು ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ರೋಗಗಳು, ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ರೋಗಗಳು ಅಸಾಧ್ಯಗಳು, ದಂತಮೂಲರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವ್ರಣವೂ ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಾಷಿರವೆಂಬುವುದೂ ಅಸಾಧ್ಯ, ದಂತರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾವ, ದಾಲನ, ಭಂಜನಗಳೆನ್ನುವವು ಅಸಾಧ್ಯಗಳು, ನಾಲಿಗೆಗೆ ಸಂಭವಿಸುವ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಾಶವೆಂಬುವುದೂ ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಬುದವೆಂಬುವುದೂ ಅಸಾಧ್ಯ, ಗಂಟಲಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಘ್ನ, ವಲಯ, ಪೃಂದ, ಬಲಾಶ, ವಿದಾರಿಕ, ಗಲಾಘ, ಮಾಂಸತಾನ, ಶತಘ್ನ, ರೋಹಿಣಿ, ಇವುಗಳು ಅಸಾಧ್ಯಗಳು, ಆದರೆ ಅವುಗಳನ್ನೂ ವೈದ್ಯನಾದವರು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಚಿಕಿತ್ಸಿಸದೆ ಬಿಡಬಾರದು

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಖರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಕರ್ಣರೋಗನಿದಾನ.

ಸಮೀರಣಶ್ಲ್ಯೋತ್ರಗೋನ್ಮಥಾಚರನ್ ಸಮಂತಶ್ಲ್ಯಾಲಮು
 ತೀವ್ರಕರ್ಣಯೋಃ ||
 ಕರೋತಿದೋಷೈಶ್ಚಯಥಾಸ್ವಮಾವೃತಸಕರ್ಣಶಿಲಾಃಕಥಿ
 ತೋಜುರಾಚರಃ || ೧ ||

ಮುಖರೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕರ್ಣರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ಇತರ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ಎಬ್ಬಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಶೂಲವನ್ಮಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಣಶೂಲವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವುದು ಅತಿ ದುಷ್ಟ.

ಕರ್ಣಸ್ತ್ರೋತಸ್ಥಿ ತೇನಾತೇಶ್ಯಣೋತಿವಿವಿಧಾನ್ ಸ್ವರಾನ್ ||

ಭೇರೀಮೃದಂಗಶಂಖಾನಾಂ ಕರ್ಣನಾದಸ್ಸ ಲುಚ್ಯತೇ || ೨ ||

ಕರ್ಣಸ್ತ್ರೋತೋಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶ್ರವಣ ಪಟಲವನ್ನು ಕಡಿಸಿ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅಂದರೆ ಭೇರಿ, ಮೃದಂಗ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಶಬ್ದದಂತೆ ಶಬ್ದವು ಕೇಳುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಣನಾದವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಯದಾಶಬ್ದವಹಂನಾಯುಃ ಸ್ತ್ರೋತಆವೃತ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ ||

ಶುದ್ಧಶ್ಲೇಷ್ಮಾನ್ವಿತೋವಾಪಿಬಾಧೀರ್ಯಂತೇ ನಜಾಯಂತೇ || ೩ ||

ಶಬ್ದವಾಹಿನಿಗಳಾದ ಕಿವಿಯ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಾಯುವು ಸೇರಿಕೊಂಡಾದರೂ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಸಮೇತವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಾದರೂ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಕೇಳದಂತೆ ಮಾಡಿ ಕರ್ಣೇಂದ್ರಿಯವನ್ನೇ ಹಾಳು ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಬಧಿರತ್ವವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ.

ನಾಯುಃ ಪಿತ್ತಾದಿಭಿರ್ಯುಕ್ತೋವೇಣುಘೋಷೋಪಮಂಸ್ಥನಂ ||

ಕರೋತಿ ಕರ್ಣಯೋಃ ಕ್ಷ್ವೇಡಂ ಕರ್ಣಕ್ಷ್ವೇಡಸ್ಸ ಲುಚ್ಯತೇ || ೪ ||

ಕರ್ಣರಂಧ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪಿತ್ತಾದಿ ದೋಷಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬಿದಿರುಕೊಳಲು ಊದುವಂತಹ ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಣ ಕ್ಷ್ವೇಡವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಶಿರೋಭಿಘಾತಾದಥನಾನಿಮಜ್ಜತೋಜಲೇಪ್ರಸಾಕಾದಥನಾಪಿ

ವಿದ್ರವೇ ||

ಸ್ರವೇದ್ಧಿಪೂಯಂಶ್ರವಣೋನಿಲಾರ್ದಿತಸ್ಸ ಕರ್ಣಸಂಸ್ತಾವಇತಿ

ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || ೫ ||

ತಲೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಬಲವಾದ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳೋಣ, ಯಾವಾಗಲೂ ತಲೆಗೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಮುಳುಗೋಣ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗೋಣ, ಕಿವಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುರ, ಹುಣ್ಣು ಇವುಗಳೇಳೋಣ, ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪವಾಗಿ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೀವು, ರಕ್ತಮಿಶ್ರವಾದ ನೀರು ಇವುಗಳು ಸೋರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಣಸ್ತ್ರಾವವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಮಾರುತಃ ಕಫಸಂಯುಕ್ತಃ ಕರ್ಣಕಂಡೂಂಕರೋತಿಚಃ ||

ಪಿತ್ತೋಷ್ಣ ಶೋಷಿತಃ ಶ್ಲೇಷ್ಮಾ ಕುರುತೇ ಕರ್ಣಗೂಢಕಂ || ೬ ||

ಸಕರ್ಣಗೂಢೋದ್ರವತಾಂಗತೋಯದಾವಿಲಾಯಿತೋಘ್ರಾಣ
ಮುಖಂ ಪ್ರಪದ್ಯತೇ ||

ತದಾ ಸಕರ್ಣಪ್ರತಿನಾಹಸಂಜ್ಞಿತೋಭವೇದ್ವಿಕಾರಶ್ಚಿರಸೂರ್ಧ
ಭೇದಕೃತ್ || ೭ ||

ಕರ್ಣಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಗಿ ಕಫದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ನನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಪಿತ್ತದ ಔಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ಕರ್ಣರಂಧ್ರಗತವಾದ ಶ್ಲೇಷ್ಮವು ಶೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಗೂಢವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಲವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇಂತಹ ಕರ್ಣಗೂಢವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಲವು ಶರೀರಗತಗಳಾದ ಜಿಹ್ವೆ ಮತ್ತು ಬೆವರುಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ದ್ರವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾಸಿಕಾದ್ವಾರವನ್ನು ಮುಖವನ್ನು ಸಹ ಹೊಂದಿದರೆ ಆಗ್ಯ ಕರ್ಣಪ್ರತಿನಾಹವೆಂಬ ಒಂದು ಕರ್ಣ ರೋಗವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗವು ಅರ್ಧಾವಭೇದಕವೆಂಬ ಅರ್ಧ ತಲೆ ನೋವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ.

ಯದಾ ತು ಮೂರ್ಛಾಂತ್ಯಥವಾಪಿ ಜಂತನಃ ಸೃಜಂತ್ಯಪತ್ಯಾನ್ಯಥ
ವಾಪಿ ಮುಕ್ತಿಕಾಃ ||

ತದ್ವ್ಯಂಜನತ್ವಾತ್ ಶ್ರವಣೋನಿರುಚ್ಯತೇ ಭಿಷ್ಘ್ನಿರಾದ್ಯೈಃ ಕ್ರಿಮಿ
ಕರ್ಣಕೋಗದಃ || ೮ ||

ಕಿವಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಮಿಗಳಾಗುವುದು, ಅಲ್ಲಿ ಇವೈನೋಣಗಳು ಕುಳಿತು ಮೊಟ್ಟೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಹುಳಗಳಾಗುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಳಬಿದ್ದು ಕೆಟ್ಟುಹೋದರೆ ಇದನ್ನು ವೈದ್ಯರು ಕ್ರಿಮಿಕರ್ಣ ಎಂಬ ರೋಗವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಈ ವಿಚಾರವನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಗೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಪಂಡಿತನಾದ ಜನಕ ಮಹಾರಾಜನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು

ತ್ತಾನೆ—“ಶ್ಲೇಷ್ಮಸ್ತಿತ್ತಜಲೋನ್ಮಿಶ್ರೇಶೋಛೇಶೋಣಿತಮಾಂಸಜೇ||ಜಾಯಂತೀ
ಜಂತವಸ್ತ್ರಕ್ಯಷ್ಟಾಸ್ತಾಮ್ರಾಸ್ವಿತಾರುಣಾಃ || ಭಕ್ಷಯಂತೀವತೇಕರ್ಣಂಕುರ್ವಂ
ತೋವಿವಿಧಂಜಃ || ಕ್ರಿಮಿಕರ್ಣಂತುತಂದ್ರಾತ್ಸನ್ನಿಪಾತಪ್ರಕೋಪಜಂ ||”
ಅಂದರೆ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪಿತ್ತ ನೀರು ಇವುಗಳು ಸೇರಿ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳು
ಕೊಳತು ಅಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪಾದ, ತಾಮ್ರವರ್ಣದ, ಬಿಳುಪಾದ, ಅರಣ್ಯವರ್ಣಗಳಾದ
ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳು ಕಿವಿಯನ್ನೇ ತಿನ್ನುವಂತೆ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ
ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಈ ರೋಗವು ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿಪಾತದಿಂದ
ಹುಟ್ಟಿದ ಕ್ರಿಮಿಕರ್ಣಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪತಂಗಾಶ್ಯತಪದ್ಯಶ್ಚ ಕರ್ಣಸ್ರೋತಃಪ್ರವಿಶ್ಯಹಿ ||

ಅರತಿಂತ್ಯಾಕುಲತ್ವಂಚಭೃಶಂಕುರ್ವಂತೀದನಾಂ || ೯ ||

ಕರ್ಣೋನಿಸ್ತದ್ಧತೇತಸ್ಯತಥಾಫರಪರಾಯತೇ ||

ಕೀಟೇಚರತಿರುಕ್ ತೀವ್ರಾನ್ವಿಷ್ಯಂದೇಮಂದನೇದನಾಂ || ೧೦ ||

ಅಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಕಿವಿಯೊಳಗೆ ಪತಂಗದ ಹುಳಗಳಾಗಲೀ ಶತಪದಿ
ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಕಾಲು ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವಾಗಲೀ ಹೊಕ್ಕರೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ
ಸಮಾಧಾನವಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ವೇದನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು,
ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪರಪರ ಎಂಬದಾಗಿ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು, ಕಿವಿಗೆ ಹೊಕ್ಕಿರುವ ಹುಳವು
ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವ್ಯಥೆಯಾಗುವುದು, ಸುಮ್ಮನಿದ್ದರೆ ವ್ಯಥೆ
ಕಡಮೆ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಕ್ಷತಾಭಿಘಾತಪ್ರಭವಸ್ತುವಿದ್ರಧಿಭವೇತ್ತಥಾದೋಷಕೃತೋ

ಪರಃಪುನಃ ||

ಸರಕ್ತಪೀತಾರುಣಮಸ್ರಮಾಸ್ರವೇತ್ಪ್ರತೋದಧೂಮಾಯನ

ದಾಹಚೋಷನಾನ್ || ೧೧ ||

ಕರ್ಣವಿದ್ರಧಿ ಎಂದರೆ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಬಾವು ಏಳುವುದು, ಇದು ಕಿವಿಯನ್ನು
ಕಡ್ಡಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೆರೆಯುವಾಗ ಗಾಯವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದುಂಟು,
ಅಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಕಡ್ಡಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಕಿವಿಗೆ ಚುಚ್ಚುವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ
ದುಂಟು, ಇವುಗಳಿಂದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿಯೂ ಬಾವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸು
ತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ರಕ್ತವರ್ಣದ, ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದ, ಅರಣ್ಯವರ್ಣದ ಸ್ರಾವವು
ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ವ್ಯಥೆ, ದೂಮಾಯನವೆಂದರೆ ಹೊಗೆಹೊರಟಂತೆ ತೋರು
ವುದು, ಉರಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ.

ಕರ್ಣಪಾಕಸ್ತು ಪಿತೃನಕೋಢನಿಕ್ಲೇದಕೃದ್ಭವೇತ್ ||

ಕರ್ಣವಿದ್ಧಧಿಸಾಕಾದ್ಭಾಜಾಯತೇಚಾಂಬುಪೂರಣಾತ್ || ೧೨ ||

ಕರ್ಣಪಾಕವೆಂದರೆ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗಿ ನೀರುಸೋರುವುದು, ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಇದು ಉಂಟಾದಲ್ಲಿ ಬಕ್ಕೆಗಳಾಗಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಏಳುವ ಕುರಗಳು ಹಣ್ಣಾಗಿ ಒಡೆದು ಅದರ ರಸಿಕೆಯು ಹತ್ತಿದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇಂತಹ ಗುಳ್ಳೆಗಳೇಳುತ್ತವೆ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಸ್ನಾನಮಾಡೋಣ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಗುಳ್ಳೆಗಳಿದ್ದು ಕರ್ಣಪಾಕವೆನ್ನುವುದು ಹುಟ್ಟಬಹುದು.

ಪೂಯಂಸ್ರವತಿಯಃ ಪೂತಿಂಸಜ್ಞೇಯಃ ಪೂತಿಕರ್ಣಕಃ ||

ಕರ್ಣಶೋಢಾರ್ಬುದಾರ್ಶಂಸಿಜಾನೀಯಾದುಕ್ತಲಕ್ಷಣೈಃ || ೧೩ ||

ಪೂತಿಕರ್ಣವೆಂದರೆ ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾದ ಕೀವು ಕಿವಿಯಿಂದ ಸೋರುತ್ತಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಕರ್ಣಶೋಧ, ಅರ್ಬುದ, ಕರ್ಣಾರ್ಶಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಈ ರೋಗಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೇ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ನಾದೋತಿರುಕ್ಯರ್ಣಮಲಸ್ಯಶೋಷಃ ಸ್ರಾವಸ್ತನುಶ್ಚಾಶ್ರವಣಂ

ಚನಾತಾತ್ ||

ಶೋಧಸ್ಸರಾಗೋದರಣಂವಿದಾಹಸ್ಸಪೀತಪೂತಿಸ್ರವಣಂಚ

ಪಿತ್ತಾತ್ || ೧೪ ||

ವೈಶ್ರತ್ಯಕಂಡೂಸ್ಥಿರಶೋಧಶುಕ್ಲಸ್ನಿಗ್ಧಸ್ತುತಿಷ್ಠಲ್ಪರುಚಃ

ಕಘಾಚ್ಛ ||

ಸರ್ವಾಣಿರೂಪಾಣಿಚಸನ್ನಿಸಾತಾತ್ ಸ್ರಾವಶ್ಚತತ್ರಾಧಿಕದೋಷೈ

ವರ್ಣಃ || ೧೫ ||

ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ನೋವು, ಕಿವಿಯ ಮಲವು ಒಣಗಿಹೋಗುವುದು, ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಕಿವಿಯಿಂದ ದ್ರವವು ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ವಾತಪ್ರಕೋಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಾದ ಶೋಧವುಂಟಾಗುವುದು, ಕಿವಿಯು ಒಡೆದುಹೋಗುವುದು, ಉರಿ, ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವು ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸೋರುವುದು, ಇವು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಕರ್ಣೋಪದ್ರವಗಳು, ಕಿವಿಯು ಕೇಳದೆ ಹೋಗುವುದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ನೆವೆಯಾಗುವುದು, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದ

ಅಂದರೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಬಾಕುಬರುವುದು, ಕಿವಿಯಿಂದ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಜಿಡ್ಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ದ್ರವವು ಸೋರುವುದು, ಇಷ್ಟಾದರೂ ನೋವು ಕಡಮೆ, ಈ ವಿಕಾರಗಳು ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳು, ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿ ಪಾತಜನ್ಯಗಳಾದ ಕರ್ಣರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಆದರೆ ಸ್ವಾವಸ್ಥೆ ಮಾತ್ರ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವ ದೋಷವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸೌಕುಮಾರ್ಯಾಚ್ಛಿ ರೋತ್ಸೃಷ್ಠೇ ಸಹಸಾತಿಪ್ರವರ್ಧಿತೇ ||

ಕರ್ಣ ಶೋಥೋಭವೇತ್ಪಾಲ್ಯಾಂಸರುಜಃಪರಿಪೋಟಿನಾನ್ ||೧೬||

ಕೃಷ್ಣಾ ರುಣನಿಭಸ್ತಬ್ಧಸ್ಸವಾತಾತ್ಪರಿಪೋಟಿಕಃ ||

ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವುದೊಂದು ನಾಗರಿಕತೆಯಿತ್ತು, ಹಾಗೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವರು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸನ್ನಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅಂತಹ ಸನ್ನಾಹವನ್ನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಿವಿ ಎಳೆತಾಗಿದೆ ಎಂದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಕಿವಿ ಬಲಿತುಹೋದ ಮೇಲೆ ಆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದರಿಂದ ಕಿವಿಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚರ್ಮ ಕಿತ್ತುಹೋಗಿ ನೋವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶೋಥವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ಶೋಥವು ಕಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಪೋಟಿಕನೆಂದು ಹೆಸರು, ಮಲೆಯಾಳದೇಶದ ಹೆಂಗಸರಲ್ಲಿ ಈ ಕರ್ಣಸಾಳೀವರ್ಧನಕಲೆಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ಗುರ್ವಾಭರಣಸಂಯೋಗಾತ್ಪ್ರಾಡನಾಧ್ಯರ್ಷಣಾದಪಿ || ೧೭ ||

ಶೋಥಃ ಸಾಲ್ಯಾಂಭವೇತ್ ಶ್ಯಾವೋದಾಹಸಾಕರುಜಾನ್ವಿತಃ ||

ರಕ್ತೋವಾರಕ್ತಸಿತ್ತಾಭ್ಯಾಮುತ್ಪಾತಸ್ಸ ಗದೋಮತಃ || ೧೮ ||

ಕಿವಿಗೆ ಭಾರವಾದ ಆಭರಣವನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಳ್ಳೋಣ, ಕಿವಿಯ ಮೇಲೆ ಹೊಡೆಯೋಣ, ಕಿವಿ ಹಿಂಡೋಣ, ಕಿವಿಯನ್ನು ಉಜ್ಜಿಕೊಳ್ಳೋಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕಿವಿಯು ಉದಿಕ್ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬೂದುಬಣ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಉರಿ ಮತ್ತು ಬಕ್ಕಗಳು ನೋವು ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಹೀಗಿರುವ ರೋಗಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ಕೇವಲ ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದಲಾಗಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ಣಂಬಲಾದ್ವರ್ಧಯತಃಸಾಲಾಂವಾಯುಃಪ್ರಕುಪ್ಯತಿ ||

ಕಘಂಸಂಗೃಹ್ಯಕುರುತೇಶೋಫಂಸ್ತಬ್ಧಮನೇದನಂ || ೧೯ ||

ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಕಿವಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಕಿವಿಯ ರಂಧ್ರಗಳನ್ನಾಗಲಿ ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಕರ್ಣಪಾಳಿ ಎಂದರೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣುವ ಕಿವಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಕಘವನ್ನು : ನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಶೋಭೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತಬ್ಧವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದರಲ್ಲಿ ವೇದನೆ ಏನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉನ್ಮಂಥಕಸ್ಯಕಂಡೂಕೋವಿಕಾರಃಕಘವಾತಜಃ ||

ಸಂವರ್ಧಮಾನೇದುರ್ವಿಧ್ವೇಕಂಡೂದಾಹರುಜಾನ್ವಿತಃ || ೨೦ ||

ಶೋಫೋಭವತಿಸಾಕಶ್ಚ ತ್ರಿದೋಷೋದುಘ್ನವರ್ಧನಃ ||

ಕಘಾಸ್ಯಕ್ ಕ್ರಿಮಯುಃಕ್ರುದ್ಧಾಸರ್ಷಪಾಭಾವಿಸರ್ಪಿಣಃ || ೨೧ ||

ಕುರ್ವಂತಿಸಾಲಾಂಪಿಡಕಾಃಕಂಡೂದಾಹರುಜಾನ್ವಿತಾಃ ||

ಕಘಾಸ್ಯಕ್ ಕ್ರಿಮಿಸಂಭೂತಃಸನಿಸರ್ಪನ್ನಿತಸ್ತತಃ || ೨೨ ||

ಲಿಹೇತ್ ಸಶಷ್ಯಲೀಂಪಾಲೀಂಪರಿಲೇಹೀತಿಸ್ಮೃತಃ ||

ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನೆನೆಯುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉನ್ಮಂಥಕ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ಕಘ ಮತ್ತು ವಾತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದು, ಕಿವಿಯನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಹಿಗ್ಗಿಸುವುದಾಗಲಿ, ತಪ್ಪಾಗಿ ಚುಚ್ಚುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ನೆನೆ ಉರಿ ವೃಥಾ ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಶೋಭೆಯೂ ಸಾಕವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಇದು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ವ್ಯಾಧಿ, ಪದೇಪದೇ ದುಘ್ನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕರ್ಣಪಾಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಘ, ರಕ್ತ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಸುವೆಯ ಕಾಳಿನಂತಹ ಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕಿವಿ ತುಂಬಾ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ, ನೆನೆ, ಬಹಳ ಉರಿ, ನೋವು ಇರುತ್ತದೆ, ಈ ಬಳ್ಳಿಗಳು ವಿಸರ್ಪವೆಂಬದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ಚರ್ಮರೋಗದಂತೆ ಕಿವಿಯ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ತೊಂದರೆಪಡಿಸುತ್ತವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಲೇಹ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರ್ಣರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ನಾಸಾರೋಗನಿದಾನ.

ಅನಹ್ಯತೇಯಸ್ಯ ವಿಶುಷ್ಯತೇ ಚ ಪ್ರಕ್ಲಿಷ್ಟತೇ ಧೂಪ್ಯತಿಚಾಪಿನಾಸಾ ||
 ನನೇತ್ತಿಯೋಗಂಧರಸಾಂಶ್ಚ ಜಂತುರ್ಜುಷ್ಯಂವ್ಯವಸ್ಯೇದಿಹಪೀನ
 ಸೇನ || ೧ ||
 ತಂಚಾನಿಲಶ್ಲೇಷ್ಮಭವಂವಿಕಾರಂಬ್ರೂಯಾತ್ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಸಮಾಸ
 ಲಿಂಗಂ ||

ಮೂಗಿನಲ್ಲಿರುವ ದ್ರವವು ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಒಣಗಿಹೋಗಿ ಮೂಗೇ ಸುಕ್ಕುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಒಗ್ಗಿಹೋದಂತಾಗುವುದು, ಮೂಗೆಲ್ಲಾ ಒಣಗಿಹೋಗುವುದು, ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಹೊಗೆ ಹೊರಟಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು. ಬಾಯಿಗೆ ರುಚಿಯಾಗಲಿ ಮೂಗಿಗೆ ವಾಸನೆಯಾಗಲಿ ತಿಳಿಯದಂತಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಪೀನಸವೆಂದು ಹೆಸರು, ಈ ವಿಕಾರವು ವಾತ ಮತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವು ಸ್ರತಿಶ್ಯಾಯವೆಂಬ ಉರನಿಗಡಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

ದೊಷೈರ್ವಿದಗ್ಧೈರ್ಗಲತಾಲುಮೂಲೇಸಂಮೂಚ್ಛಿತ್ಯೋಯ
 ಸ್ಯಸಮೀರಣಸ್ತು || ೨ ||
 ನಿರೇತಿಪೂತಿರ್ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂತಂಪೂತಿನಸ್ಯಂಪ್ರವದಂತಿ
 ರೋಗಂ ||

ಪಿತ್ತ, ರಕ್ತ, ಕಫಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಗಂಟಲು ಮತ್ತು ದವಡೆಯಮೂಲ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿದಗ್ಧಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಾಯುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮುಖಮಾರ್ಗ ಮತ್ತು ಮೂಗುಗಳಿಂದ ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವಾಗಿ ಹೊರಡಲುಪಕ್ರಮವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂತಿನಸ್ಯವೆಂಬ ರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಘ್ರಾಣಾಶ್ರಿತಂಪಿತ್ತಮರೂಕ್ಷಿಕುರ್ಮಾದ್ಯಸ್ಮಿನ್ವಿಕಾರೇಬಲಂ
 ವಾಂಶ್ಚ ಪಾಕಃ || ೩ ||
 ತಂನಾಸಿಕಾಪಾಕಮಿತಿವ್ಯವಸ್ಯೇದ್ವಿಕ್ಲೇದಕೋಥಾವಥನಾಪಿ
 ಯತ್ ||

ಘ್ರಾಣಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಗಾಯಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು, ಮೂಗೆಲ್ಲಾ ಹಣ್ಣಾದಂತಾಗಿ ಹಳಸಿಹೋಗುವುದು, ಒಂದು ಬಗೆಯ ರಸಿಕೆಯು ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು, ದುರ್ವಾಸನೆ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಈ ಅವಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಆದರೆ ಇದನ್ನು ನಾಸಿಕಾಪಾಕವೆಂದು ವೈದ್ಯರು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ದೊಷೈರ್ವಿದಗ್ಧೈರಥನಾಪಿಜಂತೋರ್ಲಾಲಾಟದೇಶೇಭಿಹತಸ್ಯ
ತೈಸ್ತೈಃ || ೪ ||
ನಾಸಾಸ್ರವೇತ್ಯಾಯನುಸ್ಯಗ್ನಿಮಿಶ್ರಂತಂಪೂಯರಕ್ತಂಪ್ರವದಂತಿ
ರೋಗಂ ||

ನಾತಾದಿದೋಷಗಳು ನಾಸಿಕಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿದಗ್ಧಾವಸ್ಥೆಗೆ ಬರೋಣ, ಹಣಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಬಲವಾದ
ಆಕಸ್ಮಿಕವಾದ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳೋಣ, ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಕೀವು
ಮತ್ತು ರಕ್ತ ಸೋರುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭವಾದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಪೂಯರಕ್ತವೆಂದು
ಹೆಸರು.

ಘ್ರಾಣಾಶ್ರಿತೇನುರ್ಮಣಿಸಂಪ್ರದುಷ್ಪೋಯಸ್ಯಾನಿಲೋನಾಸಿಕ
ಯಾನಿರೇತಿ || ೫ ||
ಕಫಾನುಜಾತೋಬಹುಶೋತಿಶಬ್ದಸ್ತುಂರೋಗನಾಹುಃಕ್ಷವಥುಂ
ವಿಧಿಜ್ಞಾಃ ||

ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮುರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ, ಅಂತಹ ಮುರ್ಮಸ್ಥಾನಗತವಾದ
ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕಫದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬಹಳ ಶಬ್ದ
ಮಾಡುತ್ತ ಮೂಗಿನಿಂದ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಹೊರಬೀಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ಷವಥು ಎಂಬ
ದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಶೀನುಬರುವ ರೋಗ.

ತೀಕ್ಷ್ಣೋಪಯೋಗಾದಭಿಜಿಘ್ರತೋನಾಭಾವಾನ್ ಕಟೊನರ್ಕ
ನಿರೀಕ್ಷಣಾದ್ವಾ || ೬ ||
ಸೂತ್ರಾದಿಭಿರ್ವಾತರುಣಾಸ್ಥಿಮುರ್ಮಣ್ಯದ್ವಾಟಿತೇನ್ಯಃಕ್ಷವಥು
ರ್ನಿರೇತಿ ||

ಖಾರವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಮೂಸಿನೋಡು
ವುದು, ಸೂರ್ಯನ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡು ನೋಡುತ್ತಿರುವುದು, ದಾರವನ್ನು
ಮೂಗಿನೊಳಕ್ಕೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮೂಗಿನಲ್ಲಿರುವ
ತರುಣಾಸ್ಥಿಗಳು ಮುರ್ಮಸ್ಥಾನಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಚಾಲನವಾದರೆ ಆಗ್ಯ ಆಗಂತುಕ
ವಾಗಿ ಶೀನುಬರುತ್ತದೆ

ಪ್ರಭ್ರಶ್ಯತೇನಾಸಿಕಯಾತುಯಸ್ಯಸಾಃದ್ರೋವಿದಗ್ಧೋಲನಣಃ
ಕಫಸ್ತು || ೭ ||
ಪ್ರಾಕ್ಸಂಜಿತೋಮೂರ್ಧನಿಸೂರ್ಯತಪ್ತಸ್ತುಂಭ್ರಂಶಥುಂರೋಗ
ಮುದಾಹರಂತಿ ||

ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡಿರುವ ಕಫವು ಸೂರ್ಯನ ತಾಪದಿಂದ ವಿದಗ್ಧಾವಸ್ಥೆ ಹೊಂದಿ
ನೀರಾಗಿ ಮೂಗಿನಿಂದ ದ್ರವವಾಗಿ ಲವಣರಸದೊಡನೆ ಸೋರುತ್ತಿರುವುದು,
ಇದಕ್ಕೆ ಭ್ರಂಶಥು ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಘ್ರಾಣೈರ್ಭೃಶಂಧಾಹಸಮುನ್ಮಿಲೇತುವಿನಿಸ್ಸರೇದ್ಭೂಮುಇವೇಹ

ವಾಯುಃ || ೮ ||

ನಾಸಾಪ್ರದೀಪ್ತೇವಚಯಸ್ಯಜಂತೋರ್ವ್ಯಾಧಿಂತುತಂದೀಪ್ತ

ಮುದಾಹರಂತಿ ||

ಮೂಗು ಬಹಳವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಅದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ಉಸಿರು ಹೊಗೆಯಂತೆ ಹೊರಡುತ್ತಲಿರುವುದು, ಮೂಗಿನೊಳಗೆ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ವ್ಯಾಧಿಗ ದೀಪ್ತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಉಚ್ಛ್ವಾಸಮಾರ್ಗಂತುಕಫಸ್ಯನಾತೋರುಂಧ್ಯಾತ್ಪ್ರತೀನಾಹ

ಮುದಾಹರೇತ್ತಂ || ೯ ||

ಘ್ರಾಣಾಧ್ವನಃಪೀತಸಿತಸ್ತನುರ್ವಾದೋಷಃಸ್ರವೇತ್ ಸ್ಮ್ರವ

ಮುದಾಹರೇತ್ತಂ ||

ನಾಸಿಕಾಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕಫದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಉಸಿರನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಾಹ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಮೂಗಿನಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ದೋಷಯುಕ್ತವಾದ ದ್ರವವು ಹಳದಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದೊಡನೆ ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ರಾವವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಘ್ರಾಣಾಶ್ರಿತೇಸ್ರೋತಸಿಮಾರುತೇನಗಾಢಂಪ್ರತಪ್ತೇಪರಿಶೋಷಿ

ತೇಚಃ || ೧೦ ||

ಕೃಚ್ಛ್ರಾತ್ ಶ್ವಸೇದೂರ್ಧ್ವಮಧಶ್ವಜಂತುರ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಸನಾಸಾ

ಪರಿಶೋಷಉಕ್ತಃ ||

ಘ್ರಾಣಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ನಾಡಿಗಳು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಸಿತ್ತದೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಬಿಸಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೂ ದ್ರವವಾರಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಉಸಿರನ್ನೆಳೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಬಿಡುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ನಾಸಾಪರಿಶೋಷ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಶಿರೋಗುರುತ್ವಮರುಚಿರ್ನಾಸಾಸ್ರಾವಸ್ತನುಃಖರಃ

|| ೧೧ ||

ಕ್ವಾಮುಷ್ಣೀವತ್ಯಥಾಭೀಕ್ಷ್ಮಮಾಮುಪೀನಸಲಕ್ಷಣಂ ||

ಆಮುಲಿಂಗಾನ್ವಿತಲ್ಲೇಷ್ಮಾಘನಃಖೇಷುನಿಮಜ್ಜತಿ

|| ೧೨ ||

ಸ್ವರವರ್ಣವಿಶುದ್ಧಶ್ವಪರಿಪಕ್ವಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ ||

ತಲೆಭಾರ, ಅರುಚಿ, ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಸೋರುವುದು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ರೋಗಿಯು ದುರ್ಬಲನಾಗಿ ಪದೇಪದೇ ಉಗುಳುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಪೀನಸರೋಗದ ಆಮಾವಸ್ಥೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಅಮರ್ಷಿನಸರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುವುದು, ಕ್ಲೇಷ್ಮವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗುತ್ತ, ಕ್ರಮೇಣ ಕಾಣದಂತಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಕಂಠಸ್ವರವು ಶುದ್ಧವಾಗುವುದು, ರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪವಾದ ಮುಖಲಕ್ಷಣಗಳು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ಇವು ಪಂಪಕೃಷ್ಣಿನಸರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸಂಧಾರಣಾಚೀರ್ಣರಜೋತಿಭಾಷ್ಯಕ್ರೋಧತುಃಪ್ರವೃತ್ತಿಃ
ಶಿರೋಭಿತಾಪೈಃ || ೧೩ ||

ಪ್ರಜಾಗರಾತಿಶ್ವಪನಾಂಬುಶೀತ್ಪ್ರವತ್ಯಯಾಮೈಥುನಬಾಷ್ಪ
ಧೂಮೈಃ ||

ಸಂಸ್ಥಾನದೋಷೇಶಿರಸಿಪ್ರವೃದ್ಧೋವಾಯುಃಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯ
ಮುದೀರಯೇತ್ || ೧೪ ||

ಚಯಂಗತಾನೂರ್ಧನಿನೂರುತಾದಯಃಪ್ರಥಕ್ ಸಮಸ್ತಾಶ್ಚ ತ
ಥೈವಲೋಚಿತಂ ||

ಪ್ರಕುಪ್ಯಮಾಣಾಃ ವಿಧೈಃ ಪ್ರಕೋಪಣೈಸ್ತತಃ ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಕರಾ
ಭವಂತಿ || ೧೫ ||

ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೆಗಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೋಗಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಇಂತಹ ನೆಗಡಿಯು ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ---ಮುಖಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು. ಅಚೀರ್ಣವಾಗುವುದು, ಧೂಳಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಮತ್ತು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು, ಶಿಟ್ಟು, ಋತುಗಳ ಬದಲಾವಣೆ, ತಲೆಕಾಯುವುದು, ನಿದ್ರೆಗೆಡುವುದು, ಅಂತೆಯೇ ಅತಿಯಾಗಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವುದು, ತಣ್ಣೀರನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸೋಣ, ಶೀತದಗಾಳಿ, ಮಂಜು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಓಡಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಮಾಡೋಣ, ನೀರಿನ ಆವಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹೊಗೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಅತಿಯಾಗಿ ಓಡಾಡುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ತಲೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೋಷಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೋಪಗೊಳಿಸಿ ವಾಯುವು ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಕ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪ್ರಕೋಪಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯರೋಗಕ್ಕೂ ಕಾರಣಭೂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ್ರವತ್ಯವೃತ್ತಿಶಿರಸೋತಿಪೂರ್ಣತಾಸ್ತಂಭೋಗಮದರ್ಶಪರಿ
ಹೃಷ್ಯರೋಮತಾ ||

ಉಪದ್ರವಾಶ್ಚಾಪ್ಯಪರೇಪೃಥಗ್ವಿಧಾನ್ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಪುರಸ್ಕ
ರಾಸ್ತ್ಯುತಾಃ || ೧೬ ||

ಪದೇಪದೇ ಶೀನು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕೊಡಹೊತ್ತಂತೆ ಭಾರವಾಗಿರುವುದು, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಏನೂ ತೋಚದಂತಿರುವುದು, ಮೈ ಕೈ ಕಾಲು ಕತ್ತರಿಸುವುದು, ರೋಮಾಂಚನವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಇನ್ನೂ ಉಪದ್ರವಗಳು ಈ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಯರೋಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪಗಳಾಗಿ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತವೆ.

ಅನದ್ಧಾ ಪಿಹಿತಾನಾಸಾತನು ಸ್ತ್ರಾವಪ್ರಸೇಕಿನೀ ||

ಗಲತಾಲ್ವೋಷ್ಣ ಶೋಷಶ್ಚ ನಿಸ್ತೋದಶ್ಯಂಖಯೋಸ್ತಥಾ || ೧೭ ||

ಕ್ಷವಪ್ರವೃತ್ತಿರತ್ಯರ್ಥಂನಕ್ತ್ರವೈರಸ್ಯಮೇವಚ ||

ಭವೇತ್ ಸ್ವರೋಪಘಾತಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಯೇನಿಲಾತ್ಮಕೇ || ೧೮ ||

ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂಗು ಕಟ್ಟಿಹೋಗುವುದು, ಮೂಗಿನಿಂದ ಸಣ್ಣನಾಗಿ ನೀರು ಸೋರುತ್ತಲಿರುವುದು, ಬಾಯಿದವಡೆ ಒಣಗುವುದು, ತಲೆಯು ಕೆವಿಯ ಮೇಲಗಡೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೋಯುತ್ತಿರುವುದು, ಬಹಳವಾಗಿ ಶೀನುಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿರುಚಿ ಕೆಟ್ಟಿಹೋಗಿರುವುದು, ಧ್ವನಿ ಕೆಟ್ಟಿಹೋಗಿರುವುದು, ಇವು ನಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಉಷ್ಣ ಸ್ಪರ್ಶತಪಸ್ತಾಪೋಘ್ರಾಣಾತ್ ಸ್ಪೃವತಿಪೈತ್ತಿಕೇ ||

ಕೃಶೋತಿಸಾಂಡುಸ್ಸಂತಪ್ತೋಭವೇದುಷ್ಣಾ ಭಿಸೀಡಿತಃ || ೧೯ ||

ಸಧೂನುಮಗ್ನಿಂಸಹಸಾನಮತೀವಸಮಾನನಃ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಿಸಿಯಾದ ಮತ್ತು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದ ದ್ರವವು ಮೂಗಿನಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ರೋಗಿಯು ಕೃಶನಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ಅತ್ಯುಷ್ಣವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಹೊಗೆ ಕೂಡಿದ ಕೆಂಡವನ್ನೇ ಬಾಯಿನಿಂದ ಉಗುಳುತ್ತಿರುವಂತೆ ಅಸ್ಥಿಮದು ಉಷ್ಣತೋರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಘ್ರಾಣಾತ್ ಕಫಃ ಕಫಕೃತೇಶೀತಃ ಸಾಂಡುಸ್ಪ್ರವೇದ್ವಹುಃ || ೨೦ ||

ಶುಕ್ಲಾ ಪಭಾಸಶ್ಚುಕ್ಲಾ ಕ್ಷೋಭವೇದ್ನು ರುಶಿರಾನರಃ ||

ಕಂಠತಾಲ್ವೋಷ್ಣ ಶಿರಸಾಂಕಂಡೂಭಿರಭಿಸೀಡಿತಃ || ೨೧ ||

ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಯಾಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂಗಿನಿಂದ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಕಫವೇ ಸೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ತಲೆ ಭಾರವಿರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣು ಕೈಕಾಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಗಂಟಲು, ದವಡೆ, ತುಟಿಗಳು, ತಲೆ, ಇದರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ನನೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭೂತ್ವಾಭೂತ್ವಾಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯೋಯಸ್ಯಾಕಸ್ಮಾನ್ನಿವರ್ತತೇ ||

ಸಂಪಕ್ಲೋವಾಪ್ಯಪಕ್ಲೋವಾಸಸರ್ವಪ್ರಭವಸ್ಮೃತಃ || ೨೨ ||

ಯಾರಿಗೆ ಪದೇಪದೇ ನೆಗಡಿಯಾಗುವುದು ಮತ್ತೆ ಗುಣವಾಗುವುದು ಮತ್ತೆ ನೆಗಡಿಯಾಗುವುದು ಮತ್ತೆ ಗುಣವಾಗುವುದು ಈ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೋ, ಪಕ್ಷಾಪಕ್ಷ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲದೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಕ್ಲಿದ್ಯತೇಪುನರ್ನಾಸಾಪುನಶ್ಚಪರಿಶುಷ್ಯತಿ ||

ಪುನರಾನದ್ಯತೇವಾಸಿಪುನರ್ನಿಪ್ರಿಯತೇತಥಾ || ೨೩ ||

ನಿಶ್ವಾಸೋವಾತಿದುರ್ಗಂಧೋನರೋಗಂಧಾನ್ನವೇತ್ತಿಚಃ ||

ಏವಂ ದುಷ್ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಂಜಾನೀಯಾತ್ ಕೃಘ್ರಸಾಧನಂ || ೨೪ ||

ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಕೊಂಚ ಹೊತ್ತು ಮೂಗು ಒಣಗುವುದು, ಕೆಲವು ಸಾರಿ ಒಣಗಿ ಬಿಗುವಾಗುವುದು, ಮತ್ತೆ ಸಡಿಲವಾಗುವುದು, ಮೂಸಿನೋಡಿದರೆ ವಾಸನೆ ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಗುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ದುಷ್ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯವೆಂದು ಹೆಸರು ಇದು ಗುಣವಾಗುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ.

ರಕ್ತಜೇತುಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯೇರಕ್ತಸ್ರಾವಃಪ್ರವರ್ತತೇ ||

ತಾಮ್ರಾಕ್ಷಶ್ಚ ಭವೇಜ್ಜಂತುರುರೋಘಾತಪ್ರಸೀಡಿತಃ || ೨೫ ||

ದುರ್ಗಂಧೋಚ್ಛ್ವಾಸವದನೋಗಂಧಾನಸಿನವೇತ್ತಿಸಃ ||

ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯರೋಗದಲ್ಲಿ ಮೂಗಿನಿಂದ ನೆತ್ತರ ಹರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗುತ್ತದೆ, ಎದೆಯಲ್ಲಿ ನೋವು ತೊಂದರೆಗಳಿರುತ್ತವೆ, ರೋಗಿಯ ಉಸಿರು, ಬಾಯಿ, ಮೊದಲಾದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ದುರ್ವಾಸನೆ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಮೂಗಿಗೆ ಯಾವ ವಾಸನೆಯೂ ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಸರ್ವಏವಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯಾಃಸರಸ್ಯಾಪ್ರತಿಕಾರಿಣಃ || ೨೬ ||

ದುಷ್ಪ್ರತಾಂಯಾಂತಿಕಾಲೇನತದಾಸಾಧ್ಯಾಭವಂತಿಹ ||

ಮೂರ್ಛಂತಿಚಾತ್ರಕ್ರಿಮಯಃಶ್ಲೇತಾಸ್ನಿಗ್ಧಾಸ್ತಥಾಣವಃ || ೨೭ ||

ಕ್ರಿಮಿತೋಯಶ್ಚಿರೋರೋಗಸ್ತುಲ್ಕಂತೇನಾಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ ||

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯರೋಗವೇ ಅಗರಲಿ ಸರಿಯಾದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ದುಷ್ಪ್ರತಿಶ್ಯಾಯವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ

ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಅಸಾಧ್ಯ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ, ಆಗ್ಯ ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಸಣ್ಣ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯಶಿರೋರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ.

ಬಾಧಿರ್ಮಾಂಧ್ಯಮಘ್ರತ್ವಂಘೋರಾಂಶ್ಚ ನಯನಾಮಯಾನ್ ೨೮
ಶೋಧಾಗ್ನಿಸಾದಕಾಸಾಂಶ್ಚ ವೃದ್ಧಾಃಕುರ್ವಂತಿಪೀನಸಾಃ ||

ಅರ್ಬುದಂಸಪ್ತಧಾಶೋಧಾಶ್ಚ ತ್ವಾರೋರ್ಶ್ಚ ತುರ್ವಿಧಂ || ೨೯ ||

ಚತುರ್ವಿಧಂರಕ್ತಪಿತ್ತಮುಕ್ತಂಘ್ರಾಣೇಪಿತದ್ವಿದುಃ ||

ಪೀನಸಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಸಿಕಾರೋಗಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸಲು ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಕೆವಿ ಕೆವುಡಾಗುವುದು, ಕಣ್ಣು ಕುರುಡಾಗುವುದು, ಮೂಸಿ ನೋಡಿದರೆ ಮೂಗಿಗೆ ವಾಸನೆಯೇ ತಿಳಿಯದೆಂತೆ ಮೂಗು ಮಂದವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಇತರ ವಿಧಗಳಾದ ನೇತ್ರರೋಗಗಳು, ಶೋಭೆ, ಅಗ್ನಿಮಾಂಧ್ಯ, ಕೆಮ್ಮಲು, ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ನಾಸಿಕಾರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುವುಗಳಲ್ಲದೆ, ನಾಸಾರ್ಬುದವೆಂಬ ರೋಗವು ಏಳು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ನಾಸಾಶೋಧವೆಂಬುವುದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ನಾಸಾರ್ಶಸ್ವೆಂಬುವುದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ನಾಸಾಗತವಾದ ರಕ್ತಪಿತ್ತವೆಂಬ ರೋಗವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕಗಳಾದ ಆಯಾಯ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಸಿಕಾರೋಗನಿದಾನ.

ನೇತ್ರರೋಗನಿದಾನ

ಉಷ್ಣಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯಜಲೇಪ್ರನೇಶಾದ್ಗ್ನೋರ್ವೇಕ್ಷಣಾತ್ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಪರ್ಮಯಾಚ್ಛ ||

ಸ್ವೇದಾದ್ರಜೋಧೂಮನಿಷೇವಣಾಚ್ಚ ಛರ್ಧೇರ್ವಿಘಾತಾದ್ಧಮನಾತಿಯೋಗಾತ್ || ೧ ||

ದ್ರವಾತ್ಪಥಾನ್ನಾನ್ನಿಶಿಸೇವಿತಾಚ್ಛವಿಣ್ಣೂತ್ರವಾತಕ್ರಮನಿಗ್ರಹಾಚ್ಛ ||

ಪ್ರಸಕ್ತಸಂರೋದನಕೋಪಶೋಕಾತ್ ಶಿರೋಭಿಘಾತಾದತಿ

ಮದ್ಯಪಾನಾತ್ || ೨ ||

ತಥಾ ಋತೂನಾಂ ಚ ವಿಪರೈರೇಣ ಕ್ಲೇಶಾಭಿಘಾತಾದತಿಮೃತ್ಯುಃ

ನಾಚ್ಚ ॥

ಬಾಷ್ಪಗೃಹಾತ್ಸೂಕ್ಷ್ಮನಿರೀಕ್ಷಣಾಚ್ಚ ನೇತ್ರೇನಿಕಾರಾನ್ ಜನ

ಯಂತಿದೋಷಾಃ ॥ ೩ ॥

ನೇತ್ರರೋಗಗಳು ಹುಟ್ಟಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಬಿಸಲಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ದಣಿದ ಕೂಡಲೆ ತಣ್ಣೀರಿನಲ್ಲಿ ಈಜಾಡುವುದು ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದು, ಮುಳುಗುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ, ಬಹು ದೂರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಸ್ತುವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡೋಣದರಿಂದಲೂ, ನಿದ್ರೆಗೆಡೋಣದರಿಂದಲೂ, ಅತಿಯಾಗಿ ಬೆವರೋಣದರಿಂದಲೂ, ಧೂಳಿನಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡೋಣದರಿಂದಲೂ, ಹೊಗೆಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡೋಣ, ಹೊಗೆಯನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ನೋಡೋಣ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ, ವಾಂತಿಯನ್ನು ತಡೆಯೋಣ, ವಮನಾಪಧಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ನೋಡಿಸಿ ಅತಿಯಾಗಿ ವಮನಮಾಡೋಣ, ರಾತ್ರಿಯ ಭೋಜನದಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ದ್ರವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡಿಸೋಣ, ಮಲವಿಸರ್ಜನ, ಮೂತ್ರವಿಸರ್ಜನ, ಅಪಾನವಾಯು ಇವುಗಳನ್ನು ತಡೆಯೋಣ, ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ಅಳೋಣ, ಶಿಟ್ಟು ಮಾಡೋಣ, ದುಬ್ಬಿಸುಡೋಣ, ಆಗಂತುಕವಾಗಿ ತಲೆಗೆ ಏನಾದರೂ ಪೆಟ್ಟು ಬಡಿಯೋಣ, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಮದ್ಯಪಾನಮಾಡೋಣ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಋತುಗಳ ವೃತ್ತಾಂತವೊದಲಾಗಿ ಕಾಲವೈಷಮ್ಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶೀತೋಷ್ಣಗಳ ಬದಲಾವಣೆಯಿಂದ, ಶಾರೀರಕವಾದ ಕ್ಲೇಶಗಳಿಂದ, ಅತಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗದಿಂದ, ಕಣ್ಣೀರನ್ನು ತಡೆಯೋಣದರಿಂದ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡೋಣದರಿಂದ, ನೇತ್ರಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನೇತ್ರರೋಗಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

ವಾತಾತ್ಮಿಕ್ಯಾತ್ಮಕಾದ್ರಕ್ತಾದಭಿಷ್ಯಂದಶ್ಚ ತುರ್ವಿಧಃ ॥

ಪ್ರಾಯೇಣ ಜಾಯತೇ ಘೋರಸ್ಪರ್ಶನೇತ್ರಾಮಯಾಕರಃ ॥ ೪ ॥

ಅಭಿಷ್ಯಂದವೆಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು, ಈ ರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ, ಕಫಪ್ರಕೋಪ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಸಮಸ್ತ ರೋಗಗಳಿಗೂ ಇದೇ ಮೂಲಭೂತವಾದದ್ದು, ಭಯಂಕರವಾದದ್ದು.

ನಿಸ್ತೋದನಸ್ತಂಭನರೋಮಹರ್ಷಸಂಘರ್ಷಪಂರುಷ್ಯಶಿರೋಭಿ

ತಾಪಾಃ ॥

ವಿಶುಷ್ಕಭಾವಶಿಶಿರಾಶ್ಚ ತಾಜನಾತಾಭಿವನ್ನೇನಯನೇಭವಂತಿ

॥ ೫ ॥

ನೇತ್ರಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣು ಚುಚ್ಚಿದಂತೆ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಸ್ವಬ್ಧವಾಗಿರುವುದು, ಕೂದಲು ನಿಗುರಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಣ್ಣು ತಿಕ್ಕುವಂತಾಗುವುದು, ಕಣಿ ನಲ್ಲಿ ರೂಕ್ಷಭಾವ ಬರುವುದು ಅಂದರೆ ಜಡ್ಡು ಹಾರಿಹೋಗುವುದು, ಶಿರೋವೃಥೆ, ಕಣ್ಣು ಒಣಗಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಕಣ್ಣೀರು ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿರುವುವು.

ದಾಹಪ್ರಸಾಕಾಶಿಶಿರಾಭಿನಂದಾಧೂನಾಯನಂಜಾಷ್ವಸಮುಛ್ರಯಶ್ಚ ||

ಉಷ್ಣಾಶ್ರುತಾಸೀತಕನೇತ್ರತಾಚಸಿತ್ತಾಭಿಪನ್ನೇನಯನೇಭವಂತಿ || ೬ ||

ನೇತ್ರಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕೋಪವಾಯಿತೆಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಸದಾ ಉರಿಯುವುದು, ಕಣ್ಣಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಬಳ್ಳೆಗಳೇಳುವುದು, ತಂಪಾದ ಉಪಚಾರಗಳು ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹೊಗೆ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು, ಯಥೇಷ್ಟ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೀರು ಸುರಿಯುವುದು, ಕಣ್ಣುನೀರು ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಉಷ್ಣಾಭಿನಂದಾಗುರುತಾಕ್ಷಿಶೋಫಃಕಂಡೂಪದೇಹಾನತಿಶೀತತಾಚ ||

ಸ್ರಾವೋನುಹುಃಪಿಚ್ಛಿಲವನಚಾಪಿಕಫಾಭಿಪನ್ನೇನಯನೇಭವಂತಿ || ೭ ||

ನೇತ್ರಸ್ಥಾನಗತವಾದ ಕಫವು ಪ್ರಕುಪಿತವಾಯಿತೆಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಉಷ್ಣೋಪಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಹಿತತೋರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಭಾರವಾದಂತೆ ತೋರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಊದಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನವೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು, ಮಲವು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ತಣ್ಣಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣೀರು ಬಹಳ ಅಂಟಾಗಿ ಪದೇ ಪದೇ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ತಾಮ್ರಾಶ್ರುತಾಲೋಹಿತನೇತ್ರತಾಚನಾಡ್ಯಸ್ಸಮಂತಾದತಿಲೋಹಿತಾಶ್ಚ ||

ಪಿತ್ತಸ್ಯಲಿಂಗಾನಿಚಯಾನಿತಾನಿರಕ್ತಾಭಿಪನ್ನೇನಯನೇಭವಂತಿ || ೮ ||

ರಕ್ತದೋಷದಿಂದ ಕಣ್ಣು ಕೆಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹೊರಡುವ ನೀರು ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣಿನೊಳಗಿರುವ ನರಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಇನ್ನೂ ಅನೇಕವಾಗಿ ಪಿತ್ತದ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ವೃದ್ಧೈರೇತೈರಭಿಷ್ಯಂದೈರ್ನರಾಣಾನುಕ್ರಿಯಾವಶಾಂ ||

ತಾನಂತಸ್ತದ್ಧಿಮಂಥಾಸ್ಯುರ್ನಯನೇತೀವ್ರವೇದನಾಃ || ೯ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅಭಿಷ್ಯಂದ ಅಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವ ರೋಗವನ್ನು ಸಂಯಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸದೆ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಕಾರಣಾನುರೋಧೇನ ವಾತಾಧಿಮಂಥ, ಪಿತ್ತಾಧಿಮಂಥ, ರಕ್ತಾಧಿಮಂಥ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಾಧಿಮಂಥಗಳೆಂದು ನಾಲ್ಕು ರೋಗಾಂತರಗಳೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಈ ಅಧಿಮಂಥವೆಂಬ ರೋಗದ ವೇದನೆಯು ಬಹಳ.

ಉತ್ಪಾಟ್ಯತಃಪಾತ್ಯರ್ಥಂನೇತ್ರಂನಿರ್ಮಥ್ಯತೇತಥಾ ||

ಶಿರಸೋರ್ಧಂಚತಂದಿದ್ಯಾದಧಿಮಂಥಂಸ್ವಲಕ್ಷಣೈಃ || ೧೦ ||

ಅಧಿಮಂಥರೋಗವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಕಣ್ಣು ಗುಡ್ಡೆಯನ್ನೇ ಕೆತ್ತುಹಾಕಿದಂತಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ತಲೆಯ ಅರ್ಧಭಾಗ ಒಳಗೆ ಕಡಿತ ಹಾಕಿದಂತೆ ವೇದನೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಇವಕ್ಕೆ ಅಧಿಮಂಥವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಹನ್ಯಾದ್ವ್ಯಷ್ಟಿಂಶ್ಚೈಷ್ಟಿಕಸ್ತಪ್ತರಾತ್ರಾದಧಿಮಂಥೋರಕ್ತಜಃ

ಸಂಚರಾತ್ರಾತ್ ||

ಷಡ್ರಾತ್ರಾದ್ವ್ಯಾತಿಕೋವೈನಿಹನ್ಯಾನ್ಮಿಥ್ಯಾಚಾರಾಶ್ಚೈತ್ತಿಕಸ್ತದ್ಯ

ಏವ || ೧೧ ||

ಈ ಅಧಿಮಂಥವೆಂಬ ರೋಗವು ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಉಂಟಾಗುವ ಅನಾಹುತ ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅಧಿಮಂಥರೋಗವು ಏಳು ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅಧಿಮಂಥರೋಗವು ಐದು ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅಧಿಮಂಥರೋಗವು ಆರು ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕಡೆಸಿ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಅಧಿಮಂಥರೋಗವು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಾದರೆ ಆ ಕ್ಷಣವೇ ಕಣ್ಣನ್ನು ಕಳೆದುಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಉದೀರ್ಣವೇದನಂನೇತ್ರಂರಾಗಶೋಥಸಮನ್ವಿತಂ ||

ಘರ್ಷನಿಸ್ತೋದಶೂಲಾಕ್ರಯುಕ್ತಮಾಮಾನ್ವಿತಂನಿದುಃ || ೧೨ ||

ಚಿಕಿತ್ಸಾಸಾಕರಂಭವಾಗಿ ನೇತ್ರರೋಗಗಳ ಅಮಪಕ್ಷ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೋವು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ಉದಿ ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣನ್ನು ತಿಕ್ಕುವಂತಾಗುವುದು, ವೃಥೆ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಒಡತ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವುದು, ಇದೆಲ್ಲವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರ ರೋಗವೆನ್ನೂ ಆಮಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದೆ, ಪಕ್ಷಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮಂದವೇದನತಾಕಂಡೂಸ್ಸಂರಂಭಾಶ್ರುಪ್ರಶಾಂತತಾ ||

ಪ್ರಶಸ್ತವರ್ಣತಾಚಾಕ್ಷೋಸ್ಸಂಪಕ್ಷಂದೋಷಮಾದಿಶೇತ್ || ೧೩೩ ||

ವೇದನೆ ಕಡಮೆಯಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೆವೆ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನ ಬಾಕು ಮತ್ತು ನೀರು ಸುರಯೋಣ ಇವು ಶಾಂತವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನ ಕೆಂಪು ಹರಿದು ಕಣ್ಣಿನ ಬಣ್ಣ ಸರಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರ ರೋಗವು ಪಕ್ವವಾಯಿತೆಂದರೆಯಬೇಕು.

ಸಂರಭೀಪಚ್ಯತೇಯಸ್ತು ನೇತ್ರಸಾಕಸ್ಸ ಶೋಭಜಃ ||

ಶೋಭಹೀನಾನಿಲಿಂಗಾನಿಣೇತ್ರಸಾಕೇತ್ಸ ಶೋಭಜೇ || ೧೪ ||

ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಶೋಭೆ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ನೇತ್ರರೋಗವು ಪರಿಪಕ್ವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರುತ್ತ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶೋಭಜನೇತ್ರರೋಗವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಶೋಭೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪಕ್ವಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಲ್ಲಿ ಶೋಭಜವ್ಯವಲ್ಲವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಉಪೇಕ್ಷಣಾದಕ್ಷಿಯಥಾಧಿಮಂಥೋವಾತಾತ್ಮಕಸ್ಸಾದಯತಿ

ಪ್ರಸಹ್ಯ ||

ರುಜಾಭಿರುಗ್ರಾಭಿರಸಾಧ್ಯಏಷಹತಾಧಿಮಂಥಃಖಲುನಾಮು

ರೋಗಃ || ೧೫ ||

ಹಿಂದೆ ಅಧಿಮಂಥವೆಂಬ ರೋಗವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ, ವಾತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ಅಧಿಮಂಥರೋಗವನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷೆಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಭಯಂಕರವಾದ ವ್ಯಥೆ ವೇದನೆ ಇವುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಹತಾಧಿಮಂಥವೆಂದು ಹೆಸರು.

ವಾರಂವಾರಂಚಪರ್ಮೇತಿಭ್ರುವೌನೇತ್ರೇಚಮಾರುತಃ ||

ರುಜಶ್ಚವಿವಿಧಾಸ್ತ್ರೀವ್ರಾಸ್ಸಜ್ಜೇಯೋವಾತಪರ್ಮಯಃ || ೧೬ ||

ನೇತ್ರಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಒಂದೊಂದು ಸಾರಿ ಹುಬ್ಬಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸಾರಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ನೋವು ವಡತ ನೊದಲಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ವಾತಪರ್ಮಯವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಯತಃಕೋಣಿತಂದಾರುಣರೂಕ್ಷವತ್ತ್ವಸಂದಹ್ಯತೇಜಾನಿಲ

ದರ್ಶನಂಯತ್ || ೧೭ ||

ಸುಂದಾರುಣಂಯತ್ತ್ವತಿಯೋಧನೇಚಶುಷ್ಕಾಕ್ಷಿಸಾಕೋಪಹ

ತಂತದಕ್ಷಿ || ೧೮ ||

ಕಣ್ಣುರವೈಯು ಸುಕ್ಕು ಹಿಡಿದು ಕಣ್ಣು ಬಿಡಲಾಗದಿರುವುದು, ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದರೆ ಜಡ್ಡಿಲ್ಲದೆ ಒರಟಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣುರಿ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣು ನಿಂದ ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಚೊಕ್ಕಟವಾಗಿ ಯಾವುದೂ ಕಾಣುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಕಣ್ಣನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಅತಿಯಾಗಿ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಶುಷ್ಕಾಕ್ಷಿಪಾಕವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಯಸ್ಯಾವಟುಕರ್ಣಶಿರೋಹನುಸ್ಥೋಮನ್ಯಾಗತೋವಾಪ್ಯ

ನಿಲೋನ್ಯತೋವಾ ||

ಕುರ್ಯಾದ್ರುಜಂವೈಭ್ರವಿಲೋಚನೇಚತಮನ್ಯತೋವಾತ

ಮುದಾಹರಂತಿ || ೧೮ ||

ನೇತ್ರಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಕಣ್ಣಿನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕಿವಿಯ ಹತ್ತರವಿರುವ ಭಾಗ, ಕಿವಿ, ದವಡೆ, ಕುತ್ತಿಗೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ತರಗಲು, ಹುಬ್ಬು ಕಣ್ಣು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನೋವು ಮತ್ತು ಒಡತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯತೋವಾತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಶ್ಯವಂತಿಲೋಹಿತಪರ್ಯಂತಂಸರ್ವಂಚಾಕ್ಷಿಪ್ರಪಚ್ಯತೇ ||

ಸದಾಹಶೋಫಂಸಾಸ್ತ್ರಾವಮನ್ಮಾಧ್ಯುಷಿತಮನ್ಮತಃ || ೧೯ ||

ಕಣ್ಣೆಲ್ಲಾ ಕೊಂಚ ನೀಲಿಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿರುವುದು, ಕಡೆಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಿರುವುದು, ಉರಿ, ಶೋಭೆ, ನೀರು ಸುರಿಯುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇದ್ದು ಕಣ್ಣು ಪಕ್ವವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಮ್ಲಾಧ್ಯುಷಿತವೆಂದು ಹೆಸರು, ಹುಳಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಈ ರೋಗವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನೇದನಾನಾಪಿಸನೇದನಾನಾಯಸ್ಯಾಕ್ಷಿರಾಜ್ಯೋಹಿಭವಂತಿ

ತಾಮ್ರಾಃ ||

ಮುಹುರ್ವಿರಜ್ಯಂತಿಚಯಾಸ್ಸ ತಾದ್ಯಗ್ನ್ಯಾಧಿಶ್ಶಿರೋತ್ಪಾತಇತಿ

ಪ್ರದಿಷ್ಟಃ || ೨೦ ||

ಕಣ್ಣಿನೊಳಗಿರುವ ನರಗಳು ವೇದನೆ ಇರಲಿ; ವೇದನೆ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಒಂದೊಂದು ವೇಳೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಕೆಂಪಾಗಿಬಿಡುವುದು, ಹೀಗಾದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಶಿರೋತ್ಪಾತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಮೋಹಾಚ್ಛಿರೋತ್ಪಾತಉಪೇಕ್ಷಿತಸ್ತುಜಾಯೇತರೋಗಸ್ತುಶಿರಾ

ಪ್ರದರ್ಷಃ ||

ತಾಮ್ರಾಭಮಸ್ತ್ರಂತ್ರವತಿಪ್ರಗಾಢಂತಥಾನತಕ್ಕೋತ್ಯಭಿವೀಕ್ಷಿ

ತುಂಚ || ೨೧ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಶಿರೋತ್ಪಾತವೆಂಬ ರೋಗವನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸಿಸದೆ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಕ್ರಮೇಣ ಶಿರಾಪ್ರಹರ್ಷವೆಂಬ ರೋಗವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹೊರಡುವ ನೀರು ಸಹ ಕಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣು ಬಿಟ್ಟು ನೋಡುವುದಕ್ಕೇನೇ ಆಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಿಮಗ್ನ ರೂಪಂತುಭವೇದ್ಧಿ ಕೃಷ್ಣೇಸೂಚ್ಯೇವವಿದ್ಧಂಪ್ರತಿಭಾತಿ
ಯದ್ವೈ ॥

ಸ್ರಾವಂಸ್ರನೇದುಷ್ಣ ಮತೀನಯಚ್ಚ ತತ್ಸಂಪ್ರಣಂಶುಕ್ಲಮುದಾ
ಹರಂತಿ ॥ ೨೨ ॥

ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾಗಿರುವುದು, ಸೂಜಿಯಲ್ಲಿ ಚುಚ್ಚಿದಂತೆ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತಲಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ನೀರು ಅತಿಯಾಗಿ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದು, ಈ ರೋಗವನ್ನು ಸಂಪ್ರಣಶುಕ್ಲವೆಂಬದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ, ಕರಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸೂಜಿಯಲ್ಲಿ ಚುಚ್ಚಿದಂತಹ ಗಾಯವು ಸಹ ಇರುತ್ತದೆ.

ದೃಷ್ಟೇಸ್ಸಮೀಪೇನಭವೇತ್ತುಯಚ್ಚ ನಚಾವಗಾಢಂನಚಸಂ
ಸ್ರವೇದ್ಧಿ ॥

ಅವೇದನಂವಾನಚಯುಗ್ಮ ಶುಕ್ಲಂತತ್ ಸಿದ್ಧಿಮಾಯಾತಿ ಕದಾಚಿ
ದೇವ ॥ ೨೩ ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಪ್ರಣಶುಕ್ಲವೆಂಬ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನೊಳಗೆ ಸೂಜಿಯಲ್ಲಿ ಚುಚ್ಚಿದಂತೆ ಕಾಣುವ ವ್ರಣವು ದೃಷ್ಟಿಗೋಳದ ಹತ್ತಿರವಿರಬಾರದು, ವ್ರಣವು ಅಗಾಢವಾಗಿರಬಾರದು, ನೀರು ಬಹಳವಾಗಿ ಸುರಿಯುತ್ತಿರಬಾರದು, ವೇದನೆಯೂ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಇರಬಾರದು ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಂತೆಯೇ ಇರಬೇಕು, ಕಣ್ಣಿನ ಬಿಳಿಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ಷತಾದಿಗಳಿರಬಾರದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸಂಪ್ರಣಶುಕ್ಲವೆಂಬ ನೇತ್ರರೋಗವು ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯಂದಾತ್ಮ ಕಂ ಕೃಷ್ಣ ಗತಂಸಚೋಷಂಶಂಖೇಂದುಕುಂದಪ್ರತಿ
ಮಾನಭಾಸಂ ॥

ವೈಹಾಯಸಾಭ್ರ ಪ್ರತನುಪ್ರಕಾಶಮಥಾವ್ರಣಂಸಾಧ್ಯತಮಂ
ವದಂತಿ ॥ ೨೪ ॥

ಅವ್ರಣಶುಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸುಖಸಾಧ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ನೇತ್ರಾಭಿಷ್ಯಂದವೆಂಬ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುರಿಯುವ ರೋಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು, ಕರಿಯ ಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲಿರಬೇಕು, ಕೊಂಚವಾಗಿ ಉರಿಯಿರಬೇಕು, ಶಂಖದಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರಬೇಕು, ಮೇಘದಂತೆ ಮಬ್ಬು ಬಣ್ಣವಾಗಿಯಾದರೂ ಇರಬಹುದು, ವ್ರಣವಿರಬಾರದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸುಖಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಗಂಭೀರಜಾತಂಬಹುಲಂಚಶುಕ್ಲಂಚಿರೋತ್ಥಿತಂಚಾಪಿನದಂತಿ

ಕೃಚ್ಛ್ರಂ ||

ವಿಚ್ಛಿನ್ನಮಧ್ಯಂಪಿಶಿತಾವೃತಂನಾಚಲಂಶಿರಾಸೂಕ್ಷ್ಮಮದೃಷ್ಟಿ

ಕೃಚ್ಛ್ರಂ || ೨೫ ||

ದ್ವಿತ್ವಗ್ಗತಂಲೋಹಿತಮಂತತಶ್ಚಚಿರೋತ್ಥಿತಂಚಾಪಿನವರ್ಜ

ನೀಯಂ ||

ಗಂಭೀರಜಾತವೆಂದರೆ ನೇತ್ರದ ಎರಡು ಮೂರನೆಯ ಪಟಲಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು, ತೆಳ್ಳಗಿಲ್ಲದೆ ಘನವಾದ ಮುಂಗಾರು ಮೊಡಡಂತಿರುವುದು, ಬಹಳ ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿರುವುದು, ಬಹಳ ದಿವಸದಿಂದಿರುವುದು, ಹೀಗಿರುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದು, ಶುಕ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಡೆದುಹೋಗಿರುವುದು, ಶುಕ್ರದ ಸುತ್ತಲೂ ದುರ್ಮಾಂಸವಿರುವುದು, ಶುಕ್ರದೊಳಗೆಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ನರಗಳು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವುದು, ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಕಳೆದಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಟಲ ದಲ್ಲಿರುವುದು, ಶುಕ್ರದ ಅಂತರ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದು, ಬಹಳ ದಿವಸವನ್ನು ತಿಂದದ್ದು, ಇಂತವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು.

ಉಷ್ಣಾಶ್ರುಪಾತಃಪಿಡಕಾಚನೇತ್ರೇಯಸ್ಥಿನ್ ಭವೇನ್ಮುದ್ಗನಿ

ಛಂಚಶುಕ್ಲಂ || ೨೬ ||

ತದಸ್ಯಸಾಧ್ಯಂಪ್ರವದಂತಿಕೇಚಿದನ್ಯಚ್ಚಯತ್ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷತುಲ್ಯಂ ||

ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸುರಿಯುವ ನೀರು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದು ಕಣ್ಣಿನ ತುಂಬಲೂ ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗಿರುವುದು, ಶುಕ್ಲವು ಉದ್ದಿನಕಾಳಿನಷ್ಟು ಗಾತ್ರವಾಗಿಯೂ ದವ್ವವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಕಣ್ಣಿನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ರವು ತಿತ್ತಿರಿಪಕ್ಷಿಯ ರೆಕ್ಕೆಯ ಹಾಗೆ ಚಿತ್ರವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೂ ಅದೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶ್ಲೇತಸ್ಸಮಾಕ್ರಮತಿಸರ್ವತೋಹಿದೋಷೇಣಯಸ್ಯಾಸಿತ

ಮಂಡಲಂಚ || ೨೭ ||

ತಮುಕ್ಷಿಸಾಕಾತ್ಯಯಮುಕ್ಷಿರೋಗಂಸರ್ವಾತ್ಮಕಂವರ್ಜಯಿತವ್ಯ

ಮಾಹುಃ ||

ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಬಿಳವು ಕ್ರಮೇಣ ಕರಿಯು ಗುಡ್ಡಿಯನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತ ಬಂದರೆ ಆ ರೋಗಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷಿಪಾಕಾತ್ಯಯವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಇದು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ತಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಜಾಪುರೀಷಪ್ರತಿನೋರುಜಾವಾನ್ ಸಲೋಹಿತೋಲೋಹಿತ

ಸಿಚ್ಛಿಲಾಸ್ರಃ || ೨೮ ||

ವಿಗೃಹ್ಯ ಕೃಷ್ಣಂ ಪ್ರಚಯೋಭ್ಯುಪೈತಿತಚ್ಚಾಜಕಾಜಾತಮಿತಿವ್ಯವ

ಸ್ಯೇತ್ || ೨೯ ||

ಅದನ ಹಿಕ್ಕೆಯಷ್ಟು ಗಾತ್ರವಾಗಿ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ದುರ್ಮಾಂಸ ಹೊರಡುವುದು, ಅದರಲ್ಲಿ ನೋವಿರುವುದು, ಬಿಳವು ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಶೇರಿದೆ ಬಣ್ಣವಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಸುರಿಯುವ ನೀರು ಕೆಂಪಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು, ಈ ಮಾಂಸವು ಕಣ್ಣಿನ ಕಪ್ಪುಗುಡ್ಡೆಯನ್ನೂ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏಳುತ್ತಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಅಜಕಾಜಾತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪ್ರಥಮೇಪಟಲೇದೋಷಾಯಸ್ಯ ದೃಷ್ಟ್ಯಾಂವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಃ || ೨೯ ||

ಅವ್ಯಕ್ತಾನಿಚರೂಪಾಣಿ ಕದಾಚಿದಥಪಶ್ಯತಿ ||

ದೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ಪಟಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಇಂತದೇ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾಗಿ ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಪದಾರ್ಥವು ಇಂತದೇ ಎಂದು ಗುರ್ತಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಕಡಮೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದೃಷ್ಟಿಭೃಶಂವಿಹ್ವಲತಿ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪಟಲಂಗತೇ || ೩೦ ||

ಮಕ್ಷಿಕಾಮುಶಕಾಶ್ಚಾಪಿ ಜಾಲಕಾನಿಚಪಶ್ಯತಿ ||

ಮಂಡಲಾನಿಪತಾಕಾಂಶ್ಚ ಮರೀಚಿಕುಂಡಲಾನಿಚ || ೩೧ ||

ಪರಿಪ್ಲವಾಂಶ್ಚ ವಿವಿಧಾನ್ ವರ್ಷಮಭ್ರಂತಮಾಂಸಿಚ ||

ದೂರಸ್ಥಾನಿಚರೂಪಾಣಿ ಮನ್ಯತೇ ಸಸಮೀಪತಃ || ೩೨ ||

ಸಮೀಪಸ್ಥಾನಿದೂರೇಚ ದೃಷ್ಟೇ ಗೋಚರವಿಭ್ರಮಾತ್ ||

ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಕಣ್ಣಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಟಲವನ್ನು ಸೇರಿ ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಗೆ ಕುಂದಕವನ್ನಂಟುಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣದ ಗಲಿಬಿಲಿಯಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ನೋಡಗಳು ಗುಂಗರಗಳು ಬರೆ ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಂತೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ದ್ವಿತೀಯ ಪಟಲಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ವೃದ್ಧಿಯಾದಂತೆಲ್ಲಾ ನೋಡಿದ ವಸ್ತುವೆಲ್ಲಾ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ಮುಂಡಲದಂತೆ ಕಾಣಿಸುವುದು, ಪತಾಕೆಗಳು ಹಾರಾಡಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಎಂ ಬೆಳಕೇ ಕಂಪುಡುವುದು, ವಕ್ರವಕ್ರವಾಗಿ ಏನೇನೋ ಕಾಣುವುದು.

ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ತೈವ್ಯಗಳು ಕಾಣುವುದು, ಮಳೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು, ಕತ್ತಲೆ ಕವಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದು, ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವು ಹತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು, ಹತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವು ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದು, ಹೀಗಾಗಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಬಹುದಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಾ ತಪ್ಪುತಪ್ಪಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಯತ್ನವಾನಪಿಜಾತ್ಯರ್ಥಂಸೂಚೀಸಾತಂನಪಶ್ಯತಿ || ೩೩ ||

ಉದ್ಯಂಪಶ್ಯತಿನಾಧಸ್ತಾತ್ಪ್ರತೀಯಂಪಟಲಂಗತೇ ||

ಮಹಂತ್ಯಪಿಚರೂಪಾಣಿಭಾದಿತಾನೀವಚಾಂಬರೈಃ || ೩೪ ||

ಕರ್ಣನಾಸಾಕ್ಷಿಹೀನಾನಿವಿಕೃತಾನೀವಪಶ್ಯತಿ ||

ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಟಗಳಾಗಿ ಮೂರನೆಯ ನೇತ್ರಪಟಲದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಂದಗೊಳಿಸಿದಲ್ಲಿ ಸೂಜಿಯಾಗಲೀ ಸೂಜಿಗೆ ಪೋಷಿಸುವ ದಾರವಾಗಲೀ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಯಾವಾಗಲೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ ನೋಡುವುದು ವಿನಹ ಅಧೋದೃಷ್ಟಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಪದಾರ್ಥವಾಗಲಿ ಮೋಡ ಮುಚ್ಚಿ ಕೊಂಡಂತೆ ಮುಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಕಾಣುವುದು, ಮನುಷ್ಯಾಕೃತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕಣ್ಣು ಮೂಗುಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯಥಾದೋಷಂಚರಜ್ಜೀತದೃಷ್ಟಿದೋಷೇಬಲೀಯಸಿ || ೩೫ ||

ಅಧಸ್ಥಿತೇಸನಿಾಪಸ್ಥಂದೂರಸ್ಥಂಚೋಪರಿಸ್ಥಿತೇ ||

ಪಾರ್ಶ್ವಸ್ಥಿತೇತಥಾದೋಷೇಪಾಶ್ಚಸ್ಥಂನೈವಪಶ್ಯತಿ || ೩೬ ||

ಸಮಂತತಸ್ಥಿತೇದೋಷೇಸಂಕುಲಾನೀವಪಶ್ಯತಿ ||

ದೃಷ್ಟಿಮಧ್ಯಸ್ಥಿತೇದೋಷೇನುಹದ್ಧ್ರಸ್ವಂಚಪಶ್ಯತಿ || ೩೭ ||

ದ್ವಿಧಾಸ್ಥಿತೇದ್ವಿಧಾಪಶ್ಯೇದ್ವಯಧಾಚಾನವಸ್ಥಿತೇ ||

ದೋಷೇದೃಷ್ಟ್ವಾಸ್ಥಿತೇತಿರ್ಮಕಸುಕಂಮನ್ಯತೇದ್ವಿಧಾ || ೩೮ ||

ದೃಷ್ಟಿಪಟಲದ ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿದ ದೋಷವು ಸೇರಿದರೆ ಸಮಾಪಗತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನೂ, ಉಪರಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೆ ದೂರಗತವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನೂ, ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೆ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿದರೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಪಟಲದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ಗಲಿಬಿಲಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದು, ದೃಷ್ಟಿಪಟಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೋಷವು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೊಡ್ಡದಾದ ವಸ್ತುವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ದೋಷವು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮದ ಚೂರು ವಹುರ್ಭಾವು ಎರಡಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಅನೇಕ ಭಾಗವಾಗಿ

ದೋಷವು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವೇ ಅನೇಕವಾಗಿಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಪಟಲಗತವಾದ ದೋಷವು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಎರಡಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ತಿಮಿರಾಖ್ಯಸ್ಸವೈದೋಷಶ್ಚ ತುರ್ಥಂಪಟಲಂಗತಃ ||

ರುಣದ್ಧಿಸರ್ವತೋದೃಷ್ಟಿಂಲಿಂಗನಾಶಮತಃಪರಂ || ೩೯ ||

ಅಸ್ತಿತ್ವಪಿತಮೋಭೂತೇನಾತಿರೂಢೇಮಹಾಗದೇ ||

ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯಾಸನಕ್ಷತ್ರಾವಂತರಿಷ್ಟೇಚವಿದ್ಯುಃ || ೪೦ ||

ನಿರ್ಮಲಾನಿಚತೇಜಾಂಸಿಭ್ರಾಜಷ್ಣಾನ್ಯಥಪಶ್ಯತಿ ||

ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೋಷವು ದೃಷ್ಟಿಗೋಳದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಟಲವನ್ನು ಹೊಂದಿತೆಂದರೆ ದೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಡೆದುಬಿಡುತ್ತದೆ, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂದರೆ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕಾಣುವುದು ಕಶಮೆಯಾಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಈ ಲಿಂಗನಾಶಾಖ್ಯರೋಗವು ಕೂಡ ಚನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸದಿರುವ ಮೊದಮೊದಲು ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಮಿಂಚು, ಸ್ವಚ್ಛನಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಇವುಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಸವಿವಲಿಂಗನಾಶಸ್ತುನೀಲಿಕಾಕಾಚಸಂಚ್ಛಿತಃ || ೪೧ ||

ಈ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂಬುವುದನ್ನೇ ಮತಭೇದದಿಂದ ನೀಲಿಕಾ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಕಾಚವೆಂಬುವದಾಗಿಯೂ ಕೆಲಕೆಲವರು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನಾತೇನಚಾಪಿರೂಪಾಣಿಭ್ರಮಂತೀವಚಪಶ್ಯತಿ ||

ಅವಿಲಾನ್ಯರುಣಾಭಾನಿವ್ಯಾವಿದ್ಧಾನೀವಮಾನವಃ || ೪೨ ||

ಪಿತ್ತೇನಾದಿತ್ಯಖದ್ಯೋತಶಕ್ರಚಾಪತಟಿದ್ಗುಣಾನ್ ||

ಸೃತ್ಯತಶ್ಚೈವತಿಖನಃಸರ್ವಂನೀಲಂಚಪಶ್ಯತಿ || ೪೩ ||

ಕಫೇನಪಶ್ಯೇದ್ರೂಪಾಣಿಸ್ಸಿಗ್ಧಾನಿಚಸಿತಾನಿಚ ||

ಪಶ್ಯೇದಸೂಕ್ಷ್ಮಾಣ್ಯತ್ಯರ್ಥಂವ್ಯಭ್ರಮೇವಾಭ್ರಸಂಪ್ಲವಂ || ೪೪ ||

ಸಲಿಲಸ್ಥಾನಿತಾನೀವಪರಿಜಾಡ್ಯಾನಿಮಾನವಃ ||

ಪಶ್ಯೇದ್ರಕ್ತೇನರಕ್ತಾನಿತಮಾಂಸಿವಿವಿಧಾನಿಚ || ೪೫ ||

ಸಸಿತಾನ್ಯಪಿಕ್ವಷ್ಟಾನಿಪೀತಾನ್ಯಪಿಚಮಾನವಃ ||

ಸನ್ನಿಸಾತೇನಚತ್ರಾಣವಿಪ್ಲುತಾನೀವಪಶ್ಯತಿ || ೪೬ ||

ಬಹುಧಾಚದ್ವಿಧಾಚಾಪಿಸರ್ವಾಣ್ಯೇವಸಮಂತತಃ ||

ಹೀನಾಧಿಕಾಂಗಾನ್ಯಪಿನಾಣ್ಯೋತೀಂಷ್ಯಪಿಚಭೂಯಸಾ || ೪೭ ||

ಒಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂಬ ರೋಗವೇ ವಾತಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂದರೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಬ್ಬುಮಬ್ಬಾಗಿ ಕಾಣುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತಲಿರುವುದು, ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿದ್ದರೆ ಅರುಣವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ವಕ್ರವಾಗಿಯೂ ಕಾಣುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಅದೇ ಲಿಂಗನಾಶರೋಗವೇ ಪಿತ್ತಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ನೋಡಿದ ಕಡೆಯಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಗಳು, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಕಾಮನಬಿಲ್ಲು, ಮಿಂಚು, ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಾಣುವುದಲ್ಲದೆ ಆಕಾಶವೆಲ್ಲಾ ಕೇವಲ ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ, ಕಫಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ನೇಹಯುಕ್ತಗಳಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಗೂ ಕಾಣುವುದು, ಕಾಣುವ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ದಪ್ಪವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಲಿರುವುದು, ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮೋಡವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮೋಡವಾಗಿ ನೀರು ಸುಡು ಎಲ್ಲವೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗಿರುವಂತೆಯೂ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಈ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂಬ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟಿದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕೆಂಪಗೆ ಕಾಣುತ್ತಲೂ, ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅಂಧಕಾರಗಳು ಕಾಣುತ್ತಲೂ, ಪದಾರ್ಥಗಳು ಬಿಳುಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕವ್ವು ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಲೂ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಲೂ ಇರುತ್ತವೆ, ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿವಾತದಿಂದ ಈ ಲಿಂಗನಾಶರೋಗವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಏನಾದರೂ ಕಂಡಲ್ಲಿ ಅವು ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಒಂದೊಂದೇ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಎರಡೆರಡಾಗಿ ಅನೇಕವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಅನ್ಯವಸ್ಥೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತವೆ, ಮನುಷ್ಯರ ಅವಯವಗಳನ್ನು ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಅಂಗಹೀನವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಒಂದೊಂದು ಎರಡೆರಡಿರುವಂತೆಯೂ ಕಾಣುವುದೂ ಉಂಟು.

ಪಿತ್ತಂಕುರ್ಯಾತ್ಪರಿಮ್ಲಾಯೀಮೂರ್ಚ್ಛಿತಂಪಿತ್ತತೇಜಸಾ ||

ಪೀತಾದಿಶಸ್ತೃಖದ್ಯೋತಾನ್ ಭಾಸ್ಕರಂಚಾಪಿಪತ್ಯತಿ || ೪೮ ||

ವಿಕೀರ್ಯಮಾಣಾನ್ ಖದ್ಯೋತೈರ್ವೃಕ್ಷಾನ್ ತೇಜೋಭಿರೀವಮಾ ||

ಪರಿಮ್ಲಾಯಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ವಿಧವಾದ ತಿಮಿರರೋಗ ಅಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಮಂಜಾಗುವ ರೋಗ, ಈ ರೋಗವು ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತವಾದ ಪಿತ್ತವು ದೃಷ್ಟಿಸ್ಥಾನಗತವಾಗಿ ಕಣ್ಣು ಮಂಜಾಗುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ನೋಡಿದ ಕಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪಿತ್ತದ ಬಣ್ಣವೇ ಅಂದರೆ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವೇ ಕಾಣುವುದು, ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದಂತೆ ಕಾಣುವುದು, ಖದ್ಯೋತವೆಂದರೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಬಿಳುಕುಗಳು ಕಂಡಂತೆ ಕಾಣುವುದು, ಇಂತಹ ವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತವೆ, ಸುತ್ತಲೂ ಕಾಣುವ ಗಿಡಮರಗಳೆಲ್ಲಾ ಹೊತ್ತಿಕೊಂಡು ಉರಿಯುವಂತೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನಕಾವ್ಯ ಚರಿತ್ರ ಭರತಮಂಡಲರೋಚನಕಾವ್ಯ ಕವಿ

ಪ್ರಾಚೀನಕಾವ್ಯ ಚರಿತ್ರ ಭರತಮಂಡಲರೋಚನಕಾವ್ಯ ಕವಿ

ಯಥಾಸ್ವರೋಚನಗಾಂಧೀನೋಪಪನ್ನವಂಶಿಕೆ

ದೃಷ್ಟಮಾಡಲದ್ದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಬಣ್ಣಗಳ ಭೇದದಿಂದ ವಾತಾದಿದೋಷ ರೋಗಪಪನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ನೇತ್ರಗೋಳಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಗೋಳವು ಅರುಣವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಕೆಂಪು ಮತ್ತು ಬಿಳವು ಸಹ ಕೂಡಿದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ದೃಷ್ಟಿಯು ಚಂಚಲವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ದುಃಖವಾಗುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಜಡ್ಡಿನ ಅಭಾವವುಂಟಾಗಿ ಕಣ್ಣು ಕೊಂಚ ಉರಿಯಾಗುತ್ತದೆ, ಗೋಳಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಗೋಳವು ಕೊಂಚ ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಕೆಂಪಿನ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ನೇತ್ರಗೋಳಗತವಾದ ಕ್ಲೇಶವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ನೇತ್ರಗೋಳವು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಕೆಂಪು, ಕುಂದವೆಂಬ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಬಿಳಿಯ ಹುಲ್ಲು, ಬೆಳದಿಂಗಳು ಇವುಗಳಂತೆ ಪಾಂಡುರವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಶುಕ್ಲವೆಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಬಿಳವು ಎಷ್ಟು ಇದ್ದು, ಇದು ಗಾಳಿಗೆ ಅಲ್ಲದವ ತಾವರೆಯ ಎಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ನೀರಿನ ಬಿಳವು ಎಂತೆ ಕಣ್ಣನ್ನು ತಿಕ್ಕಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲದುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ನೇತ್ರಗತವಾದ ರಕ್ತವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೆ ನೇತ್ರಮಂಡಲವು ಹವಳ ಮತ್ತು ಕಮಲದ ದಳಗಳಂತೆ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ವಾತಾದಿಪ್ರದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂಬ ನೇತ್ರರೋಗದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಗೋಳದ ವರ್ಣವು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಚಿತ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಈ ವಾತಾದಿಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ನೇತ್ರವಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ದೋಷಾನುಗುಣಗಳಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಷಡ್ ಲಿಂಗನಾಶಾಪ್ನ ಡಿಮೇಚರೋಗಾದ್ವೈಷ್ಣವೈಯಾಃ

ಷಟ್ ಚಷಡೇವವಾಚ್ಯಾಃ || ೫೫ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ನೇತ್ರರೋಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂಬ ನೇತ್ರರೋಗವು ಆರು ವಿಧ, ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ದ್ವೈಷ್ಣವೈಯಾಃ ಶ್ರೀರೋಗಗಳೂ ಆರು ವಿಧ, ಅಂತೂ ಆರು ಆರು ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಪಿತ್ತೇನದುಷ್ಪೇನಸದಾತುದೃಷ್ಟಿಃ ಪೀತಾಭವೇದ್ಯಸ್ಯ ನರಸ್ಯ
ಕಿಂಚಿತ್ ॥

ಪೀತಾನಿರೂಪಾಣಿಚತೇನಸಶ್ಲೇಷ್ಠನೈನರಃ ಪಿತ್ತನಿದಗ್ಧದೃಷ್ಟಿಃ
॥ ೫೩ ॥

ಪ್ರಾಪ್ತೇತ್ಯತೀಯಂ ಪಟಿಲಂತುದೋಷೇದಿವಾನುಪಶ್ಯೇನ್ನಿಶಿಚೇ
ಕ್ಷತೇಸಃ ॥

ರಾತ್ರೌ ಚ ಶೀತಾನುಗೃಹೀತದೃಷ್ಟಿಃ ಪಿತ್ತಾಲ್ಪಭಾವಾದಪಿತಾನಿ
ಪಶ್ಯೇತ್ ॥ ೫೪ ॥

ದೃಷ್ಟಿಗೋಳಗತವಾದ ಪಿತ್ತವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿ
ಗೋಳವೆಲ್ಲವೂ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ನೋಡಿದ ವಸ್ತುವೆಲ್ಲವೂ
ಅವನಿಗೆ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಈ
ರೀತಿ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪಿತ್ತವು ನೇತ್ರಗೋಳದ ಮೂರನೆಯ ಪಟಿಲ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿತೆಂದರೆ ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಏನೂ ಕಾಣದೆ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚುಗು
ತ್ತದೆ, ರಾತ್ರೀಳೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಣ್ಣಗೆ ಶೀತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಮತ್ತು
ಪಿತ್ತವು ಕಡಮೆಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಸಹಾ ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ
ದಿವಾಂಧ್ಯವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ತಥಾನರಶ್ಲೇಷ್ಠವಿದಗ್ಧದೃಷ್ಟಿ ಸ್ತಾನೈವರುಕ್ಲಾಂತುಮನ್ಯತೇಸಃ ॥

ತ್ರಿಷುಸ್ಥಿತೋಲ್ಪಃ ಪಟಿಲೇಷುದೋಷೋನಕ್ರಾಂಧ್ಯಮಾಪಾದ
ಯತಿಪ್ರಸಹ್ಯ ॥ ೫೫ ॥

ದಿವಾಸಸೂರ್ಯಾನುಗೃಹೀತದೃಷ್ಟಿಃ ಪಶ್ಯೇತ್ತರೂಪಾಣಿಕಫಾಲ್ಪ
ಭಾವಾತ್ ॥

ನೇತ್ರಗೋಳಗತವಾದ ಶ್ಲೇಷ್ಠವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನೇತ್ರಗೋಳ
ವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿತೆಂದರೆ ನೋಡಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಿಳಿಗೆ ಕಾಣಲಾರಂಭವಾಗು
ತ್ತದೆ, ನೇತ್ರದ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯ ಪಟಿಲಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೇಷ್ಠರೂಪ
ದೋಷವು ಸ್ವಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತೆಂದರೆ ರಾತ್ರೀಹೊತ್ತು ಕಣ್ಣು
ಕಾಣದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಹಗಲು ಹೊತ್ತು ಸೂರ್ಯತಾಪದಿಂದ ಕಫದೋಷವು
ಕೊಂಚ ಕಡಮೆಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ, ರಾತ್ರೀಹೊತ್ತು
ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿ ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದಲೂ ಕಫವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರೋಣದರಿಂದಲೂ ಕಣ್ಣು
ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಶೋಕಜ್ವರಾಯಾಸಶಿರೋಭಿತಾಪೈರಭ್ಯಾಹತಾಯಸ್ಯ ನರಸ್ಯ
ದೃಷ್ಟಿಃ ॥ ೫೬ ॥

ಧೂಮ್ರಾಂಸ್ತಥಾಪಶ್ಯತಿಸರ್ವಭಾವಾನ್ ಸಧೂನುದರ್ಶೀತಿನರಃ
ಪ್ರದಿಷ್ಟಃ ॥

ಅತಿಯಾದ ದುಖ, ಜ್ವರತಾಪ, ಆಯಾಸ, ಅತಿಯಾದ ಶಿರೋವೇದನೆ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿದ ಪಿತ್ತವು ದೃಷ್ಟಿಗೋಳದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿಕೊಂಡರೆ ನೋಡಿದ ವಸ್ತುವೆಲ್ಲವೂ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಕೂಗೆಯ ಬಣ್ಣದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ದೃಷ್ಟಿದೋಷವು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಧೂಮ್ರದರ್ಶಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಯೇನೇಹ್ರಸ್ವಜಾಡ್ಯೋದಿನಸೇಷುಕೃಚ್ಛ್ರಾದ್ಧೃಷ್ಟಾನ್ವಿರೂಪಾಣಿ
ಚತೇನಪಶ್ಯತಿ || ೬೦ ||

ಏದ್ಯೋತತೇಯಸ್ಯ ನರಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಿ ದೋಷಾಭಿಪನ್ನಾನಕುಲಸ್ಯಯ
ದ್ವತ್ ||

ಚಿತ್ರಾನ್ವಿರೂಪಾಣಿದಿವಾಸಪಶ್ಯತ್ ಸಮೈವಿಕಾರೋನಕುಲಾಂಧ್ಯ
ಸಂಜ್ಞಾಃ || ೬೧ ||

ಪ್ರಸ್ಥಯಾನ್ಯವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ಆ ಪದಾರ್ಥವು ತನ್ನ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೇ ಕಾಣುವುದು.

ನಕುಲಾಂಧ್ಯವೆಂಬುವುದೊಂದು ವಿಧವಾದ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಾನಗತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೃಷ್ಟಿಗೋಳವು ನಕುಲ ಎಂದರೆ ಮುಂಗಿಸಿರುವ ದೃಷ್ಟಿಗೋಳದಂತೆ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವರ್ಣವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಓಗಾಗೋಣವರಿಂದ ರೋಗಿಯು ಹಗಲುಹೊತ್ತು ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ಆ ಪದಾರ್ಥವು ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ದೃಷ್ಟಿರ್ವಿರೂಪಾರ್ಪಸನೋಪಸೃಷ್ಟಾ ಸಂಕೋಚಸುಭೃಂತರತಸ್ತು
ಯಾತಿ ||

ರುಜಾನಗಾಥಾಚತಮಕ್ಷಿರೋಗಂಗಂಭೀರಕೇತಿಪ್ರವದಂತಿ
ತದ್ಜ್ಞಾಃ || ೬೨ ||

ನೇತ್ರಗೋಳಸ್ಥಾನಗತವಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೃಷ್ಟಿಯು ವಿರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಲ್ಲದೆ ನೇತ್ರಗೋಳವು ಸಹ ಸಂಕುಚಿತವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಒಳಗೆ ಹೋಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಗುಣಗೆ ಇಳಿದುಹೋಗುತ್ತದೆ, ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಥೆ ನೋವುಗಳಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಇಂತಹ ನೇತ್ರರೋಗವನ್ನು ನೇತ್ರರೋಗಜ್ಞರು “ಗಂಭೀರಕ”ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಬಾಹ್ಯಾಪುನರ್ವ್ಯಾಪಿಹಸಂಪ್ರದಿಷ್ಟಾನಿಮಿತ್ತತಶ್ಚಾಪ್ಯನಿಮಿತ್ತ

ತಶ್ಚ ॥

ನಿಮಿತ್ತತಸ್ತತ್ರಶಿರೋಭಿತಾಸಾದ್ಜ್ಞೇಯಸ್ತುಭಿಷ್ಯಂದ

ನಿದರ್ಶನಸ್ಯಃ ॥ ೬೩ ॥

ಸುರರ್ಷಿಗಂಧರ್ವಮಹೋರಗಾಣಾಂಸಂದರ್ಶನೇನಾಪಿಚ

ಭಾಸ್ಕರಸ್ಯ ॥

ಹನ್ಯೇತದೃಷ್ಟಿರ್ಮನುಜಸ್ಯಯಸ್ಯಸಲಿಂಗನಾಶಸ್ತುನಿಮಿತ್ತ

ಸಂಜ್ಞಃ ॥ ೬೪ ॥

ತತ್ರಾಕ್ಷಿವಿಸ್ಪಷ್ಟಮಿವಾವಿಭಾತಿವೈದೂರ್ಯವರ್ಣಾವಿಮಲಾಚ

ದೃಷ್ಟಿಃ ॥

“ವದಲಿಂಗನಾಶಃ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುವಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ಅಭ್ಯಂತರಕಾರಣಜನ್ಯಗಳಾದ ನೇತ್ರರೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಜನ್ಯಗಳಾದ ನೇತ್ರವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಜನ್ಯಗಳಾದ ನೇತ್ರವಿಕಾರಗಳು ಎರಡು ವಿಧ, ನಿಮಿತ್ತಜನ್ಯ, ಅನಿಮಿತ್ತಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ, ನಿಮಿತ್ತಜನ್ಯ ಎಂದರೆ ತಲೆಯು ಬಹಳವಾಗಿ ಕಾಯೋಣವೆಂದೆ ತಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ತವು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ದೃಷ್ಟಿರಕ್ತಿಗೆ ವಿಘಾತವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ರಕ್ತಾಭಿಷ್ಯಂದ ರೂಪವಾದ ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಜನ್ಯವಾದ ನೇತ್ರರೋಗಕ್ಕೆ ಇದು ಉದಾಹರಣ, ದೇವತೆಗಳು, ಪುಷಿಗಳು, ಗಂಧರ್ವರು, ಭಯಂಕರಗಳಾದ ಹಾವು ಹುಲಿ, ಸಿಂಹ ಇವುಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡೋಣ, ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡೋಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯನ ದೃಷ್ಟಿರಕ್ತಿಯು ಕಡಮೆಯಾದಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಹೇಳಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂಬ ನೇತ್ರರೋಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ ಲಿಂಗನಾಶವೆಂಬ ನೇತ್ರರೋಗದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಗೋಳವಾಗಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಯಾವ ಭಾಗವಾಗಲಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ನೋಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಉಪ್ಪವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತಾರ್ಯರ್ಮತನುಸ್ತೀರ್ಣಂಶ್ಯಾವಂರಕ್ತನಿಭಂಸಿತೇ ॥ ೬೫ ॥

ಸಶ್ವೇತಂಮೃದುಶುಕ್ಲಾರ್ಮಶುಕ್ಲೇತದ್ವರ್ಧತೇಚಿರಾತ್ ॥

ಪ್ರಸ್ತಾರ್ಯರ್ಮ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನೊಳಗಿರುವ ಬಿಳಿಯ ಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಕೆಂಪಾಗಲಿ ತೆಳ್ಳಗೆ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಗುರ್ತೊಂದಿರುತ್ತದೆ, ಶುಕ್ಲಾರ್ಮ ಎಂಬುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನೊಳ

ಗರುವ ಬಿಳಿಯ ಗುಡ್ಡೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಮೃದುವಾಗಿ ಒಂದು ಗುಳ್ಳೆ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದು ಮೆತ್ತಗಿರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ದಿನೇ ದಿನೇ ಕೊಂಚ ಕೊಂಚ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಪದ್ಮಾಭಂಜ್ಯದುರಕ್ತಾರ್ಮಯಸ್ಮಾಂಸಂಚೀಯತೇನಿತೇ || ೬೬ ||

ಪೃಥುಮೃದ್ವಧಿಮಾಂಸಾರ್ಮಬದುಳಂಚಯಕೃನ್ನಿಭಂ ||

ಸ್ಥಿರಂಪ್ರಸ್ತಾರಿಮಾಂಸಾಥ್ಯಂಸ್ನಾಯ್ವರ್ಮಪಂಚಮಂ || ೬೭ ||

ರಕ್ತಾರ್ಮ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನೊಳಭಾಗದ ಬಿಳಿಯ ಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ತಾವರೆಯ ಎಸಳಿನ ಬಣ್ಣದ ಮೃದುವಾದ ಮಾಂಸವು ಉಬ್ಬುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಅಧಿಮಾಂಸಾರ್ಮ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬಹಳ ಕೆಂಪಾದ ಮತ್ತು ಮೃದುವಾದ ಮಾಂಸವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರಕ್ತಾರ್ಮರೋಗಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಬ್ಬುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ನಾಯ್ವರ್ಮ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮಾಂಸವು ಉಬ್ಬುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ನರಗಳು ಸಹ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಶ್ಯಾವಾಸ್ಯಃ ಪಿಶಿತನಿಭಾಶ್ಚ ಬಿಂದವೋಯೇರುಕ್ತ್ಯಾಭಾಸ್ವಿತನಿಯ .

ತಾಸ್ತರುಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಃ ||

ಏಕೋಯಶ್ಯತರುಧಿರೋಪಸುಶ್ಚ ಬಿಂದುಶ್ಯುಕ್ಲಸಂಧೇಭವತಿ

ತಮರ್ಜುನಂವದಂತಿ || ೬೮ ||

ಶುಕ್ತಿ ಎಂಬ ನೇತ್ರರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಣ್ಣಿನ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಮಾಂಸದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮುತ್ತಿನಂತಹ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಉಂಟಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ತಿ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇವು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಅರ್ಜುನವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ನೊಲದ ರಕ್ತದ ಬಿಂದುವಿನಂತಹ ಒಂದು ಚುಕ್ಕೆಯು ಕಣ್ಣಿನ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೇಷ್ಮಮಾರುತಕೋಪೇನಶುಕ್ಲೇಪಿಷ್ಠಂಸಮುನ್ನತಂ ||

ಪಿಷ್ಠವತಃಪಿಷ್ಠಕಂವಿದ್ಧಿಮಲಾಕ್ತಾದರ್ಶಸನ್ನಿಭಂ

|| ೬೯ ||

ಪಿಷ್ಠಕವೆನ್ನುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಸವರಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ,

ಇದು ಬಿಳಿಯ ಗುಡ್ಡೆಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎದ್ದದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕನ್ನಡಿಯ ಮೇಲೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಧೂಳು ಹತ್ತಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಜಾಲಾಭಃ ಕವಿನಶಿರೋಮಹಾನ್ ಸರಕ್ತಸ್ಸಂತಾನಸ್ತು ತಇಹ

ಜಾಲಸಂಜ್ಞಿತಸ್ತು ||

ಶುಕ್ಲಸ್ಥಾಸ್ಥಿತಃ ಕಾಶ್ರಿ ರಾವ್ಯ ತಾಯಾಸ್ತು ಬ್ರೂಯಾದಸಿತ

ಸಮಾಪಜಾಶ್ರಿ ರಾಜಾಃ || ೨೦ ||

ಕಾಂಸ್ಯಾಭೋದ್ಯುದಾರಥವಾರಿಬಿಂಶಾಕಶ್ಚೋವಿಜ್ಞೇಯೋನ

ಯನಸಿತೇಬಲಾಸಸಂಜ್ಞಃ ||

ಶಿರಾಜಾಲವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣು ಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಬಲೆಯನ್ನು ಹರಡಿದಂತೆ ನರಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಈ ನರಗಳು ಕೆಂಪಾಗಿರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಬಹಳ ಬರಬಾರು, ಶಿರಾಜಪಿಟಕ ಗಳೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣಿನೊಳಗಿರುವ ಬಿಳಿಯ ಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲೆ ಬಿಳಿಯ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿದ್ದಿರುವುದು, ಈ ಗುಳ್ಳೆಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ನರಗಳು ಬಲೆಯಂತೆ ವಾಸಿಸಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಈ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಕಣ್ಣಿನ ಕರಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿಗೆ ಶಿರಾಜಪಿಟಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಬಲಾಸವೆಂಬುದೊಂದು ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣಿನೊಳಗಿರುವ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಬಣ್ಣದ ಮೃದುವಾದ ನೀರಿನ ಹನಿಯ ಹಾಗಿರುವ ಗುಳ್ಳೆಯದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬಲಾಸವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಪಕ್ವಶ್ಲೋಢಸ್ಸಂಧಿಜೋಯಸ್ಸತೋದಸ್ಸು ವೇತ್ಸ್ಯಾಯಂಪೂಕಿ

ಪೂಯಾಲಸಾಖ್ಯಃ || ೨೧ ||

ಗ್ರಂಥಿನಾಲ್ಪೋದೃಷ್ಟಿಸಂಧಾವಪಾಕೀಕಂಡೂಪ್ರಾಯೋನೀ

ರುಜಸ್ತು ಪನಾಹಃ ||

ಪೂಯಾಲಸವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಸಂಧಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಾಕು ಬಂದು ಅದು ಪಕ್ವವಾಗಿ ಮೃದೆಯೊಡನೆ ಕೀನಾಗಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವಾಗಲಿ ಹೊರಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂಯಾಲಸಕವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಉಪನಾಹವೆಂಬುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಗಂಟು ಉಂಟಾಗಿ ಅದು ಪಕ್ವವಾಗದೆ ನೋವು ಇಲ್ಲದೆ ನೆನೆ ಮಾತ್ರವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ಲೇಷ್ಮೋಪನಾಹವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಗತ್ವಾ ಸಂಧೀನಶ್ಚುನೂರ್ಗೇಣದೋಷಾಃ ಕುರ್ಯುಃ ಸ್ತಾವಾನ್

ಅಕ್ಷಣೈಸ್ತ್ವೈರುಪೇತಾನ್ || ೭೦ ||

ತಂಹಿಸ್ತ್ರಾವಂನೇತ್ರನಾಡೀತಿಚೈಕೇತಸ್ಯಾಲಿಂಗಂಕೀರ್ತಯಿಷ್ಯೇ

ಚತುರ್ಥಾ ||

ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಾದ ನೇತ್ರಸ್ತಾವಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಗೀತೆಗಳು ಅವುಗಳು ಸಂಭವಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ, ನೇತ್ರಗತಗಳಾದ ತ್ರಿವಿಧಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಉರು ಬರುವ ನೇತ್ರಸಂಧ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ ಒಳಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನೇತ್ರಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಸಿರಿ ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾದ ಸ್ತಾವಗಳನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು ನೇತ್ರನಾಡಿ ಎಂಬದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸ್ತವರೂಪವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ.

ಸಾಕಸ್ತಂಧಾನುಸ್ರ ಕೇದ್ಯಸ್ತು ಪ್ರಾಯಂಪೂರುಷಾಃ ಪೋಸೌಗದ

ಸ್ವೈರಗತಸ್ತು || ೭೧ ||

ಶ್ವೇತಂಸಂಧ್ರಂ ಚೈವಂಯಸ್ತು ನೇತ್ತು ಶ್ಲೇಷ್ಠ ಸ್ರಾವೇಸೌ

ವಿಕಾರೋಮತಸ್ತು ||

ಈ ಸ್ತಾವವೆಂಬ ನೇತ್ರಸ್ತಾವರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಣ್ಣಿನ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗಿ ಆ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ರಕ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅದರಿಂದ ವಾಸನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೇವಲ ಸುಖಯುಕ್ತ ಕೈ ಪ್ರಾಂಭವಾದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಪೂರುಷಾಂತರವು ಹೆಸರು, ಈ ಸ್ತಾವಕ್ಕೆ ತ್ರಿವಿಧವಾದ ಪ್ರಕೋಪವೆಂದೂ ಹುಟ್ಟುತಕ್ಕದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶ್ಲೇಷ್ಠ ಸ್ತಾವವೆಂಬ ನೇತ್ರಸ್ತಾವರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಸ್ತವವು ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುವುದು, ಮಂದವಾಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಅಂಟುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷ್ಠ ಸ್ತಾವವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಕೇತ್ರವ್ಯಾಧಿಗಳಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಠದ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತಕ್ಕದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ರಕ್ತಸ್ತಾವಶೋಣಿತೋತ್ಥೋನಿಕಾರಸ್ತು ನೇದ್ವಿಷ್ಟಂತತ್ರ

ರಕ್ತಂಪ್ರಭೂತಂ || ೭೨ ||

ಹರಿದ್ರಾಭಂಪೀತಮುಷ್ಣಂಜಲಾಭಂಸಿತ್ತಸ್ತಾವಸ್ತುನೇತ್

ಸಂಧಿಮುಧ್ಯಾತ್ ||

ರಕ್ತಸ್ತಾವದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಈ ಬಗೆಯ ಸ್ತಾವದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಅತಿಯಾಗಿ ಕೆಟ್ಟಿಗತ್ತವು ಸುಸುರುವುದು, ಇದು ನೇತ್ರಗತವಾದ ರಕ್ತವು ಕೆಟ್ಟು ಉಂಟಾಗತಕ್ಕದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಸ್ತವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಅರಿಸವದ ಬಣ್ಣದ
ನೀರಿನ ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಬಿಸಿಸಾಗ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ನೀರಿನ ಹಾಗೆಯೂ ಸ್ವತ್ವ
ಸಂಧಿ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಸ್ತವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪಿತ್ತಸ್ತವವೆಂಬ
ದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು ಜಲಸ್ತವವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ತಾವೂ ತನ್ನಿಂದಾದ ಶೋಧೋಪಪನ್ನ ರಕ್ಷಾಪಟ್ಟಿಯೂ
ಪರ್ವಣೀವತ್ಪ್ರಶೋಧಾ || ೭೫ ||

ಜಾತಾಸಂಧಾಕೃಷ್ಣ ಶುಕ್ಲೇಲಜೀವಾತ್ಮತಸ್ತಿಸ್ತೇವಮೃತಾಃ
ಪೂರ್ವಲಿಂಗೈಃ

ಪರ್ವಣಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರವಾಚ್ಯ ಕಣ್ಣು ಕೆಂಪಾಗುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಅಂಜಿ ಕೂಲಿ ಇವುಗಳಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಮಂಜು ಕೋಞಿಯಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪರ್ವಣಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಇನ ರಕ್ಷಣಕೋಶವು ಅಂಜಿ ಎಂಬ ನೇತ್ರರೋಗದ ಅರ್ಥವೇನಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನ ಕವುಗುಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆ ಇವುಗಳು ಕಂಚುಕುರ ಪ್ಲವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುವ ಬಕ್ತಿಯು ಅಸ್ತಿತ್ವ ಗಳಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅಂಜಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಕ್ರಿ.ಮಿ.ಗ್ರಂಥೀಕರ್ಮ ನವಾಪ್ತೃ ತತ್ವ ಕುಟುಂಬಂಯೋನಾಕ್ರಿಸ್ತಿ
ಯಸ್ಸುಂಧಿ ಜನನದಿನ

ನಿಜವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ವಿಷಯವೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ದೂಷಯಂತಃ

ಕ್ರಮಿಗ್ರಂಥಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರಸಂಧಿಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನ-ನಾ ವಿಭಗವಾದ ಕ್ರಮಿಗಳು ಕ್ರಮೇಣ ಕಣ್ಣಿನ ಮುಚ್ಚಳ ರೆಪ್ಪೆ ಇವುಗಳತ್ತೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಕೊಂಡು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಂತಹದ್ದು. ಮತ್ತು ಈ ನೆರಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿನ ಮುಚ್ಚಳ ಇವುಗಳು ಸೇರತಕ್ಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮಿಗಳು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಂಭಿಕ ಕಣ್ಣನ್ನು ಕೊಂದುಕೊನೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮಿಗ್ರಂಥಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಅಭ್ಯಂತರನುಖೀತಾಸ್ತು ಬಾದ್ಯತೋನರ್ತ್ಯನಶ್ಚಯಾ || ೭೭ ||
 ಸೋಶ್ಯಂಗೋತ್ಸ್ಯಂಗಟೀಕಾಸರ್ವಜಾಸ್ತು ಲಕಂಡುರಾ ||

ಕಣ್ಣುರೆಪ್ಪೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಒಳಕ್ಕೆ ಮುಖಿಸಾಗಿ ಬೊಕ್ಕೆ ಏಳುವುದು, ಈ ಬೊಕ್ಕೆಯು ಕಂಪಾಗಿಯೂ, ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ನವೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಂಗುಟಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ತ್ರಿದೋಷಜನ್ಯವಾದದ್ದು.

ವತ್ಸ್ಯಾಂತೇಪಿಟಿಕಾಧ್ಯಾತಾಭಿದ್ಯಂತೇಚಸ್ರವಂತಿಚಃ || ೭೮ ||

ಕುಂಭೀಕಾಬೀಜಪ್ರತಿನೂಃಕುಂಭೀಕಾಸ್ಸನ್ನಿಪಾತಜಾಃ ||

ಕಣ್ಣಿನ ಕುಣಿಕೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಕ್ಕೆಗಳಿದ್ದು ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಒಡೆದು ನೋರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಈ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಕುಂಭೀಕಾ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವಾಳಿಂಬ ರೆಯ ಹಣ್ಣು, ಅವರ ಬೀಜದಂತೆ ಈ ಬಕ್ಕೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಕುಂಭೀಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಈ ಬಕ್ಕೆಗಳು ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿಪಾತವನ್ನೊಳಗೊಂಡು ತಿಳಿಯದೇವು.

ಸ್ರ್ವಾಭ್ಯಾಃಕುಂದುರಾಗುವೋರಕ್ತಸರ್ವಪಸನ್ನಿಭಾಃ || ೭೯ ||

ರೂಪಾವತ್ಪ್ರತ್ಯವಿದಕಾಃಪ್ರೋಧಕೃಷ್ಣತಿರೀರ್ತಿತಾಃ ||

ಮೇಲಿನ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಬಕ್ಕೆ, ಈ ಬಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿನ ರವೈ ಮೊದಲು ಬೆವುಗಳ ಮೇಲಿಲ್ಲಾ ಏಳುತ್ತವೆ, ಕೆಂಪುಸಾಸುವೆಯಂತಾಗಿರುವ ಹಾಗಿರು ತ್ತು ಈ ಬಕ್ಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವುಗೂ ನೋವು ಮತ್ತು ವ್ಯಥೆ ಸಹ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಬೇರೆಯೊಂದು ನೋವಿನಂತಹ ವ್ಯಥೆಯ ಇವುಗಳಿಂದ ನೋರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಇಂತಹ ಬಕ್ಕೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಕುಣಿಕಾಕುಣಿಕಾಸನ್ನಾಽಸೂಕ್ಷ್ಮಾಭಿರಭಿಸಂವೃತಾ || ೮೦ ||

ಪ್ರೋಧಾಃಕುಣಿಕಾಸನ್ನಾಽಸೂಕ್ಷ್ಮಾಭಿರಭಿಸಂವೃತಾ ||

ವೈತಕ ರೂಪವೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣು ಕುಣಿಕೆ ಯಲ್ಲಿ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಸೌತಿಯ ಬೀಜದಂತಹ ಉದ್ದುದ್ದವಾದ ಬಕ್ಕೆ ಏಳುಗೂ ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಅನೇಕ ಬಕ್ಕೆಗಳಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಕುಣಿಕಾರೋಗ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಕಣ್ಣು ಕುಣಿಕೆಯನ್ನೇ ಕೊನೆ ಮಾಡುವುದು.

ಏರ್ವಾಕುಬೀಜಪ್ರತಿನೂಃಕುಂಭೀಕಾಮಂದಪೇದನಾಃ || ೮೧ ||

ಶ್ಲಷ್ಣಾಃಖರಾರ್ಷವತ್ಕೃಷ್ಣಾಸ್ತದಶೋಕವತ್ಕೃಕೀರ್ತ್ಯತೇ ||

ಅಶೋಕವತ್ಕೃ ಎನ್ನುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣು ಕುಣಿಕೆ ಯಲ್ಲಿ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಸೌತಿಯ ಬೀಜದಂತಹ ಉದ್ದುದ್ದವಾದ ಬಕ್ಕೆಗಳೇಳು ವುದು, ಈ ಬಕ್ಕೆಗಳಲ್ಲಿ ವೇದನೆ ಕಡಮೆ, ಕೆಲವು ಬಕ್ಕೆಗಳು ಮೃದುವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಠಿನವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅಶೋಕವತ್ಕೃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ದೀರ್ಘಾಂಕುರಃಖರಃಸ್ತುಚ್ಛೋದಾರುಣೋಭ್ಯಂತರೋದ್ಭವಃ | ೮೨ |
ವ್ಯಾಧಿರೇಷೋಭಿವಿಹ್ನತಃಕುಷ್ಠಶೋಫಸಾಮನಾಮತಃ ||

ಶುಷ್ಕಶ್ವಸ್ಮೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ರೆಪ್ಪೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂಲವ್ಯಾಧಿಯು ಮೊಳಕೆಯಂತಹ ಮೊಳಕೆಗಳಾಗುವುದು, ಈ ಮೊಳಕೆಗಳು ಬರಬಾಗಿ ನಿವ್ವಲವಾಗಿ ಭಯಂಕರವಾಗುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯಾಧಿಗೆ ಶುಷ್ಕಶ್ವಸ್ಮೆಂಬವಾಗಿ ಹೆಸರು, ಈ ರೋಗವು ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಪಾತಜನ್ಯನೆಂಬದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಾಹತೋವನತೀತಾಮ್ರಾಪಿಡಕಾವರ್ತ್ಮಸಂಭವಾ || ೮೩ ||
ದ್ವೈದ್ವೇಮಂದರುಜಾಸೂಕ್ಷ್ಮಾಚ್ಛೇದಯತಾಸಂಜನನಾಮಿಕಾ ||

ಅಂಜನನಾಮಿಕಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣುಕುಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿ ವೃಕ್ಷ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಮೃದುವಾದ ಬೊಕ್ಕೆಗಳಿರುವುದು, ಈ ಕೆಂಪು ಸ್ಥಾನವು ಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದು, ನೋವು ಕಡೆಯಾಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂಜನನಾಮಿಕಾ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ವತ್ಸೋಗಮತೀಯಾಶೇರುಷ್ಣವಿಡಕಾಭಿಶ್ಚಮಂತತಃ || ೮೪ ||
ಸಮಾಪ್ತಾಭಿಶ್ಚರಾಭಿಶ್ಚಬಿಗ್ನಾಪ್ತಮೂಲವರ್ತ್ಮತತ್ ||

ಬಸುಲವರ್ತ್ಮ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣುಕುಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಬೆಕ್ಕಗಳಿದ್ದು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಈ ಬೆಕ್ಕಗಳು ಚರ್ಮದ ಬಣ್ಣದಂತಹ ಬಣ್ಣದವುಗಳಾಗಿ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದು ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬಸುಲವರ್ತ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಕಂಠೂರಗಾಲ್ವತೋದೇನನತ್ಮಕೋಛೇನಯೋನರಃ || ೮೫ ||
ನಸಸಂಘಾದಯೇದಕ್ಷಿಯತ್ರಾಸಾವರ್ತ್ಮಬಂಧಕಃ ||

ವತ್ಸೋಗಮಂತವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ರೆಪ್ಪೆಯು ಬಾಹ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ನವೆ ಕೊಂಚ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನೋವು ಇವುಗಳಿರುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚುವುದಕ್ಕಾಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ವತ್ಸೋಗಮಂತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಮೃದ್ವಲ್ಪವೇದನಂತಾಮ್ರಂಯದ್ವರ್ತ್ಮಸಮನೇವಚ || ೮೬ ||
ಅಕಸ್ಮಾಚ್ಚಭವೇದ್ರಕ್ತಂಕ್ಲಿಷ್ಟವರ್ತ್ಮೇತಿತದ್ವಿದುಃ ||

ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಯು ಮೃದುವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ ವೇದನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತಾಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಗಳೂ ಇದ್ದು ಆಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಸಾರಿ ರಕ್ತದ ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿ ಹೋದರೆ ಕ್ಲಿಷ್ಟವರ್ತಮಂ ಬ ನೇತ್ರರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕ್ಲಿಷ್ಟಂಪುನಃಸಿತ್ತಯುತಂಶೋಣಿತಂವಿದಹೇದ್ಯದಾ || ೮೭ ||
ತತಃಕ್ಲಿನ್ನತ್ವಮಾಪನ್ನಮುಚ್ಯತೇವರ್ತಕರ್ದಮಃ ||

ವರ್ತಕರ್ದಮವೆಂಬ ನೇತ್ರರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕ್ಲಿಷ್ಟವರ್ತಮಂ ಬ ರೋಗಯುಕ್ತವಾದ ರೆಪ್ಪೆಗಳು ಪಿತ್ತಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ರಕ್ತವನ್ನೇ ಸುಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ಲಿಷ್ಟವರ್ತಮಂ ಬ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ ರೆಪ್ಪೆಯು ಉರಿಯುವುದಕ್ಕಾರಂಭವಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ ಕಲಸಿಕೊಂಡು ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ್ರವವು ಚಿನ್ನುಗುವಂತಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವರ್ತಕರ್ದಮವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಯದ್ವರ್ತಮಾಹ್ಯತೋಂತಶ್ಚಶ್ಯಾಮಂಶೂಲಂಸುನೇವನಂ || ೮೮ ||
ತದಾಹುಶ್ಯಾವಪರ್ತೇತಿವರ್ತರೋಗಸುಶಾರದಾಃ ||

ಶ್ಯಾವವರ್ತಮಂ ಬ ನೇತ್ರರೋಗದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನ ಮುಚ್ಚಳದ ಒಳಗೂ ಮತ್ತು ಹೊರಗೂ ಸಹ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗುವುದು, ಶೂಲೆ ಮತ್ತು ವೇದನೆ ಗಳಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ನೇತ್ರರೋಗದ ಅನುಭವವುಳ್ಳವರು ಇದನ್ನು ಶ್ಯಾವ ವರ್ತಮಂ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅರುಜಂಜಾಹ್ಯತಶ್ಯಾನಂವರ್ತಮಸ್ಯನರಸ್ಯಹಿ || ೮೯ ||
ಪ್ರಕ್ಲಿನ್ನವರ್ತತದ್ವಿದ್ಯಾತ್ಕ್ಲಿನ್ನಮತ್ಯರ್ಥಮಂತತಃ ||

ರೆಪ್ಪೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಬಾತಿರುವುದು, ಕೊಂಚವಾಗಿ ವೇದನೆಯಿರುವುದು, ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ದ್ರವವು ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ಲಿನ್ನವರ್ತಮಂ ಬವಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಯಸ್ಯಧೌತಾನ್ಯಧೌತಾನಿಸಂಬಂಧ್ಯಂಶೇಪುನಃಪುನಃ || ೯೦ ||
ನರ್ತಾನ್ಯಸೃಪರಿಪಕ್ವಾನಿವಿದ್ಯಾದಕ್ಲಿನ್ನವರ್ತತತ್ ||

ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು ಚೊಕ್ಕಟವಾಗಿರಿಸಿದರೂ ಅಥವಾ ತೊಳೆ ಯದೆ ಬಿಟ್ಟರೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸುವುದು, ಇನ್ನೂ ಪಕ್ವವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಅಕ್ಲಿನ್ನವರ್ತಮಂ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಿಮುಕ್ತಸಂಧಿನಿಶ್ಚೇಷ್ಠಂವತ್ಕಯಸ್ಯನಮಿಾಲೃತೇ || ೯೦ ||
ಏತದ್ವಾತಹತಂವತ್ಕಜಾನೀಯಾದಕ್ಷಚಿಂತಕಃ ||

ರೆಪ್ಪೆಗೂ ಮತ್ತು ನೇತ್ರಗೋಳಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಧಿಬಂಧವು ತಪ್ಪಿ ಹೋಗಿ
ರೆಪ್ಪೆಗಳು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳದೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ತೆರದೇ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ
ನಾತಹತವತ್ಕ ಎಂಬ ನೇತ್ರರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು.

ವತ್ಕಾಂತರಸ್ಥಂವಿಷಮಂಗ್ರಂಥಿಭೂತಮನೇದನಂ || ೯೧ ||
ಅಚಕ್ಷಿತಾರ್ಬುದಮಿತಿ ಸರಕ್ತಮನಿಲಂಬಿತಂ ||

ನೇತ್ರಾರ್ಬುದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ
ಸಣ್ಣನಾಗಿ ಅಂದರೆ ಕಡಲೆಯ ಕಾಳಿನಂತಹ ಗಂಟುಬರುವುದು, ಅದು ರೆಪ್ಪೆಯ
ಹೊರಭಾಗಕ್ಕೂ ಉಬ್ಬಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದು, ಕೊಂಚವಾಗಿ ನೋವಿರುವುದು,
ಅದರಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪವೂ ಇರುವುದು, ಈ ಗ್ರಂಥಿಯು ಕೂಡಲೇ
ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು, ಇದಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಾರ್ಬುದವೆಂದು ಹೆಸರು.

ನಿಮೇಷೀಣೇಸ್ಥಿರಾನಾಯುಃಪ್ರವಿಷ್ಟೋಸಂಧಿಸಂಶ್ರಯಾಃ || ೯೨ ||
ಜಾಲಯತ್ಯಕ್ಷವತ್ಕಾನಿನಿಮೇಷಂನಾಮತದ್ವಿದುಃ ||

ನಿಮೇಷವೆಂಬ ನೇತ್ರರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಣ್ಣು
ಕಣ್ಣುರೆಪ್ಪೆಯನ್ನು ಮಿಟಕಿಸಲು ಸಹಕಾರಿಗಳಾದ ನೇತ್ರಸಂಧಿಗತಗಳಾದ ನರ
ಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯುವು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರೆಪ್ಪೆಗಳು ವಿರಾಮವಿಲ್ಲದೆ ಸದಾ ಮಿಟಕಿಸುತ್ತಿರು
ವಂತೆ ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಮೇಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಯಸ್ಥಿ ತೋವತ್ಕಮುಧ್ಯೇತುಲೋಹಿತೋಮ್ಯದುರಂಕುರಃ || ೯೩ ||
ತದ್ರಕ್ತಜಲಶೋಣಿತಾರ್ಶಭಿನ್ನಂಭಿನ್ನಪ್ರರೋಹತಿ ||

ಶೋಣಿತಾರ್ಶವೆಂಬುವುದೊಂದು ನೇತ್ರರೋಗ, ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಯ ಮಧ್ಯ
ದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಮಾಂಸಾಂಕುರವು ಮೃದುವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ
ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು, ಶ್ವಕ್ರಿಯೆಮಾಡಿ ಕತ್ತರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಪುನಶ್ಚ ಬೆಳೆಯುವುದು,
ಹೀಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ರಕ್ತಾರ್ಶವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಕೀಕಶಿನಸ್ಥೂಲೋಗ್ರಂಥಿವರ್ತುಭವೋರುಜಃ || ೯೪ ||
ನಗಣೋನಾಮಸನ್ಯಾಥಿಲಿಂಗತಃಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ ||

ನಗಣವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರವ್ಯಾಧಿ, ರೆಪ್ಪೆಯ ಮೇಲಗಡೆಯಲ್ಲಿ ದಪ್ಪನಾದ ಮತ್ತು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಒಂದು ಗಂಟಾಗುವುದು, ನೋವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಹಣ್ಣಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇದಕ್ಕೆ ನಗಣವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವಂತಹುದು.

ತ್ರಯೋದೋಷಾಬಹಿಶ್ಯೋಥಂಕುರ್ಯುಶ್ಚಿದ್ರಾಣಿವತ್ಕನೋಃ || ೯೬ ||

ಪ್ರಸ್ರವಂತ್ಯಂತರುದಕಂಚಿಸವದ್ಭಿಸವತ್ಕತತ್ ||

ಬಿಸವತ್ಕ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಾತಾದಿತ್ರಿದೋಷಗಳೂ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕಣ್ಣುರೆಪ್ಪೆಯ ಹೊರಗೆ ಶೋಭೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು, ರೆಪ್ಪೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಮುಖವಾಗಿ ರಂಧ್ರಬಿಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಈ ರಂಧ್ರಗಳಿಂದ ಒಳಗೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನೀರು ಉರುತ್ತಿರುವುದು, ಬಿಸವೆಂಬ ತಾವರೆಯ ದಂಟಿನಲ್ಲಿರುವ ರಂಧ್ರಗಳಂತೆ ರಂಧ್ರಗಳು ಬಿಳುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬಿಸವತ್ಕ ಎಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ವಾತಾದ್ಯಾನತ್ಕಸಂಕೋಚಂಜನಯಂತಿಮಲಾಯದಾ || ೯೭ ||

ತದಾದ್ರಷ್ಟುಂನಶಕ್ನೋತಿಕುಂಚನಂನಾಮತದ್ವಿದುಃ ||

ಕುಂಚನವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರವ್ಯಾಧಿ, ವಾತ ಪಿತ್ತ ಶ್ಲೇಷ್ಮಗಳೆಂಬ ಮಲಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ನೇತ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕಣ್ಣುರೆಪ್ಪೆಗಳು ಸಂಕೋಚಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಅಂದರೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಕಣ್ಣು ತೆರೆದು ನೋಡುವುದಕ್ಕೇನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಕುಂಚನವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ಪ್ರಚಾಲಿತಾನಿವಾತೇನಪಕ್ಷ್ಮಾಣ್ಯಕ್ಷಿಪಿಕಂತಿಹಿ || ೯೮ ||

ಘೃಷ್ಯಂತ್ಯಕ್ಷಿಮುಹುಸ್ತಾನಿಸಂರಂಭಂಜನಯಂತಿಚ ||

ಅಸಿತೇಸಿತಭಾಗೇಚಮೂಲಕೋಶಾಪ್ಪತಂತ್ಯಹಿ || ೯೯ ||

ಪಕ್ಷ್ಮಕೋಪಸ್ಯ ನಿಜ್ಜೇಯೋವ್ಯಾಧಿಃಪರಮದಾರುಣಃ ||

ಪಕ್ಷ್ಮಕೋಪವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ನೇತ್ರವ್ಯಾಧಿ, ಈ ವ್ಯಾಧಿಯಲ್ಲಿ ರೆಪ್ಪೆಯ ಕೂದಲುಗಳು ಗಾಳಿಯಿಂದ ತಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಾಗಿ ಕಣ್ಣಿನ ಒಳಮುಖವಾಗಿ ತಿರಿಗಿ ರೆಪ್ಪೆಯ ಒಳಕ್ಕೆ ನೊಕ್ಕು ಹೋಗುವುದು, ಕಣ್ಣಿನ ಬಿಳಿಯಗುಡ್ಡೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಗುಡ್ಡೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಸಹ ತಿಕ್ಕುವುದು, ಇದರಿಂದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಶೋಭೆಬರುವುದು ಅಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಉದಿಹೋಗುವುದು, ಕೊನೆಗೆ ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಯ ಕೂದಲೇ ಉದುರಿಹೋಗುವುದು, ಇದಕ್ಕೇನೇ ಪಕ್ಷ್ಮಕೋಪ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಇದು ಅತಿ ಭಯಂಕರವಾದ ವ್ಯಾಧಿ.

ವರ್ತುಪಕ್ಷಾತ್ಕರಯಗತಂ ಪಿತ್ರಂ ರೋಮಾಣಿಶಾತಯೇತ್ || ೧೦೦ ||

ಕಂಡೂಂ ದಾಹಂ ಚಕುರುಶೇಪಕ್ಷ್ಮಶಾತಂತನಾದಿಶೇತ್ ||

ನೇತ್ರಗತವಾದ ಪಿತ್ರವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ರಿವೈಯ ಕೂದಲಿನ ಬುಡವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆವೆ ಮತ್ತು ಉರಿ ಸಹ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಕೂದಲೆಲ್ಲಾ ಉದುರಿಹೋಗುವುದು, ಈ ರೋಗಕ್ಕೇನೇ ಸಕ್ಷ್ಮ ಶಾತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ನನಸಂಧ್ಯಾಶ್ರಯಾಸ್ತೇಷುವರ್ತುಜಾಸ್ವೇಕಪಿಂಶತಿಃ || ೧೦೧ ||

ಶುಕ್ಲಭಾಗೇದಶೈಕಶ್ಚ ಚಿದ್ವಾರಾಕೃತ್ಯೈವಾಗಜಾಃ ||

ಸರ್ವಾಶ್ರಯಾಸ್ಸಪ್ತದಶದೃಷ್ಟಿಜಾದ್ವಾದಶೈವತು || ೧೦೨ ||

ಬಾಹ್ಯಜಾದ್ವಾಸಮಾಖ್ಯಾತಾರೋಗಾಪರಮಾದಾರುಣೌ ||

ಭೂಯಃಕತಾನ್ವವಕ್ಷ್ಯಾಮಿಸಂಖ್ಯಾರೂಪಚಿಕಿತ್ಸಿತ್ಯೈಃ || ೧೦೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೇತ್ರರೋಗನಿದಾನವು ಪೂರ್ಣವಾಯಿತು, ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಗಳು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ನೇತ್ರರೋಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಇವುಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿಲ್ಲ, ನೇತ್ರಸಂಧಿಗತಗಳಾದ ರೋಗಗಳು ಒಂಭತ್ತು, ರಿವೈಗೆ ಸಂಭವಿಸತಕ್ಕ ರೋಗಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು, ಕಣ್ಣಿನ ಬಿಳಿಗುಡ್ಡಿಗೆ ಸಂಭವಿಸುವ ರೋಗಗಳು ಹನ್ನೊಂದು, ಕಪ್ಪುಗುಡ್ಡಿಗೆ ಸಂಭವಿಸತಕ್ಕವು ನಾಲ್ಕು, ಕಣ್ಣಿನ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಬರತಕ್ಕವುಗಳು ಹದಿನೇಳು, ದೃಷ್ಟಿಗೋಳಕ್ಕೆ ಸಂಭವಿಸತಕ್ಕವುಗಳು ಹನ್ನೆರಡು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೇತ್ರರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಶಿರೋರೋಗನಿದಾನ.

ಶಿರೋರೋಗಾಸ್ತುಜಾಯಂತೇವಾತಪಿತ್ರಕಫೈಸ್ತ್ರಿಭಿಃ ||

ಸನ್ನಿಪಾತೇನರಕ್ತೇನಕ್ಷಯೇಣಕ್ರಿಮಿಭಿಸ್ತಥಾ || ೧ ||

ಸೂರ್ಯಾವರ್ತಾನಂತನಾತಾರ್ಥಾವಭೇದಕಶಂಖಕೈಃ ||

ನೇತ್ರರೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಶಿರೋರೋಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ— ಈ ಶಿರೋರೋಗಗಳು ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧ, ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಶಿರೋಗತಗಳಾದ ಅಸೃಗ್ವಸಾದಿಧಾತುಕ್ಷಯಜನ್ಯ, ಕ್ರಿಮಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಶಿರೋರೋಗ, ಸೂರ್ಯಾವರ್ತ, ಅನಂತವಾತ, ಅರ್ಧಾವಭೇದಕ, ಶಂಖಕ ಎಂಬದಾಗಿ.

ಯಸ್ಯಾನಿಮಿತ್ತಂಶಿರಸೋರುಜಶ್ಚ ಭವಂತೀವ್ರಾಣಿಶಿಚಾತಿ

ಮಾತ್ರಂ || ೨ ||

ಬಂಧೋಪತಾಪೈಃಪ್ರಶಮಶ್ಚಯತ್ರಶಿರೋಭಿತಾಪಸ್ಸಸಮೀರ

ಣೇನ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಕಾರಣ ವನ್ನು ಗೊತ್ತು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಗದಂತೆ ತಲೆನೋವು ಬರುವುದು, ರಾತ್ರಿ ನೇಳೆ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು, ತಲೆಗೆ ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಬಟ್ಟೆಕಟ್ಟುವುದು ಎಣ್ಣೆ ತಿಕ್ಕುವುದು ಶಾಖಕೊಡುವುದು ಇಂತಹ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಸ್ಯೋಷ್ಣಮಂಗಾರಚಿತಂಯಥೈವಭವೇಚ್ಛಿರೋಧೂಪ್ಯತಿ

ಚಾಕ್ಷಿನಾಸಂ || ೩ ||

ಶೀತೇನರಾತ್ರೌ ಚಭವೇಚ್ಛಮಶ್ಚಶಿರೋಭಿತಾಪಸ್ಸತುಸಿತ್ತಕೋ

ಪಾತ್ ||

ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ತಲೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟಂತೆ ಅತಿ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ ಸಹ ಹೊಗೆ ಹಾಯುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ತಂಪಾದ ಶಿಶಿರೋಪಚಾರಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಹೊತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೇದನೆ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಶಿರೋಭವೇದ್ಯಸ್ಯಕಫೋಪದಿಗ್ಧಂಗುರುಪ್ರತಿಷ್ಠಬ್ಧಮತೋಹಿ

ಮಂಚ || ೪ ||

ಶೂನಾಕ್ಷಿಕೂಟಂವದನಂಚಯಸ್ಯಶಿರೋಭಿತಾಪಸ್ಸಕಫಪ್ರಕೋ

ಪಾತ್ ||

ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ - ತಲೆಯು ಕಫದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಭಾರವಾಗಿರುವುದು, ತಲೆಯು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡತೆಯೂ ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ತಣ್ಣಗೂ ಇರುವುದು, ಇದರ ಬೊತೆಗೆ ಮುಖ ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳು ಕೊಂಚ ಜವ್ವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಇದು ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶಿರೋಭಿತಾಪೇತ್ರತಯಪ್ರವೃತ್ತೇಸರ್ವಾಣಿಲಿಂಗಾನಿಸಮು

ದ್ಭವಂತಿ || ೫ ||

ರಕ್ತಾತ್ಮಕಸಿತ್ತಸಮಾಘಲಿಂಗಸ್ಯಶಾರ್ಪಕಹತ್ವಂಶಿರಸೋ

ಭವೇಚ್ಛ ||

ಪ್ರದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ರಕ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಶಿರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಆದರೆ ಜೊತೆಗೆ ತಲೆಯನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಸಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಈ ಲಕ್ಷಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯ ಗ್ನಸಾಶ್ಲೇಷ್ಠಸಮೀರಣಾನಾಂಶಿರೋಗತಾನಾಮಿಹಸಂಕ್ಷ

ಯೇಣ || ೬ ||

ಕ್ಷಯಪ್ರವೃತ್ತಶಿರೋಭಿತಾಪಃಕಷ್ಟೋಭವೇದುಗ್ರರುಜೋತಿ

ಮಾತ್ರಂ ||

ಸಂಸ್ಥೇದನಚ್ಛರ್ಧನಧಾಮನಸ್ಯೈರಸ್ಯಗ್ನಿನೋಕ್ಷೈಶ್ಚ ನಿವೃದ್ಧಿ

ಮೇತಿ || ೭ ||

ಶಿರೋಗತಗಳಾದ ರಕ್ತ, ವಸಾ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ, ವಾಯು, ಇವುಗಳು ಕ್ಷಯಿಸೋಣದರಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಶಿರೋರೋಗಕ್ಕೆ ಕ್ಷಯಜನ್ಯಶಿರೋರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ವೃಥೆಯು ಬಹಳ ಭಯಂಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ತಲೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಶಾಖಕೊಡುವುದು, ವಾಂತಿವಾಡಿಸುವುದು, ಹೊಗೆ ಸೇದುವುದು, ಮೂಗಿಗೆ ನಸ್ಯಹಾಕುವುದು, ಸಿರಾವೃಧನಮಾಡಿ ರಕ್ತವನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವುದು, ಇಂತಹ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಈ ಕ್ಷಯಜನ್ಯವಾದ ಶಿರೋರೋಗವು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಹೆಚ್ಚೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ನಿಸ್ತದ್ಯತೇಯಸ್ಯಶಿರೋತಿನಾಮಾತ್ರಂಸಂಭಕ್ಷ್ಯಮಾಣಂಸ್ಫುರತೀವ

ಚಾಂತಃ ||

ಘ್ರಾಣಾಚ್ಚಗಚ್ಛೇತ್ಸಲಿಲಂಸಪೂಯಂಶಿರೋಭಿತಾಪಃಕ್ರಿಮಿ

ಭಿಸ್ಸಘೋರಃ || ೮ ||

ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯಶಿರೋರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ತಲೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೂಜಿಯಿಂದ ಚುಚ್ಚಿದ ಹಾಗೆ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಒಳಗೆ ಕೀಳುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು, ಕ್ರಿಮಿಗಳು ತಲೆಯೊಳಗೆ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು, ಮೂಗಿನಿಂದ ಕೀವು ಮತ್ತು ನೀರು ಸಹ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಇದು ಕ್ರಿಮಿಜನ್ಯಶಿರೋರೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಇದು ಬಹು ಭಯಂಕರವಾದದ್ದು.

ಸೂರ್ಯೋದಯಂವಾಪ್ರತಿಮಂದಮಂದಮುಕ್ಷಿಭೃವಂರುಕ್

ಸಮುಪೈತಿಗಾಢಂ ||

ವಿನರ್ಧತೇಚಾಂಶುನುತಾಸಹೈವಸೂರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಾನಿನಿನರ್ತ

ತೇಚ || ೯ ||

ಸರ್ವತ್ಕಂಕಷ್ಯತಮಂಏಕಾರಂಸೂರ್ಯಾಪವರ್ತಂತಮುದಾ

ಹರಂ ||

ಸೂರ್ಯಾವರ್ತವೆಂಬ ಶಿರೋರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—
ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿವಿವಸವೂ ಕಣ್ಣು ಹುಟ್ಟು
ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿಕೊಂಡು ನೋವು ಬರುವುದು, ಸೂರ್ಯನು ಗಗನ
ಮಧ್ಯವನ್ನು ಏರಿದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು, ಸಾಯಂಕಾಲವಾಗುತ್ತ
ಬಂದಂತೆಲ್ಲಾ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು, ರಾತ್ರಿ ನೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗು
ವುದರಿಂದ ನಿಂತುಹೋಗುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯಾ
ವರ್ತವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು, ಇದು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದದ್ದು, ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ
ಖಹಳ ಕಷ್ಟತಮವಾದದ್ದು.

ದೋಷಾಸ್ತು ದುಷ್ಪಾಸ್ತ್ರಯ ಏವ ಮನ್ಯಾಂ ಸಂಪೀಡ್ಯ ಘಾಟಾಸುರು
ಜಾಂಸುತೀವ್ರಾಂ || ೧೦ ||
ಕುರ್ವಂತಿಯೋಕ್ಷಿ ಭ್ರುನಿಶಂಖದೇಶೇ ಸ್ಥಿತಂ ಕರೋತ್ಯಾಶು
ವಿಶೇಷತಸ್ತು ||
ಗಂಡಸ್ಥಪಾರ್ಶ್ವೇ ತು ಕರೋತಿ ಕಂಪಂಹನುಗ್ರಹಂ ಲೋಚನ
ಜಾಂಶ್ಚ ರೋಗಾನ್ || ೧೧ ||
ಅನಂತವಾತಂತಮುದಾಹರಂತಿದೋಷತ್ರಯೋತ್ಥಂಶಿರಸೋ
ವಿಕಾರಂ ||

ಅನಂತವಾತವೆಂಬ ಶಿರೋರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಶಿರೋ
ಗತಗಳಾದ ವಾತಾದಿತ್ರಿದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕತ್ತಿನ ಹಿಂಭಾಗ
ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನರವನ್ನು ಹೀಡಿಸಿ ಕಂಠದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ,
ಶಂಖವೆಂಬ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕಿವಿಯ ಮುಂಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಗಂಡಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಡುಕವನ್ನೂ,
ದವಡೆಗಳು ಅಲ್ಲಾಡದಂತೆ ಹುಡುಕುಕೊಳ್ಳೋಣವನ್ನೂ, ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಾದ
ನೇತ್ರರೋಗಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದನ್ನು ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ
ವಾದ ಅನಂತವಾತವೆಂಬ ವಾತರೋಗವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ರೂಕ್ಷಾ ಶನಾತ್ಯಧ್ಯಶನಪ್ರಾಗ್ವಾತಾನಶ್ಯಾಯಮೈಥುನ್ಯೈಃ || ೧೨ ||
ನೇಗಸಂಧಾರಣಾಯಾಸವ್ಯಾಯಾಮೈಃ ಕುಪಿತೋನಿಲಃ ||
ಕೇವಲಃ ಸಕಫೋನಾರ್ಧಂಗೃಹೀತ್ವಾಶಿರಸೋಬಲೀ || ೧೩ ||
ಮನ್ಯಾಭ್ರೂಶಂಖಕರ್ಣಾಕ್ಷಿಲಲಾಟಾರ್ಥೇತಿವೇದನಾಂ ||
ಶಸ್ತ್ರಾರಣಿಭಾಂಕುರ್ಯಾತ್ರೀವ್ರಾಂಸೋರ್ಧಾವಭೇದಕಃ || ೧೪ ||
ನಯನಂವಾಘನಾಶ್ರೋತ್ರಮತಿವೃದ್ಧೋವಿಸಾಶಯೇತ್ ||

ಅರ್ಧಾವಭೇದಕದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ರೂಕ್ಷವಾದ ಭೋಜನ ಅಂದರೆ ಸ್ನೇಹರಹಿತವಾದ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ತಿನ್ನುವುದು, ಒಂದು ಬಾರಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದ್ದು ಜೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ತಣ್ಣನೆಯ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಿರುಗುವುದು, ಹಿಮದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಗಮಾಡುವುದು, ಮಲಮೂತ್ರಗಳ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಆಯಾಸಪಡುವುದು, ಶಕ್ತಿಯಿಗಿಂತ ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿದ ವಾಯು ಕಫದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಆಗಲಿ ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ತಲೆಯ ಅರ್ಧವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಕಂಠದ ಹಿಂಭಾಗದ ನರ, ಹುಬ್ಬು, ಶಂಖವೆಂಬ ಕಣ್ಣಿನ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಮರ್ಮ, ಕಿವಿ, ಕಣ್ಣು, ಹಣೆ, ಇವುಗಳ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕಣ್ಣು, ಅದೇ ಪಾರ್ಶ್ವದ ಕಿವಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಶಸ್ತ್ರದ ಏಟುಬಿದ್ದಂತೆಯೂ, ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡತ ಹಚ್ಚಿದಂತೆಯೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದು ಅತಿಯಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೋ ಆ ಭಾಗದ ಕಣ್ಣನ್ನಾಗಲಿ ಕಿವಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಾವಭೇದಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ರಕ್ತಪಿತ್ತಾನಿಲಾದುಷ್ಪಾಶ್ಯಂಖದೇಶೇನಿಮೂರ್ಚ್ಛಿತಾಃ || ೧೫ ||

ತೀವ್ರರುಗ್ಧಾಹರಾಗಂಹಿಶೋಥಂಕುರ್ವಂತಿದಾರುಣಂ ||

ಸಶಿರೋವಿಷವದ್ವೇಗೀನಿರುಧ್ಯಾಶುಗಲಂತಥಾ || ೧೬ ||

ತ್ರಿರಾತ್ರಾಜ್ವೀವಿತಂಹಂತಿಶಂಖಕೋನಾಮತಃಪರಂ ||

ತ್ಕ್ರೂಹಾಜ್ಜೀವತಿಭೈಷಜ್ಯಂಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಸಮಾಚರೀತ್ || ೧೭ ||

ಶಂಖಕವೆಂಬ ಶಿರೋರೋಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಶಿರೋಗತವಾದ ರಕ್ತ, ಪಿತ್ತ, ವಾಯು, ಇವುಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿ ಶಂಖದೇಶ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕಿವಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಂಖವೆಂಬ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶೇರಿಕೊಂಡು ಭಯಂಕರವಾದ ವ್ಯಥೆ ಉಂಟಾಗಿ ಇವುಗಳುಂಟಾಗುವುದು, ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಾಗಿ ಬಾತುಹೋಗುವುದು, ಹೀಗಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗವು ವಿಷದ ವೇಗದಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ತಲೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಗಂಟಲನ್ನು ಸಹ ತಡೆದು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮೂರು ದಿವಸದೊಳಗಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕುತ್ತದೆ, ಬಲವತ್ತರವಾದ ಔಷಧವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮೂರು ದಿವಸದೊಳಗಾಗಿ ಬದುಕಬಹುದು, ಇದಕ್ಕೆ ಶಂಖಕವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶಿರೋರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಅಸೃಗ್ಧರನಿದಾನ.

ವಿರುದ್ಧಮದ್ಯಾಧ್ಯಶನಾದಜೀರ್ಣಾದ್ಗರ್ಭಪ್ರಸಾತಾದತಿನ್ಯೈಘ್ನ

ನಾಚ್ಚ ||

ಯಾನಾಧ್ಯಶೋಕಾದತಿಕರ್ಷಣಾಚ್ಚ ಭಾರಾಭಿಘಾತಾಚ್ಚಯನಾ

ದ್ವಿನಾಚ || ೧ ||

ತಂಶ್ಲೇಷ್ಣವಿತ್ತಾನಿಲಸನ್ನಿಪಾತೈಶ್ಚ ತುಃಪ್ರಕಾರಂಪ್ರದರಂ

ವದಂತಿ ||

ಅಸೃಗ್ಧರನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಅಸೃಗ್ಧರನೆಂಬುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೇನೇ ಸಂಭವಿಸುವ ರೋಗ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿ ಇದನ್ನು ಶರಗುನಡೆಯುವುದೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ, ಇದು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮತ್ತು ಸಂಯೋಗದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಪಾರವನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಮಧ್ಯಪಾನಮಾಡುವುದು, ಭೋಜನಮಾಡಿದ್ದು ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಭೋಜನಮಾಡುವುದು, ಅಜೀರ್ಣರೋಗ, ಗರ್ಭವಾತವಾಗೋಣ, ಅತಿಯಾಗಿ ಪುರುಷಸಮಾಗಮಮಾಡೋಣ, ಅತಿಯಾಗಿ ವಾಹನಗಳ ಮೇಲೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ದಾರಿ ನಡೆಯುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ದುಬ್ಬಿಪಡುವುದು, ಅತಿಯಾಗಿ ಲಂಘನಮಾಡುವುದು, ಭಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊರುವುದು, ಅಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳುವುದು, ಹಗಲು ಮಲಗುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರದರ ರೋಗವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಪ್ರದರರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ತ್ರಿದೋಷವನ್ನಿ ಸ್ವಾತಜನ್ಯ ಎಂಬದಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ.

ಅಸೃಗ್ಧರಂಭವೇತ್ಸರ್ವಂಸಾಂಗಮರ್ದಂಸವೇದನಂ

|| ೨ ||

ತಸ್ಯಾತಿವೃತ್ತಾದೌರ್ಬಲ್ಯಂಭ್ರಮೋಮೂರ್ಛಾಮದಸ್ತೃಷಾ ||

ದಾಹಃಪ್ರಲಾಪಃಪಾಂಡುತ್ವಂತಂದ್ರಾರೋಗಾಶ್ಚ ವಾತಜಾಃ || ೩ ||

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಬೆನ್ನು, ಸೊಂಟ, ಮೈ, ಕೈಕಾಲುಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಡತವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಯೋನಿದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಡುವ ದ್ರವವು ಅತಿಯಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತ ಬಂದಲ್ಲಿ ದೇಹದೌರ್ಬಲ್ಯ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣೆ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂರ್ಛೆಬರುವುದು, ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮತ್ತತೆಯುಂಟಾಗುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ರೋದನಮಾಡುವುದು, ಶರೀರವೆಲ್ಲಾ ಬೆಳ್ಳಗಾಗಿಹೋಗುವುದು, ಅಕಳಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು, ವಾತಸುಬಂಧವಾದ ವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಮಂಸಪಿಚ್ಛಾಪ್ರತಿನುಂಸಪಾಂಡುಪುಲಾಕತೋಯಃ ಪ್ರತಿನುಂ
ಕಘಾತ್ತು ||

ಸಪೀತನೀಲಾಸಿತರಕ್ತಮುಷ್ಣಂ ಪಿತ್ತಾತಿಯುಕ್ತಂ ಭೃಶವೇಗಿ
ಪಿತ್ತಾಶ್ || ೪ ||

ರೂಕ್ಷಾ ರುಣಂಘೇನಿಲಮಲ್ಪಮಲ್ಪಂ ನಾತಾರ್ತಿನಾ ತಾತ್ಪ್ರಿಶಿತೋ
ದಕಾಭಂ ||

ಸಕ್ಷಾದ್ರಸರ್ಪಿರ್ಹರಿತಾಲವರ್ಣಂ ಮಜ್ಜಾ ಪ್ರಕಾಶಂ ಕುಣಪಂ
ತ್ರಿದೋಷಾತ್ || ೫ ||

ತಂಚಾಪ್ಯಸಾಧ್ಯಂ ಪ್ರವದಂತಿ ತದ್ ಜ್ಞಾನತತ್ರ ಕುರ್ನೀತಭಿಷಕ್
ಚಿಕಿತ್ಸಾಂ ||

ಕಘಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರದರರೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ರಾವವು ಅರಸ್ವರಸದೊಡನೆ
ಕೂಡಿರುವುದು, ಬೂರಗದ ಮರದಿಂದ ಸ್ರವಿಸುವ ರಸದ ಬುಣ್ಣದೊಡನೆ ಬಣ್ಣ
ದ್ದಾಗಿರುವುದು, ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೊಂಚ ಪಾಂಡುವರ್ಣವೂ ನೇರಿಕೊಂಡಿರು
ವುದು, ಮಾಂಸವನ್ನು ತೊಳೆದ ನೀರಿನಂತಹ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು
ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರದರರೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ರಾವದ ವರ್ಣವು
ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣ, ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣ, ನೀಲಿ ಬಣ್ಣ, ರಕ್ತದ ಬಣ್ಣ ಇಂತಹ ವರ್ಣ
ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು, ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದು, ಪಿತ್ತ ಸಂಬಂಧವಾದ ವೇದನೆಗಳೆಲ್ಲಾ
ಇರುವುದು, ಸ್ರಾವದ ವೇಗವು ಬದಲವಾಗಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣ ಸಾತಪ್ರಕೋಪ
ಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರದರರೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ರಾವವು ರೂಕ್ಷವಾಗಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಸ್ರಾವವನ್ನು
ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಜಿಡ್ಡಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಅರುಣವರ್ಣವಾಗಿರುವುದು
ಅಂದರೆ ಬಿಳವು ಕೂಡಿದ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣ, ಸ್ರಾವದೊಂದಿಗೆ ನೇರಿಯೂ ನೇರಿರು
ವುದು, ಮಾಂಸದ ನೀರಿನಂತಿರುವುದು, ವಾತದ ಸಂಬಂಧವಾದ ವೇದನೆಯಿಂದ
ಕೂಡಿ ಕೊಂಚಕೊಂಚವೇ ಸ್ರಾವವು ಆಗುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು,
ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರದರರೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ರಾವವು ರೋಷತುಪ್ಪದೊಡನೆ
ಕೂಡಿದ ತುಪ್ಪದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ಮಜ್ಜ
ಅಂದರೆ ಅಸ್ಥಿರಸದಂತೆಯೂ ಶವದ ವಾಸನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ,
ಈ ತ್ರಿದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರದರರೋಗವು ಅಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದೆಂದು
ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಲು ವೈದ್ಯನಾದವನು ಪ್ರಯತ್ನಪಡಬಾರದು.

ಶಶ್ವತ್ ಸ್ರವಂತೀಮಾಸ್ರಾವಂತ್ಯಷ್ಟಾದಾಹಜ್ವಲಾನ್ವಿಹಾಂ || ೬ ||

ಕ್ಷೀಣರಕ್ತಾಂದುರ್ಬಲಾಂಚತಾಮಸಾಧ್ಯಾಂ ವಿನಿರ್ಧೀತೇ ||

ಪ್ರದರರೋಗದ ಅಸಾಧ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಸ್ರಾವವು ಪದೇ ಪದೇ ಆಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಜ್ವರ, ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು, ದುರ್ಬಲ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದು, ರೋಗಿಗೆ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮಾಸಾನ್ನಿಸ್ತಿ ಚ್ಛದಾಹಾರ್ತಿಪಂಚರಾತ್ರಾನುಬಂಧಿಚ || ೭ ||

ನೈವಾತಿಬಹುಲಾತ್ಯಲ್ಪಮಾರ್ತವಂಶುದ್ಧಮಾದಿಶೇತ್ ||

ಶಶಾಸ್ತ್ರಕೃತಿಸುಂಯಚ್ಚಯಧ್ವಾಲಾಕ್ಷ್ಣಾರಸೋಪಮಂ || ೮ ||

ತದಾರ್ತವಂಪ್ರಶಂಸಂತಿಯದ್ವಾಸೋನನಿರಂಜಯೇತ್ ||

ದುಷ್ಪಾರ್ತವ ದಸೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರದರರೋಗವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕರಣಾನುರೋಧೇನ ಶುದ್ಧಾರ್ತವದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ತಿಂಗಳ ಗೊಂದಲಾರ್ತಿ ಹೊರಬೀಳುತ್ತಿರಬೇಕು. ಸ್ರಾವವು ಏನು ದಿವಸ ನಡೆಯಬೇಕು, ಸ್ರಾವವು ಜಿಗಟಾಗಿರಬಾರದು, ಉರಿಯಾಗಲಿ ವ್ಯಧಿಯಾಗಲಿ ಇರಬಾರದು, ಸ್ರಾವವು ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಇರಬಾರದು, ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ಇರಬಾರದು, ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರಬೇಕು, ಇದು ಶುಭವಾಗಲಿ ಅರ್ತವದ ಲಕ್ಷಣ, ಅರ್ತವದ ಬಣ್ಣವು ಮೂಲದ ರಕ್ತದಂತೆಯೂ ಆರಗಿನ ಕಷಾಯದಂತೆಯೂ ಇದ್ದು ಬಟ್ಟೆಗೆ ತಗುಲಿದರೆ ಅದರ ಬಣ್ಣವು ನಿಲ್ಲಬಾರದು. ಹೀಗಿಲ್ಲದ್ದೆ ಆದು ರೋಗರಹಿತವಾಗಿ ಶುದ್ಧವಾದದ್ದೆಂದು ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರದರರೋಗನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಯೋನಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿನಿದಾನ.

ವಿಂಶತಿವ್ಯಾಪದೋಯೋನೋನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರೋಗಸಂಗ್ರಹೇ ||

ಮಿಥ್ಯಾಚಾರೇಣತಾಸ್ತ್ರೀಣಾಂಪ್ರದುಷ್ಠೇನಾರ್ತವೇನಚ || ೧ ||

ಜಾಯಂತೇಬೀಜದೋಷಾಚ್ಚದೈವಾಚ್ಚಶೃಣುತಾಃಪೃಥಕ್ ||

ಯೋನಿರೋಗಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳತಕ್ಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ರೋಗಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ, ಈ ಇಪ್ಪತ್ತು ವಿಧವಾದ ಯೋನಿರೋಗಗಳೂ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಆಹಾರವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ವಾತಾದಿಪ್ರಕೋಪಗಳಿಂದ ದುಷ್ಪ್ರವಾದ ರಜಸ್ಸಿನ ದೋಷದಿಂದಲೂ, ತಾಯಿತಂದೆಗಳ ಬೀಜದಲ್ಲಿ ಅನುಸೂತವಾದ ದೋಷವು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಕೊಳ್ಳೊಣದಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೂ ಅಂತೂ ಈ ರೀತಿಯಾದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ಸಾಫೇನಿಲಮುದಾನಾರ್ತಾರಜಃಕೃಚ್ಛ್ರೇಣಮುಂಚತಿ || ೨ ||
 ವಂಧ್ಯಾಂನಷ್ಟಾರ್ತವಾಂವಿದ್ಯಾದ್ವಿಪ್ಲವಾಂನಿತ್ಯನೇದನಾಂ ||
 ಪರಿಪ್ಲವಾಂನಿತ್ಯಾರ್ತವಾಂನಿತ್ಯನೇದನಾಂ || ೩ ||
 ವಾತಲಾಕರ್ತವಾಸ್ತಬ್ಧಶೂಲನಿಸ್ತೇದಪೀಡಿತಾ ||
 ಚತಸ್ರಸ್ವಪಿಚಾದ್ಯಾಸುಭವಂತ್ಯನಿಲನೇದನಾಃ || ೪ ||

ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇಷ್ಟತ್ತು ವಿಧವಾದ ಯೋನಿರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳು
 ತಾನೆ—ಯೋನಿದ್ವಾರವು ಉದ್ವೇಗಮುಖವಾಗಿ ತೆರದು ನೋರೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ
 ರಜಸ್ಸು ಅತ್ಯಂತ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ ಇದೊಂದು ವಿಧ, ತಿಂಗಳು
 ತಿಂಗಳಿಗೆ ಹೊರಡುವ ರಜಃಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ನಷ್ಟವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ಇದೊಂದು
 ವಿಧ, ಇದಕ್ಕೆ ವಂಧ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು, ವಿಪ್ಲವಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ವಿಧ,
 ಇದರಲ್ಲಿ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ವೇದನೆಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಪರಿಪ್ಲವಾ ಎಂಬುವು
 ದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಸಂಪರ್ಕವುಂಟಾದರೆ
 ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ವಾತಲಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿ
 ರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಯೋನ್ಯವಯವವು ಕಠಿನವಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಬ್ಧವಾಗಿಯೂ
 ಶೂಲೆ ಮತ್ತು ಅತಿಯಾದ ವ್ಯಥೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ,
 ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಯೋನಿರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ
 ವಾದ ವೇದನೆಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಸದಾಹಂಕ್ಷೇಯತೇರಕ್ತಂಯಸ್ಯಾಂಸಾಲೋಹಿತಕ್ಷಯಾ ||
 ಸವಾತನುದ್ಗಿರೇದ್ವೀಜಂವಾಮಿನೀರಜಸಾಯುತಂ || ೫ ||
 ಪ್ರಸ್ತ್ರಂಸಿನೀಸ್ತ್ರಂಸತೇಚಕ್ಷೋಭಿತಾದುಷ್ಪಜಾಯಿನೀ ||
 ಸ್ಥಿತಂಸ್ಥಿತಂಹಂತಿಗರ್ಭಂಪುತ್ರಘ್ನೀರಕ್ತಸಂಕ್ಷಯಾತ್ || ೬ ||
 ಅತ್ಯರ್ಥಂಪಿತ್ತಲಾಯೋನಿದಾರ್ಹಸಾಕಜ್ವರಾನ್ವಿತಾ ||
 ಚತಸ್ರಸ್ವಪಿಚಾದ್ಯಾಸುಪಿತ್ತಲಿಂಗೋಚ್ಛ್ರಯೋಚನೇತಃ || ೭ ||

ಲೋಹಿತಕ್ಷಯಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗ
 ದಲ್ಲಿ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಉರಿಯೊಡನೆ ರಕ್ತವು ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ವಾಮಿನೀ
 ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಧಾನ ಮಾಡ
 ಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರುಷಬೀಜವು ಪುನಶ್ಚ ರಜಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಹಿಂದಕ್ಕೇನೇ ಬಂದುಬಿಡುತ್ತದೆ,
 ಪ್ರಸ್ತ್ರಂಸಿನೀ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ
 ಯೋನ್ಯವಯವವೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಜಾರಿ ಬಂದು ಬಿಡುತ್ತದೆ, ದುಷ್ಪಜಾಯಿನೀ

ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಾತದಿಂದ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷೋಭೆಯುಂಟಾಗಿ ಗರ್ಭವತಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸುವಿಸುವುದೇ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ಪುತ್ರಸ್ಥಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಮುತುರಕ್ಕೆ ವುಯಿಸಿಹೋಗಿ ನಿಂತ ಗರ್ಭವೆಲ್ಲವೂ ನಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತಲಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾಗಿ ದಾಹ ಎಂದರೆ ಉರಿ, ಯೋನಿಪುಕ, ಇವರೊಟ್ಟಿಗೆ ಜ್ವರ ಸಹಾ ಇರುತ್ತವೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಯೋನಿರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಅತ್ಯಾನಂದಾನಸಂತೋಷಂಗ್ರಾಮ್ಯಧರ್ಮೇಣಗಚ್ಛತಿ ||

ಕರ್ಣನ್ಯಾಂಕರ್ಣಕಾಯೋನೌಶ್ಲೇಷ್ಮಾಸ್ತಗ್ನ್ಯಾಂಚಜಾಯತೇ||೮||

ಮೈಥುನೇಚರಣಾತ್ಸಾರ್ವಂಪುರುಷಾದತಿರಿಚ್ಯತೇ ||

ಬಹುಶಶ್ಚಾತಿಚರಣಾತಯೋರ್ಬೀಜಾನವಿಂದತಿ || ೯ ||

ಶ್ಲೇಷ್ಮಜಾಪಿಚ್ಛಿಲಾಯೋನಿಕಂಡೂಗ್ರಸ್ತತಿಶೀತಲಾ ||

ಚತಸ್ತಸ್ವಪಿಜಾದ್ಯಾಸುಶ್ಲೇಷ್ಮಲಿಂಗೋಚ್ಛ್ರಯೋಭವೇತ್ ||೧೦||

ಅತ್ಯಾನಂದಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗವುಳ್ಳವಳಿಗೆ ಪುರುಷಸಂಭೋಗವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಸಾರಿ ಮಾಡಿದರೂ ತೃಪ್ತಿಯೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಕರ್ಣನಿ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗ್ರಂಥಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಅಚರಣ, ಅತಿಚರಣ ಎಂಬುವವೂ ಯೋನಿರೋಗಗಳು, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ಕೂಡಿ ನಡೆಸತಕ್ಕ ಮೈಥುನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಚರಣ ಎಂಬ ಯೋನಿರೋಗಯುಕ್ತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುರುಷನಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ ಸೋತು ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ಅತಿಚರಣ ಎಂಬ ಯೋನಿರೋಗಯುಕ್ತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ನೆನೆಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನು ಮೈಥುನಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವಿಶ್ರಾಂತನಾದರೂ ಅವಳಿಗೆ ಪರಾಸ್ತಿಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೇ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಯೋನಿರೋಗದವರಿಗೂ ಬೀಜಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಿಚ್ಛಿಲಾ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಇದರಲ್ಲಿ ಯೋನ್ಯನಯನವನ್ನು ಮುಟ್ಟು ನೋಡಿದರೆ ಜಿಗಟಾಗಿರುತ್ತದೆ, ನೆನೆ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅತಿಯಾಗಿ ತಣ್ಣಗಿರುತ್ತದೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಯೋನಿರೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಲಕ್ಷಣಗಳೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಅನಾರ್ತವಾಸ್ತನೀಷಂಡೀಖರಸ್ಪರ್ಶಾಚಮೈಥುನೇ ||

ಅತಿಕಾಯಗೃಹೀತಾಯಾಸ್ತರುಣ್ಯಾಸ್ತ್ವಂಡಲೀಭವೇತ್ || ೧೧ ||

ವಿವೃತಾಚಮಹಾಯೋನಿಸ್ಸೌಚೀವಕ್ರಾತಿಸಂವೃತಾ ||

ಸರ್ವಲಿಂಗಸಮುತ್ಥಾನಾಸರ್ವದೋಷಪ್ರಕೋಪಜಾ || ೧೨ ||

ಚತಸ್ರಷ್ಟಪಿಚಾದ್ಯಾಸುಸರ್ವಲಿಂಗೋಚ್ಚ್ರಯೋಭವೇತ್ ||

ಪಂಚಾಸಾಧ್ಯಾಭವಂತೀಹಯೋನಯಸ್ಸರ್ವದೋಷಜಾಃ || ೧೩ ||

ಸಂಡೀ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗಯುಕ್ತಳಾದ ಹೆಂಗಸಿಗೆ ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳೂ ಆಗಬೇಕಾದ ರಜೋದರ್ಶನವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಸ್ತನಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಹಾಗೂ ಇಂತವಳಲ್ಲಿ ಮೈಥುನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವುದಾದರೆ ಸ್ಪರ್ಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಮಾದರ್ಶವು ಕೋಮಲಗುಣಗಳ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಂಡಲೀ ಎಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಯೋನಿರೋಗ, ಈ ರೋಗವು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಯೋನಿಗಿಂತಲೂ ಪುರುಷರ ಶಿಶ್ನೇಂದ್ರಿಯವು ಎರಡು ಮೂರು ಪಾಲು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಅಂತಹ ಶಿಶ್ನೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಪದೇ ಪದೇ ಘರ್ಷಣೆ ಉಂಟಾಗಿ ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಯೋನಿಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರ ವೃಷಣದಂತೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮಾಂಸಗೋಳವು ನೇತುಬೀಳುತ್ತದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಅಂಡಲಿ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಯೋನಿವ್ಯಾಪನವು ಅತಿಯಾಗಿ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಿವೃತಾ ಎಂದೂ, ಅತಿಯಾಗಿ ಸಂಕುಚಿತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಸೂಚಿಯ ಮೊನೆಯಷ್ಟು ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಂವೃತಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯೋನಿರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪವೂ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಸರ್ವದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ಈ ಯೋನಿರೋಗಗಳು ಅಸಾಧ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯೋನಿವ್ಯಾಪನ್ನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಯೋನಿಕಂದನಿದಾನ.

ದಿನಾಸ್ತಪ್ನಾದತಿಕ್ರೋಧಾದ್ವ್ಯಾಯಾಮಾದತಿಮೈಥುನಾತ್ ||

ಕ್ಷತಾಚ್ಚ ನಮಿದಂತಾದ್ಯೈರ್ವಾರ್ತಾದ್ಯಾಃ ಕುಪಿತಾಯದಾ || ೧ ||

ಪೂಯಶೋಣಿತಸಂಕಾಶಂನಿಕುಚಾಕೃತಿಸನ್ನಿಭಂ ||

ಜನಯಂತಿಯದಾಯೋನೌನಾಮ್ನಾಕಂದಸ್ಸಯೋನಿಜಃ || ೨ ||

ಯೋನಿಕಂದನಿದಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಹಗಲುಹೊತ್ತು ಮಲಗೋಣ, ಅತಿಯಾಗಿ ಸಿಟ್ಟುಮಾಡೋಣ, ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮಮಾಡೋಣ, ಮಿತಿಮೀರಿ ಮೈಥುನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಚರಿಸೋಣ, ಕಾಮಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನಬಿಕ್ಷತ, ದಂತಕ್ಷತ ಅಂದರೆ ಉಗುರಿನ ಗಾಯ, ಹಲ್ಲಿನ ಗಾಯಗಳನ್ನು ಯೋನಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾಡೋಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭಗವಾನ್‌ನ ಗತಗಳಾದ ವಾತಾದಿಗಳು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯೋನಿಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವರ್ತುಲಾಕಾರವಾದ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಕೀವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಗ್ರಂಥಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಯೋನಿಕಂದವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರು.

ರೂಕ್ಷಂನಿವರ್ಣಂಸ್ಪುಟಿತಂವಾತಿಕಂ ತಂನಿನಿದಿಶೇತ್ ||

ದಾಹರಾಗಜ್ವರಯುತಂನಿದ್ಯಾತ್ಪ್ರಿತ್ವಾತ್ಮಕಂ ತುತಂ || ೩ ||

ನೀಲಪುಷ್ಪಪ್ರತೀಕಾಶಂಕಂಡೂಮಂತಂಕಘಾತ್ಮಕಂ ||

ಸರ್ವಲಿಂಗಸಮಾಯುಕ್ತಂಸನ್ನಿಪಾತಾತ್ಮಕಂನಿದುಃ || ೪ ||

ಈ ಯೋನಿಕಂದವು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ರೂಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಅಂದರೆ ಜಿಡ್ಡಿಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಮಾಸಲುಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿಯೂ ಒಡೆದುಮೂಗುವಂತಹ ವೇದನೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಉರಿ, ಕೆಂಪು, ಜ್ವರ ಇವುಗಳಿದ್ದರೆ ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ನೀಲವರ್ಣವಾಗಿ ನವೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಕಫಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ, ಸಮಸ್ತ ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕೂಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯೋನಿಕಂದವು ತ್ರಿದೋಷಸನ್ನಿಪಾತಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯೋನಿಕಂದನಿದಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

ಮೂಢಗರ್ಭನಿದಾನ.

ಭಯಾಭಿಘಾತಾತ್ತೀಕ್ಷ್ಣೋಷ್ಣಸಾನಾಶನನಿಷೇವಣಾತ್ ||

ಗರ್ಭೇಪತತಿರಕ್ತಸ್ಯಶೂಲಂದರ್ಶನಂಭನೇತ್ || ೧ ||

ಗರ್ಭಪಾತಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವ ಲಕ್ಷಣ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೆದರುವುದು, ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಎಟುಬೀಳುವುದು, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಮತ್ತು ಉಷ್ಣವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಗರ್ಭಿಣಿಯರು ಸೇವಿಸುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಗರ್ಭಪಾತವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಗರ್ಭಪಾತವುಂಟಾಗುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಮತ್ತು ಆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶೂಲೆಯುಂಟಾಗಿ ಯೋನಿದ್ವಾರದಿಂದ ರಕ್ತವು ಹೊರಡುವುದಕ್ಕಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚತುರ್ಥಾತ್ಮತೋಮಾಸಾತ್ಮಸ್ರವೇದ್ಗರ್ಭವಿದ್ರವಃ ||

ತತಃಸ್ಥಿರಶರೀರಸ್ಯಸಾತಃಪಂಚಮಷಷ್ಠಯೋಃ

|| ೨ ||

ಗರ್ಭಸ್ತ್ರಾವ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಪಾತಗಳಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗರ್ಭವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳ ವರಿಗೂ ಗರ್ಭವು ದ್ರವರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರಣದಿಂದ ಗರ್ಭದ್ರವವೇ ಹೊರಬಿದ್ದುಹೋದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ರಾವವೆಂದು ಹೆಸರು, ನಾಲ್ಕು ತಿಂಗಳು ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಗರ್ಭವು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಘನೀಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ, ನಂತರ ಐದು ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಗರ್ಭವು ಗಳಿತವಾದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಪಾತವೆಂದು ಹೆಸರು, ಏಳರಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸವವೆಂದೇ ಹೆಸರು.

ಗರ್ಭೋಭಿಘಾತನಿಪಮಾಶನಪೀಡನಾದ್ವೈಪಕ್ಷಂದ್ರಮಾ

ದಿನಫಲಿಂಪತತಿಕ್ಷಣೇನ ||

ಮೂಢಃಕರೋತಿಪನಃಖಲುಮೂಢಗರ್ಭಂಶೂಲಂಚಯೋನಿ

ಜಠರಾದಿಷುಮೂತ್ರಸಂಗಂ || ೩ ||

ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪೆಟ್ಟುಬೀಳೋಣ, ವಿರುದ್ಧ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡೋಣ, ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಯಾವುದಾದರೂ ರೀತಿಯಿಂದ ಪೀಡೆ ಅಂದರೆ ವ್ಯಥೆ ಸಂಭವಿಸೋಣ, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಗರ್ಭವು ಪಕ್ಷವಾಗಿ ಶಾನೇ ಬೀಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಬಲವತ್ತರವಾದ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಕಸುಗಾಯನ್ನು ಕೆಡವುವಂತೆ ಬಿದ್ದುಹೋಗುತ್ತದೆ, ಇದನ್ನೇ ಗರ್ಭಪಾತವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು, ಇನ್ನು ಗರ್ಭವು ನಿಯತಕಾಲದ ವರಿಗೂ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಮೇಲೆಯೂ ಸುಖಪ್ರಸವಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ನಾಯುವು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೂಢಗರ್ಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಮೂಢಗರ್ಭವೆಂದರೆ ಗರ್ಭವು ಸರಿಯಾಗಿ ಅಂದರೆ ಶಾನು ಬರಬೇಕಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಾರದೆ ವಕ್ರಗತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಸಿಗಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು, ಹೀಗೆ ಸಿಗಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯೋನಿಭಾಗ, ಜಠರ ಅಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶೂಲೆಯನ್ನೂ ಮೂತ್ರಸಂಗವೆಂದರೆ ಮೂತ್ರವು ತಡೆದುಹೋಗುವುದು, ಇಂತಹ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಭುಗ್ನೋನಿಲೇನವಿಗುಣೇನತತಸ್ಸಗರ್ಭಃಸಂಖ್ಯಾಮುತೀತ್ಯಬಹು

ಧಾಸಮುಪೈತಿಯೋನಿಂ ||

ದ್ವಾರಂನಿರುದ್ಯಶಿರಸಾಜಠರೇಣಕಶ್ಚಿತ್ ಕಶ್ಚಿತ್ ಶರೀರಪರಿವರ್ತಿ

ತಕುಬ್ಜ ದೇಹಃ || ೪ ||

ಏಕೇನಕಶ್ಚಿದಪರಸ್ತುಭುಜದ್ವಯೇನತರ್ಯಗ್ಗತೋಭವತಿಕಶ್ಚಿದ
ವಾಙ್ಮುಖೀನೃಃ ॥
ಪಾರ್ಶ್ವಾಪವೃತ್ತಗತಿರೇತಿತಥೈವಕಶ್ಚಿದಿತ್ಯಷ್ಟಧಾಗತೀಯಂಹ್ಯಪ
ರಾಚತುರ್ಧಾ ॥ ೫ ॥

ಮೂಢಗರ್ಭವು ಹೊರಬೀಳತಕ್ಕ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗರ್ಭವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಜಾರಿಸಿ ಪ್ರಸವ ಮಾಡಿಸತಕ್ಕ ವಾಯುವು ಪ್ರತಿಕೂಲ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿತೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾದ ಗರ್ಭವಾಯುವಿನಿಂದ ಗರ್ಭವು ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಪಡುವುದರಬದಲಾಗಿ ಮಾರ್ಗತಪ್ಪಿ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ವಿಧವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಯೋನಿದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎಂಟು ವಿಧವನ್ನು ಈ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.— ಮಗುವಿನ ಶಿರಸ್ಸು ಯೋನಿದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಬಂದು ತಡೆದುಕೊಂಡು ತೊಂದರೆ ಮಾಡುವುದು ಒಂದು. ಮಗುವಿನ ಹೊಟ್ಟೆಯು ಯೋನಿದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಆತು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಂದು. ಮಗುವಿನ ಶರೀರವು ತಿರಿಗಿ ಹೋಗೋಣದೆಂದಿರ ಕುಬ್ಜ ಅಂದರೆ ಗುಜ್ಜಾರಿಯ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯೋನಿದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಸಿಗಹಾಕಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಂದು. ಗರ್ಭಗತವಾದ ಶಿಶುವಿನ ಒಂದು ತೋಳುಮಾತ್ರ ಯೋನಿದ್ವಾರದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಉಳಿದ ಭಾಗವೆಲ್ಲವೂ ಒಳಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಂದು. ಎರಡು ತೋಳುಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ಶರೀರ ವೆಲ್ಲವೂ ಹೊರಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲದೆ ಒಳಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಂದು. ಗರ್ಭಗತವಾದ ಶಿಶುವೇ ಅಗುಳಿಯಹಾಗೆ ಅಡ್ಡಡ್ಡಲಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಂದು ಬಗೆ. ಮಗುವಿನ ಶಿರಸ್ಸು ಬಗ್ಗಿಹೋಗಿ ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಮಗು ಸಿಕ್ಕಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಂದು ಬಗೆ. ಮಗುವಿನ ತಲೆಯ ಪಾರ್ಶ್ವಕ್ಕೆ ತಿರಿಗಿಕೊಂಡು ಗರ್ಭವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡಲು ಅವಕಾಶವಾಗದೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಂದು ಬಗೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಗರ್ಭದ ಅಕ್ರಮಗತಿಗಳು ಎಂಟು ಬಗೆಯಾಗಿರು ತ್ತವೆ,

ಸಂಕೀಲಕಃಪ್ರತಿಮುರಃಪರಿಘೋಢಬೀಜಪ್ರೇಷೂರ್ಧ್ವಜಾಹು
ಚರಣೈಶ್ಚಿರಸಾಚಯೋನಿಂ ॥
ಸಂಗೀಚಯೋಭವತಿಕೀಲಕವತ್ಸಕೀಲೋದ್ಭ್ರಮುರೈಃಪ್ರತಿ
ಮುರಂಸಹಿಕಾಯಸಂಗೀ ॥
ಗಚ್ಛೇದ್ಭುಜದ್ವಯಶಿರಾಸ್ಸ ಚಬೀಜಕಾಖ್ಯೋಯೋನೌಸ್ಥಿತಸ್ಸಪರಿ
ಘಃಪರಿಘೇಣತುಲ್ಯಃ ॥ ೬ ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಂಟು ವಿಧವಲ್ಲದೆ ಗರ್ಭದ ವಕ್ರಮಾರ್ಗಗತಿಯು ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗುವುದುಂಟು. ಯಾವುವೆಂದರೆ—ಸಂಕೀಲಕ, ಪ್ರತಿಖರ, ಪರಿಘ ಬೀಜಕ ಎಂಬದಾಗಿ. ಗರ್ಭದ ಬಾಕುಗಳಾಗಲಿ, ಕಾಲಾಗಲಿ, ತಲೆಯಾಗಲಿ, ಗರ್ಭನಿರ್ಗಮನದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡ ಬೆಣೆಯಹಾಗೆ ತಡೆದುಕೊಂಡು ತೊಂದರೆಪಡಿಸಿ ದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಕೀಲಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೈಗಳಾಗಲಿ ಕಾಲುಗಳಾಗಲಿ ಗರ್ಭ ದ್ವಾರದಿಂದ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಹೊರಟು ಪ್ರಸವಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಖರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಸ್ಥ ಶಿಶುವಿನ ಶರೀರವು ಹೊರಡದೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭನಿರ್ಗಮನ ದ್ವಾರದಿಂದ ಒಂದು ಭುಜ ಮತ್ತು ತಲೆಸಹಾ ಹೊರಟು ಉಳಿದ ಭಾಗವು ಹೊರಡದೆ ತೊಂದರೆ ಪಡಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬೀಜಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯೋನಿದ್ವಾರವನ್ನೇ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ತಡದು ಬಿಟ್ಟಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಿಘವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಡದು ಹೋಗಿರುವ ಯೋನಿ ದ್ವಾರವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಪರಿಘವೆಂಬ ಒಂದು ಆಯುಧವನ್ನು ನೋಡಿದಂತಿರು ತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಘವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಅಪವಿಧ್ವಿತಿರಾಯಾತುತೀತಾಂಗೀನಿತಪತ್ರಸಾ ||

ನೀಲೋದ್ಗತಶಿರಾಹುತಿಸಾಗರ್ಭಂಸಚತಾಂತಥಾ || ೭ ||

|| ೭ ||

ಮೂಢಗರ್ಭದ ಅಸಂಧ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಗರ್ಭಿಣಿಯು ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನೇ ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಆಗದಷ್ಟು ಅಶಕ್ತಳಾಗಿರುವುದು, ಗರ್ಭಿಣಿಯ ಮೈಯ್ಬಿಲ್ಲ ತಣ್ಣಗಾಗುತ್ತಾ ಬರುವುದು, ನುಚಿಕ್ಕೆ ತಪ್ಪಿ ಹೋಗಿರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಕವು ನರಗಳು ಉಬ್ಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವೂ ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲ, ಗರ್ಭಿಣಿಯೂ ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲ.

ಗರ್ಭಸ್ತಂದನಮಾವೀನಾಂಪ್ರಣಾಶಶ್ಚ್ಯಾವಸಾಂಡುತಾ ||

ಭವೇದುಚ್ಛ್ವಾಸಪೂತಿತ್ವಂಶೂನತಾಂತಮ್ಯತೇಶಿತೌ || ೮ ||

|| ೮ ||

ಗರ್ಭಚಲನವು ನಿಂತು ಹೋಗುವುದು, ಅವಿ ಅಂದರೆ ಗರ್ಭ ಹೊರಡಲು ಬರತಕ್ಕ ಬೇನೆ, ಅದು ಬಾರದೆ ನಿಂತುಹೋಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯು ಧೂಮ್ರ ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಪಾಂಡುವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಉಸಿರು ಬಿಟ್ಟರೆ ದುರ್ಗಂಧವು ತೋರುವುದು, ಗರ್ಭಿಣಿಯ ಮೈಯ್ಯಾಡುವುದು, ಇವು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಗು ಸತ್ತುಹೋದದ್ದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಮಾನಸಾಗಂತುಭಿರ್ಮಾತುರುಪತಾಪೈಃಪ್ರಸೀದಿತಃ ||

ಗರ್ಭೋವ್ಯಾಪದ್ಯತೇಕುಕ್ಷ್ಣಾವ್ಯಾಧಿಭಿಶ್ಚನಿಪೀದಿತಃ || ೯ ||

|| ೯ ||

ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಮಾನಸಿಕಗಳಾದ ದುಃಖಗಳು ಅಗಂತುಕಗಳಾದ ದುಃಖಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ವಿಧವಾದ ರೋಗಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಪೀಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿ ಗರ್ಭವು ಮರಣ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಯೋನಿಸಂವರಣಂಸಂಗಃಕುಕ್ನಾ ಮಕ್ಕೃಲ್ಲವಚಃ ||

ಹನ್ಯಃಸ್ತ್ರಿಯಂಮೂಢಗರ್ಭಾಂಯಥೋಕ್ತಾಶ್ಚಾ

ಪುಷದ್ರವಾಃ || ೧೦ ||

ಪ್ರಸವಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಯೋನಿದ್ವಾರವು ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಸುಖಪ್ರಸವ ವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ನುಕೂಲಪಡಿಸದೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಯೋನಿದ್ವಾರವು ಸಂಕುಚಿತ ವಾಗುವುದು. ಗರ್ಭವು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡದೆ ಒಳಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಗರ್ಭಿಣಿಗೆ ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಮಕ್ಕೃಲ್ಲವೆಂಬ ಒಂದುಬಗೆಯ ಶೂಲೆ ಬರುವುದು, ಮೂಢಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಇತರ ವಿಧಗಳಾದ ಉಪದ್ರವ ಗಳು, ಈ ತೊಂದರೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಗರ್ಭಿಣಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂಢಗರ್ಭನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತಿ

ಸೂತಿಕಾ ರೋಗ ನಿದಾನ.

ವಾಯುಃ ಪ್ರಕುಪಿತಃ ಕುರ್ಯಾತ್ ಸಂರುಧ್ಯ ರುಧಿರಂ ಸ್ತುತಂ ||

ಸೂತಾಯಾಹ್ಯ ಚೈರೋಬಸ್ತಿಶೂಲಂ ಮಕ್ಕೃಲ್ಲ ಸಂಜ್ಞಕಂ || ೧ ||

ಅಂಗಮದೋರ್ಜ್ವರಃ ಕಂಪಃ ಪಿಪಾಸಾ ಗುರುಗಾತ್ರತಾ ||

ಶೋಫಶೂಲಾತಿಶಯೌ ಚ ಸೂತಿಕಾರೋಗಲಕ್ಷಣಂ || ೨ ||

ಸೂತಿಕಾರೋಗವೆಂದರೆ ಬಾಣಂತಿಗೆ ಬರುವ ರೋಗ. ಪ್ರಸವವಾದ ಮೇಲೆ ಸ್ತವಿಸಬೇಕಾದ ಗರ್ಭರಕ್ತವು ಸರಿಯಾಗಿ ಸ್ತವಿಸದೆ ವಾಯುವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹೃದಯಶೂಲೆ, ತಲೆಶೂಲೆ, ಬಸ್ತಿಶೂಲೆ, ಅಂದರೆ ಕಿಬ್ಬೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನೋವು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮಕ್ಕೃಲ್ಲ ರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದೊಂದು ಬಗೆಯ ಸೂತಿಕಾರೋಗ. ಬಾಣಂತಿಯರಾದ ಹೆಂಗಸರಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ ಮೈ ಕೈನೋವು, ಜ್ವರ, ಮೈನಡುಕ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಭಾರವಾಗು ವುದು. ಮೈ ಕೈ ಬಾಕುಬರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಶೂಲೆ, ಅತಿಸಾರ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೂತಿಕಾರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಮಿಥ್ಯೋಪಚಾರಾತ್ಸಂಕ್ಷೇಪಾದ್ವಿಷಮಾಜೀರ್ಣಭೋಜನಾತ್ ||
 ಸೂತಿಕಾಯಾತ್ಯಯೇರೋಗಾಜಾಯಂತೇದಾರುಣಾಸ್ತ್ಯತಾಃ || ೩ ||
 ಜ್ವರಾತಿಸಾರಶೋಠಾತ್ ಶೂಲಾನಾಹಬಲಕ್ಷಯಾಃ ||
 ತಂದ್ರಾರುಚಿಪ್ರಸೇಕಾದ್ಯಾಃ ಕಫವಾತಾನುಯೋಧ್ಯವಾಃ || ೪ ||
 ಕೃಚ್ಛ್ರಸಾಧ್ಯಾಹಿತೇರೋಗಾಃ ಕ್ಷೇಣಮಾಂಸಬಲಾಶ್ರಿತಾಃ ||
 ತೇಸರ್ವೇ ಸೂತಿಕಾನಾಮ್ನಾರೋಗಾಸ್ತೇಚಾಪ್ಯುಪದ್ರವಾಃ || ೫ ||

ಬಾಣಂತಿಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಆಹಾರಾದ್ಯುಪಚಾರಗಳ ಅವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದಲೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಕ್ಲೇಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಜೀರ್ಣವಾಗುವಂತಹ ಭೋಜನಗಳಿಂದಲೂ ಇಂತಹ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ರೋಗಗಳು ಬಹಳ ಭಯಂಕರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಬಾಣಂತಿಗೆ ಸಂಭವಿಸತಕ್ಕ ರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ವರ, ಅತಿಸಾರ, ಶೋಠ, ಶೂಲೆ, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಶಕ್ತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ತೂಕಡಿಕೆ, ಅರುಚಿ, ಬಾಯಿ ನೀರುಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಕ್ಲೇಷ್ಮ ಮತ್ತು ವಾತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಬಾಣಂತಿಯಾದವಳಿಗೆ ರಕ್ತ ಮಾಂಸಬಲಗಳು ಕ್ಷಯಿಸಿ ಹೋಗಿರೋಣದಿಂದ ಯಾವರೋಗ ಬಂದರೂ ಕಷ್ಟತಮವೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೂ ಇವುಗಳ ಉಪದ್ರವಗಳಿಗೂ ಸೂತಿಕಾರೋಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸೂತಿಕಾರೋಗ ಸಮಾಪ್ತಿ

ಸ್ತನ ರೋಗನಿವಾರಣೆ

ಸಕ್ಷೇರೌವಾಪ್ಯದುಗ್ಧೌವಾಪ್ಯದೋಷಃ ಸ್ತನೌಸ್ತ್ರಿಯಃ ||
 ಪ್ರದೂಷ್ಯಮಾಂಸರುಧಿರಂಸ್ತನರೋಗಾಯ ಕಲ್ಪತೇ || ೧ ||
 ಸಂಚಾನಾನುಹಿತೇಷಾಂಹಿರಕ್ತಜಂವಿದ್ರಧಿವಿನಾ ||
 ಲಕ್ಷಣಾನಿಸಮಾನಾನಿಬಾಹ್ಯವಿದ್ರಧಿಲಕ್ಷಣೈಃ || ೨ ||

ಸ್ತನರೋಗವೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೊಲೆಬಾವಿಗೆ ಹೆಸರು. ಮೊಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಇರುವಾಗಲಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಹಾಲು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವಾಗಲೀ ಆಗಲಿ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳು ಸ್ತನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಮಾಂಸಗಳನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಬಾವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಸ್ತನವಿದ್ರಧಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿದ್ರಧಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ರಕ್ತವಿದ್ರಧಿಯೊಂದು ವಿನಾ ಬಾಕಿಯ ಐದು

ವಿಧಗಳಾದ ವಿದ್ರಧಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಹಿಂದಿನ ವಿದ್ರಧಿಯಂತೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಕ್ತವಿದ್ರಧಿಯು ಸ್ತನರೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ತನರೋಗನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತಿ

ಸ್ತನ್ಯ ದುಷ್ಪ್ರಿ ನಿದಾನ

ಗುರುಭಿರ್ವಿವಿಧೈರನ್ನೈರ್ದುಃಸ್ವೈರ್ದೋಷೈಃಪ್ರದೂಷಿತಃ ||

ಕ್ಷೀರಂನೂತುಃ ಕುಮಾರಸ್ಯ ನಾನಾರೋಗಾಯಕಲ್ಪತೇ || ೧ ||

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ಗುರ್ವಾಹಾರಗಳು ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ ಆಹಾರಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ವಾತಾದಿ ದೋಷಗಳಿಂದ ದೂಷಿತವಾದ ತಾಯಿಯ ಮೊಲೆಹಾಲು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ನಾನಾರೋಗಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕಷಾಯಂಸಲಿಲಪ್ಲಾವಿಸ್ತನ್ಯಂಮಾರುತದೂಷಿತಂ ||

ಕಟ್ಟಿನ್ನು ಲವಣಂಪೀತರಾಜೀಮಪ್ಪಿತ್ತಸಂಜ್ಞಿತಂ || ೨ ||

ಕಫದುಷ್ಪಂ ಘನಂತೋಯೇನಿಮಜ್ಜ ತಿಸಪಿಚ್ಛಲಂ ||

ದ್ವಿಲಿಂಗಂದ್ವಂದ್ವಜಂನಿದ್ಯಾತ್ಸರ್ವಲಿಂಗಂತ್ರಿದೋಷಜಂ || ೩ ||

ವಾತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ದುಷ್ಪವಾದ ಸ್ತನ್ಯವು ಕಷಾಯರಸ ಅಂದರೆ ವಗರು ರಸವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದಲ್ಲಿ ತೇಲುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ದುಷ್ಪವಾದಸ್ತನ್ಯವು ಕಾರವಾಗಿಯೂ, ಹುಳಿಯಾಗಿಯೂ, ಕೊಂಚಲುಪ್ಪಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಞಾಲಿನಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೆ ಕೊಂಚವಾಗಿ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದ ಗೆರೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ದುಷ್ಪವಾದ ಸ್ತನ್ಯವು ಜಿಗಟಾಗಿಯೂ ಗಟ್ಟಿ ಅಂದರೆ ಮಂದವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದರೆ ಮುಳುಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತನ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡರೆ ಎರಡು ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕೋಪ ಹೊಂದಿವೆಯೆಂದೂ, ಮೂರುದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳು ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾಗಿವೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅದುಷ್ಪಂಜಾಂಬುನಿಕ್ಷಿಪ್ತವೇಕೇಭವತಿಪಾಂಡುರಂ ||

ಮಧುರಂಜಾವಿವರ್ಣಂಚಪ್ರಸನ್ನಂತತ್ಪ್ರಕಸ್ಯತೇ || ೪ ||

ಶುಭ್ರವಾದ ಸ್ತನ್ಯದಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—ಸ್ತನ್ಯವನ್ನು ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ

ಹಾಕಿದರೆ ಯಾವ ಬದಲು ಬಣ್ಣವೂ ಇಲ್ಲದೆ ನೀರಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಹೋಗುತ್ತದೆ
ಸ್ತನ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಬದಿಯ ಬಣ್ಣಕ್ಕಿರುತ್ತದೆ. ರುಚಿಯಲ್ಲಿ ಮಧುರವಾಗಿರು
ತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ತನ್ಯದುಷ್ಟಿ ನಿವಾರಣೆ ಸಮಾಪ್ತಿ

ಬಾಲರೋಗ ನಿವಾರಣೆ

ವಾತದುಷ್ಟಂಶಿಕುಸ್ತನ್ಯಂಪಿಬನ್ಧಾತಗದಾತುರಃ ||

ಕ್ಷಾಮಸ್ತುರಃಕೃಶಾಂಗಸ್ಯಾದ್ಧವಿಜ್ಞಾತ್ರಮಾರುತಃ || ೧ ||

ಸ್ಥಿನ್ನೋಭಿನ್ನ ಮಲೋಬಾಲಃಕಾಮಲಾಪಿತ್ತರೋಗವಾನ್ ||

ತೃಷ್ಣಾಳುರುಷ್ಣ ಸರ್ವಾಂಗಃಪಿತ್ತದುಷ್ಟಂಪಯಃಪಿಬನ್ || ೨ ||

ಕಫದುಷ್ಟಂಪಿಬನ್ ಕ್ಷೀರಃಲಾಲಾಲುಶ್ಲೇಷ್ಮರೋಗವಾನ್ ||

ನಿದ್ರಾನ್ಶಿತೋಜಡಶ್ಯಾನವಕ್ತ್ರಾಕ್ಷಃಶ್ವರ್ಧನಶ್ಚಿರುಃ || ೩ ||

ದ್ವಂದ್ವಜೇದ್ವಂದ್ವಜಂರೂಪಂಸರ್ವಜೇಸರ್ವಲಕ್ಷಣಂ ||

ಬಾಲಕರುಗಳಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ ರೋಗಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. -ವಾತಪ್ರಕೋಪ
ನಿಂದ ದೂಷಿತವಾದ ಸ್ತನ್ಯವನ್ನು ಕುಡಿಯುವ ಮಗುವಿಗೆ ವಾತವ್ಯಾಧಿಗಳೆಲ್ಲಾ
ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ, ಧ್ವನಿ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗುತ್ತದೆ, ಮೈ ಕೈಯೈಲ್ಲಾ ಕೃಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ
ಮಲ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರಗಳು ಬದ್ಧವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ ಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ
ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವ ಮೊಲೆಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯುವ ಮಗುವಿನ ಮೈ ಸದಾ ಬೆವರು
ತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಭೇದಿಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕಾಮಾಲೆ ಮೊದಲಾದ ಪಿತ್ತ ಸಂಬಂಧವಾದ
ರೋಗಗಳಿಂದ ನರಳುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿರುತ್ತದೆ, ಸದಾ
ಮೈ ಮುಟ್ಟಿ ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಜ್ವರ ಬಂದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಕಫಪ್ರಕೋಪದಿಂದ
ದೂಷಿತವಾದ ಸ್ತನ್ಯವನ್ನು ಪಾನಮಾಡತಕ್ಕ ಮಗುವು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಜೊಲ್ಲು
ಸುರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ರೋಗಗಳಿರುತ್ತವೆ, ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಮತ್ತ
ವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ವಾಂತಿಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ ಕಣ್ಣು ಮತ್ತು ಮುಖ ಸದಾ
ಬಾತಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ದೋಷಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ದುಷ್ಟವಾದ ಸ್ತನ್ಯವನ್ನು ಪಾನ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಗುವಿನಲ್ಲಿ ಆಯಾರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷ
ಗಳಿಂದಲೂ ದುಷ್ಟವಾದ ಸ್ತನ್ಯಪಾನದಿಂದ ತ್ರಿದೋಷ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಮಗುವಿನಲ್ಲಿ
ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಶಿಶೋಸ್ತೀವ್ರಾಮತೀವ್ರಾಂಚರೋದನಾಲ್ಪಕ್ಷಯೇದ್ವುಜಂ || ೪ ||
 ಸಯಂಸ್ಪೃಶೇದ್ಭೃಶಂದೇಶಂಯತ್ರಚಸ್ಪರ್ಶನಾಕ್ಷಮಃ ||
 ತತ್ರವಿದ್ಯಾದ್ವುಜಂಮೂರ್ಛಿರುಜಂಚಾಕ್ಷಿನಿಮೀಲನಾತ್ || ೫ ||
 ಕೋಷ್ಠೇವಿಬಂಧವಮಥುಸ್ತನದಂಶಾಂತ್ರಕೂಜನೈಃ ||
 ಆಧ್ಮಾನಘ್ನನಮನಜಠರೋನ್ನಮನೈರಪಿ || ೬ ||
 ಬಸ್ತೌಗುಹ್ಯೇಚವಿಣ್ಮುತ್ರಸಂಗೋತ್ತ್ರಾಸಾಂತ್ರಕೂಜನೈಃ ||
 ಸ್ತೋತಾಂಸ್ಯಂಗಾನಿಸಂಧೀಂಶ್ಚಪಶ್ಯೇದ್ವತ್ಸಾ
 ನ್ಮುಹುರ್ಮುಹುಃ || ೭ ||

ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿರುವ ರೋಗಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಅಳುವಿಕೆಯಿಂದಲೇ ಗೊತ್ತುಹಚ್ಚಬೇಕು ಅಂದರೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ವೇದನೆಯಿದೆಯೆಂದೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ವೇದನೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಗುವು ಶರೀರದ ಯಾವಭಾಗನ್ನು ಪದೇಪದೇ ಮುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದೋ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮುಟ್ಟಿದಲ್ಲಿ ತಡೆಯಲಾರದೆ ಅಳುವುದೋ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಅದಕ್ಕೆ ವೇದನೆಯಿದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು ಮಗ ವಿಗೆ ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಬಾಧಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಆಗದಿರುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ವಮನವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಸ್ತನ್ಯಪಾನ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ ತಾಯಿಯ ಮೊಲೆಯನ್ನೆ ಕಚ್ಚುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕರುಳು ಕೂಗುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಬೆನ್ನು ಕುಗ್ಗುಹಿಡಿದಿರುವುದು. ಹೊಟ್ಟೆ ಉಬ್ಬರಿಸಿರುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಮಗುವಿನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವೇದನೆಯಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಲಮೂತ್ರಗಳು ತಡದುಹೋಗಿ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕರುಳು ಕೂಗುತ್ತಲಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೇದನೆಯಿದೆ ಎಂಬ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಕ್ಕಳ ಅವಯವಗಳನ್ನು, ನಾಡಿಯನ್ನು, ಸಂಧಿಸ್ಥಾನಗಳ್ಳು ಅಂದರೆ ಕೀಲುಗಳನ್ನು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಪರೀಕ್ಷಿಸಬೇಕು.

ಕುಕೂಣಕಃಕ್ಷೀರದೋಷಾಚ್ಛಿಶೂನಾಮಕ್ಷಿವತ್ರ್ಫನಿ ||
 ಜಾಯತೇತೇನತನ್ನೇತ್ರಂಕಂಡುರಂಚಸ್ರವೇನ್ಮುಹುಃ || ೮ ||
 ಶಿಶುಃಕುರ್ಯಾಲ್ಲಲಾಟಾಕ್ಷಿಕೂಟಿನಾಸಾವಘರ್ಷಣಂ ||
 ಶಕ್ತೋನಾರ್ಕಪ್ರಭಾಂದ್ರಷ್ಟುಂನನತ್ಕ್ರೋದ್ಮೀಲನಕ್ಷಮಃ || ೯ ||

ಕುಕೂಣಕವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಬರುವ ನೇತ್ರರೋಗ. ಈ ರೋಗವು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತಾಯಿಯರ ಹಾಲಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೋಷದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ

ಈ ರೋಗಯುಕ್ತವಾದ ಮಗುವಿನ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೆನೆ ಬರುತ್ತದೆ, ನೀರು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಮಗುವು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಣೆ ಕಣ್ಣು ಮೂಗು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ತಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಣ್ಣು ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬೆಳಕನ್ನು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ನೋಡಲಾರದೆ ಹೋಗುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ.

ಮಾತುಃ ಕುಮಾರೋಗಭಿಷ್ಣಾಸ್ತನ್ಯಂಪ್ರಾಯಃ ಪಿಬನ್ನ ಪಿ ||

ಕಾಸಾಗ್ನಿ ಸಾದನಮಥುತಂದ್ರಾ ಕಾಶ್ಯಾರುಚಿಭ್ರಮೈಃ || ೧೦ ||

ಯುಜ್ಯತೇಕೋಷ್ಠವೃದ್ಧ್ಯಾ ಚತಮಾಹುಃ ಪರಿಗರ್ಭಿಕಂ ||

ರೋಗಂ ಪರಿಭವಾಖ್ಯಂ ಚಯುಂಜ್ಯಾತ್ ತತ್ರಾಗ್ನಿ ದೀಪನಂ || ೧೧ ||

ಮಗುವು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ತಾಯಿಯ ಮೊಲೆಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಕೆಮ್ಮು, ಅಗ್ನಿಮಾಂಧ್ಯ, ವಮನ, ತೂಕಡಿಕೆ, ಕೈಕಾಲು ಕೈಶವಾಗುವುದು, ಅರುಚಿ ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣ, ಕೋಷ್ಠವೃದ್ಧಿ ಅಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಗೆಡ್ಡೆ ಬರುವುದು ಇಂತಹ ವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಪರಿಗರ್ಭಿಕ, ಪರಿಭವ ಎಂಬದಾಗಿ ಎರಡು ಹೆಸರು ಅಗ್ನಿದೀಪನಾಪಧವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು

ತಾಲುಮಾಂಸೇಕಃ ಕ್ರುದ್ಧಃ ಕುರುತೇ ತಾಲುಕಂಟಕಂ ||

ತೇನ ತಾಲುಪ್ರದೇಶಸ್ಯ ನಿನ್ನು ತಾಮೂರ್ಧ್ವಜಾಯತೇ || ೧೨ ||

ತಾಲುಪಾತಸ್ತನದ್ವೇಷಃ ಕೃಚ್ಛ್ರಾ ತ್ಪಾನಂ ಶಕ್ಯದ್ಧ್ರವಂ ||

ತ್ಯದಕ್ಷಿಣಂ ಶಾಸ್ತ್ರಜಾಃ ಕ್ರೋಧಾವಾಧುರ್ವಹತಾನಮಿಃ || ೧೩ ||

ಮಗುವಿನ ದವಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಫವು ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದವಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸದಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳಿನಹಾಗೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ವ್ರಣಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ದವಡೆ ಗುಂಡಿ ಬಿದ್ದಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಾಲುಪಾತನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ತನ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷ ಮೊಲೆಕುಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಮಲ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನೀರಾಗಿರುವುದು, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಕಣ್ಣು ಗಂಟಲು ಬಾಯಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಥೆ ಮಗುವಿನ ಕಂಠಭಾಗವು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕೇನೇ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ವಿಸರ್ಪಸ್ತು ಶಿಶೋಃ ಪ್ರಾಣನಾಶನೋ ಬಸ್ತಿ ಶೀರ್ಷಜಃ ||

ಪದ್ಮವರ್ಣೋ ಮಹಾಪದ್ಮನಾಮಾದೋಷತ್ರಯೋದ್ಭವಃ || ೧೪ ||

ಶಂಖಾಭ್ಯಾಂ ಹೃದಯಂ ಯಾತಿ ಹೃದಯಾದ್ಧಾಗು ದಂ ಪ್ರಜೇತ್ ||

ಕ್ಷುದ್ರರೋಗೇ ಚ ಕಥಿತೇ ತ್ಯಜಗಲ್ಲ ಪಿಪೂತನೇ || ೧೫ ||

ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮೂತ್ರಾಶಯದ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ ತಲೆಯಮೇಲಾಗಲಿ ಬರ ತಕ್ಕ ಒಂದುಬಗೆಯ ವಿಸರ್ಪಗಳೆಂಬ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಕೇವಲ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಕಮಲದ ಹುವ್ವಿನ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಇವು ತಲೆಯಿಂದ ಶಂಖು ವೆಂಬ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹೃದಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಗುದ ದ್ವಾರದವರಿಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ, ಅಜಗಲ್ಲಿ, ಅಹಿಪೂತನ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳ ರೋಗಗಳು. ಕ್ಷುದ್ರರೋಗ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಜ್ವರಾದ್ಯಾನ್ಯಾಧಯಸ್ಸರ್ವೇನುಹಾಂತೋಯೇಪುರೇರಿತಾಃ ||

ಬಾಲದೇಹೇಹಿತೇತದ್ವದ್ವಿಜ್ಞೇಯಾಃಕುಶಲೈಃಸ್ವದಾ || ೧೬ ||

ಜ್ವರ ಅತಿಸಾರ ನೊದಲಾದ ರೋಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೇ ಕುಶಲನಾದ ವೈದ್ಯನು ಮಕ್ಕಳ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಕ್ಷಣಾದುದ್ವಿಜತೇಬಾಲಃಕ್ಷಣಾತ್ರಸ್ಯತಿರೋದಿತಿ ||

ನಖೈರ್ದಂತೈರ್ದಾರಯತಿಥಾತ್ರೀಮಾತ್ಮಾನಮೇವಚ || ೧೭ ||

ಲೂಘ್ವಾಂನಿರೀಕ್ಷತೇದಂತಾನ್ಪಾದೇತ್ಕೂಜತಿಜ್ಯಂಭತೇ ||

ಭ್ರುನಾಕ್ಷಿಪತಿದಂತೋಷ್ಯಂಫೇನಂವಮತಿಚಾಸಕ್ಯತ್ || ೧೮ ||

ಕ್ಷ್ಣಾನೋತಿನಿಶಿಜಾಗರ್ತಿಶೂನಾಕ್ಷೋಭಿನ್ನವಿಟ್ಸ್ವರಃ ||

ಮಾಂಸಶೋಣಿತಗಂಧಿಶ್ಚನಚಾಶ್ಚಾತಿಯಥಾಪುರಾ || ೧೯ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಂಗ್ರಹಜುಷ್ಪಾನಾಂಲಕ್ಷಣಂಸಮುದಾಹೃತಂ ||

ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಗ್ರಹಚೇಷ್ಟೆ ಎಂಬದಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರವುಂಟು. ಅದನ್ನೂ ವೈದ್ಯರು ಬಾಲರೋಗದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಲಕ್ಷಣ ಗಳೇನೆಂದರೆ ಗ್ರಹಚೇಷ್ಟೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ಬಾಲಕನು ಒಂದುಕ್ಷಣ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಾನೆ, ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆದರಿ ನಡುಗುತ್ತಾನೆ, ಆಳುತ್ತಾನೆ, ಎತ್ತಿಕೊಂಡವರನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಪರಚಿವುದು, ಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುವುದು, ತನ್ನ ಮೈಯ್ಯನ್ನೇ ಪರಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕಾಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಮೇಲಕ್ಕೆ ನೋಡುವುದು, ಹಲ್ಲು ಕಡಿಯುವುದು, ಕಿರಕಲ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಗುವುದು, ಆಕಳಿಸುವುದು, ಹುಬ್ಬನ್ನು ಹಾರಿಸುವುದು, ಹಲ್ಲು ಮತ್ತು ತುಟಿಗಳನ್ನು ನಚಗಿಸುವುದು, ಬಾಯಿನಲ್ಲಿ ನೊರೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದು, ಬಡವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ರಾತ್ರಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಕಣ್ಣು ಬಾತುಹೋಗು ವುದು, ಭೇದಿಯಾಗುವುದು, ಧ್ವನಿ ಒಡೆದು ಹೋಗುವುದು, ಮಗುವಿನ ಬಾಯಲ್ಲಿ

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಹ ಮಾಂಸ ಮತ್ತು ರಕ್ತಗಳ ವಾಸನೆಯಿರುವುದು, ಊಟವನ್ನು
ಮೊದಲಿನಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು

ಏಕನೇತ್ರಸ್ಯ ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಸ್ರಾವಃ ಸ್ಪಂದನಕಂಪನಂ || ೨೦ ||

ಉಧ್ವ್ಯಂ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ನಿರೀಕ್ಷೇತ ವಕ್ತ್ರಾ ಸ್ಥೋರಕ್ತಗಂಧಿಕಃ ||

ದಂತಾನ್ ಬಾದತಿ ವಿತ್ರಸ್ತಃ ಸ್ತನ್ಯಂ ನೈವಾಭಿನಂದತಿ || ೨೧ ||

ಸ್ಪಂದಗ್ರಹಗೃಹೀತಾನಾಂ ರೋದನಂ ಚಾಲ್ಪಮೇವ ಚ ||

ಸ್ಪಂದಗ್ರಹವೆಂಬ ಬಾಲಗ್ರಹಪೀಡಿತವಾದ ಮಗುವಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ
ಒಂದು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು; ಆ ಭಾಗದ ಶರೀರವು ಯಾವಾಗ್ಯೂ
ನಡುಗುವುದು; ಒಂದೊಂದು ಬಾರಿ ನಡುಗುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಮೇಲಕ್ಕೆ
ನೋಡುತ್ತಿರುವುದು; ಮುಖವು ಒಂದು ಕಡೆಗೆ ಸೊಟ್ಟಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಮೈಯ
ಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ರಕ್ತದ ವಾಸನೆಯಿರುತ್ತದೆ, ಹಲ್ಲು ಕಡಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಗಾಬರಿಯಾಗಿರು
ವುದು ಮೊಲೆಯನ್ನು ಉಣ್ಣದೆ ದ್ವೇಷಿಸುವುದು, ಸ್ತಲ್ಪಸ್ತಲ್ಪವೇ ಆಳುವುದು,
ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು

ನಷ್ಟಸಂಗೋವಮೇತ್ಫೇನಂ ಸಂಜ್ಞಾನಾ ನತಿರೋದಿತಿ ||

ಪ್ರಾಯಶೋಕತಗಂಧಿತ್ವಂ ಸ್ಥಂದಾಪಸ್ಮಾರಲಕ್ಷಣಂ || ೨೨ ||

ಸ್ಥಂದವೆಂಬ ಗ್ರಹದ ಭಾಘೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅಪಸ್ಮಾರ ರೋಗದಲ್ಲಿ
ಜ್ಞಾನತಪ್ಪಿದಾಗ್ಗೆ ಬಾಯಲ್ಲಿ ನೊದಲೆ ಸುರಿಸುವುದು, ಜ್ಞಾನಬಂದಮೇಲೆ ಆಳುವುದು
ದೇಹದಲ್ಲಿ ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಮಾಂಸದ ವಾಸನೆಗಳು ಅತಿಯಾಗಿರುವುದು, ಇವು
ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಸ್ರಸ್ತಾಂಗೋ ಭಯ ಚ ಕಿತೋ ವಿಹಂಗಗಂಧಿಸ್ಸಾ ಸ್ರಾವವ್ರಣ

ಪರಿಪೀಡಿತಸ್ಸಮಂತಾತ್ ||

ಸ್ಥೋಟ್ಟಿತ್ವಪ್ರಚಿತತನುಸ್ಸದಾಹಸಾ ಕೈರ್ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಭವತಿ ಶಿಶುಃ

ಕ್ಷತಶ್ಶಕುನ್ಯಾ || ೨೩ ||

ಶಕುನಿಗ್ರಹ ಭಾದೆಯಿರುವ ಮಗುವಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನೆಂದರೆ, ಮಗುವು
ಅವಯವಗಳು ಕಳಚಿಬಿದ್ದಂತೆ ಸಂಕಟ ಪಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಭಯ
ಪಟ್ಟಂತೆ ಗಾಬರಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಮಗುವಿನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ವಾಸನೆ
ಯಿರುತ್ತದೆ, ಮೈಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಗುಳ್ಳೆಗಳಿದ್ದು ಒಡೆದು ವ್ರಣವಾಗಿ ತೊಂದರೆಯಾ

ಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳಿದ್ದು ಅತಿಯಾಗಿ ಉರಿಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆಬರುವುದು ಅದರಿಂದತೊಂದರಿಯಾಗುವುದು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ

ವ್ರಣೈಸ್ಫೋಟೈತ್ತಿತಂಗಾತ್ರಂಪಂಕಗಂಧಂಸ್ರವೇದಸ್ಯಕ್ ||
 ಭಿನ್ನವರ್ಜಾಜ್ವರೀದಾಹೀರೇವತೀಗ್ರಹಲಕ್ಷಣಂ || ೨೪ ||
 ಅತೀಸಾರೋಜ್ವರಸ್ತೃಷ್ಣಾತಿರ್ಮಕ್ಪ್ರೇಕ್ಷಣರೋದನಂ ||
 ನಷ್ಟನಿದ್ರಸ್ತಥೋದ್ವಿಗ್ನೋಗ್ರಸ್ತಃಪೂತನಯಾಶಿಕುಃ || ೨೫ ||
 ಛರ್ದಿಃಕಾಸೋಜ್ವರಸ್ತೃಷ್ಣಾವಸಾಗಂಧೋತಿರೋದನಂ ||
 ಸ್ತನ್ಯದ್ವೇಷೋತಿಸಾರಕ್ತಾಂಧಪೂತನಯಾಭವೇತ್ || ೨೬ ||
 ವೇಪತೇಕಾಸತೇಕ್ಷೇಣೋನೇತ್ರರೋಗೋವಿಗಂಧಿತಾ ||
 ಛರ್ದ್ಯತೀಸಾರಂಕ್ತಶ್ಚಶೀತಪೂತನಯಾಶಿಕುಃ || ೨೭ ||
 ಪ್ರಸನ್ನವರ್ಣವದನಾಶಿರಾಭಿರಭಿಸಂವೃತಃ ||
 ಮೂತ್ರಗಂಧೀಚಬಹ್ವಾಶೀಮುಖಮುಂಡತಿಕಾಗ್ರಹೀ || ೨೮ ||
 ಛರ್ದಿಸ್ತಂದನಕಂಠಾಸ್ಯರೋಷಮೂರ್ಛಾವಿಗಂಧಿತಾ ||
 ಊರ್ಧ್ವಂಪಶ್ಯೇದ್ಧ ಶೇದ್ಧಂತಾನ್ ನೈಗಮೇಯಾ
 ಗ್ರಹಂವದೇತ್ || ೨೯ ||

ಮಗುವಿಗೆ ರೇವತಿ ಗ್ರಹಬಾಧೆಯು ಟಾದರೆ ಮೈಲೆಲ್ಲಾ ವ್ರಣಗಳು ಗುಳ್ಳೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಕೆಸರಿನ ವಾಸನೆಯು ರಕ್ತವು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಭೇದಿಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಜ್ವರ ಮತ್ತು ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಮಗುವಿಗೆ ಪೂತನ ಎಂಬ ಗ್ರಹದ ಬಾಧೆಯಾದರೆ ಅತಿಸಾರ, ಜ್ವರ, ಅತಿಯಾದಬಾಯಾರಿಕೆ, ಅದ್ದಡ್ಡಲಾಗಿ ನೋಡುವುದು, ಆಳುವುದು, ನಿಶ್ವೇದವಿಲ್ಲ, ವ್ಯಥೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಇರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಅಂಧಪೂತನ ಎಂಬ ಗ್ರಹಬಾಧೆಯಾದರೆ ವಾಂತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಜ್ವರ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಮೈಯೈಲ್ಲಾ ಮಾಂಸದ ವಾಸನೆ, ಅತಿಯಾಗಿ ಆಳೋಣ, ಸ್ತನ್ಯ ಪಾನಮಾಡದಿರುವುದು, ಅತಿಸಾರ, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಶೀತಪೂತನಾ ಎಂಬ ಗ್ರಹದ ಬಾಧೆಯಾದರೆ ಮಗುವು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನಡುಗುತ್ತಿರುವುದು, ಕೆಮ್ಮು, ಕ್ಷಯಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು, ನೇತ್ರ ರೋಗಗಳಿಂದ ತೊಂದರಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಮೈಯೈಲ್ಲಾ ದುರ್ವಾಸನೆಯಾಗಿರುವುದು, ವಮನ, ಅತಿಸಾರ ಇವುಗಳು ಇರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಮುಖಮುಂಡತಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಹಬಾಧೆಯು ಟಾದರೆ ದೇಹದ ಬಣ್ಣ ಮತ್ತು ಮುಖಸಹ ಗೆಲುವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ, ಮುಖದ ಮೇಲೆ ನರಗಳು ಎದ್ದುಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ,

ಮೈಯ್ಯೆಲಾ ಮೂತ್ರದ ವಾಸನೆ ಸುತ್ರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ, ಊಟದಲ್ಲಿ ಮಿತಿ ಯಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು. ನೈಗಮೇಯವೆಂಬ ಗ್ರಹಬಾಧೆಯುಂಟಾದರೆ ವಾಂತಿ ಮೈನಡುಕ, ಗಂಟಲು ಮತ್ತು ಬಾಯಿಸಹಾ ಒಣಗುವುದು. ಮೂರ್ಛೆ, ಮೈದುರ್ವಾಸನೆ, ಊರ್ಧ್ವದೃಷ್ಟಿ, ಹಲ್ಲನ್ನು ಕಡಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾಲರೋಗ ನಿಧಾನ ಸಮಾಪ್ತಿ

ವಿಷನಿಧಾನ-

ಸ್ಥಾವರಂಜಂಗಮಂಚೈವದ್ವಿವಿಧಂವಿಷಮುಚ್ಯತೇ ||

ಮೂಲಾದ್ಯಾತ್ಮಕಮಾದ್ಯಂಸ್ಯಾತ್ಮರಂಸರ್ಪಾದಿಸಂಭವಂ || ೧ ||

ವಿಷರೋಗ ನಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.- ವಿಷವು ಸ್ಥಾವರವಿಷ, ಜಂಗಮ ವಿಷ ಎಂಬದಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಇಂತಹ ವಿಷಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ರೋಗಗಳಿಗೆ ವಿಷರೋಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ಥಾವರವಿಷವೆಂದರೆ ಮೂಲಿಕೆಗಳು, ಧಾತುಗಳು, ಇವುಗಳ ಸಮ್ಪಂಧವಾದ ವಿಷಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹತ್ತು ವಿಧ. (1) ಮೂಲ ಅಂದರೆ ಬೇರು. (2) ಪತ್ರ ಅಂದರೆ ಎಲೆ. (3) ಫಲ ಅಂದರೆ ಹೆಣ್ಣು ಕಾಯಿಗಳು. (4) ಪುಷ್ಪ ಅಂದರೆ ಹೂವು. (5) ತ್ವಕ್ ಅಂದರೆ ತೊಗಟೆ. (6) ಕ್ಷೇರ ಅಂದರೆ ಹಾಲು. (7) ಸಾರ ಅಂದರೆ ಮೂಲಿಕಾಸಾರ. (8) ನಿರ್ದ್ಯುಸ ಅಂದರೆ ಅಂಟು. (9) ಕಂದ ಅಂದರೆ ಗೆಡ್ಡೆ. (10) ಧಾತು ಅಂದರೆ ಖನಿಜವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ವಿಷ ಎಂಬದಾಗಿ, ಜಂಗಮ ವಿಷಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿ ಸಂಬಂಧಗಳಾದ ವಿಷಗಳು, ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹದಿನಾರು ವಿಧ. (1) ದೃಷ್ಟಿ ವಿಷ. (2) ಉಸಿರು. (3) ಕೋರೆಹಲ್ಲು. (4) ಉಗುರು. (5) ಮೂತ್ರ. (6) ಮಲ (7) ಶುಕ್ರ (8) ಜೊಲ್ಲು. (9) ಸ್ಪರ್ಶ ಅಂದರೆ ಮುಟ್ಟೋಣ. (10) ಬಾಯಿಂದ ಕಚ್ಚೋಣ. (11) ಪರ್ದಿತ ಅಂದರೆ ಅಪಾನವಾಯು. (12) ಗುದಾಸ್ಥಿ. (13) ಪಿತ್ತ. (14) ಶೂಕ. (15) ಶವ. (16) ಅರಾಳ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸ್ಥಾವರ ಮತ್ತು ಜಂಗಮ ವಿಷಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ರೋಗಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವಿಷರೋಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ನಿದ್ರಾಂತಂದ್ರಾಂಕ್ಲಮಂದಾಹಮಸಾಕಂಲೋಮಹರ್ಷಣಂ ||

ರೋಧಂಚೈವಾತಿಸಾರಂಚಜಂಗಮಂಕುರುತೇವಿಷಂ || ೨ ||

ಜಂಗಮವಿಷವೆಂಬ ವಿಷವರ್ಗಕ್ಕೆ ಶೇರಿದ ವಿಷದಿಂದಂಟಾಗುವ ರೋಗಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ, ತೂಕಡಿ, ಅಕಳಿಕೆ, ಬಳಲಿಕೆ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಅಜೀರ್ಣ, ಮೈ ಕೂದಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ಎದ್ದುಕೊಂಡಿರುವುದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶೋಭೆ ಬರುವುದು, ಅತಿಸಾರ, ಈ ರೋಗಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥಾವರಂಚಜ್ವರಂಹಿಕ್ಕಾಂದಂತಹರ್ಷಗಲಗ್ರಹಂ ||

ಫೇನಚ್ಛರ್ಧ್ಯರುಚಿಶ್ವಾಸಂಮೂರ್ಛಾಂಚಕುರುತೇವಿಷಂ || ೩ ||

ಸ್ಥಾವರ ವಿಷವರ್ಗಕ್ಕೆ ಶೇರಿದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಜ್ವರ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ದಂತಹರ್ಷವೆಂದರೆ ಹುಳಿಯನ್ನು ತಿಂದರೆ ಹಲ್ಲು ಸುಳ್ಳನ್ನು ವಂತೆ ಹಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸುಳ್ಳನ್ನುವುದು, ಗಂಟಲು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ನೋರೆಯಾಗಿ ವಾಂತಿಯಾಗುವುದು, ನಾಲಿಗೆ ರುಚಿ ತಪ್ಪಿಹೋಗಿರುವುದು, ಉರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ ಹೋರುವುದು, ಮೂರ್ಛೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ರೋಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ.

ಇಂಗಿತಜ್ಞೋಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಾಕ್ಷೇಷ್ವಾಮುಖವೈಕ್ಯತೈಃ ||

ಜಾನೀಯಾದ್ವಿಷದಾತಾರಮೇಭಿರ್ಲಿಂಗೈಶ್ಚ ಬುದ್ಧಿವಾನ್ || ೪ ||

ನದದಾತ್ಯುತ್ತರಂಪ್ರಸ್ಪೋವಿವಕ್ಷುಮೋಹಮೇತಿಚ ||

ಅಸಾರ್ಥಂಬಹುಸಂಕೀರ್ಣಂಭಾಷತೇಚಾಽಮೂಢವತ್ || ೫ ||

ಹಸತ್ಯಕಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಫುಟಿಯೇದಂಗುಲೀರ್ವಿಲಿಖೇನ್ಮಹೀ ||

ವೇಷಧುಶ್ಚಾಸ್ಥಭವತಿತ್ರಸ್ತಶ್ಚಾನೋನ್ಯಮೀಕ್ಷತೇ || ೬ ||

ವಿನರ್ಣವಕ್ತ್ರೋಧ್ಯಾಮಶ್ಚ ನಖೈಃಕಿಂಚಿಜ್ಞಿನತ್ಯಪಿ ||

ಆಲಭೇತಾಸನಂದೀನಃಕರೇಣಚಿಶಿರೋರುಹಂ || ೭ ||

ವರ್ತತೇವಿಪರೀತಶ್ಚವಿಷದಾತಾವಿಚೇತನಃ ||

ವಿಷವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.—ವಿಷದಾತೃವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಬೇಕಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರ ಮಾತು, ಜೀವಿಗಳು, ಮುಖವಿಕಾರ, ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯಿರಬೇಕು, ಅಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ವಿಷದಾತನನ್ನು ಗುರ್ತುಮಾಡಬಹುದು, ವಿಷದಾತೃವು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ ಒಂದೊಂದುಸಾರಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಪ್ಪಿಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವುಸಾರಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವುದು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವುಸಾರಿ ಗಲಿಬಲಿಯಾಗಿ ಒಂದುಬಗೆಯ ಹುಚ್ಚು ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವುದು ಹೀಗೆಲ್ಲಾ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಆಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ನಗುವುದು, ನಿರುತ್ತರನಾಗಿ ಕೈ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ತಿಕ್ಕಿ

ಕೊಳ್ಳುವುದು, ನಡುಗುವುದು, ಹೆದರಿ ಮುಖಮುಖ ನೋಡುವುದು, ಮುಖ ಕಾಂತಿಯು ಮಂಕಾಗುವುದು, ಉಗುರಿನಿಂದ ಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಮುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ ಹೇಳಿದರೆ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಕೂತುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಈ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಷದಾತ್ರವಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಉದ್ದೇಷ್ಯನಂಮೂಲವಿಷ್ಯಃ ಪ್ರಲಾಪೋಮೋಹವಿವಚಃ || ೮ ||
 ಜೃಂಭಣಂವೇಪನಂಶ್ವಾಸೋಜ್ಜ್ವಲಯಃ ಪತ್ರವಿಷೇಣತು ||
 ಮಷ್ಣಶೋಠಃ ಫಲವಿಷ್ಯದಾರ್ಹೋನ್ನದ್ವೇಷವಿವಚಃ || ೯ ||
 ಭವೇತ್ ಪುಷ್ಪವಿಷ್ಯತ್ಪರ್ಧಿರಾಧ್ಯಾನಂಶ್ವಾಸವಿವಚಃ ||
 ತ್ವಕ್ ಸಾರನಿರ್ಯಾಸವಿಷ್ಯರುಪಯುಕ್ತೈರ್ಭವಂತಿಹಿ || ೧೦ ||
 ಆಸ್ಯದಾರ್ಗಂಧ್ಯಸಾರುಷ್ಯತಿರೋರುಕ್ಯಫಸಂಸ್ರವಾಃ ||
 ಫೇನಾಗಮಾಃ ಪೀರವಿಷ್ಯವಿಢ್ಢೋದೋಗುರುಗಾತ್ರತಾ || ೧೧ ||
 ಹೃತ್ಪೀಡನಂ ಧಾತುವಿಷ್ಯಮೂರ್ಚಾರ್ಪದಾಹತ್ವತಾಲುನಿ ||
 ಸ್ವಾಯೇಣಕಾಲಘಾತೀನಿವಿಷಾಣ್ಯೇತಾನಿನಿರ್ದಿಶೇತ್ || ೧೨ ||

ವಿಷಭೇದದಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ತಿಂವನರಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.—ಕೆಲವು ಬೇರುಗಳು ವಿಷಸ್ವಭಾವದವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ವತ್ಸನಾಭಿಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದನ್ನು ತಿಂದರೆ ದೊಣ್ಣೆಯಿಂದ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಂತೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ನೋವು ವಡತಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಅಳುವುದು, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಜ್ಞಾನ ಹೋಗುವುದು ಆಕಳಿಕೆ, ನಡುಕ, ಉಬ್ಬಸ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಮೂಲಿಕೆಗಳ ಎಲೆಗಳು ವಿಷಸ್ವಭಾವದವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ತುರಚಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು, ಇಂತಹ ಪತ್ರವಿಷವನ್ನು ತಿಂದವರಿಗೆ ವ್ಯವಣಗಳು ಊದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಫಲಗಳೇ ವಿಷಸ್ವಭಾವದವಿರುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ಮೈಯ್ಯೂರಿ ಆನ್ನದ್ವೇಷ ಇವುಗಳಂಟಾಗುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಪುಷ್ಪಗಳು ವಿಷಸ್ವಭಾವದವಿರುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ವಮನ. ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರ, ಉಬ್ಬಸ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ತೊಗಟೆಗಳು, ಕೆಲವು ಹಗಿಲುಗಳು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಷಸ್ವಭಾವದವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ಬಾಯಿ ದುರ್ವಾಸನೆ, ಬಾಯಿ ಒಡೆದು ಒರಟಾಗುವುದು, ತಲೆನೋವು ಕಫವು ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಬಾಯಿಂದ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿಂದ ನೊರೆ ಸುರಿಯುವುದು, ಈ ದುರ್ಗುಣಗಳಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಹಾಲುಗಳು ವಿಷಸ್ವಭಾವದವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ಮಲಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಮೈಭಾರ, ಹೃದಯವೇದನೆ, ಈ ದುರ್ಗುಣಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಖನಿಜ ಪದಾರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ಮೂರ್ಛೆ, ದೆವಡೆಯಲ್ಲಿ ಉರಿ ಇವುಗಳಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ವಿಷಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾಲಾಂತರದಿಂದ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಕೊಂದುಹಾಕುತ್ತವೆ.

ಸದ್ಯಃಕ್ಷತಂಪಚ್ಯತೇಯಸ್ಯಜಂತೋಃಸ್ರವೇದ್ರಕ್ತಂಪಚ್ಯತೇ

ಚಾಪ್ಯಭೀಕ್ಷಂ ॥

ಕೃಷ್ಣಭೂತಂಕ್ಲಿನ್ನಮತ್ಯರ್ಥಪೂತಿಕ್ಷತಾನ್ಮಾಂಸಂಶೀರ್ಯತೇ

ಚಾಪಿಯಸ್ಯ ॥ ೧೩ ॥

ತೃಷ್ಣಾಮೂರ್ಛಾಜ್ವರದಾಹಾಚಯಸ್ಯದಿಗ್ಧಾಹತಂಪುರುಷಂ

ತಂವ್ಯವಸ್ಯೇತ್ ॥

ಲಿಂಗಾನ್ಯೇತಾನ್ಯೇವಕುರ್ಮಾದಮಿತ್ಯೈವ್ರಣೇವಿಷಂಯಸ್ಯದತ್ತಂ

ಪ್ರಮಾದಾತ್ ॥ ೧೪ ॥

ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಷವನ್ನು ಲೇಪಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರು ನಿಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವ್ರಣಚಿಕಿತ್ಸಕರು ಅಂತಹ ಶಸ್ತ್ರಗಳಿಂದೇನಾದರೂ ವ್ರಣಗಳು ಸಂಭವಿಸಿರಬಹುದೋ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಲೋಚ್ಯರಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ,—ವಿಷವನ್ನು ಸವರಿದ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಗಾಯವು ರಕ್ತ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಬಳಕೆ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಕೊಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಗಾಯವು ಕಪ್ಪಾಗಿ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ದ್ರವಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ದುರ್ವಾಸನೆ ಬರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಗಾಯದಿಂದ ಮಾಂಸವು ಕೊಳೆತು ಬೀಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾಗುತ್ತದೆ, ಇದರೊಟ್ಟಿಗೆ ವ್ರಣ ರೋಗಿಗೆ ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂರ್ಛೆಬರುವುದು, ಜ್ವರ, ಮೈಯ್ಯುರಿ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುತ್ತವೆ, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವ್ರಣವಿಷಲಿಪ್ತವಾದ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದಾದದ್ದೆಂತ ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಮೊದಲೇ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ವ್ರಣಗಳಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳಾದವರು ಯಾರಾದರೂ ವಿಷವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೂ ಅದರ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸಪೀತಂಗೃಹಧೂಮಾಭಂಪುರೀಷಂಯೋತಿಸಾರ್ಯತೇ ॥

ಫೇನಮುದ್ಧಮತೇಚಾಪಿವಿಷಸೀತಂತಮಾದಿಶೇತ್

॥ ೧೫ ॥

ಇಲ್ಲದಾದ ನೀರಿನಂತೆಯೂ ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಮಲವು ನೀರಾಗಿ ಪ್ರವತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಬಾಯಿನಿಂದ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ನೊಡಲೆ

ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬಂದರೆ ವಿಷವನ್ನು ಕುಡಿದಿದ್ದಾನೆಂದು ಗುರ್ತಿಸಬೇಕು.

ವಾತಪಿತ್ತಕಫಾತ್ಮಾನೋಭೋಗಿನುಂಡಲರಾಜಿಲಾಂ ||

ಯಥಾಕ್ರಮಂಸನಾಖ್ಯಾತಾದ್ವ್ಯಂತರಾದ್ವಂದ್ವರೂಪಿಣಂ || ೧೬ ||

ಈ ವರಿವಿಗೂ ಸ್ಥಾವರ ವಿಷವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಜಂಗಮ ವಿಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಜಂಗಮವಿಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕ್ರೂರತಮಗಳಾದ ಸರ್ಪವಿಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಸರ್ಪಗಳ ಜಾತಿಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭೋಗಿ, ಮಂಡಲ, ರಾಜಿಲ, ಎಂಬ ಪ್ರಧಾನತಮಗಳಾದ ಮೂರು ಸರ್ಪಜಾತಿಗಳುಂಟು ಇವು ಮೂರೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾತ, ಪಿತ್ತ, ಕಫಸ್ವಭಾವದವುಗಳು, ಅಂದರೆ ಭೋಗಿ ಎಂಬ ಸರ್ಪವಿಷದಿಂದ ವಾತವಿಕಾರಗಳೂ, ಮಂಡಲವೆಂಬ ಸರ್ಪವಿಷದಿಂದ ಪಿತ್ತ ವಿಕಾರಗಳೂ, ರಾಜಿಲವೆಂಬ ಸರ್ಪವಿಷದಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಮವಿಕಾರಗಳೂ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸರ್ಪಗಳ ಜಾತಿಸಾಂಕರ್ಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಸರ್ಪಗಳ ವಿಷದಿಂದ ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ,

ದಂಶೋಭೋಗಿಕೃತಃಕೃಷ್ಣಸ್ಪರ್ಶವಾತವಿಕಾರಕೃತ್ ||

ಪೀತೋಮಂಶಲಿಜಶ್ವೋಥೋಮೃದುಃಪಿತ್ತವಿಕಾರವಾನ್ || ೧೭ ||

ರಾಜಿಲೋತ್ಥೋಭನೇದ್ವಂಶಸ್ಥಿರಶೋಥಶ್ಚ ಪಿಚ್ಛಿಲಃ ||

ಪಾಂಡುಸ್ಥಿಗ್ಗೋತಿಸಾಂದ್ರಾಸೃಕ್ ಸರ್ವಶ್ಲೇಷ್ಮವಿಕಾರಕೃತ್ || ೧೮ ||

ಭೋಗಿ ಎಂಬಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸರ್ಪವು ಕಡಿದ ಘಾಯವು ಕವಣ್ಣಿಗಿರುತ್ತದೆ ಸಮಸ್ತ ವಿಧವಾದ ವಾತ ವಿಕಾರಗಳೂ ಈ ಸರ್ಪದಂಶದಿಂದಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂಡಲಿ ಎಂಬ ಸರ್ಪವು ಕಡಿಯೋಣದಿಂದಂಟಾಗುವ ಬಾಕು ಹಳದಿಯ ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಮೃದುವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ರಾಜಿಲವೆಂಬ ಸರ್ಪವು ಕಡಿದರೆ ಬಾಕುಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಜಿಗಟಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಗಿರುತ್ತದೆ, ಅದರಿಂದ ಹೊರಡುವ ರಕ್ತವು ಅತಿಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದರಿಂದ ಶ್ಲೇಷ್ಮಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯಗಳಾದ ವಿಕಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಅಶ್ವತ್ಥದೇವಾಯತನಶ್ಚಶಾನವಲ್ಮೀಕಸಂಧ್ಯಾಸುಚಿ

ತುಷ್ಪದೇಷು ||

ಯಾನೈಚದಷ್ಟಾಃ ಪರಿವರ್ಜನೀಯಾಃ ಪೇಶಿರಾಮುರ್ಮ

ಸುಯೇಚದಷ್ಟಾಃ || ೧೯ ||

ದರ್ವೀಕರಾಣಾಂವಿಷಮಾಶುಘಾತಿಸರ್ವಾಣಿಚೋಷ್ಣೇ

ದ್ವಿಗುಣೇಭವಂತಿ ||

ಸರ್ಪದಂಶದ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.-ಆಶ್ವತ್ಥದ ಕಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹಾವುಕಡಿದರೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಿದರೂ ಅಸಾಧ್ಯ, ಶ್ಮಶಾನ, ಹುತ್ತದ ಸಮೀಪ ಇತಹಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಭರಣಿನಕ್ಷತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಹ ಸರ್ಪಗಳು ಕಡಿದರೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಿಡಬೇಕು, ದರ್ವೀಕರವೆಂಬ ಉದ್ದವಾದ ಬಾಲವುಳ್ಳ ಜಾತಿಯ ಸರ್ಪದವಿವಿವವು ಬಹುಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆ, ಸಮಸ್ತವಾದ ಸರ್ಪಜಾತಿಯ ವಿಷಗಳೂ ಉಷ್ಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುಣ ವೇಗಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜೀರ್ಣಪಿತ್ತಾತಪಸೀಡಿತೇಷುಬಾಲೇಷುವೃದ್ಧೇಷುಬುಭುಕ್ಷಿ
ತೇಷು ||

ಕ್ಷೀಣಕ್ಷತೇನೇಹಿನಿಕುಷ್ಪಯುಕ್ತೇರಾಕ್ಷೇಬಲೇಗರ್ಭವತೀಷು
ಚಾಪಿ ||

ಅಜೀರ್ಣರೋಗಿಗಳು ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪವುಳ್ಳವರು, ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಬಳಲಿದೆವರು, ಹುಡುಗರು, ಮುದುಕರು, ಹಸಿವುಗೊಂಡವರು, ಕ್ಷಯಿಸಿ ಹೋದವರು, ಗಾಯಪಟ್ಟವರು, ಮೇಹ ರೋಗಿಗಳು, ಕುಷ್ಠ ರೋಗಿಗಳು, ರಾಕ್ಷದೇಹಿಗಳು, ಒಲಹೀನರು ಗರ್ಭಿಣೀಸ್ತ್ರೀಯರು, ಇವರುಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಷವೇಗವು ಬಹುಹೆಚ್ಚು.

ಶೀತಾಭಿರದ್ಧಿಶ್ಚನರೋಮಹರ್ಷೋವಿಷಾಭಿಭೂತಂಪರಿವರ್ಜ
ಯೇತ್ತಂ ||

ಜಿಹ್ವಂಮುಖಂಯಸ್ಯಚಕೇಶಶಾತೋನಾಸಾವಸಾದಶ್ಚ ಸಕಂಠ
ಭಂಗಃ || ೨೨ ||

ಕೃಷ್ಣಸ್ವರಕ್ತಶ್ಚಯಥುಶ್ಚದಂಶೇಹನ್ನೋಸ್ಥಿರತ್ವಂಚವಿವರ್ಜ
ನೀಯಃ ||

ನರ್ತಿರ್ಘನಾಯಸ್ಯನಿರೀತಿನಕ್ತ್ರಾದ್ರಕ್ತಂಸ್ರವೇದೂರ್ಧ್ವ
ಮಧಶ್ಚಯಸ್ಯ || ೨೩ ||

ದಂಷ್ಟ್ರಾನಿಸಾತಾಶ್ಚತುರಶ್ಚಯಸ್ಯತಂಚಾಪಿವೈದ್ಯಃ ಪರಿವರ್ಜ
ಯೇಚ್ಛ ||

ಉನ್ನತ್ತಮತ್ಯರ್ಥಮುಪದ್ರುತಂನಾಹೀನಸ್ವರಂನಾಪ್ಯಥವಾಪಿ
ವರ್ಣಂ || ೨೪ ||

ಸಾರಿಷ್ಟ್ರಮತ್ಯರ್ಥಮನೇಗಿಸಂಚಿಜ್ಞಾತ್ಮಾನರಂಕರ್ಮನತತ್ತ್ವ

ಕುರ್ಯಾತ್ ॥

ಹಾವಿನವಿಷವು ದೇಹದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಾಗ್ಯೆ ಮೈಮೇಲೆ ಕಣ್ಣೀರು ಎರಚಿ ದರೆ ಯಾರಿಗೆ ರೋಮಾಂಚಿತನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತವರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡದೆ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು. ಮತ್ತು ಮುಖವು ವಕ್ರವಾಗಿರುವುದು, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಳೆದಮಾತ್ರವೇ ಕೂದಲುಗಳು ಕಿತ್ತು ಬರುವುದು, ವಾಸನೆ ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಗುವುದು, ಗಂಟಲು ಕೆಟ್ಟು ಧ್ವನಿ ಬಿನ್ನವಾಗುವುದು, ಹಾವು ಕಡಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪಾದ ಮತ್ತು ರಕ್ತವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶೋಭೆಯು ಬಂದಿರುವುದು, ದವಡೆಗಳು ಬಂದಾಗಿ ಹಿಡಿದುಹೋಗುವುದು, ಈ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೂ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು, ಬತ್ತಿಯಹಾಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾದಜೊಲ್ಲು ಬಾಯಿಂದ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಉರ್ಧ್ವಾರ್ಧೋದ್ವಾರಗಳಿಂದ ರಕ್ತಸ್ರಾವವಾಗುತ್ತಿರುವುದು, ಹಾವು ಕಡಿದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊರೇಹಲ್ಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಗುರುತುಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಈ ದುರ್ಲಕ್ಷಣಗಳಿದ್ದರೂ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು. ಹಾವು ಕಡಿದು ಹುಚ್ಚುಹಿಡಿದಿರುವುದು, ಜ್ವರ, ಅತಿಸಾರಾದ್ಯುಪದ್ರವಗಳು ಅತಿಯಾಗಿ ಇರುವುದು, ಧ್ವನಿ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗಿರುವುದು, ದೇಹದ ಬಣ್ಣ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವುದು, ಮರಣಚಿಹ್ನೆಗಳು ತೋರುತ್ತಿರುವುದು, ಗಮನಾಗಮನ ಶಕ್ತಿಯು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಅಂತವರಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಬಾರದು.

ಜೀರ್ಣಂವಿಷಘ್ನಾಷಧಿಭಿರ್ಹತಂವಾದಾನಾಗ್ನಿನಾತಾತಪಶೋ

ಷಿತಂನಾ ॥ ೨೫ ॥

ಸ್ವಭಾವತೋವಾಗುಣವಿಪ್ರಹೀನಂವಿಷಂಹಿದೋಷೇವಿಷತಾಮು

ಪೈತಿ ॥

ವಿಷವು ದೋಷೇವಿಷತ್ವವನ್ನು ಅಂದರೆ ಶಕ್ತಿಹೀನವಿಷತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ - ವಿಷವು ವಿಷಪ್ರತಿಕೂಲಗಳಾದ ಔಷಧಿಗಳಿಂದ ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದು, ಅಂದರೆ ಕುಂಠಿತ ಶಕ್ತಿಕವಾಗುವುದು, ಕಾಡುಗಿಚ್ಚು, ಗಾಳಿ, ಬಿಸಲು ಇವುಗಳು ತಗಲೋಣದಿಂದ ಶೋಷಿಸಿಹೋಗಿ ಶಕ್ತಿಹೀನವಾಗುವುದು, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಕೆಲವು ವಿಷಗಳು ವಿಷಕ್ಕೆ ಇರಬೇಕಾದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವುದು, ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ವಿಷವು ದೋಷೇವಿಷತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ವೀರ್ಯೋಲ್ಪಭಾವಾನ್ನನಿಪಾತಯೇತ್ತತ್ ಕಫಾನ್ವಿತಂವರ್ಷ

ಗಣಾನುಬಂಧಿ || ೨೬ ||

ತೇನಾರ್ದಿತೋಭಿನ್ನಪುರೀಷವರ್ಣೋವೈಗಂಧ್ಯವೈರಸ್ಯಯುತಃ

ಸಿಪಾಸೀ ||

ಮೂರ್ಛಾಂಭ್ರಮಂಗದ್ಗದವಾಗ್ನಿಮಿಂಚಿವಿಚೇಷ್ಟಮಾನೋರತಿ

ಮಾಪ್ನುಯಾದ್ವಾ || ೨೭ ||

ಈ ದೂಷೀವಿಷವೆಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಮೇಲೆ ವಿಷವುಮಾಡಬಹುದಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.—ಈ ದೂಷೀವಿಷವು ಕುಂತಿಶಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಶಕ್ತಿಹೀನವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ, ಕಫಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅನೇಕ ವರುಷಗಳವರಿಗೂ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಿಂತೇಬಿಡುತ್ತದೆ, ಇದು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪಡಿಸತಕ್ಕ ತೊಂದರೆಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಅತಿಸಾರವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಶರೀರದ ವರ್ಣವು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಗೆಯ ದ ಗಂಧವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ನಾಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ರುಚಿ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತದೆ, ಬಾಯಾರಿಕೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂರ್ಛೆಬರುವುದಕ್ಕಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಮಣವೂ ತೋರುವುದುಂಟು, ಧ್ವನಿಯುಗದ್ಗದವಾಗುತ್ತದೆ, ವಮನ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಬುದ್ಧಿಭ್ರಂಶವಾದವನಂತೆ ಏನೇನೋ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದು, ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಸೌಖ್ಯವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೇನೇ ಇಲ್ಲ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಅಮಾಶಯಸ್ಥೇಕಫನಾತರೋಗೀಪಕ್ಷಾಶಯಸ್ಥೇಕಫಪಿತ್ತ

ರೋಗೀ ||

ಭವೇತ್ ಸಮುಧ್ವಸ್ತಶಿರೋರುಹಾಂಗೋವಿಲಾಸಪಕ್ಷಸ್ತುಯ

ಥಾವಿದಂಗೆ || ೨೮ ||

ಇನ್ನು ವಿಷವು ದೇಹದ ಯಾವಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೆ ಯಾವಯಾವ ವಿಕಾರವುಂಟಾಗುತ್ತದೆಂಬುವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.—ವಿಷವು ದೂಷೀವಿಷವೆಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನುಹೊಂದಿ ಅಮಾಶಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲೋಣದರಿಂದ ಕಫ ಮತ್ತು ವಾತ ಇವುಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ರೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ, ಅದೇ ವಿಷವು ಪಕ್ಷಾಶಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲೋಣದರಿಂದ ವಾತ ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ರೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಭವಿಸಬಹುದು,

ಮತ್ತು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೈಮೇಲೆ ಇರುವ ಕೂದಲುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉದುರಿಹೋಗಿ ರೆಕ್ಕೆ ಉದುರಿದ ಪಕ್ಷಿಯಂತೆ ಒಂದುಬಗೆಯ ವಿಕಾರ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಥಿತಂರಸಾದಿಷ್ಟಭವಾಯಥೋಕ್ತಾನ್ ಕರೋತಿಧಾತುಪ್ರಭವಾನ್ವಿ
ಕಾರಾನ್ ||

ಕೋಪಂಚಶೀತಾನಿಲದುರ್ದಿನೇಷುಯೂತ್ಯಾಶುಪೂರ್ವಂಶೃಣು
ತಸ್ಯರೋಪಂ || ೨೯ ||

ಇನ್ನು ದೂಷೀವಿಷವು ರಸಾದಿಸಪ್ತಧಾತುಗತವಾದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ತೊಂದರೆಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ದೂಷೀವಿಷವು ರಸಾದಿಧಾತುಗತವಾದಲ್ಲಿ ಸುಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ರದ್ಧೆ ಅಂದರೆ ಇನ್ನ, ವಿಲ್ಲದಿರೋಣ ಮೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, ಈ ವಿಷವು ಶೀತಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನೋಡ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ

ನಿದ್ರಾಗುರುತ್ವಂಚವಿಜ್ಯಂಭಣಂಚವಿಶ್ಲೇಷಹರ್ಷಾವಥವಾಂಗ
ಮರ್ಧಂ ||

ತತಃಕರೋತ್ಯನ್ನಮದಾವಿಸಾಕಾವರೋಚಕಂಮಂಡಲಕೋಶ
ಜನ್ಮ || ೩೦ ||

ಮಾಂಸಕ್ಷಯಂಸಾದಕರಪ್ರಶೋಭಂಮೂರ್ಛಾಂತಘಾಠದಿ
ಮಥಾತಿಸಾರಂ ||

ದೂಷೀವಿಷಂಶ್ವಾಸತ್ಯಷಾಜ್ವರಾಂಶ್ಚಕುರ್ಮಾತ್ರವೃದ್ಧಿಂಜಠರಸ್ಯ
ಚಾಪಿ || ೩೧ ||

ನಿದ್ರೆಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ತೂಕಡಿಕೆ, ಮೈಭಾರ, ಆಕಳಿಕೆ, ದೇಹವೆಲ್ಲಾ ಸಡಿಲವಿದ್ದು ಹೋಗುವುದು, ರೋಮಹರ್ಷವೆಂದರೆ ಯಾವಾಗ್ಯೂ ಕೂದಲು ನಿಗುರಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಮೈ ವಡತ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಮೊದಲು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಆ ಮೇಲೆ ಅನ್ನಮದವೆಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿಂದ ಕೂಡಲೇ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಮೈಕಬರುವುದು, ಅನ್ನ ಸರಿಯಾಗಿ ಜೀರ್ಣನಾಗುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಬಾಯಿ ರುಚಿ ಕಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು, ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಡಲಾಕಾರಗಳಾದ ಅಂದರೆ ದುಂಡುದುಂಡಾದ ಬೊಳ್ಳೆಗಳಾಗುವುದು, ಕ್ರಮೇಣ ಶರೀರಗತವಾದ ಮಾಂಸವು ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತ ಬರುವುದು, ಕೈ ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಕು

ಬರುವುದು, ಮೂರ್ಛೆಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು, ವಮನ ಅತಿಸಾರ
ವೆಂದರೆ ಭೇದಿ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಉಧ್ವಶ್ವಾಸ, ಜ್ವರ, ಕ್ರಮೇಣಜಠರವೃದ್ಧಿ
ಯಾಗೋಣ, ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಈ ದೂಷೀವಿಷವು ಧಾತುಗತವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಉನ್ಮಾದಮನ್ಯಜ್ವನಯೇತ್ತಥಾನ್ಯದಾನಾಹಮನ್ಯತ್ಕ್ಷಪ

ಯೇಚ್ಛಕುಕ್ರಂ ||

ಗಾದ್ಗದ್ಯಮನ್ಯಜ್ವನಯೇಚ್ಛಕುಷ್ಕಂತಾಂಸ್ತಾನ್ಮಿಕಾರಾಂಶ್ಚ

ಬಹುಪ್ರಕಾರಾನ್ || ೩೨ ||

ಕೆಲವು ವಿಷಗಳು ದೂಷೀವಿಷವನ್ನೆಗೆ ಬಂದು ಹುಟ್ಟುಹಿಡಿಯುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಮತ್ತೆಕೆಲವು ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ, ಇನ್ನೂಕೆಲವು
ಶುಕ್ರಧಾತುವನ್ನೇ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತವೆ, ಕೆಲವು ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ ಗದ್ದದ
ಸ್ವರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಮತ್ತೂಕೆಲವು ಕುಷ್ಪರೋಗವನ್ನುಹುಟ್ಟಿಸು
ತ್ತವೆ, ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟು
ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತವೆ.

ದೂಷಿತಂದೇಶಕಾಲಾನ್ಮದಿವಾಸ್ತಪ್ನೋರಭೀಕ್ಷಣಃ ||

ಯಸ್ಮಾತ್ಸಂದೂಷಯೇದ್ಧಾತೂನ್ತಸ್ಮಾದ್ಲೂಷೀ

ವಿಷಸ್ತುತಂ || ೩೩ ||

ಸಾಧ್ಯಮಾತ್ಮವತಸ್ಸದ್ಯೋಯಾಪ್ಯಸ್ಸಂವತ್ಸರೋತ್ಥಿತಃ ||

ದೂಷೀವಿಷಮಸಾಧ್ಯಂಸ್ಯಾತ್ಕ್ಷೇಣಸ್ಯಾಹಿತಸೇವಿನಃ || ೩೪ ||

ದೂಷೀವಿಷವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದೇಶವಿಶೇಷ
ಅಂದರೆ ವಿಷವನ್ನು ತಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶ, ಕಾಲ, ಮತ್ತು
ಆವನಭೋಜನ ಪದೇಪದೇ ಹಗಲು ನಿದ್ರೆಮಾಡೋಣ ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಧಾತು
ಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೆಡಿಸಿ ರೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ದೂಷೀವಿಷ
ವೆಂಬದಾಗಿ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ರೋಗಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯು ಚನ್ನಾಗಿದ್ದು ವಿಷವು
ದೇಹಗತವಾಗಿ ಕೊಂಚವೇ ದಿವಸವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಔಷಧೋಪಚಾರಗಳಿಂದ
ನಿವಾರಣಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇಹಗತವಾಗಿ ಒಂದುವರುಷ ಕಳೆದು
ಹೋಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಯಾಪ್ಯವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡು ಔಷಧೋಪಚಾರಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣ
ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೇಹವು ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ರೋಗಿಯು
ಅಪಥ್ಯವೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಔಷಧೋಪಚಾರಗಳಿಂದ ತಿದ್ದುವುದು
ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಸೌಭಾಗ್ಯಾರ್ಥಂ ಸ್ತ್ರೀಯಃ ಸ್ವೇದಂ ರಜೋ ನಾನಾಂಗಜಾನ್ಮಲಾನ್ ||
 ಶತ್ರುಪ್ರಯುಕ್ತಾಂಶ್ಚ ಗರಾನ್ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತ್ಯನ್ನಮಿಶ್ರಿತಾನ್ || ೩೫ ||
 ತೈಸ್ಸಾಸ್ತಾಂಧುಃ ಕೃತೋಲ್ಲಾಗ್ನಿರ್ಗರಶ್ಚಾಸ್ತೋಪಜಾಯತೇ ||
 ಮರ್ಮಪ್ರಥಮನಾಥ್ವಾನಂಹಸ್ತಯೋಶ್ಚೋಫಲಕ್ಷಣಂ || ೩೬ ||
 ಜಠರಂಗ್ರಹಣೇದೋಷೋಯಕ್ಷ್ಣಾಗುಲ್ಮಃ ಶ್ವಯೋಜ್ವರಃ ||
 ಏವಂವಿಧಸ್ಯ ಚಾನ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಾಧೇರ್ಲಿಂಗಾನಿದರ್ಶಯೇತ್ || ೩೭ ||

ಮದ್ದಿಕ್ಕುವುದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. ಹೆಂಗಸರು ದ್ರವ್ಯಶಯಿಂದ ಅಥವಾ ಇತರ ವಿಧವಾದ ಪ್ರತ್ಯಾಶೆಯಿಂದ ತಿನ್ನತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ವಿಷಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮೈ ಬೆವರು, ಯಾವುದಾದರೂ ಚೂರ್ಣ, ವಿಷಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ನಾನಾ ಅವಯವಸಂಭೂತಗಳಾದ ಮಲಗಳು, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕೃತ್ರಿಮ ವಿಷಗಳು ಇಂತವುಗಳನ್ನು ಮೋಸದಿಂದ ತಿನ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮದ್ದಿಕ್ಕುವುದೆಂದು ಷ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ವಿಷವು ದೇಹಗತವಾದರೆ ರೋಗಿಯ ದೇಹದಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಕ್ಷಯಿಸಿ ರೋಗಿಯು ಕ್ರಮೇಣ ಬೆಳ್ಳಗಾಗುತ್ತಾ ಬರುವುದು, ದೇಹವು ಕೃಶವಾಗುವುದು, ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಜೀರ್ಣಶಕ್ತಿ ಕುಂದುವುದು, ಹೀಗಾಗಿ ದೇಹಗತವಾದ ಆಹಾರವು ಜೀರ್ಣವಾಗದೇ ಅದೇ ವಿಷವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಮರ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಾಕುಬರುವುದು, ಹೊಟ್ಟೆಯುಬ್ಬರೆ, ಕೈ ಕಾಲುಗಳು ಊದುವುದು, ಉದರರೋಗ, ಭೇದಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು, ಕ್ರಮೇಣ ಕ್ಷಯ ರೋಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗುವುದು, ಗುಲ್ಮರೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ತೋರುವುದು, ಜ್ವರ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ರೋಗಗಳ ಚಿಹ್ನೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ.

ಯಸ್ಮಾಲ್ಲಗ್ನಿನಂತ್ಯಣಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಮುನೇಃ ಪ್ರಸ್ತೇದಬಿಂದವಃ ||

ತಸ್ಮಾಲ್ಲಗ್ನತಾಸ್ತು ಭಾಷಂತೇ ಸಂಖ್ಯಯಾ ತಾಶ್ಚ ಷೋಡಶ || ೩೮ ||

ಕೆಲವು ವಿಧ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಮೂಲಮೂಲಗಳು ಜೊಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ವಿಷಸ್ವಭಾವದವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, ಅಂತಹ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಲೂತಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:- ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ವಸಿಷ್ಠರ ಗಳಿಗೆ ಕಾಮಧೇನುವಿಗೋಸ್ಕರ ವಿವಾದ ಹುಟ್ಟಿದಾಗ್ಯೂ ಕೋಪಗೊಂಡ ವಸಿಷ್ಠರ ಹಣೆಯ ಬೆವರು ಧೇನುವಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಕುಯ್ದಿರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕುಲ್ಲಿನ

ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಆಗ್ನಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕ್ರಿಮಿಗಳಿಗೆ ಲೂತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವು ಹದಿನಾರು ವಿಧ.

ತಾಭಿದರ್ಷ್ಯೇದಂಶಕೋಠಃಪ್ರವೃತ್ತಿಃಕ್ಷತಜಸ್ಯಚ ||

ಜ್ವರೋದಾಹೋತಿಸಾರಶ್ಚ ಗದಾಸ್ಯುಶ್ಚ ತ್ರಿದೋಷಜಾಃ || ೩೯ ||

ಸಿಡಕಾವಿವಿಧಾಕಾರಾನುಂಡಲಾನಿಮಹಾಂಶಿಚ ||

ಶೂಢಾನುಹಾಂತೋಮೃದವೋರಕ್ತಾಶ್ಯಾವಾಶ್ಚ ಲಾಸ್ತಥಾ || ೪೦ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಂಸರ್ವಲೂತಾನಾಮೇತದ್ದಂಶಸ್ಯಲಕ್ಷಣಂ ||

ಲೂತಗಳೆಂಬ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಕಡಿಯೋಣದೆಂದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:-ಇವುಗಳು ಕಚ್ಚಿದಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದುರ್ವಾಸನೆ ಶೋರೋಣ, ಕಚ್ಚಿದ ಗಾಯದಿಂದ ರಕ್ತಸುಂಯೋಣ, ಜ್ವರ, ಮೈಯ್ಯರಿ, ಅತಿಸಾರವೆಂದರೆ ಭೇದಿ, ಇನ್ನೂ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ತ್ರಿದೋಷ ಜನ್ಯಗಳಾದ ಉಪದ್ರವಗಳು ಕಚ್ಚಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ ಬಕ್ಕೆಗಳು ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡ ಮಂಡಲಾಕಾರಗಳಾದ ವ್ರಣಗಳು ಕಚ್ಚಿದಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಮತ್ತು ಮೃದುವಾದ ಶೋಭಿ ಬರೋಣ, ಆ ಶೋಭಿಯು ಕೆಲವುನೇಳೆ ರಕ್ತವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೆಕೆಲವುನೇಳೆ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಅಲ್ಲಾಡುತ್ತಲೂ, ಇರುವುದು. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಲೂತಗಳು ಕಚ್ಚಿದವರಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ದಂಶಮಧ್ಯೇತುಯತ್ ಕೃಷ್ಣಂಶ್ಯಾವಂವಾಜಾಲಕಾಚಿತಂ || ೪೧ ||

ಉರ್ಧ್ವಾ ಕೃತಿರ್ಭೃಶಂಪಾಕಕ್ಷೇದಶೋಫಜ್ವರಾನ್ನಿತಂ ||

ದೋಷೀವಿಷಾಭಿಲೂತಾಭಿಸ್ತದ್ವಷ್ಟಮಿತಿನಿರ್ದಿಶೇತ್ || ೪೨ ||

ಕಚ್ಚಿದ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪದ್ರವಗಳನ್ನು ತೋರಿಸದೆ ಕೆಲವುಕಾಲ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ ಉಪದ್ರವ ಕೊಡುವ ವಿಷಗಳಿಗೆ ದೋಷೀವಿಷಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ದೋಷೀವಿಷಗಳುಳ್ಳ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಕಚ್ಚಿದ್ದನ್ನು ಗುರ್ತಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಕಚ್ಚಿದ ಗುರ್ತಿನ ನಡುವೆ ಕಪ್ಪುವರ್ಣವಾಗಲಿ ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಕಚ್ಚಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬಲೆಯ ಗುರ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಕಚ್ಚಿದ ಪ್ರದೇಶವು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಬ್ಬಿರುತ್ತದೆ, ಜಾಗ್ರತೆಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಒಂದುವಿಧವಾದ ದ್ರವವಿರುತ್ತದೆ, ಶೋಭಿ ಮತ್ತು ಜ್ವರಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ದೋಷೀ ವಿಷಗಳುಳ್ಳ ಕ್ರಿಮಿಗಳು ಕಚ್ಚಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶೋಭಃಶ್ವೇತಸ್ವಿತಾರಕ್ತಾಪೀತಾನಾಪಿಡಕಾಜ್ವರಃ ॥

ಸ್ರಾಣಾಂತಿಕಾಶ್ವಜಾಯಂತೇಶ್ವಾಸಹಿಕ್ವಾಶಿರೋಗ್ರಹಾಃ ॥ ೪೩ ॥

ಕೆಲವು ಬಗೆಯ ಲೂತಗಳು ಕಚ್ಚಿದರೆ ಕಚ್ಚಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕ ಶೋಭೆಯು ಬಿಳುಪಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಬಕ್ಕೆಗಳು ಬೆಳ್ಳಗೆ, ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವಾಗಿ, ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ, ಜ್ವರವಿರುತ್ತದೆ, ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಪಾಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಊರ್ಧ್ವಶ್ವಾಸ, ಬಿಕ್ಕಳಿಕೆ, ತಲೆ ಹಿಡಿದ ಹಾಗಾಗುವುದು, ಇಂತಹ ವ್ಯಾಧಿಗಳೆಲ್ಲ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

ಆದಂಶಾಚ್ಛೋಣಿತಂಸಾಂಡುಮಂಡಲಾನಿಜ್ವರೋರುಚಿಃ ॥

ಲೋನುಹರ್ಷಶ್ಚದಾಹಶ್ಚಾಪ್ಯಾಮುದೋಷೀವಿಷಾದಿಪೇ ॥ ೪೪ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಕಚ್ಚಿದ ವಿಷವು ದೂಷೀವಿಷದ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದಾದಲ್ಲಿ ಅದರ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಕಚ್ಚಿದ ಕೂಡಲೇ ಆ ಸ್ಥಳದಿಂದ ರಕ್ತವು ಸೋರುವುದು, ಶುಭ್ರಗಳಾದ ಮಂಡಲಾಕಾರಗಳಾದ ಬಕ್ಕೆಗಳೇಳುವುದು. ಜ್ವರ, ಅರುಚಿ, ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಕೂದಲುಗಳೆಲ್ಲಾ ನೆಟ್ಟಗಾಗುವುದು, ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಮೂರ್ಛಾಂಗಶೋಭವೈವರ್ಣ್ಯಕ್ಷೇದಶಬ್ದಾಶ್ರುತಿಜ್ವರಾಃ ॥

ಶಿರೋಗುರುತ್ವಂಲಾಲಾಸ್ಯಕ್ಛೇದಿಶ್ಚಾಸಾಧ್ಯಮೂಷಿಕೈಃ ॥ ೪೫ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಕಚ್ಚಿದ ವಿಷದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.—ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು, ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭೆ, ದೇಹದವರ್ಣ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು, ಶರೀರದಿಂದ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ದ್ರವವು ಹೊರಬೀಳುವುದು, ಅಂದರೆ ಜಡ್ಡು ಜಿನಗುವುದು, ಕೆವಿ ಕೇಳದೆ ಹೋಗುವುದು, ಜ್ವರ, ತಲೆಭಾರ, ಜೊಲ್ಲು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ರಕ್ತವು ವಮನವಾಗುವುದು, ಇವು ಅಸಾಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಕಾಷ್ಠ್ಯಂಶ್ಯಾವತ್ಪಮಥವಾನಾನಾವರ್ಣಶ್ಚಮೇವನಾ ॥

ನೋಹೋಥವರ್ಚಸೋಭೇದೋದಸ್ವೇಸ್ಯಾತ್ ಕೃಕಲಾಸಕೈಃ ॥ ೪೬ ॥

ಕೃಕಲಾಸವೆಂದರೆ ಹಾಳು ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವ ಹಲ್ಲಿಯ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅದರಹಾಗೆಯೇ ಇರುವ ಕೊಂಚ ದೊಡ್ಡದಾದ ಪ್ರಾಣಿ, ಅದು ಕಚ್ಚಿದಲ್ಲಿ ಕಚ್ಚಿದ ಪ್ರದೇಶವು ಕಪ್ಪುಗೂ ಹೊಗೆಯಬಣ್ಣಕ್ಕೂ ಅಥವಾ ನಾನಾವಿಧವಾದ

ಈ ಜೇನುಹುಳಗಳ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಗಿಕಾ ಎಂಬುದೊಂದು ಜಾತಿಯ ಹುಳವಿದೆ. ಅದು ಕಚ್ಚಿದರೆ ಪ್ರಾಣವೇ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಚತುಷ್ಟದ್ವಿಧ್ವಿಪದ್ವಿತ್ವನಖದಂತವಿಷಂಚಯತ್ ||

ಪ್ರಾಯತೇಪಚ್ಯತೇನಾಪಿಸ್ತವತಿಜ್ವರಯತ್ಕೃಪಿ

|| ೫೬ ||

ಹಿಂದೆ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿ ಅವುಗಳ ವಿಷದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು, ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.—ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚತುಷ್ಟಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ದ್ವಿಪಾದಪ್ರಾಣಿಗಳು ಇವುಗಳ ಹಲ್ಲು ಉಗುರು ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಷಗಳು ಸಂಪರ್ಕವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಉಂಟುಮಾಡಿ ಪಕ್ಷವಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದು ಸೋರುವುದು, ಜ್ವರ ವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು, ಇಂತಹ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಾಂತದೋಷಂಪ್ರಕೃತಿಸ್ಥಧಾತುಮನ್ಯಾಭಿಕಾಮಂ

ಸಮಮೂತ್ರನಿಟ್ಟಂ ||

ಪ್ರಸನ್ನವರ್ಣೇಂದ್ರಿಯಚಿತ್ತಚೇಷ್ಟಂನೈದೋವಗಚ್ಛೇ

ದವಿಷಂಮನುಷ್ಯಂ || ೫೭ ||

ವೈದ್ಯನು ರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷಸಂಪರ್ಕದೋಷ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಅಂತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಪ್ರಕುಪಿತಗಳಾದ ದೋಷಗಳು ಶಾಂತಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿರಬೇಕು, ಧಾತುಗಳು ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯನುಗುಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗಿರಬೇಕು, ಮೂತ್ರಗಳು ಸಮನಾಗಿ ವಿಸರ್ಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಬೇಕು, ದೇಹದ ಬಣ್ಣವು ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕು, ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪಾಟವ ಚನ್ನಾಗಿರಬೇಕು, ಮನಸ್ಸು ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ದೇಹದ ಚಲನವಲನಾದಿ ಬಾಹ್ಯಚೇಷ್ಟೆಗಳು ಅಂತರವಾದ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರ ಇವುಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರಬೇಕು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಂಡುಬಂದಲ್ಲಿ ರೋಗಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ ದೋಷವು ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

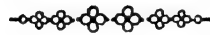
ದರ್ಶನಸ್ಪರ್ಶನಪ್ರಶ್ನೈಃ ಪರಿಕ್ಷಾತ್ರಿವಿಧಾನುತಾ ||

ವಯೋವರ್ಣಶರೀರಾಣಾಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ದರ್ಶನಾತ್ || ೫೮ ||

ರೋಗಿಯನ್ನು ಪರಿವೇಶಿಸಬೇಕಾದರೆ ಮೂರು ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳು, ರೋಗಿಯ ದೇಹಾದ್ಯಂತವನ್ನು ಮೂರು ಮೂತ್ರಗಳನ್ನು ನಾಲಿಗೆಯನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ

ನೋಡಿ ಅದರಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದಷ್ಟು ರೋಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆ ಮೇಲೆ ಸ್ವರ್ಶನವೆಂದರೆ ರೋಗಿಯನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಮುಟ್ಟನೋಡಿ ಅದರಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆ ಮೇಲೆ ರೋಗನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ವಯಸ್ಸು ದೇಹವರ್ಣ ಶರೀರದ ಬಲಾಬಲಗಳು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಪಾಟವ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ವಿಷಯಗಳಾಗಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಷನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತ.

-: ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ:-

ಜ್ವರೋತಿಸಾರೋಗ್ರಹಣೇಚಾರ್ಶೋಜೀರ್ಣಂವಿಸೂಚಿಕಾ ||
 ಅಲಸತ್ವವಿಲಂಬೀಚಕ್ರಿಮಿರುಕ್ಪಾಂಡುಕಾಮಲಾಃ || ೧ ||
 ಹಲೀಮಕಂರಕ್ತಪಿತ್ತಂ ರಾಜಯಕ್ಷ್ಣ್ವಾಲುರಾಃಕ್ಷತಂ ||
 ಕಾಸೋಹಿಕಾಃಕಾಠಶ್ವಾಸೈಃಸ್ವರಭೇದಸ್ತುರೋಚಕಃ || ೨ ||
 ಛರ್ದಿಸ್ತೃಷ್ಣಾ ಚಮೂರ್ಛಾದ್ಯಾರೋಗಾಃಪಾನಾತ್ಯಯಾದಯ ||
 ದಾಹೋನ್ನದಾವಪಶ್ಮಾರಾಕಥಿತೋಥಾನಿಲಾನುಯಃ || ೩ ||
 ಮಾತರಕ್ತಮೂರುಸ್ತಂಭಅಮನಾತೋಥತೂಲರುಕ್ ||
 ಪಕ್ತಿಜಂಶೂಲಮಾನಾಹಲುದಾವರ್ತೋಥಗುಲ್ಮರುಕ್ || ೪ ||
 ಹೃದ್ರೋಗೋಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರಂಚಮೂತ್ರಾಘಾತಸ್ತಥಾಶ್ಮರೀ ||
 ಪ್ರಮೇಹೋಮಧುಮೇಹಶ್ಚಪಿಡಕಾಶ್ಚಪ್ರಮೇಹಜಾಃ || ೫ ||
 ಮೇದಸ್ತಥೋದರಂಶೋಥೋವೃದ್ಧಿಶ್ಚಗಲಗಂಡಕಃ ||
 ಗಂಡಮೂಲಾಪಚೀಗ್ರಂಥಿರಬುದ್ಧಿಶ್ಚಪದಂತಥಾ || ೬ ||
 ವಿದ್ರಧಿವ್ರಣಶೋಥಾಚದ್ವಾವ್ರಣಾಭಗ್ನನಾಡಿಕೇ ||
 ಭಗಂದರೋಪದಂಶಾಚಶೂಕದೋಷಸ್ತುಗಾಮಯಃ || ೭ ||
 ಶೀತಪಿತ್ತಮುದರ್ದಶ್ಚಕೋಶಶ್ಚೈವಾಮ್ಲಪಿತ್ತಕಂ ||
 ವಿಸರ್ಪಶ್ಚಸವಿಸ್ಫೋಟಿಸ್ವರೋಮಾಂತ್ಯೋಮಸೂರಿಕಾಃ || ೮ ||
 ಕ್ಷುದ್ರಾಸ್ಯಕರ್ಣನಾಸಾಕ್ಷಿಶಿರಸ್ತ್ರೀಬಾಲಕಾಮಯಾಃ ||
 ವಿಷಂಚೇತ್ಯಮುದ್ಧಿಷ್ಟೋರುಗ್ವಿಗ್ವಿಶ್ಚಯಸಂಗ್ರಹಃ || ೯ ||

ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಅಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಭೇದಿಯಾಗಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ದಹತ್ಯಗ್ನಿರಿನಾದಾಚಭಿನತ್ತೀವೋರ್ಧ್ವಮಾಶುಚಿ ||

ವೃತ್ತಿ ಕಸ್ಯವಿಷಂಯಾತಿದಂಶೇಪಶ್ಚಾತ್ತತ್ವತಿಷ್ಠತಿ || ೪೭ ||

ದಷ್ಟೋಸಾಧ್ಯಶ್ಚಹೃದ್‌ಘ್ರಾಣರಸನೋಪಹತೋನರಃ ||

ಮಾಂಸೈಃ ಪತದ್ಧಿರತ್ಯರ್ಥಂನೇದನಾತೋಜಹಾತ್ಯಸೂನ್ || ೪೮ ||

ಜೀವನವಿಷಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.-ಜೀಳು ಕ್ವಚಿದರೆ ಮೊದಲು ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಟ್ಟಂತೆ ಉರಿಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ವಡತ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಹೃದಯಪ್ರದೇಶ, ಮೂಗು, ನಾಲಿಗೆ, ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೀಳು ಕುಟುಕಿ ತನ್ನವಿಷವು ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡತೆಂದರೆ ಆಗ್ನೇಯ ರೋಗಿಯ ಆಯಾಯ ಭಾಗದ ಮಾಂಸವೇ ಕಳಚಿಬಿದ್ದು ಹೋಗುವಷ್ಟು ಸಂಕಟ ವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ.

ನಿಸರ್ಪಃ ಶ್ವಯಂಭುತಾನ್ಮಲಂಜ್ವರಶ್ವರ್ಧಿರಥಾಪಿಚಿ ||

ಲಕ್ಷಣಂ ಕಣಭೈರ್ದೃಷ್ಟೇದಂಶಶ್ಚೈವಾವಸೀದತಿ || ೪೯ ||

ಕಣಭವೆಂದರೆ ಕಣಜವೆಂಬದಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಜೇನು ಹುಳದಂತಹ ಒಂದುಬಗೆಯ ಪ್ರಾಣಿ, ಅದು ಕಚ್ಚಿತೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಉರಿಬಳ್ಳಿಗಳೇಳುವುದು, ಶೋಭೆ ಬರುವುದು, ವಡತ ಬರುವುದು, ಜ್ವರ, ವಮನ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಂಟಾಗಿ ಕಚ್ಚಿರತಕ್ಕ ಭಾಗವು ಒಡೆದುಹೋದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತದೆ.

ಹೃಷ್ಯಲೋಮೋಚ್ಚಿಟಿಂಗೇನಸ್ತಬ್ಧಲಿಂಗೇ ಲಭ್ಯಶಾರ್ತಾಮಾನ್ ||

ದಷ್ಟಶ್ಶೀತೋದಕೇನೇವಸಿಕ್ತಾನ್ಯಂಗಾನಿಮನ್ಯತೇ || ೫೦ ||

ಉಚ್ಚಿಟಿಂಗವೆಂಬುವುದೊಂದು ಬಗೆಯ ವಿಷಜಂತು, ಅದು ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಅದರ ವಿಷವು ವ್ಯಾಪಿಸಿದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರೋಮಾಂಚವಾಗುವುದು, ದೇಹಾದ್ಯಂತವೂಸ್ತಬ್ಧವಾಗಿರುವುದು, ಶರೀರವೆಲ್ಲವೂ ತಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ನೆನೆಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹಾಗೆ ತಣ್ಣಗಾಗಿರುವುದು, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಏಕದಂಷ್ಟ್ರಾರ್ದಿತಶ್ಯಾನಸರುಜಸೀತಕಸ್ಸತ್ಯುಟ್ ||

ಛರ್ಧಿರ್ನಿದ್ರಾಚಸವಿಷೈರ್ಮಂಡೂಕೈರ್ದೃಷ್ಟಲಕ್ಷಣಂ || ೫೧ ||

ಮತ್ಸ್ಯಾಸ್ತು ಸವಿಷಾಃ ಕುರ್ಯುರ್ದಾಹಂ ಶೋಭಂರುಜಂತಥಾ ||

ಕಂಡೂಂ ಶೋಭಂಜ್ವರಂ ಮೂರ್ಛಾಂ ಸವಿಷಾಸ್ತು ಜಲೌಕಸಃ || ೫೨ ||

ವಿಷದೋಷವಿರುವ ಕವೈಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಒಂದೇ ಕೋರೆಹಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಚ್ಚುತ್ತವೆ. ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಾಕುಬರುತ್ತದೆ, ನೋವಿರುತ್ತದೆ, ಮನುಷ್ಯನು ಹಳದಿ ಬಣ್ಣವಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಮನ, ನಿದ್ರೆ ಇವುಗಳಿರುತ್ತವೆ, ಜಲಚರಗಳಾದ ಕೆಲವುಬಗೆಯ ವಿಷದವಿಾನುಗಳು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಕಚ್ಚಿ ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಮೈಬಾಕು. ಮೈನೋವು ಇವುಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ವಿಷಯುಕ್ತಗಳಾದ ಜಿಗಳೆಗಳು ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕಚ್ಚಿದರೆ ಮೈನೆನೆ, ಶೋಭೆ, ಜ್ವರ, ಮೂರ್ಛೆ ಇವುಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

ವಿದಾಹಂಶ್ಚಯಥಂತೋದಂಸ್ವೇದಂಚಿಗೃಹಗೋಧಿಕಾ ||

ದಂಶೇಸ್ವೇದಂರುಜಂದಾಹಂ ಕುರ್ಯೂತ್ ಶತಪವೀವಿಷಾ || ೫೩ ||

ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳಮೇಲೆ ಓಡಾಡುವ ಹಲ್ಲಿ ಎಂಬಪ್ರಾಣಿಯು ಕಚ್ಚಿದರೆ ಕಚ್ಚಿದಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಉರಿ, ಶೋಭೆ, ವ್ಯಥೆ, ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆವರು ತಿರೋಣ, ಇವು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಜರಿ ಎಂಬದಾಗಿ ರೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವ ಪ್ರಾಣಿಯು ಕಚ್ಚಿದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗ ಬೆವರುವುದು, ನೋಯುವುದು, ಉರಿಯುತ್ತಿರುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಣುತ್ತವೆ.

ಕಂಡೂಮಾನ್ಮಶಕೈರೀಷತ್ ಶೋಭಸ್ಯಾನ್ಮಂದನೇದನಃ ||

ಅಸಾಧ್ಯಕೀಟಿಸದೃಶಮಸಾಧ್ಯಂನುಶಕಕ್ಷತಂ || ೫೪ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಗಳಾದ ಸೊಳ್ಳೆಗಳು ಕಚ್ಚಿದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನೆನೆ, ಕೊಂಚಮಾತ್ರ ಬಾಕುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವೇದನೆಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ರೂರನಾದ ಕೆಲವುಜಾತಿಯ ಸೊಳ್ಳೆಗಳು ಕಚ್ಚಿದರೆ ತಡಿಯು ವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೇ ಆಗಬಿಡುತ್ತದೆ

ಸದ್ಯಃಪ್ರಸ್ರಾವಿಣೀಶ್ಯಾವಾಹಮೂರ್ಛಾಜ್ವರಾನ್ವಿತಾ ||

ಪಿಡಕಾಮಕ್ಷಿಕಾದಂಶೇತಾಸಾಂತುಸ್ಥಗಿಕಾಸುಹೃತ್ || ೫೫ ||

ಜೇನುಹುಳಕಚ್ಚಿ ವಿಷವೇರಿದರೆ ಕಚ್ಚಿದಭಾಗದಿಂದ ಒಂದುಬಗೆಯ ದ್ರವವು ಹೊರಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಆಭಾಗವು ದೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೊಂದಿಗೆ ರೋಗಿಗೆ ಮೈಯ್ಯೂರಿ, ಮೂರ್ಛೆ, ಜ್ವರ, ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಬೊಕ್ಕೆಗಳೇಳುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಸುಭಾಷಿತಂಯತ್ರಯದಸ್ತಿಕಿಂಚಿತ್ತ್ವ ವರ್ತಮಾಕೀಕೃತಮತ್ರ
ಯತ್ನಾತ್ ॥

ವಿನಿಶ್ಚಯೇಶವರ್ತುಜಾಂನರಾಣಾಂತ್ರೀನಾಧವೇನೇಂದು
ಕರಾತ್ಮಜೇನ ॥ ೧೧ ॥

ಯತ್ಪ್ರತಂಸುಕೃತಂಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರತ್ಯೈವಂರುಗ್ವಿನಿಶ್ಚಯಂ ॥
ಮುಂಜಂತುಜಂತವಸ್ತೇನನಿತ್ಯಮಾತಂಕಸಂತತಿಂ ॥ ೧೧ ॥

ಮಾಧವಕರನೆಂಬ ವೈದ್ಯಶ್ರೇಷ್ಠನು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯ ಸೋದರರುಗಳ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಧವನಿದಾನವೆಂಬ ರೋಗನಿಶ್ಚಯೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಬರೆದು ತಾನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರತಕ್ಕ ವಿಷಯವು ಇಷ್ಟೇ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಗ್ರಂಥಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.— ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಜ್ವರ ನಿದಾನ, ಅತಿಸಾರ ನಿದಾನ, ಗ್ರಹಣೀರೋಗ ನಿದಾನ, ಅಶೋನ ನಿದಾನ, ಅಜೀರ್ಣ ನಿದಾನ, ವಿಸೂಚಿಕಾ ನಿದಾನ, ಅಲಸಕ ವಿಲಂಬಿಕಾ ರೋಗಗಳ ನಿದಾನ, ಕ್ರಿಮಿರೋಗ ನಿದಾನ, ಪಾಂಡುರೋಗ ನಿದಾನ, ಕಾಮಲಾರೋಗ ನಿದಾನ, ಹರಿಮಕರೋಗ ನಿದಾನ, ರಕ್ತಪಿತ್ತ, ರಾಜಯಕ್ಷ್ಮ (ಕ್ಷಯರೋಗ), ಉರಃಕ್ಷತ, ಕಾಸ, ಹಿಕ್ಕಾ, ಶ್ವಾಸ, ಸ್ವರಭಂಗ, ಅರೋಚಕ, ಭರ್ದಿ, ತೃಷ್ಣಾರೋಗ, ಮೂರ್ಛಾರೋಗ, ಪಾನಾತ್ಮಯ, ದಾಹ, ಉನ್ಮಾದ, ಅಪಸ್ಮಾರ, ವಾತವ್ಯಾಧಿ, ವಾತರಕ್ತ, ಉರುಶ್ಶಂಭ, ಅಮವಾತ, ಶೂಲ, ಪಂಚಾಮಶೂಲ, ಉದಾವರ್ತ, ಅನಾಹ, ಗುಲ್ಮ, ಹೃದ್ರೋಗ, ಮೂತ್ರಕೃಚ್ಛ್ರ, ಮೂತ್ರಾಘಾತ, ಅಶ್ಮರೀರೋಗ, ಪ್ರಮೇಹ, ಮಧುಮೇಹ, ಪ್ರಮೇಹಪಿಡಕಾ, ಮೆದೋರೋಗ, ಉದರರೋಗ, ಶೋಧ, ವೃದ್ಧಿ, ಗಲಗಂಡ, ಗಂಡಮಾಲಾ, ಅಪಚೇ, ಗ್ರಂಥಿ, ಅರ್ಬುದ, ಸ್ಥೀಪದ, ವಿದ್ರದಿ, ವ್ರಣಶೋಧ, ಭಗ್ನವ್ರಣ, ನಾಡೀವ್ರಣ, ಭಗಂದರ, ಉಪದಂಶ, ಶೂಕದೋಷ, ತ್ವಗ್ರೋಗಗಳು, ಶೀತಪಿತ್ತ, ಉದರ್ಧ, ಕೋಶ, ಅಮ್ಲಪಿತ್ತ, ವಿಸರ್ಪ, ವಿಸ್ಫೋಟಕ, ರೋಮಾಂತಿಕ, ಮಸೂರಿಕಾರೋಗ, ಹೃದ್ರೋಗ, ಮುಖರೋಗ, ಕರ್ಣರೋಗ, ನಾಸಾರೋಗ, ಅಕ್ಷಿರೋಗ, ಶಿರೋರೋಗ, ಸ್ತ್ರೀರೋಗ, ಬಾಲರೋಗ, ವಿಷರೋಗ ಎಂಬದಾಗಿ ಇಷ್ಟು ರೋಗಗಳ ನಿದಾನವನ್ನೂ ಉತ್ತಮಗಳಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, ಇಂದುಕರ ಎಂಬುವರ ಮಗನಾದ ಮಾಧವನೆಂಬ ವೈದ್ಯ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ರೋಗವಿನಿಶ್ಚಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಗಳಾದ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮವಾದವುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ವೈದ್ಯ ಬಂಧುಗಳ ಉಪಯೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಗ್ರಂಥರೂಪವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದನು, ರೋಗ

ವಿನಿಶ್ಚಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ನಿತ್ಯಗಳಾಗಿ ಬಾಧಿಸತಕ್ಕ ರೋಗಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತರಾಗಿ ಸುಖನಾಗಿರಲಿ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಾಧವ ನಿಧಾನ ಸಂಪೂರ್ಣ.

-: ಪರಿಶಿಷ್ಟ :-

ಸ್ನಾಯುಕ ನಿಧಾನ.

ಶಾಖಾಸುಕುಪಿತೋದೋಷಃ ಶೋಥಂ ಕೃತ್ವಾನಿಸರ್ಪವತ್ ||

ಭಿನತ್ತಿತತ್ಕ್ಷತೇತತ್ರಸೋಷ್ಣಾಸ್ನಾಯುಂವಿಶೋಷ್ಯಚ || ೧ ||

ಕುರ್ಯಾತ್ತಂತುನಿಭಂಜೀವಂವೃತ್ತಂಶ್ವೇತದ್ಯುತಿಂಬಹಿಃ ||

ಶನೈಶ್ಚನೈಃಕ್ಷತಾದ್ಯಾತಿಭೇದಾತ್ಕೋಪಮುಪೈತಿಚ || ೨ ||

ತತ್ಪ್ರಾತಾತ್ ಶೋಥಶಾಂತಿಸ್ಯಾತ್ ಪುನಃ ಸ್ಥಾನಾಂತರೇಭವೇತ್ ||

ಸಸ್ನಾಯುಕೇತಿವಿಖ್ಯಾತಃ ಕ್ರಿಯೋಕ್ತಾತ್ರನಿಸರ್ಪವತ್ || ೩ ||

ಬಾಹ್ಯೋರ್ಯದಿಪ್ರಮಾದೇನತ್ರುಟ್ಟಿತೇಜಂಘಾಯೋರಪಿ ||

ಸಂಕೋಚಂಖಂಜತಾಂಚೈವಭಿನ್ನತಂತುಃಕರೋತ್ಯಸೌ || ೪ ||

ನಾತೇನಶ್ಯಾವರೂಕ್ಷಸ್ವರುಗಥದಹನಾನ್ನೀಲಪೀತಸ್ಯದಾಹೋಥ

ಶ್ವೇತಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾಸ್ಯಾತ್ಪುಗುರಿಮಯತೋಥದ್ವಿದೋಷೋ

ದ್ವಿಲಿಂಗೀ ||

ರಕ್ತೇನಾರಕ್ತಕಾಂತಿಸ್ಸಮಧಿಕದಹನೋಥಾಖಿಲ್ಯಸ್ವರ್ವಲಿಂಗೋ

ರೋಗೋಸಾವಷ್ಟಥೇತ್ಥಂಮುನಿಭಿರಭಿಹಿತಸ್ನಾಯುಕಸ್ತಂತು

ಕೀಟಃ || ೫ ||

ಸ್ನಾಯುಕರೋಗ ನಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:- ಸ್ನಾಯುಕರೋಗವೆಂದರೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನಾರುಹುಣ್ಣು ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ರೋಗ, ಕೈಯ್ಯಿ ಗಳಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಕಾಲಃಗಳಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿದ ವಾತಾದಿದೋಷಗಳು ಮೊದಲು ಶೋಥವೆಂದರೆ ಬಾಕನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ವಿಸರ್ಪರೋಗದಂತೆ ವ್ರಣವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಆ ಬಾಕುಬಂದ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದಿದ ದೋಷಗಳು ಶಾಖ ದಿಂದ ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನರಗಳು ಶೋಷಿಸಿಹೋಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಒಡೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿ ಗಾಯವಾಗಿ ಆ ಗಾಯದಿಂದ ಶ್ವೇತಶ್ಲೇಷ್ಮಣಾದಿ ದುಷ್ಕಾರ

ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಗಾದ ಒಂದುಬಗೆಯ ಕ್ರಿಮಿಯು ದಾರದಹಾಗೆ ಇಳಿಬೀಳುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿ ಇಳಿಬಿದ್ದ ಕ್ರಿಮಿಯು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೊರಕ್ಕೆಬರಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಇಳಿಬಿದ್ದ ಕ್ರಿಮಿಯು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಡಿದುಹೋದರೆ ಪ್ರಣವು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಕೋಪಹೊಂದುತ್ತ ಕಡಿದುಹೋಗದೆ ಸಲೀಸಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದಲ್ಲಿ ಬಾಕು ಶಾಂತವಾಗಿ ವ್ರಣವು ಆರುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಆ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇಂತಹ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಣವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ಈ ರೀತಿಯದ ಪ್ರಣ ರೋಗಕ್ಕೆ ಸ್ನಾಯುಕ ರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು, ಇದಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ವಿಸರ್ಪ ರೋಗದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟ ನೆರವು ಪ್ರಮಾದವಶಾತ್ ತೋಳುಗಳಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ತೊಡೆಗಳಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಕಿತ್ತುಹೋದರೆ ಕೈ ಕಾಲುಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕುಂಟನಾಗುವುದು, ಮೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಈ ರೋಗವು ವಾತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ, ವಾತಪಿತ್ತ ಪ್ರಕೋಪಜ, ವಾತಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜ, ಪಿತ್ತಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜ, ರಕ್ತ ಪ್ರಕೋಪಜ, ತ್ರಿದೋಷ ಸನ್ನಿಪಾತಜ, ಎಂಬದಾಗಿ ಎಂಟು ವಿಧವಾಗಿದೆ, ವಾತಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ಈ ರೋಗದಲ್ಲಿ ವ್ರಣವು ಧೂಮ್ರವರ್ಣವಾಗಿ ಒರಟಾಗಿ ನೋವುವಡತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ, ಪಿತ್ತಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ವ್ರಣವು ನೀಲೀ ಬಣ್ಣವಾಗಿಯೂ ಹಳದಿಯ ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಉರಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಶ್ಲೇಷ್ಮ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯ ವ್ರಣವು ಬೆಳ್ಳಗೂ ದಪ್ಪವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳ ಪ್ರಕೋಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ, ರಕ್ತ ಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವಾದ ಸ್ನಾಯುಕ ವ್ರಣವು ಕೆಂಪಾಗಿ ಅತಿ ಉರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ, ತ್ರಿದೋಷ ಪ್ರಕೋಪ ಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರಣದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ, ಈ ವ್ರಣಕ್ಕೆ ಸ್ನಾಯುಕವ್ರಣವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ತಂತುಕೀಟ ವ್ರಣವೆಂಬದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸ್ನಾಯುಕ ನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತಿ.

ಫಿರಂಗರೋಗ ನಿದಾನ.

ಫಿರಂಗಸಂಜ್ಞ ಕೇದೇಶೇವಾಹುಲ್ಯೇನೈವಯದ್ಭವೇತ್ ||

ತಸ್ಮಾತ್ಫಿರಂಗಇತ್ಯುಕ್ತೋವ್ಯಾಧಿವಾರ್ಯಃ || ೧ ||

|| ೧ ||

ಗಂಧರೋಗಃ ಪಿರಂಗೋಯಂ ಜಾಯತೇ ದೇಹಿನಾಂಧ್ರನಂ ||
 ಫಿರಂಗಿನೋಂಗಸಂಸರ್ಗಾತ್ಪಿರಂಗಿಣ್ಯಾಃ ಪ್ರಸಂಗತಃ || ೨ ||
 ನ್ಯಾಧಿರಾಗಂತುಜೋಹ್ಯೇಷದೋಷಾಣಾಮತ್ರಸಂಕ್ರಮಃ ||
 ಭವೇತ್ತಲ್ಲಕ್ಷಯೇತ್ತೇಷಾಂಲಕ್ಷಣೈರ್ಭಿಷಜಾಂವರಃ || ೩ ||
 ಫಿರಂಗಸ್ತ್ರಿವಿಧೋಜ್ಞೇಯೋಬಾಹ್ಯಅಭ್ಯಂತರಸ್ತಥಾ ||
 ಬಹಿರಂತರ್ಭವಶ್ಚಾಪಿತೇಷಾಂಲಿಂಗಾನಿಚಿಬ್ಬುವೇ || ೪ ||
 ತತ್ರಬಾಹ್ಯಾಃ ಫಿರಂಗಸ್ಸ್ಯಾದ್ವಿಸ್ಪೋಟಿಸದ್ಯಶೋಲ್ಪರುಕ್ ||
 ಸ್ಫುಟಿತೋನ್ಮಣವದ್ವೈದ್ಯಸ್ಸುಖಸಾಧ್ಯೋಪಿಸೋಮತಃ || ೫ ||
 ಸಂಧಿಷ್ವಾಭ್ಯಂತರಸ್ಸಸ್ಸಾದಾಮನಾತಇವನ್ಯಥಾ ||
 ಶೋಫಂಚಜನಯೇದೇಷಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯೋಬುದ್ಧೈಸ್ತುತಃ || ೬ ||
 ಕಾರ್ತೃಬಲಕ್ಷಯೋನಾಸಾಭಂಗೋವಹ್ನೇಶ್ಚಮಂದತಾ ||
 ಅಸ್ಥಿಶೋಷೋಸ್ಥಿವಕ್ರತ್ವಂಫಿರಂಗೋಪದ್ರವಾಮೀ || ೭ ||
 ಬಹಿರ್ಭವೋಭವೇತ್ಸಾಧ್ಯೋನವೀನೋನಿರುಪದ್ರವಃ ||
 ಅಭ್ಯಂತರಸ್ತುಕಷ್ಟೇನಸಾಧ್ಯಸ್ಸಾದಯನಾನುಯಃ || ೮ ||
 ಬಹಿರಂತರ್ಭವಶ್ಚಾಪಿಕ್ಷೇಣಸೋಪದ್ರವೈರುತಃ ||
 ನ್ಯಾಪೋನ್ಯಾಧಿರಸಾಧ್ಯೋಯಂಇತ್ಯಾಹುರ್ಮುನಯಃ ಪುರಾಣ ||

ಫಿರಂಗರೋಗದ ನಿವಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:—ಫಿರಂಗವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ
 ದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೋಗವು ವಿಶೇಷ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ನ್ಯಾಧಿಶತ್ವ
 ಜ್ಞರು ಫಿರಂಗರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವೈದ್ಯ
 ಚಾರದಿಂದ ಹತ್ತತಕ್ಕ ಹುಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಪರಂಗಿ ಹುಣ್ಣೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವುಂಟು.
 ಈ ರೋಗಕ್ಕೂ ಅವರಿಗೂ ಅವರ ದೇಶಕ್ಕೂ ಏನಾದರೂ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣ ಸಂಬಂಧ
 ವಿರಬಹುದೆಂಬ ಅನುಮಾನವಿದೆ. ಫಿರಂಗ ರೋಗವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯ ಅಂಗಸಂಗವ
 ನ್ನು ಪುರುಷನು ಮಾಡಿದರೂ ಅದೇ ರೋಗವುಳ್ಳ ಪುರುಷರ ಅಂಗಸಂಗವನ್ನು
 ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಾಡಿದರೂ ಈ ರೋಗವು ಅಗಂತುಕವಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಂದೊಬ್ಬರಿಗೆ
 ಬಂದು ಬಿಡುತ್ತದೆ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದು ಅಗಂತುಕವ್ಯಾಧಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು
 ರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದನಂತರ ಇದರಲ್ಲಿ ತ್ರಿದೋಷಗಳ ಸಂಕ್ರಮಣವುಂಟಾಗು
 ತ್ತದೆ, ಆ ಮೇಲೆ ವೈದ್ಯರು ಆಯಾಯದೋಷಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಇಂತಹ
 ದೋಷಪ್ರಕೋಪಜನ್ಯವೆಂಬದಾಗಿ ಗುರ್ತಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಈ ಫಿರಂಗರೋಗವು
 ಮೂರುವಿಧ, ಬಾಹ್ಯ, ಅಭ್ಯಂತರ, ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಎಂಬದಾಗಿ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ

ರೋಗವು ವಿಸ್ತೃತವೆಂಬದಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ರೋಗಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದಲೇ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಸುಟ್ಟ ಗುಳ್ಳೆಗಳಂತಹ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಮೈಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಏಳುತ್ತವೆ, ಆದರೆ ನೋವಾಗಲಿ ವ್ಯಥೆಯಾಗಲಿ ಆಪ್ತವೆಂದು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಈ ಗುಳ್ಳೆಗಳು ಒಡೆದಮೇಲೆ ವ್ರಣದಂತೆ ಇದಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಇದು ಸುಖಸಾಧ್ಯ, ಅಭ್ಯಂತರವಾದ ಫಿರಂಗರೋಗವು ಹಿಂದೆಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆಮವಾತವೆಂಬ ರೋಗದಂತೆ ಕೀಲುಗಳು ನೋವಾಗುವುದು, ಕೀಲುಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಕು ಬರುವುದು ಮೊದಲಾದ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡುತ್ತದೆ, ಇದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ, ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಫಿರಂಗರೋಗದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ, ಈ ಫಿರಂಗರೋಗದ ಉಪದ್ರವಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ ಶರೀರವು ಕೃಶವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಶರೀರಬಲವು ತಗ್ಗುತ್ತ ಬರುವುದು, ಮೂಗು ವಕ್ರವಾಗಿ ವ್ರಣವು ಮೂಗನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿನ್ನುತ್ತ ಬರುವುದು, ಅಗ್ನಿಮಾಂದ್ಯ; ಅಸ್ಥಿಗಳು ಶೋಷಿಸುತ್ತ ಬರುವುದು ಅಸ್ಥಿಗಳು ಸೊಟ್ಟಿನಾಗುವುದು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಫಿರಂಗರೋಗದ ಉಪದ್ರವಗಳು ಈ ಫಿರಂಗರೋಗದಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯವಾದದ್ದು ಹೊಸತಾಗಿಯೂ ಉಪದ್ರವಗಳ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಅಭ್ಯಂತರವಾದ ಫಿರಂಗರೋಗವು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ, ರೋಗಿಯ ದೇಹಬಲವು ಕ್ಷಯಿಸಿಹೋಗಿರುವುದು, ಫಿರಂಗರೋಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಉಪದ್ರವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇರುವುದು, ಹೀಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರವೆಂಬ ಉಭಯವಿಧವಾದ ಫಿರಂಗರೋಗವು ಆಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಫಿರಂಗರೋಗ ನಿದಾನ ಸಮಾಪ್ತ.

ಸೋಮರೋಗ ನಿದಾನ,

ಸ್ತ್ರೀಕಾಮತಿಪ್ರಸಂಗೇನಶೋಕಾಚ್ಛಾಪಿಶ್ರಮಾದಪಿ ||
 ಅತಿಸಾರಕಯೋಗಾದ್ವಾಗರಯೋಗಾತ್ಸುಖವಚಃ || ೧ ||
 ಅಪಸ್ವರ್ನಶರೀರಸ್ಥಾಃಕ್ಷುಭ್ಯಂತಿಪ್ರಸ್ರವಂತಿಚಃ ||
 ತಸ್ಯಾಸ್ತಾಃಪ್ರಚ್ಯುತಾಃಸ್ಥಾನಾನ್ಮೂತ್ರಮಾರ್ಗಂವ್ರಜಂತಿಹಿ || ೨ ||
 ಪ್ರಸನ್ನಾನಿಮಲಾಶ್ರೀತಾನಿರ್ಗಂಧಾನೀರುಜಸ್ವಿತಾಃ ||
 ಸ್ರವಂತಿಚಾತಿಮೂತ್ರಂ ತಾಸ್ಸಾನಶಕ್ನೋತಿದುರ್ಬಲಾ || ೩ ||
 ನೇಗಂಧಾರಯಿತುಂತಾಸಾಂಪನಿಂದತಿಸುಖಂಕ್ಷತಿ ||
 ತಿರಕ್ತಿಥಿಲತಾತಸ್ಯಾಽಮುಖಂತಾಲುಚತುಷ್ಯತಿ || ೪ ||

ಮೂರ್ಛಾಜ್ಯಂಭಾಪ್ರಲಾಪಶ್ಚ ತ್ವಗ್ರಾಕ್ಷಾ ಚಾತಿಮೂತ್ರತಃ ॥

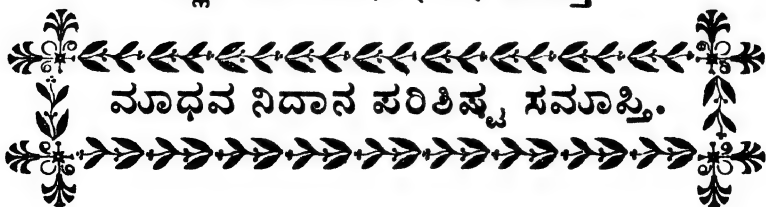
ಭಕ್ಷ್ಯೈರ್ಭೋಜ್ಯೈಶ್ಚ ಪೇಯೈಶ್ಚ ನೃಪ್ತಿಂ ಲಭತೇಕ್ಷಚಿತ್ ॥ ೫ ॥

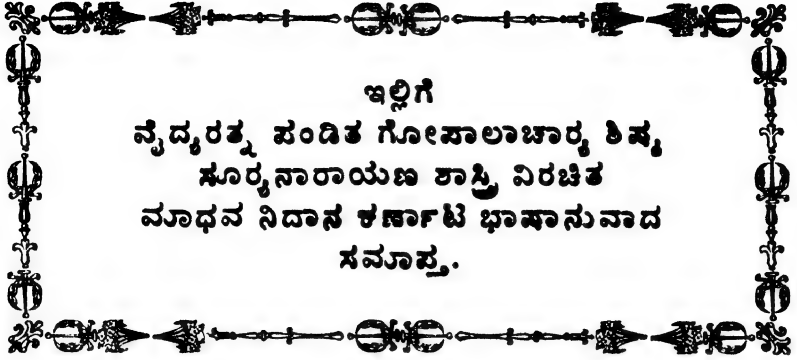
ಸಂಧಾರಣಾತ್ ಶರೀರಸ್ಯ ತಾಪಸೋಮಸಂಜ್ಞಾ ತಾಃ ॥

ತತಸ್ಸೋಮಕ್ಷಯಾತ್ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಸೋಮರೋಗ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಃ ॥ ೬ ॥

ಸೋಮರೋಗ ನಿವಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:—ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅತಿಯಾಗಿ ಪುರುಷರ ಸಂಸರ್ಗ ಮಾಡೋಣದರಿಂದಲೂ ಅತಿಯಾಗಿ ದುಷ್ಟ ಪಡೋಣದ ರಿಂದಲೂ ಅತಿಯಾಗಿ ಶ್ರಮಪಡೋಣದರಿಂದಲೂ ಅತಿಸಾರ ರೋಗದಿಂದ ವಿಷ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದಲೂ ಶರೀರಗತವಾದ ಜಲವೆಲ್ಲವೂ ಘೋಭೆಹೊಂದಿ ಸ್ರವಿಸುತ್ತ ಕ್ರಮೇಣ ಮೂತ್ರಕೋಶದಲ್ಲಿ ಜಮೆಯಾಗಿ ಮೂತ್ರವರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಬೀಳು ವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ, ಇಂತಹ ಜಲವು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ಮಲ ವಾಗಿಯೂ ತಣ್ಣಗೂ ಯಾವವಿಧವಾದ ವಾಸನೆಯೂ ಇಲ್ಲದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ, ಮತ್ತೂ ಶುಭ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದು ಹೊರಬೀಳಬೇಕಾದರೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯೂ ಆಗುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಅತಿಯಾಗಿ ಈ ನೀರು ಹೊರಬೀಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಮೂತ್ರವರ್ಗದಿಂದ ಹೊರಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ, ರೋಗಿಗೆ ಇದನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಕ್ರಮೇಣ ಬಲವು ಕುಗ್ಗುತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ, ಯಾತರಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖವೆನ್ನುವುದೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ತಲೆಯು ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ, ಮುಖ ಮತ್ತು ದನಡೆಗಳು ಬತ್ತಿಹೋಗಿ ಒಣಗುತ್ತ ಬರುತ್ತವೆ, ಕ್ರಮೇಣ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಮೂರ್ಛೆ ಬರುವುದು, ಆಕಳಿಕೆ ಹೆಚ್ಚುವುದು, ಹುಚ್ಚು ಮಾತುಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು, ಚರ್ಮವೆಲ್ಲಾ ಅತಿಯಾಗಿ ಒರಟಾಗುತ್ತ ಹೋಗುವುದು, ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಭಕ್ಷ್ಯಭೋಜ್ಯಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಅನ್ನಪಾನಗಳ ನ್ನಾಗಲಿ ಸೇವಿಸಿದರೂ ತೃಪ್ತಿಯಾಗೋಣವೇ ಇಲ್ಲ, ಈ ರೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ, ದೇಹಧಾರಣೆಗೆ ಮುಖ್ಯ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ನೀರಿಗೆ “ ಸೋಮ ” ಎಂಬದಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ, ಈ ನೀರೇ ಕ್ರಮೇಣ ಕ್ಷಯಿಸುತ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ ಈ ರೋಗಕ್ಕೆ ಸೋಮರೋಗವೆಂದು ಹೆಸರು

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸೋಮರೋಗ ನಿವಾಸ ಸಮಾಪ್ತ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ
ವೈದ್ಯರತ್ನ ಪಂಡಿತ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯ ಶಿಷ್ಯ,
ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ನಿರಚಿತ
ಮಾಧವ ನಿದಾನ ಕರ್ಣಾಟ ಭಾಷಾನುವಾದ
ಸಮಾಪ್ತ.

